СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

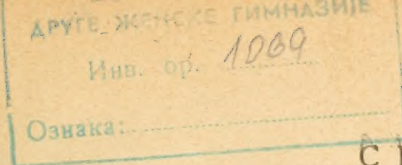

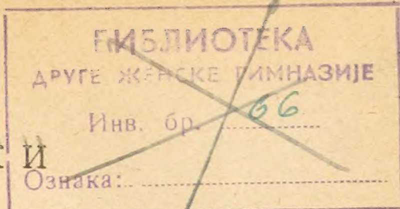

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Власник и уредник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДЕСЕТА.

БЕОГРАД:
Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац, бр. 2.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА БР. 9.

Бр. 70. (X, 8). Цена: 1дин.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДЕСЕТЕ.

СЕПТЕМБАР, ОКТОБАР, НОВЕМБАР и ДЕЦЕМБАР.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 1. — 1 септембар, 1903.

ПОП ТАНДРКАЛО.

Село Ходово, чије окречене колибице забијелиле се при врху стожоликог брда као раштркане овце, планинско је село. Не знам чисто колико је метара над морем, али знам да њему ријетко врућина додијава и да се снијег, са њива му и ливада, диже тек иза Ђурђевдана, а почне каткада падати одмах иза Госпојине, не престајући по читав дан, док не побијеле сва околна брда и брежуљци као јаја. Запане око кућа, затрпа путеве и одијели Ходовљане од свих других села, те док се друга дјеца, што при дну брда станују, купају у потоцима, и у лаким кошуљицама трче кроз села, дотле се у Ходову грудају или бјеже к ватри... А киша им најмање додијавала!... Било је година па се по два мјесеца није спуштала да земљу натопи нити барем да ороси мало, и тада је гинуло све живо у селу: људи, стока, жито... Оно „живе воде“ што им је извирало у једној пећини, није дотицало ни за пиће чељадима, а камо ли стоци и другоме. Још да није било људи који су вјештачки знали салијећати попа Тандркала да им се моли богу за кишу, — што им је он увијек након неколико дана чинио и, за велико чудо, кишу увијек измолио, — готово се ту становати не би могло.

Поп је био један кршан човјек! Није какав пендек ни слабчина, већ виђен, наочит, отресит, па кад га по-

гледаш, милина те хвата, што то није ни хоџа ни фратар, него баш поп, наше горе лист. Крупан, голем, црне велике браде, што му поклопила све прси, чак и рамена, са големом камилавком на глави, која је некада била црна па временом позеленела, и са још зеленијом мантијом, на којој су пешеви, при дну сви искидани у тетрејицима, те лијепо висе и изгледају као ките какве. Доње мантије није никако носио, него памуком надогмљену шарену антерију, са широким рукавима; широке чакшире, дугачкога тура и гајтанима везених тозлука, а испод њих се видиле огромне, тешке кондуре које није хтио друкчије куповати него на оку и чији су ђони густо потковани широкоглавим, малим чивијама. Опасивао се великим, црвеним појасом, — не оним којим владика попове одликује, него обичним, чаршијским, — чије је црвенило необично одударало од црвених чакшира и зеленкасте мантије. Иза појаса вирио му је увијек големи црквени кључ, — јер поп није имао вјере у другоме па га није хтио од себе давати, — и дебели држак великога ножа, без кога није могао бити ни у цркви ни ван цркве, и због кога је гојазни жупник, из оближњега села, фра-Шиме, живео у непрестаној слози и љубави са попом.

Многима ће бити зачудо: зашто су управо сељани прозвали тако кршна и тако виђена попа попом Тандркалом и мислиће се, можда, да је то учињено из пакости или мржње какве. Боже сачувај! На свијету валда нико није поштовао ни тако високо цијенио свога свјештеника, колико Ходовљани попа Тандркала, нити се ико могао онако крупно и кочоперно поносити и хвалити, као они њиме. Не! Поп је само имао једну красну навику, да све на памет чита, — ако хоћете читаву летурђију, све апостоле и еванђеља, — и читао је брзо, на прешу, не одушкујући, те му се од свега читања ништа није разумијевало, него једно непрекидно: ззззззмзззз и рррррврррр, нешто слично тандркању. И ето, ради такога читања прозвали га Тандркалом, и сад

свак може разумјети да то није ништа ружно ни увредљиво, нити га је когод хтио нагрдити тиме.

Поп Тандркало био је уједно и један прослављен човјек. Било је молитава за које ни сам владика није знао да постоје на свијету, а он их је читао и имао за то неку нарочиту, „стародревну“ књигу, изглодану и чађаву, у којој једва ако је било педесет жутих и цигарама пропржених листова. Ако је ту књигу растварао, морала је молитва помагати! Чак из осмога села долазили су људи, — који нијесу његови парохијани, — да им чита молитве, и враћали су се од њега потпуно задовољни, утјешени. Сви су вјеровали тврдо да он зна молитвама лијечити све знане и незнане болести, гонити град изнад села, отклоњивати мађу са жита и изгонити скакавце и свакакве друге бубице и штетне животиње. Поп чита молитве, а сељаци гоне скакавце и, кроз два дана, молитва помогне и нестане скакаваца. Још ако човјек плати већу молитву, — красота једна! Не треба ту бити циција, па се смишљати и стискавати, него просто послушати попа и платити по његовој препоруци.

— Има у мене различније молитава, — вели он. — Има ји од форинтаче, има од пет гроша, а има од два гроша, па коју ко хоће. Богу је свака молитва мила, ама што је крупња све му је милија, и ону од форинтаче боље ће саслушат'...

Погађати се нико није смио. Ако је неко само запитао: „А може ли му бит' јевтиније?“ поп се одмах љутио и почео грдити и псовати таквим начином какви се у књиге не биљеже.

— ....ћу ја читат' теби — дречао је заклапајући књиге, — јер си ти један богохулник, кад се око овога погађаш. Оц.... хоћеш џаба молитава?... Погађаш се, а а хоћеш да ти Бог помогне! Помоћ'е ти....

Једино се није љутио и допуштао је погађање у томе случају ако се из кога чељадета морао изгонити ђаво. Дешавало се па ђаволу дође ћеиф да се без кирије настани у некоме, и тај неко, не надајући се та-

коме госту, одмах побјесни, отима се, псује, угриза, лаје и чини свакакве непристојности, што их никако један човјек без ђавола, барем онако јавно, не би чинио. Тако чељаде ништа не би могло излијечити сем попове књиге и молитве, управо молитава, јер ту се није могло проћи са једним даном и једном молитвом.

Ради пазара en gros поп се није противио погађању и дозволио би да се сродници болесникови цењкају с њиме, а и сам се дуго цењкао.

— Није то тако лахко изгнати сотону, — говорио је ватрено. — Он се завуче у чељаде, па лаје, псује, хули име Господње и ту не помаже ништа, него многе форинтаче... Молитва од круне ту не вриједи маријаша!... Десет дана треба читати и ударати по сотони, па да изађе. . . .

Попово изгањање ђавола, добро је дошло Ходовљанима. Десио се некакав па се поинатио са женом и, кад му је полетила у очи, лијепо је свезао и одвео попу да из ње истјера ђавола. Поп, и не загледајући жену, намаче епитрахиљ на се, узе књигу у једну, а дебео штап у другу руку (јер без „ударања по сотони" и по чељадету није се могло ништа учинити, нити су саме молитве помагале) и стаде пред црквена врата.

— Изађи, сотоно проклети! — дрекну први пут и штапом опали жену по слабини, да је цикнула и увила се као змија. — Излази из человјеческаго тјела, гдје же њест мјесто твоје. . .

И настави ударати и читати, страшно заклињући ђавола, да бјежи „у морске дубине и небеске висине, ђе ороз не пјева и сјекира не сијече", и жена је све мање цикала и отимала се.

Кад је прву молитву очитао, а оно, на велико чудо свију, излетио ђаво, а у мало није и душа из жене, те су је изнемоглу и ослабљену однијели кући. Отада су се све Ходовљанке умириле и постале као анђели, нити су знале за страшнију пријетњу него кад би се који муж окосио да ће је водити попу „да јој истјера ђа-

вола“, те су Ходовљани били задовољни и још више вољели попа.

Наравно, за све ово морало се попу и брзо и поштено плаћати, јер он није био пријатељ вересије. Није вјеровао чак ни онима које су Ходовљани сматрали за најугледније, и јавно је говорио да сви сељани „што попу од вересије дају, к'о да у воду бацају. . .“ Рђаве дужнике, које није могао избјегнути, нити је тужакао нити их јавно изобличавао, као што су то неки други попови радили. Он је пронашао сасвим свој, оригиналан начин наплаћивања, те нити је хтео причестити нити крстити, ни вјенчати, ни сахранити кога из куће дужникове, док му новце напријед положио не би и све старо потпуно исплатио. Мики Тодорову, најљепшем момку сеоском, пустио је да невјенчана млада у цркви чека пуна два сахата, ради његова дуговања, а кад младожења најпошље није имао платити, сватови су се између себе порезали и искупили попу петнаест гроша, да приступи вјенчавању.

И бировину је мајсторски купио. Дође у кућу кад је најпунија, да, тобоже, освјешта водицу, а у ствари да привири у хамбаре и кошеве, те да одвоји свој дио и напуни врећу. У тору је ловио боље јањце и отимао их, па ако није могао дреком, а оно финоћом. У Јанка Главинића, у тору, читајући молитву, сакрио је јагње које је најгоре било, под своју кабаницу. Пошто је свршио, домаћин поче да тражи јагње намијењено попу, али га нема. Тад узе друго, много боље и дебље, и предаде му га.

— Знао сам ја, погановићу, да ћеш ти мени намијенит' најгоре, — засмија се поп и испусти оно мршаво јање испод кабанице. — Ама.... ћеш ти мене преварит'... С тога сам га ја и сакрио док ми друго одабереш...

Други попови гледали су шта поп Тандркало ради и завидили му. Неки су покушавали да окрену његовим начином, али им није пошло за руком и свијет се почео бунити против њих, јер нити су имали „стародревних“ књига, нити су знали изгонити ђаволе, а, што је нај-

главније, никада нијесу знали измолити кишу. Та Ходовљани не би примили другога попа све кад би им двапут био јевтинији! И дијете је знало да његова молитва не би била онако услишана код Бога, као молитва попа Тандркала. Нико од њих ни помислити смио није, да су попа некада, у младости, — кад још није био поп, — ухватили и испребијали Турци, због тога што је намигнуо на њихову дјевојку и ножем распорио некакво момче, те да је отада имао календар у раменима, и увијек на двадесет и четири сата прије могао предсказати кишу, боље и сигурније него икакав барометар. Не, него је читаво село било тврдо уверено да је он неким светитељским дјелом угодио Богу и да је киша падала искључиво на његову молбу.

Једнога дана, пошто им је суша дотужила и све им изгорело и сасушило се од силне ватре, а хајван почео скапавати, искупи се читава депутација од сељана и, договоривши се напријед, кренуше поповој кући, онако гушчијим ходом, један за другим.

— Дошли смо ти, оче, да ти се молимо, — поче најстарији од домаћина, промукли и сушичави Арсен Карадеглија, неким свечанијим гласом, и пољуби попа у руку. — Ела потегни те своје свете књиге па да ни се замолиш за кишу, е 'вако скапасмо ка' живина и ми и хајван.

Поп подухвати браду и, правећи се замишљен, поче је грицкати.

— А што ћу ви се сад молити, кад је прошла Госојина и киша ће сада падат' сваки дан? — запита.

— Не одвраћај нас, оче, ако Бога знаш, — опет ће Арсен, а суво лице искриви му се и искези према попу, — е не знаш што је мука и љута невоља. Но ако имаш срца имало, помоли се Богу, еда га како ти умолиш кад ми сви не можемо.

— Мучно је то, мучно, — дочека поп, отежући и правећи се још забринутији. — Добро вам Бог даје какви сте ви; а да вас кажњава по заради, све би вреле ћу-

сније из неба падале, па вас у главу згађале... Грдно гријешите, па и мене не пазите к'о што треба. Ено у кући немам драма меда, нит' имам масла, а рачунам се ваш поп, и рачуна се да ме ви храните.

Сељаци се згледнуше забринуто.

— Не замјерај, оче, ако те кад и заборавимо, — настави Арсен, постиђено окрећући главу у страну. — Ми немамо образа да гледамо у твоје лишце, ама што ћеш, кад ни није једна брига на глави, него их има хиљаду, па заборавимо ђекада и како ни је име. Него тебе лијепо молимо и љубимо ти руке и клањамо се ка' једноме чесном бежјем служитељу, да ти на нас погледаш и да му се помолиш... Ко ће ако нећеш ти? А ако Бог да здравља, па киша удари, напунићемо ми теби ћупове и маслом и медом.

— Па добро, — дочека поп, снизивши мало глас, — кад ви тако молите, учинићу. Промислићу још који дан, па ћу вам поручити кад ће бити молепствије за кишу. а ви запамтите шта сте обећали, па не треба чекат' док удари киша, него ћу вам сјутра послати ћупове, да ји напуните. Неће требати да се ви мучите и да долазите по њи'...

И, пруживши свакоме руку да пољуби, окрену се и оде у кућу.

Трећи дан након тога осјети поп како га нешто у раменима жицну и заболи га.

— Охо! — узвикну и преви се до земље, па се приближи прозору и погледа на небо. Изнад Крстац-планине бијаше се ухватио као неки дим и обавијао попут пирамиде шиљаст и оштар врх, а, танак као паучина, облак дизао се лагано иза њега и развлачио се према селу.

— Стојане, — зовну поп свога јединога и вјернога ђака и црквењака, који му је чистио ахар и тимарио коње у њему. — Хајде удари у звоно, па нек се окупи свијет, да молимо Бога за кишу.

Стојан, оспичаво, мргодно, никад не зачешљано момче, гунђајући удари коња по сапима и остави га, па

лијено, једва одижући ноге, крену према цркви и кроз широку, гробовима прекривену авлију прође и заустави се под малим, дрвеним звоником, састављеним од трулих кривудавих греда.

— Баш ће измолит' кишу данас! — прогунђа опет и, прихвативши за конон, потегну из све снаге. — Измолиће, ја!...

Звоно зацикта и, кроз студени, оштри ваздух јутарњи, јасно одјекну, а звон му се разлијеже изнад села на све до Крстац-планине, одакле се одјек враћао, те се причињавало као да и тамо, у облаку звоно звони.

Кад је Стојан оставио конон, бијаху се већ окупиле оближње комшије. Опколили га са свих страна, зинули и посматраху га некако зачуђено, као да га дотле никада нијесу видјели.

— Што је? Што се звони? — запиташе неки.

— Па знате, — одговори Стојан осорно, гледајући их накосно, готово с презрењем. — Ви иштете кишу, па хоћете да вам поп моли... Баш ће вам данас измолити!...

Касније се окупише и други домаћини, озбиљни и некако забринути као обично, кад се приближују цркви. За њима пристала женскадија, обучена у чисто бијело рухо, а окићена феслиђеном и рузмарином, крстећи се још издалека према звону и звонику и ушуткујући децу, којима се по лицу могло познати да грдно жале што нијесу раније дошли, да и они помогну Стојану звонити.

— Што је ово попу баш данас уљметисало да моли? — запита један мален, кљаст старчић, поскакујући на својој штули и развлачећи усне, те му се указивао крњави зуб, једини зуб што га је имао у вилици.

— А углед'о облак, па с тога, — надуто одговори једно момче што је недавно дошло из солдата, па још није могао вјеровати у снагу попових молитава.

— Муч' погани никаква, е ће због тебе сад у нас загрмљети. — окоси се Арсен Карадеглија и премјери га презирним погледом. — Како се не бојиш таке неподо-

бајеме ријечи изговарат'? Слаб је 'во облак и слаба ће киша бит' ако не помогне поп и његова молитва.

У томе пристиже и поп. Погледавши по сабраноме народу, климну главом, као поздрављајући, поклони се и прекрсти пред црквеним вратима, откључа их и уљезе у цркву. За њим уљегоше неколико дјеце, а за свима Стојан, мргодан и пакостан, једва одижући ноге и непрестано гунђајући нешто.

— Сад пазите, браћо, па да се редимо ка' што Бог нарeђује, те да не буде тјеске, — опет поче говорити Арсен, размичући народ и одгуркујући оне што су стали ближе црквеним вратима. — Немојте да нагрћемо к'а стока, па да бидне бруке ка' што је било пошљедњи пут у литији, кад смо нагрнули на бабу Аницу, те се старица отисла низа стијене и жива се испребијала, да јој живот једне паре не ваља. Љуцки, браћо, па ће ни љуцки и Бог дат'...

— Мене се не бојте, ја нећу ни на кога нагрнут, и бићу пошљедњи, — одговори кљасти старчић и опет поскочи на штули, а развуче лице.

А на црквеним вратима помолише се дјеца, обучена у шарене, старе, воском покапане стихаре, високо држећи дебеле, тешке чираке, што их је некакав приложник сам по себи истесао и израдио, да их гладно дијете не би могло ни три корака поњијети. За дјецом изађе Стојан, носећи црквени барјак, па чисто непријатељски, са мржњом неком, гледаше у светога Николу, што га је са барјака благосиљао. Најпошље се појави и поп, у шареној, доста чистој, свиленој одежди, праћен тројицом сеоских момака што су на прсима носили три исцрвоточене, дрвене иконе и, са поносом, смјешкали се на свакога околостојећега.

Тим редом кренуше сви. За њима нагрну народ, који, одмах с почетка, заборави на све мудре опомене Арсена Карадеглије и, при десетоме кораку, обори нечије дијете, а некаква старца очепи, да је почео на глас протествовати и чак ружно, врло ружно псовати. И литија је, дижући силну прашину која се попут била

раширивала за њом и ишчезавала у ваздуху, лагано ми́лила кроз све село, па се прихватила брда и, преко стрмих и оштрих кршева, пењала се готово до на сами врх, у жељи да се примакне управо под небо, те да Бог чим прије чује попове молитве.

При врху зауставише се дјеца и сви се зауставише. Моленствије отпоче. Поп запали једну свијећу, отвори ону стару књигу и, не гледајући у њу, него више себе у небо, поче, кроз нос, читати и извијати некако лијепо, умиљато оно његово: ззззззззз и ррррррррр, па га милина слушати и трнци те подилазе од неког блаженства. А народ нагрнуо око њега, опколио га, па му не да ни да све изговори и сврши јектенија, него непрестано и из свега грла извијају једно бескрајно дугачко и бескрајно високо *амин*.

— Не ваља све *Амин*, него вичите и *Подај го́споди*, — осијече у неко доба Стојан и поснажно гурну Арсена Карадеглију у ребра.

— Své́дно му је, — дочека Арсен, љутито се осврнувши. — Ми ћемо викат' *амин* ка' и вазда, а друго му не знамо... Нећемо ми вашије' новитата, с стари Бог разумије нас старце, а ви с млађијем како се наредите...

Пошто се моленствије сврши, поп утрну свијећу, опет затвори књигу и читава поворка крену натраг, цркви. Сад се већ није ишло олако у реду као прије, него се гурало све то више и, према оној Христовој, потоњи су се једнако старали да буду први. И грајало се више! Дјеца се загрлила, трче напријед и, мјесто цркве, окренули да пјевају ону своју стару пјесму:

Падај, падај кишице
Молила се мајка,
До Ђурђева данка
На камену сједила,
Двоје ђеце родила,
Једном име Јаворе,
Другом име Преворе,
Преврну се небо
Као чисто сребро,

а, уз дјецу, почели попијевати и неки момци, само полу-

гласно, јер у пјесми нијесу молили за кишу, него изазивали вјетрови:

Пухни ми пухни лаћане,
Дођи ми дођи драгане

Жене су корачале у живом и веселом разговору, а старци су се препирали око љетине, покушавајући непрестано да застану и да се објасне, али их је гомила, и преко њихове воље, потискивала напријед, те су, чак, морали и прикаскивати...

Иза подне навукоше се облаци над селом, али не они мрки, суморни, што носе са собом муње, грмљавину и сплан пљусак, него некакви сиви, голубасти, уједначени на свим странама.

— Ово ће бит' фина, ситна киша! — говорили су неки задовољно, зијајући у небо. — Ово може три дана падат' и све нам натопит'...

— Нема молитве без нашега попа! — настављали су други, гладећи бркове.— Што је он Богу драг, то нема више.

И сам поп, премда је осјећао у раменима болове и жигања, ипак је почесто провиривао на прозор и смијешкао се. Знао је да сад опет мора бити о њему говора и да ће му се слава још више рашчути широм читаве Херцеговине, а може бити и даље... И, од некаква чудноватога задовољства, он је ону жестоку, препечену ракију, — што му је Стојан обично доносио да њоме трља рамена те да му болови одумину, — почео испијати и, мало по мало, испио је читаву бочицу, тјешећи се тиме да ће ракија боље помоћи кад се употреби изнутра него с поља.

Уједанпут поче падати.

— Шта је ово? — брекну поп и потрча прозору, кад опази да то нијесу оне обичне, кишне капи, које он тако радо слуша кад му закуцају у стакла прозорска, него некакве друкчије, измијењене. И збиља, на његово велико чудо, то и није била киша, јер, мјесто крупних и тешких капљица, густе бијеле пахуљице лепршале су, играле се у ваздуху и, падајући, лијепиле се по још лиснатоме дрвећу и по сухој трави.

— Снијег, на моју душу! — узвикну поп и промоли главу кроз прозор још више као да би да се увјери: пада ли свуда једнако и није ли његова кућа изузетак у томе. А, као за инат, снијег ухитрио, па игра, игра, пада и хвата му се по коси и по бради сметајући му, да не види даље него на неколико корачаји од куће.

— Ово ми се још није стрефило, — уздахну поп, отресајући се. — Ово је к'о проклество... Ја молим једно, а Бог даје друго. А његова је старија!

Изненада се отворише врата и мргодни Стојан помоли се на њима.

— Ено те чекају не'акви пред вратима, — проциједи кроз зубе. — Измолио си им кишу, па оће да зафале...

Поп га погледа мрко, раширепља прстима браду и изађе, смишљајући узгред како ће се најзгодније извући и сачувати свој стари, добар глас.

— Болан попе, шта је 'во сад? — дрекну Арсен Карадеглија из свега грла, чим га опази. — Ми те нијесмо молили за снијег, него за кишу, а ти снијег окрену.

Поп застаде мало, диже прст према небу и показа на снијег.

— Криви сте ви свему и ваша рђава дјела, — поче свечано, нешим узвишенијим гласом. — Вас Бог хоће да казни! Ја сам вам посл'о ђунове, да ми напуните маслом и медом прије моленствија, а ви нијесте шћели, него сте оставили за касније бива к'о да не вјерујете мени и божијој молитви... То вам је за то!

На поносито, преко обичаја, окрену им леђа и врати се у собу, оставивши их, да се згледају и шапућавају један другоме.

— И право има! — викну Арсен, прибравши се најпрви. — Ми смо грешни и Бог нас казни! Да смо послали масла, да поп замасти молитву, не би ни се ово стрефило, а у гладна попа, гладна и молитва.

И вратише се кућама.

Светозар Ћоровић.

АНТИЦА.

(3.)

У то се дјеца почну попомјештати по кревету, а оно из зипке заплаче. Жена се устаде из кревета, прекрсти се, дохвати одијело и лијепо се обукује. Дијете из зипке боље плаче, пође да га смири. Марко поврати се к прозорчићу. У ниску собицу, с поља, навире чисти, свјежи ваздух и по мало осваја је летњим, сивим, свијетлим свиҥањем и носи собом с школа и с мора шапатљиве, бистре гласове летње зоре.

— Нађи ми мараму, — изнебуха окрете се од прозорчића Марко и прекиде женину гласну молитву.

Она ћути.

— Ти хоћеш на силу, да те тучем...

Антица опет прихвати молити, и убрза пошљедњим „очёнашем“ — а дијете из зипке неће никако да се смири; свршивши молитву рече му: — Чекај да надојим дијете, — и пође према зипци.

— Ти хоћеш на силу, да те тучем, — понови он љутито и залети се на њу.

— Удри, ниси одавна — пркошљиво, стријељајући га очима, окрете се она према њему.

Марко је шчепи са главу и потегне к себи, па је вуче према сандуку. Она се отима, но он је шчепи за врат јаче — и, тетурајућ с њоме, натна је на сандук: — Ту је! наћеш је у сандуку, — говори јој, подмуклим гласом од срџбе — чекаш да одем, да се можеш скитати по школи, а? Нађи ми мараму!

А дијете у зипци крчи на вас глас — жена послуша, отвори сандук, и пребирућ по њему, осјећа над собом његов дах — најпослије нађе је. Затвори сандук, стави мараму на поклопац, и пође према зипци.

Марко узе мараму, пође к ормару у зиду, узе из њега скленицу и комад круха и то замота у њу. С прага,

прво но ће да изиђе, запријети јој: — Да се не макнеш од куће!

Марко оде на море; оно двоје, јаче дјеце, с прага гледа за њим, па док замаче, изиђу пред кућу, да се играју у пуној светлости дана. Антица у кући доји своје чедо, мири га — и успављује. Кад га је успавала, изиђе пред кућу да опере робу. Повуче се у хлад, прама дјеци, да су јој на догледу. Радећ' снатри, и тако јој вријеме брже пролази... Давно је већ на шкољи и увијек овај исти начин живота. За право рећи, она друго не би ни тражила, да није везана уз човјека који јој не да нигда мира и држи је под својим јармом. А свему је сама узрочна! и та је мисао највише изједа... Згрешила је проти својој вољи, па треба да изврши покору — а сто пута упитала је саму себе: како се могло то догодити, кад нигда, ни у највећој самоћи, на шкољи, није га пожелила?

И радећ' премишља, — а по пучини бродови, уз пријатан лахор, једва хмиле, — но не свраћају у „Велу увалу“. Пролазе, и собом носе њене другове из детињства и младости... Ко зна где је сада онај мрки морнар од леванта, са оним првим осмијехом, што јој се у мождане усјекао и гледа га пред собом, к'о искру кад у тами сине — оженио се! Ко зна хоће ли већ игда на шкољ свраћати? А што ради оно младо чобанче, што се с њиме, иза купања, у заклоници, на испрану жалу, испружена, с ногама у мору, сиграла „мужа и жене“. Чула је у селу, да пише да му је у Америци добро, но свеједно да жуди повратити се. Поздравља све, који за њ упитају и пита: је ли још обилат лов срђела око рата шкоља. За њу не пита — ко зна, зна ли да се удала за Марка...

А бродови по пучини, уз пријатан лахор једва хмиле, и не свраћају. — Простирућ' Маркову робу да се осуши, Антица полети у једра им — па простривши је униће у кућу. Заложи се крухом и млијеком — и, узевши на длане своје чедо, изиће из куће, и крене узбрдином ка

врху школа. Оно двоје дјеце што се пред кућом игра, пожури за њом.

На највишој равници, устави се и сједе под стари посрнуо морски бор, што одавна ркоси времену, и чије гране свинуте од удара вјетра окупљају се од стране затишја.

Сједећ' под њим, доји своје чедо, а како је уоколо тишина, лијепо се чује лакомо детиње сисање. Јутарњи лахор престао је, на лађе по пучини чекају свјежи маестрал да дуне, да их напријед потјера; а око рата „рибарице" страже рибу, док с краја рибари опасани дебелим конопом натегом потежу мреже. На ономе крајноме рату, што је на догледу, сигурно и Марко с друштвом потеже — да га се не боји сишла би доље к рибарима, помогла би им и разговарала би. Још се осјећа јака и пуна живота: ужива у своме здрављу — разлетила би се по школу; али која корист кад је самоћа убија. А како би лијепо било, да је само своја и слободна, да може ићи, где је воља! Пожурила би дуље к њима и сјегурно међу њима нашла би некога са пријазним осмијехом — и умирила би се... Па онда би помогла уморном друштву потезати мрежу, гледала би у њихове тешке руке, у топли зној, и осјетила би оно њихова, мушкога, што у животу носе.

Колико људи она познаваше, што на школ свраћаху забринути, у најжешћему кријесу, да воде потраже: уоколо све гори, воњ просушене смоле из борова јако одијелито се осјећа, а жало и стијење пеку — из њих врућина удара и засљепљује очи — жеже; а она им пружа врч хладне воде, да жеђу згасе. Пију — а она чисто ужива слушајућ' како лакомо срчу.... — Хвала! веле јој кад би се сити напили. Па онда би им се очи сукобиле, и пријазан осмијех јавио, к'о да се одавно познају. И мал да не сваки дан неко дође и пође, -- а први се враћају, и све тако...

Свега тога могла је да се наужива, да је слушала свој сопствени животни нагон, једини што јој је вјечан

био; да се није обазирала на свијет и његове навике: зар да свијет боље од ње саме познаје њену вољу?

Тако дуго стоји и забавља се својим мислима; — а што би од ње било да њих нема?... Дјеца се око ње весело играју — а у то и маестрал јавља се: постепено пучина је набранија, живља, модрија, а свјежи лахор, к'о дах живота у омари, долази јој у сусрет; лађе на пучини крећу, а у гранама старога бора замећу се меки звукови...

Маестрал носи собом свјежину, живот — и она осјети у себи животну сласт: хтјела би пожурити доље к рибарима, али се боји свога човјека — њега се боји, који јој је младост и живот заробио, а ништа јој за то у замјену није дао...

Пред сутон сједи Антица пред кућом и ишчекује Марка. Чуди се што га још нема, па гледа преко мора у стазу преко брда, надајућ' се да ће из села помолити. Чека га већ дуго — а нема га. Стрепи, јер онамо далеко, преко мора, у недогледном простору, гомилају се облаци: натискују се к'о да из морских дубина долазе. Прво времена утишао је маестрал и настала тишина к'о у глуху. Овај подмукли тајац у летњему дану не слути на добро. Антица чека и немирна је, кад сунчеве свијетлости нестаде за облаком. С оне стране, отворена пучина, измјени намах своје обличје, а противна страна још се одразује свијетлом ведрином. Још неко вријеме трепери та свјетлост, па се постепенце гаси, и облаци освајају комад по комад ведрине, к'о да је прождиру. У брзо, море и земља изједначи се у оловастој сивој боји, једнакој к'о што је стијење прекоморских голети. Марка још нема, а невера очигледице пријети, наслућени хладни западњак, наједном јако дуне, море се најежи и јаче помодри и силни шум, затутњи, из даљега, у простору. Антица у бризи разгледа пучину, па кад угледа на мору чамац, наслути у часу да је Марков: затвори нагло врата од куће и побрза ка увалици. За њом потркује оно двоје дјеце, те све троје хитро дођоше на жало.

А олуја на мору већ је захватила мах; Антица упиљи поглед у нападнути чамац, али већ ништа не разабире, само у ушима ори јој шум олује...

Чамац, силом гоњен, јури према школу, напире се да ухвати прву увалицу, али вјетар је жесток, гони га доњему крају школу. Антица изнебушила се — не зна што ће? Очи су јој упрте у чамац, трза се, примиче се к мору, да боље види, и опет се одмиче. — Најпослије пожури шкрапавом путањом, крајем мора према доњему дијелу школа, нека је ближе чамцу. У то неколико чобана и тежака, што су били раштркани по школу, угледавши је саму, наслућујући несрећу пожурише к њој. Сви упрто гледају у чамац и један за другим прате узастопце Антицу.

— Гледајте како вјетар мота једром... Растргнуће их, — опази млади рибар из друштва.

— Луда, што их не спусти... Што ће му једро? — рече к'о за се стари рибар, што је ходио одмах иза Антице.

— Марко, Марко! — на гласове, одазове се Антица и пожури, к'о да може своме човјеку у помоћ притећи.

Али олуја не попушта; небо се натуштило, рек'о би, сад ће пљусак ударити, — но једва неколико крупних капи пострание шиба их у лице, — а сијева са свих страна — чамац очиглетце не може да ухвати краја.

— Ено му је растргла једро, — повика на вас глас млади рибар, звијерајући живо очима, у правцу нападнутога чамца, — и настави: — гледај, сад га вјетар по вољи носи, биће да му и крмило већ не служи!

Антица гоњена језивим страховањем и црном слутњом, коју олуја повећава, иде напријед, но допјевши на крајњи рат школа, нема куд даље — устави се; вјетар је удара са свих страна и замеће се с лаганим јој одијелом, двоје дјеце чврсто је држе за скуте, а уоколо ње окупило се друштво. Свима се на лицу види зебња и брига, сви су прожети једном мишљу — наслућују несрећу и већ је очима гледају.

— Гледај, ено ми се сад учини, Марко има весло у руци!

— Одапире се свом снагом... но није могуће, силан је вјетар...

— Марко, Марко! — кроз сузе виче Антица, угледавши свога човјека у чамцу гологлава, раскострушене косе, како одмиче од школа и жури у отворену побјеснилу пучину. Али њен глас и јаук дјеце носи вјетру, далеко, у натуштени простор и губи се у шуму олује. А удећ да паде пљусак, да убије вјетар и море!

— Зло је! олуја носи према „Пропаду“, — прије̑горно рече, у вјетар, стари рибар. И сутон је данас ранији, чамац у њему изгубио се — а олуја не попушта. Већ сви виде несрећу, на Античину плачу, придружише и двије жене из друштва.

Гледају у празан, потамнио простор, а ушима ори олуја, прелијета им преко главе, и одзвања се, силном хуком, и ломњавом у боровој шуми у елоцу. Чекају још неколико часова, а тада се јави стари рибар: — Није друге, ајдемо натраг, па док се мало слегне вријеме, поћи ћемо с лађом за њим...

— У руке божје! — одазове се жена му. — Помолимо се — и прва се прекрсти.

— Ајдемо прво поћи!

Антица не миче се смјеста у правцу вјетру, али не види но запушицу и празну недогледну пучину.

— Ајдемо! — понови стари и ухвати је за руку. Враћају се истом путањом, а у путу хватаја их мрак, — и хвата се киша. Антица се погдјекуд натраг обазре у ноћ: жене носе дјецу јој у наручје; — а једном бјеше и мјесец помолио, и прве зраке заиграше на немирној пучини. Пожуре да чим прво у „велу увалу“ стигну. Послије кише поче да ведри, а кад дођоше у увалу, нађоше још заљихану, око рата јој бучи море, но нема оне првашње силе, а мјесечева свијетла зеленкаста пруга, из отворене пучине игра на валовима и допире све до на жало.

— Ванка има још мртвога мора колико год хоћеш — одврати млади друг му.

— Море вара...

Почекаше још неко вријеме, док се валови око рата понешто смирише, — па се укрцају у лађу на четири весла. Сви се укрцаше, само што остаде жена старога рибара, којој Антица остави на бризи, оно двоје дјеце и замоли је да погледа док се поврати, на онога што је у зипци остао.

Веслачи натегом, што брже могу, веслају правцем куд је чамац гоњен олујом јурио. Море је још усколебано, премда је вјетар пао, па лађа граби и љуља се на валовима, — а мјесечева свјетлост поиграва по пучини и, у одмацима, захваћа веслачеве главе. Још тутњи из далека, а по увалицама, враћајући се валови са жала, бучећ, котрљају пијесак.

Жене и чобани моле, а веслачи се напиру да чим брже прођу поред крајњега рата од школа. Кад га минуше, прво но ће даље да веслају према школићима, куд је чамац јурио, опочинуше: ослушкују и разгледају уоколо — и, увјеривши се да се море стишава, а вјетар да је сасма попустио — кренуше даље.

Возе да дођу на доглед школићима. Први их назрије млади рибар; држећ у руци весло исправи се. — Ено — вели — „Пропада“, ено „Медвједа“, а за њима су „Близанци“. Тек дахнувши, на сред мора, пожурише према њима. Већ је мјесец подалеко одскочио и ведрина освојила свијетле, зеленкасте мјесечеве пруге нестало је с пучине, — сад се његова свјетлост обилато у недоглед разлијева. А лађа одмиче: чују се замахаји веслача и по која набачена ријеч из друштва. Кад се лађа примаче „Пропаду“, жене умукоше посвема, још се чује само хитро ударање весала: а чим су ближе, јежива их зебња у животу подилази, па жене и чобанчад тиска се ближе једно другоме. Гледају школић „Пропад“: лежи ко неман на мору, косе хридине надигле се над пучину, а испод њих море је тамније боје, избочите стијене сви-

јетле се у мјесечини, а гудуре су у тами; врх му је сур, од увијеке го, само што између процијепа острога стијења расте гдекоји жбун, погнут од удара вјетра, а закржљао од морске посолице испод чијег лишћа при земљи, крије се оштра, сува трава. А уоколо њега у мору осуле се мрке шкрапе, око којих од увијеке кркоће море. Мало ниже, поред њега, лежи „Медвјед“, а испод њих, кроз уски теснац, назиру се „Близанци“, једнаке величине, један до другога, са уоколо спјасет шкрапа — сури, голи, на ударце вјетра, чије голети за олује, топи море. Испред њих, к'о испред морске страхотиње, устави се лађа: чељад се до три пута прекрсти — и, стари рибар подиже с главе своју капу. Па опрезно примиче се лађа к хридинама; чељад упрто гледа у дубину испод њих, а кад из гудура, изненада што зацвили, јежња их подилазе посвему животу. А није ни чудо, толико страхота чули су причати још из младости о овим школљићима. Од кољена до кољена не дају се приче, о сломљеним бродовима, о ове суре хриди: овдје море напада своје жртве, да их уништи, прождре: а у одмацима, и за најбоље тишине, изненада, вал пљусне о хриди, — и морска птица, из тмице, што се по гудурама од сунца крије — у дубокој ноћи јави се, к'о да нариче...

(Наставиће се.)

Иво Ћипико.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(10.)

V.

То је било једне недеље фебруара месеца, једно по подне кад је падао снег.

Сви, Г. и госпођа Бовари, Хоме и Г. Леон, беху отишли да разгледају, на по миље од Јонвила, у долини, једну нову предионицу лана. Апотекар беше повео са собом Наполеона и Аталију да мало пропешаче, а Јустин је ишао за њима, носећи на рамену кишобране.

Међутим ништа није било тако мало занимљиво као ова занимљивост. Велики простор празнога земљишта, у коме је било неколико већ зарђалих точкова, разбацаних између гомила песка и шљунка, окружавала је једна дугачка четвртаста грађевина, с многобројним малим прозорима. Она не беше још довршена, и кроз греде на крову видело се небо. За греду на калкану беше привезан руковет сламе измешан са класовима, чије су се тробојне траке лепршале на ветру.

Хоме је говорио. Он је објашњавао *друштву* будућу важност ове фабрике, срачунавао је јачину подова, дебљину зидова, и веома му је било жао што нема метар, какав је имао Г. Бине за своју личну употребу.

Ема је ишла с њиме под руку, ослањала се мало на његово раме, и гледала котур сунца које је расипало у даљини, кроз маглу, своју блиставу бледоћу; али она окрете главу: Шарл беше ту. Качкету беше натукао на очи, а дебеле усне лако су му дрхтале, што је његовом лицу давало некако глуп израз; и сама његова леђа, његова мирна леђа било је одвратно видети, и она је налазила на његовом капуту оличену сву његову простоту.

Докле га је овако посматрала, налазећи у својој раздражености неку врсту злобнога уживања, Леон јој приђе. Хладноћа, са које беше побледио, као да је иза-

звала била на његовоме лицу неку тиху сету; између његове кравате и његовога врата, испод мало изгужванога оковратника, видела се кожа; крај од ува вирио му је испод једног прамена косе, и његово велико плаво око, које је гледало у облаке, учини се Еми бистрије и лепше но она планинска језера у којима се небо огледа.

— Несрећниче! узвикну наједанпут апотекар.

И он потрча своме сину, који у том тренутку беше скочио у гомилу креча да му ципеле буду беле. На пребацивања којима га окупише, Наполеон стаде дречати, док му је Јустин брисао обућу сламом. Али је био потребан нож; Шарл понуди свој.

— Ах! помисли Ема, он носи нож у џепу; као сељак!

Хладна магла поче се спуштати, и они се вратише у Јонвил.

То вече госпођа Бовари није ишла суседима; и кад Шарл оде, кад осети да је сама, у њој наново поче поређење са потпуно свежим утисцима и са продуженом перспективом коју успомена даје предметима. Гледајући из своје постеље јасну ватру која је горела, она је још, као тамо, видела Леона како стоји и једном руком савија свој прутић а другом држи Аталију, која је мирно сисала грумен леда. Чинио јој се диван, није могла да се одвоји од његове слике: она се сети других његових покрета других дана, његових речи, његовог гласа, целе његове личности; и уз пућење усана као за пољубац понављала је:

— Јест, диван! диван!.... Да ли воли? упита се. Кога?... Никог другог него мене!

Сви докази зато поникоше у један мах, и њено срце стаде силно куцати. Сенка од пламена из камина весело је играла по тавану; Ема се обрте на леђа теглећи се.

И тада поче оно вечито јадање: „Ох! да је судбина хтела! Зашто то да не буде? Ко је сметао?...“

Кад се Шарл врати, у поноћ, она се учини да се тада пробудила; и како је он лупао свлачећи се, она се

стаде тужити да је боли глава; затим немарно упита како су провели вече.

— Г. Леон је, рече он, отишао рано.

Она се не могаде уздржати да се не насмеши, и заспа с новом милином у души.

Сутрадан, под ноћ, дође к њој трговац Г. Лере. Беше то вешт човек, тај трговац.

Као рођен Гасконац, који је постао Норманац, он је своју јужњачку говорљивост удружио са кошоаском препреденошћу. Његово дебело, млитаво лице без браде, као да је било обојено водом од слаткога дрвета, а његова седа коса чинила је још живљим оштар сјај његових малих црних очију. Нико није знао шта је он био раније: торбар, говорили су једни, банкар у Рутоу, тврдили су други. Извесно је само то, да је на памет решавао и најсложеније рачуне, тако да је запрепастио и самога Бинеа. Учтив до понизности, он је био увек савијен, у положају човека који некога поздравља или позива.

Пошто је оставио пред вратима свој шешир са флором, он спусти на сто једну зелену кутију, и с претераном учтивошћу поче се жалити Госпођи, што до тога дана није задобио њено поверење. Истина, тако скромна радња као што је његова није у стању да привуче једну *отмену госпођу*; он udari гласом на ове речи. Али нека она само наручи, он се обвезује да јој набави све што жели, и ситничарску робу, и рубље, и шешире, и матерције за хаљине; јер он иде у варош четири пута месечно, редовно. Он је у вези са највећим кућама. За њега се може упитати код *Три Брата*, код *Златне Браде* или код *Великог Дивљака*: сва та господа познају га као свој џеп! Данас је пак дошао да покаже Госпођи, узгред, разну робу коју је добио благодарећи једној врло реткој прилици. И он извади из кутије неколико везених оковратника.

Госпођа Бовари разгледа их.

— Не треба ми ништа, рече она.

На то Г. Лере с извесном нежношћу изнесе три алгирске ешарпе, неколико пакета енглеских игала, једне сламне папуче. и напослетку четири шољице од кокосова дрвета за барена јаја, које су резали робијаши. Затим, с рукама на столу, опружена врата, нагнут, отворених уста стаде пратити Емин поглед који је нерешљиво прелазио с једне ствари на другу. С времена на време, као да је хтео очистити их од прашине, он је ударао ноктом по свиленим ешарпама које беху сасвим развијене; и оне су лако шуштале, док су при зеленкастој светлости сутона, као звездице, блистале златне шљокице уткане у њима.

— Шта стају ове ешарпе?

— Врло јевтино, одговори он, врло јевтино: али не мора то бити одмах; кад хоћете; ми нисмо Јевреји!

Она се промисли мало и напослетку одби Г. Лереа, који сасвим хладно одговори:

— Ништа, погодићемо се други пут; ја сам се увек могао споразуметн са свима госпођама, само не са својом.

Ема се насмеши.

— Тиме сам хтео рећи, настави он добродушна лица, после ове своје шале, да ми није много стало до новца... Ја бих вам га дао, ако би вам устребало.

Ема га погледа изненађена.

— О! рече он живо и тихим гласом, не бих морао ићи далеко да вам га набавим; рачунајте на мене!

И он стаде питати за чича Телија, газду *Француске кафане*, кога је у то време лечио Г. Бовари.

— Шта је збиља чича Телију?... Кашље да се сва кућа тресе; бојим се да ће му ускоро пре требати капут од чамовине но вунена кошуља? Али и јесте бекријао кад је био млад! Ти људи, госпођо, живе преко мере неуредно! он је сагорео од ракије. Али ипак, врло је непријатно кад вам ко од познаника оде с овог света.

И док је затварао своју кутију говорио је ово оно о лекаревим болесницима.

— Зацело је време узрок тим болестима, рече он

гледајући зловољна лица у прозоре. И ја се не осећам баш најбоље; мораћу ових дана доћи Господину, осећам бол у леђима. Дакле, до виђења, госпођо Бовари; стојим вам на расположењу; слуга сам покизан!

И он полако затвори врата.

Ема нареди да јој се вечера донесе у њену собу, поред ватре, на послужавнику; јела је дуже но обично; све јој се учини добро.

— Како сам била разумна! рече у себи, мислећи на шарпе.

Она чу кораке на степеницама: то беше Леон. Она устаде и са гомиле још несавијених крпа на орману узе једну. Чинила се да је у великом послу кад он уђе.

Разговор је текао без живости; госпођа Бовари напуштала га је свакога минута, и Леон је био сасвим збуњен. Седећи на једној ниској столици, близу камина, он је обртао прстима иглењицу од слонове кости; она је провлачила иглу, или је, с времена на време, ноктом, набирала платно. Она није ништа говорила, а он је ћутао, збуњен њеним ћутањем као што би био збуњен њеним речима.

— Сиромах младић! помисли она.

— Чиме сам јој се могао замерити? упита се он.

Напослетку Леон рече да ће ових дана ићи у Руан неким адвокатским послом.

— Ваша претплата на ноте истекла је, треба ли да је обновим?

— Не, одговори она.

— Зашто?

— Зато што...

Она се угризе за усне и лагано одви подужи сиви конац да га удене у иглу.

Овај рад једно је Леона. Емини прсти као да су се израњавили на врховима; њему паде на ум једна љубазна реченица, али се не усуди да је каже.

— Ви је дакле напуштате? настави он.

— Шта? рече она живо; музику? На жалост, тако

је! Треба управљати кућом, надгледати мужа; чека ме тисућу ствари, многе дужности које су прече од музике!

Она погледа на сахат. Шарл беше одоцнио. Она се као забрину. Два три пут шта више понови:

— Он је тако добар!

Леон је волео Г. Бовари. Али ова нежност према њему изненадила га је доста непријатно; при свем том он настави о њему хвале, које је, рече, чуо од свакога, а нарочито од апотекара.

— Ах! то је красан човек, прихвати Ема.

— Заиста, одговори писар.

И он поче говорити о госпођи Хоме, чија им је веома запуштена спољашњост обично давала повода за смеј.

— Шта то мари? упаде му у реч Ема. Добра мајка не полаже много на одело.

Она затим опет заћута.

Тако је било и идућих дана; њене речи, њено понашање, све се то измени. Заволела је своју кућу, почела је редовно ићи у цркву, и била је строжија према својој служкињи.

Она узе Берту од дојкиње. Фелисита је доносила дете кад би ко дошао у походе, и госпођа Бовари свлачила га је да покаже његове ножице. Говорила је да веома воли децу: Берта беше њена утеха, њена радост, њена срећа, и она је пропраћала своје миловање лирским изливима који би друге људе, осим Јонвилаца, подсетили на Сашету из *Богородичине цркве у Паризу*.

Кад дође кући, Шарл је налазио своје папуче поред камина, где су се грејале. Његови прслуци нису више били без поставе, ни кошуље без дугмади, и шта више било је задовољство посматрати у орману многе памучне капе поређане у подједнаким редовима. Њу више није мрзело, као некад, да се шета по башти; пристајала је увек на оно што је он предлагао, и ако није погађала жеље којима се повиновала без роптања; — и кад би га Леон видео поред ватре, по вечери, с рукама на трбуху,

с ногама на прекладу, лица зајапурена услед варивања, очију влажних од задовољства, с дететом које је пузило по простирци, и поред жене танкога струка која би се нагла преко наслона од столице и пољубила га у чело:

— Какво безумље! рекао би он у себи, и како човек да дође до ње?

Она му се чини дакле тако честита и тако неприступачна, да изгуби сваку, ма и најмању наду.

Али са овим напуштањем наде она му се показа у врло необичној светлости. Она изгуби, за њега, своја телесна својства, од којих се ничему није могао надати, и, у његовоме срцу, пела се све више и више удаљавајући се од њега, величанствено као апотеоза која лебди у зраку. Њиме облада један од оних чистих осећаја који не спречавају ток живота, који се гаје зато што су ретки, и чији би губитак заболео човека више но што њихово постојање чини радости.

Ема омршави, образи јој побледише, лице јој се издужи. Са својом црном раздељеном косом, својим великим очима, својим правим носем, својим лаким ходом и својим вечитим ћутањем, није ли изгледала да иде кроз живот и не дотичући га се готово, и да носи на челу лак отисак неке узвишене судбине? Она беше тако тужна и тако мирна, тако блага у исти мах и тако повучена, да је човек осећао у њеној близини неку ледену милину, као што га у црквама обузима зима под утицајем мириса који се меша са хладноћом мермера. Ни њена се околина није могла сачувати од ове дражи. Апотекар је говорио:

— То је врло паметна жена, којој би сасвим било место у каквој потпрефектури.

Жене су се дивиле њеној штедљивости, пацијенти њеној учтивости, сиромаси њеном милосрђу.

Али у души беше она препуна жудње, гнева, мржње. Под овом хаљином са правим наборима крило се узрујано срце, и ове усне, тако чедне, нису причале његове муке. Она беше заљубљена у Леона, и тражила је

самоћу, да би могла што мирније уживати у његовој слици. Његова појава нарушавала је чар ове замишљености. Ема би сва устрептала на бат његових корака; затим се у његовом присуству, ово узбуђење стишавало, и у њој је после тога остајало само неисказано чуђење, које се претварало у тиху сету.

Леон није знао, кад је одлазио од ње у очајању, да је она устајала за њим, да га види на улици. Она је мотрила на сваки његов корак, пазила на сваку промену на његовом лицу; измислила је читаву причу да нађе изговора да види његову собу. Чинило јој се да је апотекарова жена врло срећна што живи под истим кровом: и њене мисли спуштале су се непрестано на ову кућу, као голубови из крчме код *Златнога Лава*, који су слетали на њу да, у олуцима, купају своје црвене ноге и своја бела крила. Али што је више осећала своју љубав, Ема је њу све више сузбијала, да се не појави, и да ослаби. Међутим волела би да је Леон примети, и замишљала је разне случајеве, катастрофе, које би то олакшале. Што је уздржаваше, без сумње, то беше неодлучност или страх, а и стидљивост. Говорила је у себи да га је сувише удаљила, да је сад касно, да је све изгубљено. Али понос, радост што је могла рећи: „Ја сам поштена жена", и гледати себе у огледалу као жену која се предала својој судбини, то јој је била као нека утеха за жртву коју мишљаше да чини.

Телесне пожуде, чежња за новцем и меланхолије страсти, све се то тада слило код ње у један исти бол; — и, уместо да мисли о чему другом, она стаде мислити само о томе, подстичући тај бол и свуда тражећи за њега прилике. Једила се ако је какво јело рђаво донето, ако су врата одшкринута, туговала је за кадифом коју није имала, за срећом која јој је недостајала, јадала се на своје снове сувише високе, на кућу сувише тесну.

Но до очајања је доводило што Шарл као да није ни слутио њене муке. Његово уверење да је она код њега срећна чинило јој се глупа увреда, а његова мир-

нођа у том погледу незахвалност. Кога ради је она честита? Није ли он био препона свакој срећи, узрок свакој беди, и као шиљата копча на оном ремену који је стезаше са свих страна?

И тако она свали на њега самога сву своју мржњу која је потицала из њеног незадовољства; и свако усиљавање да ту мржњу ублажи само је њу појачавало; јер овај узалудан труд придруживао се другим узроцима очајања и доприносио још више њеном удаљавању од њега. И њена сопствена благост њу је дражила. Скромне имовно стање подстицало ју је на раскош, а брачна љубав на прељубничке жеље. Чисто би волела да је Шарл злоставља, да би имала више разлога да га мрзи, да му се освети. Она се покадшто чудила ужасним мислима које су јој падале на ум; а при том требало је да се смеши, да слуша како је срећна, да се чини срећна, да то показује?

Међутим, њој је било одвратно ово претварање. Овда онда долазила је у искушење да побегне с Леоном ма где, далеко, далеко, и да покуша живети новим животом: али на мах би се отворила у њеној души нека провала, врло мрачна.

— У осталом, он ме и не воли више, мислила је она; шта ће бити са мном? Какој помоћи да се надам, каквој утеси, каквом добру?

И она је утучена, узрујана, непомична, тихо јецала и ронила сузе.

— Зашто не кажете то Господину? питала је слушкиња, кад би је затекла у оваквом стању.

— То су живци, одговарала је Ема: немој му ништа говорити, ожалостила би га.

— Ах! наставила би Фелисита, тако је исто било и Герини, кћери чича Герена, рибара из Полеа, с којом сам се познала у Дјепу, пре но што сам дошла к вама. Она је била тако тужна, тако тужна, да, кад стане на кућни праг, мислите да видите покров разапет на вратима. Имала је, кажу, као неку маглу у глави, и нису

јој могли помоћи ни лекари ни свештеник. Кад је снађу јаки напади, упути се сама самцита на морску обалу, па је цариник, обилазећи своју линију, често нађе како потрбушке лежи на шљунку и плаче. После се удала и, кажу, прошло јој.

— Али мени је ово дошло после удаје, одговори Ема.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

О ЧИЗУ[1] ЛАЖЉИВЦУ И ДЕТЛИЋУ ЉУБИТЕЉУ ИСТИНЕ.

То је врло истинита прича, и ја ћу је почети овако:

...Између свих птица у шумици где се десио овај интересантан случај, привуче наједанпут на себе пажњу једна која је запевала песме не само препуне наде него и самопоуздања.

До тада су све птице, уплашене изненада рђавим временом, певале песме које се само зато и називаху тако, што су их певали; у њима су преовлађивали тонови туге и изгубљене наде, а птице-слушаоци су их у почетку називали самртничкимропцем, а затим су се помало привикли и чак почели налазити у њима лепоте, што их је, у осталом, стало великога труда.

Тон свему у лугу давали су гаврани, птице по својој природи мизантропи, а осим јачег или слабијег грактања ни за шта способне.

Други пут на њих не би обратили пажње, али сад кад су им гласови надјачали све, слушали су их и чак сматрали за веома паметне птице. А они, опажајући ово, запеваше мрачно:

[1] Чиж (Spinus viridus, Brehms).

Карр!... У борби са суровом судбином
Ми, ништавни, немамо спаса.
Све, ма шта погледао, —
Све је бол и јад, прах и трулеж ..
Карр!... Страшни су ударци судбине!...
Ко је паметан нека им се покори...

Карр!... Карр!... Мрска је то песма!... али је силна, јер је сву шумицу притискивала.

И наједанпут забрујаше смеле песме...

Сва се шумица, која је много песама чула, пренула и, тихо шуштећи гранама, са напрегнутом пажњом и задивљена, слушала је. И чак славуји, који увек лепо певају, јер су свештеници праве уметности, са задовољством слушаху и рекоше:

— „Заиста, овај певач има топлине!...“

И, говорећи тако, у души су се поносили што су непристрасни.

— „Чујете ли?“ питали су они један другог и слушали смешећи се. А певач је певао:

Ја чујем гракташе гаврана,
Које је уплашила хладноћа и тама,
Ја видим мрак, — али шта ме се тиче он,
Кад је мој разум јасан и добар?...
За мном ко је храбар! Нек' нестане таме!
Души живој — нема места у њој!
Упалимо срца огњем ума!
И завладаће свуда светлост!...

— „Силно је отпевано!“ коментарисали су славуји... „Свеже, пуно самопоуздања, немузикално — али је јако...“ и, оштроумно почешавши кљуниће, слушаху даље:

Зар је пао и био побеђен
Онај који је часно умро у боју?
Онај је пао који је плашљиво
Сакривши груди своје, побегао из битке...
Другови! и онај је пао
Који, бојећи се труда, узбуђења, болова рана,
Мисли о битци, падајући у философску маглу...

— „Хм... Има врло оригиналних погледа!“ приме-

тице славуји. „Баш бисмо волели да знамо каква је то птица!...“ рекоше радознало.

Другови! нека ћуте пали.
Дим сумње им је очи прогутао;
У њиховим срцима и части гордост спава.
Другови! Хајдете, викнимо им:
Бежите! Испарење вашег мудровања
Створило је ову ноћ тамнијом,
И трује као отров
Умове и душе младих. Бежите,
Бежите!... Овде је боговима
Објављен рат због првенства!

— „То је смело!“ рекоше славуји. „О, да!... то је веома смела песма!...“

Шумица је слушала и осећала нешто добро и јако. то осећање њу је испуњавало топлотом и светлошћу и чак старе, сивом маглом обавијене гране дрвета почеше шапутати о прошлим данима. То су били лепи дани, када се у шумици почињало да расцветава цвеће и наде, када су птице певале звучне химне сунцу, а небо, слободно од облака, показивало бескрајно далеким и као да је звало птице да покушају снагу својих крила — не би ли га достигле у његовој даљини. То су били лепи дани, када није било потребно натеривати себе на живот, јер је воља за њега била ту, јер је живот имао циља а било је и наде да ће се он и достићи. И ти се дани појавише пред шумицу и као звезде заблисташе у магли која јој је небо скривала.

Птице се пренуше и оживеше. Где је певач? Нек' прими дан усхићења и захвалности! То мора да је величанствена, дивна птица!

Оне се скупише у јато и са певањем јурнуше онамо одакле су им долетали смели и горди звуци.

Али кад долетеше, видеше да је то просто један чиз — најобичнији, мали, сиви, са кљунићем, као од воска чиз. Он је стајао на грани једне липе и био је збуњен због части која му је указана; тако јадан, рашчу-

пан, узнемирен, пробуди код свих сумњу и никоме се не допаде.

Бежите... Овде је боговима
Објављен рат због првенства!

Кад то виче орао, соко, јастреб, напослетку — то је још и лепо и јако; али чиз... чиз који објављује рат боговима... ту има нешто што се не слаже, нешто чудновато, нешто смешно. И затим, то је увреда за остале птице. Зашто баш чиз, зашто не штиглиц, зеба, зимовка?...

Убезекнуте и увређене птице гледаху на чиза и мишљаху: „Шта ли ће сад бити?“

Умове и душе младих... Беж'те!

И нехотице се сете оне смешне сенице која је једном хтела да запали море...

Али сад један досетљиви штиглиц запита чиза:

— Па, јелте, јесте ли ви сад певали?

— Ја... — одговори чиз — да, ја сам то певао.

— Хм,... а чиме ћете ви то доказати? т.ј. ми, разуме се, не сумњамо у ваше способности, али...

Чиз се стресе, перје му се подиже и он запева:

У тами ноћи која је нама дата,
Пролећу сиве сове...
И њихове мрачне, зле,
И сурове очи блистају!...
Са хуком се разлежу њихови узвици,
Оне се смеју, оне јецају,
Оне дан свагда само проклињу,
А ноћ дочекују са смехом
О, кад би окови мрака
С моје младе шумице пали,
Нестало би дивљих сова,
Само би соколи летели!...
Али соколи, — слаби и болешљиви, —
Забили су се плашљиво у пукотине
И љуте се немоћно и нечасно
Кад чују туђе весеље.
Крила су им се жалосно обесила,
Њихова срца стидно дремају,
И те слободне птице
Глас части и мисли не слушају...

Неким птицама се та песма учинила личном увредом и зазвиждаше чизу, а штиглиц рече:

— Добро, то је доста за нас! Али ево шта — реците: ви, тако да кажем, бу́дите нашу свест... Хм!... а какво ви, управо, имате право на то? т.ј. ја хоћу да кажем — у име чега ви певате?!

Чиз се зачуди и ћутећи је гледао на публику.

— Ми, видите ли, хоћемо да осигурамо себе од погрешака, којих је; ви то знате, било много код нас, и у том циљу ми бисмо хтели да знамо ваше полазне и крајне тачке, — дакле, куда и зашто нас зову? — даде питање штиглиц и, задовољан собом, зацвркута нешто туђе: као што је познато, штиглици немају својих песама.

Чиз се трже...

— Ја полазим од чврстог убеђења у високи позив птица као последњег, најсложенијег и мудрог акта у стварању природе. Ми не треба да се умарамо, ми свагда морамо да се боримо, да победимо све, да бисмо сами себе оправдали у сопственим очима, да бисмо имали право да кажемо: сва прошлост, садашњост и будућност — јесмо ми а не слепа снага елемената. Пут којим морамо да идемо. мени је непознат, али сам уверен да се мора ићи напред. Тамо је крај. који је достојан да буде награда за онај труд који смо ми у путу издржали! Тамо је вечита, неисцрпна светлост, тамо су чудеса нама непозната; тамо ћемо се науживати посматрањем своје снаге, и цео свет биће арена нашег рада, чију величину сад не можемо ни да представимо, тамо ће наша мисао све разрешити, а наша осећања, ванредно сложена. откриће пред нама нов свет наслада још незнаних; тамо је он — живот достојан нас!... Поштујте и волите један другог и идући здружени гордо и слободно победи, не сумњајте ни у шта, јер шта је више вас?... Обрните се и погледајте шта сте били раније, — тамо, на освитку живота?... Сва ваша вера тадашња — није вредила кап-љице садашње сумње... Научивши да тако страшно сум-њате у све, дошло је време — да се поуздате у себе,

јер само велико биће може доћи до такве сумње до какве сте дошли ви!...

Тамо — у предео среће! Тамо — у то дивно „напред“!...

— „Напред!“ викнуше птице јер им у срцима запламти гордост са самим собом.

Сузе надахнућа пуниле су очи чизове, и он је непрестано говорио и звао тамо — напред! И све су птице певале, и свима је било тако лако, тако добро, и све су осећале да им се у срцима родила страсна жеља да живе и да су срећни.

— Молим, молим!... Ја молим реч... Мени реч!...

То је викао детлић са врха јасике, и кад су га чули, одмах су му дали реч, јер је викао веома јако.

— Мм. Гг. и Гг.! — поче говорити детлић. — Да се представим: ја сам детао. Храним се црвима и волим истину, којој верно служим и која ме приморава да вам кажем да вас дрско варају. Све ове песме и фразе које смо овде чули, Мм. Гг., нису ништа друго до срамна лаж, што ћу ја имати част да докажем фактима у рукама... Са фактима у рукама, Мм. Гг.! А запитајте господина Чиза, где су факти којима би могао потврдити то што је рекао? Он их нема, а баш су њему потребнији него мени; они су — све, Мм. Гг., и сви ми — нисмо ништа више него само снећушни факти који потврђују грандиозан факт мудрости и моћи природе којој се ми морамо покоравати, као деца мајци.

Разгледајмо непристрасно шта им тамо — напред куда нас зове Г-н Чиз. Сви сте ви излетали на крај шуме и знате да се одмах иза ње почиње поље, лети голо и опаљено, зими покривено хладним снегом; тамо, на крај поља је село и у њему живи Гришка, човек који се занима ловљењем птица. Ето вам прве станице на путу „напред“, о ком вам је тако много наговорио Г-н Чиз.

Рецимо, да се ми по његовој жељи упутимо напред, — што ја сумњам да је корисно, јер знам да Чизи, као

и сва остала створења, не мрзе популарност и славу ит.д., — али рецимо, да ми срећно прођемо замке Гришкине и да пролетимо поред села, опет ћемо се наћи у пољу; а на крају њега поново ћемо наићи на село, а затим опет поље, село, поље... И, пошто је земља округла, ми ћемо морати свакако опет доћи до ове наше шуме у којој ја, до тога тренутка, имам високу част да говорим с вама.

Зар је ово крај, у ком ћемо, по речима Г-на Чиза, добити награду за свој труд?... Зар ово?!...

— Ја знам вас, Мм. Гг. и Гг., ја знам, како ви високо летите, али.... ма како да ми је тешко да вам то кажем, — ја знам и то, да нико од нас није узлетао, нити то може чинити, више самог себе.

Покушај Г-на Чиза да задобије вашу пажњу тиме што би вас сјајним и јаким фразама опсенио, јасно показује степен високе његовога мишљења о вама, као створењима са здравим разумом!?... Тај покушај треба строго да се казни, Мм. Гг. и Гг.!... —

И препун свести о висини испуњене друштвене дужности, мудри детао, бацив триумфалан поглед на слушаоце, поче кљуцати кору јасикову, на грани на којој је стајао.

Птице су ћутећи гледали на чиза и опазише, како се из његових очију котрљале сузе, једна за другом. Због чега би он могао плакати, ако не због своје кривице пред њима?!

Тако јадан, сив и лажљиви чиз!

А он је мрачно гледао тамо у даљини и његове очице као да су се праштале тамо са нечим.

Шумица је ћутала, а птице се нечујно разлетале на своја места. Одлетео је и детлић, праћен поклоном пуним поштовања пред његовом мудрошћу.

Дан је био тако тужан; баш као да се спремао да због нечега плаче.

А чиз који је лагао, остаде сам. Непокретан и сломљен стајао је на грани лесковој, и само једна креја по-

гледала га је радознало из лишћа јасикиног, које је плашљиво дркгало.

Али је и њој то скоро досадило и, подругљиво цвркућући, одлетела је.

А чиз је остао и, стојећи на лескиној грани, мислио је:

— Ја сам слагао, да, ја сам слагао, и то зато што не знам шта има тамо иза шумице, али је тако дивно веровати и надати се!...

Ја сам само и хтео да пробудим веру и наду, — и ето зашто сам слагао... Он, детао, можда и има право, али шта ће ми његова истина, када као камен притискује крила и не да да се високо к небу узлеће?

И, погледав унаоколо, бедни мали чиз се накостреши.

Ето целе приче... Прочитавши је, ти ћеш, разуме се, увидевши да је чиз племените душе, али нема вере те је по томе слаб; детао је паметан, али свакидашњи, обичан, а птице-слушаоци се одзивају само зато што су радознале, али у ствари су оне усахнута срца и ситне, ситне, страховито ситне...

Увидевши то, ти ћеш помислити да сам сигурно ја испричао ову, до суза смешну причу.

Па мисли тако, ако те то теши, мисли!

М. Горки.

(Превео с руског П.)

ИЗ СЕЉАНЧИЦА.

ЈЕДНЕ ЈЕСЕЊЕ ВЕЧЕРИ.

Крај огњишта седи баја,
Па кукуруз круни,
Размесила тесто наја,
Пеку се сомуни.

Измаглица ситно веје,
Тихо шапћу мокре стреје:
„Нека веје, нека веје...
Прохујаће дан по дан,
Осануће Ђурђев-дан!..."

Ала жари... причај стари. —
Стакни ватру дете,
Нагрнуће помељари,
А ја у девете,
Развезао од Адама...
Има ноћи... дâна,
Причаћу вам, благо вама,
Од Кулина бана.

На огњишту ватра греје,
А чељад се ведро смеје;
„Ала веје... ала веје...
Нека веје... Дан по дан...
Осануће Ђурђев дан!..."

Седи баја, спрема вреће,
И крпи опанке,
Наја ново тесто преће
И припрема чанке.

Спремна совра... леб се тишти,
Вариво се лади,
Сировица тешко пишти:
„Ал' ће да се слади!“
Баба Ката нешто гата,
С бардаком и ђбањем,
А дечица иза врата,
Играју с кочањем.
Ала, вала, поче баја:
Отежаше данци
Крпи лику на опуту,
Све тањи опанци.

*

Дај уларе, спремај кола,
Да укошкаш јунце,
Да бар пређем пута пола,
Док изгреје сунце.
Звецкају улари,
Под теретом точак шкрипи.
То су помељари.

Чујеш, људи... Земан дође,
Заклаше нас данци,
Старе кесе гајтанлије,
Заменише чанци!
Крпи лику на опуту...
Све тањи опанци.

Милорад М. Петровић.

ИСКРЕНА ПЕСМА.

Ох, склопи усне, не говори, ћути,
Остави душу нек спокојно снева,
Док крај нас лишће на дрвећу жути
И ласте лете пут топлих крајева.

О склопи усне, не говори, ћути,
Остави мисли нек се бујно роје
И реч нек твоја ничим не помути
Безмерно силне осећаје моје!

Ћути, и пусти да сад жиле моје
Забрекћу новим, заносним животом,
Да заборавим да смо ту нас двоје
Пред величанством природе; а потом,

Кад прође све и малаксало тело
Понова падне у обичну чаму,
И живот нов, и надахнуће цело
Нечујно, тихо, потоне у таму,

Ја ћу ти, драга, опет рећи тада
Отужну песму о љубави, како
Чезнем, и страдам, и љубим те, ма да
У том тренутку не осећам тако.

Јер знам вештину, од ње немам драже,
Да скријем мисли и осећај зао.
Кад све на свету узалудно лаже,
Што лажју не бих мало среће дао?

И ти ћеш, бедна жено, као вазда,
Слушати радо ове речи лажне,

И захвалићеш Богу што те сазда,
И очи ће ти сузом бити влажне,

И гледајући врх заспалих њива
Како се спушта снежна полутама,
Ти нећеш знати шта у мени бива,
Да ја у теби волим себе сама.

И моју љубав наспрам тебе, кад ме
Обузме целог силом коју има,
И сваки живац растресе и надме
И осећаји навале к'о плима!

За тај тренутак живота и миља
Кад затрепери цела моја снага,
Нека те срце моје благосиља,
Ал' не волим те, не волим те, драга!

И зато ћу ти увек рећи: ћути,
Остави душу нек спокојно снива,
Док крај нас лишће на дрвећу жути
И тама пада врх заспалих њива.

М. М. Р.

К О Б.

Ти си, као песник стари, много хтео,
У грудима људским није било срца
Да жртвује тако лако живот цео,
Да трпи и страда, да куне и грца.

С незнаном поворком паћеника тавни',
Жртва ти је била циљ живота, нада
Да се твојом жртвом зло и беда сравни,
И да нико више не греши и страда.

Али где је време надања и вере?
Прозукле су наде као стара зова
И мртвачки покров лагано се стере
Над шареним јатом маштања и снова.

Сад знаш како гази суверено време!
Сад знаш шта се плаћа за то дрско дело,
И знаш како тишти као гвожђе врело
Омиљене мисли кад у пропаст стреме.

О мри, бедни друже! Умри, шта те плаши?
Умри, нек се живот као мехур збрише,
И да не осетиш никад, никад више,
Узалудност мисли и жртава наши'!

М. М. Р.

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ ПРЕ 1848.[1]

Сент-Андреја. — Његова породица. — Прве године школовања. — Сима Игњатовић. — Сима Милутиновић-Сарајлија. — Српски покрет у Пешти. — Књижевни огледи. — Песник и адвокат.

Редак је човек који је толико волео своје место рођења као Јаков Игњатовић. Неколико пута, са неприкриваном нежношћу, он је говорио о својој вароши, и највећи део његових романа и приповедака није ништа друго до причање утисака и опажања из прве младости, цртање живота, људи и друштвених прилика у „слободној, привилегиратој, короналној вароши сент-андрејској“, која је на његов дух оставила дубок и неизгладив утисак.

Богата и самостална Сент-Андреја, некада прва и најважнија српска варош после сеобе Чарнојевића, последње је српско насеље на северу. Као острво, са још неколико српских села, она се находи у мору мађарском. Некадашња столица патријарха Чарнојевића, она је, много пре Карловаца, играла улогу „Српскога Сиона“, са њених седам српских православних цркава, више но Нови Сад, Карловци, Земун, Панчево и Београд. Најкултурнији део српских исељеника дошао је у њу, доневши већ развијене занате и необичну трговачку предузимљивост. Сент-Андреја у XVIII веку у велико тргује платном, свилом, прерађеним кожама и вином, са Лајпцигом, Краковом, Бечом, Ријеком и Трстом; њене лађе не престају возити од Сиска до Пожуна и Ђура. Све до 1792 Пешта купује сву финију робу у Сент-Андреји.

[1] Прва глава из опширне монографије о животу и раду Јакова Игњатовића, коју је наш сарадник Г. Др. Јован Скерлић написао и спремио за штампу.

Уредништво »С. Књ. Гласника«.

Сентандрејци, имућни и јаки, у стању су да се успешно боре против самовоље мађарске господе у вармеђи, и да заложе и своја имања и своје главе за своје грађанске и општинске слободе. Мавро Јокаји, у роману Rab—Ráby, оцртао је те упорне и дуге борбе између слободне вароши сентандрејске и вармеђске господе, којој је она била трн у оку. Цар Јосиф II, у десетом параграфу упутстава издатих пештанској жупанији, наређује: „Раце и неунијатске Грке, који се баве трговином у овом срезу, нарочито у Будиму, Пешти и Сент-Андреји треба најбоље заклањати од сваке злоставе, јер они доиста воде промет за велику државну корист". Они су поносити, готово охоли; међу њима постоји уверење да им сам руски цар држи страну, и да им нико ништа не може. Две најпознатије песме њихове јесу: „Будимпешта равна, Сентандреја славна", и „Ми же Сентандрејци, целог света славни". Срби представљају велику и средњу буржоазију, велико чиновништво и интелигенцију, и зато и доцније, када је српско становништво стало опадати, када се у првим десетинама прошлога века број Срба свео на четвртину целокупног становништва, српски језик остао је службени, и Мађари, и Немци, и Словаци међу собом се споразумевали на српском језику. Још за дуго време, добошар је објављивао наређења општинска на српском језику, и „боктер", ноћни стражар, викао је по улицама сентандрејским: „Послушајте, господари и госпође, десет сати прође! Бога, Тројицу хвалите, сами себе од зла храните! Ударило десет сати"[1].

Игњатовић је имао веома много љубави за свој славни родни крај. Будим му се увек привиђао у светлости историјских успомена, као седиште римских легиона, као место где је Атила своје шаторе разапињао, угарски краљеви лета летовали, а Ђурађ Бранковић је-

[1] Од Јакова Игњатовића: *Сентандреја*, *Летопис Матице Српске*, књ. 137; *Одломак из Мемоара*, *Недељни Лист*, 1879. — *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сент-Андреје.* Н. С. Ниш. 1903.

лене ловио. Често је бивао напван у том високом мишљењу о свом завичају. Да су Сент-Андрејци, тврдио је он, 1704 пришли уз побуњенога Ракоција, ко зна како би данас изгледала карта Европе! Њихова помоћ учинила би буну непобедном: Луј XIV, непријатељ Хабсбурга, ударио би на њих, победа би била несумњиво на његовој страни, и он би тада диктовао услове мира! Говорећи о тим прошлим данима славе, он поредп себе са Волнејем који тужи над несталношћу свега што је човечанско над египатским парамидама. „Сент-Андреја је била некада Фарос, светилник Србства“, узвикује он другом приликом.

У томе „светилнику Србства“ рођен је Јаков Игњатовић, 30 новембра 1824, исте године када и Бранко Радичевић. Отац му се звао Јаков, угледан грађанин, tribunus plebis, Vormünder, „говорник народа“, прво почасно место у вароши, од старе породице Игњатовића која се заједно са патријархом Чарнојевићем доселила из Србије, и дала знатан број великих чиновника и јавних радника у Будиму и Пешти. Мајка, Ката, по имену, била је од породице Барјактаровића — Таборција, који су добегли из Дивосела, у Лици, због неке мале побуне.

Отац, коме је било пуних седамдесет година када му се родио син Јаков, умре када му је сину било непуних шест година. На неколико година после тога, умре и мати, и Јаков Игњатовић у једанаестој години остаде и без оца и без матере. Одмах по смрти родитеља, деца буду раздата по родбини, живећи оделито, шта више једва се познавајући. Јаков падне у руке једноме ујаку, и ујна му је улевала мржњу на рођену матер. Тутори су се међусобно мрзели и прогонили, и њихове борбе вршиле су се над дечјом главом. Мали Јаков је доста претрпео у том тужном детињству, без очинског старања и материнских пољубаца. Већ као зрео човек писао је он: „Узми младу дјевојку као струк босиљка, па залени или накалеми њом старца. Показаће се плод. Док дјеца

одрасту, старац умре. Дјеца остану као шајка на мору, па их буре свјетске премећу прије него што могу на ноге да стану, и често од забуна тих бура не могу никад к себи да дођу. Овака дјеца, као сјеме у невријеме бачено, у невријеме ничу, кад сунце не грије, но голо стјење, а вјетар пири. Овако сам и ја од мог старог оца у невријеме бачено сјеме, које не може до јачег стабла да порасте, па за то, рекао бих — да ме судба од постанка гони, и код овакве мисли суза би ми на око канула, кад не бих ове редове писао у светој обитељи, у Хопову, неколико корака од оног мјеста гдје је Доситије у својим младим времима и глави стварао основну идеју будућности српске"[1].

Прву латинску школу свршио је у Сент-Андреји, када му је било десет година. Одатле тутори га пошљу у Вац, у другу латинску школу, код професора пиариста, где се предавало само на латинском. У целоме Вацу има само једна српска црква, у коју с времена на време долазе 5—6 српских породица, и 3—4 цинцарске и грчке, које се осећају као Срби. Словаци, да би могли живети, морају се називати Маџарима. Пиаристи су одушевљени маџарски родољуби; они спремају млада срца за 1848, причајући о славним бојевима на Сигету и Егри. Мали Јаков је у школском каталогу забележен као „gr. R. n. u.", „гркопесаједињени". Недељом, када је слободан, он изилази из Ваца, далеко у поља, међу жита, погледом прати шеву која се диже у висине, упире поглед на сентандрејске торњеве који се назиру у даљини, и прилеже на земљу да боље чује звоњења звона у родном месту.

Два његова тутора била су му брат од стрица Сима Игњатовић, бележник будимски, и ујак Таборџија. Када је ујак дочуо да се код вацких пиариста мора да учи католички катихизис, побоја се за спас душе свога се-

[1] *Дјела Јакова Игњатовића*, I, „Србин и његова поезија", стр. 74—75

стрића, и када је овај свршио другу латинску школу, посла га у резиденцију мађарских примаса, Острогон, код калуђера бенедиктинаца, мање строгих и мање склоних верском прозелитизму. Одатле буде одведен у Будим, Сими Игњатовићу, опет у школу пиариста; 1838 преведу га у пештанску лутеранску гимназију. Ту су били махом Немци и Јевреји, Срба врло мало, и Јаков се рђаво осећао у том туђем јату. Будући писац антисемитских чланака у *Нашем Добу* већ осећа мржњу на своје јеврејске другове: у место да пази шта наставник говори, он на часу црта „магарце и чивутске колеге“, како сам прича, туче се са њима, или боље рећи: туче их. Учећи тако све на мађарском и на немачком језику, провлачећи се тако из разреда у разред, дође и до „логике“, седмога разреда, где се све учило на латинском језику. Али му ни латински језик ни метафизика не иду у главу, и он радије проводи своје време са одраслим ђацима из Текелијанума, слушајући жељно њихове разговоре и препирке о политици и књижевности. Резултат свега тога био је: понављање разреда. Строги тутор његов, Сима Игњатовић, побесни од љутине, и поведе га да га да на столарски занат, тешећи га да је и славни и велики Венијамин Франклин у младости својој био типографски шегрт. Ствар се најзад сврши што Јаков да тврду реч да ће више водити рачуна о школи, и остаде да понавља разред.

Тај Сима Игњатовић био је занимљив чудњак и његов утицај на Јакова Игњатовића био је доста јак. Његов отац Сава, богат винарски и житарски трговац, био је тип оног нашег старог „купца“ и „пријатеља књижевства србског“, који је у прсте знао Доситија и чија су врата била широм отворена знатним писцима српским онога доба. Његов син Сима, велики бележник града Будима, био је исто тако ватрен Србин, претплатник свију српских и хрватских листова што су у оно доба излазили, који је умро са завештањем да му се кости пренесу у Призрен, када му већ није било дато да

очи заклопи у старој столици царској. Био је то гостољубив, човечан и добар човек, дарежљив према другим, опор, строг и тврд према себи самоме и према својима. Бојећи се да Срби не омекшају и онеспособе за велике и тешке задатке који им предстоје, он се држао спартанскога начина васпитавања. У његовој се кући зими спавало при отвореним прозорима, сви су његови морали што дуже пешачити; његова јединица, девојчица од десетак година, морала је радити најтеже и најгрубље послове домаће. Тајособењак, „љут, строг, престрог“, није много марио за свога брата од стрица Јакова, и учинио му је неколико година ране младости врло тешким. „Од седамнаесте моје године, прича наш писац, гонио ме је он, као никад нико“. У своме познатоме чланку *Три српска списатеља*, он овако прича о животу који је код Симе водио: „Он је хтео да начини од Јаше онаког Србина и човека, какав је сам био, надајући се да ће Јаша дочекати згодније време но што је онда било. Сима је хтео да начини од Јаше и Спартанца и Атињанина; какав велики задатак! Да начини од Јаше ученога и јуначнога човека. Али како ће се Муза поиграти са оружјем! Јаша мора и да учи и да бесни, јер Србину, као што Сима казиваше, треба једно и друго. Јаша кад учи, не ће да бесни, а кад бесни не ће да учи. Никада није било жешћега учитеља и тврдоглавијега ученика, него Сима и Јаша. Јаша мора да спава пет година зими у хладној соби, мора да иде босоног по леду, кад му се ђон издере; мора да ради тешке телесне послове, па опет не сме да буде последњи ђак. Ту је Јаша морао често погрешити, а Сима није никада опраштао. Сима вели: Јаша ваља да се научи на све противности у животу. Јаша не ће на све то да се навикне, па откаже своју послушност. Сима преварен у свом великом наду, тражи Јашу по свима регментама, и почне га јако гонити тако, да га већ доведе до очајања. Ал' то гоњење није дуго трајало, јер је Сима наскоро у са-

мртну болест пао". Та борба између два брата свршила се тек смрћу Симином, у децембру 1846.

Још један Сима играо је знатну улогу у првој младости Јакова Игњатовића. Крајем године 1837, бане у кућу „народољупца" и „Сав-Србина" Симе Игњатовића један чудноват и особит гост, крупан, плећат, кошчат, ћелав, дебелих и накострешених обрва, пуних бркова, орловска носа, јака врата са испупченом јабучицом, необична одела и држања — „ко нико", вели о њему Јован Суботић који га је тада први пут видео. То је био Сима Милутиновић Сарајлија, поред Лукијана Мушицког тада најславнији песник српски, који се враћао из Лајпцига, где је био пронашао неки нарочити плуг и изумео ново лечење водом. Тај чудни гост, који је трескао вратима за собом, и по два дана затварао се у собу, без јела и без пића, пишући стихове, задржао се у гостољубивој кући Игњатовића подуже време очекујући новац из Србије.[1] Седео је у истој соби са четрнаестогодишњим Јашом, зближио се са њиме, и место *Светислава и Милеве*, *Љубомира у Елисиуму* и *Боја на Косову* које је дечко дотле жудно читао, почео га посвећивати у тајне *Србијанке*, шаљући га на објашњење појединих места госпођици Марији Поповићевој из Будима, која је ову кабалистичку књигу разумевала, и која ће у скоро постати жена песникова, позната под именом „Пунктаторке." Изгледа да је овај фантастични песник вршио неки неодољиви утицај на младе душе које је сретао: у успоменама својим Игњатовић је о њему говорио са исто онолико љубави и поштовања, са колико и други један много већи његов ђак, Његош. Јаша се није раздвајао од Симе, ишао за њиме по уредништвима, гутао сваку реч његову, заносио се њиме, и њему у част штампао прве своје стихове. У 11 числу *Сербског Народног Листа*

[1] О бављењу Симину у Будиму, видети: *Сима Милутиновић Сарајлија* 1791—1845. Прилог новој историји српске књижевности. Написао Ђорђе С. Ђорђевић, професор. Београд, 1893. Стр 59—65.

за 1838 изашли су *Іакова Игнятовича (Тринайстолѣтногъ едногъ Сербчета) стихови*, који почињу:

Здрав ми био Симо Сараевче!
Здрав ми био познани јуначе!
Јунак јеси, те не само мишцом,
Него свачим човек чим мож' бити.-!!

Тада се десила она занимљива сцена, тако карактеристична по стање духова у тадашњем младом нараштају српском. Једнога летњег дана, у рано јутро, пробуди Сима Јашу.[1] „Устај, Јакшо! водићу те некуда, на добро упамти све што ћеш видети. Питам га шта ће то да буде: неће да ми каже. Води ме далеко, у будимске брегове. Станимо се на једном красном узвишеном мјесту, откуда се све унаоколо виђело. Мало почекамо, кад али дођу многи млади људи, сами ђаци. Сунце се још није појавило, тек се румен зрачна показиваше, вријеме је било тихо, роса пада, шумски мирис од свуда, када од једанпут метнуше Сими вијенац на главу, почеше у хору сви пјевати, те тако млади Срби својим срцем овјенчаше свог највећег пјесника." Јован Суботић у својој аутобиографији овако описује исту интересантну и „детињасту" сцену, како је сам назива:

„Сад баш хоће сунце да се роди. Узму венац њих четворица, као четир факултета. Ја ћу говорити.

„Сунце помоли лице на истоку, Сима клекне, она четворица надвесу зелен венац, не знам од чега је био,

[1] Ту сцену испричао је сам Јаков Игњатовић у *Три српска списатеља* (*Дјела*, I, 260—261), само са извесним грешкама: то се десило 4 јула, у лето, а не у пролеће, како он тврди. Арнотов *Магазин за художество, књижевство и моду*, у 54 броју за 1838, има ову белешку: »Симу Милутиновића, млади Србљи, академици, на Орловом брду, испод Будима, 4 јулија 1838 венчаше јеловим венцем са пшеничним класем за класическог песника у Сербов поету.« Јован Суботић (*Живот Д-ра Јована Суботића*. Автобиографија. Други део. Нови Сад 1902, стр. 67), који је учествовао у тој свечаности тврди да је било у лето. И *Магазин* и Суботић тврде да је било на Адлербергу, Орловом Брду, а Игњатовић на Швабенбергу.

Сими на главу, пушка опали, не знам од куда се ова створила, а ја почнем: „као што оно сјајно лице сунца сада свијету просијава, тако се сија сјајно твоје име народу српскому и т.д. Знам да сам овако почео, како сам свршио, не знам... Сад опет пешице натраг уз брдо и низ брдо, те једва после 9 сати приспемо у Будим, а Сима ће после тога пред олтар оца небеснога, да му благослови свезу са сапутницом живота.“

Те исте године упозна се Јаков и са Милованом Видаковићем. Староме романописцу је око шездесет година, проводи бедан живот, гладује у једној тесној и незаложеној собици, и у сред зиме, огрнут јапунцетом, и замрзлих прстију, пише *Селима и Мериму*. У соби није сам, он још држи ђаке на стану: у тој бедној соби са две постеље, једним столом и трима столицама. Неко време и Јаша Игњатовић је био под надзором беднога „дјетовоспитатеља“, како је често морао остати у Пешти, јер је у Будиму становао, и због великих хладноћа није се могао свакад кући враћати. Милован Видаковић је у то време био нека врста умнога средишта, и у малој пештанској гостионици „код Јозефа“, где се он ранио, крај јевтинога вина, скупљали су се српски ђаци и водили дуге и страсне полемике о дебелом јеру и јоти, које су свршаване дубоко у ноћ.

Српско осећање почело се будити, и Пешта је тада била главно интелектуално средиште српског народа. Аустро-угарски Словени долазе до свести о својим националним интересима, и панславизам, неодређен, поетски, романтичан, почиње се лагано ширити. Херкел у својој словачкој граматици, изданој у Будиму 1826, говори о unio in litteratura inter omnes Slavos. Јан Колар, парох јеванђелистичке општине у Пешти, у Slavi Dcera, пева блиску и пуну победу велике нације словенске. „Шта ће бити од Словена, узвикује он, за сто година; шта ће бити од целе Европе? Словенство се шири без престанка и као поплава прелива се изнад хемисфере. Језик који Немци у своме презирању називају ропским, хориће се

по одајама дворова њихових и на утокама река њихових." Мађарски национални покрет изазива исте покрете и код словенских народа у Угарској. Мађари се почињу одупирати германизацији која је била захватила њихове више сталеже; у то доба они стварају и своје позориште, и академију, и музеј, и касније по свима местима. Мађарски језик признаје се за званични 1836. Илирство се јавља; Гајеве Horvatske Novine излазе у Загребу 1 јануара 1835.

Међу Србима се почињу будити и нови интереси а не само за голе препирке о правописној реформи. Из „Славјано-сербства" иде се право у „Србство". Почињу се водити препирке шта је боље: Србљин, Србин или Срб. Српски народ, притешњен с једне стране провинцијалним феудализмом, а са друге граничарским апсолутизмом и војничким заптом, има само нешто мало слобода у слободним и повлашћеним варошима и у „размилитареним дистриктима". У Хрватској и Славонији, Срби, као „шизматици" не уживају ни верску ни грађанску равноправност: они не смеју куповати племићска имања и непрестано су изложени верским гоњењима и насилном покатоличавању. Само више свештенство ужива нешто права: владике имају право гласа у Горњем Дому. Код српске буржоазије и интелигенције јавља се национални покрет у виду култа историјске прошлости и жеље за грађанским слободама, у сељачком сталежу у виду аграрног питања, мржње на спахије у селима, на војне команданте у Граници. У *Сербском Народном Листу*, опрезно и из далека почињу се помињати заједничка права српског народа, наводе се царске привилегије, тражи се „српски конгрес" у Карловцима. Врење духова настало је; пошло се путем 1848.

Пешта стоји на челу српскога покрета, јер је ту велики број богатих трговаца српских, доброг дела интелигенције и највећег броја ђака који са свих страна тамо долазе. Ту је и Матица Српска која почиње развијати живљу делатност. Текелијанум, као кошница нека,

пуни се ђацима српским. Богате трговачке куће српске широм су отворене списатељима; Сима Милутиновић Милован Видаковић, Курелац, Пачић, скупљају око себе младе духове. Миловук, трговац на Ружичној Пијаци, продаје ретке српске књиге, слике владара и јунака, Цара Душана, Кнеза Лазара, Милоша Обилића, Реље Крилатице. У кући проте Витковића, чувенога богослова у то доба, и брата мађарског песника Михаила Витковића, скупља се виша класа српска. Друго средиште то је кафана „Код Јозефа“, у Раценгасе, где ђаци, око Видаковића, воде омирске борбе око дебелог и танког јера, јери и јоте. Постоје две странке: мањина са Курелцем, која је за Вукову реформу, и већина са Милованом Видаковићем, која Вука назива Вуком Бранковићем, и тврди да га плаћа Метерних да би „пошокчио“ или бар поунијатио православне Србе. Идеје правописне реформе сматране су тако за опасне и „пагубне“, да је млад човек „јотиста“ могао жртвовати своју каријеру, излажући сувише гласно своје дрске и превратне мисли. Јован Суботић прича[1] једну занимљиву епизоду, из које се лепо даје видети колико су страсти биле заоштрене. Вук је у посети код Јована Берића, у Будиму, и једнога дана нађоше се и домаћин и гост и стари трговац пештански Лазаревић који није познавао Вука. Берић, да се нашали, запита га; „А шта би ви урадили Вуку за његово ј?“. Лазаревић се није дуго промишљао него знајући да Вук има само једну ногу одговори одговори одлучно: „Ја бих му и ону другу пребио.“ Берић удари у смех, а Вук повиче у шали: „Та немојте забога онда нећу моћи ни ходити.“ Сад Лазаревић погледа Вука поближе; пак видећи код њега дрвену ногу, поцрвени, па онда промумла: „Е шта ћу вам ја, немојте нам у цркву дирати.“ Када се Бранко Радичевић 1848, у једној земунској кафани усудио да брани Вука, Земунци су га хтели тући и он је морао безобзирце побећи из ка-

1 *Живот Д-ра Јована Суботића.* II, стр. 48 и 155.

фане. Исто тако и унутрашње прилике у Србији занимају све духове: цео свет се дели на Уставобранитеље, Вучићевце, Михаиловце, Карађорђевићевце.

Цео тај српски покрет непрестано је више књижеван и филолошки но чисто политички. Два листа, Арнотов *Магазин за художество и моду*, нарочито *Сербски Народни Лист* Теодора Павловића прикупљају око себе сву образовану и родољубиву младеж српску. Тодор Павловић, секретар Матице Српске, лични пријатељ Саве Текелије, био је најкрупнија личност међу Србима, и око њега се окретао сав духовни и политички живот српски онога доба.[1] Његова мисао је била прослава Светога Саве, и и она је први пут учињена у Пешти 1840. Опазивши да *Сербски Летопис* не иде дубоко у народ, он покрене *Сербски Народни Лист* са задатком да шири национално осећање и љубав према књижевности и у шире слојеве народне. *Сербски Народни Лист* је у брзо стекао толико гласа, да су га Босанци и Херцеговци преносили у своју земљу у издубљеним лебовима и на памет га учили. Сви млађи људи, готово без изузетка, испуњавали су својим производима странице његова листа, и никада се у српској књижевности није толико цевало као тада, више но и познатих и цвркутавих шездесетих година.

У такој атмосфери живео је Јаков Игњатовић од своје четрнаесте до двадесет и пете године, у њој му се родила љубав према књижевности и образовао се његов дух. Он је изникао из тога доба; и оно што је писао доцније, крајем педесетих и шездесетих година, само је одсев онога што је у првој младости видео и осећао. Из тога су доба први његови књижевни покушаји, поетски, као и сви покушаји младих Срба тога доба. Сем штампаних стихова Сими Милутиновићу Сарајлији и одломака епоса о Душану, једнога путописа о Српском Ковину, нештампанога превода *Искрица* Николе Томазеа,

[1] *Житие Теодора Павловића*, новинара и списатеља србског. Списао Константин Пејчић. Нови Сад 1857.

он је написао велики број песама, које нису света угледале, и, судећи према онима које су објављене, српска књижевност није много изгубила. Правог песничког дара није имао; ђак мађарских школа, рођен на периферији Српства, он није владао српским језиком као они из „Доње Земље“, Бачке, Баната, Срема и Лике, и зато је и дигао руке од поезије и постарао се да сврши школе и дође до дипломе.

У Пешти је тако свршио философију, две године права и започео и трећу. Но одмах после свршеног семестра те треће године права дође у оштар сукоб са својим тутором и братом од стрица Симом Игњатовићем Огорчен због његова деспотизма и кињења сваке врсте, он напусти школу и пође у свет, не јавивши се ни једном речју кући! Шта је за то време радио? У својим мемоарама, он се на тим тренуцима нерадо задржавао. По извесним знацима даје се мислити да је те године провео као и његов Бранко Орлић у *Милану Наранџићу*. Као и Бранко, он је ступио у хусаре, и једва се одатле избавио; као и Бранко, полагао је он испите на разним мађарским академијама по унутрашњости и дошао до дипломе у Кечкемету, и то још у хусарској униформи, полагао не само своје испите, но и, под туђим именима, за своје пријатеље. Такви испити били су обично праћени пијанкама и оргијама, и Јаков Игњатовић водио је у то доба онај исти беспутан и буран ђачки живот, као и Гавра Свилокосић у његову роману *Трпен Спасен*. Пошто је положио испите које закон тражи, даље није хтео ићи. „Мене ти докторати, прича он сам, нису ни најмање одушевљавали, држао сам их као неке прапорце застарелих университетских установа, као петрефакте, као мамутове кости“.

Као свршени правник уђе ради вежбања у писарницу у то доба чувеног адвоката пештанског Флорента, који је по матери био Србин, и ту проведе неколико месеца, међу десетак младих јурата и практиканата, радећи послове за које није марио, по десет и дванаест

часова дневно. Када му се тај аутоматски живот досадио, он — опет као Бранко — остави то канцеларијско робовање и реши се да положи адвокатски испит па затим ступи у службу будимскога магистрата, у којој су се толики Игњатовићи били одликовали. Срећним случајем положи испит, који се онда под сабљом полагао, и тако у септембру 1847 дође до адвокатске дипломе.

Млади адвокат долази у Сентандреју, са озбиљном намером да адвоцира. У замке за женидбу, које су му све куме и тетке запеле, није се дао ухватити. Женидбу је тада сматрао како сам доцније прича, „као неку прозаичну ствар и губитак омладинске слободе.“ Адвокатски посао није му се никако свидео, и он га је радио слабо и без воље. У приповетци *Појета и Адвокат*[1]), у Милану је представио себе у томе добу, када је остављао адвокатуру која му никако није била по вољи. Место грубога старања за што бољом зарадом, он себи поставља виши и племенитији идеал: „љубав према човечанству, отаџбини, роду.“ Он се рђаво осећа у средини старих и прекаљених адвоката, добрих стомака, снажних вилица и отпуштених подваљака, пријатеља масних ручкова и још маснијих парница, који су се као гаврановн бацили на гуљење сељака и законите отимачине, у договору и деоби са полицијом и судијама, чији рад није ништа друго до латинском терминологијом и правничким галиматијасима прикривене најординарније крађе, преваре, мита и уцене. Млади сентандрејски адвокат Милан — управо Јаков Игњатовић — неће да урла заједно са вуцима, хоће да остане чист и честит, *другачи*, идеалист, племенит, бранич слабих и малих, гоњених и угњетених, служитељ правде и свештеник истине, све до дана када је увидео да опет блато хоће и њега да задави. Једнога дана, његова се душа побунила, и он је у оној старинској фразеологији оног *појетског* доба узвикнуо: „Нећу да живим у таквим

[1] *Летопис Матице Српске*, год. 1882, књ. 131.

оковима, где при сваком кораку у борби за опстанак, за човечанску цел, морам против свог уверења да радим, против срца и осећаја. Тражићу други живот, где ми параграфи неће ограничавати те мисли и осећаје моје. Моја мисао иде у безграничну природу, где владају вечити закони светски, где ћу наћи оно задовољство, ког у царству параграфа нема. Моје је плаво небо, моје су онде приковане звезде, које у себи имају величанствену тајанственост. Ја их не познајем, ал' их гледам, јер су сваке тихе ноћи моји сапутници. Мој је сав ваздух, моје је сунце и месец, што ме греје, што ми сија. Моје је море, моји су брегови, планине, шуме и лугови. Моји су поточићи, моје цвеће које увенути неће. Моје су добре душе, које хвалим, а не да с њима зле сатирем. Ја идем у такве пределе, где владају добри дуси, где неправде нема, где је све оправдано: живот и смрт, у животу радња, у смрти спомен и пролеће у омладку."

Свакако, овај сентиментални песнички излив прилично мирише на неискреност, несумњиво је да је Игњатовић, иначе човек од царства земаљског, себе и сувише идеализовао и начинио етеричним, али је у то доба био збиља распињан великим амбицијама и намерама, имао даљих тежња и живот који је водио одиста му се чинио и узак и оскудан. И у таквоме расположењу затекла га је олуја 1848 године.

Јован Скерлић.

МОМЧАНИК.

За мушкарце је по антрополошком проматрању утврђено да су у нашем климату *зрели* или како се у науци вели да су у „*пубертету*" између 16 и 18 године, женске раније, између 14 и 16 године. Чим се пубертет јави оба ће спола по простом народном појимању брзо за брак дорасти, ма да то наука одбацује, и са здравственог гледишта већи број година тражи. Код Срба су се почетком прошлог столећа, па и много доцније, женили младићи са девојкама старијим од себе; негде и сад тако чине. Мени изгледа да оваком браку треба тражити узрок највише у економским приликама: да задруга добије бесплатног снажног радника у жени.

Међутим по варошима било је обратно: девојке су биле млађе од младожења, често од непуне 15 године. Код варошана увек је друкчији начин живота него код сељака, нарочито мање физичко напрезање а и други разлози изазивали су их да се жене млађим девојкама од себе. Ровински наводи за Црну Гору, да се девојке сад обично удају од 16—20 године, а мушкарци се жене од 18—25 године. У Васојевићима, као и сад у Старој Србији удају се девојке и од 14 година. У Подгорици је био дуго обичај да се девојчице удају и од 12 година, али је ту заблуду од скора свештенство закратило. Садашњи бракови у Србији не могу се у овом правцу скроз с етнографског гледишта разматрати, јер је војена обавеза скренула народни живот на сасвим принудне мере, које њему нису у крви.

Ровински пише да су негда Црногорци своје девојчице продавали Турцима за харем. За девојчицу од 8—10 година плаћали су Никшићани и Сарајлије 7—12 д. ц. Поред тога што су понека браћа наша Мухамедове вере пригрлили источњачку похотљивост у избору што млађе

жене, за чудо је да су и неки српски владаоци у средњем веку исто тако поступали, ма да то правдају вишим политичким разлозима, као на пример краљ Милутин.

Код Лоанго-Црнаца младе девојке кад су у првом напону и обелодане зрелост, цело ће село тај догађај свечано прославити уз игру и песму, а иза веселих девојака у спроводу крене се тако исто расположена и сва мушкадија.

Али, проглашавањем младежи да је зрела и тиме да може ступити у права и дужности одраслих чланова негде веселим церемонијама претходи телесно мучење како девојке тако и момка. Карапиској девојци после прве менструације осмуде косу, у том маћионичар приђе на њој дуж кичме просече две дубоке ране, које одмах бибером заспе. Што је најжалосније она при тој дивљачкој операцији не сме ни гласка да пусти, јер се смер мучења састоји у томе: да из ње истерају ђавола и да као потпуно чиста ступи у нов период живота. По том истој девојци вежу руке за тело, спусте је у једну разапету асуру, где јој вежу амајлију о врат. Ту она проведе три дана без јела и пића, и не сме ни речи ни с ким проговорити. После трећег дана одреше је и однесу у другу асуру, где читав месец остане, а јести сме само хлеба и пити само воде. Крајем месеца иста се она прва операција мучења понови, тако и другог па и трећег месеца. Кад и ово срећно издржи огласе је да је испит зрелости положила!

Негде девојчицу шиба фамилија витким прутовима да обично у несвест падне, а многе од болова и умру, јер ударци не престају док у крви не огрезне.

Код Аустралаца девојци уз пубертет шилом саstружу предње зубе да се добро зашиље. У источно-индиском Архипелагу код Малајаца стружу зубе не само женскадији него и мушкарцима. (Примери по Ploss-Bartels-у Das Weib).

Северо-амерички Индијанци треба да се покажу јунаци и онда их тек огласе за зреле. Морају неки важан

и тежак лов да улове, па и одсечену главу непријатељеву да донесу.

У Жупи, код нас, кад се девојка задевојчи (пубертет), што бива обично у 15 години и траје 3—4 године до удадбе, сашије себи шареније сукње и пусти их дуже, па метне црвен фес утврђен двема плетеницама косе по ободу; у Поморављу феса нема, него се плетенице увију онако око главе. И иначе има пуно примера из српских крајева да девојка носи друкчије фризуру него девојчица, а у варошима „српска ношња“ била је код девојака као и у Жупи, а жене свуда код Срба друкчије се чешљају него девојке и цео им је завој[1] измењен. Али код свију народа уз девојчење не мења се фризура и завој код жена, него већином остане као што је и пре био или се прелаз изврши врло рано и поступно пре пубертета. Међу тим Кинескиње, Јапанкиње и Абисинке поступају као и Српкиње при девојчењу, те то чезнуто време и спољно прикажу нарочитим чешљањем косе и намештањем главе. Неке дивљакиње, опет, јако изгребу неке трајно голе делове тела као прси, лице или како где, па их момци по ожиљцима, који су врло велики, одмах разазнају да их могу просити, ако љубав осећају. — Ово су све били спољни знаци на самој женској да је удавача.

Чудан пак обичај постоји код нас у Мачви, и то само у неким селима, и опет не код свију фамилија, да се и даље иде и објављује да има у дому девојака чак не само својим сељанима него и сваком намернику кога пут туде, кроз село, наведе. У кући где има једна удавача, она сама направи лутку, лепо је обуче и обеси у прозору с улице; ако има две девојке, онда се истакну две лутке и непрестано висе док се цуре не испросе. Негде сам виђао врло лепе лутке, по мачвански укусно обучене, закићене, а свуд око њих саксије цвећа и тутлићи.

[1] У Ресави завојем зову све што су пре жене на глави носиле, као трвељ, превес, игес итд.

Код мушкараца доба узраста дели се на: одојче, дете, дечко, момче или као што се у Доњем Унцу вели прлабуђ, а то је такав дечко, који је из деце испао а у људе не приспео. Од индојевропских народа мени је познат обичај код старих Шпартанаца да су они нарочитим церемонијалом замомчавање прослављали. Шибали су момка на олтару Артемизину, да му пробају издржљивост за војника, по том би га постригли и тогу му пребацили. И код Срба до пре двадесет година било је замомчавања; али колико ми је познато на доста уском простору, само у Жупи и Расини. Можда има и у другим крајевима што слично, а ја не добих прилику да дознам. Кад се момче осети да је „мушко“, што обично бива на годину дана пред женидбу, оде у шуму и убере један дренов штап. Пошто код дрена увек по две гранчице стоје наспрамно, то их он са свим на горњем крају, који ће руком држати остави за шаку дуљине, остало одреже. По том те обадве рақље на ватри напари и савије с обе противне стране штапа у лук, али не додирне савијеним врховима штап те изгледају као две чакље. За тим сестра или друга која рођака из куће цео штап нашара од врха до дна разнобојном вуницом, тако да се нигде дрво не види. Оваки се штап виђао највише у Плешу и околини народ, га зове *момчаником*. Г. Н. Зега, са свога пута кроз Жупу, набавио је за наш Етнографски Музеј из Пасјака један момчаник, који у толико одступа од горњег описа, што су му крајеви од ракаља вуницом са свим притврђени за штап, па изгледа као шпада; уверио сам се да заиста оба облика постоје. Момак би први пут обично понео момчаник кад је сабор или каква друга светковина. Кад су момци на игри у колу, обично задену једну ракљу момчаника за појас с леве стране, иначе кад су ван кола или кад негде иду, они или се њиме по мало поштапају, или га обесе с леве стране, онако као у колу. Свакојако, дакле момчаник се употребљавао пред саму женидбу, обично с јесени и никад није био дужег века од године дана. Било је слу-

чајева због одласка момчадије у војску или рат да је по неки само 3—4 дана пред свадбу проносао свој момчаник, тек да се обичај задовољи, који је старији од села. Према свему овоме јасно је да је момчаник емблем зрелости, пубертета; а име пошто му долази од „момак“ јасно казује коме је намењен да га у пуној мушкој снази понесе и тако се пред друштвом подичи, а више још да девојкама отворено покаже да је он момче за женидбу. За то је по имену ове палице и овој белешци натпис дат. —

Дешавало се, али ређе, да младожења и после женидбе још за годину дана носи момчаник, али никад стари, него нов, који су му свастике окитиле. Тако Богољубу Вукчевићу из Јасиковице дала је свастика његова момчаник, пошто се оженио и по женидби га је још годину дана носио.

Из овог примера јасно је да су готово увек ситни, сад у употреби ретки предмети важна спона изједначања географски најудаљенијих народа, чак из разних прекоморских делова света, без обзира на несродност расе. Ја сам у својој књизи „Die Trepanation bei den Serben“ у научном свету сензацију изазвао, да се Срби и Арбанаси још и сад шароњају (трепанују лубању), што су у преисторском времену чинили неђински становници у Француској, Јелини у старом веку (можда и раније, што се није још докучило), а дивљачка племена и данас. Овом приликом, баш и по момчанику у смислу објаве пуног пубертета истиче се јасно као дан: да цео људски род по својим душевним особинама, примитивним обичајима, по погледу на природу и многим измишљеним стварима за какву било употребу нижег реда, скрива у себи заједничку људску клицу, боље рећи општечовечанску, из које се тек временом, измењеним животом, развише несродни други појмови и ствари, те се човек од човека удаљи...

Овде ћу у кратко и то поменути да се при увођењу у чин монашки у старој српској држави предавала оп-

свећеном лицу нарочита штака, у неколико је и сад сличан обичај задржат. Тако Стеван Првовенчани наређује, кад је подигао Жичу, да се игуман постави по архијерејском благослову а краљ да му да „жьзль и целовъ“. (monumenta serb. 14).

За дивно ми је чудо, како ни стара српска документа ни народне песме нигде не спомињу завојвођавање, а том се приликом код западних ритера особит церемонијал вршио. Овим није речено да такве свечаности код Срба није било, него просто да опис случајно није очуван.

Др. С. Тројановић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(10.)

42) Све своје личне ствари треба да сматрамо као тајну; и све оно што наши добри познаници не виде својим рођеним очима, мора од њих остати потпуно скривено. Јер, ако они знају за наше најневиније ствари, то нам може, према времену и околностмма, бити од штете. У опште, боље је показати свој разум оним што прећутимо, него оним што кажемо. Оно прво је ствар опрезности, ово друго, сујете. Прилике и за ћутање и за говор јављају нам се подједнако често, али ми много пута претпостављамо тренутно задовољење које нам пружа ово последње, трајној користи коју доноси оно прво. Чак бисмо требали себи да закратимо и оно олакшање срца да једанпут проговори гласну реч и са самим собом, што се лако дешава људима живахним, да нам то не би постало навика; јер се тиме мисао са речју тако спријатељи и збратими да поступно и говор с другима пређе у гласно мишљење; а међутим опрезност налаже да између мишљења и говора треба држати отворену широку провалију.

Каткад мислимо да други људи никако не могу да верују нешто што се нас тиче, док њима и не пада на

памет да у то посумњају; али, ако учинимо да им то падне на памет, онда нам више не могу ни веровати. Али ми се често издамо једино услед тога што мислимо да је немогућно да се то не опази; то је тако исто као што са неке висине стрмоштамо се услед несвестице, т.ј. услед помисли да је немогућно ту чврсто стајати, а да је мука да ту стојимо, тако велика да је боље прекратити је: та заблуда зове се несвест.

С друге стране, ваља знати да су људи, па и они који иначе не показују никакво особито оштроумље, изврсни алгебристи у туђим личним стварима; јер ту помоћу једне дате количине решавају најзамршеније задатке. Када им, на пример, испричамо један прошли догађај, изоставивши сва имена и остале личне описе, онда треба да се чувамо да нипошто не унесемо ни најмању сасвим позитивну и индивидуалну околност, као, на пр., место или време, или име једног споредног лица, или иначе нешто што је макар само посредно с тиме у вези; јер у томе имају одмах једну позитивно дану количину помоћу које њихово алгебарско оштроумље изналази све остало. Наиме, одушевљење радозналости овде је тако велико да помоћу њега воља ободе интелект мамузама, те га тера докле год не достигне најдаље резултате. Јер колико су људи непримчиви и равнодушни за опште истине, толико имају ник на истине индивидуалне.

Према свему томе, ћутљивост су сви учитељи животне мудрости препоручивали најусрдније и са најразноврснијим аргументима, те зато могу да се зауставим на ономе што сам рекао. Само хоћу још да додам неколико арапских максима, врло тачних а мало познатих: „Што твој непријатељ не треба да зна, то немој рећи свом пријатељу“. — „Ако своју тајну прећутим, онда је она мој роб; ако је пустим да умакне, ја сам њен роб“. — „На дрвету ћутања виси његов плод, мир“.

43) Ниједан новац није корисније употребљен од

онога за који смо се дали преварити, јер смо за њега непосредно купили мудрост.

44) Колико је год могуће, не треба ни против кога гајити анимозност, него треба добро упамтити procédés[1] свакога човека, да бисмо према њима утврдили његову вредност, бар у погледу на нас, и према томе удесили своје држање и понашање према њему — увек убеђени у непромењљивост карактера. Неку рђаву црту једнога човека икад заборавити, то значи бацити кроз прозор новац који смо тешко стекли. — Овако, пак, чувамо се од луде поверљивости и лудога пријатељства.

„Ни волети ни мрзети“, то садржи једну половину све мудрости; „ништа не рећи и ништа не веровати“, другу половину. Наравно да ћемо свету који изискује правила као и ово и следећа, радо окренути леђа.

45) Мржњу и љутњу показивати у речима или изразу лица, то је бескорисно, то је опасно, то је неразумно, то је смешно, то је простачки. Дакле, гњев или мржњу смемо да покажемо само у делима. А ово ћемо моћи у толико потпуније у колико смо оно прво потпуније избегавали. — Само хладнокрвне животиње су отровне.

46) Parler sans accent:[2] то старо правило светских људи, учи нас да разуму других људи оставимо да изнађе шта смо казали: а он је спор, и пре него што јес тим свршио, ми смо умакли. Напротив, parler avec accent,[3] значи говорити осећању; и ту све испада наопако. Понекоме можемо са учтивим изразом лица и пријатним тоном да кажемо праве будалаштине, без непосредне опасности.

---

[1] Владање. Пр.
[2] Говорити без нагласка. Пр.
[3] Говорити са нагласком. Пр.

Г. Које се тичу нашег држања према свету и судбини.

47) Ма какав облик да је људски живот узео, ипак су елементи увек исти; и зато је живот у главноме свуда исти: било у колиби или у двору, било у манастиру или у војсци. Ма колико да су у њему догађаји, авантуре, срећни и несрећни случајеви разноврсни, ипак живот личи на слаткише; има много и разноврсних, веома увијених и шарених фигура, али је све умешено из једнога теста, и оно што се једноме човеку десило, много више личи на оно што се другоме десило, него што овај, чувши то испричано, мисли. Догађаји у нашем животу личе и на слике у калејдоскопу, у коме при сваком окрету видимо нешто друго, али у ствари имамо пред очима увек једно исто.

48) Има три светске силе, као што врло лепо вели један стари мудрац: *συνεσις, κρατος, και τυχη*, мудрост, снага, и срећа. Ја мислим да ова последња може да учини највише. Јер пут нашег живота може се упоредити са путом једне лађе. Судбина, *τυχη*, secunda aut adversa fortuna[1], игра улогу ветра, јер нас брзо носи далеко напред или баца далеко натраг, против чега наш труд и мука може врло мало да учини. Јер они при томе играју улогу весла: када су нас она, радом од многих часова, одвела за извесну даљину напред, један изненадан вихар баци нас исто толико натраг. Ако ли је, напротив, повољан, онда нас у толикој мери носи напред да нам весла нису више потребна. Ту моћ среће изражава ненадмашно једна шпанска пословица: Da ventura a tu hijo, y echa lo en el mar (подај свом сину срећу, па га баци у море).

Истина је да је случај онака сила којој треба што мање веровати. Па ипак, који је, од свих оних који дају, једини који, дајући, најјасније нам показује да немамо никакво право на његове дарове, да за њих немамо ни-

[1] Срећа или несрећа Пр.

пошто да захвалимо својој вредности, него само његовој доброти и милости, и да баш из тога смемо да црпемо радосну наду да ћемо и надаље најпонизније примати многе незаслужене дарове? — То је случај: он који разуме краљевску вештину да је према његовој наклоности и милости, свака заслуга немоћна и да не вреди ништа.

Када се осврнемо на пут свога живота, те прегледамо његов „labyrinthish irren Lauf“[1] те морамо да видимо толике промашене среће, толике навучене несреће, онда, корећи самог себе, можемо да одемо врло далеко. Јер ток нашег живота није просто наше сопствено дело, него продукт два фактора, наиме низа догађâјâ и низа наших одлука, који увек задиру једно у друго и међусобно се модифицирају. Уз то још долази то да је и у једном и у другом наш видик увек врло ограничен, пошто своје одлуке не можемо већ из далека да предскажемо, а још мање можемо да предвидимо догађаје, него су нам у оба случаја познати само садашњи. Зато, док је наш циљ још далеко, не можемо право њему да се упутимо, него можемо само приближно и по нагађању да управимо свој ход на њега, дакле често морамо да лавирамо. Наиме, све што можемо, то је да своје одлуке доносимо увек према садашњим приликама, у нади да ћемо погодити пут којим ћемо доћи ближе главном циљу. И тако се догађаји и наше главне намере већином могу упоредити са две силе које вуку на разне стране, а дијагонала која отуда постаје, то је ток нашег живота. — Теренције је казао: In vita est hominum quasi cum ludas tesseris: si illud, quod maxime opus est jactu, non cadit, illud quod cecidit forte, id arte ut corrigas.[2] при чему је морао имати пред очима једну врсту триктрака. Краће можемо рећи: судбина меша карте, а ми се иг-

[1] Ток искривудан и варљив као лавиринт.

Пр.

[2] У људском животу је као кад би се коцкао; ако човек не добије коцку која му треба, треба да се уме користити оном коју је случајно добио. Пр.

рамо. Али, да изрази ово моје посматрање, било би најзгодније ово поређење. У животу је као у шаху: ми састављамо план; али он остаје условљен оним што хоће да учини у шаху противник, у животу судбина. Измене које услед тога наш план претрпи, већином су тако велике да га у извођењу још једва по неким главним цртама можемо познати.

Уосталом, у нашем животу има још нешто што је изнад свега тога. Наиме, тривијална је и често потврђивана истина да смо ми често луђи него што мислимо; напротив, да смо често мудрији но што мислимо, јесте једно откриће до кога долазе само они који су били у том случају, па и онда тек доцкан. Има у нама нешто паметније него што је глава. Ми, наиме, у великим потезима, главним корацима нашега живота поступамо не по јасном сазнању онога што треба, него по једном унутрашњем импулсу, рекао би човек по инстинкту, који долази из најдубље унутрашњости нашега бића и, после тога, оно што смо урадили, кваримо по јасним, али и јадним, стеченим, чак и позајмљеним појмовима, по општим правилима, туђем примеру и т.д., не узимајући довољно на ум да „Eines schickt sich nicht für alle“;[1] ту бивамо лако неправедни према самоме себи. Али на крају се показује ко је имао право, и само срећно достигнута старост је кадра субјективно и објективно да расуди ствар.

Можда онај унутрашњи импулс стоји под, нама непознатим, вођством пророчанских, после спавања заборављених снова, који баш тиме дају нашем животу уједначеност тона и драмско јединство, које му не би могла дати непостојана, тако лако променљива мождана свесност; услед њих, на пр., онај који је позван да изврши велика дела извесне врсте, осећа то још од младости и у том правцу ради, као пчеле на подизању своје кошнице. Али то је за свакога оно што Балтазар Грасиан

[1] Једно не доликује свима. Пр.

назива la gran sindéresis, т. ј. инстинктивно велико чување самога себе, без кога човек пропада. — Радити по апстрактним начелима, то је тешко, и полази за руком тек после многог вежбања, па и онда не увек; а често та начела нису ни довољна. Напротив, сваки има извесна урођена стварна начела која му леже у крви, пошто су резултат свега његовога мишљења, осећања и воље. Он их већином не познаје in abstracto, него тек кад се осврне на свој живот, види да је увек ишао за њима и да је од њих био вучен као од неког невидљивог конца. Према томе каква су, она ће га водити на његову срећу или несрећу.

(Свршиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

L. de Contenson: Chrétiens et Musulmans. Voyages et études. Avec une lettre-préface de M. Jules Lemaître. Paris, Plon, Nourrit et Cie, 1901 (16, стр. XV, 274. стаје дин. 3·50).

И ако је ова књига угледала света пре две године, она је својом садржином у овоме тренутку, када се на европскоме истоку одигравају важни догађаји, актуална тако, да би могла заинтересовати у нас и шири круг читалачке публике.

Њен је предговор, који је написао француски академик Жил Леметр, и у виду писма упутио самом писцу, одушевљени пледоаје у корист Јермена, а противу Султана и европске дипломатије, поводом варварских покоља којима је био изложен немилосрдно пре неколико година читав један народ од стране редовне и нередовне отоманске војске и фанатизованих Турака. Писмо је написано оним његовим новим језиком и стилом, које нам је

сâм Леметр открио од како је и он нашао за потребно, по примеру свога колеге Анатол Франса, да ступи на политичку позорницу и да повећа и онако разређене редове фамозне, са својих жалосних подвига, националистичке војске у Француској. У томе своме писму Леметр указује и осуђује саучесништво хришћанске и цивилизоване Европе у овим стидним покољима, које је била приредила, више него извесно, званична Турска, а према којима су велике европске силе биле или равнодушне или немоћне за љубав — кредитора Турске. Јер, као што је у почетку источно питање било питање чисто религиозно, за тим у току XIX века политичко, тако је данас економско и финансијско. И ко зна, да није било ових финансијских обзира, Европа би извесно још давно приступила отварању наслеђа „болеснога човека“. Зато Леметр јетко пребацује званичној Француској, што је у јерменскоме питању изневерила, и то *први пут*, своју племениту и вековну мисију сталне и незаинтересоване заштитнице свих хришћанских народа на истоку... Никада, вели он на једноме месту у своме писму, није толико говорено о моралу, о правди, о човечанству као сада. А међу тим неморалност у историји стално расте...

Г. де Контансон је пропутовао један део Истока, и износи нам у овој књизи своје успомене и читања о Турској и Малој Азији и о народима који их насељавају, указујући у исто време разне националне и верске проблеме који су тамо на дневноме реду, њихов постанак и фазе кроз које су прошли, а нарочито, што чини суштину саме књиге, борбу између хришћанства и мусломанства, борбу не само између две религије и расе, већ између две културе и цивилизације. Зато се он није ограничио да нам просто изложи само оно што је видео, чуо и чему је сâм присуствовао; но је желео да се мало више удуби у свој предмет, и зато је претходно проучио све оно што су већ други пре њега писали о крајевима које је и он походио; о народима који су привукли и његове симпатије, о размирицама и

многобројним питањима која и њега интересују, којима и он истражује постанак, узрок и последице и хтео би да укаже најлогичнија решења. И тако његова књига није само резултат туристичких утисака и успомена̂, већ оригинално и изворно дело, које је са својих многих особина и са своје значајности привукло на се пажњу и Француске Академије, пошто га је ова прошле године удостојила своје награде.

Први одељци ове интересантне књиге посвећене су пишчевим успоменама са путовања по азиској Турској. Он је походио Сирију, Анадолију, Месопотамију, а нарочито Јерменску, где је имао ту привилегију да јој буде гост одмах после оних ужасних покоља, те као очевидац прича какве је развалине оставила једна варварска и несавесна управа над једним делом својих хришћанских поданика. Слике о покољима које он даје, ужасне су, и остаће као вечити жиг срама над „хришћанском“ и „цивилизованом“ Европом, како се то обично у фразама каже. Од многих сам слушао и читао, како су Јермени мало симпатичан народ[1]), али при свем том оно што је поднео тај народ, па ма какав он био, и што је најглавније, што и данас подноси, то је нечувено и свирепо те им мора придобити симпатије свих племенитих

1 Revue des Deux Mondes у овогодишњој свесци од 15 јануара донела је Journal de la femme d'un Consul de France en Arménie pendant l'hiver des massacres, par M-me Carlier. Госпођа Карлие, чији је муж био француски консул у Сиви за време јерменских покоља, бележила је, у виду дневника, доживљаје своје и својега мужа, чијем се јуначком и одважном држању има захвалити што Турци не предадоше мачу све хришћанско становништво ове вароши. Зато је он био награђен нарочитим признањем од француске владе за живота, а госпођа Карлие декорисана је недавно, пошто је био оштампан њен дневник у споменутом часопису, Крстом Почасне Легије. И она нам у своме дневнику износи нечувена дивљаштва фанатизованих Турака, пружа неколико типичних слика јерменскога кукавичлука, удруженог, у тако критичним моментима, са најцрњим зеленаштвом и грамзивошћу за новцем, што заиста баца рђаву сенку на Јермене.

и мисаоних људи. А неке њихове мане у националноме карактеру, на које се с правом указује, последица су извесно прилика у којима су живели, робовали и радили вековима.

Други део говори о административној подели азијске Турске и свима народима посебице који је насељавају. То је интересантан етнографски преглед о тамошњим народима, израђен на основу најсигурнијих извора и података. Ту је реч о Анадолији, Јерменској, Архипелашким острвима, Месопотамији, Сирији, и о политичкој будућности ових покрајина.

Најзначајнији и последњи део ове књиге, говори о исламизму и мусломанској раси у опште. Он се може поделити на два одељка: први је посвећен панисламизму и народностима на истоку, а други свима мусломанским народима на земљи, где је реч о њиховом данашњем положају и њиховој будућности. То је један сумаран преглед о моралном, социјалном и политичком стању свих мусломана на земљи; преглед који нам даје верну слику једнога тако рећи засебног света са којим ће цивилизација имати још дуго и дуго да се носи и бори.

Писац ове документоване књиге мисли да је великомусломанска идеја, тако драга данашњем Султану, која има за сврху да галванизира и уједини све оне народе који иду под заставу корана и полумесеца, недовољна да да живота и утицаја друштвима у која је већ ушла апатија и која се неминовно приближују смрти. Теократска концентрација власти у сталном додиру са данашњим европским идејама о слободи и једнакости, мораће постепено слабити и на обалама самога Босфора, и једнога дана ње ће нестати исто онако као што је већ нестало и код других немусломанских народа.

Много савремених писаца који су проучавали мусломанство у свима његовим многобројним манифестацијама, тврде да велика препрека прогресу и цивилизацији код мусломана у опште, а специјално у Турској царевини, долази од кобнога утицаја Ислама, религије,

коју она врши над духом и интелигенцијом својих верних и присталица. Али они заборављају да су и стари Арапи били такође следбеници Мухамедове вере, па до какве су цивилизације они били дотерали! Ренан, који је међутим био врло строг за исламизам у својим познатим религиозним студијама, и сматрао га је, као што вели Г. Контансон, за вечитога гонитеља науке и философије, признаје ипак Арапима да су од VIII до XIII века били позајмили свој језик за последње распростирање вештина, науке и философије старих Грка и Персијанаца. Не; главни узрок немогућности да се Турци и Мусломани уопште цивилизују и ступе у коло културних нација, не лежи толико у њиховој религији (ма да је и она један велики камен спотицања), колико у инфериорности њихове расе. Износећи ово мишљење, које међутим има много својих присталица, ми знамо добро колико оно долази у опреку са познатим учењем професора Гумпловића о расама. Али се друкчије не могу објаснити многе познате чињенице из историје и живота мусломанских народа.

Ипак зато, мусломанство је сила са којом ће цивилизоване нације имати да рачунају још деценијама, ако не и вековима. Јер и у средини мусломанскога друштва констатоване су две струје, једна другој противне и по постању и по крајним сврхама: либерална и консервативна, назадна. Прва напредује споро и шири се под утицајем хришћанске цивилизације и културе: друга је оличење старих предрасуда и погледа, које задржавају напредак и ометају Мусломане да пођу у напред. Од Мусломана зависи много којим ће путем поћи, и који ће их пре увести у концерт цивилизованих народа.

Н. С. П.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Историјски коментар Г. Др. В. Рашића. — На послу где је потребна добра памет и ведар дух, јавио се г. Др. Војислав В. Рашић. Он је написао расправу по мало о јужним границама српским и по мало о Маћедонском Питању, и штампао на француском језику уз Етнографску карту јужних српских граница и граница Душанове царевине, у редакцији г. Милана Андоновића, проф. Вел. Школе (Carte ethnographique serbe avec les limites méridionales de la Vieille Serbie et celles de la Serbie du tsar Douchan. Ancienne édition des étudiants de l' Université de Belgrade. revue et covrigée par Milan J. Andonovitch. professeur de l'Universite... Belgrade 1903. p. 87. in 4⁰. Prix 6 frcs). Али би боље и паметније било да није ништа писао. Јер кад се страном свету није могла представити суштина Маћедонског Питања, фазе његова развоја и паметан начин решења, него се писало ма шта, боље је било да г. Рашић није ни приступао послу, који му премаша снагу. Тим би сачувао снагу за други какав посао и сачувао би се од многобројних апсурда, којима кипти књига, и о којој се не може говорити а да се човек сит не насмеје простодушности и неразумевању најобичнијих ствари. Да се наброје таква места, треба и да се коригују, треба имати на расположењу читав један број овог листа, а то је ствар на чији се убиствени карактер не би смело одлучити уредништво.

Али ова расправа имала је и један много пробитачнији циљ од решења Маћедонског Питања. Кроз њу је писац рекламирао своје дело Le Royaume de Serbie, у коме иностранцима, правоверним и иноверним објављује како је ту писано о Балк. Полуострву и нарочито о Србима, како је у њему изнесена историја српског народа и Источно Питање, те је с тога подесно за данашње прилике и препоручује се дипломатама и страном свету и сваком добром човеку који жели да се упозна са изворима Балк. Полуострва. Ну г. Рашић није мислио како Балкан преклиње милост у дремљиве Јевропе, и ако ова стане читати по његовој препоруци да ће пасти у такав

летаргичан сан, да ће славенског живља на Балкану нестати кад се буде једном пробудила. Зато боље нека је будна, а то ће бити ако се не буде управљала по саветима писца објашњења уз етнографску карту, која је заслужила бољег коментара.

„Ашиклије“. — Један од млађих наших песника, који се често срета у нашим књижевним листовима, Г. Осман А. Ђикић штампао је у Мостару четрдесет песама под насловом *Ашиклије.* То су љубавне песме, како сам наслов каже, које у исти мах подсећају и на оне заносне и миришљаве севдалике босанске и песме старога Јове Илића. Г. Ђикић је и осетио лепоту те нарочите врсте наших народних песама, у којима се источњачка сенсуалност меша са словенском меланхолијом, и ово што је дао није без вредности и лепоте. Оне имају врло локалну боју, можда и више локалну но што би требало па да се даду добро разумети. Све што је испевано у народном духу испало је лепо; остале, у роду чисто уметничких песама не заостају за првим. Али и по оних десетак добрих песама, у којима ће уживати нарочито они који знају те крајеве и њихов особити живот, даје се закључити да њихов песник има услова да још даље иде.

„Чешка литература у новије доба“. — Стручни и занимљиви чланци Дра Јосифа Карасека, који су излазили у *Летопису Матице Српске*, оштампани су у засебну књигу (Нови Сад, 1903, 8°, 113), и добро ће доћи свакоме ко буде хтео у главним цртама познати нову књижевност честитог народа чешког.

Милош Обилић. — Мостарској Малој Библиотеци може се много што пребацити, али једна ствар мора јој се признати, и то је упорна истрајност у предузетом послу. Као 54 и 55 свеску издала је *Милоша Обилића*, трагедију од Др. Јована Суботића. По напомени једног „старог глумца“ види се да је то најпопуларнији косовски комад у свима путујућим дружинама; у самоме Мостару играо се више од десет пута.

„Под земљом у Америци“. — Једна прекоморска српска књига, која је изишла у Сан-Франциску, где Лазар С. Ђурић опева мученички живот у рудницима.

О српским догођајима. — У једном од последњих бројева словеначког књижевног часописа „Slovan“ изишла је балада највећег словеначког песника Ашкерца „Последњи Обреновић“. У њој се удес Краља Александра и његове жене приказује као суд богиње Немезиде.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Госпођа Шарл Лоазо. — У часопису La Quinzaine (№ 204. од 16 априла) изишла је прича Christiane Solweigs-a: Pâques monténégrines.

Christiane Solwneigs је псевдоним Госпође Шарла Лоазоа, Српкиње по рођењу, од познате куће Војиновића из Дубровника. Ова њена приповетка, *Црногорски Ускрс*, пола је легенда, пола уметничка приповетка, која има за предмет успомену на један скорашњи историски догађај, који се одиграо на црногорско-турској граници: то је познати берански догађај из 1900. г., који у мало што није захватио шире размере и преобратио се, од пограничкога напада, у отворени бој између две расе. Предмет овај је актуалан, пошто се у њему слика она очајна борба Срба са Арнаутима, те ће француски читалац дознати и из ове приповетке: колико је несносан положај наших саплеменика у Отоманској Царевини, и каким су дивљаштвима, отмицама и гоњењима изложени од стране полу-дивљега арнаутског племена. И писац је унео сву своју љубав према народу из кога је поникао, да изнесе његове патње и невоље у једноме од најкласичнијих српских крајева.

Госпођа Лоазо написала је до данас још неколико лепих и симпатичних новела и приповедака на француском са мотивима из југо-словенскога живота и обичаја, и штампала их у париској Nouvelle Revue, и у познатом италијанском књижевно-илустрованом листу, Cosmos catholicus, што излази у Риму под уредништвом једнога српског пријатеља, Г. Маркиза Р. Mac Swineу-а, личнога коморнога пок. Леона XIII, а писца и у нас познате публикације о Св. Јеронимском Спору, Le Monténégro et le Saint Siège, која је имала за сврху да изнесе, може се рећи, званично мишљење Ватикана и историју тога значајнога питања за нас Србе, које је решено, као што је познато, поред свих интрига аустриске дипломатије, у нашу корист. И.

Млеци и Турска у XVII веку. — Archivio storico siciliano донео је у последњој прошлогодишњој књизи расправу A.-A. Bernardy-a, Venezia e il Turco nella seconda metà del secolo XVII (од Кандијскога рата до Карловачкога мира, 1645—1695).

Војска, расе и династије у Аустро-Угарској. — У издању париске књижаре L. Corf изишла је недавно књига овим натписом: Armée, races et dynasties en Autriche-Hongrie, par Emile Terquem, anc. élève de l'Ecole polytechnicque, на 8-ии, стр. 120, а стаје 2 дин.

„Мађарска Земља" — У Паризу је овпх дана изашло дело Raymond Recouly-a: Le pays magyar. Данашње политичке, економске и социјалне прилике у Мађарској изазвале су овога мађарског публицисту да изнесе на француском у коме се стадијуму налази „данас *Мађарска земља*, како ју је он назвао, и ако је насељена, што тврде званични пописи Мађарске, већином немађарским народностима. У најновијим одељцима ове књиге претпра следећа питања: сељаци, грађани и племићи; пангерманизам у Мађарској; Јевреји и Јермени; Румуни, Словаци, Хрвати и Срби; политички живот Мађарске; царински компромис и односи са Аустријом.

„Брак код свију народа." — Под тим насловом изишло је у Паризу дело Анриа д'Алмаре, у коме се проучава еволуција брака. Писац обележава четири периода: дивљачки поредак, када је жена плен који пада у шаке човеку, који је задобио колико љубављу толико и страхом; варварски поредак, где је жена роба, коју закони штите као својину, драгоценију но све остале својине; јерархиски поредак, где муж има очински ауторитет, воли и и надзирава жену; најзад, грађански поредак, где брак постаје легалан чин, у коме жена налази више гарантије и више слободе но у пређашњим периодима. Те периоде нису, као што би се обично могло мислити, наизменичне, но најобичније упоредне. Мишљење о жени код појединих народа најбоље се види у религијама, које имају за основ презирање жене. У верским обредима при венчању најбоље се види однос жене у браку. Писац је обратио добољну пажњу на спољну, обредску страну брака, но није обратио довољно пажње другим важним чињеницама

и питањима: беженству, култу новца, феминизму, прељуби и разводу брака.

Упоредна историја књижевности од првих почетака до XX века (Histoire des littératures comparées, des origines au XX siècle), од Frédéric'a Loliée. Цена 3·50 дин. — Писац нам у овој књизи јасно показује како се у светској књижевности идеје приправљају, развијају, и допуњују; којим струјама прелазе из једне земље у другу; под којим се утицајем, пошто су прешле границе своје отаџбине, у њу враћају. Писац с успехом излаже полете унапред, и реакције, супротне утицаје, наизменична успоравања и напредовања; и са задовољством истиче безличност којом се прави генији идентификују, и ако свима признаје јак лични темперамент с обзиром на њихову отаџбину, њихов век, и цео род људски. За „ову лепу књигу" написао је предговор Греар, члан Француске Академије. — Од истога писца су српски читаоци париског Temps'a имали у рукама један низ лепих критика, које је Лолие привремено доносио о француским позориштима на место покојнога Ларумеа, а за време болести његове.

Живци (Nerven), од Georg'a Freiherr von Ompteda (5 марака). — Ово је збирка најновијих приповедака познатога писца немачког фон Омптеде. У првој, која даје и име свесци, описана је борба једног човека с његовим живцима, и то тако истинито, вели критичар „Н. Атологије", да ће читаоци у њој познати борбу коју и сами воде са својим живцима. Већина осталих прича пријатне су и хумористичне скице из обичног и војничког живота, којима је писац „потврдио свој велики књижевнички глас".

ЧИТУЉА.

Густав Ларуме. Пре неки дан умро је у Паризу професор Густав Ларуме, секретар Академије Лепих Вештина, наставник на Сорбони, позоришни критичар у париском „Тану" и т. д. после скоро 30 година плодна рада а ипак тек на врхунцу развитка своје велике енергије и великих способности. Рођен у јужној Француској у Гурдону, 1852, прошао је кроза све школе с одличним успехом, учествовао је у рату 1870, и тако био патри-

ота и вредан радник у исто време. Пошто је оставио пушку, прихвати се опет књиге, те хранећи се као гимназијски професор, сврши двоструку агрегацију и дође у Париз за лицејског професора. Ту је марљиво и вредно радио на својој докторској тези о Маривоу, и његова теза, као и одбрана те тезе, били су први кораци Ларумеови учињени на путу ка гласу и симпатији публике и његових будућих колега. Одмах тада је показао свој дар за наставника и речита говорника, и за кратко време буде и позван на једну катедру Литерарног факултета у Паризу. Радио је с великом вољом у том своме позиву, докле га једног дана није заменио другим послом, када је постао секретар кабинета министра Локроа, и мало затим начелник Лепих Вештина у Министарству Просвете. Ту се приближи и допадне својом пријатношћу и гипкошћу своје интелигенције уметничком свету, и буде изабран за члана Академије Лепих Вештина, а по иступању из Министарства и за сталног секретара исте Академије. Тада је почео Ларуме свој тако испуњен живот, вршећи доста тешку дужност секретара Академије поред професора на Сорбони, обвезан уз то самим гласом пријатна говорника и на честа предавања у позоришту Одеону или на другим местима, и најзад, да крунише разноврсност своје делатности, био је позван да се прими, после смрти Сарсеове, за драмског критичара у „Тану“, за које га је место његов пријатељ Сарсе и препоручио. Штампао је од засебних дела, осим поменуте студије о Маривоу, једну повећу и лепу монографију, једну пријатну студију о Расину и две серије студија о „Позоришту и његовој историји“ и „Литератури и Уметности.“ — све изврсно, марљиво склопљено, на основу добро испитаних докумената или брижљивих и оригиналних проматрања, у стилу врло чистом и отменом.

Тај отворени и пријатни човек је везивао својом личношћу Универзитет и Позориште, Институт и уредништва литерарних листова. Његова жива интелигенција је налазила одушке највише у пријатном говорничком таленту, и он је говорио с вољом, лако, изврсно, елегантно, убеђујући без наметања, говорио је целог живота, јер је неколико недеља пред своју смрт својом беседом открио споменик Гарнију, архитекту Париске Опере, када се једном тужном алузијом на своје здравље, опраштао за онај свет.

Од свих разноликих његових послова, које је све радио с великом вољом и енергијом, ипак су му најмилија била његова јавна и стручна предавања на Сорбони. Ларуме је био страстан професор, у једној вароши и у доба када професори важе као филистри и досадни људи. Он је с уживањем улазио у стару Сорбону, и с истинитом вољом седао за катедру испод слике Великог Кардинала. Његова публика је била увек радознала да га чује, увек најмногобројнија, и он је уживао када је пред слушаоцима, међу којима је осим ђака било увек врло занимљивог света, дилетаната и дилетанткиња, старих професора у пензији, умировљених пуковника и судија, и старијих дама — читао и тумачио из свог примерка речита места старога Корнеља... Он је уживао да говори пред тим густим редовима врло интересантних и интелигентних лица. И публика је њега волела, јер поред Фагеа који не хаје за публику и говори са собом, поред Лансона који, присталица немачке методе, говори у параграфима, поред застарелог Газија и незгодног Лентилака, Ларуме, у бризи да се увек допадне, био је једини Француз од четири професора француске литературе на Сорбони. Он је постао насушна потреба тих људи, од којих је некима била једина душевна забава његово јавно предавање.

Срећан у породици, срећан у друштву, он је умро храбро и с осмејком на уснама. Сав универзитетски и књижевни свет у Француској, и сви пријатељи француске књижевности на страни, жалиће за тим човеком који је толико воље утрошио на школу и литературу.

М. П.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 2. — 16 септембар, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

У њој је прва верзија о догађају испричаном у прошлој Глави. Верзија која је поникла подаље од позорнице догађаја и за то је, као посве невероватна, брзо и пропала.

(11.)

Освануло лепо јутро. Почињу оживљавати и чаршија и махале. Креће се свет на своја опредељења полако и постепено, онако, што рекли, по чину и господству. Најраније се кренуше на рад баштованџије и дунђери, за њима занатлије и трговци иду и отварају дућане и износе мангале и мећу их на ивице тротоара да се ћумур боље разгори. Иза њих пролазе симиџије и пекари, слуге и слушкиње, и напослетку се креће полако и достојанствено чиновнички и госпоцки свет.

Пролазе мамурни практиканти и полицијски писари вечно промукла гласа; можда од издавања усмених наредаба а још више од силних (како се они лепо изражавају) „крканлука“; пролазе учитељи кисела лица и погнуте главе мислећи једнако, дано-ноћно, о свом бедном учитељском стању, коме ваљда у свој Европи равна нема; пролазе професори свију професија и дисциплина, историчари и микроскопичари, биолози и абиолози, филолози и математичари, — ови последњи са грдним фасциклама

поправљених ђачких задатака под мишком, од чије поправке добише и сами неки уморан и скоро рећи глуп израз на лицу. Појављују се и попови, застану за часак на авлијским вратима, ваде грдне чешљине и брзо чешљају и у ред дотерују браду, а за тим се журно крећу на свој посао; журе се да пре од свију стигну на касапницу или рибну пијацу да уграбе бољи део. Пролазе ђаци и ситни и крупни, мушки и женски, основци и препарандисти. Основци иду са књигама и лепцињама под мишком, и џавељају и галаме; а препарандисти са књигом под мишком, бритвицом о куку и бригом за вратом, иду у групама али не џевељају и не галаме, него иду тихо и ћуте и изгледају зловољни и забринути; зловољни су што нису имали времена да прочитају лекције, а нису имали времена због неких непријатних вести које стигоше преко новина из Енглеске; јер тамо се побунили фабрички радeници у Брадфорду против капиталиста, и пошто не знају какав ће положај према свему томе заузети енглеска влада и парламенат (*доњи* дом бар!), — морају и бити забринути. . .

Све то пролази и хита свак на свој посао, или седи у отвореном дућану и чека сефте и муштерију, да превуче пару преко браде и рекне: „Охо-хо! Од тебе сефте, а од Бога берикѐт!“ Сви су дућани већ давно отворени и пазаре, само Мана кујунџије дућан — преко обичаја као никад досад — стоји још једнако затворен пако је већ мало подоцне, јер су већ прошли и окружни начелник и председник суда и директор гимназије и управник препарандије, а сва та господа, — као што је свакоме познато, — не морају, па се и не журе баш бог зна како, да су први на послу у канцеларији. То је одмах пало у очи првим комшијама Маниним а после и великом делу чаршије. И како је који час пролазио, све им је чудноватије изгледало то, јер као никад, данас је за пакост покуљала муштерија варошка, и ко год дође до затворених врата само зачуђено пита: „А. . . мајстор Манча — нема ли га?“ или: „Манча, нема га туј?“ или

други питају мало подсмешљиво: „А, јоште ли га нема?... Јоште си зар спију?“ веле иронично и одлазе, а то су били већином они од Шарене Чесме, можда баш очевидци синоћнег призора, који све знају али неће да кажу.

И то је дало повода свакојаким нагађањима, тумачењима и причама најчуднијим и најневероватнијим. Једна таква страшна верзија била је та: да је полиција ухватила неке лажне дводинарце и, природно, посумњала одмах на Манчу. Зато му је ноћас претресла дућан и кућу и нашла, веле, два пуна корита лажних дводинараца па чак и калупе сакривене под патосом, и ухапсила их све, и Манчу и калфе и шегрта Поту. Неки су га чак чули кад су пролазили крај Начелства и познали га по гласу (јер Поте се чешће дерао кад га туку у дућану, и отуд му познају глас) и веле да је жалост била слушати ту дерњаву и кукњаву Потину. То прихватише и жене и стадоше клети Манчу (а зна се да је женска клетва страшнија и савршенија него и сам Теслин телеграф без жица, јер иде право чак у небо). „Кад је већ, говораху оне, њега и калфе навукао ђаво на тај прљав посао, нека га и носи, — али што да у то умеша и невину децу!?“ И једнако понављаху: „Црна мајка — мислећи на Потину мајку — шта је чула и доживела, — и шта ће још све чути и доживети!!“... Многи приметише како им је тек сада пукло пред очима и све им је сада, веле, јасно. Сад им је јасно: откуд Мани толике ћилибарске муштикле и толике лаковане плитке ципеле да их и радним даном, по киши и блату, носи!....

Но тај глас није могао дуго да кружи по вароши и да опстане, јер око једанаест часова дошао је, на велико чудо и запрепашћење свију, сам главом Манча са Потом шегртом и отворио дућан. „Ваљда су га на јемство више виђених грађана пустили да се из слободе брани?“ мислили су и разговарали грађани. Али кад су га мало боље посмотрили — учинило им се да тај човек баш ни најмање не изгледа као човек који из апсе долази.

Јер на велико изненађење њихово, Манча није дошао ни чупав, ни неумивен, ни недообучен, у кратко, није био бедна изгледа, како обично изгледа човек кад га какав белај снађе на преноћи у апси, него је, баш на против, изгледао као кита цвећа. На њему све свечано. Лепо обријан и оишшан, весео и расположен, само изгледа мало неиспаван. За пасом му револвер прикривен, а више њега свилен везен јаглук просипа пријатан мирис на далеко. Лепо се здрави са свима, али је, изгледа, мало замишљен, но ипак то није од неке невоље, јер се понекад и осмехне и једнако суче своје танке црне брчиће. А још кад видеше да се Мане и не осврће чак ни на полицијског писара а камо ли на жандара, и да их чак и не отпоздравља — онда отпаде свака па и најмања сумња и вероватноћа за тај глас. И онда нема више ни говора о калупима и лажним дводинарцима, говораху људи. „Којешта!“ брањаху га опет сад неки, „Мане је вредан и поштен младић као и отац му; има *златне* руке, које више вреде и од правих *сребрних* а камо ли од лажних оловних дводинараца! Џумбусио младић ноћас, успавао се, одоцнео, — ето то је све!“ Али кад га видеше да се само мало задржао у дућану, издао наредбе па опет дунуо као ветар, — завртеше опет исти ти сумњиво главом и рекоше: „Ама, — није без ништа! Има нешто! Има неку муку!“ али шта је то нешто, и каква је то мука — то нико у тој гомили не знаде да каже...

ГЛАВА ЧЕТРНАЕСТА.

Ту је описано како је тетка Таска донела у Замфирову кућу први глас и опширан извештај скоро о свему ономе што се у вароши говорило, и како је та вест као гром поразила домаћицу Ташану.

Стари Замфир није тих дана био дома. По свом обичају отишао је на свој чифлук, где се често и радо бавио по неколико дана ради домазлука а можда још и — како је беспослена чаршија говорила — и ради неке чивчијке своје, неке „беле Веле“, како су је сви звали, а која је по оном „да медвед најбољу крушку уграби“ имала цмољу мужа. И ако су Замфира варошке жене немилосрдно критиковале ради тога и говориле: „Тој ли је за његове године! Деда се вика, — а погле што прајн! Бела глава, бре, брате!“ ипак је он редовно и радо одлазио тамо. И несрећа је тако хтела, да се и ових дана тамо нађе и да севдалише и слуша како му сељанке певају песму коју је на чифлуку радо слушао, песму:

»Запрегни, Вело, запрегни,
Запрегни скути, рукави;
Измеси, Вело, измеси,
Измеси чисту погачу!
Ће дојду, Вело, ће дојду,
Ће дојду селски сејмени!...

Али док је он слушао на чифлуку омиљену песму, десило се оно око његове куће, — и критици и грдњама на њега није било краја. „Несрећа дрта!“ грдиле су га малске жене, „што си дом не седи, веће си крши врат по чифлаци, а по кућу, сокак и маалу му се тараф-тараф чини!“ Тако су говориле, јер су све веровале да се синоћњи догађај могао догодити само због немара и те извесне лакомислености Хаџи Замфирове. И нису му опростиле ни кад је истога дана после подне стигао са чифлука, и виделе га како је отишао господину начелнику: „Доцна си се сетија, аџијо! Беше му работа!“ рекоше тврдо уверене да што су виделе и чуле, да је то виђено

и чувено! Јер цело пре подне тога дана врзмале су се испред и око куће хаџи Замфирове; привиривале и улазиле унутра под разним изговором; једне тражиле хаџију, друге позајмљивале чунке за разбоје, једне тражиле на зајам мало соли, к'не и томе подобне ствари. Али Зоне нигде не беше, нико је није видео, а чудно би им било да су је и виделе. Опазили су само то, да су домаћи сви некако сметени, расејани и забринути, — и тада им је све јасно, јасно као дан било...

А тако је некако баш и било. У кући Замфировој доиста је било нешто тужно, нешто све расејано, неки умор и тишина целога тога дана све док није у сами мрак банула у кућу тетка Таска и с врата, пре „живо здраво", сва задувана и усплахирена запитала:

— Зоне куде ви је? Саг си дођо' из лојзе, пусто остало! Филоксера га поручала!... Зоне *туј* ли је?

— Туј, та што? одговара јој зачуђено Ташана.

— Здрава ли је, жива ли је? пита тетка Таска а не може још никако да се издува.

— Етеее, отеже Ташана, како да ти рекнем?...

— Ама *дома ли је?* Није искачала никуд? запита тетка Таска а упрла испитивачки поглед у Ташану и доњу усну истурила као ћепенак.

— Зашто ме на гледаш тол'ко? пита је зачуђено Ташана.

— Што те гледам, тој си је *моје* знање, а да беше ти жена од чорбаџиски ред, — требаше *твоје* знање да је... Питујем те: куде ти је Зоне?

— Ете, па овде си је!

— Вазданđан? пита Таска.

— Вазданđан! одговара Ташана.

— И сву ноћ?

— Таске, мори! викну Ташана поплашена од њена погледа.

— Није никуд искачала?

— Није.... Није искачала ни у авлију! Трећи дан веће.... Мори, *зашто* ме питујеш?

— Па куде је? Викни гу! Окни гу при нас. — Зоне, мори! Ела 'вам-ке при тету ти! раздера се тетка Таска.

Зона се одазва на позив и изађе из собе. Умотана у бундицу, са повезаним челом и омотаним вратом, бледа и малаксала изађе; осмехну се болно, поклони и пољуби тетка Таску у руку, па се спусти и седе на миндерлук и гледаше уморно и тужно доле у страну.

— Што ти је, мори?

— Болна сам, тето, одговара полако Зона.

— Болна?

— Глава гу боли, вели Ташана. Има си заушке, та никаква се напраји; ништо не ваља, веће три дни, ете.

— Па много ли си болна? У чаршију и малу неси искачала?

— За какво искачање па збориш? пита је тихо и болно Зона.

— Па, дёмек, за спацирување, ете, неси искачала?

— Јок! одговара Зона уморно и уви се још јаче у своју зелену свилену бундицу и наслони чело на руку одупрту о колено.

— Да чујеш, дёмек, ништо... што се збори, што има што нема по маале и по свет; за *тој* си мислим и зборим!... вели Таска.

— Јок, тето, одговара тихо Зона па зарони још јаче своју лепу, бледу главу у шаке и затресе је болно. Што ће ми веће свет, и чаршија, и маале?!...

— Па, ете, дете си, вели јој тихо Таска, а ко у теј годиње нећеш, — а ти када ћеш?!

— *Било је!* прошапта Зона пасе завали и паде лицем на шиљте од миндерлука.

— Па ћорче и слепче ниједне, плану тетка Таска, скутасте се туј како брабињци у зем, па ни чујете ни видите на што се збори и чини?! А по маале пуца брука... искочила реч, иде прикажња, а ја у зем да пропаднем ода тија речи!...

— Каквија речи? запита је Ташана.

— Ех, па зборе си... Зборе по чаршију и по маале,

— Туго, а што си зборе?

— Лошо си зборе, Ташано.

— Лелеее, а за ког си зборе?

— За ког си зборе; за хаџи-Замфирови си зборе! вели Таска и погледа кришом на Зону, која је непомично лежала на миндерлуку и као да ништа није ни слушала ни чула. Иди си дете, поскокни и рекни си по једно кафенце. Иска тета и мајка ти да попију по једно кафе, вели Таска Зони, па ги прати, ете, по измећарку.

Зона се диже и оде а Таска скиде шамију и раскомоти се па седе, и тек сада, кад се удобно намести, а она зајаука, ама онако женски, као на гробљу.

— Црна Ташанооо, закука Таска, црна и триклета дружкеее! Тражи си криво дрво сас две криве гране, па једну за теб' а другу па за мен' црну тетку, да се бесимо, зашто живот веће немамо!...

— Што мори?!...

— Ете, црна сам ти муштулугџија Ташано! Сас црн ти абер дођо'!...

— Ћути си, не збори! викну Ташана. Што је било, збори!

— Мори, брука по чаршију и по маале! поче шапћући тетка Таска. Она луда Дока зар је пустила тај реч, пушка гу изела, треска гу фатила па гу не пустила оди Митров па све до Ђурђов-дан, ете!... По чаршију се, ете, збори, да је Зоне станула *побегуља*, побегуља за онога, онога коцкарина...

— Кој, мори?

— Зоне, мори... наше Зонче...

— За *кога* рече?

— За онога џимира и несрећу Манчу...

— Тугоо, тој си зборе! викну Ташана па се ухвати за главу, а после се умири мало па поче. Ете, како може да си стане побегуља кад си је, ете, дом; дома си седи дете; три дни неје искачало из кућу!... Како може тој и да се помисли?!

— Е, иди си на ги питуј сама! Они си такој зборе. Џеван не могашем да си веће дајем, — толки ме питуваше! Кој ме сретне на пут, не збори ми: „живо-здраво“, ни ме питује: „Како си, Таске?“ веће си збори: „Леле! А што ви оцрни образ Зонче ваше?!“ — Ћути си кучко, зборим си ја, како је оцрнела образ? „Па станула, рече, побегуља за Манчу онога... Е што гу не дадосте за њег’, кад је к’смет? Да гу дадосте *сас алал* не би било саг, ете, *сас арам* и *сас бруку!...*“ зборе си. — Ама кој ви рече за тој? Видосте ли с очи, та да такој можете да зборите? питујем ги па ја. — „Не видосмо, зборе си, ама *друзи видоше* и причаше ни; та саг по маале за ништо друго сал за тој се збори.“ Па како гу уграбија? питујем ги па ја. — „Па, зборе си, аџија не беше га туј, а они знали за тој, Мане си дође лепо с кочије, и с кардаши, и она ги, рече, причекала у акшамско време; они чукнуше у порту а она си искочи, та јалâ у кочије! . . . Па ем што она искочи — ђене-ђене, ама што си понесе, зборе си, јоште и јорган и јаст’ци, и колевку, рече, и све што треба ете-те... ете, за спијење; како да ће, рече, *под чадар* за аскера да се удадне. . .

— Тугооо! узвикну Ташана па се заплака и седе сва малаксала на миндерлук.

— А ја дор чу то, настави плачући Таска, а мене ми се ноге одсекоше; па како да несу моје ноге!... Ћа да седнем там’ на сред чаршију, — тол’ко си бе ослабела оди зорт и резилак голем. . .

— Па *која* си збори тој? . . .

— Мори, *једна* ли збори! Све си зборе, све ме питују. Па си не знам веће ни што је полоше: е ли кад ме питује, ели кад си ћути и промине, те сал’ гледа на мен’ а душа гу се смеје што гу је, ете, кеф заради наш резилак и срамоту! . . .

— Господ ги судија, куне Ташана. Е што ги је мило да л’жу и зборе кад ништо неје било! Девојачку срећу да батисују... Па како се напрајило тој чудо, реци ми, Таске, ако знаш?

— Е, не знам си ни ја сама, Ташано, веће се и сама крстим с обе руке и питујем: што је овој?! И казују јоште и то: како гу на кочије одвезоше у Докине, там је, зборе си, ноћила; сву ноћ гореше свеће у кућу, — тој казују...

— За Доку збореше?! Мори оди туј несрећу може да је искочила реч, и сокак-лафови тија, убија гу Господ!

— Срето' се ја и с њума, вели Таска, ама не смешем да гу питујем ништо, зашто је луда... ама она си *мене* питује: „Живо-здраво, Таске! виче преко сокак. Што се мори, рече, напрајило тој при вас; кој се тој удава, кој се па жени? Оће ли, вика, скоро да потрупамо малко у сватове? Пуштија ли је, рече, Манулаћ мустаћи та да прилега, рече, на младожењу?“ — А што је на тебе ти криво за Манулаћа и за мустаћи, зборим гу па ја; ако је к'смет, па побоље за Манулаћа него за Ману; пара пару вукује, а чорбаџиски сии чорбаџиску керку, — тој си је, викам, ред у овај свет. — „Чорбаџија душу дава и губи, а паре не дава, рече па она. За тој па да нам је!! Некој си је, рече, богат сас паре и бруку, а некој са здравје, рече, и сас севдах; па такој је, рече, и сас Зону и Ману:

»Ако *паре*, рече, немаме,
Ока и пол *севдах* имаме.«

Сас стиковн збори!!.... Лудо, што да гу прајиш?!.... А ја што да зборим и да се карам с будалу! Покупи си скути па брго кроз чаршију како кучка кад гу полију с воду... Ама *она* си неће да ћути, веће иде поза мене и збори сал да чује чаршија. „Ако неје истина за данашњи сокаклаф, па ће бидне! рече Дока. Ако данас неје, ће бидне јутре. И јоште гори резилак ће дочекате! Саг се берем збори, да је *Мане* дошеја при њума, па је ђене-ђене; ама скоро ће чујете и ће се збори и јоште полоше! Ће да дâ Господ, рече, па ће си она *она сама* да дође и чука на *Манчину порту*! Мори, ваша брука и резилак ће се у *новине* и у *књиге*, рече, тури! Да запантиш, рече, овај

мој реч, и такој да се, рече, поздравиш од мен' до ону, рече, брљиву чорбаџику Ташану!" заврши Таска дижући се да иде и обећавајући да ће она да проклуви већ: ко је протурао тај глас. А за тим зовну још Зону, да се опрости и с њом.

— Па иди си у кревет, саветује је тетка Таска. Легни си и поспиј малко; а ја ће ти веће пратим јутре „*записи*" оди дервиши из Лесковачку текију: они помагају. Прилепи ги и обложи ги на шију, па ће те мине и ће ти проће болес'... вели јој љубећи је у чело и испраћајући је.

— Е, заврте тужно главом Зона. *Моје* си је *било*, тето! рече болно и оде спуштене главе полако и као сенка тихо, у своју собу....

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

АНТИЦА.

(Крај).

Дуго, хмилећ' по утишаној пучини, траже уоколо, и у обилажењу око школића, пролази кратка љетна ноћ. Мјесечева свјетлост блиједи и звијезде трну: неопазице иза свијетле ноћи, јавља се дан. Али га чељад у себи лијепо осјети, — а кад лађа уђе у тјеснац између „Пропада", и „Медвједа", свјежи лахор дотаче им се лица и собом донесе што их освијести од страхиве ноћи. Веслачи не журе, — а још је то мјесто да обађу, — к'о да чекају да боље расване: страховит је тај тјеснац, ни староме рибару није мило ноћу у њ заћи. Али и у њ већ је зашла прва зрака свитања, па се по хридима, шкрапама и мору просула једнолика, јасна свјетлост. — Ено даске пливају по мору — опази млади рибар — и исправи се — веслај полако.... — Ено, оно је човјек пред нама!

Веслачи оставише весла — и исправише се. Чељад у лађи дижућ' се с мјеста, задржа дах,

— Је! — потврди стари рибар.

Сама лађа доплови до мртве лешине. Мртвац наузначице лежи између шкрапа: коса му се расула, на по отворене очи упрте су у простор, лице суре боје, к'о и све ствари уоколо, а како га море лагано подиже, чини се да главом себи зове. Неки у лађи трну од страха; хтјели би да не гледају у лешину, но очи им бјеже на њу, к'о да су затрављени.

Ено, сада лађа пролази поред лешине, сада ће је дотаћи весло; — у тај час млади рибар подиже весло из мора.

— Мртвац је ту, а ми што радимо? — јави се први стари рибар.

— Мртав је — понови њих неколико, једва дочекавши живу ријеч. Па сви наједном тргнуше се из мука: слабији се крсте и Богу моле, а јачи договарају како да Марка из мора извуку. Бацише му коноп око тијела испод пазуха, и привезавши крајеве накратко уз лађу, полагано веслајућ', вуку лешину за собом — и излазе из тјеснаца. Изишавши на отворено, допловише до у увалицу „Медвједа", гдје је лађа могла пристати. Први стари рибар стави ногу на крај, за њим ускачу остали, само остаде млади рибар; отле до на жало довуче Маркову лешину и предаде је староме. Стари је помоћу веслача извуче из мора и положи на бијело, још влажно жало. Гледају у мрца, у његове мокре, расуте косе, надувено лице, очи упрте у празно, у укочене ноге, око којих скупише се ногавице танких гаћа — и у велике помодриле израњене руке. Неко вријеме, к'о да се свако забавио својим мислима, говоре тек по коју испрекидану реченицу. Али стари смионо заметне разговор, к'о да није ту мрца, па и остали слободније одахнуше. А кад се прве зраке љетњега сунца помолише и весело заиграше по пучини у хиљаде пламичака, људи се почеше договарати што да ураде. Договорише се да код мрца остану у двоје да га чувају, а други да се поврате и врцем да пођу у лево, да јаве властима што се догодило,

Антица мало по мало разабире се, к'о да јој је свитање и сунце донијело мир. И сама се чуди како се то с њоме могло догодити; док је олуја бјеснила и гледала у нападнути чамац, тргала је брига и бол за својим човјеком; послије у ноћи моријаше је сумња што се с њиме догодило, а сада када га гледа пред собом мртва испружена на жало — између морске лажине нанесене од ноћашње олује — ето се примирила и не може да мисли на његову несрећу, већ јој мисли и нехотице скрећу другамо. Паде јој на памет ово нејачи које је предала жени старога рибара, а зебњом и страховањем сјећа се дјетета од сисе, што је у кући у зипци остало; — и све упорније та је брига заокупља, па жели да се чим прво кући поврати. И хтједе да своју мисао људима изрече, но погледавши на мрца, застиди се и не проговори.

Међутим чељад се опрема да се поврати, а завлаче јер никоме није мило остати код мрца: рађе би се повратили својим кућама. Најпослије се нагодише: млађи ће остати, и онако дуго неће чекати; они што пођу, вратиће се тек што сеоске власти обавјесте. Ред је њи; Антица то зна и није јој жао. Дапаче она у себи осјећа жељу да се чим прво кући поврати, и ту жељу не може никако да у себи утуче. Потајице она јој се јавља и ноћашњу страву и зебњу и тугу у спокојство преобраћа: — сили се да мисао на мртва Марка скрене — и гледа у њ; али све узалуд.

Ено сада му је сунце главу захватило и освјетлило је — а са сунцем однекле долетјело је сијасет ситних бића што уоколо лепршају и зује, — и на његово освјетљено лице налијећу и једнако зује... Антица зури у његове ледене, празне, на по отворене очи — и ослушкује зујање, но не може да се гане. Мисао исто се навраћа к дјетету што је од јуче само у кући остављено; — биће гладно... плакаће, може бити да му се што зла догодило? и она гледајућ' у мртвога Марка не мисли но на своје нејако чедо...

А Марко лежи на влажну жалу, непомичан, мокар;

зраке сунчеве к'о да хоће да га исуше, угрију; пред њим је ноћашњом олујом освјежена, ведра, пространа пучина; игра се у сјају, шапатљива, дахће, к'о да у себи носи сијасет живота — пучина што је и њега одхранила, којој је вјеровао, с којом је живио, и која му је одједном живот однијела — а сада мирна, спокојна, пуна живота, безазлено к'о насмијано чедо, у сунцу игра се... Антица погледа у отворену пучину, по којој лагано сушећ' једра, лађе хмиле: јаче осјети у себи вољу за животом и вољу да чим прво своје дијете види, да му гладну пружи своје груди, да га надоји — и очима и свијешћу захвати, уједанпут, цио њезин шкољ...

— Укрцајмо се! — јави се стари рибар.

Антица се трже, и у задњем часу снађе; — приступи мрцу, клече преда њ и дотаче се устима влажнога му чела. Сили се да заплаче, да над њим дуље остане — то и други раде — но не може; на устима осјећа додир његове празне, мртве пути, бесвјесно рука јој бјежи к устима, да тај додир отаре са своје живе пути, — да га уништи...

— Укрцајмо се — понови стари рибар и погледавши у лешину рече: Нећеш га ожвити; — је ли било мору онолико вјеровати! — настави к'о за се.

И лађа крене — и изашавши из тијесне увалице на отворено весело заплови у сунцем обасјану пучину.

Иза одуље вожње наш чамац пристаде на жало „веле увале“. Додијало ми сидјети на једноме мјесту, па једва дочеках да ставим ногу на шкољ. Протежем се на жалу, а већ ми веслачи показују стару Антицу. Ено је мало даље од нас: рибарима помаже солити срђеље што су их ноћас, помоћу лађа „свјећарица“ ухватили; сада их у барило слажу. Она сједи на камену до барила и на редове сипа со. Гологлава је, а сиједе дуге косе неуредно су јој опвичиле старачко лице. Док ме угледала, диже се и снажним гласом што иза себе оставља дубоки звук к'о јека, поздрави ме и погледа у очи.

— То је та Антица — помислим у себи и погледам је боље. У први мах усјекоше ми се у памети дуге сиједе косе, зарасле обрве и јаки, још здрави зуби; па онда лице сунцем и посолицом осуто, али још пуно — и нехотице погледах на шкрапе што преда мном из мора вире.

— Сједите, немојте ради мене... и прекидох, стидећ' се што се старица испред мене исправила.

— Не мари, ви сте ово први пут дошли на школ, а ко дође, ваља да се најпрво са мном поразговори; је ли тако? — обрне се к рибарима.

— Остарјела си јур — опази један времешан рибар слагајућ' срдјеле.... Знате, има јој преко седамдесет година....

— Збиља? — рекох ја, иако сам знао за то.

— Не знам право — одговори старица, али се добро спомињем: видите ону шкрапу доље у мору? — и руком показа на њу. — Кад сам била дијете, нисам могла никако до ње ако се не би изула и подигла скуте, а ето сада фала Богу може се сувом.

Старица климне главом и сједе, извинивши се да ће брзо довршити посао па ће ми онда показати манастирске развалине где сада она живи.

Док су рибари посвршавали посао, ја сам се заклонио у хлад — и подао се небриги. У одмацима, гледећ' испред себе у свјежу пучину, допираше до мене њихов разговор. А сунце у час освојило и море и школ и топли дан убио јутарњи свјежи сјеверац — па настала тишина.

Око ручана доба, рибари довршивши посао наложише ватру да испеку на жеравици преостале срдјеле. Оштри вонь пецкива голица, — а пламена и не види се у пуној свјетлости дана. Када испекоше рибу, позваше и мене у хлад, испод једне лађе на жалу, и тако се, — вадећ' срдјеле из жераве — опет нађох међу њима.

Залажућ' се разговарамо, а школари су уопће и превише разговорљиви, као да су то од мора научили,

па ме обасуше питањима, и чуде се што сам дошао у ову пустош. А ја се драговољно подадох разговору и пријатно ми је у њиховом друштву.

— Наздрави Антици — боцне старога Франу онај времешан човјек, који је сада до мене сједио, опазивши да се стари за врч машио. Стари се чини невјешт и нагна врчем да се напије — док онај из небуха надода: — Био би је вјенчао да је она хтјела... Што не стара?

Антица не одговори, а стари Андрија, одложивши врч, погледа је, к'о преко воље, па споразумјевши се очима са старом, рече: — Пусти га нека говори... Проћи ће му . . .

— Видите — настави онај човјек, хотице пречувши ријечи старога Фране. — Он би је био узео, но она није хтјела... А познавали су се још од дјетињства... Знате оно наше школарско дјетиње познавање на жалу, иза купања... Ја не знам, ма послије Маркове смрти није се хтјела већ удати . . .

— Па како је живјела сама — прекидох ја.

— Да, сама... — одужи он и насмијавши се од срца погледа у стару.

— Кажи господину све што знаш — умјеша се Антица мирно: — није у томе зла!

— А што ћу казати — попусти он. — Она је, ваља рећи истину, мајка овога школа: бјаше јој мили људи — надода лакше, — али то су њезини посли... Напиј се, стара!

Антица послуша и напије се, па отрвши дланом уста, рече: — Како је да је, живјела сам на свој начин, својом вољом, и не кајем се... А да сам друге слушала, било би ми к'о и прво док је Марко био жив... Ма све једно... дођите да вам покажем стари манастир.

Антица се диже, па пође преда мном. Идем за њом, а друштво гледа за нама; нико се не миче да нас испрати: сунце је освојило школ а маестрала још нема па је вруће, а рибарима није ни мило ходати.

— Уђите — рече ми стара кад стигосмо — ово је сада моја кућа.

Нађох се међу старим развалинама, чије је испуцане зидине оклонио бршљан, а из процијепа висе дуги, жути цвјетови; док уђох неста ми испред очију оне пуне, дање свјетлости, а у себи осјећам нешто старинскога, празна... Тијесне ћелије, мрачни ходници још се разазнају; газим по сувоме тлеху, а кроз прозорчиће, тек што би главу помолио, долази с поља весела дања свјетлост, но не може да продре пуна у унутрину.

— Овдје станујем — чујем за собом старичин глас — а тамо спраћам моје двије козе и живо... А збиља да видите магаре, што сам га ухватила отраг неколико дана — рече ми живље и прође преда ме.

— Уђите за мном . . .

Из тамнијега дијела развалина унићох у свјетлији, већ посвема порушен. Кроз пукотине посрнула зида,назире се море и чујем да се маестрал јавља, — а у зиду расте дивља смоква, — Бог зна откуд је амо нанесена? — и весело пружа своје лишће у свијетлост поврх зидина.

Магаре ме стреља својим једрим сјајним очима, оно није онаково, к'о што је под теретом: покуњено, трпељиво, већ је живо, окретно и улизане длаке.

Старица је разговорљива, па ми прича што је знала о животу фратара овога манастира, но ја је прекидох: занимало ме оно дивље магаре; желио сам чути, како га је могла старица, онако јака и окретна свладати.

— А знате ли како их хватам у *лац* — претрже причање разумјевши да ме то занима. Овога сам ухватила натраг мало дана, с тога је тако дивљи, поносит... О умекшаће се. . .

Старица се приближи да га помилује, но оно мигну једним увом, и поче кроз ноздрве снлно фркати.

— Пустите га. . .

— Још је поносит, — а први дан не хтједе ничега се устима дохватити. А да знате како се трзао у *лацу*, једва сам га свладала.

— Продаћете га. . :

— Нећу, оставићу га за расплод — јак је... Ма да причам, како се овај преварио. Има их још неколико по густим шикарама школ̓а.... Бог зна како су се расплодили... Кад суша затегне најзгоднији је лов на ње. Направила сам лијепо од чврста конопа *лац* и ставила га пред велику каменицу бистре воде а од свуда с других страна до ње запријечила приступ. Биће да их је л̓уто жеђа морила: — неколико пута заједно у тројицу долажаху пред каменицу; сумњиво се обазиру, напели уши, фрчу из ноздрва топлију пару но је љетње сунце, потискује један другога, али никако да прођу преко *лаца*. Но даномице врућина је све жешћа, гори... ни маестрал не пири, за два три дана узастопце ни роса не пада, а сигурно по цијеломе школ̓у нигђе ни капи воде... Еле, баш једнога од тих дана, у пукло подне сакривена чекам, и држим крај од конопа.... Ето их где долазе: једнако сумњиво се обазиру и потискују један другога, док изнебуха овога ухваћенога она двојица не потискоше у *лац*... Ја потегох што сам боље могла, а оно двоје — док им друг паде, — побјеже. Послије га увезах конопима, па га оставих да гладује док смалакса... Е, није се добре воље предао, ма пашће му сила, баш као и мени! — старица заврши живо. Па онда наједном к'о сјети се: — Заборавила сам вам понудити чашу млијека — говори ми — и не чекајућ' одговора, пође кроз једна вратанца у свој одијелит стан, — што по изгледу негда бијаше сигурно манастирска капела, — да узме чашу. Вративши се, опрезно отвори ограду и пусти ме ванка, а она за мном журно изиђе. Магаре дотрча до ограде, па видивши да не може изићи, уприје у нас своје једре, пуне, свијетле очи, у чијим зеницама одбл̓ескује сва ведрина и слобода пустоши усред мора; па се нагло окрете и хижнувши се задњим ногама, бијесно се устрча уоколо ограђена простора.

Излазећ' осјећам да је маестрал дунуо. А кад изиђосмо пред манастир, дође ми у сусрет свјежи лахор.

Пучина оживљела, модри се живо, а на њој игра сунце, борови уоколо избијају јаке звукове пуне живота, весеља, и над нашим главама пролијећу у ведри простор... А шкољ валови пјенушећ' се опвичише чистим, бијелим порубом... Сједећ' под боровима, истински осјећам свјежину живота, а у памети од свих утисака из манастира остадоше ми живо усјечене свијетле очи заробљенога магарета. Помислих: колико мора да чезне за свијетлом, простором и слободом! И чињаше ми се немогуће да ће се игда припитомити, и под теретом трпељиво поднашати над собом туђу, господареву вољу... Старица попође мало и оштро звиждну неколико пута. До мало иза борова покажу се дивље козе — иду мирно и слободно прама нама. Прва, јача, кад ме спази устави се, па се обазрије ка оној другој слабијој; часом стоји сумњиво гледајућ' у ме, к'о да мисли би ли напријед пошла; — али кад је чула старичин глас, слободно приступи к њеној руци. Јача трпељиво пусти да је старица помузе, а затим се обе повратише окле су и дошле...

Срчућ' топло млијеко, ослушкујем хармонију морскога шума и затресених борових грана, и разговарам са старицом, к'о да смо стари знанци.

— Како сте могли тако весело провести дане иза мужевље смрти? — упитам је, жељан из њезиних уста чути оно о чему су ми толико пута приповједали.

— Ако ћете да вам право речем, од тада и знам што је живот — одговори старица очито искрено.

— Могли сте се удати за онога...

— За старога Андрију мислите... То је добар човјек; познавали смо се из дјетињства — благословени они дани — Послије је пошао по свијету, нешто стекао и настанио се у селу. Али гоњен жељом за шкољом, направио је и овдје кућицу... Остали смо добри пријатељи... нађемо се често... А да смо се вјенчали, брзо би додијали један другоме... Имала сам с њиме једно дијете...

— Колико сте их у све имали? — прекидох је.

— Седморо — одужи она премишљајућ: троје с покојним Марком, једно, како вам рекох, с Андријом, а троје... нећу их ни спомињати и онако им очеве не познајете... Ма немојте мислити да сам запустила своју дјецу, све сам их једнако одгојила, сви су били од моје крви...

— А куд су вам дјеца?

— Раштркаше се једно за другим по свијету... Ко зна гдје су сада?

Антица часом умуче, но за тим одмах настави:

— Није ми жао што одоше, нека живу својим животом. Што би код мене? Нека се широм свијета плоде... Они су отишли, а ја сам остала... Колико младости у своме вијеку сам видјела на овоме школу.... а што ћу тајити, колико их љубила? — па сви одоше... Некоје видим враћају се већ стари... Бог зна куд су остали? Сваки дан мјесто њих долазе млади, — но ја сам остарјела...

Часом се замисли, па настави:

— Баш к'о ластавице што праве гњездо у ходнику овога манастира... Муче се, кидају од својих уста залогај, да одгаје своје младе и онда су највеселије, цвркутају у напону живота, а нејач им одговара... Па кад млади нарасту, излете из гњезда и нестане их. Бог зна куда, далеко преко мора... Зар они послије питају куд им је мајка? — Ма ето, прекине за час низ мисли: ни ја не познајем ни оца ни мајке!... И настави: — Па стари пар опет се амо врати; — и тако иде, док их негдје не снађе смрт — а онда је свему крај — доврши старица тишим гласом.

— Али вам је жао умријети? — опазим ја под утиском последњих ријечи, осјетивши у звуку гласа старичина тугу.

— Да ми није жао? Нека ме овако старе, — само де ми је живјети! Да је могуће увијек живјети!...

Старица доврши и гледа ме, к'о да очекује од мене да продужим разговор, но ја се подадох својим мислима.

Овако у самоћи, пред отвореном пучином, снажно и схватљиво утјецаше на ме њено причање. Њен цио живот гледам пред собом, и учини ми се тако једноставан и природан, да ми ништа пријекорно не паде на памет. И мислим: она се подала животу на вољу, па је он вјерно носио кроз цио вијек; она и не зна што је то трађика у живљењу, и проти вољи живота све јој је ситно и смијешно, а само смрт јака је да јој живот уништи — и она — једино — старичина је трађика...

Чини ми се да старица, гледајућ' у отворену пучину, сада о томе снатри, а трже се кад одоздо угледа старога Андрију гдје к нама иде.

— Ево га к мени — вели — биће да му је што потреба. Диже се и пођe му у сусрет. А он, и не гледајућ' на ме, рече јој:

— Дошао сам да те зовем да ми поможеш простријети мреже.

— Хоћу одмах, старче мој! — потапшивши га по рамену одговори Антица, и погледа на ме па се насмије.

Ја се дигох, па пођох за њима. Стари Андрија остаде код своје кућице, а она ме испрати до у увалу. Пробудим веслаче и поздравих старицу, па се укрцах у чамац. Излазећ' из увале у отворену пучину, пожалих што остављам шкољ, а још више жалијах што по свој прилици растајем се за увијек са старом Антицом. Што је то што ме тако уз њу веже? Не могу да себи одговорим: само знам да је моје очи траже да је последњи пут поздравим. Машем јој шеширом, а она ми одвраћа бијелом марамом. Гледам је прислоњену уз бор самац, на удару ветра, раскиданих грана, посрнуо, — а пред њом на врућему жалу рибарева дјеца, прогорјели к'о земља од сунца, скачу и усрћу у валове; — и све је гледам онако прислоњену уз онај бор самац, док чамац весело не заплови у свјежи маестрал, на отворену пучину.

Иво Ћипико.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(11.)

VI.

Једно вече, кад је прозор био отворен, и кад је, седећи крај њега, гледала црквењака Летибудоа који је кресао шимшир, она наједанпут чу како звони *Здрава Марија.*

Беше почетак пролећа, кад цветају примуле; млак ветар дувао је преко урађених бразда, а баште, као жене, рекао би китиле су се за летње свечаности. Кроз решетке на сеници свуда унаоколо видела се речица у равници, у којој је оцртавала на трави неправилне кривине. Вечерња магла пролазила је кроз тополе без лишћа, омотавајући њихове контуре љубичастом бојом, блеђом и провиднијом од тананог вела који се зауставио на њиховим гранама. У даљини пролазила је стока; није се чуо ни њен ход, ни њено рикање; а звоно је, непрестано звонећи, настављало кроз ваздух своје тихо туговање.

Уз ово одмерено брујање, мисли младе жене вратише се на њене старе успомене из младости и живота у заводу. Она се сети великих свећњака, који су се дизали на олтару изнад саксија са цвећем и табернакулума са стубовима. Волела би, као некад, да је још у дугачком реду белих велова, који је овде онде био прошаран црним и крутим кукуључама милосрдних сестара, нагнутих на њиховим наслонима за читање молитава; недељом, на служби, кад би подигла главу, она би угледала благо лице Богородичино, у плавичастим облацима тамјана који су се дизали у вис. Њу обузе нека тронутост: осећаше се слабом и остављеном, као перо које се ковитла у вихору; и она се несвесно упути цркви, готова на сваку побожност, само да јој преда своју душу и да цео живот нестане у њој.

Она срете, на тргу, Летибудоа, који се враћао из

цркве; јер, да не би дангубио, он је више волео да престане с послом, па да га после настави, тако да је звонио *Здраву Марију* кад му је било најзгодније. У осталом, раније звоњење опомињало је дечаке да је време катихизису.

Неколико њих, који беху дошли, играли су већ лопте на плочама гробља. Други беху узјахали на зид, па су махали ногама и косили ципелама високу коприву, која беше израсла између ниског зида и последњих гробова. То беше једино место које је било зелено; све остало беше само камен, вечито покривен ситном прашином, иако га је црквењак чистио метлом.

Деца у плиткој плетеној обући трчала су туда као по паркету начињеном за њих, и посред брујања звона чули су се њихови јасни гласови. Ово брујање бивало је све мање што се мање клатио дебели конопац који је висио са звонаре и једним крајем вукао се по земљи. Ласте су пролетале цвркућући, секле ваздух својим брзим летом, и брзо се враћале у своја жута гнезда, под стрејом. У дну цркве горела је једна лампа, то јест стењак у једној чаши која је висила. Његова светлост изгледала је издалека као нека беличаста тачка која игра на зејтину. Дугачак зрак сунца пролазио је кроз лађу и чинио још мрачнијим споредна одељења и кутове.

— Где је свештеник? упита госпођа Бовари једнога дечка који се забављао клатећи разлабављен крст на уласку.

— Сад ће доћи, одговори он.

И доиста, врата на презвитерији зашкрипеше и отац Бурнизијан помоли се; деца, једно преко другога, побегоше у цркву.

— Ах, обешењаци једни! промрмља свештеник, никада се неће поправити!

И подигавши један поцепани катихизис који беше гурнуо ногом:

— Ништа ти то не поштује!

Али чим спази госпођу Бовари:

— Извините, рече, нисам вас одмах познао.

Он стрпа катихизис у џеп и застаде, клатећи између два прста тешки кључ од сакристије.

Сунце на заходу ударало му је право у лице и осветљавало избледелу мантију, која се сјала на лактовима и била искрзана по дну. Мрље од масти и дувана покривале су његова широка прса, дуж ситних дугмади, и њих је било све више што су биле даље од овратника, на коме су лежале многе боре његове црвене коже; она беше покривена жутим пегама које су се губиле у оштрој длаци његове проседе браде. Он баш беше устао од стола и јако је дувао.

— Како сте? додаде он.

— Рђаво, одговори Ема; патим.

— Тако исто и ја, настави свештеник. Ове прве врућине необично размлитаве човека, је-л-те? Али, шта ћете! рођени смо да патимо, како вели свети Павле. А шта каже Г. Бовари?

— Он! рече Ема с презрењем.

— Шта! одговори добродушни парох врло зачуђен, зар вам није ништа преписао?

— Ах! рече Ема, не требају мени земаљски лекови.

Али је парох, с времена на време, погледао у цркву, у којој су сва деца клечала, па се гурала раменом и падала као војска од карата.

— Хтела бих да знам... настави она.

— Чекај само, чекај, Рибуде, повика свештеник љутитим гласом, натрљаћу ти ја уши, неваљали деране!

Затим се окрете Еми:

— То је син дрводеље Будеа; родитељи су му доброга стања, па су га напустили. Међутим, брзо би учио, кад би хтео, јер је врло разборит. Ја га по који пут, из шале, зовем Рибуде (како се зове страна којом се иде у Марому). Ха! ха! Пре неки дан казао сам ову досетку владици, који се слатко насмејао... изволео се насмејати... А како је, збиља, Г. Бовари?

Она као да га није чула. Он настави:

— Без сумње је увек у великом послу? јер нас двојица смо у парохији зацело највише заузети послом. Само што он лечи тела, додаде он с тромим смехом, док ја лечим душе!

Она управи на свештеника поглед пун молбе:

— Да..., рече она, ви отклањате сваки јад.

— Ах! махните се, госпођо Бовари! Јутрос сам баш зват у Ба-Дијовил, због једне краве која се надула; мислили су да је нагазила на чини. Све њихове краве, не знам како... Него, извините! Лонгмаре и Буде! ђаволи једни! Хоћете ли се смирити једном!

И он једним скоком одјури у цркву.

Деца се тада стадоше тискати око великог штионика, пети на певчеву столицу, отварати мисал; а друга су се, на прстима, прикрала готово до у исповедаоницу. Али свештеник их наједанпут окупи кишом од шамара. Хватајући их за јаку од капута, дизао их је са земље и спуштао да клече на поду од хора, и то тако снажно као да их је хтео приковати за под.

— Бадава, рече он кад се вратио Еми, развијајући своју велику шарену мараму, чији један крај узе у зубе, земљорадници су достојни сажаљења.

— Нису само они, одговори Ема.

— Разуме се! и радници по варошима, на пример.

— Не они...

— Извините! ја сам познавао сироте мајке, поштене жене, уверавам вас, праве светитељке, које ни хлеба нису имале.

— Али оне, настави Ема (и углови њених уста стадоше се грчити док је говорила), оне, господине попо, које имају хлеба, а немају....

— Зими ватре, рече свештеник.

— Ах! шта је с тим?

— Како! шта је с тим? Мени се чини кад човек има чиме да се огреје и шта да једе..., јер напослетку...

— Боже мој! Боже мој! уздахну Ема.

— Вама није добро? рече он, прилазећи јој забри-

нуто; зацело стомак? Идите кући, госпођо Бовари, па попите шољу чаја; то ће вас поткрепити; или узмите мало хладне воде са шећером.

— Зашто?

И она га погледа некако буновно, као да се сад пробудила.

— Па превукли сте руком преко чела. Мислио сам да вас је ухватила несвестица.

Затим се присети:

— Него, ви сте ме питали нешто? Шта оно беше? Не опомињем се више.

— Ја? Ништа..., ништа..., понављала је Ема.

И њен поглед, који је немирно лутао, спусти се лагано на старца у мантији. Они су гледали једно друго, лице у лице, не говорећи ништа.

— Онда, госпођо Бовари, рече он напослетку, извините, али, знате, дужност пре свега; треба да слишам моје обешењаке. Скоро ће и прво причешће. Затећи ће нас неспремне, бојим се! Зато их од Спасовдана држим recta сваке среде један сахат више. Сирота деца! не може их човек одвећ рано извести на пут Господњи, као што нам је, у осталом, он сам препоручио кроз уста свога божанског Сина... Желим вам добро здравље, госпођо; моје поштовање господину вашем мужу!

И он уђе у цркву, клањајући још с врата.

Ема га виде како се изгуби између двоструког реда клупа, корачајући тешким корацима, главе мало накривљене у страну, и са мало раширеним рукама, које беше пружио напред.

Она се затим окрену на левокруг, у један мах као какав кип на својој осовини, и упути се кући. Али су јој још допирали до ушију и чули се иза ње крупан глас пароха и танак глас деце:

— Јеси ли ти хришћанин?

— Јест, ја сам хришћанин.

— Шта је то хришћанин?

— То је онај који, будући крштен. . ., крштен. . ., крштен.

Она се попе уз своје степенице придржавајући се за ограду, и кад уђе у собу, паде на једну наслоњачу.

Беличаста светлост, која је продирала кроз окна, нестајала је лагано с трепeрењем. Намештај у соби беше чисто постао непомичнији и губио се у мраку као у неком мрачном океану. Камин се беше загасио, сахат је куцао непрестано, и Ема се несвесно чудила овој мирноћи ствари, док је у њој све било тако узрујано. Али, између прозора и стола за рад, стојала је Берта, која се поводила у својим плетеним ципелицама и покушавала да се приближи својој матери, да ухвати за крај врпце од њене кецеље.

— Остави ме! рече Ема и уклони је руком.

Девојчица се убрзо врати још ближе њеним коленима; и, наслањајући се рукама на њих, диже к њој своје крупно плаво око, док јој је танак млаз чисте пљувачке текао са усана на свилену кецељу.

— Остави ме! понови млада жена врло љутито.

Њено лице поплаши дете, које удари у плач.

— Та остави ме, но! рече она и одгурну је лактом.

Берта паде поред ормана и удари о бакарну куку у зиду, на којој расече образ, те јој потече крв. Госпођа Бовари скочи да је подигне, откиде узицу од звонцета, викну слушкињу што је могла јаче, и већ хтеде проклињати себе, кад се појави Шарл. Враћао се кући; било је време вечери.

— Погледај само, Шарле, рече му Ема мирним гласом: Берта се играла, па пала и повредила се.

Шарл је умири, пошто повреда није била озбиљна, и оде да потражи диакилон.

Госпођа Бовари није силазила у трпезарију. Хтела је да остане сама, да чува своје дете. И гледајући га како спава, њу мало по мало сасвим прође страх, и самој себи изгледала је луда и смешна што се мало пре поплашила због такве ситнице. Берта, доиста, није више

плакала. Својим дисањем подизала је сад неприметно памучни покривач. Крупне сузе беху јој се зауставиле на угловима полуотворених трепавица, испод којих су се виделе две бледе, дубоке зенице; фластер, прилепљен на образ, беше косо скупио затегнуту кожу.

— Чудновато, помисли Ема, како је ово дете ружно!

Кад се у једанаест сахата у вече вратио из апотеке (у коју беше отишао, по вечери, да врати дијакилон који му је претекао), Шарл затече жену како стоји поред колевке.

— Али кад те уверавам да јој неће бити ништа, рече он и пољуби је у чело; не бој се, мила моја, можеш се разболети.

Он се беше дуго задржао код апотекара. И ако није изгледао много узбуђен, Г. Хоме се при свем том беше упео да га умири, да га охрабри. Тако су повели разговор о разним опасностима које прете деци, и о непажњи млађих. Госпођа Хоме знала је то из искуства, јер је још носила на грудима трагове од жеравице, коју јој је једна слушкиња, давно и давно, сручила била на хаљиницу. Зато су њени родитељи и били врло предострожни. Ножеви никад нису били наоштрени, нити собе углачане. На прозорима су биле гвоздене шипке, а око камина дебеле полуге. Хомеова деца, поред све своје самосталности, нису могла ни мрднути без надзора; чим би ма и најмање назебла, отац их је кљукао разним лекаријама, и до своје пете године сва су, силом, морала носити постављене и испуњене капе. Тако је, истина, на силу хтела госпођа Хоме; њеноме мужу било је ово у души врло непријатно, јер се бојао могућних последица по умне органе услед оваквог притиска, и он би се по који пут толико заборавио да би јој рекао:

— Ти дакле хоћеш да их начиниш Караибима или Ботокудосима?

Шарл, међутим, беше више пута покушао да прекине разговор.

— Имао бих нешто да говорим с вама, шапу он

на уво писару, који је силазио пред њим низ степенице.

— Да није шта наслутио? питаше се Леон. Срце му је јако куцало, и губио се у разним претпоставкама.

Напослетку га Шарл, пошто је затворио врата, замоли да лично распита у Руану, колико отприлике стаје једна лепа фотографија; хтео је да изненади своју жену, да јој у знак велике пажње поклони своју слику у фраку. Али је претходно хтео знати *како да се управља*; овакве поруке зацело неће Леону бити тешке, пошто је ишао у варош готово сваке недеље.

У каквом циљу? Хоме је слутио у тим одласцима неке младићске подвиге, неку љубав. Али се вараше; Леон није водио никакву пролазну љубав. Он је био сад суморнији но икад, и госпођа Лефрансоа опазила је то по количини хране коју је у последње време остављао у своме тањиру. Да би дознала шта више, она упита порезника, али јој Бине осорљиво одговори, да њега *не плаћа полиција*.

Међутим његов друг изгледао је и њему врло чудновато; јер би се Леон често завалио на столицу, раширивши руке, и неодређено тужио на живот.

— То је зато што се не забављате довољно, говорио је порезник.

— Чиме да се забављам?

— Да сам на вашем месту, ја бих набавио стругарски точак.

— Али ја не умем стругати, одговарао је писар.

— То је истина! рекао би Бине гладећи браду, с изразом презирања помешаног са задовољством.

Леону беше додијало волети без успеха; после, поче осећати ону клонулост коју изазива понављање истог живота, када га не руководи никакав интерес и никаква нада не подржава. Био је тако сит Јонвила и Јонвилаца, да није могао очима да види извесне људе, извесне куће; а апотекар, ма колико да је био добар човек, постао му је просто несносан. Међутим, изглед

на нов положај плашио га је толико исто колико га је очаравао.

Ово неспокојство пређе брзо у нестрпљење, и од тада му из удаљенога Париза допираху до ушију свирка његових игранака с маскама и смех његових гризета. Кад ће већ морати у њему довршити права, зашто не иде? Ко га задржава? И он стаде у себи чинити припреме; распореди унапред своје време. Намести, у памети, свој стан. Живеће у њему као што живе уметници! Учиће да свира у гитар! Имаће домаћу хаљину, бискајску капу, папуче од плаве кадифе! И већ се, шта више, дивио својим укрштеним мачевима више камина, с мртвачком главом и с гитаром изнад њих.

Тешко је само било добити пристанак материн; међутим, на први поглед, ништа није било паметније од овога. И сам његов шеф препоручиваше му да оде у какву другу адвокатску канцеларију, где би се могао боље усавршити. Решивши се на нешто средње, Леон потражи какво писарско место у Руану; и кад га не нађе, он написа матери дугачко и опширно писмо, у коме изложи разлоге са којих треба да иде у Париз. Мати пристаде.

Али он није хитао. Читавих месец дана, из дана у дан преносио је за њега Хивер, из Јонвила у Руан, из Руана у Јонвил, сандуке, торбе, пакете; и кад је снабдео своју гардеробу, испунио своје три столице, купио довољно џепних марама, спремио, једном речи, више но што је потребно за пут око земље, Леон стаде одлагати свој полазак од недеље, све дотле док није добио од матере и друго писмо, у коме га је салетала да што пре отпутује, пошто је желео да пре школског одмора положи испит.

Кад дође тренутак растанка, госпођа Хоме поче плакати; Јустин је јецао; Хоме, као човек тврда срца, прикривао је своје узбуђење, и навалио је био да он лично понесе огртач свога пријатеља до капије бележникове, који је водио Леона у Руан на својим колима.

Леон је имао таман толико времена да каже збогом господину Бовари.

Кад се попео уз степенице он застаде, толико је био задијан. Чим је ушао, госпоѣа Бовари живо устаде.

— Ево мене опет! рече Леон.

— Знала сам да ћете доћи.

Она се угризе за усне, и крв јој појури под кожу која порумене од косе до самог оковратника. Она остаде стојећи, наслањајући се леђима на зид.

— Господин није дакле ту? настави он.

— Није ту.

Она понови:

— Није ту.

Настаде тишина. Они се погледаше; и њихове мисли, под утицајем истога бола, страсно се загрлише, као двоје узбуркане груди.

— Хтео бих да пољубим Берту, рече Леон.

Ема сиђе низ неколико басамака и викну Фелиситу.

Он брзо баци око себе широк поглед, који паде на зидове, на полице, на камин, као да је хтео у све да продре, све да понесе.

Али она се врати, и слушкиња доведе Берту, која је на једном концу дрмусала једну наопако окренуту ветрењачу.

Леон је неколико пута пољуби у врат.

— Збогом, драго дете! збогом драга Бертице, збогом!

И он је предаде матери.

— Водите је, рече ова.

Они остадоше сами.

Госпоѣа Бовари, окренута леђима, беше наслонила лице на једно окно; Леон је држао у руци капу и лако се ударао њоме по бутини.

— Хоће киша, рече Ема.

— Имам огртач, одговори он.

— А!

Она се окрену, оборене браде и испуњена чела. Светлост јој је клизила по њему као по мермеру, до кри-

више обрва, и није се могло знати шта Ема гледа на хоризонту, ни шта мисли у души.

— Сад, збогом! уздахну он.

Она наједанпут диже главу.

— Збогом..., идите!

Они приђоше једно другоме; он пружи руку, она се устезаше.

— Као што се рукују Енглези, рече она пружајући своју и усиљавајући се да се насмеје.

Леон је осети међу својим прстима, и учини му се да је и сама суштина свега његовог бића сишла у ову влажну шаку.

Затим отвори руку; њихови се погледи још једанпут сукобише и он оде.

Кад је био под пијачним шупама, он застаде и сакри се иза једног стуба, да и последњи пут види ову белу кућу са њене четири зелене завесе. Њему се учини да види неку сенку иза прозора, у соби; али се дуге боре на завеси, која се беше откачила као да је нико није ни дарнуо, лагано затресоше и наједанпут све раширише, и она остаде непомична као зид. Леон стаде трчати.

Он издалека спази на путу кола свога шефа, и поред њих човека с кецељом који је држао коња. Хоме и г. Гијомен стојали су и разговарали. Чекали су њега.

— Да се пољубимо, рече апотекар са сузама у очима. Ево вам вашег огртача, драги пријатељу: чувајте се да не назебете. Пазите на себе! Чувајте своје здравље!

— Пењите се, Леоне! рече бележник.

— Хоме се наже на крила изнад точкова, и гласом који је прекидало јецање изусти ове две тужне речи:

— Срећан пут!

— Лаку ноћ, одговори г. Гијомен. Пуштај!

Они одоше, и Хоме се врати кући.

Госпођа Бовари беше отворила прозор окренут башти, и гледала је у облаке.

Они су се гомилали на западу, према Руану, и брзо су ваљали своје црне вале, иза којих су се пружали дуги сунчани зраци, као златне стреле каквог обешеног трофеја, док је остали део чистога неба био бео као порцелан Али намах духну ветар који сави тополе, и наједанпут удари киша која је шуштала по зеленом лишћу. После неког времена сунце наново грану; кокоши су какотале, врапци су се лепршали по влажним џбуновима, а барице по песку отицале су и носиле са собом ружичасте цветове једнога багрена.

— Ах! како далеко мора већ бити! помисли она.

Г. Хоме, као и обично, дође у шест и по сахата, за време вечере.

— Еле, рече он седајући, ми испратисмо малопре нашег младог пријатеља?

— Чујем, одговори лекар.

Затим, окренувши се на својој столици:

— А чега има новога код вас?

— Нема готово ничега. Моја је жена само била данас по подне мало узбуђена. Знате жене, њих свашта потресе! нарочито моју! Међутим не можете им замерити што су такве, пошто су њихови живци много осетљивији од наших.

— Сиромах Леон! рече Шарл, како ли ће живети у Паризу!... Хоће ли се моћи навићи у њему.

Госпођа Бовари уздахну.

— Него неће! рече апотекар и пукну језиком, господске гозбе по каванама! игранке под маскама! шампањ! све ће то да иде, уверавам вас.

— Ја не верујем да ће он живети неуредно, примети Бовари.

— Ни ја! додаде живо Г. Хоме, ма да ће се морати угледати на друге, ако неће да га сматрају за језуиту. А ви не знате како проводе живот ти обешењаци, у Латинском кварту, с глумицама! У осталом, ђаци су врло омиљени у Паризу. Ако ма и најмање умеју да буду пријатни, примају их у најбоља друштва, па се шта

више нађе и по која госпођа из предграђа Сен-Жермен која се заљуби у њих, што им после даје прилике да се врло добро ожене.

— Али, рече лекар, бојим се за њега да.... тамо....

— Имате право, пресече га апотекар, то је наличје медаље! тамо човек вечито мора да држи руку у џепу. Тако, седите, рецимо, у каквој варошкој башти; наједанпут долази неко, лепо одевен, декорисан шта више, за кога бисте рекли да је какав дипломата; он вам прилази; ви се упуштате с њиме у разговор: он задобија ваше поверење, нуди вас бурмутом или вам дигне са земље шешир. Затим се зближите више: он вас води у кавану, позива вас на своје пољско имање, упознаје вас, при чаши вина, са свакојаким личностима, и у највише случајева све то чини само зато да вам украде кесу или да вас наведе на какав кобан корак.

— То је истина, одговори Шарл; али ја сам нарочито мислио на болести, на тифус, на пример, од кога се разбољевају ђаци који долазе из унутрашњости.

Ема уздрхта.

— Због промене у начину живота, настави апотекар, и поремећаја који услед тога настаје у целом организму. А после, и париска вода, видите, и јела по гостионицама, сва она папрена јела, напослетку распале човеку крв, а лошија су од сваког кућевног јела, па нека каже ко шта хоће. Што се мене тиче, ја сам увек више волео просту кујну, која је здравија! Зато сам се, кад сам се спремао за апотекара у Руану, и хранио у једном пансиону, и јео са професорима.

И он настави тако излагати своје опште погледе и своје личне наклоности, све дотле док Јустин није дошао по њега због неке медицине коју је ваљало справити.

— Ни једног тренутка одмора! узвикну он; вечити роб! Не могу ни да се макнем из радње! Треба да се, као коњ, вечито знојим и крвавим! И то ми је живот!

И, кад је био на вратима:

— Збиља, рече, знате ли шта је ново?

— Шта?

— Врло је вероватно, настави Хоме подижући обрве и лица врло озбиљна, да ће се пољопривредна скупштина Доње Сене састати ове године у Јонвилу. Тако се бар говори. Јутрос су и новине наговестиле нешто о томе. То би било за наш срез од особите важности! Него, разговараћемо о томе други пут. Хвала лепо, видим. Јустин је понео фењер.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ДУНДА.

(I.)

Више дана један за другим пролазили су кроз варош одломци разбијене војске. То нису биле чете већ разбегле хорде. Људи су имали дугу и прљаву браду; с дроњавим униформама, а наступаху млитавим ходом, без заставе, без пука. Сви су изгледали изнурени, сатрвени, неспособни ма за какву мисао и одважност, идући само по навици и падајући од умора чим би се зауставили. Нарочито виђали су се мобилизовани, људи мирољубиви, мирни рентијери, повијајући се под тежином пушке; весели мали војници покретне гарде, лако плашљиви и брзо одушевљени, готови за напад као и за бегство; и онда, посред њих, неколико црвених панталона, одломци какве смлављене дивизије у каквој великој битци; натмурене топџије, поравњане с оним разноврсним пешацима; и по који пут блистави шлем каквог драгона с отежалим ногама, који је једва следовао лакшем ходу пешака.

Легијони слободних стрелаца с херојским називима: „Осветници Пораза — Гробни Грађани — Делиоци Смрти“ пролазили су редом, разбојничка изгледа.

Њихове старешине, некадањи трговци с чохом и житом, бивши продавци лоја или сапуна, ратници по сили

околности, произведени за официре ради својих талира или својих бркова, покривени оружјем, фланелом, и ширитима, говорили су звонким гласом, претресали ратне планове, и тврдили да они сами на својим самохвалним плећима одржавају умирућу Француску; али су се понекад плашили и својих рођених војника, лупежа, често до крајности храбрих, пљачкаша и развратника.

Хоће Пруси да уђу у Руан, говорило се.

Народна Гарда, која је већ два месеца вршила веома опрезна проматрања по околним шумама, пушкарајући понекад своје рођене стражаре, и припремајући се за битку кад би какав зечић мрднуо по џбуновима, била се вратила својим кућама. Њихово оружје, њихове униформе, сав њихов убилачки пртљаг, чиме су некад ужасавали на три миље унаоколо граничне каменове народних друмова, беху наједном ишчезли.

Већ и последњи француски војници пређоше Сену да би се дохватили Пон-Од'мера преко Сен-Свера и Бур-Ашара; а идући за свима, очајни ђенерал, немогући ништа покушати својим разноликим дроњцима, и сам изгубљен у великом преврату једнога народа навикнутог на победу а ужасно потученог упркос његовој легендарној храбрости, ишао је пешице, између двојице ордонанс официра.

Затим, једна дубока тишина, неко застрашено и тихо ишчекивање лебдели су над градом. Многе чаршилије који беху почели пуштати трбух, ушкопљени трговином, ишчекиваху узнемирено победиоце, дршћући да им ражњеве или велике кухињске ножеве не узму за оружје.

Живот је изгледао обустављен, дућани беху затворени, улица нема. Понекад какав становник, заплашен овом тишином, пролетео би дуж зидова.

Услед самртничке муке чекања, желео се долазак непријатеља.

По подне, сутра дан по одласку француских трупа, неколико хулансра, искренувши не зна се откуд, брзо

прођоше варош. Мало доцније затим сиђе једна црна маса низ Сент-Катринску стрмен, док два друга таласа освојилаца појавише се дарн'талским и боагијомским друмовима. Предстраже трију одељења баш у истом тренутку сјединише се на пијаци Општинске Куће; а свима суседним улицама долазаше немачка војска, развијајући своје батаљоне, од којих је звонила калдрма под њиховим тешким и одмереним кораком.

Команде, викане неким непознатим и грленим гласом, пењале су се дуж кућа које су изгледале мртве и опустеле, док су очи, иза затворених прозорских капака, вребале ове победоносне људе, господаре града, имања и живота по „праву рата“. Становници, по својим мрачним собама, беху се препали од оног лудачког страха које задају потопи, велики земаљски убилачки преврати, против којих су све мудрости и сва снага бескорисни. Јер се исто узбуђење појављивало сваки пут кад се превртао утврђени ред ствари, кад не постоји више сигурност, кад се све оно што штите људски или природни закони, налази у рукама какве бесвесне и дивље суровости. Земљотреси, мрвећи читав један народ под кућама у рушевинама, изливена река која ваља потопљене сељане с воловским лешевима и истрглим гредама с кровова, или поносна војска, кољући оне који се бране, водећи друге као заробљенике, пљачкајући у име сабље и захваљујући некаквом богу, уз пуцање топова, све су то ужасни бичеви који колебају сваку веру у вечиту правду, све поверење коме нас уче, у заштиту неба и људског разума.

Али мала одељења закуцаше на свака врата, затим ишчезоше по кућама. То је била окупација после најезде. За побеђене отпочињаше бивати дужност показивати се милостив према победиоцима.

После неког времена, пошто већ беше нестало првога страха, настани се нека нова тишина. У многим породицама пруски официр јео је за столом. Понекад је био лепо васпитан и, из учтивости, жаљаше Француску,

исказиваше своју одвратност што учествује у овоме рату. Беху му захвални на овим осећајима; а после, могла им је данас-сутра, затребати његова заштита. Поступајући с њим добро, добиће, можда, неколико људи мање на храну. А и зашто вређати онога од кога нам све зависи? Радити тако, било би пре дрско него ли храбро. — Дрскост није више мана руанских грађана, као за време јуначких одбрана кад се прослави њихов град. — Сматрало се напослетку, највиши разлог, извучен из француске учтивости, да је сасвим допуштено бити учтив у своме дому, само кад се у јавности не показује човек фамилијаран, са страним војницима. Напољу се нису више познавали, али се у кући радо разговарало, и Немац би сваког вечера дуже остајао да се греје на општем огњишту.

И сама варош задобијаше мало по мало свој обични изглед. Французи још и не излажаху много, али су Пруси гмизали по улицама. Уосталом, плави хусарски официри, који су с надувеношћу вукли своје велике, самртничке справе по калдрми, не изгледаху да су много више презирали просте грађане но француски шасерски официри, који су, прошле године, пили по истим кафанама.

У ваздуху је, међутим, било нечега, нечег тананог и непознатог, некаква несносна и чудновата атмосфера, к'о какав распрострт мирис, мирис најезде. Он је испуњавао станове и јавне шијаце, мењао укус храни, давао утисак да је човек на путу, врло далеко, код варварских и опасних трибуса.

Победници су изискивали новаца, много новаца. Становници су једнако плаћали, били су уосталом богати. Али у колико је нормандијски трговац већи газда, у толико му теже пада сваки издатак, сваки део његовог блага који је прелазио у туђе руке.

Међутим, на две три миље испод вароши, идући низ реку, ка Кроасеу, Ђепдалу или Бјесару, често су морнари и рибари извлачили са дна воде понеку лешину надувена Немца у својој униформи, разбуражена ножем или

убијена ногом, каменицом разбијене главе, или бачена у воду са висине каква моста. Речна блата прикривала су ове нечујне освете, дивље и оправдане, непозната јунаштва, неме нападе, опасније од битака на беломе дану и без одјека славе.

Јер мржња према странцу наоружа увек неколико небојши готових да умру за једну идеју.

Најзад, како освојоци, и ако су потчињавали варош својој неумитној дисциплини, не беху учинили ниједно од оних грозних дела која им је јавно мишљење приписивало дуж целог њиховог тријумфалног похода, ослободише се људи, и потреба за трговањем отпоче понова узнемиравати срца трговаца мештана. Неколицина су били веома заинтересовани својим предузећима у Хавру, који је држала француска војска, и они хтедоше покушати да се дохвате овог пристаништа идући сувим до Ђјепа, где би се укрцали.

Употребише утицај немачких официра с којима се беху упознали, и од главнокомандујућег би добивен допуст за полазак.

Дакле, погодивши за овај пут један велики дилижанс са четири коња, и пошто се њих десеторо записаше код колџије, решише да се крену једног уторника изјутра, пре дана, да би се избегло свако скупљање света.

Већ од неког времена мраз беше скочањио земљу, и у понедељак, око три часа, велики црни облаци долазећи са севера донеше снег који је без престанка падао све вече и сву ноћ.

У четири и по часа сакупише се путници у дворишту Нормандске Гостионице, где се требало препети у кола.

Још су били сасвим сањиви, и дрхтаху од зиме под својим покривачима. Слабо су се у помрчини видели; и од хрпе тешког, зимског одела изгледали су к'о преговојени попови у својим дугим мантијама. Ну двојица се познаше, један трећи ослови их, разговарали су: — „Повео сам жену“, — рече један. — „И ја сам то учинио“.

— „Па и ја“. — Први додаде: — „Нећемо се враћати у Руан, и ако се Пруси приближе Хавру докопаћемо се Енглеске“. — Сви су имали исте намере, будући сличне нарави.

Међутим, кола још нису била запрегнута. Један фењерчић који је носио неки коњушар, појављивао се с времена на време из једних мрачних врата да ишчезне одмах у другим. Коњске су ноге лупале земљу, обамрле од стељског ђубрета; из дна стаје чуо се неки човечији глас који је говорио коњима и псовао. Лака звека прапораца објављивала је да су узимали у руке коњску опрему; ова звека постаде убрзо јасна и протегнута јека, одмерена коњским покретима, престајући покојипут, и опда поново отпочињала у једном наглом потресу који је пратио потмули топот потковане копите која је била земљу.

Врата се нагло затворише. Преста свака ларма. Смрзнути варошани беху заћутали; стајали су непомично и укочено.

Непрекидан застор од белих пахуљица блистао се без престанка силазећи к земљи; утирао облике, прашио ствари леденом маховином; и у великој тишини мирне вароши сахрањене под зимом, чуло се је само оно неодређено, безимено и летеће шуштање снега што пада, пре осећање но шум, мешање лаких атома за које би рекли да испуњавају простор, покривају свет.

Човек се наново појави, са својим фењером, вукући о крај улара једног жалосног коња који преко воље иђаше. Приведе га уз руду, закопча штранге, обилази га дуго да би удесио амове, јер се само једном руком служаше, другом је држао светлило. Идући по другог коња, он опази све оне непокретне путнике, већ побелеле од снега, и рече им: — „Зашто се не попнете у кола, бар ћете бити у заклону.“

Они не беху ни помишљали на то, без сумње, и нагрнуше. Она тројица попаметаше у дно своје жене, препеше се затим; па и остале нејасне и забуњене при-

лике, заузеше редом преостала места, не изменивши ни једне речи.

Патос је био покривен сламом, у коју упадоше ноге. Госпође из дна поневши неке мале, бакарне грејалице са неким хемијским угљеном, запалише ове справе, и за неко време, полако, набрајаху им преимућства, понављајући једна другој ствари које су већ одавно знале.

Напослетку, пошто запрегоше дилижанс са шест коња уместо четири, због тешкоће пута, један глас с поља запита: — „Јесу ли се сви попели?“ — Један глас изнутра одговори: — „Јесу“.

Кренуше се.

Кола су ишла полако, полако, сасвим ситним ходом. Точкови су упадали у снег; цео је сандук кењкао са потмулим пуцкарањем; коњи су се клизали, дахтали, пушили; и џиновски кочијашки бич пуцао је без одмора, облетао са свију страна, увијајући се и одмотавајући ко' каква танка змија, и шибајући нагло покоје округле сапи које се тада опружаху под још насилнијим напором.

Али је дан неприметно освајао. Оне лаке пахуљице које један путник, чистокрвни Руанац, беше упоредио са кишом од памука, нису више падале. Нека прљава светлост цедила се кроз дебеле, мрачне и тешке облаке, од којих је још светлија изгледала белоћа ливада, по којима се указиваху час линије великих дрвета у иње обучених, час каква кровињара с капуљачом од снега.

У колима су се радознало гледали, при жалосној светлости ове зоре.

Сасвим у дну, на најбољим местима, дремали су, једно према другом, Г. и Г-ђа Лоазо, великопродавци вина из улице Велики Мост.

Бивши помоћник некаквог пропалог газде у предузећима, Лоазо је био купио радњу и обогатио се. Продавао је сеоским дућанџиницама веома јевтино веома рђаво вино, и пролазио међу својим познаницима и пријатељима као један препреден лупеж, прави Норманац препун лукавства и веселости.

Тако му је била удомаћена репутација лопова, да једног вечера, у префектури, Г. Турнел, писац басни и песама, заједљив и танан дух, једна месна слава, предлажући госпођама, које беше видео мало сањиве, да одиграју једну партију „Loiseau vol“,[1] и сама реч пролете кроз префектове салоне, и дохвативши се и оних из вароши, насмејавала је месец дана све паланачке вилице.

Лоазо је сем тога био чувен својим сваковрсним лакрдијама, својим и добрим и рђавим шалама; и нико не би о њему могао говорити док не би додао: — „Неисплатим је овај Лоазо“.

Мала раста, преставлао је један трбух у виду балона, са црвеним лицем између два проседела бакенбарда.

Жена му, велика, крупна, одлучна, висока гласа и брзе решљивости, била је ред и аритметика трговачке куће, коју је он оживљавао својом веселом окретношћу.

Крај њих седео је, достојанственији, припадајући једном вишем сталежу, Г. Карре—Ламадон, угледан човек, уважен као произвођач памука, сопственик од три предионице, официр Почасне Легије и члан Главног Већа. За све време царства био је остао вођ благонаклоне опозиције, једино с тога да би што скупље наплатио своје исмевање владе, којој се одупирао тупим оружјем, како је сам говорио. Г-ђа Карре—Ламадон, много млађа од свога мужа, била је утеха официрима из добре породице, сланим у Руан на службу.

Чинила је vis-à-vis своме супругу, потпуно мала, потпуно мила, потпуно лепа, склупчана у своје кожом постављене огртаче, и гледала ожалошћеним оком тужну унутрашњост кола.

Њихови суседи, конт и контеса Ибар де Бревил, носили су једно од најстаријих и најплеменитијих имена у Нормандији. Конт, стари племић велика раста, усиљавао се испољити, мајсторијом своје тоалете, своју при-

[1] »L'oiseau vol« значи птица лети, а може да буде и Лоазо краде. Пр.

родну сличност са краљем Хенриком IV, од кога је, по једној славопојној бајци за породицу, била затруднела једна госпођа де Бревил чији је муж, зато, био постао конт и провинцијски гувернер.

Колега Г. Каре—Ламадона у Главном Већу, конт Ибер заступао је орлеанску странку у округу. Прича о његовој женидби са кћерју некаквог малог риболовца из Нанта беше остала за увек тајанствена. Али како је контеса величашки изгледала, примала у својој кући боље ма од кога, чак су држали да ју је волео један од синова Луј-Филиповиh, славило је све племство, и њен салон био први у месту, једини у коме се беше сачувала стара француска галантерија, и чији је приступ био тежак.

Богаство де Бревилових, све у непокретним добрима, достизало је, говорили су, пет стотина хиљада ливара дохотка.

Тих шест лица сачињавали су дно кола, страну богатога друштва, срећног и јаког, овлашћени поштени људи који имају Религију и Принципе.

Чудноватим случајем све су се жене налазиле на истој клупи; и контеса је имала као суседке још две милосрдне сестре, које су обарале зрна са дугачких бројаница и мрмољиле Pater и Ave. Једна је била стара са избушеним лицем од малих богиња као да су јој опалили изближа плотун картеча у сред лица. Друга, веома слабуњава, имала је лепу и болешљиву главу на јектичавим грудима нагриженим оном прождрљивом вером која ствара мученике и фанатике.

Према двема калуђерицама, један човек и једна жена привлачили су погледе свију.

Добро познати човек беше Корнидe демократ, ужас за људе достојне поштовања. Већ је двадесет година квасио своју велику, риђу браду по пивским чашама свију демократских кафана. Са братијом и пријатељима беше појео доста лепо имање које је имао од оца, бившег шећерџије, и он је нестрпељиво ишчекивао ре-

публику да једном и он добије заслужено место толиком револуционарном потрошњом. Приликом четвртог децембра, можда после какве шале, држао је да је био наименован за префекта, али кад хтеде ући у дужност, канцелариски момци, оставши једини господари места, не хтедоше га признати, што га примора на одступање. Уосталом веома добар човек, неопасан и услужан, бавио се несравњивим жаром да образује одбрану. По његовом налогу били су ископали рупе по равницама, пообаљивали све младо дрвеће по околним шумама, сејали замке по свима друмовима и при наступању непријатеља, задовољен својим припремама, беше се живо повукао к варошп. Сад је држао да ће у Хавру бити кориснији где ће бити потребна нова утврђења.

Жена, једна од оних названих лаком робом, била је чувена својом прераном пуноћом која јој је зарадила надимак Дунда. Мала, од свуд заокругљена, дебела до сланине, с надувеним прстима, придављеним на зглавцима сличним нискама кратких кобасица; сјајне и затегнуте коже, с огромним подвољком, који је провиривао из хаљине, ипак је међутим остала дражесна и била тражена, толико је било пријатно видети њену свежину. Лице јој је било каква црвена јабука, какав пуноћак божура готов да се расцвета; и унутра отвараху се горе два дивна црна ока, засенчена великим, густим трепавицама, које бацаху унутра сенку; доле дражесна уста, узана, влажна, за пољубац, искићена сјајним и микроскопским млечњацима.

И још је била, говорило се, пуна непроцењљивих особина.

Чим је познаше, протрча шапат међу поштеним женама, и реч „блудница“, „јавни срам“, тако су биле гласно шапутане, да она подиже главу. Онда пређе погледом преко својих суседа тако изазивајући и смело, да завлада одмах велика тишина, и цео свет обори очи изузевши Лоазоа, који је вребаше раздрагана изгледа.

Али ускоро попова отпоче разговор између оне три

госпође, које је присутност ове девојке брзо спријатељила, готово до интимности. Морале су бити, изгледало им је, као какав снон супружничког достојанства према њој која се бестидно продавала; јер законита љубав увек с висине гледа своју слободну посестриму.

Па и она тројица, зближена по инстинкту конзервативаца при Корнидеовој појави, говораху о новцу са извесним презривим тоном по сиромахе. Конт Ибер казивао је штету коју је од Пруса претрпео, губитак који би произишао од покрађене стоке и изгубљене жетве, са сигурношћу великога властелина, десетоструког милионара који би ову штету осећао једва годину дана. Г. Карре-Ламадон, веома опробан у памучној индустрији, беше се постарао послати шест стотина хиљада франака у Енглеску, једну крушку за жеђ, коју беше за сваки случај сачувао. Што се Лоазоа тиче, он беше удесио продати француској интендантури све обично вино које му беше преостало у подруму, тако да му је држава дуговала неку страховиту суму коју је рачунао насигурно у Хавру примити.

И сва се тројица погледаше брзим и пријатељским погледом. Иако по положају неједнаки, осећали су се по новцу браћа велике франк-масонерије оних који имају, који су звекетали златом мећући руку у свој џеп од панталона.

(Наставиће се.)

Ги де Мопасан.

(*Превео с француског* Ст. К. Павловић.)

СУНЦЕ.

Родио се на Јонском Мору, на обалама пуним сунца, тамних вртова и бледих статуа, и, као галеб, окупао се у азуру, светлости и мирису вечито загрејаних вода. Мајка га је често носила по студеним сенкама неког дрвећа чије је лишће мирисало мирисом сна.

Несрећни песник! Дететом је отишао у крај где је небо бледо и смрзло, на коме гори бело и хладно сунце и по чијим обалама плачу ветрови. И једна мисао, као рана, опомињала га је вечито на његову сунчану обалу, тамне вртове и мирне статуе. И, заједно с таласима и ветровима, он је плакао горко и неутешно на жаловима меланхоличног туђег мора.

Али када су његове косе, плаве као увело лишће, постале беле; када су његове страсне и лепе очи, које су имале боју зимског лимуновог грања или плитког мора, постале мутне; када је у својим венама осетио зиму која нема свога пролећа, Усуд га је вратио поново у Јонију.

Све је тамо било као и пре. Али он не беше више онај исти: и сунчане обале веселог и страсног Јонског Мора није могао да позна! Болно, он стиште очи и погледа у се. И, гле! тамо, он виђе оно некадање сунце, оно чудно и огромно сунце што чињаше некада да све око њега живи, да лишће има мирис сна, и да види белу и хладну крв статуа где струји кроз мирни камен и чини да и он живи и пати дубоком и силном страшћу људи.

То је било Сунце Младости што је минула, сунце што је светлило још само дубоко у вечерњем сутону једне душе и које је давало свему што је обасјавало чудну и магијску лепоту Илузије.

Јер ствари имају онакав изглед какав им дадне наша душа.

Ј. Дучић.

МАЛА ПРИНЦЕЗА.

Мала принцеза, чије су косе имале боју месечеве светлости, чији је поглед био модар, и чији је глас имао мирис жутих ружа, — мала принцеза је уморна од живота, и она је тужна.

Она је на својим широким мраморним терацама над морем, поред огромних ваза у којима су мирно умирале њезине кризантеме, плакала крадомице у дуге мутне вечери. Нејасна носталгија и неизвесна туга умарале су њену крв и њено тело који су били онаки исти као крв и тело у љиљана.

И у топле ноћи када је ваздух пун златне звездане прашине, и док на мрачним зидовима спавају мирни паунови, и када сви цветови отварају своја срца, отварало се и срце мале принцезе. Зато су те ноћи биле тако пуне туге и топлоте.

А када је умрла, нечујно и спокојно као што су поумирале њезине кризантеме, дуго су са катедрале певала стара звона, а гласови тих звона били су мирни и свечани као гласови давно помрлих свештеника.

J. Дучић.

КРАЉЕВ САН.

У дворима, на постељи мекој,
Крал је спав'о уморан од рада;
Ноћ је мирна, само звезде трепћу,
И свуд покој и тишина влада.
Слике сјајне лажљивога санка
Блаже чемер минулога данка.

И краљ сања. Ал' сан овај страшни
Што га небо пред тираном ствара,
Није мелем што мир души пружа,
Нит' милином срце што разгара;
Од њега се крв у срцу леди,
Пред њиме се умире и бледи.

И краљ сања: окови се ломе,
Свестан народ у напред се креће;
Из гробова костури се дижу,
И клик страшан у небеса леће;
Лица мрачна, очи пуне плама,
У грудима тек освета сама.

Напред ступа васкрсла слобода,
Оштрим мачем указује пута.
И тим путем народ к њему иде,
Пунан снаге и пун гнева љута.
Пред њим престо љуљати се стаде,
Круна сјајна у прашину паде...

И краљ викну и из сна се прену,
Дрхће рука и за мач се хвата,
И у трену, на глас краља свога,
Верних слугу створише се јата.

„Како, слуге? Шта ми ради робље?“
— „Светли краљу, зар је живо гробље!...“

О, не дрхћи, не плаши се краљу,
Мрачних ноћи, сновиђења своји'!
Круна неће са главе ти пасти,
Престо чврсто као стена стоји.
Нек' те ништа иза сна не буди —
У држави нестало је људи.

25-III-1900. † Љуб. Н. Симић.

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ.

II.

Гласови су у сваком језику оно што се најбоље чува, јер њихов развитак долази изнутра, из самог језика. Зато су они и најважнији при испитивању свакога језика: народ је ту конзервативан, чува старину. Примајући туђе речи, он им одређује, разуме се, бесвесно, гласовни облик према звуцима свога језика, не трудећи се да пренесе у свој језик звуке туђега језика са великом прецизношћу. То чини из простога разлога, што при репродуковању туђих речи он може да употреби само она средства која су му дотле била позната, т.ј. звуци његова језика. Отуда и долази оно непрестано делимично непоклапање позајмљених речи са њиховим прототипима. Код облика то није тако. Чим се неколико страних, туђих облика приме у други језик, са значењем сродним, одмах се ствара могућност да се, према њиховој служби у реченици, један њихов део, који им је свима заједнички, апстрахује, генералише и почне да употребљава у њему као самосталан наставак. Изгледало би, на први поглед, на пример, да је за то, што се неки наставци турског језика употребљавају у српском, потребно претпоставити јак утицај турског језика на српски, готово потпуно мешање њихово у употреби; међутим то у ствари није тако, нити мора тако бити, већ је обично довољно да се н.пр. неколико турских речи са наставком *-лук* а са апстрактним значењем (агалук, комшилук, и сл.) употребе у нашем језику, па да се *лук* осети као нешто њима свима заједничко, а ако се поред речи са тим наставком употребљавају и те речи (н.пр. ага, комшија и сл.), само са мало друкчијим значењем, а без наставка *лук*, онда то свакако повлачи за собом везивање разлике њихових значења за крајње лук, које се за тим може упо-

требљавати самостално и уз основне чисто српске речи. Према томе јасно је да ниједан језик не утиче *апстрактно* на други, не преноси своје наставке на друге језике, већ им даје само готове облике, а цео остали рад на апстраховању њихова наставка и њихову генералисању оставља новоме језику.

Из овога се види да су облици, ма како то изгледало чудновато непосвећеним у историју језика и ма како се то чинило нетачно оним који хоће те непосвећене да увере у истинитост својих погледа, врло релативне вредности и да се само у врло ретким случајевима може на њима нешто стварно зидати када су ту у питању два блиска племена од којих је свако могло утицати на друго. Међутим облици су баш оно што и сваки лаик може да запази, и чинећи поређења на основу њих, мисли да има права да чини закључке. Само тада треба увек да има на уму да ти погледи одговарају *његову* знању и разумевању науке која има данас и *своје* принципе и *своју* историју и *своје* методе...

*

За све облике ових дијалеката, сем неких случајева само, *може се тврдити без икаква претеривања* да се *једино* потпуно слажу са сличним цртама осталих *српских* дијалеката. Српски језик, као и сви други словенски језици, има неколико црта којима се одликује од свога суседа, бугарскога језика, а које су се находиле у њему много пре онога времена када се он поделио на своје балканске дијалекте. После те деобе један део дијалеката, који се обично назива српским, претрпео је неке измене које находимо већ у првим споменицима његовим у XIII веку. Дијалекти источне и јужне Србије знају за све те црте; они их консеквентно и једино употребљавају. А ако се по нека од тих црта и находи и у другим словенским дијалектима, ипак се оне укупно, овако као овде, нигде другде не употребљавају.

У прошлој смо глави видели да се о блиским везама ових дијалеката са осталим нашим говорима после

XIII века не може ни говорити, с тога те црте не можемо ни приписивати утицају осталих говора наших на ове дијалекте у то време, већ морамо признати да су све те црте они понели из своје старе заједнице са њима, која је трајала, по свој прилици, до XII и XIII в. На то нас наводи не само оно што сам рекао у прошломе чланку, већ и саме ове црте, за које такође важи да се у таквом облику употребљавају тек у српским[1] споменицима XIII в. Доцније, после тога времена, ови су се дијалекти развијали самостално у различним правцима. Тај је део историје њихове био веома буран, пун промена, пун различних утицаја и тако многострук, да је могао утицати на наше посматраче тако, да изгубе из очију основу њихову, која је од првих дана до сада остала чисто српска. Пре него што на то пређем, да споменем црте које их спајају са осталим нашим дијалектима у дубокој прошлости.

1. Истина је да се сви облици именица нису сачували у овим дијалектима, али је много важније, да све оно што се сачувало представља праве и чисте особине нашег језика. Напр. 4 п. јед. *жену*, 2 п. *од шиле*, 6-ти *редом*, *ноће* (ноћу), 1 пад. множ. *жене* и др. Много се базирало на оним цртама, којих нема у тим дијалектима, доказујући негативно везу тих дијалеката са бугарским. Погрешка је ту само у томе била, што се није пазило да се такви негативни докази доведу у везу са позитивним (ако их има), јер овако они ипак остају само негативни докази....

2. У 2 пад. заменица и придева употребљава се и у овим дијалектима увек *га* којега никад нема у бугарским говорима. Истина је да се оно налази и у словеначком, али овде је то за мене са свим споредно, јер ја овде одређујем однос дијалеката источне Србије према околним говорима, српским и бугарским.

[1] *Српски* овде велим у смислу не књижевнога говора само *Срба*, већ уопште свих штокаваца.

3. И остали облици како заменички тако и придевски, онолико колико су се сачували, поклапају се опет са српским говорима, али они немају специфичке вредности за развитак ових дијалеката.

4. У 1 л. једн. код глагола находимо *увек м* (идем, дигнем, певам и тд.) у овим дијалектима, чега, у оваком облику, такође нема у бугарским говорима.

5. У 3 л. једнине и множ. немамо никад у овим дијалектима *т*.

6. У 1 л. множ. находимо у свима овим дијалектима *мо* које се у правим бугарским дијалектима *никад* не употребљава.

7. У 3 л. мн. имперфекта находимо, готово редовно, у овим дијалектима *ху*, у 3 л. мн. аориста увек *ше*. Употреба тих облика тако опет се находи данас само у српскоме језику, док се у бугар. употребљава само *ху* и за имперфекат и за аорист. Колико су неки сматрали то за важну црту види се из тога, што су тражили само да се у Македонији пронађе дијалекат са тим особинама, па да га прогласе за праоца старословенскога језика. Ја, истина, тако не мислим, али је и то, несумњива, врло важна особина, која говори у корист горње хипотезе о овим дијалектима.

Поред ових особина има још много других које нисам навео због тога што нису тако карактеристичне као ове, а доказују оно исто што и ове.

Све остале особине морфологије ових дијалеката имају релативни значај: оне се употребљавају или у свима говорима или само у неким од њих, те тако индиректним путем доказују правилност поделе њихове, изнесене у прошломе чланку. Све се оне могу груписати у неколико група: а) архаизми којих има и у другим нашим дијалектима, а у старом их је језику било још много више, па су се у току времена у неким дијалектима изгубиле, замениле другим, напр. стар је веома облик * љуђе* (= *лудіе* = *људи*), двојине *две месте* и сл. или заповедн. начин *јеђ*, *виђ* и др. који се у овим дијалектима врло много употребљавају итд.; б) нове

особине. Већини тих особина лежи клица у самим тим дијалектима, па, према томе, у старом нашем језику; оне представљају самостално развијене и доследно изведене основне српске црте, које се упоредним поређем могу лако пронаћи. Сваки наш дијалекат, ма где се находио, има по неку такву особину која нам и даје право да га сматрамо за засебан говор. Ове особине обично нису опште дијалекатске, већ су ограничене на једну или највише две дијалекатске групе. Често пута оне заузимају и много мање дијалекатске области. На пр. образовање имперфекта као *бео* — *беоше* у лужничком и заплањском дијалекту, 3 л. сад. вр. на *ив*, *ев* у јужноморавском итд. Већ и сам тај факат даје им локалну боју и чини да те све црте можемо издвојити када говоримо о старијим епохама њихова развитка.

Али има црта које се не могу објаснити из развитка самога српскога језика, већ за које се може мислити да су дошле са стране. Таквих особина има особито у јужноморавскоме дијалекту и оне су врло поучне за разумевање и неких других црта које се сматрају за врло важне и представљају неке врсте загонетку коју су многи узалуд покушавали да реше. То су, на пример, облици *паднáла* и *паднýла*, *паднáмо* и *паднýмо* и сл. у пчињскоме поддијалекту јужноморавскога говора. Тај се дијалекат пружа само до *Стубла* (неколико километара северно од Врања) заузимајући сву равницу која се пружа с једне и с друге стране јужне Мораве све до брдовитога краја који се на њој с обе стране издиже. Ова је црта тако ограничена само на равницу да се у местима која се находе далеко јужније од Врања, на самој српско-турској граници, а у брдовитим су крајевима, сачувало потпуно правилно: *паднýла*, *паднýмо* и сл. Ако сада додамо да се та особина употребљава заиста у једном делу Старе Србије и Македоније, ако нагласимо да се колонизација Србије у опште, а према томе и кретање дијалеката, вршила *стално* с југа на север, да дијалекти најлакше продиру речним долинама — на пр. јужномо-

равски говор је допро на север, истина, у врло уској прузи, до Сталаћа — онда је јасно да је и та особина дошла с југа моравском долином.

Све је питање у томе, од каквог је значаја речена особина по унутрашњи развитак тога дијалекта, шта она представља. Познато је да је стари њен облик *паднѫла*. У српском језику ѫ никад не прелази у *а*, значи, дакле, то није особина нашег језика. Међутим и у бугарском језику и у македонским дијалектима (не увек истина) ѫ прелази у ъ а за тим у *а*, па је основано питање, да ти дијалекти или тај део јужноморавскога говора не преставља мешавину са несрпским дијалектима у којима се то находи или не? При решавању тога питања треба бити веома обазрив и добро познавати унутрашњу страну развитка облика у опште. Да ли се на основу тога што се у једноме језику находи 999‰ једнога језика а 1‰ другога може говорити о органској мешавини тих двају језика. особито када је у питању нека формална особина. Треба имати на уму то, да, ма како многобројни били овакви примери, они се ипак своде на једну-две граматичке категорије. Чим се на пр. неколико пута поред садашњег времена *паднем* употреби *паднáла*. чим се језички осећај за такву формалну категорију веже за тај облик, одмах се јавља могућност да се од сваког сличног глагола образује не само слична форма (напр. од *стигнем* — *стигнáла*, *седнем* — *седнала*), већ да се почне од облика *паднáла* образовати и *паднáмо* (као што је од *писáла* — *писáмо*). Значи, дакле, да се само први импулс добија са стране који може, ма како био слаб и незнатан, да произведе врло велике измене у целоме склопу једнога језика, да повуче за собом целу мрежу облика који су са њим, истина, бесвесно за нас, али нераздвојно, везани језичким осећајем. Из овога се види како је погрешно говорити о мешању дијалеката тамо, где има само ипштавних позајмица, које, ушавши у други језик, постају део његове целине и уводе се, доцније, са свим самостално (да не кажем „доброво̀љно“) у најразличније дужности, без

никаква мешања сада у то страних елемената које они у оснави својој и представљају, из којих су и поникли. Факат пак, што се те црте врло консеквентно употребљавају, показује индиректно да ту стварне мешавине нема, већ да су ту форму представници језика, који је и позајмио, осетили као нову и тако је и употребљавају. То и само по себи чини да осећај за стару реч ослаби и уступи место новоме. Туђица се овде једначи са новим обликом данога дијалекта, и са оном брзином са којим се нови, изворни облици крећу по путевима асоцијације облика, крећу се и они. На тај је начин тај облик и дошао у Пчињу, а што се све више шири само долином, то је само зато што се становништво равница налази у непрестаном контакту, те са необичном брзином преноси своје језичке црте на околину.

То је појав који се у овим дијалектима од памтивека понавља. Изгледа да су многе и гласовне црте у јужно-моравском дијалекту добивене с југа, о формалним да и не говорим. Исто је тако било црта које су унесене у ове дијалекте, с поља, по свој прилици још у оно време када су они чинили целину и из дна пореметиле целе граматичке категорије. Зато се оне и находе у свима дијалектима источне Србије подједнако. Њима се као органским, унутрашњим везама спајају ти дијалекти у целину. Сем онога што ће бити овде наведено (под 1), има таквих црта доста у синтакси, што нас све гони да претпоставимо нешто више од некадашњег њихова суседства, њихову празаједницу, и, што је још много важније од тога, доста дуг заједнички живот њихов. Само се тако може разумети јављање у њих свих тако карактеристичних црта у целоме склопу језичком и, у главноме, истог правца развитка њихова. Те су особине ово:

1) Свођење целе именичке промене на два облика, номинатив и акузатив или номинатив и генитив који у друштву са предлозима врше улогу падежа: *жена, на жену, сас жену, у жену*; *човек, на човека, сас човека* и

у човека, и сл. Та се особина находи, у главноме, у свима дијалектима источне и јужне Србије и показује да су је они понели из своје заједнице, јер би иначе било мало вероватно претпоставити да су је сви ти дијалекти подједнако, самостално развили.

2) *Члан*. Он се употребљава само у једној групи дијалектској, на име, тимочко лужничкој, које је и сачувало највише старих особина.

Прва од тих особина одавно је позната и на основу ње су чињени врло различни закључци. За нас је овде главно да знамо да ли се она самостално развила у тим нашим дијалектима или је унесена с поља. Факат, што је и од осталих падежа, сем горњих, остало доста остатака у тим говорима, показује да су форме и осталих падежа биле њему познате, али та околност, што су се ти падежи сачували само као скамењени облици, са прилошким значењем, показује тако исто јасно, да су конструкције с предлозима продрле у наш језик *свесно*, као вршиоци падежне службе у реченици и заменили све старе облике који су се сачували само онда када се употребљавају без падежног значења. Сада је питање, да ли је та конструкција као таква српска? *На жену* значи припадање, међутим се *на* у таквом значењу никад не употребљава у нашем језику; *сас жену* замењује и шести падеж за оруђе и за друштво, што се такође обоје не находи у нашем језику тако изречено. Најглавније је код свих облика то, што се поред предлога употребљава увек акузатив (релат. генитив), док у нашем језику ти предлози захтевају сасвим друге падеже. Међутим, унутрашње потребе да се, н.пр. према гласовним законима и сл., сви падежи именица сведу на два или један — апсолутно није било. Све то заједно показује, да, нити је употреба самих предлога српска, нити је начин употребе њихове такав, а ни потреба унутрашњег развитка српскога језика нису их изазвале. Дакле, те су особине дошле с поља. И као год што код *паднала* није било потребно претпо-

ставити мешање двају дијалеката, тако исто немамо ни овде права.

Ја бих се овде могао зауставити, али, да моје тврђење не би изгледало сувише апстрактно, задржаћу се још мало на њему, јер се оно може учинити, на први поглед старим, већ одавна познатим. Та зар нам не довикују већ одавна бугарски и страни филолози да се баш у томе и огледа „прелазност“ тога дијалекта, јер тако нешто имају и бугарски говори. Ја бих им овако одговорио. Утицај бугарских говора на *праговор* ових дијалеката апсолутно је искључен, јер се ови говори крећу са југа на север. Њихова је постојбина, као што ћемо у трећој глави видети, Стара Србија. Тамо су их они могли добити. А они су их могли примити или од тамошњих македонских говора, или су и они и македонски говори заједно примили те црте од оближњих влашких (романских) дијалеката. Ко поле зна македонске говоре, знаће како су различни утицаји романских говора на њих, апсолутно у свима правцима. У осталом, и за македонске говоре, исто онако као и за бугарске, стоји још нерешено, бар по моме мишљењу, питање, како се и у њих развила та црта. Па не само то. Поред словенских дијалеката у којима се находи та особина, поред румунскога, ми налазимо то исто и у албанском и новогрчком. За све њих важи тај проблем подједнако, и сигурно сваки од њих није пронашао ту особину самостално, а тако исто се не може претпоставити да је било потребно да се увек претопи један од тих народа у други да би му у наслеђе предао речену језичку црту. Поред тих питања има још неколико других који заједно са њима чине проблеме језика добре половине Балканског Полуострва. И за ове наше дијалекте може се рећи да учествују у њима. Како се лако те црте примају, показује нам најбоље наш косовски говор. То је један од наших најчистијих дијалеката, који је сачувао још све акценте, готово све формалне особине. Међутим 6 и 7 падеж исказује се у њему готово искључиво на горњи начин.

жѐна
женê
женê
жѐну, али:
сас жѐну
у жѐну.

То је свакако од скора. Косовски је дајалекат чинио целину са жупскйм (темнићким, левачким) дијалектом, управо они су се из њега развили, а они знају још врло добро и једино за оба та падежа са старом формом.

Ја се овде више нећу задржавати на тим питањима јер сам хтео само да покажем да се при одређивању порекла дијалекту источне Србије ове црте морају апстрахирати за то што не представљају нешто што би се јављало као специфичка особина ма кога од заинтересованих језика у томе питању.

Овакво је и питање о члану на коме неки оснивају целокупну узајамну сродност словенских говора. Он се, као што рекох, находи само у лужничко-тимочком дијалекту. При решавању питања о њему треба испитати, да ли је овај дијалекат понео члан из своје старе заједнице са осталим дијалектима или га је добио дошавши у она места у којима се данас находи. Прво је немогуће због тога што је врло тешко претпоставити да је јужно-моравски и заплањски дијалекат изгубио у току свога развитка члан, у толико пре или у толико више, што и македонски говори знају за члан. Остаје још само једна могућност: да је тај дијалекат добио самостално члан. Сада тек настаје питање, да ли је члан поникао без страног утицаја, на земљишту тога нашега дијалекта или је позајмљен, добивен са стране. Прво је невероватно, јер се ни заменице не употребљавају у српском језику после именица (постпозитивно) из чега би се могао једино развити такав (постпозитиван) члан. Остају свега два језика, са којима је на тој страни српски језик долазио у контакт, румунски и бугарски. Оба она знају за члан, и за оба још није разјашњено питање, како су га добили. Та се особина находи и у македонским говорима,

грчком и албанском, те и она представља заједнички проблем зе све те језике. Ма из којега од њих био примљен члан, то никако не значи да тај наш дијалекат чини прелаз од српскога бугарскоме или румунскоме, јер би се томе противиле све остале црте његове које се потпуно слажу с цртама заплањског и јужноморавског језика, већ само то да је у извесно време свога развитка дошао у близак додир са једним од њих.

Све остале црте своде се на старе српске особине, те сад овде, где се износи принципски значај облика за постанак ових дијалеката, нису од интереса.

А. Белић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(Крај.)

49) Треба стално имати пред очима дејство времена и променљивост ствари, те при свему што се сад догађа, одмах замислити његову супротност; дакле треба себи живо предочити у срећи несрећу, у пријатељству непријатељство, на лепом времену ружно, у љубави мржњу, у поверљивости и саопштавању — издајство и кајање, а тако исто и обрнуто. То би створило трајан извор праве светске мудрости, пошто бисмо увек остали присебни и не бисмо се тако лако преварили. Већином бисмо тиме само антиципирали дејство времена. Али можда ни за које сазнање није искуство тако неопходно као за правилну оцену непостојаности и променљивости ствари. Зато баш, што је свако стање за време свога трајања нужно, те отуда с пуним правом постоји: свака година, сваки месец, сваки дан изгледа као да на крају крајева мора имати право за вечита времена. Али ниједно од њих нема право, и само је промена стална. Паметан је онај кога не вара привидна стабилност, и који још, уз

то, предвиђа правац који ће промена заузети.[a] Што људи, напротив, по правилу сматрају привремено стање ствари као стално, то долази отуда што имају пред очима дејства али не разумеју узроке; а баш ови последњи носе у себи клицу будућих промена, док дејство, које за њих постоји једино, не садржи ништа од онога. Они се држе дејства, и претпостављају да узроци који су им непознати, када су могли произвести та дејства, биће у стању и да их одрже. При томе, они имају ту добит да када су у заблуди, то бива увек unisono; с тога и несрећа која их услед тога снађе увек је општа; док мислилац, када је у заблуди, остаје, уз то, још усамљен. Узгред буди речено, у томе имамо потврду мога тврђења да заблуда потиче увек из закључка од последице на узрок. Види „Свет као воља и представа“, св. I, страна 90 (3 изд. 94.).

Али време треба антиципирати само теоријски и предвиђањем његовога дејства, а не практички; то значи да га не треба ометати, иштући пре времена оно што тек време може донети. Јер, ко то ради, искусиће да нема горег, непопустљивијег зеленаша, него што је време, и да, када је приморано, да дâ предујмове, оно узима већу камату него ма који Чивутин. На пример, помоћу негашеног креча и топлоте, може се дрво натерати да за неколико дана потера лишће, цвет и донесе плод; али затим угине. Ако младић хоће, макар само за неколико недеља, да употребљава родну силу, и да у деветнаестој години учини оно што би могао врло добро у тридесетој,

[a] У свима људским стварима, случај игра тако велику улогу да када се одмах трудимо да, учињеним жртвама, избегнемо једну опасност која нам прети издалека, та опасност често, услед непредвиђеног стања које су ствари заузеле, ишчезне, и онда не само да су нам пропале учињене жртве, него и промена учињена помоћу њих, сад нам је баш штетна. Зато у својим предузећима не смемо да захватамо сувише далеко у будућност, него треба да рачунамо и на случај, и морамо многим опасностима смело да погледамо у очи, у нади да ће и оне, као толики црни облаци, отићи преко нас даље.

онда ће време, додуше, дати предујам, али један део снаге његових идућих година, чак и један део његовог живота биће камата. — Има болести од којих можемо ваљано и темељно оздравити само тако, ако им оставимо њин природни ток, по коме ишчезну саме од себе, не оставивши никаквог трага. Али, ако тражимо да одмах и сада, баш само сада, будемо здрави, онда и овде време мора да дâ предујам: болест ћемо отерати, али камата ће бити слабост и доживотне хроничне болести. — Када, у временима ратним и немирним, треба нам новаца, онда смо принуђени да непокретности или државне папире продајемо за трећину, или још мање, од њине вредности, коју бисмо добили потпуну да смо хтели дати времену његово право, дакле причекати још коју годину; али ми га ту натерујемо да нам да предујам. — Или: треба нам извесна сума за неки далек пут; у року од једне или две године могли бисмо је уштедети од свога доходка. Али ми нећемо да чекамо; зато ћемо је, дакле, узети на зајам, или ћемо је узети од капитала, то јест, време мора да нам да предујам. Ту камату коју морамо да платимо времену, то је неред који се појављује у каси, трајан и растући дефицит од кога се никад више нећемо ослободити. — Ето, дакле, зашто је време зеленаш: његове жртве бивају сви они који не могу да чекају. Хтети убрзати ток времена које тече одмерено, то је најскупље предузеће. Тако исто, ваља нам се чувати да не останемо времену дужни камате.

50) Између обичних и разумних људи постоји једна врло карактеристична разлика која се у обичном животу често показује; наиме, када имају да размисле о некој могућој опасности и да јој одреде величину, онда они први траже и узимају у обзир само оно што се томе слично већ догодило; а ови други, напротив, размишљају сами шта се може догодити, имајући на уму да, како вели једна шпанска пословица: Le que no acaece en un ano, acaece en un rato (што се не догоди за једну годину, догоди се у

једном тренутку). Разлика о којој говорим, разуме се да је природна: јер да би се прегледало оно што се може догодити, потребан је разум; а за оно што се догодило, сама чула.

Наша, пак, максима нека буде: Жртвуј злим дусима! То јест, не треба донекле жалити труда, времена, неудобности, опширности, новца и оскудице, ако на тај начин можемо затворити врата могућности једне несреће и учинити да, што би ова могла бити већа, у толико да буде она мања, удаљенија, невероватнија. Најјаснији пример за ово правило јесте премија осигурања. Она је јавно и од свију принесена жртва на олтар злих духова.

51) Ни због којега догађаја не треба да паднемо у велико радосно клицање нити у велико нарицање; нешто због промењивости свих ствари, која га може сваког тренутка преобразити, нешто због варљивости нашега суда о ономе што нам је корисно и штетно, услед које је готово сваки једанпут нарицао због онога што се доцније показало као нешто одиста врло добро, или је кликтао због онога што је после постало извор његових највећих патњи. Расположење које сам овде препоручио. лепо је изразио Шекспир:

„I have felt so many quirks of joy and grief,
That the first face of neither, on the start,
Can woman me into it“.[a]
(„All's well“, чин III, призор 2).

Уопште, онај који при свима несрећним случајевима остаје миран, тај показује да зна како су огромна и хиљадострука зла која се у животу могу догодити, те зато оно зло које је истом наступило, сматра као један врло мали део онога што би могло доћи. То је стоичко начело, према коме не треба никад бити conditionis hu-

[a] Већ сам осетио толике наступе радости и туге, да се никад више првим погледом на повод не дам одмах женски обузети ни једним ни другим. III.

manae oblitus[1], него ваља увек имати на уму како је људска судбина уопште јадна, и како су зла којима је људски живот изложен, безбројна. Да бисмо то сазнање освежили, треба само да бацимо један поглед свуда око себе: ма где да смо, имаћемо пред очима оно борење и копрцање и мучење око јадне, голе, бескорисне егзистенције. Онда ћемо своје захтеве спустити ниско, научићемо да се нађемо у несавршености свију ствари и стања, и увек ћемо очекивати несрећне случајеве, да бисмо их избегли или сносили. Јер, несрећни случајеви, велики и мали, јесу елеменат нашега живота. То би увек ваљало имати на уму, али зато не треба као *δυσκολος*[2] са Бирсфордом ламентирати и кривити лице због посведневних miseries of human life[3], а још мање in pulicis morsu Deum invocare[4]; него треба као *ευλαβης*[5] ићи тако далеко са спречавањем и избегавањем несрећних случајева, долазили они од људи или од ствари, и треба се тако усавршити у тој вештини, да се, као препредена лија, лепо склонимо с пута сваком малом или великом несрећном случају (који је већином само прикривена неумешност).

Ми лакше сносимо један несрећни случај када смо га унапред сматрали као могућног и, као што се то каже, спремили се за њега; а то можда у главном долази отуда што, ако смо о томе догађају, пре него што је наступио, промислили као о простој могућности, онда ћемо јасно и на све стране прегледати пространство несреће, те ћемо тако сазнати да има краја и да се може прегледати; услед тога, ако нас одиста задеси, ипак не може да дејствује јаче него својом правом тежином. Ако, напротив, оно нисмо урадили, него нас несрећни случај задеси неспремне, онда уплашен дух у првом тренутку

[1] Заборавио на људску судбину. Пр.

[2] Хипохондар. Пр.

[3] Невоље људскога живота. Пр.

[4] Призивати Бога због уједа буве. Пр.

[5] Опрезан. Пр.

не може тачно да одмери величину несреће; она је сада за њега непрегледна, те се, с тога, лако представља као неизмерна, или бар као много већа но што је у ствари. На исти начин чине нејасност и неизвесност, да свака опасност изгледа већа. Томе треба, наравно, додати и то да ми код несреће коју смо у напред држали као могућну, одмах смо размислили и о разлозима за утеху и помоћ, или смо се барем на њену представу навикли.

Али, за мирно сношење несрећних случајева који нас задесе, ништа нас неће тако учинити способнима као сазнање истине коју сам ја, у своме наградном спису о слободи воље, извео из њених најкрајњих узрока и утврдио, као што тамо, на стр. 62 (2. изд. стр. 60), стоји: „Све што се догађа, од највећега до најмањега, догађа се по нужности". Јер у ономе што је неизбежно нужно, човек уме убрзо да се нађе, а и оно сазнање чини те он све, чак и оно што је изазвано најразнороднијим случајевима, сматра да је тако исто нужно као оно што се догодило по најпознатијим правилима и што је било потпуно предвиђено. Овде упућујем на оно што сам („Св. као в. и пр.", св. I, стр. 345 и 346; 3. изд. 361) рекао о томе како нас умирује сазнање онога што је неизбежно и нужно.

Мали несрећни случајеви који нас муче свакога часа, могу се сматрати као одређени да нас одржавају у вежбању, да, у срећи, не би снага за сношење великих сасвим омлитавила. Против свакодневних пръавштина, ситних трвења у људском саобраћају, незнатних судара, непристојности других, оговарања итд., треба човек да се, као оно Сигфрид, покрије љуштуром, т.ј. не треба никако да их осећа, а још мање да их прима срцу и о њима лупа главу; него не треба да пусти да ништа од свега тога дође до њега, треба све то да одгурне од себе као камичке који леже на путу, а никако да их прими у унутрашњост свога размишљања и руминације.

52) Оно, пак, што људи обично називају судбином,

обично су само њине глупости. С тога човек не може довољно да прими срцу оно лепо место у Омира (П. XXIII, 313 sqq), где он препоручује μῆτις, то јест паметно размишљање. Јер, мада се рђава дела испаштају тек на оном свету, глупа дела испаштају се још на овом, — и ако се овда онда добија милост уместо законите казне. Не онај који љутито гледа, него онај који гледа паметно, тај изгледа страшан и опасан — као што је човеков мозак страховитије оружје него нокти лавови.

Савршен светски човек био би онај који не би никад пао у неодлучност или у пренагљеност.

53) Али, поред памети, срчаност је једна особина врло битна за нашу срећу. Разуме се да не можемо ни једно ни друго себи да дамо, него наслеђујемо памет од матере, а срчаност од оца; па ипак, с одлучношћу и вежбањем може човек појачати оно што од њих већ има. За овај свет где „Würfel eisern fallen“[1], тражи се гвоздена нарав, оклопом заклоњена од судбине и наоружана против људи. Јер цео живот је борба, сваки нам се корак оспорава, и Волтер вели с правом: On ne réussit dans ce monde, qu'à la pointe de l' épée, et on meurt les armes à la main.[2] Зато је кукавица онај који, чим се облаци нагомилају или се тек само покажу на хоризонту, смежура се, хоће да очајава, и јауче. Напротив, нека нам буде лозинка:

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito[3].

Докле год је исход једне опасне ствари још само сумњив, док постоји још само могућност да ће бити срећан, не сме се помишљати на очајање, него просто на отпор, као што ни због времена не сме човек очајавати докле год има једне плаве пеге на небу. Напротив, треба дотерати дотле да можемо рећи:

[1] Падају гвоздене коцке. Пр.

[2] У овом свету, човек може да успе само с врхом мача, и умире с оружјем у руци. Пр.

[3] Немој се склањати с пута несрећи, него иди јој храбро на сусрет. Пр.

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.[1]

Ни сам цео живот, а камо ли његова добра, још нису вредни да човек због њих тако кукавички дркће и да му се стеже срце:

Quocirca vivite fortes.
Fortiaque adversis opponite pectora rebus.[2]

Па ипак, и овде је претеривање могућно, јер срчаност може да пређе у дрскост. Чак је и извесна мера страшљивости потребна да бисмо у свету могли опстати: кукавичлук је просто прекорачење страшљивости. То је изразио необично лепо Бекон Веруламски када је етимолошки објашњавао terror Panicus[3], и то је објашњење много боље од онога старијега, које нам је оставио Плутарх (De Iside et Osir., c. 14). Наиме, он га изводи од Пана, као персонифициране природе, и вели: Natura enim rerum omnibus viventibus indidit metum, ac formidinem, vitae atquae essentiae suae conservatricem, acmala ingruentia vitantem et depellentem. Verumtamen eadem natura modum tenere nescia est: sed timoribus salutaribus semper vanos et inanes admiscet; adeo ut omnia (si intus conspici darentur) Panicis terroribus plenissima sint, praesertim humana[4]. (De sapientia veterum, VI.). Уосталом, карактеристично је код панскога страха да није свестан својих разлога, него их више претпоставља него што их познаје, па, у невољи, чак и сам страх сматра као узрок страха.

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

---

[1] И кад би се (на мене) срушио светски круг, рушевине би убиле неустрашивога човека. Пр.

[2] Зато живите као храбри људи, и пружите несрећи смела прса. Пр.

[3] Пански страх. Пр.

[4] Природа је, наиме, дала свима живим бићима страх и ужас, који одржавају живот и биће, а избегавају и уклањају не-

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

5.

Моја молитва на Акропољу кад успех да разумем његову савршену лепоту.

„О отмености! о лепото проста и истинита! богињо којој служити значи служити разуму и мудрости, ти чији је храм вечити наук савесности и искрености, ја стижем доцкан на праг твојих мистерија: ја доносим на твој олтар многу грижу савести. Да те нађем, ја сам те морао дуго, врло дуго тражити. Оно посвећење у твоје тајне које си ти Атињанину давала од рођења једним осмејком, ја сам га морао освојити само дугим размишљањем, по цену великих напора.

„Ја сам рођен, плавоока богињо, од родитеља варвара, међу добрим и честитим Кимеријанцима који станују на обали једног мрачног мора, начичканога стењем, вечито шибанога бурама. Тамо се једва зна за сунце; цвеће су тамо морске маховине, окреци, и шарене шкољке које леже на дну усамљених залива. Облаци тамо изгледају без боје, па и сама је радост помало сетна; али кладенци студене воде избијају из стења, а очи девојачке су као они зелени студенци у којима се, на дну од повијених трава, огледа небо.

„Моји оцеви су, откако људи памте, ишли на дуга путовања, по морима која твоји Аргонаути нису никад познали. Ја сам у своме детињству слушао песме о поларним путевима; ја сам одрастао међу успоменама на ледене санте, на магловита мора бела као млеко, на

срећу која прети. Али та иста природа ипак не разуме да одржи праву меру, јер додаје том корисном страху још и један неоснован и ништаван, тако да су сва бића, а нарочито људи (кад би човек могао да погледа унутра), потпуно испуњена панским страхом.

острва пуна тица које певају у извесна времена, и које, кад заједно полете, помраче небо.

„Свештеници неке туђе вере, који дођоше од Сиријанаца из Палестине, предузеше моје васпитање. Ти свештеници бејаху смерни и свети људи. Они ми испричаше дуге повести о Хрону, који је створио свет, и о његову сину, који је, како веле, силазио на земљу. Њихови су храмови трипут виши од твојих, о Евритмијо! и слични шумама; али они нису постојани; они се руше после пет или шест стотина година; они су ћудљиве маште варвара који мисле да је могуће урадити нешто добро ван правилâ која си ти поставила својим следбеницима, о Разумна! Али ја сам те храмове волео; ја још не бејах проучио твоју божанску вештину: ја сам у њима налазио Бога. У њима су певане песме којих се још сећам: „Здраво, звездо с мора..., царице оних који цвиле у овој долини плачá...“; или: „Мистична ружо, Слоноковосна куло, Златна кућо, Јутарња звездо...“ О, богињо, кад се тих песама сетим, моје срце одвугне, и ја скоро постајем одметник. Опрости ми; ја знам да сам смешан; ти не можеш замислити колику су draж они варварски чаробници унели у те стихове, и колико ми је тешко ћи за чистим разумом.

„А после, да знаш како је данас мучно ћи за тобом! Нестало је сваке отмености. Скити су освојили свет. Нема више републике слободних људи; има још само краљева који се родише од троме крви, величанстава којима би се ти смејала. Незграпни Хиперборејци називају лаким оне који теби служе... Опасна *панбеотија*, савез васколиких глупости, покрила је свет оловним покривалом, под којим се човек гуши. Чак и они који те поштују, колико ти морају изгледати достојни сажаљења! Сећаш ли се онога Каледоњанина који, пре педесет година, разби чекићем твој храм, да га однесе у Тулу? Тако они сви раде... Ја написах, по неколиким правилима од оних која ти волиш, о Теоноа, живот младога Бога коме сам служио у свом детињству; они ме нази-

вају Евхемером; пишу ми и питају ме у ком сам циљу то писао; они цене само оно што сабире плод на њихове трапезитске столове. Па зашто се пише живот богова, о Боже! ако не зато да се слави оно што је било божанско у њима, и да се покаже да оно јоште живи и да ће вечито живети у срцу човечанства?

„Сећаш ли се оног дана, под архонтатом Диснизодоровим, кад један ружни и мали Јеврејин, који говораше грчки као Сиријанци, дође овамо, прошета твојим тремовима не разумевши те, прочита твоје натписе сасвим наопако, и пронађе у твом околу олтар посвећен неком богу који би био *Непознати бог.* И тај мали Јеврејин је однео победу! Читавих хиљаду година називали су те кумиром, о Истино! читавих хиљаду година свет је био пустиња у којој не зацвета ниједан цвет. За то време, ти си ћутала, о Салпинго, трубо мисли! Богињо реда, слико небеске постојаности, онај који те је волео био је грешан; и данас, пошто смо марљивим радом успели да ти се приближимо, оптужују нас да смо учинили злочин према људском духу зато што смо покидали узе које Платону нису требале.

„Ти једина си млада, о Коро; ти једина си чиста, о Девојко; ти једина си здрава, о Хигија; ти једина си јака, о Победо! Ти чуваш градове, о Браните*љ*ко; ти имаш што је потребно имати од Марса, о Ареа; мир је твој циљ, о Мирољубива. Законодавко, изворе праведних устава, Демократијо[1], ти чији је основни наук да свако добро долази од народа, и да, гдегод нема народа да храни и загрева генија, нема ничега, — научи нас да вадимо дијамант из нечистих гомила. Промисле Јупитров, божанствена раднице, мајко свакога прегнућа, заштитнице рада, о Ергано, ти која дајеш благородство цивилизованом раднику и мећеш га тако високо изнад ленога Скита; Мудрости, ти коју Зевс роди пошто се повукао у себе сама, пошто дубоко удахну; ти која ста-

[1] ATHENAS DEMOKRATIAS. Le Bas, Inscr., I, 32 a.

нујеш у свом оцу, савршено везана за његову суштину; ти која си његова дру́га и савест; Енергијо Зевсова, варнице која палиш и подхрањујеш огањ у херојâ и генијалних људи, — учини нас савршеним спиритуалистима. Онога дана када се Атињани и Рођани надметаху за жртву, ти изабра да живиш међу Атињанима, као мудријима. Али твој отац посла Плута у златном облаку граду рођанском, јер и Рођани беху указали поштовање његовој кћери. Рођани бише богати; али Атињани добише дух, то јест праву радост, вечиту веселост, божанствено детињство срца.

„Свет ће бити спасен само кад се буде вратио теби, одбацивши своје варварске везе. Потецимо, дођимо у гомили. Како ће диван бити дан када сви градови који су узели парчад од твога храма, Млеци, Париз, Лондон, Копенхаген, буду поправили своје крађе, саставили свете поворке и упутили их да врате парчад која су им у рукама, говорећи: „Опрости нам, богињо! ми смо хтели да их сачувамо од злих духова мрака“; и буду поново дигли твоје зидове уз звуке свирке, као испаштање за злочин срамнога Лизандра! Па ће затим отићи у Спарту, да прокуну тле на коме стајаше ова владарка мрачних заблуда, и да је осрамоте погрдним речима зато што је нема више.

„Чврст у теби, ја ћу се опрети својим кобним саветницима; своме скептицизму, који ме натерује да сумњам у народ; неспокојству мога духа који ме натерује, пошто је истина нађена, да је и даље тражим; мојој машти која ми не да, пошто је разум пресудио, да останем миран. О Архегето, идеале који си ованућен у ремецима генијалнога човека, ја волим бити последњи у твојој кући но први другде. Да, ја ћу се везати за подножје твог храма; заборавићу сваку дисциплину осим твоје, бићу стубник на твојим стубовима: моја ће ћелија бити на твом архитраву. И нешто што је много теже, ја ћу тебе ради, ако узмогнем, бити нетрпељив, пристрастан. Само ћу тебе волети. Научићу твој језик, заборавићу

све остало. Бићу неправедан према ономе што се тебе не тиче; бићу слуга последњем од твојих синова. Данашње становнике земље коју ти даде Ерехтеју, узносићу, ласкаћу им. Покушаћу да волим и мане њихове; убедићу самога себе, о Хипија, да они воде порекло од коњаника који светкују тамо горе, на мермеру твоје фризе, своју вечиту светковину. Ишчупаћу из свога срца сваку жилицу која није разум и чиста уметност. Престаћу волети своје болести, уживати у својој грозници. Подржи моју чврсту одлуку, о Спасоносна; помози ми ти која спасаваш!

„Јер, како су велике тешкоће које предвиђам! колико ћу навика свога духа морати да мењам! колико ћу милих успомена имати да ишчупам из свога срца! Ја ћу покушати; али не могу да се поуздам у себе. Касно те познадох, савршена лепото! Извесна филозофија, зацело наопака, научила ме је веровати да добро и зло, задовољство и бол, лепо и ружно, разум и лудост, прелазе једно у друго преливима тако неприметним као на голубињем врату. И онда, ништа потпуно не волети, и ништа потпуно не мрзети, постаје правило мудрости. Да су неко друштво, нека филозофија, нека вера, знали за апсолутну истину, то би друштво, и та филозофија, и та вера, победили остале и живели би данас сами. Сви који су, досад, држали да имају право, преварили су се, то јасно видимо. Можемо ли, ако нисмо помамно понесени, веровати да будућност неће о нама судити као што ми судимо о прошлости? Ето какве богохулне мисли падају на памет моме дубоко исквареном духу. Књижевност која би, као твоја, била потпуно здрава, данас би била само досадна.

„Ти се смејеш мојој простодушности. Да, досадна... Ми смо искварени: шта ћемо? Ја идем даље, православна богињо; ја ћу ти рећи последњу, скривену исквареност мога срца. Разум и здрав суд нису довољни. Залеђени Стримон и пијанство Трачанина имају своје поезије. Настаће векови кад ће твоји ученици изгледати ученици

досаде. Свет је већи но што ти мислиш. Да си ти видела снегове на полу и тајне јужнога неба, твоје чело, о богињо вечито спокојна, не би било тако ведро; твоја глава, шира, обухватила би разне врсте лепоте.

„Ти си истинита, чиста, савршена; твој мермер нема мрље; али храм Хагија-Софије, који је у Византији, чини такође божанствен утисак са својим песком и опекама. Он је слика небескога свода. Он ће се срушити; али, да твоја *цѣла* треба да је толико велика да у њу може стати гомила, и она би се срушила.

„Огромна река заборава носи нас са собом у понор без имена. О бездани, ти си једини Бог. Сузе свих народа истинске су сузе; сањарије свих мудраца имају један део истине. Све је у овом свету само символ и само сан. Богови пролазе као и људи, и не би било добро да су вечити. Вера у коју је човек веровао не треба никад да му буде оков. Човек јој се одужује кад је брижљиво увије у пурпурни покров у коме почивају умрли богови.

Ернест Ренан.

(Превео с француског Б. П.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Душан С. Ђукић, *Кроз сутон*. Пјесме... Српска Штампарија, Загреб, 1903 године. Цијена 1·20 к. Стр. 79.

Песме г. Ђукића носе, као што је горе исписано, наслов „Кроз сутон“. Наслов тај, и ако неодређен по значењу и чисто песнички, добро казује основни тон или боју збирке којој стоји на челу. Колико сам могао видети, јер нисам успео ову малу књижицу целу да прочитам, све су песме г. Ђукића сетне, суморне, пуне тамних боја, као предели у сутон. У њима је скоро искључиво реч о „гробљу“, о „немој самоћи“, о „древним развалинама“, о „замирању задњих зракова“, о „тавним сенкама“, о „дубоком гају“, о „јејини која хуче“ у ноћи, о „јецању које се чује кроз тупу тишину“, о „клопулом животу“, о „руци самрти“, о „могилама мртвих“. Песникова философија о животу није јасна, али се толико може рећи да песнику ни људи, ни њихов живот, ни ствари, не изгледају веселе. Зашто, из ког нарочитог разлога ствари њему не изгледају веселе, из песама не може да се види. У њима нема алузије на догађаје из живота песникова који су га могли учинити тако суморним, нити има рефлексија које би објашњавале његову мрачну меланхолију. У песмама се, истина, често говори о смрти и мртвима; али није вероватно да песника помисао на смрт чини тако суморним; јер песник изгледа да је још врло млад човек; ја то закључујем не само из тога што су му ово „прве песме“, него и по вештини с којом су оне писане. Остало би да претпоставимо да писац има врло нежну душу, на коју тамније ствари у свету и животу остављају јачи утисак; као што он сам вели у свом предговору, његове су „прве пјесме изазване усхићеним осјећањем разњежене душе у тишини мирисне музичке еманације“... Ово није врло јасно; али ако претпоста-

вимо да „разњежене душе“ стоји место „нежне душе“ зато што писац не уме да пише, онда ће нам бар две речи из предговора бити јасне, и оне потврђују нашу претпоставку... А може бити и да је писац само читао песнике који су имали такву нежну душу...

У осталом, то питање, као и остала која би се могла поставити поводом једне збирке песама, нема важности, јер су песме г. Ђукића слабе. Тражити карактеристику некога писца има смисла само кад он и као писац — или бар као личност — има веће вредности. Од каквог интереса може бити основно душевно расположење оних песника који не умеју да буду искрени? и који, баш и кад су искрени, не умеју то своје расположење да кажу? Кога се могу тицати мисли човека који их у ствари и нема? Исто је тако излишно зауставити се на баналним осећајима и доживљајима тога човека кад се они не разликују ни у чему од осећаја и доживљаја свију нас? И уопште због чега треба да нас занима личност овог или оног писца који по свом дару, или производима свога дара, не одмиче од просечна човека? Критичар вичан своме послу, онај који у свакој прилици сам зна шта треба урадити, а не управља се по рђаво схваћеним упутствима из непроверених извора, неће никад о таквом човеку писати као што би писао о Гетеу или Хајнеу. Књижевна оцена нема да одговара увек на један исти низ питања, но у свакој новој прилици има да да оно што *у тој прилици* најјаче пада у очи, оно што је према томе најпрече да се о писцу или књизи каже. Поводом Г. Ђукића извесно није најпрече говорити о његовом темпераменту, његовим осећајима, и његовим погледима на свет.

Но више још но оскудица у оригиналнијим мислима смета овим песмама невештина с којом су испеване. Дикција је њихова она неприродна, натегнута, претерана, назови и невешто китњаста дикција која се у последња времена увлачи у наше песништво. И г. Ђукић јури за реторски лепим речима; и њему оне изгледају безмало

највиши песнички циљ. При том ни он не води рачуна о томе да ли се оне слажу међу собом и са логиком. О томе је у овом листу доста говорено, и сувишно би било враћати се на то. Ја ћу овде још само навести једну кратку песму г. Ђукићеву као пример; простор не допушта да наводим неку карактеристичнију. Песма се зове „Без крова“:

Јауче вјетар... У кишљивој ноћи
Кроз суве гране завија му глас
И његов фијук изломљено јечи
И с њим се шири самртни ужас.

У мутној пјени буче брзи вали
И кишни олуј свладава им хук.
Страхота... Земља скупила се мрачна
И с њених уста не шири се звук...

О, јадни створе, што без крова луташ,
О, срце људско, раствори се, чуј,
Гдје кишне капље о суварке бију
И стење грање и бјесни олуј...

Остављајући на страну баналност теме, неоригиналност развијања и појединости, пригодну наивност и немоћ напрегнутих израза, и невештину облика (нарочито слика), ја се заустављам само на речнику и фразеологији ове песмице, и велим да је кобно веровати да само реторске речи чине поезију, и да с рђавом фразеологијом може бити песништва. А она је фразеологија извесно рђава по којој фијук „јечи изломљено“, ветар „завија глас“, „кишни“ олуј „свладава хук вала, који у мутној пени буче“, по којој се земља „скупила мрачна“ и звук се „с њених уста не шири“... Која су то уста земљина, и на који то начин земља може да се скупи, — и како је даље песник, описујући ноћ мрачну између мрачних, могао у својој визији да види на валима пену, и да види још да је та пена мутна, — и како са земље може да се „не шири звук“ оне ноћи кад ветар фијуче и вали буче, то су ствари које је врло мучно

разумети. Ово, ако је што, оно је чиста анархија у нашем песништву.

Г. Ђукић није морао бити велики песник, па да се о збирци његових песама лепо говори. Има збирака које не блистају ни самосталношћу, ни обиљем мисли, ни творачким особинама дикције, па их човек може ипак читати с неким задовољством. И ко нема правог дара песничког може писати пристојне песме. Добрих песама је досада толико написано да вредан читалац песничких збирака, ако има иоле пријемљивости и иоле књижевнога стила, може и без правог дара да *научи* певати. Израђен песнички језик данас сам песме пева. Један модерни песник упоредио је песничке мисли са шареним лептировима које песници хватају да их поређају на хартији, и од којих, ако ништа друго, оно бар шарени прах с њихових крила остане, и помаже да се лепе песме напишу. Тог шареног праха остане и на прстима оних који песме правих песника често прелиставају. Шта више, може им се по који пут десити да честим покушајима, у низу сасвим осредњих песама, без праве вредности, напишу једну две, или и само једну, која може бити равна песмама великих песника; доказ је бесмртни сонет Арверов... Али, још једном, то може бити само тако ако такав песник уме да пише као књижевник који зна свој језик, ако уме да каже јасно, разумљиво, оно што хоће да каже, држећи се правила којих се држи цео свет, логике која важи за све, начина на који су нас коначно навикли они који су бољи од нас и који, по неизбежној сили прилика, и по праву, морају бити наши учитељи. Мимо то, и мимо њих, не може се, — као што се не може мимо логику ни мимо стамене законе; и све што постане мимо њих, мртво је рођено.

Мени је жао што прве песме једног младог песника критика мора овако да дочека. Али опасност је сваким даном све већа, и има бојазни да рђаве навике не постану сталне. Зато критичар, кад не може да убеди разлогом, има права да „казни“ оштрим судом, који ће младе

песнике да заболи. Критичар — истина је — не сме бити само судија; па ни учитељ; признајмо да треба да буде и педагог, који ће и у почетничким покушајима тражити оно што може нешто да вреди, и гледати да то развије. Али дадиља не може критика бити вечито ни у српској књижевности.

Б. П.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Новинарски конгрес. — Тек сада изишла је „Споменица о Првоме Конгресу српских новинара, држаном 13. 14 и 15 октобра 1902 године у Београду“. (Београд, 4°, 97.) Споменица је потпуна, и даје тачну слику о једној од вербалних свечаности, тако честих у нас. Узгред буди речено, ни једна од жеља тога конгреса није остварена, а само Новинарско Удружење животари горе но икада!

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Ренанова „Молитва на Акропољу“. — Нашим читаоцима је познато да је ово дана у Трегију, Ренановом месту рођења, Ренану подигнута статуа. Статуа је од вајара Жана Бушеа, и представља Ренана у старијим годинама, како седи на клупи, са штапом у руци, а за његовим леђима стоји богиња мудрости, Палада Атина. Мисао, да тако изради Ренанов споменик, могла је доћи вајару и иначе; он је природно могао пасти на мисао да Паладу Атину стави поред човека који је важио као један од најдубљих и најделикатнијих мислилаца деветнаестога века, и то заиста и био. Али је вајар имао за то ближега повода у једном Ренановом напису, који је од првог дана имао великог успеха, а чији глас данас тако брзо расте да ће вероватно ускоро постати светски. Тај напис носи наслов горе исписан, и Ренан га је објавио у својим прекрасним „Успоменама из детињства и младости“.

Ми га данас доносимо у рубрици *Одломака из стране књижевности*. Њега није свакоме лако разумети. „Молитва

на Акропољу“ има много митолошких и историјских алузија, које није могуће разумети ако човеку није познат читав низ разноврсних појединости из грчке митологије и опште политичке и културне историје. Ренан помиње поход Аргонаута, који су пловили преко мора за златно руно; Ерехтеја, коме је Јупитар поклонио Грчку; спартанског краља Лизандра, који је ратовао с Атином и освојио је; путовање Светога Павла у Атину; лорда Елгина који је, у почетку прошлога века, скинуо с Партенона Фидијине скулптуре и однео их у Лондон; и тако даље. Осим тога, те алузије казане су нарочитим језиком. Ренан се у својој „Молитви“ обраћа једној грчкој богињи, и зато с њом говори језиком који она једино може разумети. Он модерне фразе и имена преводи, тако да кажемо, на грчки, то јест налази за њих њихове грчке еквиваленте. Мисао је била врло оштроумна и врло лепа, и чини извесно једну од главних дражи овога написа. Али је за то опет потребно знати те грчке ствари и имена којима се Ренан служи да означи нове мисли и личности: он своје земљаке Бретонце назива Кимеријанцима, Бога Хроном, стране народе варварима, варваре Скитима, народе северне Европе Хипербарејцима, Енглезе Каледоњанима, Енглеску Тулом, Светога Павла „оним ружним малим Јеврејином под архонтатом Дионизодоровим“, Атику земљом Ерехтејевом, себе Евхемером (јер је тај филозоф грчки тврдио да су богови људскога порекла), банкаре трапезитима; и тако даље. Паладу Атину, као неком врстом припева, непрекидно поздравља њеним многобројним песничким надимцима, које Атињани дадоше својој омиљеној богињи. Ти надимци су у „Молитви“ увек врло лепо употребљени, и увек у најтешњој логичној вези с реченицом у којој се налазе.

Још је теже, профаном, разумети филозофски смисао Ренанове „Молитве“. Коментаром, који не би био сувише опширан, било би га тешко протумачити. Филозофски смисао „Молитве на Акропољу“ могу разумети добро они које су иста питања занимала; и зато Ренанова „Молитва“ прелеће преко глава широке публике и једног великог дела оних који је у последње време много наводе.

Али, ако је „Молитву на Акропољу“ тешко разумети, онај који продре у њену суштину и осети сву њену дубину, уживаће толико колико у највишим књижевним производима људске филозофије, онолико колико у Де Квинсијевим „Госпама од јада“, у „Сократовој Апологији“ од Платона, и — можда — у „Проповеди на брду“.

Boule de suif, од Ги де Мопасана. — У овом броју доносимо, под насловом „Дунда", ту врло познату и врло јаку причу Мопасанову, која је до данас, заиста чудним удесом. остала непреведена у нашој књижевности. Између његових дивних приповедака. са тако једром садржином и тако савршеним обликом, она је једна од најбољих. Ретко је кад и сам Мопасан дао овако потпуног израза својим песимистичким погледима на човека и његову душу као у овој причи, и успео да појединачну обраду одржи тако на висини основне замисли. И описане личности, и њихове радње, и нађени призори, и развијање догађаја, беспрекорни су. Међутим, ово је његова прва прича, она која је и привукла пажњу на њега, кад је у Золиним „Меданским вечерима" изишла са Золиним „Нападом на воденицу" и причама тадашњих младих натуралиста, Хенника, Алексиса, Сеара, итд. Једна ласта не чини пролеће, и по једној причи не може се прорицати будућност некога књижевника. Али да се одмах знало да ће млади Мопасан дати доцније читав низ прича сличних овој првој, по тој првој се могло погодити да ће његов дар испасти дар првога реда, много већи но његових даровитих другова, и већи но дар његовог чувеног учитеља, чији „Напад на воденицу" далеко изостаје иза његове „Дунде". Ради велике књижевне вредности те приче, читаоци неће строго осуђивати смелија места, која су у њој била неизбежна.

ИСПРАВКА.

У прошлој свесци „С. К. Г." а у песми „Једне јесење вечери" непажњом слагача поткрале су се ове грешке:

у трећој строфи 1 стих, место „причај" треба „Причај",
у петој строфи 7 стих. место „тешко" треба „танко",
у шестој строфи 2 стих. место „укошкаш" треба „укошкам",
а после четвртог стиха испао је цео стих који гласи:

„Сипи киша. . . нека сипи", звецкају улари и т.д.

Молимо читаоце да ове грешке исправе.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Поворишна ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 3. — 1 октобар, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ПЕТНАЕСТА.

Она је наставак Главе Тринаесте. У њој се приповеда како се за тај чудан и многима необјашњив и загонетан догађај заинтересовала и заузела и сама месна штампа, и како је хтела и покушала да ствар на чисто изведе. Другим речма, ту је изнета једна јалова мисија г. Ратомира, директора новина.

(12.)

Целога тога дана — док се још код хаџи-Замфировпх није ни слутило шта се све тамо по граду прича — кружиле су по чаршији и по многим махалама силне приче, најчудноватије, и једна се на другу гомилала, једна другу потискивала. А причати све то, било би и дуго и досадно, а и излишно. Доста је само споменути, да их је било свакојаких. Причало се како је Зона отета на чесми, како је у кола бачена и у тој гужви како је троје колима прегажено. Други су, опет, тврдили да је својевољно побегла, а то су поткрепили тиме: што се није отимала, и што су својим рођеним очима видели на колима не само њу него и понете ствари, као: креветске хаљине, колевку, корптанце — и дубак!... Затим како је одмах одведена и испитана у неком селу код попа Зице (који је већ познат као човек који лако суделује у таким авантурама, па зато је једнако на епи-

тимији по манастирима, где лепи балегом кошнице или треби пасуљ од меуна). И што је даље било од чаршије, тамо по махалама и виноградима, све се чудноватије и невероватније и опширније сама ствар приповедала. У Бањи и на Мрамору причало се тога дана у вече, да је било не само отмице него чак и пушкарања; било и мртвих и рањених, а међу последњима и сам стари несретни отац лепе и неваљале „побегуље“ Зоне, за којега су опет постојале две верзије: једна, да је погинуо, а друга, да је само рањен; по једнима лако рањен, а по другима тешко, тек што је жив; бори се с душом и проклео је, веле, ћерку која му је тако загорчала његове старе, последње дане. . .

У самој чаршији и по главнијим централним улицама гласови о том догађају нису, наравно, били тако претерани, али се ипак доста што шта причало, тумачило, и китило и дометало, тако да се човек, слушајући све то, није могао наћи и разабрати. А све је то било и дошло отуда што се хтело судити и закључци изводити из Маниног понашања. —Ману тога дана није држало место. Неколико пута је после подне долазио у дућан, седао и почео да ради; неколико пута узимао преко крила неку пушку (а сви су веровали да њоме очекује некога и питали га: је ли пушка пуна?) и шарао јој срмом кундак, и неколико пута опет батаљивао рад, устајао и одлазио. А чуло се и да је прошле вечери по старом обичају био у амаму, одржао, по обичају, последње „*момачко или бећарско вече*“, па све то, а и што је данас целога дана у свечаном руву — све је то давало повода најчуднијим и најразноврснијим нагађањима.

Интересовање грађанства било је толико јако, догађај сам по себи тако интересантан и тајанствен, верзије тако многе, контроверзије тако велике — да није никакво чудо, што се и сам господин Ратомир, директор и главни уредник листа „*Слободна Реч*“, најпре заинтересовао и прибележавао све што је чуо, а после — не могући се ни сам наћи у том хаосу и лавиринту од нај-

разноврснијих противречности — што се, велим, решио, да се сам, где треба, извести; а после да по светој новинарској дужности — као прави служилац истине, правде и поштења, — обавести и своју читалачку публику. Имао је већ и готов *наслов* који је гласио: „*Родитељи, пазите на своју децу!*“, а и *мото*, које је гласило: „*Ћуд је женска смијешна работа!*“ Знао је много и није знао ништа, — зато се кренуо Мани у дућан. Кренуо се к самом извору, тако рећи, позорници догађаја, да својим очима види, својим ушима да чује и својим пером да опише. Био је радостан у напред што ће на лицу места први он наћи на обилан материјал, и пре од свога противника, директора листа „*Виник*“, донети ту сензациону вест. Тако ће се рестаурирати у очима публике и јавнога мњења, које га је држало за ленштину од оног фаталног случаја кад му је једнога дана лист задоцнио, изашао на пола табака, и у његовом рођеном и властитом листу стајало од речи до речи: „Умољавају се поштовани читаоци за извињење што је лист задоцнио и што је изашао само на пола табака. Кривица није ни до редакције и експедиције, ни до ајнлегерке, него до уредника, јер је — писало је у листу — директор и главни наш уредник сву ноћ лумповао, и сад, пијан као земља, спава, и не зна ништа ни за себе а камо ли за лист“.

За то је похитао ради материјала, а да ће га умети обрадити, то је већ његова брига, управо, није га ни бриге било за то, јер његово је перо и у Београду цењено било. Што он напише, то је било написано. А и то му је не један рекао, да је његово перо, којим он пише, просто једна жаока умочена у жуч; а и он сам се често с уздахом изражавао да „пише крвљу срца својега и соком живаца својих“. И то није да кажете од скора; од вајкада је то. Још његови ђачки школски задатци силно су одвајали од осталих задатака другова његових; били су и дужи и једрији, пуни смелих, оригиналних и слободоумних мисли, тако да је већ и због тога немогућ

био у школи. Дотерао је до шестог разреда и ту је запео, јер је изгубио право на даље школовање. То га је довело у сукоб и у заваду с државом и друштвом. И он се, напојен тако из пехара жучи (из којега сваки у животу мора макар мало да гуцне), посвети тешком али светом журналистичком позиву; постане борац за истину, правду и слободу. И тако се ипак у неком виду обистинише слутње и жеље капетан-Микајла, кума, који му на крштењу даде име *Ратомир*, да буде, то јест, јунак и борац, како му само име казује. Није му се дало да сврши академију, да му мач буде оружје, али, као што видите, постаде борац ипак; место мача изабра *перо* да га оно рани и брани; — перо које ни за које новце не продаје!

И сад се, као што већ рекосмо, кренуо у нади да ће можда бити штофа чак и за један пикантан и сензациони подлистак. Решио се да походи три места; да интервјуише Замфирове, Манулаћеве иМану. Само на та три места. Наравно да и то није било лако. Није било без неких тешкоћа, нарочито код нашега света, који је, на жалост, изостао иза Швајцараца и Американаца (северних, наравно), па још никако неће да увиди и да призна да је ипак јавност и журналистика и јавна критика једини најбољи и најрадикалнији лек сваком уопште друштвеном злу и мани. И он је био спреман на сваку евентуалност и непријатност; јер није му то првина била, да тако негде пође за податке и факта а врати се са чворугама по глави и масницама по леђима; али се тешио да је такав журналистички лебац и да служиоци истине у свету редовно најгоре пролазе.

Отишао је најпре Замфировима. Кад скочише на њ све тетке,ујне и стрине, све Ураније и Калиопе, Таске и Ташане, сва та женскадија, па зацакаше на њ на сва три језика, српском, грчком и цинцарском, г. Ратомир је, тако рећи, пре излетео одатле, него што је ушао... Али га то није много заплашило; тешио се што се само на

речима свршило а није добио, као што је могао, ни једну столицу у главу или саксију у леђа.

Одатле се г. Ратомир кренуо Манулаћевој кући, јер је било једно доста јако и прилично распрострто и подржавано мишљење, да је Манулаћ, и нико други, одвео девојку. Причало се да га је у том, сем његове, чак и девојачка мајка, Ташана, помагала, пошто Замфир није хтео ни да чује за Манулаћа, називајући га с багателисањем „Зевзек-Ибраимом“. Кад је дошао, казао је „помози Боже!“ јер је био лепо дочекан, слатким послужен и кафа поручена, али кад је отпочео једним подужим уводом, — који укућани ништа нису разумели, — и прешао на ствар и разговетније рекао зашто је дошао, тражећи чак и Зону да с њом проговори, — укућани се просто згрануше, показаше му врата, и тако оде и без кафе, задовољан што нису, како су му попретили, пустили с ланца чувеног њиховог Зељова.

Излазећи мислио је у себи: Боже мој, много ли смо још иза срећних, цивилизованих нȃрȏда! Много ли ће још воде Нишавом протећи докле наш свет не осети благотворну моћ штампе, те осме светске силе!... Остаде му још Мане. Он је човек млађи, светски, савремен и ако носи фес и траболос пас, — па ваљда ће од њега што сазнати моћи. Њега ће бар моћи онако лепо интервјуисати, мишљаше г. Ратомир. Срећом затекне у дућануМану. Одмах пређе на ствар. Постављао му је питања, али се, на велико изненађење своје, ни овде није користио. Мане нешто није био најбоље расположен, па није хтео ништа да одговара ни одмах, а кад је још разабрао, да г. Ратомир хоће да га метне у новине, онда му је и сувише разговетно казао шта га чека ако то учини, јер га је само запитао кратко и хладно: Задржава ли се он подуже увече, зна ли, шта су то ћутеци, и носи ли фењер кад се враћа, кроз сокаке и буџаке, кући? А кад га је овај зачуђено запитао: на што све то, и откуд сад тај разговор, откуд фењери и сокаци, ћутеци и буџаци? Мане му је одговорио хладно и мрачна лица:

— За писување да баталиш ти тој, тол'ко ти зборим! Зашто ја сам си еснаф човек, прос', и несам писмен; несам чиновник ни учовњак, ни приседник ни па посланик, та да си ћутим како порена риба мрена, кад ме туре у новине, та како кучку резиле!... А за оно па што те питујем, дёмек, за доцна куһи идење... знаш, има тесни сокаци, буџаци, *ћутеци* — а т'мнина је — па може ласно брез фенер да се соплетеш прико ники дирецп што су прокај зид, та да се строшиш!....

ГЛАВА ШЕСНАЕСТА.

У њој је изнето шта је у Хаџи-Замфировој кући породични савет или камарила, састављена из тетака, стрина и ујни, решила односно пронесених гласова: како, то јест, да се најзгодније демантују сви ти лажни гласови, који су се појавили или ће се појавити, и они по чаршији и они по штампи, ако их буде било.

Наравно да Хаџи-Замфир није смео ништа чути од свега тога и стога га је са зебњом очекивала Ташана кад се вратио од госп. Начелника, и кришом га посматрала, неће ли прочитати што на лицу његовом; зна ли или не зна за све те гласове, од којих је њој бучала глава не само од тетка Таскиних реферата него и од свију других стрини, ујни и тетака, које се после Таскине походе изређаше и напунише јој главу да већ више ни једна јота ваљда не би могла стати. Посматрала га је и дахнула је душом, јер јој се учинило да јој домаћин још ништа не зна. Био је, истина, љут, али он је обично увек љут и кад иде на чифлук и кад се с чифлука враћа (за ово друго су му комшијске жене веровале, али за оно прво нису, него су тврдиле да се стари лисац само претвара, само да би се показао пред Ташаном како нерадо оставља кућу. А тако исто му нису веровале ни за оно, да ће продати чифлук). Та ноћ је

дакле мирно прошла, али је Ташанина радост ипак краткога века била. Јер сутра на подне, кад је стари Замфир дошао из чаршије, био је љут као рис. Чуо је све. Како је грмио по кући, како се све разбегло од праске и гњева његова! Сви су повукли, а Ташана и Зона највише. Да је то само пуст глас и лажна клевета била, није Замфир ни сумњао; али за што и толико да се појави, — то га је бесомучним правило!.... И Замфир показа Зони ону липу пред капијом у авлији. Само дотле, рече јој, сме ићи; ни на авлијска врата не сме више сама, без неког од старијих, изаћи! Свима је пресео ручак; Замфир није ни сео, а други нико није онда ни смео. Све је враћено натраг у кујну, недирнуто, онако као што је и донесено. И покућар Коце шта ће него задржи на ручак пудара Провира, да буде тога дана његов гост. Приселли су за богату софру за оне многе господске ђаконије на оној великој синији, и као давно што нису, јели су и слагали у се полако и натенане читав подруг сахата. Нукали један другог, престајали па се опет наклапали, отирали своје дебеле сељачке брке, пили и наздрављали један другом баш као да се ништа у тој кући није ни десило....

⁂

Тако се није смело више трпети нити је могло остати, мишљаше Ташана. Гласови су се бестрага раширили; захватали све веће размере и постајали све вероватнији, — тако су је извештавале силне рођаке, које су јој непрестано долазиле и реферисале, и одлазиле да се опет скорим, с новим гласовима врате. Тога другога дана у вече скупио се читаоцима познати породични савет, да претресе све, да се посаветује и да реши шта да се ради? Престале су да истражују, ко је протурио тај глас, а више их је занимало откуда да толики тако упорно тврде да су све то видели што се сад прича. Откуд готове приповетке, кад ни трунке истине нема!? То им никако није ишло у главу и било им је загонетно. Ето и сам Манча се одриче тога; каже да је у то време играо томбула у Трговачкој Касини, и позива се на све-

доке који су га видели. И он сам каже да је то лаж и клевета; ако је ко крив, — крив ће бити Манулаћ; ако је где одведена, то је, вели, одведена Манулаћевој кући, па и ако је лаж, али бар изгледа, вели, вероватнија, јер је и прилика, да чорбаџиска ћерка бега у чорбаџиску кућу. И тако се понегде и тумачило. Али тиме је само још већа забуна начињена и унета у јавно мњење, које се тиме поделило, па једни тврдили да је Мане, а други да је Манулаћ одвео Зону, а то ни једно не ваља! Стога је породични савет решио, на предлог тетка-Таске: да ће најбоље бити, и најлакше ће се запушити уста лажи и клевети, ако се девојка проведе, и свет је тако види у кругу њених толиких анђела хранитеља, међу којима, доиста, не може поклизнути и врднути са стазе врлине ни сам црни ђаво, а камо ли једна чедна и безазлена девојчица у пупољку свога млађана жића!...

Уговорише да сутра пре подне цела родбина иде у амам, где и тако нису одавно били. И Зона ће моћи, јер јој је данас већ много лакше. Ту утврдише тачно и поименце којим ће је све улицама одвести у хамам, а којим ће је другим улицама вратити из амама. Тако ће се, говораху, једаред за свагда запушити уста свакој лажи и клевети...

Тада се све разиђоше задовољне, само Зона остаде тужна и не могаше за дуго ока склопити. Оплакала је дан, лила сузе, клела свет али и себе, јер је у души осећала да је сама дала повода оним својим држањем и увредљивим речима којима је увредила једну искрену и њој тако предану душу, човека који јој сада опет у машти изађе пред њене умне очи диван и мио, дивнији и милији него икада дотле...

Што су решиле, то су и учиниле. Сутра дан се искупила сва многобројна родбина и кренула се, са Зоном у средини, у амам. Једним улицама су је одвели а другим су се улицама после сви вратили. Тако је свету јављено

било: да Зона није никуд била одведена него да је код родитеља, и тако да ништа од свега онога, што се којегде прича, није било. Свет се окретао и бленуо за њима; извиривао кроз прозоре, истрчавао на авлијска врата и радознало их гледао и кад су ишли тамо и кад су се враћали амо; кад су ишли у амам, он се чудио, а кад су се враћали из амама, он се смешио.

Са ћепенака и лево и десно чаршијом испружили мајстори и трговци шије, па гледају за њима.

— Мичо, мори, запишта својим танким гласом, удевајући конац у иглу, терзијица Ваче Шаторче, и запита свога првог комшију, Миче Шебинче, кубеџију, — ћу те, ете, питујем за нешто! па подиже глас да би га чула тетка Таска која је баш у тај пар са Зоном и осталима пролазила туда. — Ћу те питујем, ако, дёмек, знаш да ми кажеш нешто!... Е-ли се, Мичо, девојке воде *преди свадбу* у амам, — е-ли *иосле свадбу?*...

— *Пре свадбу!* одговара Миче Шебинче; ја си толк'о знам и пантим.... У наш варош, — тај си је адет...

— Питујем, вели Ваче Шаторче, зашто знаш... Ете, заб'равија сам зар онај стари адет, па искам да знам. Зашто саг искочија ники *нов адет*, па ники саг воде и *после*...

ГЛАВА СЕДАМНАЕСТА.

Мишљење неког Милисава Јекономије о тој, тако да кажем, „крађи и прекрађи" Зоне, које је, управо, било мишљење интелигентнијег и слободоумнијег дела публике; или краће: како је тетка-Таскин план и рачун са оном корпоративном шетњом тотално пропао.

Сутра дан је тетка Таска хтела да види ефекат који је произвела она јучерашња шетња кроз онолики свет и улице, и зато је и сама заредила по многим познатим кућама, навијала разговор на ону ствар, али се покајала и ратосиљала, јер је увидела да је пропала као никад дотле. Није ништа помогло; глас који је једаред пукао, није се могао задржати, и створен једаред суд и мишљење, није се могло потрти. Остао је глас и на даље и мишљење оно старо само обогаћено и накићено новим досеткама и заједањима. Јер са свију страна је обасуше питањима којима се — после онако еклатантног доказа, да је све лаж и клевета — ни најмање није надала. Једна је запитала: „Код кога гу нађосте; код Манулаћа, ели код Манчу?"; друга: „Кад гу врнусте дом?"; трећа: „У лојзе ли гу уфатисте?" а четврта баш загрде с питањем: „Ели гу *сас џандари* врнусте? Што рече господин начелник?" и све така нека, луђе од луђега, питања, тако да је тетка Таска савила шипке и побегла чак у лојзе. Тамо је припалила кандило, тамјаном окадила одају, и клекла пред икону и на грчком језику бацила анатему на све а највише на Мана који је, како је она уверена била, све то ујдурисао!

Глас једаред раширен остао је, и нико га више није могао демантовати и повратити натраг у уста клеветницима. Зони остаде име *„побегуља"*, и ако је враћена; јер то што је враћена, није још значило да јој је повраћен и стари добар глас њен. — Сви су тумачили да је то лако било; ништа лакше од тога. Управо, друкчије није могло ни бити, кад стари богати Замфир и госп. начелник живе лепо.

А то је најлепше објаснио неки госп. Милисав Јекономија, који се потписивао „овдешњи“ а називали га Јекономијом јер то му је била некако струка, најмилија тема за разговор о којој је најрадије у кафани за столом, с разумевањем, разговарао. Учио је нешто Земљоделско-Шумарске Школе, али како сам није имао земље да је рационално обрађује, није је хтео обрађивати ни код великих газда, да не би припомогао још већем пропадању малих газда и постајању латифундија или великих газдинстава или велепоседа, која ће тада неминовно гутати оне мале поседе. Зато, а и с тога, што је мислио да народу треба прво извојевати политичке слободе, — бацио се на правну струку. Адвоцирао је, слао дописе, постављао по новинама питања овоме или ономе министру под потписом „Небојша“; ишао у депутације, бивао представник листе, примао пред судом на себе да је он писац оштријих уводних чланака, и све таке крупније народне бриге и послове отаљавао. Мрзио је неправду и неједнакост, и економску и политичку и социјалну, и смело се изражавао у кругу свом у кафаници „*код Препеченице*“, где је редовно седео и говорио о берићету ланском и овогодишњем, о општинским кошевима, о киши и суши, и, желио сељаку кишу. И кад се спусти тако давно жељена и очекивана киша, он је онда задовољан и нуди дуваном оне око стола: Прави, Бога ти љубим! Нема што ти данас, кад овако пљушти овај божји благослов, не би дао, вели, па прича расположен даље. Да му, вели, неко каже: „Шта би волио, Милисаве, душе ти, право кажи: ил’ да ти дам један *милион*, — или једну добру *кишу* за нашег сељака?“... Части ми моје, куне се Милисав (стара земљоделско-шумарска крв!), части ми моје и ове ми причести, — то јест, куд ја одох — ово није вино, — него ове ми ракијице и овога благослова што пљушти, части ми, не би, вели Милисав, ни погледао на милион него би рекао: Аман, брате, шта ће ми милион! Дај ти, брате слатки, мени *кишице*; па кад има наш ра-

нител, наш ге́цо, — имаћу и ја. Дај једну кишицу, дај божји благослов оном веселом гејаку....

Ето такав је објективан, правичан и несебичан човек био тај Милисав Јекономија, чије ћемо мишљење изнети опширно и тачно као да је из стенографских бележака вађено. А које мишљење, мислимо, да неће бити на одмет кад од једне такве особе долази. И онда није никакво чудо, што је његово субјективно мишљење и освојило и брзо постало објективно и опште мишљење целога града....

— Море, знао сам ја, говорио је Милисав, опет у кругу својих у кафаници *„код Прешеченице“*, да ће то бити оно што но наши стари рекли: Појео вук магарца, чим се то тиче богаташке куће. Јер, ево, брате слатки; са свим проста ствар! Чорбаџи-Замфир има куће, дућане, чифлуке и винограде, а господин начелник, јопета, није с раскида за какав добар крканлук па још кад је и муфталук, — на се то некако сложи, уйдурише му се то некако... Врана врани очи не вади... Тешко сиротињи! *Лако* је њему, него мука је ***нама***; мени и теби, и ономе тамо брату — и показа на зајмодавца Љубисава — *мука је* ***поштеним*** људима!...

Море, знам ја све то, наставља Милисав држећи на доњој усни цигарицу а у исто време правећи нову, па зато и лајем толико. Зар је мене мило да се повлачим од света!... Чудите се, што ћутим, што се туђим; што се понеки пут, на Бога ми, и нашљемам ове ракијчине!... (У осталом, знаће се и то у своје време...) Од муке је све то, брате... Не могу... ***не могу*** да гледам шта се ово ради — па то ти је! Ено, гледам само... Узми само по нашим новинама!... Новине, новинари, бре брате, ако ко Бога зна, к'о једни најчеститији и једни, заиста, најсвеснији синови ове земље, — па, ено, и ***они*** профанисани... Ено, узми по новинама! Споречкају се двојица, два сиромашка, реци, погурају се мало, а по новинама се расприčaју на дугачко и на широко: Јуче су се споречкала двојица, и после краће амалске и аласке свађе и грдње,

и потукли и узнемирили читав овај крај као да смо у централној Африци а не у цивилизованој Јевропи... Шта ће *странци* рећи на то?! А наше будне полиције нипошто, да нас, веле, поштеди од свега тога!... Ето, тако кажу кад је о сиротињи реч. А кад се *господа* потуку с амбрелима да све пршти — а они само укратко пишу: Били смо, веле, очевидци једне непријатне сцене; жалити је и желети је да се такова што више нигда не понови. . . .

Или, још боље, узми ово на прилику: Живе невенчано господа, и нико неће да каже и назове по правим његовим именом. Ама кресни му, брате, реци: попу *поп*, бобу *боб!*... него умотавају то, крију у кучине, те: симпатишу једно другом, те брак на леву руку, те морганатички, те дивљи, те неки недозвољени и недопуштени односи, и све тако нешто. А кад сиротиња, што не може да се формално узме због трошка, почне као господа — да виш како онда нађу израз и погоде право име, онда просто веле: спанђали се... Онда пише у новинама:

Таљигаш, реци, Прока и вешерка Соса живе на очиглед света и полиције невјенчано. Живе на саблазан свету а највише на саблазан оним честитим и мирним суседима. Чудимо се, веле, како наша вредна полиција, која је тако ревносна и брза кад кога треба казнити за непочупану зубачу пред кућом, и за ђубре у кући — како је сада тако индиферентна и спора према овом, и то *моралном*, ђубрету! . . . Море, заврши Милисав, мрзи ме и да причам — само се наљутим па онда не ваљам и нисам цео дан ни за какав посао. . . .

Сви му одобравају, веле да је све тако као што он каже, поручују чокањчиће липцуре, а он опет наставља.

— Па тако је и с овим сад. Она је одбегла, или је отета — то не мења много ствар; главно је, да је то факат, *непобитан факат* који се више ничим не може оборити! Е, али је то чорбаџијска, богаташка ћерка, њен отац и начелник овако — и ту мету један кажипрст

крај другога, да покаже како се Замфир и начелник слажу — и онда то не сме тако остати! Не сме нико преко јавних гласила ни речи зуцнути о томе; и ако штампа постоји, и ако смо се ми крвавили и по апсанама трунули, и коске наше остављали — само да је добијемо. И што ће нам онда све то?!... И пошто је она чорбаџи-Замфирова, — онда дај полицију и жандаре, трчи по кућама и виноградима, враћај је кући, замажи очи свету да не види бруку, и запуши му уши, да не чује истину!... Ама неће се офајдити тиме! Остаде то; беше му! Ни за милион мираза не би је ја — ја, овако како ме сад видиш, који сем части и интелигенције ништа под овим небом немам — ја је, ев' видиш не би уз'о, па ни за све оне куће, дућане, чифлуке, воденице и винограде!... *Части* ми моје, — не бих! А није мало кад се човек *у своју част* закуне... Она је, видиш, сад у мојим очима — заврши Милисав подигнутим гласом, лупајући на сваку реч шаком о сто да су се све тресли и звечали они силни чокањчићи — она је сад просто као једна књига из антикварнице... ама, веле, нова књига, неисечена — јок, јок! Је ли она доспела у антикварницу — она је стара! Она је сад, иста Зона, никако друкчије, него као једна поништена таксена марка!...

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(12.)

VII.

Идући дан био је за Ему дан врло тужан. Све јој се чинило увијено неком црном атмосвером која је нејасно лебдела око предмета, и бол јој је понирао у душу са тихим јауцима, какве одаје зимски ветар по напуштеним замковима. Беше је обузела она замишљеност у коју човек пада занет оним што се никад више неће вратити, онај умор који наилази на вас после сваког свршеног чина; укратко, онај бол који вам задаје прекид сваког уобичајеног кретања, нагли престанак трајнога треперења.

Као по повратку из Вобисара, кад су јој се витлали по глави кадрили, њоме беше овладала нека суморна сета, неко мрачно очајање. Леон јој се чињаше већи, лепши, примамљивији, нејаснији; мада је био далеко од ње, он је не беше оставио, био је ту, и кућни зидови као да су сачували његову сенку. Она не могаше одвојити ока од простирке по којој је он ходио, од празних столица на којима је седео. Река је непрестано текла и лагано ваљала своје мале таласе дуж клизаве обале. Том су се обалом они толико пута шетали, уз овај исти жубор таласа по шљунку покривеном маховином. Колико су пута уживали у лепоме сунцу! колико су лепих дана провели, сами, у хладу, у дну баште! Он је читао гласно, гологлав, седећи на столици од сува дрвета; на свежем ветру са ливада треперили су листови књиге и лишће на хладњаку... Ах! једина драж њенога живота, једина могућна нада на блаженство беше отишла! Како то да није шчепала ту срећу кад јој је била под руком! Зашто да је не задржи обема рукама, коленима, кад јој се хтеде измаћи? И она стаде проклињати себе што није волела Леона; горела је од жеђи за његовим уснама. Дође јој

да потрчи да га стигне, да му полети у наручја, да му каже: „Ево ме, твоја сам!“ Али она је унапред осећала све тешкоће оваквог корака, и њене жеље, појачане тугом за овим губитком, постајале су само још живље.

Од тада је ово сећање на Леона било као средиште њене чаме; оно је светлило јаче но, у каквој руској степи, путничка ватра остављена у снегу. Она је хитала к њему, припијала се уз њега, нежно је џарала ово огњиште које се већ гасило, тражила је око себе оно што би га могло више распалити; и најудаљеније успомене као и најновије случајеве, оно што је осећала са оним што је замишљала, своје чулне чежње које су се растурале, своје планове о срећи који су пршталн на ветру као суво грање, своју некорисну врлину, своје изгубљене наде, домаћу стељу, све је то она прикупљала, све је узимала и све је употребљавала да подгрева своју тугу.

Међутим пламен поче бивати све мањи, било зато што је горива нестало, или што је било сувише нагомилано. Љубав се мало по мало угаси, јер Леон беше далеко, туга се угуши испод навике; и ова светлост од пожара, која беше обојила црвенилом њено бледо небо, застре се сенком и ишчезе постепено. У помућености своје савести, она узе одвратности према мужу за тежње ка љубазнику, жеготине мржње за топлоту љубави; али како је ураган беснео непрестано, како је страст сагорела до пепела, и како никаква помоћ не дође, никакво се сунце не указа, настаде са свих страна потпуна ноћ, и она остаде изгубљена у страшној хладноћи која јој је кроз тело пролазила.

Тада наново почеше рђави дани из Тоста. Она је сматрала сад да је много несрећнија, јер је већ знала шта је бол и била уверена да он неће престати.

Жена која беше наметнула себи тако велике жртве с правом је могла задовољити своје жеље. Она купи себи један готски налоњ, и потроши за месец дана четрнаест динара на лимунове за чишћење нокота; поручи у Руану хаљину од плава кашмира; изабра, код Лереа, најлепшу

ешарпу; ту ешарпу опасивала је око струка преко домаће хаљине: и, при затвореним капцима на прозорима, с књигом у руци, лежала је на једном канабету, овако обучена.

Често је мењала начин чешљања; чешљала се по кинески, правила коврџе, пуштала плетенице; начини раздељак на једној страни главе и подви косу, као човек.

Она хтеде научити талијански: купи речнике, граматику, и подоста беле хартије. Покуша да чита озбиљне ствари, историју и философију. Покадшто, ноћу, Шарл би се пренуо иза сна, мислећи да га зову неком болеснику.

— Ето ме одмах, промрмљао би он.

Међутим то је Ема кресала жижицу да упали лампу. Али с њеним читањем било је што и са њеним везовима који су, сви започети, запремали њен орман; она је почињала, остављала, прелазила на друго.

Она је имала наступа кад је човек лако могаше навести на сваку лудорију. Једнога дана узе тврдити пред мужем да може да попије велику чашу ракије, и како је Шарл био толико лакоуман те је стао чикати' она прогута ракију до капи.

И ако се чињаше ветрењаста (то беше израз јонвилских жена), Ема ипак није изгледала весела, и готово увек имала је на угловима уста ону непомичну бору која се види на лицу маторих девојака и разочараних славољубаца. Нарочито је била бледа, бела као платно; кожа на носу била јој је затегнута ка ноздрвама, а њене очи гледале су вас некако нејасно. Зато што је опазила три седе длаке на слепим очима, она поче говорити о својој старости.

Често је имала несвестицу. Једнога дана шта више пљуну мало крви, и како се Шарл ужурба око ње, показујући своје неспокојство:

— Ех! одговори она, шта то чини?

Шарл се затвори у своју собу за рад, и заплака

се, наслоњен лактовима на сто, седећи у својој наслоњачи, под френолошком главом.

Он замоли мајку писмом да дође, и заједно су се дуго и дуго саветовали о Еми.

На шта да се реши? шта да се ради, кад Ема није хтела да чује ни на какав лек?

— Знаш шта би било потребно твојој жени? говорила је стара госпођа Бовари. Какво принудно занимање, ручни радови. Кад би као толике друге жене била приморана да зарађује свој хлеб, она не би имала те ћуди које јој долазе од свакојаких мисли којима пуни себи главу, и од нерада у коме живи.

— Али она се занима, рече Шарл.

— Ах! занима се! А чиме? Читањем романа, рђавих књига, безбожних дела у којима се исмејавају свештеници, ставовима из Волтера. Али све то води далеко, драго моје дете, и онај који нема вере напослетку сиђе с правога пута.

Би дакле решено да се Еми закрати читање романа. Овај задатак није изгледао ни мало лак. Добра старица узе га на себе: у проласку кроз Руан требало је да сврати код књижара и да му представи како Ема престаје са својом претплатом. Зар не би имали права обратити се полицији, ако би књижар при свем том опет наставио свој тровачки занат?

Растанак свекрве и снахе био је врло хладан. За три недеље које су провеле заједно, оне нису измениле ни четири речи, изузимајући питања и кратке поздраве, кад би се састале за столом, и у вече пре но што оду да спавају.

Стара госпођа Бовари отпутова једне среде, која је била пазарни дан у Јонвилу.

Тржиште од рана јутра беше прекрилио низ кола, која су се, са спуштеним задњим крајем и са подигнутим рукуницама, пружала поред кућа, од цркве до каване. На другој страни биле су шатре у којима су се продавале памучне материје, покривачи и вунене чарапе, са

уларима за коње и пакетима плавих трака, које су се лепршале на ветру. Крупно посуђе беше растурено по земљи, између пирамида од јаја и котарица са сиром, из којих су стрчале умазане сламке; поред пољопривредних справа кокоши су квоцале у плитким кавезима и провлачиле врат кроз решетке. Свет је, гомилајући се на истом месту, и не хотећи да се макне, доводио по који пут у опасност излог на апотеци. Апотека се средом није празнила и у њој се тискало, не толико ради куповине лекарија колико ради припитивања. тако беше на гласу господин Хоме по оближњим селима. Његово огромно поуздање беше опчинило сељаке. Они су га сматрали за већег лекара од свих лекара.

Ема се беше налактила на прозор (то је често чинила, јер прозор, у паланци, замењује позоришта и шеталиште), и са задовољством је посматрала сељачку вреву, кад спази једног господина у капуту од зелене кадифе. Он је имао на рукама жуте рукавице, и ако је носио велике доколенице; беше се упутио кући лекаревој, а за њим је ишао један сељак оборене главе и забринута лица.

— Могу ли се видети с Господином? упита он Јустина, који је разговарао на прагу с Фелиситом.

И мислећи за њега да је кућни слуга:

— Реците му да је овде Г. Родолф Буланже, од Ла Хипете.

Ово *од* новодошавши није додао своме имену из просте сујете, него да би се боље знало ко је. Ла Хипет, доиста, беше једно добро близу Јонвила, чији је замак он пре врло кратког времена био купио, са два мајура које је сам обрађивао, не налазећи се међутим у одвећ великој оскудици. Он је живео као момак и мислило се да има *бар петнаест хиљада дохотка*.

Шарл уђе у салу. Г. Буланже представи му свога пратиоца, који је хтео да му се пусти крв, јер је осећао како му *мрави миле по телу*.

— То ће ми прочистити крв, одговарао је он на све напомене.

Бовари на то нареди да му се донесе завој и леген, и замоли Јустина да му помогне. Затим, обраћајући се сељаку који већ беше пребледео:

— Не бојте се, пријатељу.

— Не, не, одговори овај, чините ви своје!

И он хвалисаво пружи своју крупну руку. Под убодом игле крв шикну и попрска огледало.

— Дај чинију! узвикну Шарл.

— Ала шикља! рече сељак, као из чесме! Како ми је крв црвена! то мора да је добар знак, је-л-те?

— Покадшто, настави лекар, човек у почетку ништа не осећа, а затим наступа несвестица, и то нарочито код људи здравих, као што је овај.

На ове речи сељак испусти кутију коју је обртао у рукама. Од трзања његових рамена поче пуцати наслон од столице. Шешир му паде.

— Надао сам се томе, рече Бовари, и притиште прстом вену.

Леген се поче трести у рукама Јустиновим; колена му почеше клецати, он пребледе.

— Жено! жено! викну Шарл.

Она слети низ степенице.

— Спреће! узвикну он. Ах! Боже, двојица у исти мах!

И у своме узбуђењу он с муком намести завој.

— Не бојте се, није то ништа, рече сасвим мирно Г. Буланже дижући Јустина.

И он га спусти на сто, тако да је леђима био наслоњен на дувар.

Госпођа Бовари стаде му дрешити вратну мараму. На узицама његове кошуље био је чвор, и она је неколико минута обртала своје лаке прсте на врату младога човека; затим поли сирћетом своју мараму од батиста, и стаде му њоме квасити слепе очи, дувајући у њих нежно.

Сељак дође к себи; али је Јустинова несвестица

још трајала, и његове зенице губиле су се у својој бледој белини, као плави цветови у млеку.

— Требало би ово сакрити од њега, рече Шарл.

Госпођа Бовари узе леген. Она се саже да га спусти под сто, и у томе покрету њена се хаљина (то беше летња хаљина са четири карнера, жута, дугачка, са широком сукњом) рашири око ње по поду; — и, како се Ема, сагнута, поводила мало ширећи руке, надувана места на хаљини спласнула би овде онде, према сагибању њенога струка. Она затим оде по стакло воде, и кад је почела топити неколико грумена шећера дође апотекар. Слушкиња беше у оној забуни отишла по њега; кад је спазио свога помоћника отворених очију, он поче лакше дисати. Затим га, обилазећи око њега, погледа одозго до доле.

— Глупаче! рече он; јест, глупаче! по сто пута глупаче! И јест страшна ствар флеботомија! и то човек који се ничега не боји! који се као веверица вере по највишим врховима да тресе орахе! Јест, јест, говори, хвали се! лепе си особине показао као будући апотекар! јер можеш бити позват у озбиљним приликама, пред суд, да обавестиш судије; и ти треба да останеш хладнокрван, да дајеш разлоге, да се покажеш човек, или да те сматрају за глупака!

Јустин није одговарао. Апотекар настави:

— Ко те је молио да дођеш? Ти вечито досађујеш господину и госпођи! У осталом, мени је средом твоје присуство неопходно потребно. Сад има двадесет душа у радњи. И ја сам све оставио, јер водим рачуна о теби. Одлази! трчи! чекај ме и пази на бокале.

Кад је Јустин, који се облачаше, отишао, поведе се разговор о несвестици. Госпођа Бовари није је никад имала.

— То је нешто врло ретко код једне жене! рече Г. Буланже. У осталом, има људи врло осетљивих. Тако, ја сам приликом једнога двобоја видео једнога сведока који је пао у несвест само што је чуо како се пуне пиштољи,

— Што се мене тиче, рече апотекар, ја сам потпуно хладан кад гледам туђу крв; али и сама помисао да тече моја, била би довољна да ме снађе несвестица, кад би о томе дуже мислио.

Међутим Г. Буланже рече своме слузи да иде, препоручујући му да се умири, пошто му је уображење прошло.

— Њему треба да захвалим што сам се познао с вама, додаде он.

И док је ово говорио он је гледао у Ему.

Затим спусти на крај од стола три динара, немарно се поклони и оде.

Убрзо је био на другој страни реке (туда је пролазио у повратку у Ла Хишету); и Ема га спази у пољу како иде испод топола, успоравајући ход с времена на време, као човек који размишља.

— Врло је лепа! говорио је он у себи; врло је лепа ова лекарева жена! Има дивне зубе, црне очи, лепу ногу, а држање као каква Парискиња. Одакле ли је, Боже мој? Где ли је нађе овај дебељко?

Г. Родолфу Буланжеу било је тридесет и четири године; био је сурове природе, оштра погледа, много је проводио у друштву са женама и умео их је оценити. Ова му се беше учинила лепа; зато је мислио о њој и о њеноме мужу.

— Рекао бих да је врло глуп. Без сумње јој је досадан. Нокти су му нечисти, а по три дана се не брије. И док он трчкара од једног болесника до другог, она седи код куће и крпи чарапе. То је жени досадно! Њој да је да живи у вароши, да игра полке свако вече! Сирота женица! Та је жељна љубави као шаран воде на кухинском столу. Неколико љубазних речи довољно је па да вас обожава, уверен сам! То би било тако пријатно! дивно!... Јест, али како да је се човек после отараси?

И незгоде овог задовољства, које је у даљини назирао, подсетише га на његову љубазницу. То беше једна

глумица из Руана, коју је издржавао; и кад се заустави на овом лику, кога је и у самој успомени био сит:

— Ах! госпођа је Бовари, помисли он, много лепша од ње, нарочито свежија. Виргинија је почела доиста сувише да се гоји. Тако је досадна са својом љубављу. Па онда оно њено лудовање за раковима.

Поље беше пусто, и Родолф је чуо око себе само одмерено шуштање траве која му је шибала по обући, и цврчање попаца који беху скривени далеко у житу; Ема му је била пред очима, обучена као што је беше видео, и он је стаде у мислима свлачити.

— Ох! мора бити моја! узвикну он и својим штапом разби пред собом једну грудву земље.

И он одмах пређе на политичку страну овог предузећа. Питаше се:

— Где да се састану? на који начин? Непрестано ће им бити на сметњи дете, па дадиља, суседи, муж, и разне друге веће незгоде. Ах! нема од тога ништа, рече он, човек само губи време!

Затим настави:

— Али има очи које човеку продиру у душу као игле. Па оно бледо лице!... А ја обожавам бледе жене!

Кад је био на врх Аргеја он се беше већ одлучио.

— Сад треба само вребати прилику. Ја ћу им отићи по који пут, слаћу им дивљачи и живине; пуштаћу себи крв, ако буде потребно; спријатељићу се с њима, позваћу их у госте... Ах! врло добро! додаде он, ускоро ће пољопривредна скупштина; она ће бити ту, и ја ћу је видети. Почећемо том приликом, и то одважно, јер то је најсигурније.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ДУНДА.

(2.)

Кола су ишла тако лагано да у шест часова изјутра не беху одмакли ни четири миље. Људи су три пут слазили да пешице пређу брда. Већ се почеше бринути, јер је у Тоту требало ручати а сад се и не надаху стићи у Тот пре поћи. Сваки је вребао да угледа на друму какву крчму, кад се дилижанс изврте у једну гомилу снега, и два је часа требало да га извуку.

Апетит је растао, узнемиравао духове; и ниједне пичварнице, ниједне винаре да се укаже, јер приближавање Пруса и пролазак изгладнелих француских трупа беху поплашили сваку индустрију.

Господа отрчаше по запру до сељачких кућа крај пута, али ту чак ни хлеба не нађоше, јер су неповерљиви сељаци крили зимницу из бојазни да не буду опљачкани од војника, који су, немајући ништа да мету под зуб, узимали силом оно што би пронашли.

Око једног часа по подне, Лоазо објави да баш осећа неку ужасну празнину у стомаку. Свима је, као и њему, било тешко; и плаховита потреба за јелом, једнако повећавана, беше убила разговор.

Понеко је зевао с времена на време; други га готово одмах подражавао; и сваки, редом, по своме карактеру, свом схватању понашања и друштвеном положају, отварао уста с лармом, или скромно приносећи брзо руку испред зјапеће рупе, одакле је излазила пара

Дунда у више махова сагињала се као да је тражила нешто испод својих сукања. Премишљала за један тренут, гледала своје суседе, и мирно се исправљала. Лица су била бледа и накомрштена. Лоазо увераваше да би платио хиљаду франака једну шунчицу. Његова жена направи гест као да протестује; па се умири. Увек јој је било тешко слушати да се говори о расп-

пању новца, па чак ни шале с овим стварима није разумевала. — „У ствари је да се не осећам добро, рече конт, како се нисам сетио понети запру.“ — Сваки је себи исто то пребацивао.

Међутим, Корниде је имао пуну чутурицу рума; понуди; они одбише хладно. Само Лоазо узе две капи, и пошто врати чутурицу, захвали се! — „Ипак је ово добро, загрева и заварава апетит.“ — Алкохол га развесели, и предложи да учине као у лађици из песме: да поједу најдебљег од путника. Ова посредна алузија на Дунду не допаде се васпитаним људима. Не одговорише; само се Корниде насмеја. Оне две сестре беху престале мрмљити своју молитву с бројаницама, и завучених руку у своје велике рукаве, беху непокретне, обарајући јогунасто очи, приносећи без сумње небу муке које им је оно слало.

Најзад, око три часа, како се налажаху усред једне бескрајне равнице, без и једног села на видику, сагнувши се живо, Дунда извуче испод седишта једну широку котарицу покривену белим убрусом.

Из ње извуче прво један полупорцулански тањир, један фини сребрни пехар, а затим једну простелану чинију, у којој беху два цела пилета, потпуно исечена, утонула у својим пиктијама; а у котарици су се виделе и још неке друге увијене ђаконије, питуљице с месом, воће, слаткиши: спремљена запра за тродневни пут, како се ни мало не би дирнуло у механска јела. Четири staклена грлића вирила су између завежљаја с храном. Она узе једно пилеће крило и деликатно отпоче га јести с једним од оних лепчића које у Нормандији зову „Намесништво“.

Сви погледи беху управљени на њу. И распростре се мирис,ширећи ноздрве, изазивајући по устима обилну пљувачку са болним грчењем вилица испод ушију. Презирање оних госпођа према овој девојци постаде дивље, к'о нека жеља да је убију, или да збаце доле с кола, у снег, њу, њен пехар, њену котарицу и њену запру.

Али је Лоазо прождирао очима чинију с пилетом. И рече:

— Срећом, госпођа је била обазривија од нас. Има људи који знају увек на све помишљати.

Она подиже очи к њему:

— Ако је по вољи, господине? Тешко је не окусити ништа од јутра.

И бацивши један кружећи поглед, додаде:

— У оваквим тренутцима као што је овај, веома је угодно наћи на људе који вас обвезују.

Имао је неке новине, које рашири да не би прљао своје панталоне, и врхом једног ножа, који му је увек био у џепу, издиже један батак сав лакован од пиктија, распарча га зубима, затим га сажвата с тако очигледним задовољством да се у колима зачу један велики мученички уздах.

Али Дунда, понизним и слатким гласом, понуди милосрдне сестре да поделе закуску. Оне обе у тренутку примише и не дижући очи, отпочеше врло брзо јести пошто претходно промуцаше неку захвалност. Ни Корниде не одби понуду своје сусетке, и склопише с калуђерицама као неку врсту стола, разастирући новине по коленима.

Уста су се без престанка отварала и затварала, гутала, размазивала, зверски прождирала. Лоазо, у своме куту, јуначки је радио, и шапатом наговарао жену да му следује. Она се дуго одупирала, али, после једног грча који јој projури кроз утробу, попусти. Онда њен муж, заокругљујући своју реченицу, упита њихову „дивну сусетку“ да ли ће му допустити да понуди једно парченце г-ђи Лоазо. Она рече:

— Дабоме, како не, господине! и пружи чинију са љубазним осмејком.

Наступи незгодан положај кад отворише прву боцу бордоа: имали су само један пехар. Бришући га, обредише се. Само Корниде, без сумње из кавалерства, наслони усне на још влажно место од усана своје сусетке,

Опкољени људима који су јели, загушени испаравањем хране, конт и контеса де Бревил, као и г. и г-ђа Карре-Ламадон, трпели су тада оне грозне муке које су сачувале Танталово име. Наједном уздахну фабрикантова жена, због чега се сви окренуше; била је исто тако бела као снег с поља; очи јој се затворише, чело јој се спусти; беше изгубила свест. Муж јој, застрашен, молио је цео свет за помоћ. Сви изгубише присуство духа, док она старија милосрдна сестра, придржавајући болесничину главу, утисну јој међу уснице Дундин пехар и натера је да прогута неколико капи вина. Лепа се госпођа промешкољи, отвори очи и изјави умирућим гласом, да се сад веома добро осећа. Али да се то не би више догодило, калуђерица је присили да испије једну чашу бордоа, и додаде:

— Од глади је то, ништа друго.

И онда Дунда, зарумењена и збуњена, промуца гледајући она четири путника остала без јела:

— Боже мој, кад бих смела понудити господу и госпође...

Она заћута, бојећи се какве увреде. Лоазо узе реч:

— Па дабоме, у сличним приликама сваки је брат, и треба се помоћи. Хајте госпође, нема ту церемоније, примите, ђавола! Знамо ли само да ли ћемо наћи какву кућу да проведемо ноћ? Каквом брзином идемо, нећемо у Тоту бити пре но сутра у подне.

Устезали су се, нико не смеде узети на се одговорност за „примамо“. Ну конт реши питање. Обрну се дебелој, заплашеној девојци, и узевши свој велики племићски изглед, рече јој:

— Примамо са захвалношћу, госпођо.

Само је први корак био тежак. Једном пређен Рубикон, својски се наплатише. Испразнише корпу. У њој је још било и џигерице у тесту, теста са шевама, једно парче сува језика, красанских крушака, колут пон-левешког сира, колача, и пун један суд киселих краставаца

и црна лука. Дунда, као све жене, волела је пресне ствари.

Нису јој могли појести запру а да не проговоре. Тако, с почетка су с резервом разговарали; како се она веома добро држала, упустише се јаче. Госпође де Бревил и Карре-Ламадон, које су веома добро познавале сва правила опхођења, биле су деликатно грациозне. Нарочито контеса показивала је ону љубазну снисходљивост врло отмених дама које никакав додир не може упрљати, и беше одвећ пријатна. Али крупна госпођа Лоазо, која је имала жандармску душу, она оста сурова говорећи мало и једући много.

Разговарали су о рату, наравно. Причали су ужасна пруска недела, француска јунаштва; и сви ти људи који су бежали, одаваху почаст туђој храбрости. Ускоро отпочеше личне приче; и Дунда исприча, са правим узбуђењем, с оном ватром речи коју понекад имају девојке кад хоће да искажу своју природну љутњу, исприча како је оставила Руан:

— Мислила сам с почетка да ћу моћи остати, говорила је она. Имала сам пуну кућу свачега, и више сам волела хранити неколико војника но бежати не знам куд. Ал' кад сам их видела, оне Прусе, то је било јаче од мене! Због њих ми узавре крв од љутње; и од срамоте плакала сам цео дан. О! да сам човек, видели би! Гледала сам их с прозора, те дебеле крмке с њиховим шиљатим шлемовима, а служавка ми држала руке не би ли ме спречила да им своје ствари не бацим на леђа. Па ми онда дођоше у стан; и ја скочих првоме за гушу. Ни њих није теже удавити но друге! И отпевала би му за душу да ме не повукоше за косе. Требало ми се сакрити после овога. Напослетку, кад сам нашла прилику, отпутовала сам, и ево ме.

Много су јој честитали. Расло јој је поштовање у очима њених сапутника који се не беху показали тако дрски; и Корнилде, слушајући је, смешкао се одобравајућим и благонаклоно-апостолским осмехом као што би

свештеник слушао каквог богомољца како хвали Бога, јер дугобраде демократе имају монопол патриотизма као што мантијаши имају монопол религије. Кад и на њега дође ред, говорио је доктринарним тоном, са оном говорничком надугошћу наученом из прокламација које су сваки дан лепили по зидовима, и заврши једним слаткоречивим парчетом у коме мајсторски насамари онога „бекрију Баденгеа“[1].

Али се Дунда одмах наљути, јер је била бонапартиста. Поста црвенија од трешње и муцаше од гњева:

— „Хтела би вас видети на његовом месту, вас остале. То би тек било лепо, а заиста! Ви сте издали тога човека! Сместа би требало оставити Француску кад би нама управљале битанге као што сте ви!“

Неосетљиви Корниде смешкао се презриво и с висине. али се осећало да су се спремале погрдне речи кад се умеша конт и умири, не без муке, огорчену девојку, изјављујући с ауторитетом да су сва искрена мишљења за поштовање. Међутим контеса и фабриканткиња, које су у души имале неразумну мржњу поштених људи према Републици, и ону инстинктивну нежност коју су гајиле све жене према деспотским владавинама с перјаницама, осећале су, и преко своје воље, како их привлачи ова блудница пуна достојанства, чији су осећаји тако јако налични њиховим осећајима.

Корпа је била празна. Њих десет без муке су је исцрпели, жалећи што није била већа. Разговор се продужи још за неко време, ипак мало расхлађен од како су били престали јести.

Ноћ је падала, мало по мало помрчина поста дубока, и од хладноће, осетније за време варења, дрхтала је Дунда, покрај све своје дебљине. Онда јој г-ђа де Бревил понуди своју грејалицу, чији угљен од јутрос беше више пута обнављан, и она одмах прими, јер је

[1] Badenguet, надимак Наполеона III. Тврдили су да је то име некога зидара у чијим је хаљинама Наполеон бежао из Хамске тврђаве. Пр.

осећала да су јој се смрзле ноге. Г-ђе Карре-Ламадон и Лоазо уступише калуђерицама своје.

Кочијаш беше запалио фењере. Они су осветљавали једном живом светлошћу облаке од испарења више ознојених сапи рудњака, и снег, с обе стране друма, који је изгледао да се развија под покретним одсевом светлости.

У колима се више ништа није разликовало; али се наједном нешто деси између Дунде и Корнидеа; и Лоазоу, чије је око кроз сенку продирало, учини се да је видео дугобрадог човека како се живо измаче као да беше добио какав нечујан ударац.

Пред очима, на путу, појавише се неке ватрене тачкице. То беше Тот. Ишли су једанаест часова, што је, са два часа одмора дата коњима у четири пута да једу овса и да се издувају, чинило четрнаест[1]. Уђоше у варошицу и зауставише се испред Трговачке Гостионице.

На колима се отворише врата! Од добро познате звеке задрхташе срца у свију путника; то беху удари сабље о земљу. И глас неког Немца дрекну нешто.

И ако је дилижанс био непокретан, нико се није силазио, као да су очекивали да буду масакрирани при излазу. Тада се појави кондуктер, држећи у руци један од својих фењера, који наједном осветли до на дно кола оба реда престрављених глава, чија су уста била отворена и очи разрогачене од изненађења и ужасна страха.

Крај кочијаша стајао је, у пуној светлости, један немачки официр, велики, млад човек, претерано вижљаст и плав, стегнут у својој униформи као каква девојка у своме стежњаку, с накривљеном качкетом, пљоснатом и навоштањеном, која му је давала изглед каквог дечка за трчкарање из каквог енглеског хотела. Његови прекомерни брци, дугих, правих длака, тањећи се бескрајно с обе стране и завршујући једним јединим жутим кон-

[1] Овако стоји у оригиналу — у место тринаест.
Пр.

цем, тако танким да му се не могаше сагледати крај, изгледали су да притискују на крајеве уста, и, затежући образе, правили су на уснама једну отомбољену бору.

Он позва на француском путнике да сиђу, алзашким изговором, рекавши опоро:

— Хочете ли сичи, коспото и коспоче?

Оне две милосрдне сестре послушаше прве, с покорношћу светих дјева научених на сваку потчињеност. Затим се појавише конт и контеса, а за њима фабрикант и његова жена, па онда Лоазо гурајући пред собом своју велику половину. Овај, ступајући ногом на земљу, рече официру:

— „Добар дан господине“, много више из опрезности но из учтивости. Овај други, безобразан као свемоћни људи, погледа га без одговора.

Дунда и Корниде, и ако близу излаза, сиђоше последњи, озбиљни и поносни пред непријатељем. Дебела девојка покушавала је савладати се и бити мирна: демократа, трагичном и мало дрхтавом руком, черупао је своју дугу, риђасту браду. Хтели су очувати достојанство, поимајући да у оваквим приликама сваки помало представља своју земљу; и подједнако озлојеђени покорношћу својих сапутника, она, гледала је да се покаже гордија од својих суседки, поштених жена, док он, осећајући добро да треба дати пример, продужаваше у целом свом држању своју одбранбену мисију започету разоравањем друмова.

Уђоше у пространу, механску кухињу, и Немац, пошто је по своме захтеву прегледао допуст за пут с потписом главнокомандујућега, где беху назначена имена, лични описи и занимање путника, испитиваше задуго цео овај свет, сравњујући личности са написаним податцима.

Затим осорљиво рече:

— „Топро је“, и ишчезе.

Тада одахнуше. Још су били гладни; вечера би наручена. Требало је пола часа да се зготови; и док су две

служавке изгледале као да се о томе брину, они одоше да виде собе. Све су биле у једном дугачком ходнику који се завршавао једним стакленим вратима с бројем који је говорио.

И већ хтедоше сести за сто, кад се појави лично газда од механе. То беше некадањи трговац с коњима, један сипљив дебељко који је увек имао разна пиштања, промуклости, кркљања шлајма у грлу. Отац му је предао име Фоланви.

Он запита:

— Госпођица Елизабет Русе?

Дунда задрхта, обрну се:

— Ја сам.

— Госпођице, пруски официр хоће да с вама одмах говори.

— Са мном?

— Да, ако сте ви госпођица Елизабет Русе.

Она се узнемири, размисли мало, и изјави одлучно:

— Могуће је, али ја нећу ићи.

Узрујаше се око ње; сваки је претресао, тражио узрок овој заповести. Конт се приближи:

— Грешите, госпођо, јер ваше одбијање може нанети озбиљних тешкоћа, не само за вас, но чак и за све ваше сапутнике. Не треба се противити најјачим људима. Овај корак сигурно не може престављати никакву опасност; то је без сумње због какве заборављене формалности.

Сви му се придружише, молише је, тераше је, придиковаше јој, и најзад је убедише; јер су се сви бојали заплета који би могао произићи од какве неразмишљености. Она напослетку рече:

— Ово, заиста, само ради вас чиним!

Контеса је узе за руку:

— И ми вам захваљујемо за то.

Изађе. Чекали су је да седну за сто. Сваки је очајавао што то он није био позван уместо ове охоле и

дурновите девојке, и у памети припремао пискости ако би и на њега дошао ред да га позову.

Али после десетак минута она се појави задувана, црвена да се угуши, до крајности раздражена. Муцала је:

— „О нитков! нитков!“

Сви се згрнуше да дознаду, али она не рече ништа; и како је конт наваљивао, она одговори с неким великим достојанством:

— „Не, не тиче вас се, ја не могу да говорим.“

(Наставиће се.)

Ги де Мопасан.

(Превео с француског Ст. К. Павловић.)

СУСРЕТ.

Донела си собом све кристалне снове
У два љупка ока, и њиховом снагом
Одвела ми душу у светове нове,
И постала мојом нераздвојном драгом.

Једна цела младост чекала је тренут
Твог доласка, драга; један живот цео
Осети се силно обновљен и пренут,
Када се је с тобом на свом путу срео.

Недавно је било. Девичански ведра,
Дошла си у доба славуја и цвећа,
Када руже ките природина недра,
И трепере сенке стаситог дрвећа.

И љубављу, која жуђаше да плане,
Заволех те тада. У вечери летне,
Када жути месец изнад врта стане,
Те позлати стазе и алеје цветне —

Утешен, озарен и наново рођен,
О данашњој срећи ја сам онда снио,
И погледом твојим у нов живот вођен —
Док на небу звезде умираху ти'о.

Бож. С. Николајевић.

ПОСТУПНОСТ У ЉУБАВИ.

Испрва ми беше доста
Кад ме само мило гледнеш;
Затим: кад ми руку пружиш,
После: кад крај мене седнеш.

Што доцније, жељах више.
Прво: да ме увек гледаш;
Друго: малу, белу руку
Да никоме више не даш.

На послетку зби се *треће*,
Чему не знах да одолим:
Ја увидех да сам зап'о,
То јест — да те збиљски волим!

Бож. С. Николајевић.

О МОЈИМ ПЕСМАМА.

Сасвим сам начисто с тим да није баш уобичајен пут и начин, кад се критикују песме које овда-онда излазе по часописима, и то још своје рођене; чак верујем да ће се то свакојако тумачити. Али док пређе чуђење — а свако чудо за три дана — највећа замерка пашће на моју скромност: скромност као врлину нисам никад прецењивао, те немам ништа против тога да ми с те стране замери свако, сразмерно према свом мишљењу о скромности. Унеколико ће ме склонити испред сувише оштрог суда то што ми и не пада на ум да можда пуштам читаоце да, како се то каже, „завире у радионицу“, и још даље, „у душу песникову“, или у што слично, него бих просто рад покушати, поводом мојих песама, да заметнем кавгу у појмовима о лирици, код нас. Казаћу одмах како то мислим. Многи су ми већ говорили или узгред спомињали свој суд о мојим песмама. Не бих ни до чега дошао, управо сасвим бих се збунио, кад бих узимао за готово што су ми казивали, јер различност тих судова толико је велика да је једна граница онде где се одушевљавају мојим песмама и уче их на памет, а друга код оних који их називају будалаштином. Ипак сам покаткад у разним и различним мишљењима нашао нечег заједничког у схватању ове или оне црте песништва. Ту ми је пре свега пало у очи да је код нас још много мање него у многим друштвима образоване Европе развијено схватање за прави смисао лирике, за осећај у уметничкој песми; и ако баш наше народне женске песме нису друго до осећаји. Боље је да кажем: баш зато: јер наши образованији кругови или хоће народну песму, мислим сасвим у духу народном, и онда уживају у њој (пр.: „Сељанчице“ М. М. Петровића), или хоће уметничку песму, али та мора бити некако сасвим

друкчија, удешена са свију страна, по некој шаблони. што се тиче садржине рекао бих чисто развучен епиграм, т.ј. с доста јасном поентом, шта више чак и скроз тенденциозну (отуда још увек толико смисла за пригодне родољубиве песме), а са углађеном формом: један такт к'о други, један ред к'о други, слик à la „Бијесни Роландо“, строфа по строфа. То је без сумње зато што се наш свет годинама томе привикао; ову или ону песму коју је који од познатих песника у сретном тренутку испевао а није била баш по пропису, примили су милостиво или несвесно; али тек у главном: све је ишло својим редом, те се тако створило и кристализовало неко схватање о песми и о „задатку“ песме. Та страст масе, и образоване масе, за униформисањем, показује се увек и код свију народа, па избија на видик и онде где јој је најмање место, у лирици. Али су се, на пр., код Немаца, највећи лиричари, Гете и Хајне, умели еманциповати у песми, те су дали толико примера неуспљеног и нешаблонског исказивања осећаја и расположаја, да ће још задуго држати равнотежу захтеви праве лирике са инстинктом велике публике; а у Француза су неколицина млађих лиричара показали толико индивидуалности и снаге да им и онако понајосетљивији и на оригиналност лакоми Французи нису могли одолети. Итд. Код нас је била народна женска песма још и сувише жива и у цвету, те је требало или с њоме ићи или се јаче разликовати од ње; и онда су уметнички песници начинили бразде, а публика само њима хоће да се вози. Управо, не изгледа да је код нас баш овако било; али овде изглед вара, једно стога што су се наше књижевне прилике од Вука необично брзим током развијале те се не могу мерити редовним мерилом, а друго, што одмах први лиричар, Бранко Радичевић, који моју тврдњу тера у лаж, чини изузетак.

Ако ћу истину да кажем, ја бих био сасвим несретан кад би се моје песме све редом свима допадале. У народној песми уживамо сви, јер је осећај тако прост,

да га сви можемо разумети и имати. Ја имам, да тако кажем, и компликованијих осећаја, које не може свако разумети и саосећати; јер да су у мојим песмама осећаји прости и наивни, здрави и једри, које сваки смртни воли и жели, биле би моје песме у народном духу, као „Сељанчице“ г. Петровића; да нису у народном духу а да их ипак свако разуме, биле би без страсти, без осећаја, тривијалне, као и толики наслагани редови толиких наших стихотвораца. Него је мој расположај често необичан, моји осећаји једнострани, те нису за сваког; нису, прво, за оне који се не могу дићи на моју висину, и нису, друго, за оне који у другом правцу осећају. Ипак се може захтевати од озбиљна читаоца да не говори да песма није лепа или да уопће није песма само зато што се њему не свиди. Код лирске песме има највише да каже субјективност; зато је њена лепота сасвим релативна.

Из овога свега могу се слутити узроци зашто је читалачка маса, тражећи свуде апсолутну лепоту, направила неке законе кад је и каква је песма лепа. Узалуд би било бунити се против таких опћих покрета публике; само кажем да не треба сувише далеко ћи са правилима поетике, особито у лирици. Кад је најзад свима у филологији већ једаред јасно да се језик не учи из граматике већ да граматика само фиксира појаве и развитак живога језика и говора, уколико би више онда поетика требала да се држи чисто историског пута, бележећи и тумачећи развој песничке уметности, а не напрежући се да што боље утиче мртвим законима и да спутава ћуд песникову, и да казни игноровањем оне који се не дају задржати оним што је плебисцитом проглашено за свето. Међутим, прави песник ће истерати своје, па ма на коју страну, њему не може много нахудити тесногруда критика; али с напредном поетиком иде упоредо напредније и шире схватање песништва у једном делу велике публике, другом речју: повећавање броја право образованих и неповршне и несиољашње

интелигенције. И онда би се могао, ако не више ценити, али боље разумети Недић и критичари уметници, а не би могао солити књижевну памет наших читалаца и звани и незвани. Ја увек говорим само о једном делу наше публике, о оном који има смисла за ствар и истинито је вољан да зна нешто; јер онај други, већи део и онако ће се постарати да дрвеће не порасте у небо, па неће дати да култура коракне сувише великим кораком, на уштрб можда правилном развитку друштва.

Лирика је понајчешће од свију књижевних врста бацала у бригу теоретичаре и писце поетике. Књижевни историчари и критичари, у којих је било естетске савести и искрености у суђењу, дуго нису знали куда ће с лирском песмом и с којег краја да је дохвате; многи су је просто обилазили (Лесинг); најпосле су јој дали најшире границе и највећу слободу испред свију песничких врста. Главу у поетици о *садржини* лирске песме обрађују што опћије и што краће; све друго што се још тиче ње, говори о спољашности, о форми. Форма — што је донекле природно — игра и иначе главну улогу у поетици. И ту се, наравно, одувек боре два вечита противника, акција и реакција душевног живота: онај пранагон масе за униформисањем и уметност или оригиналност индивидуа. У лирици, где је ова друга снага најелементарнија, јер лежи чисто у осећају и у уву, морала је и форма јако да устукне уназад, да се рашири и расплине. Ко би данас рекао да је било пре три-четири стотине година, и доцније, доба када су у школама учили по закону ковати стихове, да је било фактичких шегрта, калфа и мајстора у лирици: да је одмах затим дошло време где је француски александринац био „једииноспасавајући“ облик песме, затим да је сонет десетинама година владао у збиркама стихова, па онда остале метричне врсте; и ко би рекао да су некад признавали и читали као песме и оне сиграчке, кад је некима пало на памет да граде стихове у облику купе, крчага, крста итд.?! — Па ипак смо и ми још врло често спутани обликом песме. Још

увек је мелодија запостављена на корист ритму, који, примитиван као што је, понајлакше улази свакоме у уши. У томе је музика срећнија од поезије. Ко њу не разуме, тај је и не тражи (не узимам у обзир оне који се усиљавају и претварају да је разумеју); а код песме мисли свако да је код своје куће, јер разуме реч и смисао! И ред речи, и саму реч, смеш поткратити и унаказити, јер дотле допире разумевање у решавању ребуса сваког госп. читаоца, да уме допунити што је песник изоставио; а не само да ће гледати кроз прсте на погрешну фразеологију и логичне скокове, него ће их директно тражити и биће му пусто без њих, јер иначе, к'о вели, може и прозу читати. Зато, ако напустиш тестерашки ритам, ако изневериш слик и др., онда он није начисто да ли је то што је песник, по осећају у уву, испевао, заиста песма, јер је он научио да сматра песмом само неке особите врсте облика са тачно прорачуњеним саставним деловима.

Кад скупим све, онда хоћу да нагласим ово. Суштина лирике је страст, расположај, осећај; стога у народној песми култура није мерило за усавршеност песме, јер што је природнији и страснији народ, биће му снажнија лирика (зато су, на свој начин, лепе и песме американских дивљака). Код уметничког песника долази још у рачун његова култура, која ће утицати на његову страст и на његове осећаје; али ови ипак остају елементарни, само нису сваком разумљиви или повољни. И зато је узалудно и неправо прописивати лиричару законе и мерити песме усиљеним правилима поетике. Читајте лирску песму и држите срце отворено; ако је песник погодио вашу жицу, затреперииће, — допашће вам се песма; ако није — није ни потребно, јер није потребно да имамо сви на свету исте и сличне осећаје.

Тражите свакп себи песнике. Ето то је.

М. Ћурчин.

СТАРА И НОВА ШКОЛА ПЕВАЊА.

У нас се, истина, певање још врло мало негује, и нарочито не систематично; али интересовање публике и појединаца у том правцу бива сваким даном све живље, и држимо да се већ може начелно расправљати понеко од питања која се везују за ту грану музичке уметности. Међу читаоцима „С. Књижевног Гласника“ биће их извесно које ће занимати спорно и на дневном реду питање о томе који је начин певања више уметнички, старо, тако звано „лепо певање“ (bel canto), или модерна „декламација“. (Ближу одредбу ових назива наћи ће читалац у току овог чланка.) Зато ћемо се ми на том питању овде мало задржати: изнети мишљења надлежних људи о томе, и извести наш закључак.

У каквом је данас стању „лепо певање“ у опери?

На ово питање може се стручњачки и јасно одговорити: „Лепо певање“ је у данашњој оперској продукција у великом опадању.

Ово мишљење деле сви славни оперски референти старијег доба, а нарочито они који су били одгајени, или боље рећи, који су живели у оној красној периоди недостижне славе певачке уметности, којом су се поносили бесмртни певачи старе талијанске и француске школе.

Ко пажљивије пропраћа данашњу оперску продукцију, или како се данас на оперским позорницама пева, и шта пишу оперски критичари о певачкој уметности, опазиће да се сва данашња критика жали на недовољно или барем површно певачко образовање нарочито млађих оперских снага, напомињући и препоручујући средства којима се то може поправити; и даље, да се с болним срцем сећа оних певачких великана који су својом уметношћу очарали не само своје савременике, него су

и својим успесима, недостижне певачке уметности, осигурали себи и бесмртна имена.

Као доказ да је за последњих деценија певачка уметност јако опала, навешћу шта о томе пише К. С. Камило у своме спису: „О одржању и васпитању гласа“.

„Певачка се уметност, на жалост, у последњим годинама налази у великом опадању. Данашња позоришна публика одобрава и више воли необуздано викање, које је без икаквог одушевљења и осећаја. У томе случају не може бити ни речи о каквом певачком образовању. Оно идеално владање гласом, топло осећање, предавање правог уметничког одушевљења, које осваја слушаочеву душу, с малим изузецима, данас је сасвим ишчезло“. Тако пише С. Камило, а многи други озбиљни критичари суде исто тако.

Тако, на пример, Б. Видман, у своме спису „О данашњем становишту певачке уметности“, пише ово: „Данашња генерација захтева врло много од оперских певача и певачица у погледу силе, обима, пуноће гласа и драмског предавања, што је далеко иза захтева старије публике с обзиром на техничко владање гласом, на певачку уметност, што су биле особине нарочито певача и певачица старије талијанске школе, који су се одликовали виртуозношћу певачке уметности, у чему их до данас још нико није достигао. *Уосталом, од данашње младе генерације и не захтева се слично певачко савршенство, а томе су узрок околности у којима се данас налази оперска продукција.*“

Шта је дакле узрок очевидном опадању „лепога певања“? Заиста није млађа певачка генерација, већ оперски правац који данас влада. Налазимо се у периоди оперског стварања, где се нарочито *драмско* певање јако истиче. Правац оперског стварања новог доба носи обележје драматичности, а млада генерација оперских композиста ради осим тога с већим оркестром, који је данас неопходна потреба. Сви су верне присталице Р. Вагнера,

који је својим стварањем драмских оперских дела учинио трајни преврат у оперском стварању новог доба.

Очевидно је да данашња оперска дела, условљавајући велики оркестар и уметничке захтеве драмског предавања појединих оперских партија, траже глас са јаким драматичким акцентима, глас тешкога калибра, великог обима, трајне издржљивости, укратко, траже од гласа све особине, да би могли не само пркосити великим таласима оркестралним, већ да могу својим моћним тоном и оркестар надмашити. Као најбољи доказ служе нам лица Вагнеровик оперских драма.

Овај начин драмског певања, декламованог, представља у целом свом обиму прави контраст с „лепим“ или „bel canto“ певањем.

Услови без којих се „лепо певање“ не да замислити ови су: *нежно наступање гласа, сладак тон, топло извођење, савршено владање певачком техником, особито извежбана економија дисана*, — уопште, сви услови савршеног уметничког певања; а „драмско“ или „јуначко“ уметничко певање је *у снажним акцентима гласовним, у свом великом обиму, са издржљивом физичком снагом, без којих особина драмски певач данашњег времена не може постојати.*

Рихард Вагнер је својим операма победоносно обладао целим репертоаром великих оперских позоришта, не само у Немачкој, већ нарочито и у Енглеској, Француској, Аустрији, Русији, Северној и Јужној Америци. Његова су дела главни основ репертоара већих и мањих позоришта.

Поред сталног неговања Вагнерових дела, дају се такође опере, како новијег тако и старијег талијанског и француског репертоара. Ове су опере репертоарске допуне, али само за случајеве кад нема модерних новости, или кад су слушаоци уморени честим понављањем Вагнерових тешко сварљивих дела, и сасвим природно теже ка промени, ка музичкој храни лакше сварљивој, а таква је ван сваке сумње репертоар старе талијанске и француске опере.

Пре није било тако! Оперска позоришта су давала опере старије литературе талијанске и француске, које су без изузетка захтевале савршено владање гласом у целом обиму.

Лепо певање или „bel canto“ било је услов сваког певача и певачице. Стога је био сваки оперски певач принуђен да прави строге певачке студије, пре него што је хтео покушати да изађе на позорницу. Како би се смео почетник с неизвежбаним гласом усудити да ступи у опасну утакмицу са уметницима савршеног певачког виртуозитета, који су у правом смислу речи, својим савршеним певањем, размазили позоришне посетиоце, тако да су ови врло много захтевали од својих певача. У то време кад је певачка уметност била у пуном цвету, не би могао *почетник* који би и био богато обдарен гласом, постићи какав успех баш и кад би показао темељито певачко образовање.

Публика је била однегована у врло углађеном укусу. Онда је вредило и оцењивало се право уметничко певање, а не дилетантско, необуздано викање, којим данашње младо покољење мисли да побира ловорике. Врло би рђаво био прошао такав оперски почетник кад би покушао насилном виком да изнуди признање слушалаца и да импонује јевтиним гласовним ефектима, који пре личе атлетским гласовним утакмицама него ли певачкој вештини, и имају места пре у коме орфеуму но у оперскоме позоришту, чији је задатак да негује озбиљну и праву вештину певања и да је брани од дилетантизма.

Млађи оперски нараштај старијих времена, имао је прекрасне угодности за време својих студија. Имао је прилике да слуша у позоришту изврсне певаче и певачице, и имао је пред собом сјајне примере савршене певачке уметности. Ученик који се спрема за оперског певача има највише користи од изврсних певача оперских јер овде чује живу савршену певачку уметност у правом смислу речи. Такав живи уметнички пример има много више дејства на развијање певачке уметности код опер-

ских ученика, него најсавеснија и савршена упутства учитељева.

Младеж тога времена када се савршено уметничко певање у позориштима слушало, била је живи сведок како слушаоци умеју да оцене праву уметност, и видела је из сопственог искуства да се само правом уметношћу може постићи успех, и добровољно се трудила да доспе, у колико је могуће, до савршене певачке образованости. Тако је прелазила певачка уметност с једне генерације на другу, а „лепо певање“ је било срасло с омладином која се спремала за оперски позив, као и са позоришном публиком која је имала тако префињен укус и развијен осећај певачке лепоте да је умела сама да се стави у одбрану уметности, кад би какав непозвани оперски шарлатан хтео овај фини укус и осећај да вређа неуметничким и јевтиним ефектима.

Пре двадесет до тридесет година, врвели су Европом певачки нотабилитети првог реда, како мушки тако и женски, а упитајмо старије посетиоце позоришта који су били срећни да чују славне певаче талијанске и француске школе, шта о њима веле! Ни до данас нису заборавили јаке утиске које је на њих учинила певачка уметност. Колико су били одликовани знаменити певачи старијег доба од својих обожавалаца и мецената, о томе данас постоје многобројне приче! Једно је сигурно: да је успомена на ове од Бога обдарене певаче увек жива и одушевљена. Као пример наведимо неколико истинитих догађаја из живота ових изврсних певача и певачица.

Око педесетих година деветнаестога века, био је у Бечу у дворској опери ангажован до сад недостижни тенориста Алојз Андер, пореклом Чех. Најпре је био незнатни чиновник, па, принуђен разним околностима, ступи у бечку дворску оперу у збор. Из почетка је остао неопажен, као и много других сличних егзистенција.

Једног дана се давала опера „Алесандро Страдела“. Главну улогу требао је да пева ондашњи тенориста дворске опере Јосиф Ерл, уметник првог реда.

Ерл је у току дана оболео, чиме је управу позоришну довео у врло незгодан положај. Но Ерл јави управи да се у збору налази тенориста који има красан глас и који је код њега партију Страдале сад баш научио. Алојз Андер буде тако позван код управника, и пристаде да пева улогу Страделе без пробе.

Цигло једно вече решило је судбину његовог живота. Андер је певао Страделу с тако сјајним, нечувеним успехом да је био одмах ангажован у ред солиста и за кратко је време постао не само први певач бечке опере, већ и љубимац позоришне публике, и то у толикој мери да такву славу није доживео ни један после њега, па ни од данашњих певача.

У то време кад је Андер био на врхунцу своје уметничке славе, учили су у бечкој дворској опери Мајерберовог „Пророка“, под управом самога Мајербера. При премиери био је Мајербер изврсним певањем Андеровим тако очаран, да је после трећег чина дотрчао к њему и загрливши га, с очима пуним суза рекао: „У Паризу сам свог „Пророка“ видео, али тек у Бечу сам га чуо“.

Уопште је познато, да се данас, после четрдесет година, нико од садашњих тенориста дворске опере не поздравља с таквим ентузиазмом од стране бечке публике као што је то био случај с Андером. Познато је да његов глас није био јак, нити је имао велики обим; али је имао тако чаробну боју, и био тако савршено школован, да они који памте Андера веле да тако чаробнога гласа до данас нису још чули.

Напред сам поменуо да је Р. Вагнер са својим оперским драмама обладао данашњом ситуацијом оперског репертоара, а такође нам је познато да је за његово време и драмска оперска продукција победила над застарелим оперским формама старије литературе талијанске и француске.

Услед тога што Вагнер за савршену репродукцију својих опера не захтева савршену технику гласовног

материјала, као на пр. Росини, Боајелдије, или Моцарт, сасвим је појмљиво што се велики део певача лаћа студије Вагнерових опера, које данас имају већи значај него ли опере талијанског и француског репертоара, занемарујући ове последње сасвим, јер захтевају савршено школованог певача. Не може се ни замислити да би певач дилетант могао са успехом певати осетљиву теноркску партију у „Севиљском берберину“ од Росинија, или партију „Ђорђа Брауна“ у „Белој госпођи“ од Боајелдијеа!

Та околност што се данас од оперских певача за техничку страну певања не тражи толико колико пре, очевидно објашњује ону равнодушност и немарност млађе генерације оперских певача и певачица, који не сматрају за нужно да се посвете темељноме образовању. Тиме се, међутим, своди моћ певачка с године на годину на захтеве заиста најпримитивније.

Из наведених околности развило се оно површно певачко образовање садашње младе генерације.

У старо време, уметничко певање се гајило у манастирима и конзерваторијама с примерном озбиљношћу и строгошћу. Дечаци већ од ране младости, од петнаесте и шеснаесте године (према томе када код њих престане мутација гласа), под строгом контролом својих учитеља, вежбали су се свакодневно, до подне и од подне, у строгим певачким студијама у свима певачким правцима пуних пет година; поред тога су имали строгу дијету: нису добијали никаквог алкохола, и забрањивана су им она јела и пића која би, по мишљењу лекара, могла шкодити гласу и његовоме правилном развитку.

Из ових школа, излазиле су оне сјајне звезде оперског неба које су дуго година светлиле свима деловима света, као сјајни примери ненадмашне певачке вештине. Још раније сам поменуо да се оба правца данашње оперске продукције — т.ј. вагнеровски и старија форма опера француских и талијанских — не даду спојити што се тиче певачког дејства. Ако тенориста на пр.:

данас пева јуначку и патетичну партију Риензија, где побеђује само моћним гласовним акцентом, где му је потребна што већа гласовна снага, па да утисак и драмски ефект буде сигуран, — не верујем да би с истим успехом могао, после кратке паузе од једног или два дана, певати једну лирску партију, на пр.: Раула у „Хугенотима“, где побеђује само уметност, а не гласовни ефект.

„Особити специјалитет такве врсте певача“, вели Х. Лашек, изврстан прашки учитељ певања, „био је изврсни тенориста минхенске опере Хенрих Фогел, кога сам чуо, за време свог бављења у Минхену, да у недељу пева јуначку и тешку партију Вагнеровог Риензија, а одмах у уторак лирску партију у „Дон Хуану“, т.ј. Дон Отавија, са савршеним виртуозитетом; и да се нисам својим очима и ушима уверио да је то тај исти Фогел који је у недељу грмио као Риензи, не бих могао веровати оним кристалним колоратурама у познатој тешкој арији (B dur) Дон Отавија.

То је био Фогел у стању, а ко после њега? Нико! Велика дворска и градска позоришта могу само себи допустити луксуз да ангажују нарочите певаче за Вагнерове опере, а нарочито за талијанске и француске. Овде дакле „лепо певање“ има своје специјалне заступнике и може се ипак одржати на висини, коју захтева уметнички ниво тих великих позоришта. Али и овде се осећа недостатак истински позваних тумача чистог, правог bel canto певања. Тих великих, добро обезбеђених дворских опера, које се налазе на истој уметничкој висини, има далеко мањи број него средњих и мањих.

Ова позоришта немају финансијске могућности да могу за сваки карактер ангажовати нарочитог певача, и принуђени су дати, на пр., тенористи да данас пева у опери Вагнеровој јуначког карактера, а други дан у опери старог талијанског репертоара, на пр.: војводу у „Ригалету“ или Раула у „Хугенотима“. Ту је искључена могућност да један исти певач обе партије пева са истим савршенством; истаћи ће се у једној или другој

партији, јер се обадве не дају замислити за један исти глас; и зато се може лако судити да ће данас са већим успехом певати „Лоенгрина" него ли војводу у „Риголету", јер прва партија не захтева тако техничко савршенство као ова последња.

Очевидно је дакле, да она идеална певачка уметност није могућа, из узрока који потичу из околности самих позоришта; певачка уметност ограничава се само на осредње функционисање, па иде чак и ниже.

Један од главних узрока опадања „лепог певања" *јесте данашња млада генерација модерних оперских композиста.*

Ови пишу сви у *модерном правцу*, хотећи с најлепшом вољом да иду за тежњама Р. Вагнера, кога наравно никад не могу достићи, јер Вагнер остаје усамљен као први проповедник драмске музичке форме, остаје као недостижни геније своје оригиналне замисли и стварања, и они рђаво раде који хоће да му у стварању својих опера подражавају.

Млада генерација талијанских, француских и осталих оперских композиста, пише искључиво оперске *драме*, захтевајући силан, пун оркестар, коме додељује већу важност и задатак него ли самоме певачу.

Опште је познато да млади композитори са страхом избегавају сваку мелодију, сваку музичку реченицу која би опомињала на старије форме талијанских и француских опера, изражавају своје задовољство у гласном оркестралном хаосу. Изгледа као да су им дисонантне оркестралне буре, које су набацане без икаквог циља, њихово главно средство да покажу своју композиторску моћ, према којој, међутим, публика остаје сасвим равнодушна, јер је сасвим природно да обраћа већу пажњу певању него ли оркестралном хаосу. Ови композисти обраћају врло мало пажње на то да је главни део опере певање, које мора бити тако писано да одговара сразмери људскога гласа, да певач нађе благодарне улоге којима би доказао своју певачку вештину.

На жалост, ова су господа, као што изгледа, проучавала врло мало способност људског гласа, да би могли писати у његовим природним границама ослањајући се и на физичку снагу његову. Напротив, доказано је да модерни оперски композитори, не познајући издржљивост људског гласа, иду тако далеко, да се срећни имаоци великих, красних гласова, певачи првог реда, устежу да певају поједине партије, бојећи се да ће тиме свој глас покварити, и довести у опасност своју даљу певачку активност.

Из наведених примера видимо да ако певач или певачица хоће да пева модерне опере и да својим гласом још надмаши и бурни оркестар, мора природни звук свог гласа да препиње до крајних граница, кад се лако може десити случај да промукне и физички ослаби. Нико не може тврдити да ово прекомерно напињање гласа, може користити људскоме гласу, а тим мање да може доприносити облагорођавању певачке уметности.

Пре неколико година се талијански тенориста Марко парничио са својим импрезариом зато што није хтео да пева тешку теорску партију коју је сматрао као опасну по свој глас, јер је композиста у њу нагомилао толико певачких тешкоћа опасних по глас, да од свих талијанских тенориста није нашао ни једног који би се одважио да ову партију пева без штете по свој глас.

Како су негда талијански певачи били пажљиви на своје гласове, и како су избегавали оне опере које би могле наудити њиховим гласовима, јасно се види из одговора славног талијанског певача Моријанија. Један његов пријатељ срео га је на улици, али замишљени Моријани није чуо да га је његов пријатељословио. Кад га је пријатељ запитао како му је, Моријани је очајно узвикнуо: „Lascia mi tranquillo: dal tempo che canto Verdi, non trovo piu la mia voce“ („Оставите ме на миру, од како певам Вердија, не налазим више свој глас“).

Дакле, Верди му је изгледао незгодан за певање! Данашњем певачком поколењу Верди је добродошли ком-

пониста, чак шта више, ставља се и као пример човека који уме да пише „за људске гласове“ — а у оно време су се, као што видимо, Вердијевим операма у Италији са страхом склањали с пута, јер су их сматрали за шкодљиве певачким гласовима.

Сасвим је очевидно да овај начин модерне оперске продукције не доприноси ништа облагорођавању и усавршавању певачке уметности, јер се у таквим операма не обраћа главна пажња на певачку уметност, већ пре на јак гласовни ефект. Што је грубљи, снажнији гласовни орган, што више гласовног натурализма, у толико је већи ефект, у толико је певач ближе своме циљу. Ове побројане особине не слажу се с појмом о лепом певању, о правој певачкој уметности.

Вредна је пажње изрека енглеског оперског мецената Шила, који је к себи звао најзнаменитије светске певачке корифеје и плаћао их заиста краљевски.

Једног дана је позвао свог секретара, који је лорду препоручивао изврсне певаче, рекавши му: „У четвртак ћу добити одличног госта, свог драгог пријатеља; нађите ми каквог чувеног певача за соаре. Чуо сам већ доста лепих гласова, а сад бих био рад да чујем лепо певање. Поступите по томе!“

Сличних изрека, могао бих споменути врло много, али ћу се ограничити још на два словенска уметника, бароне Рокитанске.

Прослављени басиста бечке дворске опере Ханс Рокитански, о данашњем стању певачке уметности вели: „Садашња публика цени више необуздану дреку, него ли у истини лепо, топло певање; о онима који данас заиста певају а не вичу, веле да немају никакав глас, и да се морају штедети. Данас у оперскоме позоришту налазимо много гласом обдарених дилетаната, али мало добрих певача“.

Његов брат, баритониста Виктор Рокитански, који је био познат као савршено школован певач, о данашњој певачкој уметности пише следеће: „Није никакво чудо

што данашњи оперски аспиранти нити морају нити хоће темељно да уче, јер сами данашњи композитори, у својим оперским композицијама, не захтевају савршену певачку уметност, већ само велики обим, физичку снагу, и гласовну истрајност. Зашто би дакле наша младеж учила савршено уметничко певање, кад то не изискује никаква потреба, већ може добро да прође и са самим дилетантизмом, јер се може похвалити силним позоришним гласом без икаквог облагорођења!“

Чисто је невероватно, да и сами директори позоришта, чак и многи заступници и шефови дворских позоришта, не полажу на праву певачку уметност толико важности и вредности колико је потребно. Данас се, у првим оперским позориштима ангажује дилетант, који нема ни појма о певачкој уметности, који нема никаквог музичког и душевног образовања уопште; само ако покаже снажни гласовни материјал и јуначку фигуру, онда је његова каријера свршен чин. Уметност је ту сасвим споредна ствар. Таквом практиком наравно да господа директори и интенданти траже почетничке силе са добрим гласовним материјалом — а што је главна ствар — снаге врло — *јевтине!*

Тако штедљиви позоришни директор „упрегне“, да се правилно изразимо, таквог гласом талентираног почетника, у прве најуморније оперске улоге, а млади, неискусни певач пева без икаквог реда, јер нема одређеног знања како треба поступати с гласом, како му треба помагати, — пева докле год му гласовне силе, потпомогнуте добром диспозицијом, могу да издрже. Пева и не гледа да ли ова или она улога његовом гласу годи или уди. Пева, било да је добро или рђаво диспонован, јер управо и не познаје праву диспозицију гласну, не имајући појма о правилном наступању и стварању тона, да би у случају рђаве диспозиције могао свом гласу помоћи, што је могуће само онда кад услед доброг школовања потпуно влада својим гласом. По неки пут пође за руком овакав експеримент, те певача не постигне гласовна ка-

тастрофа. Често, — шта више, готово увек, — овако нешколован певач пева до последњег гласовног умора, кад се услед рђавог певања појављују све знатне и опасне болести, као: парализа гласних жица, њихово одебљање, појаве се почетци гласног полипа и сличне врло озбиљне болести, услед којих може да наступи потпуни губитак гласа!

Како је данас у оперском свету велика реткост прави певачки корифеј, био то певач или певачица, најбољи је доказ то, да ако се данас појави каква звезда певачке уметности, може позориште слободно давати стару и похабану „Травијату“ или „Луцију“, јер ће и поред повећаних цена бити пуно.. Опоменимо се само какво је одушевљење изазвала у последње време колоратурна певачица Нели Мелба, „чаробни аустралијски славуј“!

Позоришне управе нису данас у стању да дају опере старог репертоара, па да би имали и новчани и уметнички успех, а то стога што певачи и певачице нису на тако високом ступњу певачке уметности да би се ове опере могле одржати на репертоару. Пошто дакле, ове опере захтевају уметнике првог реда, којих данас нема, свакако је боље што се никако и не дају.

Можемо се сигурно надати да ће ускоро наступити, јер наступити мора, радикална реформа данашњег површног и недовољног певачког образовања, које није достојно озбиљне уметности.

А. Ђорђевић-Вовес.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Макс Нордау о данашњој француској књижевности.

Bibliothèque de philosophie contemporaine (Félix Alcan éditeur) VUS DU DEHORS, essai de critique scientifique et philosophique sur quelques auteurs français contemporains par M a x N o r d a u. Traduit de l'allemand par Auguste Dietrich. Paris 1903. 8⁰, p. 312. Prix: 5 francs.

Неоспорно је да један Француз може најбоље судити о француској књижевности, и та је истина тако проста да није потребно ни доказивати је. Али, с друге стране, један такав суд врло често нема ни довољно оригиналности, ни смелости, ни тачности. Књижевна традиција нигде није толико јака као у Француској, где права књижевност постоји још од доба Обнове и где је на школско књижевно образовање обраћена велика пажња. Још у нижим разредима колежа и лицеја, у конгреганистичким као и у државним, деца уче на памет читаве стране Корнеја и Расина, који им се стављају као ненадмашни песници, највећи које је човечанство имало. Наставници их упућују на чувена лепа места, улевају им култ тих класика XVII века, пуштају им у душу једну књижевну предрасуду, која се врло тешко даје доцније искоренити, као и све друге предрасуде у осталом. Један Француз може имати најслободнија и најкритичнија мишљења, може бити највећи револуционар у стварима религије и политике, али када је реч о књижевности, он остаје узак и непоправив традиционалист, ревносан поклоник култа „класичних писаца“. Никада се књижевна традиција није више поштовала но у оном слободном, превратном и скроз рационалистичком XVIII веку, и нико није већма ропски ишао за Расином

и Корнејем но сам „главни разоритељ“, Волтер, који је Шекспира називао „пијаним дивљаком“, а његова дела „чудовишним лакрдијама“. Чак и данас, права је бела врана Француз који је у стању да се ослободи тога традиционализма у књижевности: он може бити и најслободнијег духа, бити ослобођен од сваких веровања, али када је реч о Корнеју и Расину, из њега избија ђак коме су наставници улили у главу да од класике XVII века нема ништа савршеније у светској књижевности и да су они највиши израз лепоте, крајња граница људскога стварања.

Због тога је од интереса и користи чути шта о тим питањима мисле људи других раса, који нису имали исто књижевно васпитање и који могу слободно да суде. Као леп пример како предрасуда може да упорно постоји у књижевности Нордау наводи историју Рембрантове слике *Ноћно коло*. „Осам покољења дивила су се том ремек делу. Милиони дилетаната свију цивилизованих земаља ишли су на хаџилук ка тој слици, застајали пред њом и изгледали да је посматрају са усхићењем. И сви су видели ноћну сцену на коју чини алузију њен традиционални натпис. Тек у последње време нашло се неколико скептика који су, по примеру љубоморног љубавника у водвиљу, пре поверовали својим очима но свечаном тврђењу читава два века. Они опазише на први поглед ока да се „коло“ окреће у сред подне, да су војници, деца, оружје, сви предмети окупани јасном светлошћу дана и да је требало боловати од катаракте или носити замагљене наочари па не бити заслепљен сунчаним сјајем који поплављава слику.“ И зато се вреди зауставити на критичким чланцима Макса Нордау о данашњим француским писцима, који су махом излазили у подлистку бечке *Нове Слободне Штампе*, и сада се појављују у француском преводу. Писац пропраћа тај превод овим речима: „Потомство, вели се, почиње од границе. Та бутада садржи нешто истине. Потомство, ја то држим из више разлога, неће стајати над савре-

меницима, ни по разумевању, ни по укусу, ни по апсолутној правичности. И ако га ипак многи људи сматрају као највиши суд и надају се да ће оно бити касација суђења у данашњем добу, то је једино с тога што лична питања неће на њ утицати. Оно не ручава са парничарима. То му олакшава непристрасност.

„Са те стране странац личи на поколења која ће доћи. Он не познаје људе чија дела анализује. Он не подлежи утицају њихове људске особености. Он не припада никаквој котерији. Он нема никакву освету да задовољи, никакву узајамност да тражи. Он може, дакле, без муке, да суди са озбиљношћу. — За искреност је код земљака често потребан херoизам, а странац се њоме служи безазлено, готово несвесно, и не сумњајући да она може изгледати огромна уврбованим, заплашеним, штићеницима и ученицима.“

Макс Нордау могао је да на тај начин пише о новој француској књижевности и као странац и као човек од врло слободнога духа, какав се показао у својим *Конвенционалним лажима*. Овај Јеврејин, познат и као социјални филозоф и као један од најистакнутијих представника ционизма, унео је у своје дело сву бистрину, проницљивост и урођени рационализам своје расе, и, како од дужега времена живи у Паризу, могао је и са разумевањем и са слободом суђења да говори о најновијим појавама у француској књижевности.

У овој књизи су његови чланци о прозним писцима и романсиерима као што су Балзак, Мишле, Едмон де Гонкур, Гиј де Мопасан, Анатол Франс, Морис Барес, Франсоа де Нион, о песницима као што су Пол Верлен, Стефан Маларме, Леон Диеркс, о драматичарима као што су Александар Дима Син, Анри де Борние, Бриe, Пол Ервие, Морис Доне, Франсоа де Кирел, Жак Норман, Октав Мирбо, Викторијан Сарду, Жил Леметр, Едмон Ростан. Све су то ствари врло неједнаке вредности, каткада препричавање и брза коментарисања једнога комада или романа. По неки пут, он се пусти у дигресије које нису у јакој

вези са главним предметом, али које су врло занимљиве и поучне. Тако када поводом еротизма код Гија де Мопасана говори о односу између хришћанства, које је одрицање чулног живота и радости на земљи и књижевности и уметности, којима је основ величање људског инстинкта и експанзивност јединке; тако, поводом Анатола Франса, разлагање о надмоћности човечанског и човечнога хумора над ладном и неосетљивом иронијом; затим, упоређење између великог освајача, цезара и диктатора, као што су Александар и Наполеон, са драмским писцем, пошавши од речи Александра Диме Сина: „Ја сам укротитељ“, и оне познате апокрифне речи Пија VII Наполеону I: „Commediante!... Tragediante!“; или меланхоличне мисли о вечитој љубави код песника, поводом комада Мориса Донса: *Како свршује љубав.* Једна ствар одликује све те књижевне огледе, а то је отвореност, слобода у мисли и речи, одсуство сваких обзира и увијања. Има ту ствари које нису за примање, али и оне су од значаја, ако ни због чега другог а оно са нарочитог изгледа када се посматрају са нарочите тачке гледишта.

* * *

Оно што се у овој књизи истиче то је снажан, безобзиран напад на модернисте, на младу школу, декаденте, симболисте, верлибристе, естете, и како се још не зове та „света гомила идиота које младост не штити од мекшања мозга“. Њихову естетику „уметност ради уметности“ сматра Нордау за теорију људи недовољно умно развијених, неспособних за шире идеје и трајан и редован рад; то су људи антисоцијални у својим нагонима, који проводе животе у неком детињастом брбљању које они називају уметношћу. Они озбиљно тврде да је „свет створен да се сврши једном лепом књигом“, и да једна виша душа не треба да се предаје гомили. То су слабоумни, мистичари, за које је нејасност синоним дубине, а јасност значи вулгарност. Они у музици хоће да уживају очима, архитектуру разумевају ушима, поезију осећају чулом мириса, а сликарство непцима. „Оркестар

треба да излаже философске теореме, можда чак и геометријске; на против, артикулисан говор треба да саопштава само лелујаве сањарије без одређена облика, душевна расположења без схватљивих идеја." Језик за њих није оруђе за пренос идеја, но само хармоничан шум који уљуљкује душу.

И Нордау напада на бесмисленост њихова језика, на извештачен стил, на тражење ретких и неочекиваних епитета, дрско ковање неологизама, болесни еротизам, апсолутну празнину. И те нападе не чини на младе и довољно непознате писце, но на старије и познатије, оне који се обично сматрају као апостоли нове школе. Код Едмона де Гонкура, творца „уметничкога писања" и „ретких сензација", он показује болесну, беспримерну сујету, ничим неуздржано разметање једнога човека који је за себе држао да је најсавршенији тип књижевника, за кога је у животу било само три занимљиве ствари: „жене, књиге, кујна", писца са укусом једне модискиње, са хоризонтом једног књижарског калфе, чије је цело дело само „зујање сладуњавих речи брижљиво налицканих". Пола Верлена је још раније проучавао у својој књизи *Дегенерација*, и означио у њему и умног и моралног болесника, жртву наследности, чија се дегенерација даје видети по дугуљастој и огромној лубањи са чудноватим чворугама, по испупченим јагодицама, проређеној бради, по особитим очима монголоидског типа. Верлен је бедно неразвијено биће, један слабоумник и несвестан човек, који је свој век провео у једном дугом сну, импулсивна скитница, емотивни дегенерик, каткада прост брбљивац код кога ни једна мисао није била тачна, а каткада песник малога броја *„уздисаних"* песама, које иду у најнематеријалније, најетеричније песме које је човек испевао. Али, ако за Верлена има још које добре речи, према Стефану Малармеу он нема никаквих обзира, нема довољно оштрих речи за његову „тајанствену и величанствену блесавост", сматра га за крајњу тачку декаденства који се изметао у његову карикатуру,

и готов је да каже, заједно са оним белгијским генералом који је слушао једно Малармеово предавање у Гану: „Овај човек, који нам чита ту нечувену глупост, или је пијан или луд.“

Најзад, насупрот тој болесној и лажној поезији, он ставља истинску, вечиту, живу и еволутивну поезију. „Има две врсте песника, вели он на једном месту које се не може довољно препоручити нашим младим песницима. Хоћу тиме да кажем да би једни били песници чак и када пре њих ни један стих не би био написан или када не би ни један стих прочитали, док друге буде поетске традиције, хране се њима и достојно их продужују. Код првих, извор песама тако је моћан, да избија под силовитим притиском као запенушени гајзер; код других он није довољно јак да себи прокрчи пут напоље и да се баци у вис сопственом снагом, и зато треба бушити земљу; то не смета да најзад не потече у обилним и изредним таласима. Ја нећу да се рђаво разумем. Под песницима другога реда, који су планетарна тела а не сунца која сијају својом сопственом светлошћу, ја не разумем просте одјеке и подражаваоце код којих „стих је успео у разрађеном језику који ствара и мисли за њих“. (Шилер.)

Зола је у своме низу романа Ругон-Макарâ применио теорију о наследности, Тен је научне методе уносио у своју књижевну историју, данашњи драматичари покушали су да унесу научне елементе и у драму, нарочито да примене ту тако познату а ипак тако довољно непроучену теорију о наследности. Анри де Борние, у *Аретинчевом сину*, изнео је Орфинна, сина развратног песника Пиетра Аретинца, како је осуђен на моралну беду и пропаст зато што је син једнога дубоко поквареног човека и једне јавне женске, рођен исте године када је изишла најсрамнија књига његова оца. У *Орлићу* Едмона Ростана, син Наполеона Бонапарте, млади војвода од Рајштата, представљен је као нека врста Хамлета

који се ломи под супротним силама наследности, у чијим се жилама бије бој између снажне, освајачке корзиканске крви очеве и бледе, сиромашне и изнурене материне хабсбуршке крви. Брие је у *Избављењу* такође покренуо то питање наследности, а у *Нагриженим* опет једну чисто медецинску ствар. Франсоа де Кирел, у *Новом Идолу*, расправља, да ли научењак има право да чини огледе на живим, и ако болесним људима, по цену њихових живота, под изговором да тражи лека за милионе других.

Зола је покушавао да да̂ извесан научан карактер својим делима, верујући у науку, величајући је изнад свега, гледећи у њој правог Месију рода људског. Млади драматичари устали су против науке, или, боље рећи, против онога што су они разумевали под науком. То је почело још од Бринетјера, који је детињски свечано прокламовао „банкротство науке“. „Који је последњи разлог свију ствари? питао је он. Који је постанак живота? Како се рађају идеје и осећања? Шта бива са свесним *ја* после нестајања тела? Зашто се будимо за живот, ако не да будемо бесмртни?“ Наука, место да одговара на та безазлена питања која премашују људско сазнање, радила је паметније ствари: она је изналазила рентгенове зраке, антитоксине заразних болести, нове звезде у небеским просторима. Озбиљни, прави научењаци никада нису себи постављали та трансцендентална питања, они нису никада обећавали да ће дати њихова решења, и зато је бесмислица говорити о неком „банкротству науке“. Али свештеници свију вероисповести, клерикали свију народности, све што је интересом и симпатијама било привезано за идеје прошлости, стало је у хору понављати Бринетјерове речи, пошло је у нов крсташки рат против науке и почело проповедати враћање ка верским догмама.

У књижевности Пол Бурже, у свом претенциозном роману *Ученику*, почео је тај низ напада на модерну науку. Брие је ту мисао извео нарочито у комаду *Избављење*, где доктор Бертри, представник науке, уверава

једнога младога човека, који је син самоубице, да ће, према тачним законима наследности, и сам завршити самоубиством, а кћер једне јавне женске да ће, опет према истим законима, свршити као и њена мати. Њих се двоје воле, осећају се млади, здрави и позвани да срећно проживе, али им страховито пророчанство научењаково трује сваку помисао на срећу. И тек када су покушали да се ослободе тога уверења, када су се решили да огледају живот и пркосе свој тој науци, тек онда, после неколико посртаја, успели су да се избаве страха и проклетства које им је доктор улио, и заснују срећан живот, који је у лаж утерао сву ту ледену и свирепу науку. Сам доктор Бертри напослетку се уверио да је грешио и тражи опроштај од двоје младих, чији је живот хтео убити. Сав комад је у овом дијалогу између доктора и његова брата. „Твоја наука!" вели брат. Шарлатанство и глупост! Ништа више! Ви научењаци ширите само страх око себе. Ви трујете људски живот. Шта сте пронашли? Неколико бацила. А улили сте страх од бацила." — „Он више вреди, вели лекар, но страх од пакла, којим ваша вера мучи човечанство." — „Не. Страх од пакла спречио је људе да не чине зла. Страх од бацила није никада спречио рђаво дело."

Невоља је по солидност писчева тврђења што је тај представник науке само један шарлатан и незналица. Банкротство науке треба да се види у томе што је он осудио на самоубиство сина једнога самоубице, а на грех кћер једне грешнице, и на тај начин стварао несрећу коју је прорицао. Нема правог научењака који би тврдио оно што он тврди. Пре свега, проституција је много више економски и социјални појав но биолошки, и у веома је слабој вези са наследношћу. Затим, син једнога самоубице не мора и сам да буде самоубица, дегенерација код деце се најобичније показује у сасвим другом облику но код родитеља, такозвана хомогена наследност само је изузетак, и на послетку, врло често се дешава да патолошка наследност прескочи једно поко-

леће, то јест да се од оца не мора пренети на сина но тек на унука. И цео је тај закон тако неодређен и непроучен да само шарлатани могу у име његово, као из каквог кривичног законика, да осуђују људе на смрт и несреће. Као и вера, наука има своје свеце и мученике, али и шарлатане, фанатике и злочинце.

У Новом Идолу Франсоа де Кирела изнет је опет тип једног таквог „научењака“, који, и ако без вере, има сав фанатизам и свирепост старих вера, готов је све да жртвује за свога „новога идола“, науку. Доктор Дона, славан научењак, тражи серо-терапију рака, и ради својих проучавања инокулише рака једној седамнаестогодишњој сиротој девојци која и иначе умире од туберкулозе. Он жртвује један, њен живот, који је и иначе на заходу, да спасе милионе других људи, способних за живот. Циљ оправдава средство, мисли он. „Ако је допуштено једном војсковођи да жртвује читаве пукове за спас отаџбине, предрасуда је оспоравати једном великом научењаку право да жртвује неколико живота за величанствено откриће, као што је лек од беснила или од дифтерије. Зашто да се не допусти и друго бојно поље а не само оно где се умире за прохтев једнога владара или увећање једне земље.“ Али се доктор Дона страшно преварио: млада девојка, за коју је свакако држао да ће најскорије умрети, оздравила је од туберкулозе, али се и накалемљени рак појавио, нова болест од које није било лека. За доктора, који је био душеван човек, и поред заслепљености за науку, то је био страховит удар, и када је стао мислити о речи своје жене: „Ти имаш право да жртвујеш за науку само један живот, и то је твој!“, увидео је какав је злочин учинио: инокулише себи исти отров, и својим животом искупи злочин који је учинио.

Сам предмет овога комада потпуно је немогућан. Инокулација се могла извршити само из два разлога: или да се докаже преносљивост болести, или да се добије серум за лечење те исте болести. Други разлог је

овде савршено искључен; јер, на жалост, има и сувише болесника од рака, и ма од кога таквог болесника може се узети тај серум, и није потребно заражавати ради тога здраве људе. Али за оглед о преносљивости болести било је потребно много више времена. Из комада се види да је млада девојка толико била болесна да је имала само неколико дана да живи. Славни научењак и велики лекар врши над њом један оглед чији резултат има да се покаже тек кроз шест месеци! Тако штогод могао је да ради само луд човек! Нордау помиње да је право начело медицине: Primum non nocere, и да наука изнад свега цени људски живот. Случајеве као што је тај осуђују не само судови и јавно мњење, но и сами лекари. Научни оглед професора Најсера у Бреслави, који је 1892 на сличан начин упропастио неколико младих девојака, изазвао је буру од негодовања; један француски професор који је чинио такве покушаје морао је да напусти школу. Пастер је вршио хиљаде и хиљаде опита над животињама и само једном приликом имао је да изврши оглед над човеком. Био му је послат неки сиротан алсашки овчар, коме је само тај оглед могао живот да спасе. Пастир се једва, и то на наваљивање свих својих колега, усудио да инокулира мају од беснила. За пуних петнаест дана, док није био сигуран да је болесник ван опасности, он није имао сна, био у страховитој кризи савести, и прави мученик није био мали алсашки овчар но славни научењак. У своме комаду, де Кирел је мислио да решава питање о границама научних експеримената, али то питање у ствари не постоји, јер је поштовање *туђег* људског живота основни закон науке.

Та реакција против науке даје се објаснити врло просто. После једног снажног поколења које је жедно истине и које верује у њу, долази поколење уморено, меко, изнурено, декадентске природе, које се питају: зар лаж није пријатнија и лепша од истине? Тада се јавља љубав према прошлости, понова избија мистицизам, који се не даје ишчупати из људског срца. Тада се тражи да

се вера остави бар простим људима, јер са у њој гледа њихова снага у борби противу зла, утеха у беди, јер се сматра за бољу но што је ледена и свирепа наука, или она тврђења која ни мало нису сигурнија од вере. Ти људи и сами не верују, али хоће да други верују, јер је то у интересу њихове класе или касте. „Народу је потребна вера“, веле они, што би се дало казати другим речима: „Народу није потребна вера, али је нама потребна вера у народу.“

Све је то стара и упорна борба између догме и слободне мисли, оданости вековној илузији и жеђи за новим истинама, мизонеизма и филонеизма. Оно што је ново не плаши јака човека, јер му се он лако прилагођава; само га се слаб човек плаши, јер ново преуређење његове свести стоји изнад његове снаге. Све борбе што се воде у души човековој између вере и науке, напретка и застајалости, истине и илузије, своде се на ово двоје: снага и немање снаге.

* * *

Најзад ваља споменути једну занимљиву ствар која је до сада код нас остала незабележена. Један од последњих комада познатог драмског индустријалца Викторијана Сардуа зове се *Спиритизам*. Писцу је било пребацивано да фабрикује позоришне комаде који доносе много прихода и јединствено личе на игре лутака и да се никада није дотакао моралних и интелектуалних проблема свога времена. Да би доказао како је и он способан да пише „комаде са тезом“ он је израдио овај комад, који је за нас занимљив што се у њему јавља и један — Србин. То је неки Михаило Студза („Michel Stoudza, un Serbe ivrrésitible“). „Г. Сарду, вели Нордау, познаје Србе који се зову Студза. Зашто не? Један славан шпански песник носи име Харценбуш?“ То је нека проблематична личност, велики виолинист, неодољив освајач женских срца и који живи од жена којима указује љубавне услуге. Тај честити Србин, неке врсте Циганина Рига, нашао је своју принцезу Шимаји, која се овде

зове Симона д' Обна. На тај начин, галерија Срба у француској књижевности обогаћена је још једним симпатичним типом. Поред црногорскога „принца“ у *Тартарену Тарасконцу*, илирске краљевске породице у *Изгнаним краљевима* Алфонса Додеа, поред оних безбојних Балканаца у комаду Франсоа Копеа *За круну*, поред младога краљевића и матере краљице у *Владарском васпитању* Мориса Донеа, ево још једнога нашега земљака којим се одиста не можемо поносити. Несрећа је што је наша земља последњих двадесет година стекла репутацију какве кнежевине из Офенбахових оперета, а што смо сви ми мерени према људима који су владали Србијом, и на тај начин испали много беднији но што у ствари јесмо.

Када је поменута већ једна ствар, грехота би била поменути једну ни мало утешну, дубоко меланхоличну анегдоту коју Нордау помиње у својим разматрањима о трајању љубави:

„Мало после 1870, Жорж-Сандова, већ у годинама, била је отишла једнога дана у Министарство Просвете. Неко је био код министра, и славна жена мораде да се претрпи неко време у салону за чекање. На софи, поред ње, седео је један стари господин са ружицом официра почасне легије у рупици од капута. Обоје почеше разговарати и допадоше се једно другом. После пола часа најлепшега разговора, господин погледа у свој часовник, устаде, и опрости са госпођом рекавши јој: „Јако жалим што не могу даље чекати. Када бих знао да ћу увек овде наћи овако красно друштво, долазио бих често у министарство“. Када је био отишао, Жорж Сандова упита послужитеља: „Познајете ли тога љубазног старог господина?“ — „На сваки начин. То је Г. Жил Сандо, члан Француске Академије“. А Жил Сандо, који се такође био распитао у предсобљу о имену интересантне госпође, добио је овај одговор: „То је Г-ђа Жорж Сандова, славна књижевница“.

Сандо и Сандова, човек који је лудо волео ту жену, жена која је том човеку принела на жртву мужа, децу, огњиште, друштвени положај и добар глас, која је урезала своје име у имену свога драгана, Сандо и Сандова разговарали су живо пола часа и нису се познали".

Нордау је имао право назвати ову анегдоту једном од најочајних коју познаје.

J. Скерлић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Гуливерово путовање у Лилипут, од Џ. Свифта. С енглеског превео Вићентије Ракић. Из „Дела". 1903.

За свога живота, Џонатан Свифт био је пре свега, и више свега, један страстан политичар, један велики партизан, као у XVIII веку мање више сваки Енглез који се бавио политиком. Он је био огрезао у партијске свађе и сплетке свога доба; у недостатку њих тражио би разоноде у још ситнијим, књижевним и богословским расправама. Он није написао може бити ниједан спис који не би био тенденциозно-полемичког карактера. Његова „Прича о бурету" јесте алегорично-сатирична приповетка о црквама католичкој и протестантској, и о протестантским дисидентима. Његова „Битка књига" односи се на ону чувену полемику у XVIII веку између поштовалаца старе, класичне књижевности и њихових противника. „Гуливерова путовања", а особито овај одељак о Лилипуту, који смо добили у српском преводу, јесте једна политичка сатира. Свифтови савременици читали су то дело поглавито због његових алузија на краља Ђорђа I, на министра Валпола, на Утрехтски мир, на процес Болинброков. Они су ту налазили од прилике ону врсту интереса какву наша публика у Домановићевој „Страдији". Ако је било човека који је интенсивно живео

у једном даном моменту, и који је своју књижевну радњу везао за тај моменат, то је, без сумње, Џонатан Свифт, велики торијевски памфлетар, непомирљиви противник Хановеранске династије. Према овоме било би очекивати да његово књижевно дело буде данас заборављено, и да га нико више не чита сем покоји љубитељ историјских старина. Ко данас зна, а нарочито кога данас интересује она тако дуга и тако жучна распра енглеских виговаца и торијеваца о закључењу Утрехтског мира, и о улози коју је при томе министар Болинброк играо? Колико би њих могло рећи, којим је поводом тај мир закључен, и колико њих зна Болинброка друкчије а не само по имену? И онда ко може у опису рата између Лилипута и Блефуску открити (и у њима уживати) оне честе алузије на те историјске догађаје, у које је био уплетен Свифтов добар пријатељ Син-Џон, виконт од Болинброка? Уз пркос свему томе, „Гуливерова путовања“ нису пропала заједно с осталим производима пролазне политичке књижевности свога доба. И не само то, него кад се изузме „Робинсон Крусо“, — та књига над књигама, — онда у свој енглеској књижевности XVIII века нема ни једног дела које би се данас више читало него ова Свифтова прича. Она је преведена на већину европских језика; ово „Путовање у Лилипут“ превођено је само на наш језик два пута (први пут у старом „Одјеку“ 1885 или 1886). „Гуливерова путовања“ спадају у она ретка дела светске књижевности, која се одиста могу читати у разним вековима и код разних народа, у она „вечно млада“ дела као „Дон Кихот“, „Робинсон Крусо“, најбоље Шекспирове трагедије.... И треба још додати да „Гуливерова Путовања“ имају још ту јединствену срећу да се, у једном истом народу, допадају најразличнијим врстама читалаца. У њима може уживати један књижевни пробирач, који се већ осећа заситен књижевношћу, а може уживати и један ђак из ниже гимназије, у кога се воља за читањем тек пробудила. (Познато је да по-

стоје нарочита дечија издања „Гуливера“, са сликама у боји).

Овај трајни и тако велики успех „Гуливерових путовања“ код читалачке публике објашњује се, на првом месту, тиме, што та прича вреди сама собом, независно од своје политичке тенденције. Својом садржином, то је проста бајка: Лемуило Гуливер, лекар на једном броду, избачен је буром на земљиште државе Лилипут, где је обична висина људи нешто мања од шест палаца. Не тражи се особита вештина, па да човек таквом бајком заинтересује сасвим наивне читаоце, који још верују у џинове и кепеце, али код „Путовања у Лилипут“ важно је то што оно изазива интересовање и у зрелијих читалаца, за које приче о Црвенкапи и Мачку у чизмама одавно већ немају никакве дражи. Вештина је Свифтова у томе што он своју бајку не прича као бајку, већ сасвим озбиљно, као да у њој не би било ничег немогућега. Пре свега, путовање у Лилипут испричано је у облику Гуливерова дневника: све те невероватне ствари о људима од шест палаца ми слушамо тобоже од једног очевидца, и то је већ довољно па да нам оне изгледају мање невероватне но иначе. За тим, тај Лемуило Гуливер прича као један човек без маште, који само добро памти и верно бележи, апсолутно неспособан да своје доживљаје увећава и улепшава. Колико је год то што прича, немогућно, — толико је исто тон којим прича, веродостојан; цела је прича с тога, како је рекао Тен, „апсурдна као сан, а вероватна као протокол“. Сем тога, кроза сва „Гуливерова путовања“, Свифтови се описи одликују оном одређеношћу, оним богатством појединости, какво се налази само у истинитим путописима, па и то не у свима. Кад говори н.пр. о лилипутском цару, Свифт нам казује његову висину, његове године, како је одевен, колико му је дуг мач, чак и то какав му је глас, „пискав, али врло јасан и разговетан“. И наравно, изазван тако живо пред наше очи, тај сићушни суверен на мах нам престаје изгледати сасвим немогућан, и ако

је, само колико нокат, већи од својих поданика од шест палаца. Што је главно, све се појединости подударају једна с другом математички тачно. Свифт, редовно, казује величину разних предмета на Лилипуту, — улица, станова, бродова, кола, коња итд. — и просто је невероватно како је до краја одржана размера тих разних величина једне с другом, и свију њих с даном величином становника Лилипута. Све се то једно с другим поклапа као делови једне правилно склопљене махине. Свифт нема никакве сличности с Едгаром По, али у том методичном развијању једне невероватне ситуације он се слободно може сматрати као претеча Едгара По. По свом природном тону и детаљном описивању „Гуливерова путовања“ смела би издржати упоређење ма с којим реалистичким романом XIX века, као што би макоји такав роман за цело премашила логичношћу свога склопа. Разуме се по себи, да Свифтова прича ипак зато не може дати потпуну илузију о стварности Лилипута; али она оставља утисак да би једна земља кепеца, кад би случајно постојала, морала бити од прилике таква као Лилипут. Човек се после Свифтове приче не осећа као да је у таквој земљи био, али се осећа као да је снивао да је у њој био, — а то је сасвим довољан успех за приповедачку вештину Свифтову.

Што се тиче тенденције у „Гуливеровим путовањима“, она, чудним начином, није изгубила сваки интерес за нас: то зато што се у току времена претворила из политичке тенденције у философску. Непосредни циљ који је Свифт имао пред очима био је тај, да исмеје своје политичке противнике: али његова сатира на њихове слабости и пороке испала је тако дубока да је, после извесног времена, могло изгледати да се Свифт хтео смејати целом човечанству, а не само својим политичким противницима. „Путовање у Лилипут“, које је испрва било сатира на један одређен Двор и на једну одређену Владу, представља се данас као сатира на Двор и на Владу уопште, и с њима на сву политичку

радњу човечанства. И ако су становници Лилипута тако сићушни да их се десет тисућа могло испети — лествицама — на Гуливерово тело, Свифт им је дао највеће политичке страсти, оне које чине сав интерес и сву величину људске историје. Становници Лилипута имају своје странке, своју војску, своју марину. Завада је између њихове две странке толика да присталице једне странке неће ни да пију ни да једу ни да разговарају с присталицама оне друге. И не само то, него Лилипут води, већ тридесет и шест месеци, један велики рат, рат на живот и смрт, с државом Блефуску, чији становници нису ништа већи од његових. Као год што су ситни људи који те распре воде, тако су им ситне и побуде: странке се у Лилипуту разликују по томе да ли носе високе или ниске штикле, а тридесето-месечни рат између Лилипута и Блефуску заметнуо се око тога важног питања, којим крајем треба разбијати јаје. И, наравно, да све ово изгледа бескрајно смешно, кад се упореди с правом партијском борбом и с правим ратовима, који се воде међу људима нормалне висине. Али, после Лилипута, Гуливер посећује државу Бробдингнаг, која је настањена таквим џиновима према којима Гуливер изгледа исто тако кепец као, пре тога, према њему становници Лилипута. Што је најлепше, док је становницима Лилипута дао партизанске страсти и политичке амбиције, Свифт представља ове џинове на Бробдингнагу као један мирољубив народ, који се занима моралом, историјом, песништвом и математиком, и чији се краљ (владалац је Лилипута носио титулу цара) не разуме ништа у политици. И човек се онда пита: Зар с гледишта Бробдингнага наша партијска борба и наши ратови нису исто тако апсурдни као сличне ствари на Лилипуту? Својом причом о Лилипуту Свифт није уипзио само Ђорђа I и његове виговске министре, већ нам је — може бити и нехотице — дао осетити да сва борба партија и држава за превласт, и с њима сви ти велики догађаји из којих се људска историја састоји, морају

изгледати, с једне друге планете, исто тако ситушни, бесциљни и неозбиљни као сукоби у једном мравињаку.

Али да би се показала сва дубина Свифтове сатире, требало би говорити о „Гуливеровим путовањима" у целини, а не само о овом делу који се односи на Лилипут. Онда би се тек видело како је то једна страшна књига, где је, редом, исмејано све што је људско, — наше политичке амбиције, наша телесна лепота, наше научничке претензије, наши идеали среће, чак и наша најдража мисао да је човек круна свих створења. Гуливерова су путовања, што се ближе крају иде, све тамнија, све црња у својим сликама: она почињу описом једне државе кепеца, где човек изгледа полу-бог, а завршују описом једне државе коња, где је човек теглећа марва, јер ту коњи прежу људе. И завршна је мисао целог списа та, да то стање ствари које се види у овој коњској држави једино одговара природном реду ствари: коњ је благородније створење од човека, и да је, случајно, он ставио себи у службу човека у место што је било обрнуто, добила би се место ове месождерске цивилизације једна цивилизација травоједска, која би била и питомија и мирољубивија и — ако се тако може рећи — човечнија.

Српски превод „Путовања у Лилипут" у главном је добар. Нетачности има, али оне нису ни тако многобројне ни тако крупне. Местимице било би боље да је преводилац већма поштовао реченични склоп Свифтов, нарочито да није скраћивао или разбијао његове реченице, које су неки пут, истина, мало дуже, али у којима се сви делови тако чврсто држе један за други... Најзад, тон причања у српском преводу није довољно Гуливерски, није довољно тон једног старог морепловца, али зато је, може бити, на првом месту, крив наш језик, који, као што се зна, није језик једног приморског народа.

С. Ј.

Bibliothek serbischer Meisterwerke. Издаје Др. Фридрих С. Краус. I св.: Auf uferloser See (Пучина) од Б. Нушића; II св.: Ein Geniestreich (Подвала) од М. Ђ. Глишића. (Лајпциг, 1903, Адолф Шуман).

Г. Др. Фридрих Краус, који је до сада био познат са својих фоклористичких студија, почео је ове године да издаје и дела српских књижевника у немачком преводу. Он је и у својим етнолошким радовима показао своју велику љубав према српском народу, а сада, како сам вели, хоће овом својом библиотеком да буде посредник између немачке и српске књижевности; и тако је пре осам месеци издао прву свеску својих превода, под именом „Auf uferloser See“ („Пучина“) драму Г. Бранислава Нушића, а сада је изишла и друга свеска. „Ein Guniestreich“ („Подвала“), од Г. Милована Глишића. Г. Краус је обећао да ће доцније издати једну нарочиту свеску у којој ће говорити о струјама у српској књижевности, а сада је уз оба превода написао литерарни и биографски увод.

Има у тим уводима сваковрсних ствари. У првој свесци, на пример, каже нам преводилац како га је Г. Др. Тихомир Ђорђевић натерао да почне издавати библиотеку српских књижевника у немачком преводу, па онда има једна, како Г. Краус мисли, тачна слика српске критике, у којој се он жали на београдског рецензента „Пучине“ што је „на осам страна велике осмине“ исцепао и исецкао поменути комад, па онда један напад на једног карловачког критичара; затим долази биографија Г. Нушићева, писана стилом којим он пише, јер је Г. Краус хтео да га прикаже немачкој публици и с те стране. Г. Краус је велики пријатељ Срба, те није пропустио да у предговору изгрди и Хрвате (он их зове „Chrowoten“) због њихових изгреда против Срба. У другој свесци, на првом су месту две фотографије Г. Глишићеве, па — једна биста Сократова, и онда паралела њихових ликова, на основу које је Г. Краус пронашао да Г. Глишић при-

пада трачкоме типу, и одмах наводи научне доказе за ту важну хипотезу. Онда долази опет један напад на „Хровоте“, овога пута због изгреда против Немаца, и онда једна кратка као студија о Г. Глишићевом животу и раду. Као што се види, Г. Краус воли да се шали; тако, његови предговори су још препуни парадокса, каламбура итд., тако, да најмање што се може о њему рећи, то је, да човек никад не зна да ли се шали или говори озбиљно. Али кроза све избија љубав Г. Крауса према Србима, која је и учинила да гори наши писци у његовом опису испадну кудикамо већи него што су познати овде, „у оригиналу“.

Што се тиче самога превода, он је добар; Г. Краус зна не само српски језик, него познаје и наш живот, те је умео где треба верно да дâ пишчеву мисао, а не само речи. Нарочито му је добар превод „Пучине“.

С. П.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

„О мојим песмама“. — Под овим насловом ми у овом броју доносимо један чланак од нашега симпатичног сарадника и пријатеља, г. М. Ћурчина, о његовим властитим песмама. Полазећи од тога, као што је било природно, да су његове песме добре, он хоће да објасни зашто се оне свакоме не допадају. Њему се чини да су томе узрок две ствари: 1) то што је српски читалац навикао на утврђене облике лирске песме, те му то смета да ужива у новим облицима, и 2) што су, за просечног читаоца, његова, песникова, осећања сувише сложена. Он према томе с једне стране утврђује право песниково да измишља нове облике, и с друге стране долази до закључка да „сваки треба себи да тражи песника“. Ми његов чланак доносимо зато што је увек занимљиво чути песника, кога било реда, кад говори о својим песмама. Противно ономе што он мисли, још би занимљивије било да нам је он помоћу свога чланка допустио да „завиримо у његову радионицу“; на тај начин чланак би имао сигурно бар вредност документа, ако никакву другу. Иначе ми његов чланак објављујемо остављајући њему одговорност и за његове мисли о књижевности и за суд о његовим песмама. Јер ми, противно њему, мислимо — држећи се реда у његовом чланку — да скромност има више вредности но што се њему чини, и да, у осталом, има ступњева у нескромности; да оно што је ново не мора увек бити добро, и да новине имају врло често успеха само благодарећи променама моде, без икаквих стварних добрих особина, шта више уз ркос својим рђавим особинама; да се нечије дело може не допасти и из других разлога, а не само с тога што читалац не би био на висини пишчевој; да они имају право који држе да мелодија не сме доћи у опреку с ритмом, који је, узгред буди речено, у песми много претежнији од реченичне мелодије; да најзад, према свему томе, противник неке књижевне новине не мора бити одмах оптужен да је навикао на старе облике и да није дорастао сложеним осећајима — често потпуно проблематичним

— новога писца. Ми, дакле, објављујемо чланак свога сарадника само с том оградом. Слажемо се, међутим, потпуно с његовим последњим закључком, да сваки писац има своје читаоце, и да сваки читалац треба да тражи према себи песнике. Тако увек и бива. Шта више, у данашњем стању научне критике, вредност песника се по готову једино може и оцењивати по вредности читалаца којима се он допада. Ми данас, овде, не улазимо у оцену дара г. Ћурчинова; али вредност његових песама знала би се прилично тачно кад би се знала вредност оних који „називају будалаштином“, оних којима оне изгледају само овда онда забавне, и оних „који се њима одушевљавају и уче их на памет“.

„Истина о Црној Гори“. — Пре кратког времена дошла нам је до руке брошира „Истина о Црној Гори, по казивањима једног Црногорца написао Слободњак“ (Цијена 1. круна. Будимпешта. Народносна Штампарија Ранка Милића, 8⁰, стр. 83), на којој стоји да је штампана још 1901. год., али је вероватније да је каснијега порекла.

Писац јој је непознат, али је добар познавалац прилика у Црној Гори. За повод свом писању узео је 6. децембар 1900. год., када је црногорски владалац узео титулу Краљевског Височанства, текст адресе коју је Државни Савет упутио кнезу нудећи му тај назив у име награде за заслуге које је стекао за Црну Гору својом дугом владавином, и најзад, поздравни говор професора Јове Љепаве на бакљади у очи дана прославе. У тим актима Слободњак је нашао много измишљенога, сувишног хиперболисања о заслугама владаоца Црне Горе, и то доказује мирно, објективно, како се ретко може наћи примера у памфлетима. Он налази да је „Црна Гора далеко од оног идеала који је изнесен у адреси Државног Совјета и у бакљадном говору професора Љепаве“, и то потврђује примерима који речито говоре у прилог његову мишљењу. Слободњак износи како у Црној Гори нема уређених путова, нити уређених школа, а још мање праведних судова: привреда је сасвим оронула, сабраћај није никакав, а финансије су у очајном стању; народ је још вредан, али му управа не ваља; поквареност се шири, и то „одозго“, и поступно обузима све кругове. Свему томе узрок је систем владавине у Црној Гори: сва је власт и сила у рукама неодговорнога чиниоца,

који то злоупотребљава, и омета да малена Црна Гора, поред свега свог неплодног земљишта, постане узор јевропске државе, пошто за то има погодаба. Чиновништво, махом без икакве подобности за свој посао, постало је жива рана, којој нема лека докле год служи неодговорном чиниоцу, а не земљи и народу који чами у беди. О свему томе мало ко што да зна ван Црне Горе, јер и српска и словенска штампа меша интересе земље са интересима неодговорног чиниоца у Црној Гори; зато Слободњак у својој књизи пружа слику социјалног и државног поретка у тој српској државн, и пружа је тако да му се не може пребацити за пристрасност. Свему томе он пружа доказе, позива се на најглавније раднике, и обрадом свог посла принуђава нас да му књигу не убројимо у низ памфлета с нечистим смером, већ да је ценимо као спис човека који је желео добра својој земљи: стога је и указао прстом на болесна места која доиста треба лечити.

„Извешће Руске Академије Наука“. — Изишла је II свеска VIII књиге „Извешће Руске Академије Наука“. У њој има неколико лепих приложака старој руској литератури, историји руског језика и данашњем књижевном језику руском. За нас је од интереса расправа П. А. Кулаковског „Почеци руске школе у Срба у XVIII в.“, у којој се црта утицај руске књиге и њена распрострањеност у тадашњих Срба. Додирнуто је и опште стање у Срба после сеобе Чарнојевићеве, и изнесени су укратко и односаји Срба према Русима, а тако исто и аустриских владара према Србима. У овој је свесци само почетак те расправе. — Од врло релативног је значаја расправица Драганова (у истој књизи), у којој он хоће пошто пото да докаже да је један текст (о справљању мастила) не српски, већ македонски.

Архив за словенску филологију. — И IV свешчицом 25 свеске „Архива за словенску филологију“ нису обухваћене све расправе посвећене јубилеју, стога ће оне излазити у 26 књизи. Од расправа које су изашле у 25 књизи за нас су од особитог интереса ове: „О језику и пореклу т.зв. Крашоваца у Јужној Угарској“ од Љ. Милетића, „Дијалектолошке ситнице из Србије“ од Љ. Стојановића, „Гундулићева метрика“ од М. Решетара, „Прилог историји јужнословенских сељења“ од Л. Нидерас-а,

„Градови и вароши средњег века у западној Европи и на Балканском Полуострву“ од Стојана Новаковића, „О померањима акцента у словенским дијалектима“ од О. Меје-а, „Јован Малешевић као писар (преписивач) и коректор“ од Ил. Руварца са додацима од Јагића и Јиречка, „Средњевековна дубровачка канцеларија“ од К. Јиречка, „Додатак првој цетињској штампаној црвеној књизи од г. 1494“ од В. Јагића.

„Калуђер“. — Г. М. Милановић, у Сарајеву, написао је једну нову књигу, спев „Калуђер“ (Сарајево, 1903, 8⁰, 77). Спев је испеван у десетерцу српских народних песама, са много родољубља, и у доста течном слогу.

„Како да сачувамо очни вид?“ — Један од наших најодличнијих лекара, Г. Д-р. Ђ. П. Нешић штампао је у „Народном Здрављу“ за ову годину врло корисне и добре чланке о неговању вида, под општим насловом „Како да сачувамо очни вид?“ Ти су чланци оштампани у засебну књигу, која је прошлога месеца изишла (8⁰, 65.) То је низ објашњења о умору очију, како да се сачува од тога умора и сувишнога напрезања очних мишића, и под каквим условом треба радити, и у кући и у школи. Ова се књига најтоплије препоручује свима умним радницима, а нарочито учитељима и професорима.

„Гностичари наших дана“. — Г. Давид С. Пијаде, о чијој је књизи „Човечанство“ било речи у „Српском Књижевном Гласнику“, превео је сада, са писчевим одобрењем, дело Јевгенија Хајнриха Шмита „Тајна Христова“. Једна књига, у којој има пуно врло спорних страна, али која није без интереса.

Календар Матице Српске за 1904. — Редак је календар у нас који је уређен са толико брижљивости и који је толико писан за прост народ као Календар Матице Српске. Нарочиту пажњу заслужује врло исцрпан чланак „Велика Кикинда“ од Љубомира Љотића, приповетка Симе Матавуља „Свињар Адам“ и „Јехтика и брак“ од Др. Милана Јовановића — Батута.

Нове дописнице са сликама. — Вредна књижарница С. Б. Цвијановића издала је низ поштанских карата са

сликама наших књижевника. У низу су Доситије, Вук, Ђ. Ненадовић, Змај, Лазар Костић, Лазар Лазаревић, Љуб. Недић, С. Матавуљ, Војислав Илић, и Јанко Веселиновић. Избор је, као што се види, добар: поменути су признати књижевници, и имају мало заједничкога с понеким од „књижевника“ чије смо слике гледали на оваквим картама. Израда слика врло је добра.

Књижарница обећава да ће се низ продужити. Цена је комаду 0·20 дин.; цео низ стаће 1·80 дин. Ми препоручујемо својим читаоцима ове поштанске карте.

„Два Света.“ — Изишла је прва свеска спиритистичког часописа „Два Света“, под власништвом и одговорним уредништвом Л. Комарчића. Колико је жалосно што се и такве лудости могу данас појављивати и што има болесних људи који и такве ствари читају, толико је с друге стране утешно што се као уредник једног таквог листа нашао познати Г. Комарчић који није могао наћи боља начина да запечати своју и иначе јадну књижевну каријеру. После спекулација са династичношћу, спекулације са спиритизмом и недогледном и неизлечивом глупошћу људском.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

„Латински Мир“. — (La Paix Latine, par M. Gabriel Hanotaux membre de l' Academie française. Combet et C-ie, éditeur. Paris 1903. 3 fr. 50). Сада, кад се сви спремају за рат и кад се тако много говори и пише о миру, вредно је обратити пажњу на дело бившег француског министра иностраних дела, Габриела Анотоа, члана француске Академије. У овом се делу излаже прошлост латинског народа са обала Средоземног Мора и указује на улогу коју би Латини могли играти у будућности. У пркос тобожњем опадању ове расе Г. Аното испољава њену снагу и надмоћност. У књизи се налази неколико значајних глава: „Афричка Француска“, „Шпанија“, „Ислам“, „Сицилија“, „Адрија“. Дело је састављено из прибележака и добивених утисака и проучавања и путовања по овим латинским земљама. Писац држи да би оне биле довољно јаке и способне да даду и наметну дефинитиван мир староме свету.

Посмртна Дела Пола Верлена. — (Les Oeuvres posthumes de Paul Verlaine. Léon Vanier, éditeur. Paris, 1903). Велики француски песник писао је врло мало у прози, која је сада прикупљена и први пут у књигу оштампана.

— — —

„Волтериана“. — Немачки писац Вилхелм Манголд штампао је књигу „Voltairiana inedita“, у којој је велики број стихова и епиграма Волтеровиx који до сада нису били познати.

Школа за новинаре. — Нашим је читаоцима познато да од неколико година на овамо течаји за новинаре онде где их има, напредују све више и више, и у погледу систематичности предавања, и бројем, и опсегом предмета, и савршенијом методом наставе. У последње време Пулицер, власник њујоршкога „Света“ (World), решио је да оснује новинарску школу. Он је за тај циљ дао два милиона долара (долар вреди пет динара), а школа ће бити придодата Университету Колумбијском. Професор Елиот, с универзитета Харвардског у Масачузецу, саставио је програм за ту школу. Програм гласи:

„Администрација листова. Организација појединих канцеларија некога листа. Дужности уредникове. Одељење за продају; одељење за огласе; одељење за извештаче. Финансије листа. Одељење за месне, покрајинске и стране вести, за чланке уводне, књижевне, финансијске, о спорту, итд.

„Пословодство листа. Начини штампања, мастило, хартија, електротипија и стереотипија. Слагање; машине за слагање; машине за ливење слова. Начини за репродукцију илустрација. Начини савијања, паковања, и експедиције.

„Новинарско законодавство. Право власништва; дела преступна грађанска и кривична: дела бунтовна: права и дужности штампе у погледу извештаја са судских седница; одговорност директора, главног уредника, извештача и сарадника.

„Етика (морал) новинарства. Тумачење одговорности коју имају писци чланака према публици. У којој мери мишљење главнога уредника или власника листа треба да утиче на састављање вести и бележака? Односи између главног уредника и извештача с обзиром на слободу убеђења.

„Историја новинарства; слобода штампе; итд.

„Књижевни облик листова. Утврђена употреба интерпункције, правописа, скраћивања, типографских знакова, итд.

„Разрађивање поменутих предмета. Енглески језик, извештавање; преписка и дописи; прегледи; мали чланци, уводни чланци. Историја; дубље изучавање савремене историје, политике, и земљописа; политичке и економске науке; дубље проучавање економских проблема и финансијске администрације."

Професор Елиот додаје: „Новинару је потребно пре него ма коме другом да најбољим методама тражи истину. Главна је мана слабих новинара њихова очита равнодушност према истини, и та околност што они чак ни тешкоће не познају на које човек наилази проверавајући и оцењујући историјске и савремене догађаје."

ЧИТУЉА.

Др. Драгиша Мијушковић. — Др. Драгиша Мијушковић, који је преминуо крајем прошлог месеца, био је познат у књижевном свету својим изврсним радовима из историје српског права и многим преводима из области правних и историских наука. Од његових изворних радова нарочиту је пажњу привукао есеј о „Систему Душановог Законика", у коме је доказивана теза да је Душанов Законик „споменик јавно-правног карактера, нека врста Устава наше средњевековне државе". Као његови најзнатнији преводи истичу се Арнтсове „Пандекте", (преведене у друштву с г. Андром Ђорђевићем). Њескила дел Будиче „Енциклопедија права", Пирхово „Путовање по Србији у години 1830" и Бецхотов „Постанак народа". Од мањих радова Мијушковићевих треба поменути један низ политичких чланака — у „Реду", политичком листу из 1894, — у којима је политички живот под Уставом од 1888 био подвргнут систематској критици. Велика је штета што Мијушковић није стигао да спреми за јавност она предавања која је држао на Великој Школи као професор историје славенских права. Сједињујући у себи, ретком срећом, опсежну и солидну правну спрему са сигурном историском методом, врло опрезан, готово плашљив у својим истраживањима, а при том оштроуман, Мијушковић је био управо такав човек какав се за тај посао тражио.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Новопишна ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 4. — 16 октобар, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ОСАМНАЕСТА.

На шта су се све решили чорбаџи-Замфирови само да би укуткали гласове.

(13.)

Кроз уста истога тога Милисава говорио је већи део грађанства, и то је остало, и тако рећи стереотиписало се. И само у толико у колико је код нас „свако чудо за три дана“, само у толико се мање и ређе говорило о Зони, али кад се говорило, говорило се и тумачило само онако као у први мах.

Замфирови су се тешили да ће то ипак проћи, али кад после кратког времена постаде и песма, и кад је чуше, — сви су били као утучени. А песма је гласила:

На порту седаше то Зоне Замфирче
Туд се спацирује Манулаћ банкирче
— „Здраво живо, Зоне! Што ти раде дома?“
— „Здраво су ми дома, сербез си живују,
Сербез к ноћи лежу, спију, урањују
Теке у собу ми често нагвирују:
Дома ли си Зоне? вездан ме питују!...“

Више се није могло трпети. Морао се тражити неки начин и лек злу. Зато су одмах и нашли да ће бити најбоље да брзо сврше ствар. Што ће бити јесенас, нека буде вечерас. А ваљда је и суђено и писано да то тако буде.

Зато се прве недеље по подне крену тетка Уранија (јер је од тетка-Таске, која је иначе свршавала такве ствари, одузето свако пуномоћије, пошто је била оглашена за баксуза), да она покуша да раскрави и ослободи Манулаћеве старије и да им сама понуди и опомене их и да им миг за прошевину. Ако што мисле, нека се, — да им каже — и пожуре, јер Зони се јављају многе прилике; траже је неки официри, три фронтовна и два академска; а они опет нису баш ради да им дете иде у гурбетлук, него би волели да им је ту на очима, и радије би је дали у какву честиту овдашњу трговачку кућу, — тако, отприлике, нека каже.

Тетка Уранија оде али се не врати. Нема је ни у Понедељак ни у Уторак целога да̀на. Код Замфирових одмах осетише да није добро кад не сме да дође, зато се у Четвртак крену сама Ташана до Ураније да види шта је било. Зла слутња се обистинила. Тетка Уранија јој је све испричала. Кад им је, вели, она разговетније наговестила зашто је дошла, они, Јорданови, су се учтиво извињавали: да им дете није још за женидбу, да није одслужило војску, да ће га можда послати горе у Грац, на више трговачке науке (нашто се тетка Уранија грохотом насмејала и рекла: „Лелее, старо магаре, та му се саг топрв сетисте за самарицу!“) и све су такве неке ствари наводили, да је очевидно било, да се на фини начин извлаче и одбијају. Јасно је било да неће, и да верују чаршијским гласовима, јер је Уранија одмах сутра дан чула, достављено јој је, да се Перса, Манулаћева мајка, јасно и разговетно изразила на једном месту код жена: да зато неће Зону за сина, што из њихове породице још досада, хвала Богу, нико није „скочидевојку“ узео на неће ни Манулаћ, макар се никада не оженио, макар отишао у калуђере у свету Богородицу Габровачку. А сем тога — причала је Уранија — и то је имало нешто да значи и није тек онако, — што је Јордановица необично стала хвалитиМану Кујунџију, баш сада, (е што то баш она и баш њега да хвали!) како је момак наочит, добар,

„кротак како девојка“ рече, како је сем тога чула да су се некад Мане и Зона пазили и севдисали, и како им је зар писано да се и узму. А да то не би био први случај нити какво чудо да се ороде чорбаџиска и занатлијска кућа, споменула је неке давнашње случајеве које је још као дете слушала где се чорбаџиски син оженио пударском ћерком, и обратно, где се пољак, што је чувао близу гробља, оженио неком трговачком удовицом и ушао у пуну кућу; а Мане је, вели, тек нешто више; растапа злато, окива иконе, кује минђуше и белензуке, па и ово сад са Зоном, заврши Перса Јордановица, може да испадне по оном народном: „злату ће се куjунџија наћи...“

⁂

Јасно је као дан било, да је Јордановица циљала на Мана, да је другим речима хтела рећи: Како сте дробили тако и кусајте. Она сумња на Мана. А Мане опет, како су чули, не да се ни опепелити да је он штогод у то умешан. — Ено, ономад је истук'о једног што га је запитао шта је он сад: момак, удовац, или шта ли? Брани се да није ни сневао оно што му се пришива; нит' је одвео, нити је покушавао, нити пак изнео тај глас за девојку; ако је ко то урадио, то није нико други, него Манулаћ. Међутим и они који су и мислили да је Манулаћево масло све то, баталили су ту помисао кад су га видели и боље загледали, јер су нашли, да тај не би могао повести за собом ни једну јуницу на улару а камо ли најлепшу девојку као што је Зона!...

Мане, Мане је мајстор за тако нешто. Чапкун-Мане, Ђорђијин син, кријумчарска стара крв, — он је и нико други пустио тај проклети глас који Замфировима не да спавати. Да је старо турско време, чорбаџиско време, уздисаху Замфирови, било би лако; дегенеци (а можда и сургун) му не би фалили, — али је Србија, за фукару слободија, па мука!...

Зато нађу да ће још најбоље бити ако пошљу на месец дана Зону у госте којој од сестара. А имала је три зета у околини. Сиреме је у П*, па тамо нека по-

седи код сестре, може јој се каква срећа јавити тамо И тамо има богатих трговачких кућа а лепотицама се баш не може бог зна како пофалити то место. А најпосле, ако јој се баш и не јави срећа, а оно је и то нека фајда што ће се неко време уклонити испред очију света; свет ће је заборавити, па ће и гласа оног тако полако нестати.

Тако и ураде. Дође зет Гоне по Зону и одведе је. Али је несрећа била то што је она песма о Зони стигла пре ње у П* и Зона је само интересантна била тамо и ништа друго. И место да остане тамо три-четир месеца, или дваред дуже него што су мислили — вратила се оданде после шест недеља тужна и зловољна тужећи се на дуго време проведено тамо.

После две три недеље, дође по њу други зет, зет-Тошке, и одведе је собом у Л* другој њеној сестри. А боље да није ни долазила, јер и овде је она проклета песма пре ње стигла па је било као и у П*. И још горе од онога. Тамо су је тек калфе почеле певати, и то тек соло, — а овде је већ и шегрти певаше и то у хору; у дуету, терцету, квартету, квинтету и тако даље. Певали је и шегрти и тамбураши! — Ту се још мање скрасила него у П*. Овде ни три недеље није остала. Ужасно јој тешко, дуго и досадно било и она се вратила зловољнија и тужнија него икада што је била.

Трећем зету у Л* нису је ни слали. Јер су им одатле писали: да је не доводе сад бар још за неко време, док се ућути са неком проклетом песмом која се тамо сада највише и најрадије пева а почиње се „На порту сеђаше“. Зона је била, — што лепо рекао тада поштар и телеграфиста Пајица, Едисон названи — била је судбине једног рђаво адресованог писма, које лута из места у место, па се, црно од силних жигова, враћа пошиљаоцу са оним хладним, званичним и немилосрдним натписом: „Ретур! Адресанат се не налази у месту!“...

ГЛАВА ДЕВЕТНАЕСТА.

У њој су описани очајни кораци учињени од стране Замфировиx на све стране а највише око Мане, коме су у последње време акције почеле нагло скакати.

Прошла читава година од оног кобног вечера, а ствар још једнако стоји да не може бити горе. Мање се, истина, говори, али кад се већ говори о том, само се онако говори како се првих дана говорило. Говори се двојако, и овако обично, а и у стиховима. На оно прво могли су нешто и одговорити, али на ово у песми ништа; морали су слушати и oћутати. А мало које вече да им не прође поред куће гомила калфица, трговчића или писара из дивизије и из разних војних слагалишта, и не запевају баш пред кућом:

„Тешко дољи куд се вода слива
И девојци која сама дође!“

И тако прошла читава година, век читав за Зону, на коју сва родбина попреко гледаше чак и они даљи који давно већ ни приступа не имађаху у хаџи-Замфирову кућу, и они је нападаху и одрицаху се сродства са њом. А тек како је било Зони с онима што долажаху! Шта је савета и карања прогутала за ту годину — то само она зна! Отац Замфир је с њом врло мало говорио, а тетке и стрине боље и да нису, јер чим зину и отворе уста, оне јој само позлеђују ране својим хукањем и кукањем: како су и оне девовале и ашиковале, — али тога чуда није било: како ће к'о никоја остати уседелица на срамоту Замфировиx из чије су се куће у сретно време већ у петнаестој години удавале! Или је кришом погледају, мере је очима од главе до пете, врте главом забринуто, сажаљевају у себи шапћући „Лелее“, или пуштајући звуке „ццц“! а то све Зона, наравно да и чује и види, па јој тешко и плаче по вазДан. . . .

Једина мајка Ташана што је била нежнија према њој; тешила је, да то није ништа, али је и она кришом поглéдала и тајом плакала. Ужасно је проводила и дане

и ноћи; дању црне мисли а ноћу страшни снови низаху све црње и црње слике из будућности Зонине.

Често ноћу мисли Ташана и дуго не може ока да склони мислећи о Зони, па ваљда под утиском тих црних мисли и заспи па често снева немиле снове. Снева Ташана а к'о њена Зона учена, није више онако умиљата, али је учена; врло учена, све на свету зна, носи чак и наочаре. Чуди се Ташана откуд све то зна, и где је научила Зона све то?! Говори француски, немачки, и грчки зна. Иде по господским кућама, курдисује клавире, свира из неке велике књиге и печали паре, и учи господску децу да говоре француски и одсвуд доноси силне паре кући и меће их на гомилу. Ујутру оде а увече дође. Нема више оне раскошно бујне косе, оног дугог лепог курјука, отрцао се и крзао једнако док није дошао танак и кратак, мало дужи од мачијег репа, после нестаде и њега. Одсекла га Зона, ошишала се а на тршавој глави јој мушки шешир неки (Па дошла иста позната мадмазељ Д' Ангулем што учи децу француски). Крсти се Ташана, брише сузе и пита је: „Што се напраји дете, резил? Што искубе, мори, кујруци? Кој ће те такву, без кујруци, узне?!“ — А Зона јој одговара: „Мори, глај си посла, нане; *ја* ли ћу се зар удам?! Ба! Мене ми стига и овакој!“ — „Леле, плаче Ташана, истин' ли зар искаш девојка да останеш?!“ — „Ама па може да се и удам, одговара Зона, теке, неје зорт! Има време, нане! Зашто си ја печалим и збирам онол'ке паре? За мираз, нане! Па може и да ће да се удам за никога... да се удам за онога ћелеш-ефендију Исидора, агент што је осигуравајућога друства... а може ласно да си останем и девојка... А, једна ли ћу сам ја *таква?!*...

Никад тужнија и утученија није Ташана била него после тога сна. Целога дана јој није избијала из главе слика мадмазељ Д' Ангулем, познате у месту учитељице (са особитом методом за лако и перфектно учење француског језика) која се са Лафонтеновим Баснама често виђала по главнијим улицама. Сутра дан је позвала Ура-

нију и Калиопу, решена да учини још једаред, последњи пут, кораке у обе куће, у Манину и у Манулаћеву. Замолила их да оду,Уранија до Манине а Калиопа до Манулаћеве куће, и да их запитају и затраже да отворено кажу шта мисле с девојком — па куд пукло да пукло! Ове одоше и вратише се с невеселим гласима; јер Уранији рекоше да сумњају на Манулаћеве а Калиопи опет одговорише да сумњају на Манине...

*

Све ово рађено је ако не баш са одобравањем а оно са знањем хаџи-Замфировим. Ах да је оно старо турско време, уздисаше стари Замфир, када је он после паше и владике био прва сила — све би то друкчије било. Али овако није остало хаџи-Замфиру ништа него да дува на нос па да сам потруди своје чудо и господство и да и сам тражи лека томе злу и невољи. Док је малодушна женскадија очајавала мислећи да је све пропало, он је као човек био јачи и сталоженији и као искуснији држао је да још није све пропало. А надао се успеху, јер је спремио терен. О Мани се лепо изражавао. У једном друштву хвалио је Ману као једног доброг занатлију и причао им како је лепо живео с оцем његовим покојним Ђорђијом. Како су један другом у помоћи били; он Ђорђији кад је због неког кријумчарења могао да повуче, а Ђорђија опет њега одбранио од неких пијаних аскера. Тако је говорио већ од дужег времена и пустио да се то чује и надаље, да допре до Мане. Па не само да се задржао на хвали речима, него је и делом доказао да га цени; поручио је преко свога човека једну Богородичину икону да је Мане окује у сребро; и поручио и богато му исплатио.

И кад је тачно извештен био да је Мане све то чуо, и кад му се Мане почео већ и јављати, — крене се једнога дана сам главом чорбаџи-Замфир — не казујући, наравно, никоме ништа. Али то, што је обукао панталоне гугуткине боје и понео скупоцени штап од абоноса

— давало му је свечан изглед и укућани су однекуд слутили, да се домаћин кренуо на врло важан посао.

Тако је хаџи-Замфир пошао чаршијом идући полако и достојанствено, бирајући као голуб где ће да стане. Ход му је био као ход човека који се кренуо да се онако мало прошета једног лепог септембарског дана; да се нагледа лепоте и шаренила на пијаци где сељанке продају грожђе и бресквe. Успут се задржавао мало крај група сељанчица; заустављао их и питао их: како су задовољне с берићетом и кад ће бити берба у њиховом селу?

— Из које си село, дѐте? застаде Замфир запита једну сељанчицу.

— Из Вртиште.

— Татко — кој ти беше?

— Стојанча... Топал-Стојанча...

— Стојанча... Стојанча? присећа се хаџи-Замфир па не може никако да се сети. А, мајка... како ти се зваше?

— Бѐла! одговара девојче.

— Бела? Не ли Бела Стојанчина? Па ти ли си гу керка? рече зачуђено, и маши се за грозд и пипну зрно два! Бре, брѐ! Зар тол'ко голему керку има Бѐла!? Знавам Белу Стојанчину... Познавам ти мајку! вели Замфир и гледа лице девојчетово; ваљда у памети сравњује црте ћерина лица са мајчиним. Познавам гу, познавам! понавља Замфир. И Топал-Стојанчу татка ти познавам убаво! Кротка жена, убава домакица беше! Е-ли јоште онаква добра ткаља како у оној време што беше?.... Беше добра ткаља — и ти си таква да биднеш, како, како, ете, мајка ти! рече и тихо уздахну при помисли да ће све бити што је било, само он неће више бити онај негдашњи!... Хе, ај' иди си, вели јој, па се поздрави на мајку... Рекни гу: поздравија ти се хаџи-Замфир... Познавам гу, како да гу не познавам!... Беше добра аргатка... работила ми је, у лојзе... Беше ватра за работу... вредна... ради и све пѐје... волешем гу

кад потрчи! Па да гу поздравиш дѐте! Рекни: чорбаџи-Замфир... што имаше лојзе у Ћурлине...

Тако је још неке зауставио и питао за берићет, па у том стиже и до Манина дућана. Мане му се јави а он га отпоздрави онако у ходу. Прође дућан за неколико корака а после застаде, као да се сетио нечега, и врати се и уђе у дућан на велико запрепашћене Манино који скиде брзо фес и скочи са седишта, али га Замфир поврати узев сам столицу.

— Остани си, остани!... Седи си!... Ти си работи а ја ће си седнем малко.

Мана покри главу, збунио се, искашљује се и маша за табакеру.

— Па, Манчо, како си... Како пазар, алиш-вериш како? запита га Замфир после кратке паузе правећи и сам цигару.

— Тхе, спрама године! вели Манча распремајући испред себе онако у чуду и забуни једнако.

— Саг, види чудо! отпоче хаџи-Замфир. Има си човек спјасвет деца, па све здрава и цврста и ⌠убава, а једно... оно најмалецно што је, оно жуто, слабо и никакво, — и татко га пâ побоље воле оди сва друга деца! Е, за што је тој саг тако у свет — кој ће да зна!.... Е тој ти је саг алис и сас мен’.... А саг ће убаво и видиш и разбереш, зашто ти дѐмек тој толко дуго зборим!... Имам си дом тесте мушљике, и све побоље и поскупе, а на овуја ми кеиф да пијем тутун, а оне си седе дом, па ако су поубаве и побоље оди овуја! Ти си еснаф човек, мајстор на мушљике... разбираш се у теј ствари... Е, кажи ми, за што је тој?

— Хе, снебива се Мане а утањио гласом још више. Има си човек кеиф и на ништо што је полоше... научија се...

— Хä! одобрава Замфир. Ашколс’н за тај реч!... Овуја мушљику имам си... знаш од које време гу имам?! Море, и не памтим веће!... Од татка ми остаде, а он гу добија у дамно време оди владику Мелентија, онога

што га у Грчку буну обеси пшешка вера туј на нишавску ћуприју... Па зар за тој ми може да је кеиф да чурим на њума. Ако гу неки пут заб'равим дом, а мен' ми се и не чури, кеиф немам!... А имам си дом тесте бре, ем повеће и поубаве и поскупе. Да гу изгубим, баталија би и дуван и чурење!...

— Табијат ти такав, аџијо!

— ...па ете ми се, наставља хаџи-Замфир разгледајући цигарлук о коме је реч, ништо саг батисала; спаде гу прстен, и срма се покидала, па и не прилега веће на мушљику. „Прати гу, — збори ми господин начелник, — по Мамут-агу (он си иде саг у Турско, а скоро ће се врне оданде), па да гу, рече, однесе у Призрен, ели у Пећ; там' су, рече, мајстори за такве работе!“ — Море, што ће ми и Пећ и Призрен и Стамбол — овден си је Стамбол и све! зборим гу па ја. Имамо си ми *овден*, викам ја, господин начелниче, кујунџију, ама антику-кујунџију! Побољи што ће ми, и куде да га тражимо.... што ни треба други, викам ја, при, ете, нашога Манчу. Наше си је дете... Сам ћу гу — ако се, кад минем кроз чаршију, сетим — сам ћу гу, викам, однесем до њег'... Ако гу он не бидне екимин и доктур и не опраји гу — оћу си баталим и дуван, — зашто цигара-пушење без овуј мушљику не бива!... Лезет, тај *слас'* нема!...

— Фала, фала, чорбаџијо, за тај чес' и речи тија! вели снебивљиво Мане.

— ...та веће недеља дана како гу носим, па све си заб'равим... Та и саг виде ли како прокај твој дућан промину; ћа па̂ да заб'равим, ама се сети и врну до теб', да ми, ете, курдишеш мушљику... заврши Хаџи-Замфир и пружи му цигарлук. А ја ће пратим за њума, додаде, кад буде готова...

Мане разгледа муштиклу. Каже му да се и лако и брзо може поправити, за четврт сахата, и пита га, где ће бити да је пошље за њим.

— Што ти да ми пратиш?! — Кад викаш да је за черек сата готова, па ја ће си туј причекнем а суд и

господин приседник ми неће побегне... пошеја сам у суд... вели Замфир правећи цигару и мећући је у другу једну муштиклу. Повуче неколико димова, па баци цигару и врати муштиклу у футролу. Ете тој си је, алис што *ти* отопчке рече: „Има си човек кепф и на ништо полоше... научија се!“ Виде ли? Не чури ми се! Кепф си немам на другу... Исти тај дуван, ама неје та иста мушљика! Три четири дима, па гу фрљи!...

Мани мило што му Чорбаџи-Замфир наводи његове речи. Задубио се у оправку муштикле. Сам ради јер је мало час послао све млађе из дућана и остао сам.

Тишина. Замфир разгледа по дућану и изјављује од времена на време своје и чуђење и задовољство а Мане се удубио у посао па ради, али се крадом испод очију почешће погледају, заваравају један другога, док им се једном погледи не сусретоше.

— Ахаха! зева Замфир и зевајући пита. Кол'ко си платија, Мане, за овуј Вертхајмову, ете, касу?

— За коју, пита Мане; за онуј поголему, ели за овеја мале?

— Бре! Три ли имаш? запита зачуђено Замфир и сад тек спази и ону велику иза леђа.

— За голему, двокрилну, шест стотина, а за малу, за сваку по двеста и педесет.

— Аферим, хвали га Замфир. Када доживесмо и тој да наше дете има си *три* касе.

Мане му каже да су му обе потребне због драгоцености којих има много, па не може да их свако вече односи и у јутро опет доноси у зеленим кесама, као некад што су старе кујунџије радиле.

— Ех, вели му Замфир; куде су били они старн спрама *теб!* Оној беоше *прстенџије* и *дугменџије*, а ти си златар, *јувелир* један, може да се викаш! ласка му Замфир.

Дуго се још разговараху о момцима и чирацима и о пазару, кад уђоше две сељанчице у дућан да купе гривну, једна старија а друга млађа.

— Што искате? пита их Мане.

— Ја нећу да пазарим, сал прајим друство... из једно смо село, и комшије... Она иска да купи ништо... саг први пут купује, па се срамује... рече старија и показа на млађу која је стисла паре у шаку па се забленула у Ману а застала одмах на улазу у дућан.

— Што искаш, што ти треба?

— Искам, требе ми срма-мустаћи... Леле! трже се мала, посмешила сам се! замуца застиђено девојче и покри шакама поцрвенеле образе, требе ми ете-те, искам *срма-белензуци*...

— Е, тој може, умеша се стари Замфир који се слатко насмејао. Тој може, тој има. Белензуци се продавају а мустаћи се сал давају, а не продавају, и стаде очински мило гледати обе муштерије. Заусти да их пита из кога су села и чије су, али се уздржа ваљда зато, што је у Манином дућану. Девојке пазарише па и одоше.

Осташе опет сами.

Опет мала почивка.

— Бре! поче хаџи-Замфир, исквари се много свет! Батисаше се и селскије!... Ни има веће стид, ни чес', ни па срамуваље оно старовремско!...

— Па, посмешило се дете...

— „Дете“ — а виде ли како уме да збори и што иска да пазари! Познаваш ли *гу?*

— Не познавам *ги*, аџијо...

— Ех, кујунџија — па да не познава селски девојчики! дира га Замфир. Није ништо лошо... Теке... Зборим си... *за теб'* неће да ваља!... Зашто ти си јоште аџамија, прајиш си кеф с уста; а други слуша, па мисли, истина је... слушају чираци — па *није ред* за еснаф човека. Искачају лоши речи!... Не чиниш ништо лошо, ама — није ред!... А да си имаш домаћицу, — е тој веће на друго прилега! Тој си је ред, ама и тагај то не бива пред чираци!... А ти што радиш саг?... Арчиш такој и губиш си младос' твој убав... Време проминује... Треба

веће да се жениш... мајка ти не може саг ласно хизмет да ти чини... На мајку треба да мислиш, дете!

— Па ће се женим...

— Е што чекаш?... Искаш паре; *мираз?!*...

— Јок, чорбаџијо, *девојку* си искам! ... „Мираз“... Ципилијски мираз! Што ће ми давају у мираз! Једну кесу *леблебије*...

— Што кесу леблебије! Ама има понеки па ће и паре да дава! Питујем те, ете, сал тој: тражија ли си?

— Несам тражија, теке...

— У кога си тражија, та да ти не дава? Имаше ли га у наш варош так'в човек? ...

— Како да ти рекнем, аџијо... Искочио лош реч за мен': та ловџија сам, мераклија сам, џимпир. коцкарин... искочи *никакав* човек, аџијо, у чаршију помеђу трговци и еснаф човеци!... Та како саг да тражим, кад убаво си знам да ми неће дадну девојку.

— Та што неси тражија никог потаквог човека, од ред човека... Татко ти имаше пријатељи сијасвет, а ти си жмијеш неженет и губиш си младос' са селски звери... И ја ти се с татка живувашем алис како с брата... Е ли си дошеја при мен' и питаја *мен'*, да ти, дёмек, наводаџишем за нику трговачку керку... Неси!...

— Несам... одговара Мане, и пружи Замфиру муштиклу коју је оправио.

— Ја си сина немам, Мане, Татко те Ђорђија *мен'* у аманет остави. Тој си не знаје ники: знаје Бог и црна у Горицу земја што ти татка покрива. По саг да ме не зовеш *чорбаџијо* и *аџијо*, веће *татко* да ме зовеш... Татко сам ти, зашто си ми *аманет*... Ако искаш да се жениш — мен' ми сал кажи... Разбрали? заврши стари Замфир и опрости се с Маном који га, силно тронут, при поласку пољуби у руку...

*

— Вративши се кући старп Замфир је поверио домаћици разговор с Маном и није крио да се нада да га је Мане разумео и да ће колико сутра или прекосутра

ствар свршена бити. А да је мајка ћерки поверила то, није, мислим, нужно ни казати.

И сви су се надали и свакога дана очекивали да се појави ко од Маниних. Али су се преварили сви. Прође недеља дана а од Мане ни трага ни гласа. Чак му је по поузданом човеку поручено: да Замфир даје уз Зону пет стотина дуката мираза на дан прстена. Мане је био срећан и задовољан, после оне сцене са старим Замфиром; разумео га је добро, па ипак није ни корака пришао на сусрет жељама хаџи-Замфировим. Знао је он добро старога господара; знао да је у кући свемоћан, да што он каже, то је казано, а што заповеди да ће бити и послушано. — Па ипак. Није хтео ништа силом да добије. А после, њега и није вређало то, како су о њему мислили и ценили га старији њени, него га је болело оно што је она о њему мислила и рекла и иза његових леђа и њему у очи. И што би она сад учинила као послушна кћи од страха очева, застрашена и присиљена, — то му није требало. Зато је Мане остао и на даље хладан и повучен, и оставио их без одговора.

Ово је силно дејствовало на све у хаџи-Замфировој кући а на Зону највише. Била је као убијена; тужна по вазадан, суморна и лепа као јесен која настајаше. Као пожутело лишће што се кидало и опадало, тако и наде њене кидаху се и опадаху једна по једна. Обузе је и притиште тешко и горко кајање. Растужило је ово тихо јесење време. . . Ах, како је могла бити срећна! размишљаше сећајући се њега и речи његових, а седећи усамљена, засипана јесењим лишћем, на доксату, и кидајући митровске, зимње руже, запева тихо песму:

„У башчу ми зумбул раст'о,
Ја га не гледах;
На зумбул ми булбул пој'о,
Ја га не слушах!...“

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ИКО БЛЕНТО.

Страши стијена као забленуто чељаде. Са средине узбуркана мора отискују се валови и запљускују је. Час по лагано, па онда више и више, али без реда и прелаза. Иза малена вала заљуља се покоји брдске величине и клепне о стијену свом снагом. Разбије се сав у безброј капи и млазова. Зачује се донебесни фијук. Али стијена стрши, и осипље се пјеном.

На пучини, стијени напремасе, игра лађица. Савијена једра личе сломљеним крилима савладана галеба, што га вал бацака. Стијена стрши и гледа игру крвавијех валова; како су ужасни на крају, необуздани у средини.

Непомичан као стијена застануо Илија. Бленуо и гледа у ужасну игру валова. Мотљају се мисли час по лагано, час брже. Али се дигне покоја, осјећа је он, из сред костију, из сржи. Сине из ногу, руку, прси и лупи о главу, изнутра; лупи страшно, да се разаспе у хиљаде свјетлица. Он скупља обрве, мргоди лице, затвара очи, а стиска зуб о зуб, да је тако боље види, разумије.

И он види све, баш све. Свијет га не разумије и вели: Илија се забленуо.

Многа је мисао лупила о Илијину главу. Много се пута чуо страшан фијук тамо у оном кавезу, што срце по њему млата разбијеним крилима. Али глава стоји; осипље се сједином.

Икина кућа права лађица на узбурканој води. Једра оборена, а валови је бацакају. Ико застајкује и гледа. Ико, стијена на мору.

Његова кућа није празна, али му је у њој ипак необично. И по њој миголе дјечица, скакућу и пијучу, али то пијукање његова срца не може да загрије. Није Ико још ниједно голупче прихватио коштуњавим и косматим

рукама за шљепочнице и погледао му у ону небесну боју, што се у очима огледа. Његова старачка душа није још ни једном угасила жеђи своје свјетлошћу дјечијих очију нити изразом њиховијех лица. Не, није он тога никада чинио.

И њега су дјеца звала: ђедо, ђедо, — али су га те ријечи боле као оштри ножеви. И он се трзао, трзао као убоденик и гурао руком. Често је пута посрнуло по које унуче и преко носа у томе гурању. Илију то није бољело, јер он не би никад ни видио. Његово је лице било увијек окренуто.

Па ипак их Илија није псовао. Нико у кући не чу псовке, па ни ријечи. Али је зато душа његова знала за њи'. Унутра, унутра у њему, у тој бездани, разлијегао се неки глас страшно, ужасно. На сваки узвик: ђедо, будио се тај глас и роптао снагом невремена морског. И све би се слило у једва чујан израз: казно моја, још си мала.

Кућа Илијина лежи на путу, уза шуму. Око пута, испод ње, дижу се високи дрвореди.

Илија је познавао свако дрво, свако редом. Није то било само једном, да је он испод покровца на каменом кревету, поред запретане ватре, о њима премишљао, с њима се забављао.

Знао је он сваки дуб, сваку кошћелу, мурву, јасику; колико које има грана и на коју се страну пружају; како је које дрво вјетром шуштило, како увелим лишћем мирисало; докле је у које доба осјен бацало.

Познавао их је он, као што познаје добар друг своје другове. И волио их је тако. Свакоме је име давао. Испод њих је био најмилији пут његов.

— Не волим те, Мурво, име ти твоје. Нека, и нијеси за друго, до да плодом храниш унучад ми.

— А ти, Дубане, кад ћеш једном да се смилујеш твоме Ики да га ошинеш том граном твојом накривљеном, и разбијеш му потиљак?!... Онако изненада, да ти не би утекао. Кад ћеш, Дубане, црн ти лонац! Зар

да те утома његујем? Та његујем ја тебе к'о мало дијете. Највише сам гноја за те искренуо, па и најмању кркалицу с пута, и највише воде на твоје жиле просуо.

Идући испод дрвећа изгледао је Ико као онај што је нешто изгубио, те се по неколико пута истим путем повраћа.

Ништа се није могло отети његову оку. Је ли заграктала гавранина изнад његове главе, одозгор с виsoких грана, погледао би га Ико оком пуним жељовита израза:

— Ха гавро црни, тицо моја бијела, најбјеља. Оди сађи, и тим твојим рачвастим кљуном запарај преко Икина чела; па нека крв потече, да је онако врућу осјетим. Запарај, па таман у око, у десно. Изби га. Изби га, гавране. Заболи у њ кљун, па га ispi, исциједи, к'о што дијете исциједи јагоду грожђа. Не знаш ти, Гавро, како то око Ики смета. То десно, којим је нишанио. Смета, гавро, осјећа то Ико. Боли Ику, мниш све га боли, читав живот, а кад упре у око прстом, види он да га само око боли. Грешно око. Вади га, гавро, и Ико ће оздравити.

На тај би начин били разговори Икини, да их је ко могао чути. Ико је тако осјећао. Његово мрмошење с дрвећем, с птицама, само је то значило.

И овај је пут ишао Ико између дрвореда. Први је то пут било у животу његову што иде тим путем не разговарајући се с дубовима, мурвама, јасикама.

Застајкивао је Ико испод њих и разговарао сам са собом.

Дуго је Ико досад чекао, дуго разговарао са дрвећем, вјетром, птицама. Али никад ништа изразговарао: ништа ишчекао. Чело му је било још увијек тешко; око му је још увијек сметало.

Нијеси ти, људо мој — мислио је Ико — да си сам међу дрвећем, тицама. Нијеси. Ови раде све слушајући, лишће пита своју грану, грана стабло, стабло земљу. Ни лишће, ни грана, ни земља, нијесу шупљи, људо мој. У

теби провалија, и ти питаш њу, лудо мој. Бескрајна је она као море. Тешко оном, ко се њоме упусти без снаге, без мушке снаге. Па и са снагом тешко. Не превали ти ње с краја на крај, лудо мој. Доста, ако се снага мушки испирне.

Слаб си ти Ико; тебе боли нешто у прсима, глави, у оку. Зеница те боли. А зашта је комшија твој, Ико, но да ти зеницу извади?...

Три пута је обишао Ико данас око суднице варошке у таким мислима. И једва четвртом у њу коракнуо.

— Помагај, сподине, викао је сасвим разговијетно судцу, суди ми, да ме око престане бољети. Више се не може издржати. Ја сам велики грешник, убица; суди, сподине.

— Иди, Ико, иди; теби нема суда.

— Не могу, сподине драги, да издржим; не могу дуже, све ме боли. Хтио бих међу људе. А без твоје осуде не могу.

— Иди, Ико, попу.

— Не попу, сподине, не ваља поповска. Попови с Богом работају, а Божија је на дугу штапу.

— Ево ти, Ико, запали, па иди међу људе. То је осуда. Ко сам себе тужи, пола му се прашта. А ко себи суди, — све. Иди, Ико, међу људе.

То је узрок, што се Ико овај пут удубио у се, и што се не разговара с дрвећем идући испод њега. У његовој је глави судац. Види га Ико, како сједи за столом, а пред њим крст и двије свијеће.

Говори судац, одговара Ико.

— Ама сподине, ако ти мени добра желиш, узми ти ту крстину испред себе, замахни добро, па по овоме моме потиљку. А ако та разапета рука не улети сва унутра, ти снова, сподине. Учини то, сподине, па Ико здрав.

И опет пође напријед.

Не може Ико никако да изиђе на чисто са собом. Не може да изађе из себе. А хтио би међу људе. Помоћи

би хтио. Зато је и ишао суду. Дубока је провалија у човјеку, знао је то Ико; тешко му је било у њу. Али се ипак полако упуштао. Таман као дијете кад први пут загази у воду. Полако: корак иђ, па натраг; опет напријед, натраг, напријед, док не упане до грла. Отален је или запливати или загрцати.

Ико је загазио до грла.

— Ко себе тужи, пола; ко себе суди, — све. Али Ико тужи, а не суди, кућо моја, вели Ико сам себи стигав пред кућу.

Тужи Ико, добро моје, године су већ, али судије нема. Узалуд су и Бог и људи. Двије се царевине промијенише: у једној не бијаше правде, у другој не мариње за њу; а све за више зло Икино. Нема судије.

Страшна је крв, коју је Ико пио. Жива је то, кућо моја, па се разлила свуд, свуд: у крв, у месо, у кости, у срж, у косу; и тражи са свију страна на стотину уста крв за крв.

Стотине сам превалио кушњи, али нема откупа. Око за око, крв за крв. Је ли тако или није, реци ти, Мјесече, и ти Данице, Петров крсту и Коло Богородичино, што ме тако пријекорно гледате. Је ли тако, кућо моја, и ти гријеху, што си у њој — шћери, нешћери, мурве једне, што ми унучад дадосте без зетова. Реците да ли Ико право говори...

— Ко сам себи суди, све му се прашта, промрмољи Ико још једном и поче да млата рукама изнад себе. Као утопљеник кад се омакне дубље од грла.

— Тако, кућо моја, сад сам накупио снопи ватре мјесечеве; нека све мјесто види, како гори огњиште Икино, како Ико себи суд држи.

Рече то и прекорачи кућни праг.

Б. Ћоровић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(13.)

VIII.

Та чувена скупштина доиста дође. На дан свечаности сви су се становници, на својим вратима, још од рана јутра разговарали о припремама; фронтон на општинској згради беше окићен венцима од бршљана; на једној ливади беше подигнут шатор за гозбу, а на средини тржишта, пред црквом, нека врста топа требало је да објави долазак Г. начелника и да поздрави имена награђених привредника. Народна гарда из Бушија (у Јонвилу је није било) беше дошла и придружила се чети ватрогасаца којом је заповедао Бине. Он је имао тога дана оковратник већи но обично; утегнут у својој униформи, он се држаше тако круто и непомично, да изгледаше да су на њему живе још једино ноге које су се дизале одмерено, одсечно, једним покретом. Како је између порезника и пуковника било супарништва, и један и други, да би показали своју способност, престројавали су своје људе одвојено. Црвене еполете и црне блузе пролазиле су тамо амо наизменце и њиховом кретању није било краја. Никад није било толико спољашњега сјаја! Многи мештани беху још у очи тога дана опрали своје куће; тробојке су висиле на притвореним прозорима; све каване беху пуне; и на оном лепом дану, круте капе, златни крстови и мараме разне боје изгледале су беље од снега, преливале су се на јасноме сунцу, и својим растуреним шаренилом истицале су суморну монотонију капута и плавих блуза. Сељанке из околине вадиле су, скидајући се с коња, велику чиоду која им је стезала око тела хаљину, задигнуту да се не би упрљала; а мужеви, пак, беху покрили своје шешире, да би их сачували, ценим марамама од којих су један крај држали у зубима.

Гомила се слегала у главну улицу с оба краја села. Врвела је из споредних улица, из пролаза, из кућа, и с времена на време чула се лупа звекира на вратима, иза домаћица у кончаним рукавицама, које су ишле да виде свечаност. Опште дивљење изазивала су два дугачка троугаоника са лампионима, намештена један с једне други с друге стране трибине, која је била подигнута за представнике власти; сем тога, уз четири стуба на општинској згради, биле су ободене четири мотке, и свака је носила по једну малу заставу од зеленкаста платна, с натписима из златних слова. На једној је стојало: „Трговини“; на другој: „Земљорадњи“; на трећој: „Индустрији“; а на четвртој: „Лепим вештинама“.

Али весеље, које је раздрагало сва лица, као да је онерасположило госпођу Лефрансоа, крчмарицу. Стојећи на басамацима своје кујне, она је мрмљала кроз зубе:

— Баш је једна глупост она барака од платна! Мисле ли они да ће начелнику бити пријатно да руча тамо, под једним шатором, као какав комедијаш? И то је код њих радити за добро земље! Није онда ни било вредно набављати нарочитог кувара из Нефшатела! И за кога? за краваре! за којекакве гоље!....

У то прође апотекар. На њему беху фрак, панталоне од нанкина, обућа од даброве коже, и као нешто особито шешир — шешир низак.

— Слуга! рече он; извините, хитам.

И како га гојазна удовица упита куда ће:

— Смешно вам је, је-л-те? ја који сам више у својој лабораторији но онај пацов у своме сиру.

— Каквом сиру? рече крчмарица.

— Ништа, ништа! настави Хоме. Хтео сам вам само објаснити, госпођо Лефрансоа, да ја обично не излазим нигде из куће. Али данас, у оваквој прилици, потребно је да. . . .

— А! ви идете тамо? рече она са презривим изразом.

— Да, идем, одговори апотекар зачуђен; нисам ли члан саветодавног одбора?

Госпођа Лефрансоа гледала га је неколико минута, па напослетку одговори смешећи се:

— То је шта друго! Али шта се вас тиче пољопривреда? зар се ви разумете у њој?

— На сваки начин да се разумем, пошто сам апотекар, то јест хемичар! и како је предмет хемије познавање узајамне и молекуларне радње свију природних тела, то земљорадња спада у њену област, госпођо Лефрансоа! И доиста, састав ђубрета, врење течности, анализа гасова и утицај кужних испарења, шта је све то, питам ја вас, ако не чисто на чисто хемија?

Крчмарица не одговори ништа. Хоме настави:

— Зар ви мислите да агроном може бити само онај који је сам собом орао земљу или гајио живину? Та пре је потребно знати састојке поменутих материја, геолошки положај слојева, атмосверске утицаје, каквоћу земљишта, минерала, воде, густину разних тела и њихову капиларност! и шта ти ја знам? После, треба знати у прсте сва начела хигијене, ради настојавања, давања упустава око подизања зграда, гајења стоке, исхране послуге! Па треба још знати и ботанику, госпођо Лефрансоа; моћи распознавати биљке, разумете ли, које су здраве а које шкодљиве, које некорисне а које храњиве, да ли је добро чупати их овде и пресађивати тамо, размножавати једне, уништавати друге; укратко, треба стално пратити науку читањем књига и новина, бити вечито спреман за давање упустава ради побољшања. . .

Крчмарица није скидала очију са врата *Француске каване*, а апотекар је настављао:

— Камо среће да су наши земљорадници хемичари, или да бар више слушају савете науке! Ето ја, ја сам ту скоро написао једно повеће дело, једну расправу која има преко седамдесет и две стране и која се зове: *О јабуковачи, о њеној производњи и њеном дејству; с неколико нових мисли о овом предмету*; ову сам расправу послао руанском агрономском друштву, и имао сам част бити изабран за његовог члана, у земљорадничком одељењу,

одељку за воћарство; и видите, да је моје дело предато јавности...

Али апотекар ућута, толико је госпођа Лефрансоа изгледала занета.

— Гледајте их само! говорила је она, просто необјашњиво! у таквој једној прчварници!

И слежући раменима, која су јој затезала на прсима плетену блузу, показивала је обема рукама крчму свога противника, из које се у том тренутку чула песма.

— У осталом, неће за дуго, додаде она; најдаље за осам дана готов је.

Хоме се трже пренеражен. Она сиђе низ она три басамака и шану му на уво:

— Шта! зар не знате? Ове недеље пописаће му ствари. Лере је тражио продају. Сатр'о га је с меницама.

— Да страшне катастрофе! узвикну апотекар, који је за сваку могућу прилику умео наћи згодан израз.

Крчмарица му поче дакле причати целу ту ствар, коју је дознала од Теодора, Г. Гијоменовог момка, и мада је мрзела Телија, она узе осуђивати Лереа, како је то једна варалица, један подлац.

— Ах! рече она, ено га на пијаци; јавља се госпођи Бовари која је у зеленом шеширу и, шта више, иде под руку с г. Буланжеом.

— Госпођа Бовари! рече Хоме. Одох да се поздравим с њом. Можда ће јој бити мило да добије место у кругу, под перистилом.

И, не слушајући тетку Лефрансоа, која га је звала да му све опширније исприча, апотекар се удали брзим кораком, с осмехом на уснама и врло важан, делећи десно и лево многобројне поздраве, и заузимајући подоста простора с дугачким пешевима од свога фрака који су се за њим лепршали на ветру.

Како га је спазио из далека, Родолф беше убрзао корак; али се госпођа Бовари замори; он зато пође лакше и рече јој смешећи се, тоном свирепим:

— Хтео сам да се опростим оног дебељка; знате, апотекара.

Она га гурну лактом.

— Шта ли то значи! упита се он.

И он је стаде посматрати испод ока не заустављајући се.

Њено је лице било тако мирно, да се на њему ништа није могло приметити. Оно се у пуној светлости издвајаше под облим шеширом са бледим тракама које су личиле на лишће од треске. Њене очи са дугачким повијеним трепавицама гледале су преда се, и мада су биле јако отворене, чиниле су се са стране мало стиснуте, због крви која је благо била под њеном нежном кожом. Румена боја беше облила преграду њенога носа. Она је нагињала главу на раме, и између усана видео јој се седефасти крај њених белих зуба.

— Титра ли се она са мном? мислио је Родолф.

Међутим овај Емин покрет био је проста опомена, јер је г. Лере ишао за њима и говорио им овда онда понешто, као да је хтео да ступи у разговор:

— Баш је диван дан! цео је свет изишао! имамо источни ветар.

Ни госпођа Бовари ни Родолф нису му ништа одговарали, но он је на најмањи њихов покрет прилазио с речима: „Изволите?“ и приносио руку шеширу.

Кад су били пред кућом поткивачевом, уместо да иде и даље путем до на крај вароши, Родолф нагло пође једном стазом и одвуче госпођу Бовари; он викну:

- Лаку ноћ, Г. Лере! до виђења!

— Како сте му дали пут! рече она смејући се.

— Зашто трпети оне који су досадни, настави он; и пошто сам данас тако срећан да сам с вама...

Ема поруменe. Он не доврши реченицу. Затим окрену говорити о лепом времену и о задовољству ићи по трави. Неколико маргарета беше цветало.

— Ево лепих маргарета, рече он; има их за много пророштава за све заљубљене девојке у околини.

Он додаде:

— Како би било да узберем једну. Шта велите?

— Зар сте ви заљубљени? рече она кашљући мало.

— Хе! ко зна? одговори Родолф.

На ливади поче се прикупљати свет, и на сваком кораку наилазили сте на жене са њиховим великим кишобранима, њиховим котарицама и њиховом децом. Често је ваљало уклањати се испред дугачког низа сељанака, слушкиња у плавим чарапама, са незграпним ципелама, са сребрним прстењем, и које су мирисале на млеко кад се поред њих прође. Оне су ишле држећи се за руке, и тако се беху растуриле целом дужином ливаде, од реда јасика до шатора за гозбу. Али беше дошао тренутак оцењивања и привредници су, један за другим, улазили у као неки хиподром, који је образовао дугачак конопац затегнут на кочевима.

Стока беше ту, окренута главом према конопцу, са неједнаким сапима, рђаво поравнатим. Дремљиве свиње беху зариле њушке у земљу; телад су мечала, овце блејале; краве су, с једном ногом повијеном, лежале на трави и, преживајући лагано, жмиркале својим тешким трепавицама, бранећи се од комараца који су зујали око њих. Слуге, голих руку, чврсто су држале на улару пропете пастуве, који су силно рзали у правцу кобила. Ове беху мирне, са опруженом главом и гривом која је висила, док су им се ждребад одмарала у њиховој сенци, или прилазила овда онда да сисају; и изнад дугачке таласасте равнине свих ових нагомиланих тела, дигла би се, кад духне ветар, као какав талас, покоја бела грива, или би избили шиљати рогови, и главе људи који су трчали. У страни, ван ограђенога места, на сто корака даље, стојао је велики црн бик, с корпом на њушци, с гвозденим прстеном на ноздрвама, и који се није мицао, као да је од бронзе саливен. Једно дете у дроњцима држало га је на конопцу.

Међутим, између двоструког реда стоке, ишла су лаганим кораком господа, која су прегледала сваку жи-

вотињу, па се после тихим гласом саветовала. Један од њих, који је изгледао најважнији, бележио је у ходу по нешто у једну записницу. То беше председник оцењивачког одбора: Г. Дерозре од Панвиле. Чим познаде Родолфа, он му живо приђе и смешећи се љубазно рече му:

— Шта, господине Буланже, ви сте нас изневерили?

Родолф га стаде уверавати да је сад баш хтео доћи. Али кад председник замаче:

— Баш да му не идем, додаде он; ваше ми је друштво пријатније но његово.

И, немевајући целу изложбу, Родолф је показивао жандарму своју плаву објаву, да би лакше прошао, и овда онда зауставио би се пред каквим лепим *грлом*, коме се госпођа Бовари није ни мало дивила. Он то примети, и онда се стаде подсмевати јонвилским женама због њиховог одела; затим извини самога себе што ни његово није на свом месту. Оно је указивало на ону нескладност ствари простих и одабраних, у којој прост човек обично назире настран живот, бурне осећаје, несвртање на уметност, и увек неко извесно презирање друштвених назора, што га очарава или једи. Тако, његова кошуља од батиста са убраним зарукављем пучила се према ветру, на грудима, испод прсника који је био од сура цвилиха; а његове панталоне са широким пругама падале су до чланака на његову обућу од нанкина, обложену лакованом кожом. Она беше тако сјајна, да се на њој трава огледала. С њом је он газио по коњској балези, држећи једну руку у џепу од свога прсника, а сламни шешир накривљен на уво.

— У осталом, додаде он, кад човек живи на селу...

— Није вредно ни мучити се, рече Ема.

— Тако је! одговори Родолф. Кад човек помисли да ни један једини од ових добрих људи није кадар разумети ни крој једног капута!

Они затим почеше говорити о паланачкој простоти, о бићима која она угушује, о лепим сновима који се у њој губе,

— Зато и јесам, рече Родолф, из дана у дан све суморнији...

— Ви! рече она зачуђено. А ја сам мислила да сте врло весели?

— Ах! да, по спољашњости, јер пред светом умем да носим на лицу подругљиву образину; међутим, кад погледам гробље, на месечини, колико сам се пута питао не бих ли боље учинио да одем онима који почивају...

— О! А ваши пријатељи? рече она. На њих не мислите.

— Моји пријатељи? који то? имам ли ја пријатеља? Ко води рачуна о мени?

И ове последње речи он пропрати као неким звиждањем кроз зубе.

Они се морадоше за тренутак раставити, да пропусте једнога човека који је носио иза њих читаву кулу од столица. Тај је човек био тако претоварен столицама, да му се видео само врх од дрвене обуће и крај право опружених руку. То беше Лестибудоа, гробар, који је носио кроз светину црквене столице. Врло досетљив за све што се тицало његове зараде, он беше пронашао ово средство да се користи скупштином; и добро је пролазио, јер није знао кога пре да задовољи. Сељаци, којима је било врућина, отимали су се о ове столице чија је слама мирисала на тамјан, и са извесном побожношћу наслањали су се на њихове високе наслоне, укапане воском од свећа.

Госпођа Бовари опет узе под руку Родолфа, који је, као говорећи самом себи, настављао:

— Јест! без чега све нисам био! вечито сам! Ах! да сам имао у животу какав циљ, да сам нашао на чију љубав, да сам нашао кога... Ох! како бих утрошио сву своју животну снагу коју имам у себи! ја бих све савладао, све раздробио!

— При свем том мени се чини да вас човек нема зашта жалити, рече Ема.

— Мислите?

— Јер напослетку..., настави она, ви сте слободни.

Она се устезаше:

— Богати.

— Немојте ми се подсмевати, одговори Родолф.

Она се стаде клети да се не подсмева, кад се наједанпут захори пуцањ топа; у један мах све полете у правцу села.

То беше погрешна узбуна. Г. начелник није долазио; и чланови оцењивачкога одбора били су у великој неприлици, не знајући да ли да отворе седницу или да још чекају.

Напослетку, у дну Трга, помолише се велика најмљена кола са два мршава коња, које је кочијаш у белом шеширу шибао што је могао јаче. Бине је имао једва толико времена да викне: „К оружју!“ а пуковник да учини то исто. Њихови људи појурише за оружје у купама. Наста ужурбаност. Неки чак заборавише оковратнике. Али начелничка кола као да су опазила ову забуну, и спарене кљусине, клатећи се у запрези, стигоше у лаганом касу пред општински перистил, баш у тренутку када су се народна гарда и ватрогасци развијали, уз ударање добоша, војничким кораком.

— Гимнастичким кораком! повика Бине.

— Стој! повика пуковник. На лево, у фронт!

И после „пред прси“, за време кога је продужено звечање карика звонило као бакарни котао који се котрља низ степенице, све се пушке спустише к нози.

Тада сиђе с кола један господин у кратком капуту са сребрним везом, спреда ћелав, с мало косе на потиљку, тамна и бледа лица, и добродушна изгледа. Његове велике и густим трепавицама покривене очи затварале су се упола да боље разгледају свет; његов шиљати нос беше се подигао, а на његовим упалим устима лебдео је осмејак. Он познаде председника општине по ешарпи, и саопшти му да Г. начелник није могао доћи. Затим изјави да је сам помоћник начелства, и додаде неколико извињења. Тиваш одговори са неколико учтивих

речи, на што помоћник признаде да је збуњен таквим дочеком; и они остадоше тако, лице у лице, додирујући се скоро челом, окружени члановима оцењивачког одбора, општинским одборницима, угледним грађанством, народном гардом и светином. Притискујући на груди свој мали црни тророги шешир, Г. помоћник је понављао свој поздрав, док се Тиваш, савијен као лук, такође смешно, муцао, бирао речи, уверавао о својој оданости монархији, и о части која је указана Јонвилу.

Хиполит, крчмарски момак, дође и узе за узде кочијашеве коње, и нахрамљујући својом сакатом ногом одведе их под капију *Златнога лава*, где се много сељака беше искупило да гледају кола. Добош забубња, топ загрме, и господа се, један за другим, испеше на трибину и поседаше у наслоњаче од црвеног плиша које беше позајмила госпођа Тиваш.

Сви ови људи личили су један на другога. Њихова плава лица, без живости, мало опаљена сунцем, имала су боју благе јабуковаче, а њихови густи залисци излазили су из високих, крутих оковратника које су држале беле вратне мараме са јако истакнутим чворовима. Сви прсници беху од кадифе, исечени у облику струке; сви сатови носили су на крају дугачке траке по какав дугуљаст печат од карнеола; и сви су држали руке на куковима, пажљиво раскорачени, у панталонама чија се глатка чоха светлила јаче но кожа на гломазним чизмама.

Отмене госпође биле су позади, под тремом, између стубова, док је остали прост свет био преко пута, стојао или седео на столицама. И доиста, Лестибудоа беше донео ту све столице које је пренео са ливаде, па је, шта више, сваког тренутка трчао у цркву по друге, и својом трговином тако закрчио пут, да се с тешком муком могло доћи до степеница што воде на трибину.

— Ја налазим, рече г. Лере (обраћајући се апотекару, који је пролазио да заузме своје место), да је овде требало побости две млетачке катарке; нешто мало озбиљно и богато окићене изгледале би врло лепо.

— Разуме се, одговори Хоме. Али, шта ћете! председник је све узео на себе. Он, јадник, нема много укуса, и шта више, ни најмање се не разуме у уметности.

Међутим Родолф се беше попео с госпођом Бовари на први спрат општинског дома, у *салу за већање,* и како је та соба била празна, изјави да ће из ње лепо моћи уживати у призору пред њима. Он узе три столице које су биле око јајастог стола, испод владаочевог попрсја, и примакнувши их једноме прозору, они седоше једно до друго.

Доле, на трибини, опажала се нека живост, дуго шапутање, преговарање. Напослетку, Г. помоћник устаде. Сад се знало да се он зове Лијевен, и његово име ишло је од уста до уста. Кад је упоредио неколико листова и принео их очима да боље види, он отпоче:

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

Д У Н Д А.

(3.)

Онда поседаше око једне високе чиније за чорбу, из које је излазио мирис купуса. И покрај ове узбуне, вечера је била весела. Јабуковача је била добра, породица Лоазо и милосрдне сестре узеше је из економије. Остали су тражили вина; Корниде заиска пива. Он је отварао боце на један нарочити начин, пенушао течност, посматрао је нагињући чашу, коју би затим дизао између лампе и ока да боље оцени боју. Кад је пио, велика му брада, која је била боје његовога омиљеног пића, изгледала је да дрхти од милоште; очи су му зрикаво гледале да не би нимало изгубио из вида своју чашу, и имао је изглед као да испуњава једину дужност за коју је био рођен. Рекао би човек да у мислима тражи какво зближење и к'о неко сродство између ове две ве-

лике пасије које му беху заузеле цео живот: Pale Ale[1] и Револуција; и заиста он није могао пробати једно а да не мисли на друго.

Г. и Г-ђа Фоланви вечерали су сасвим на дну стола. Човеку, који је крчао ко каква провађена локомотива, и сувише је било тешко у прсима да би могао говорити једући; али жена не затвараше никако уста. Исприча све своје утиске пруског доласка, шта су радили, шта су говорили, гнушала их се прво што су је стајали новаца, и, после, што је у војсци имала два сина. Нарочито се обраћала контеси, ласкало јој је говорити с једном дамом од положаја.

Затим спусти глас да исприча деликатне ствари, а муж је, с времена на време, прекидаше:

— Боље би учинила да ћутиш, Госпођо Фоланви. — Али му она не вођаше рачуна, и продужаваше:

— Да, госпођо, само једу кромпира и свињетине, а затим свињетине и кромпира. И не треба мислити да су чисти — О не! — Да простите, свуда погане. Па да их видите кад врше обуку по читаве часове и читаве дане; сви су ту у каквом пољу: — и напред марш, и назад марш, и обрни овамо и обрни тамо. — Бар да обрађују земљу или граде друмове у својој земљи! — Али не, госпођо, ови војници нису никоме од користи! Зар да их народ храни само зато да науче сећи! — Ја сам само једна проста жена без образовања, то је истина, али видећи их како се упропашћују трупкајући од јутра до мрака, велим у себи: — Кад је толико људи који праве толике проналаске да буду корисни, треба ли да се други толико муче да буде штетни. Заиста, зар то није гадно убијати људе, па било да су Пруси или Енглези, или Пољаци, или Французи? Ако се човек освети некоме ко му је нашкодио, не ваља, јер вас казне; али кад нам истребљују синове као дивљач, пушкама, добро је дакле, јер се даје одличије ономе ко их највише сатре? — Не, ето видите, ја то никад нећу разумети!

[1] Pale Ale — жуто енглеско пиво. Пр.

Корниде подиже глас:

— Рат је дивљаштво кад се напада миран сусед; то је света дужност кад се отаџбина брани.

Старица обори главу:

— Да, кад се човек брани, то је друга ствар; али зар не би било боље поубијати све краљеве који то чине из свог задовољства?

Корнидеово око запламте:

— Браво грађанко, рече он.

Г. Карре-Ламадон дубоко је размишљао. Мада је био фанатик чувених вођа, здрав разум ове сељанке натеривао га је да помишља на изобиље које би донели једној земљи оволико беспослених и према томе пропалих руку, оволико снага које се непродуктивно обдржавају, кад би се употребили на велике индустријске радове за које би требало векова да се доврше.

Али Лоазо, напуштајући своје место, оде да полако шапуће с механџијом. Дебељко се смејао, кашљао, пљувао; његов огроман трбух подскакивао је од радости на шале свога суседа, и купи му шест тројки бордоа за пролеће, кад Пруси буду отишли.

Тек што свршише вечеру, легоше, саломљени од умора.

Међутим Лоазо, који беше посматрао ствари, поможе својој супрузи да легне, па прислањаше на кључаоницу час ухо час око, покушавајући да открије оно што он називаше: „ходничке тајне“.

После једног часа отприлике, зачу он неко шуштање, погледа брзо, и опази Дунду која изгледаше још пунија у собној хаљини од плава кашмира. Држала је у руци светњак и упутила се к великој нумери на дну ходника. Али, до ње, одшкрипнуше се једна врата, и, кад се она врати, после неколико минута, Корниде, у панталонама, без капута, пође за њом. Говорили су полако, па се зауставише. Изгледало је као да Дунда енергично брани улаз од своје собе. Нажалост, Лоазо није чуо речи, али

на крају крајева, како они уздигоше глас, он их докучи неколико. Корниде је живо наваљивао. Говорио је:

— Ви сте луди, болан, шта ће вам бити?

Она је изгледала љутита и одговори:

— Не, драги мој, има тренутака кад се те ствари не чине; а после, овде, то би било срамота.

Он не разумеваше нимало, без сумње, и упита зашто. Она онда плану, још више подиже тон:

— Зашто? Ви не разумете зашто? Кад има Пруса у кући, у соби до нас можда?

Он заћута. Овај патриотски стид једне покварене женске која се не даде миловати у близини непријатеља, морао му је разбудити у срцу његово посрнуло достојанство, јер, пошто је само пољуби, он се полако одшуља у своју собу.

Лоазо, веома распаљен, напусти кључаоницу, потскочи преко собе и укрсти ногама, огрну свој мадраски шал и задиже чаршав под којим је лежао тврди костур његове сапутнице, коју пробуди једним пољупцем, шапућући:

— Волиш ли ме, драгано?

Тада се умири цела кућа. Али се убрзо зачу негде, у неком неопредељеном правцу који је исто тако могао бити подрум као и таван, неко снажно хркање, монотоно, правилно, неки потмуо и продужен шум, са дрхтањем каквог парног казана под притиском. Г. Фоланви спавао је.

Како беше решено да ће се кренути сутрадан у осам часова, сви су се налазили у кухињи; ну кола, чија је мушема имала од снега кров, стајала су усамљена насред дворишта, без коња и без кондуктера. Узалуд су тражили овога по шталама, по сену, по шупама. Онда се сви одлучише да прокрстаре место и изађоше. Налазили су се на пијаци, с црквом у дну и, с обе стране, ниским кућама где су се видели пруски војници. Првог кога видеше љуштио је кромпире. Други, даље, прао је берберски дућан. Трећи, с брадом до очију, љубио је

једног уплаканог цушу и љуљао га на својим коленима покушавајући да га умири; и дебеле сељанке чији су људи били у „ратној војсци", показивале су знацима својим послушним победиоцима посао који је требало предузети: цепати дрва, наливати чорбу, млети кафу; један је од њих чак и рубље прао својој домаћици, веома знатној старици.

Конт, изненађен, запита црквењака који је излазио из парохијанске куће. Стари црквени миш одговори му:

— О! ови нису злобни; то и нису, како веле, прави Пруси. Они су мало поиздаље; не знам баш одакле; и сву су они оставили у селу по жену и децу; не забавља их рат, верујте! Сигуран сам да и тамо плачу за људима; и то ће и код њих као и код нас створити голему беду. Још овде, баш нисмо тако несрећни за сада, јер не чине зла и раде к'о да су код својих кућа. Знаш, господине, 'ми сиротиња морамо да се помажемо. То великаши праве рат.

Корниде, ражљућен на пријатељску слогу постигнуту између победиоца и побеђених, оде устрану, претпостављајући затворити се у механу. Лоазо рече шаљиво:

— Увећавају живаљ.

Г. Карре-Ламадон додаде озбиљно:

— Прикрпљавају га.

Али не нађоше кочијаша. Напослетку га открише у сеоској кафани, беше братски засео с официревим посилним. Конт га запита:

— Зар вам нису издали заповест да упрегнете у осам часова?

— А дакако, али су ми доцније издали другу.

— Какву?

— Да никако не прежем.

— Ко вам је издао ту заповест?

— Бога ми! пруски командант.

— Зашто?

— Ништа не знам. Идите па га питајте. Бране ми да прежем, и ја не прежем. — Ето.

— Баш вам је он то лично рекао?

— Не, господине, механџија ми је издао заповест у његово име.

— Кад то?

— Јуче увече, кад сам хтео лећи.

Сва се тројица вратише врло забринути.

Затражише Г. Фоланвиа, али служавка одговори да се господин, због своје сипње, не диже никад пре десет часова. Чак је и нарочито забранио будити га раније, сем у случају пожара.

Хтели су видети официра, али је то било сасвим немогуће, и ако је у механи становао. Једино је Г. Фоланви био овлашћен говорити му о грађанским стварима. Жене се понова препеше у своје собе, и заузеше се неким ситницама.

Корнидс се намести испод високог кухињског огњишта где је горела велика ватра. Нареди те му ту донеше једно асталче из кафане, флашицу пива, и извуче своју лулу која је уживала међу демократама готово исто толико поштовања колико и он сам, као да је служила отаџбину служећи Корнидса. Беше то господска лула од ванредно испушене пене, исто тако црне као и зуби у њенога газде, али мирисава, извијена, блистава, спријатељена му с руком, и допуњујући његову физиономију. И он оста непокретан, управљених очију час у пламен са огњишта, час у пену која му је красила чашу; и сваки пут кад је пио, провлачио је задовољна изгледа своје дуге, мршаве прсте кроз своје дуге, масне косе док би сркао своје бркове накићене пеном.

Лоазо, под изговором да опружи ноге, оде продавати вино крчмарима из места. Конт и фабрикант отпочеше говорити о политици. Предсказивали су будућност Француске. Један је веровао у Орлеанце, други неког непознатог спаситеља, какавог јунака који ће се открити кад све буде безнадежно било: каквог Геклена, какву Јованку од Арка можда? или каквог Наполеона I.? Ах! да царски принц није тако млад? Корнидс, слушајући

их, смешкао се као човек који познаје реч судбине. Од његове луле мирисала је кухиња.

Како избијаше десет часова, указа се Г. Фоланви. Одмах га запиташе; али је он могао само два-три пут, без измене, поновити ове речи:

— Официр ми је овако казао: „Господине Фоланвиу, забранићете да се сутра запрегну кола оних путника. Неће да оду без моје заповести. Разумете. Довољно је“.

Хтедоше тада видети официра. Конт му посла своју посетницу на коју Г. Карре-Ламадон додаде и своје име и све своје титуле. Прус одговори да ће допустити овој двојици да му говоре кад буде доручковао, што ће рећи око једног часа.

Даме се понова појавише и, покрај забринутости, јели су нешто мало. Дунда је изгледала слаба и чудновато узнемирена.

Довршавали су кафу кад посилни дође по господу.

Лоазо се придружи првој двојици; и како су покушавали повући и Корнидеа да би што већу важност придали своме кораку, он одговори гордо да је решен немати никад никаквих односа с Немцима; и опет се завуче у своје огњиште тражећи још једну боцу.

Она тројица пренеше се и бише уведена у најлепшу механску собу где их прими официр, испружен у једној наслоњачи, с ногама на камину, пушећи на једну дугу, порцуланску лулу, и огрнут једном собном хаљином пламене боје, придигнутом без сумње из напуштена стана каквог чаршилије рђава укуса. Он се не диже, не поздрави их, не погледа их. Представљао је један ванредан примерак грубијанства, природног победоносним војницима.

После неколико тренутака рече најзад:

— Шта хочете?

Конт узе реч:

— Ми желимо отпутовати, господине.

— Не моше.

— Смем ли вас запитати за узрок овог одбијања?

— Сато што нечу.

— Понизно ћу вам обратити пажњу, господине, да нам је ваш главнокомандујући издао допуст да се кренемо за Дјеп; и ја не мислим да смо ми ма шта урадили да заслужимо вашу строгост.

— Нечу... и то је све... Мошете сичи.

Поклонивши се сва тројица изађоше.

После подне би тужно. Ништа нису разумевали од овог немчевог каприса; и најчудноватије мисли узнемиравале су их. Сви су били у кухињи и бескрајно се објашњавали, замишљајући невероватне ствари. Можда су их хтели задржати као таоце — али у коме циљу? — или их одвести у ропство? или, још пре, тражити им велики откуп? При овој помисли полудеше од изненадна страха. Најбогатији били су највише ужаснути; већ су се видели, откупљујући свој живот, како изручују пуне кесе злата у руке надутих војника. Лупали су главу да пронађу вероватне лажи, прикрију своје богатство, да се протуре као сиромаси, велики сиромаси. Лоазо скиде свој ланац од злата и сакри га у џеп. Ноћ која се спуштала увећа преплашеност. Лампа би запаљена, и како су имали још два часа до вечере, Г-ђа Лоазо предложи једну партију „тридесет и један“. Да се разоноде. Примише. Чак и Корниде узе учешћа, угасивши лулу из учтивости.

Конт промеша карте — подели — Дунда је отпрве имала тридесет и један; и ускоро занимљивост игре умири страх који је владао духовима. Али Корниде опази да се породица Лоазо договарала да краде.

Како су хтели сести за сто, понова се појави Г. Фоланви; и својим кркљавим гласом изговори:

— Наредио је пруски официр да се упита Г-ца Русе да ли је још при старом мишљењу.

Дунда оста усправљена, сасвим бледа; зацрвеневши се нагло као кремез, толико ју је гушила љутина да више није могла говорити. Најзад плану:

— Реци ћете тој пијанчури, том гаду, тој пруској

мрцини, да никад нећу хтети; разумете ли добро, никад, никад, никад.

Дебели механџија изађе. Тада опколише Дунду, испитиваше је, молише је сви редом да открије тајну своје посете. Она се одупираше с почетка; али је крајна раздраженост победи:

— Шта хоће?... шта хоће?... Хоће да спава са мном! викну она. Никога не увреди ова реч, у толикој је мери било јако гнушање. Корниде сломи своју столицу спуштајући је нагло на сто. Наста једна larма од неодобравања према овој неваљалој солдачини, то беше млаз љутње, заједнички савез за одбрану, к'о да су од сваког тражили по један део жртве од ње изискиване. Конт с гнушањем изјави да се ови људи понашају по начину старих варвара. Нарочито жене показивале су Дунди своје енергично и ласкаво сажаљевање. Милосрдне сестре, које су се показивале само за време јела, беху обориле главу и не говораху ништа.

Ипак су вечерали пошто се беше стишао први бес; али су мало говорили, размишљали су.

Даме се за рана повукоше; а људи, пушећи, беху образовали партију екартеа на коју би позван и г. Фоланви кога су намеравали вешто испитати о средствима која би се могла употребити за савлађивење официревог отпора. Али је он само мислио о својим картама, не слушајући ништа, не одговарајући ништа; и без престанка понављао: „Играјте, господо, играјте“. Тако му је била напрегнута пажња, да због ње беше заборавио пљувати, због чега би понекад у његовом кркљању наступила пауза. Његова пиштећа плућа давала су читаву једну силњиву скалу, од озбиљних и дубоких тонова, до дречеће промуклости младих петлова који пробају певати.

Чак је одбио пренести се, кад га је жена, која сеуби дремајући, дошла да зове. Тада она оде сама, јер је она припадала „јутру“, увек са сунцем дигнута, док јој је човек припадао „ноћи“, увек готов да с пријатељима проведе ноћ. Он јој довикну: „Метућеш ми разму-

ћено жуманце крај ватре“, и наново се предаде својој игри. Кад су добро видели да се од њега не да ништа извући, изјавише да је време да се разиђу, и сваки оде у свој кревет.

Сутрадан дигоше се опет доста рано, са неком неодређеном надом, неком већом жељом да се крену, некаквим страхом од дана који би пробавили у овој ужасној механици.

Нажалост! коњи су били у штали, кочијаш се не виђаше. Почеше, из беспослице, обилазити око кола.

Доручак је био веома жалостан; и као нека охлађеност беше се породила према Дунди, јер ноћ, која доноси савете, беше мало изменила мишљења. Готово су били љути на ову девојку сада, што није била тајно отишла до Пруса, да би приспремила својим сапутницима, кад се ови пробуде, лепо изненађење. Има ли чега простијег? Ко би уосталом и знао? Могла је спасти привидност, рекавши официру да се сажалила на њихову невољу. За њу је то имало тако мало важности!

Али још нико не признаваше ове мисли.

По подне, како им је било досадно до погибије, предложи конт да се прошетају по сеоској околини. Сваки се брижљиво зави, и мало се друштво крену, с изузетком Корнидеа, који претпостављаше остати уз ватру, и милосрдних сестара, које су проводиле своје дане у цркви или код свештеника.

Зима, из дана у дан јача, свирепо је уједала за нос и за уши; ноге посташе тако боне да је сваки корак био мучење; и кад се показа поље, оно им се учини тако ужасно тужно због оне неограничене белоће, да се сви убрзо вратише, слеђене душе и стегнута срца.

Жене су ишле напред, људи за њима, мало натраг.

Лоазо, који је појимао ситуацију, запита наједном да ли ће их та „лоћа“ још дуго држати у једном оваквом месту. Конт, увек љубазан, рече да се од једне жене не може изискивати још и тако мучна жртва, и да би ова требала доћи од ње саме. Г. Карре-Ламадон примети да би,

ако се Французи, као што је било говора, поврате нападајући преко Дјепа, да би судар могао бити само у Тоту. Ова помисао забрину ону другу двојицу.

— Кад би пешице утекли? — рече Лоазо.

Конт слеже рамена.

— Зар на то мислите, по овом снегу? С нашим женама? А после, били би одмах гоњени, ухваћени за десет минута, и враћени као заробљеници на милост и немилост војницима.

Истина је; заћуташе.

Жене су говориле о тоалети; али, изгледало је, ценала их је нека врста уздржавања. Наједном, на крају улице појави се официр. На снегу, који је затварао видик, оцртавао се његов високи стас зоље у униформи. а он је ишао растављених колена, оним покретом особеним војницима који се напрежу да нимало не измрче своје чизме брижљиво очишћене.

Он се поклони пролазећи крај дама, и презриво погледа људе, који су уосталом имали достојанства да га не поздраве, и ако је Лоазо покушао да скине капу.

Дунда се зацрвени до ушију; а удате жене осетише неко велико унижење што их тако срете овај војник у друштву ове девојчуре с којом је он тако каваљерски поступао.

Онда су говорили о њему, његовом држању, његовом лицу. Г-ђа Карре-Ламадон, која је познавала многе официре, и која их је ценила као познавалац, нађе да је овај сасвим добар; чак је жалила што није Француз, јер би био веома леп хусар, за којим би зацело све жене лудовале.

Кад се вратише не знађаху шта да раде. Чак измењаше и опоре речи поводом безначајних ствари. Вечера је мало трајала, у тишини, и сваки се попе да легне, надајући се да убије време спавањем.

(Свршиће се.)

Ги де Мопасан.

(Превео с француског Ст. К. Павловић.)

ПИСМО.

Да их наједим још једном, па ма ме после и ђаволи однели! — мишљаше хроми Трепко.

У кожној торби носио је из поште нешто новина, две три упутнице, и неколико писама. А и чудних ми писама у малој, забаченој варошици, у којој је пошта била више реда ради, но потребе ради! Трепко је био скоро неписмен, а ипак је садржину писама знао на памет. Младоме је лекару сваке недеље писала „нека...“, некад с голубом на коверту, некад с ружицама, а понекад с анђелчићима; па и данас је послала писмо с неким зверетом (не гине му стопарац, а може бити и динар — лекар је за ове глупости плаћао богато!).... Апотекару није писао никад нико. Попи су слали велике, запечаћене пакете, који су вределп бар три чашице ракије, а Трепко је добијао само шољицу чаја; пензионарима и пензионаркама писали су понекад синови и кћери; Јеврејима, ни богатим, Трепко није носио писама: сами су ишли у пошту; он им је само затварао врата испред носа и, докле год не прими сва „хришћанска“ писма, не пушта ни једнога Јеврејина, а по том, изашавши, још их је мувао лактовима лево, десно, онако, да им покаже да је ту он господар, а они гости!

Данас је, осим писма са зверетом и неколико других, носио упутницу за једну сироту удовицу од ћерке гувернанте која је свакога месеца слала мајци шест рубаља... При примању старици обично засузе очи... Луда! Не би он плакао, ма добио и шездесет! Носио је и ово писмо... Зарембама! Велико писмо са зеленим монограмом, са „врло хитно“ на сва четири ћошка. То је од сестрића, онога разбојника Јулија, који је пре неколико година задавао страх целој варошици, докле га ђаво не однесе.

Трепко није трпео дечка, веома је мрзео његове

ујаке, маторе бећаре с којима је био сусед од неколико година. Имао је кућу поред њихове баште, али која вајда? Из других је башта имао много више користи, но из ове, најближе. Тврдице су чувале своје добро и дању и ноћу. Преко плота, на искушење поштенога света, висиле су гране повијене под родом, најразновресније јагоде дозревале су у башти, као у рају, двеестину кошница је било поређано поред дрвећа, а бујна је трава поред плота мамила и стоку и људе! Тек што би се Трепко, у пролазу, машио најситније јабучице, а суха, кошчата рука би се помолила између грања. „Није слободно!“ тутњио би глас као испод земље, а у исти би се мах дебела мотка подносила преко плота баш над његова леђа, — неколико му је пута пала чак и на леђа... нехотице!

Особито понедељником, кад би се Трепко одмарао крај плота тром, нешто слаб, кисела би му јабука повратила свежину и снагу, стога је погледао на сочне плодове, али машити се није смео... Тврдице су вребале иза плота, а ђаво им је помагао! Свуд су крали, свуда ломили дрвеће, чупали из корена жбунове огроза и малина — њима нико није смео прићи: дога и два људска скелета застрашивали су чак и Трепка. Они су га у свој варошици први изнели на глас као лопова. Зарекао се да ће им се кад тад осветити — а сад их је свакога месеца скоро тровао писмом од Јулија. Дечак је вечито тражио новаца, а старци су се све испушили од љутине читајући његова писма. Трепко је свагда весео излазио из њихове куће, и увек је, бајаги добродушно, пожелео да што пре донесе друго писмо. Старци у целом свету нису имали никога осим Јулија, за њега су, заједно са псом, чували своје добро — па нека бар уживају у његовим писмима! Данашње ће их поуздано обрадовати, никад до сад дечак није послао оволико писмо, тражи најмање двадесет рубаља.

Разболеће се од љутине! Тхе, нека се поразбољевају! Зар сам ја једанпут боловао под њиховим пло-

том! Носим што ми је дато! Да ми је само да их затечем обојицу!

Нарочито је мрзео пана Тому, мада је и Јана звао „немим ђаволом“, у пркос месних побожних жена које су га обично звале „мокром кокошком“ — тако је био миран, покоран, услужан и стидљив. Ове је врлине стекао у асесорској канцеларији, где је много година радио као секретарски помоћник, па их се није лишио ни досад, мада је већ десет година радио на „своме имању“: копао, плевио, са преломљеном кебом пузио по поплочаном дворишту и вадио траву, чистио шталу, а понекад напасао и краву по башти, поред ограде; био је здрав као дрен, само су му очи понекад сузиле.

— Не мари! — шапутао је у себи — Сад ме више нико неће истерати из службе макар и ослепио!

Подигне очи у вис: види сунце, небо, види чак и врапце који јатомице слетеше на његову вишњу! Крепио се надом — неђу ослепити одмах! Да ми је само још година, две, докле онај обешењак Јулије постане човек! После... ах, био је уверен да то неће бити никада; онај ће се обешењак пре прометнути у леопарда но у човека.

Ово је уверење делио и пан Тома, екс-педагог, који је четрдесет година био учитељ по разним кућама. Набусити би старац цео свет вукао за уши; говорећи о омладини правио је презриве гримасе, махао главом сажаљиво, понекад би чак пљуцнуо кроз зубе... Што Јулија није обесио — то је био доказ јакога му карактера и господарења собом; ипак му је прорекао завршетак на вешалима и смирио се мало што се тиче његове будућности, јер најзад шта га се та вуцибатина и могла тицати!

Наследили су га од сестре, сироте шваље, кад је пан Јан, коме је запретило слепило, отпуштен из канцеларије, тумарао као сенка око језера, снужден, погурен, мрмљајући да ће ићи у просјаке; а пан Тома се вратио с последњега места, кашљао страшно, помало се опијао и окануо се свега, уверен да ће му неколико

тешко зарађених тисућа дотрајати до смрти. — Дечак им је побркао рачуне: у просјаке се већ ићи није могло, опијати се пред њим било је незгодно; вуцибатина је могла све то прошпијунисати, уходити, намирисати, те би дирао и исмевао пијанога ујака, раструбио би по својој варошици, а пан Тома је водио рачуна о јавноме мњењу, хтео је да мисле о њему да је узорит педагог, шмркао је бурмут из сребрне бурмутице, хвалио старо време, поштовао батину, а кад угледа дечка намршти се, стисне зубе, или се смешка пакосно... Деца су од њега бежала, а он се радовао што изазива такво поштовање.

Стога је оставио ракију а само покаткад пио вишњевачу; место тога се сав предао образовању и васпитавању овога шпијуна, вуцибатине, који му је у последњим годинама живота натоварио беду на врат. Купио је кућицу с баштом, и заједно се с братом латио Креста Господњег који је пао као гром на њихове седе главе.

Дечак је био леп, разуман, чак и послушан, носио је воду, чистио ципеле, мео стан и двориште, учио се прилично, али, чим испадне на улицу, туче Јевреје, јаши им козе, разбија прозоре, враћа се кући крвав, поцепан, крије се по ћошковима као дивља мачка и уједа за руке кад га стану извлачити силом да му читају буквице и да га казне.

— Таки је мој карактер! — одговори смело. — Таки ми је карактер, па крај!

Ова реч „карактер“ љутила је и запрепашћавала старце. Они никад нису имали карактера! Пан Јан је слегао раменима чим чује ту реч; зар би он издржао онолике године под разним старешинама, да је имао ма и трунку карактера! Пан Тома је знао да у свету треба живети како кад, према приликама, а карактер — то је изум оних надрикњига којима се чини да могу главом пробити зид. Стога, кад год је шибао Јулија, по сваком ударцу је додавао: ово за Јевреје, ово за козе, ово за прозоре, *а ово за карактер!* Последњи је ударац одмеравао прецизно, љубитељски; накостреши се само кад

помисли да овај балавац сме да помиње неки свој карактер. Ражљућени је деран праскао да ће кућу запалити, краву заклати, а сам отићи у бели свет, јер више ове старце не може да сноси.

— Ја ћу га најурити! — говорио је пан Тома.

Осећао је при том како му згуснута крв живље тече, срце куца као за младости, образи се румене; после сваке овакве сцене јео је за тројицу, на вишњевачу заборављао, а преображавања се Јулијевог лаћао све упорније.

Пан Јан је дечка мирио, учио га да је паљевина грех, краву заклати не пристоји јер је и она божји створ. Грлио га, миловао по лицу, потајно му куповао писаљке, колаче; а да би изравнао рачуне, све више је радио у башти.

Права им је брига настала тек онда кад су великога шипарца дали на занат у Виљно, најпре код кројача, затим код столара. Дечак је и ту показао свој „карактер“ — није се хтео учити поштеном занату; увртио је у главу да постане велики човек: кондуктер или машиниста.

— Ја ћу га се одрећи! — трештао је пан Тома, шиљући првих десет рубаља за стан и одело, кад је Јулије ступио у железничарску школу. — Самовољник, хајдучина, нека трља главу како зна! И сви су они данас такви! Једва одвркне, прича о својој памети, карактеру. Старије држи ни пода што!... Еј, покољање! Да Бог да га не било! Ја ћу га се одрећи!

— Па... и ја ћу! — додавао је плашљиво пан Јан, сматрајући да је дужан пристајати уз брата.

Али ипак, пошто је „хајдучина“ коштао све скупље, требало је мислити о сталним дохотцима. Пан Тома се примио да држи часове код Апотекара, сваки дан се морао умити, обући и обријати лепо; стојећи пред огледалом, дивио се сам себи, намигивао, мислећи о једној сеоској удовици... ала да га она сад нешто види! Љутина га је подмлађивала, нема спора. Псовао је Јулија,

због кога је сваки дан морао ићи по блату и зими чак на други крај варошице, али је у исти мах знао бар како да проведе дан, и опет је осећао у себи пређашњу енергију из младости.

Пан Јан је правио мале проневере: „заштеђивао“ је при продаји производа, и сањао како ће некад моћи од своје стране послати неколико рубаља оном обешењаку!... Још никад није овако дрхтао над сваком паром, никад није био опрезнији и вештији но кад се тицало новаца. Купио је неколико кокошака и сам је купио јаја, преписивао изводе свештенику, а за два три грошића је слугама писао љубавна писма по диктанду — он сâм не би никад дошао до толике мудрости!

— Она лола има љубазницу! — закључи пан Тома у трећој или четвртој години слања новаца. — Немогуће је, живећи поштено, потрошити десет рубаља месечно! Кад једном дерлету треба десет рубаља месечно, колико ли ће онда требати старцу? — упита пана Јана, занесен због писма Јулијевог.

Пан Јан слеже раменима, није био јак у математици; зарумени се стидљиво.

— Шта ви говорите, брате! — промуца. Он је имао око шесет година, а ни помишљу није згрешио! Откуда би онај осамнаесто или дваестогодишњи деран?...

— Знам ја шта говорим! Они су данас покварени већ у колевци! Неваљало је то кукавно покољење! Само новаца и уживања! Валда их ја не знам! Преко сто је дерлади, од осме до двадесете године, прошло кроз моје руке; знам како изгледају у самом зачетку! Онај хајдук има љубазницу, тереванчи, а ми овде ринтамо за њега као волови, пару на пару мећемо, једва пошљем једну рату, већ бринемо о другој; тренутка мирнога немамо, из дана у дан ради и брини се, смрт ће доћи а ми се нећемо имати кад ни одморити од рада! Не, ја ћу да га се одречем! Доста је већ овога мучења, нек се брине како зна! Паметан, *карактеран*, а старе ујаке сиса као одојче! Само још ово, па крај!

Оваквих је крајева било већ десетину. Најзад Јулије нешто престаде писати. Прође два, три месеца — старци ћуте. Пан Тома све чешће свраћа у пошту, бајаги прегледа новине. Пан Јан одлази оргуљашевици да му баци карте на црномањастога.

— Могли бисте ви бацати још и на црномањасту! — дира га обешеница.

Он, удубљен у карте, испитује Јулијеву судбину; у картама је све добро а писма нема!

— Обесио се можда! — избаци једном пан Тома.

Од некога је времена осећао чудан немир. Снио је дерана неколико пута.

— Па што, они се сад вешају и убијају онако, ни за што: Не верују у Бога, па им је и умрети лакше. Еј, покољење! Права је срећа што се неће с њима живети!

У орману је имао одвојених тридесет рубаља; метао их је скоро несвесно, из навике, у кутију на којој је крупним словима, оловком, написао: „За обешењака!"

Хтео је он да пише њему, али. . . у лето, о распусту, није знао где је. Најзад је одлучио да причека до недеље, а после... ко зна, можда ће отићи мало до Виљна. У петак писмо дође! Трепко, носећи га, из далека се већ, пакосно смешкао на белу кућицу маторих бећара. . .

Био је леп јесењи дан; варошица, обливена сунцем, изгледала је веселија, као чистија но обично. По тргу су се шетале козе, јурила јеврејска дечица, осећао се мирис од разних намирница из јеврејских дућана; лево и десно, у уличицама, покривеним жутим лишћем, нигде никога. . . конци паучине сновали се по ваздуху; на по гдекојим крововима стајали голубови; у двориштима, која са улице имађаху закључане велике капије и капиџике, шкрипао ђерам на бунару, или се чуло монотоно: „ни! ни! вит! вит!" или „гиц! гиц!" Овде онде се мрзовољно псето извуче из капије, разгледа по улици, скупи мало суха лишћа, легне на сунце, склопи очи, па мрда репом чим што шушне. Трепка пси познају, ни један ни главе не окреће кад он, храмљући, с торбом о рамену,

пролази дуж кућа. Зато се опет на прозорима размичу мрежасте и муселинске завесе, преко саксија резеде и геранијума изгледају га главе старица и пензионара — неко време чекају неће ли шкрипнути капиџик.

Трепко продужава пут, глава са прозора нестаје. Код Заремба шкрипну капиџик. У ходнику са два стуба и две клупице седи пан Тома, у платненој спаваћој хаљини, на босим му ногама каљаче; пан Јан седи према њему на другој клупици. Између њих на разастртој поњави, дивне жуте и румене јабуке преливају се на сунцу. Неколико пчела, намамљених мирисом, зуји око њих... Пред ходником стоји Јанкељ, читав се већ сат погађа, и не може да се погоди. Даје по два грошића по килограму, браћа сложно траже по три. Кад угледаше Трепка, обојица устадоше, обојица направише руком надстрешницу над очима, од сунца; обојици на устима застаде реч „писмо...“ И обојица пружише руку у исти мах кад Трепко, зауставивши се пред ходником, по кратком преметању по торби извади велико писмо, у сивом коверту са зеленим монограмом.

— Од сестрића! — рече с пакосним осмехом. — Сигурно шаље радостан глас... утеху... поздрав ујацима!

Одмаче се неколико корака натраг, поправи кожну торбу на трбуху и чекаше; сунце га је грејало, јабуке су мирисале. Још унапред је осећао укус вишњеваче. Међутим у ходнику оба брата читају писмо у исти мах; пан Тома га држи обема рукама, пан Јан опружио врат преко братовљева рамена, зажмирио на лови писмена која му играју пред очима.

„Поштовани ујаци добротвори! (стајало је у почетку неједнаким, али читким писменима). Сад је крај: Постао сам већ, хвала Богу, човек: мајстор сам у железничким радионицама, а чим се место упразни, бићу машиниста! Од вас ми више ништа не треба, још ћу ја вама слати по три рубље месечно, или и по пет; нећу да се хвалим пре времена, да се после не бих осрамотио. Нисам задуго писао, јер нисам знао да ли ћу моћи да

се сложим са овдашњим људима: *чоеку с карактером* тешко је! Сад видим да ћу моћи с њима, стога вам пишем, да вас известим шта је са мном, а и да вам се захвалим на свему! Не бојте се, ја вам никад нећу заборавити што сте за мене учинили! *Карактер* ми је помогао много, али опет бих без вас можда пропао као псето, или као сироче! Стога ћу се одсада ја о вама бринути, као што сам поштен човек и љубећи вас срдачно сестрић Јулијан — Виљно, 15. септембра, 1888.“

Писмо је било повољно, али радости не изазва — у први се мах чак и снуждише...

Узалуд је Трепко чекао кад ће пан Тома згужвати писмо, бацити га под клупу и, црвен од љутине, почети да скида звезде с неба и да сестрића назива вуцибатином, а пан Јан да цикне „Христе Боже!“ претварајући се да је љутит; — браћа су седела непомично.

— Лепо, врло лепо! — поче пан Тома. — Има свој комад. Ми смо непотребни... врло лепо! Биће машиниста... дивота! Време је, да... време... доста је већ било.

Јанкељ се користи утиском, за јабуке понуди по грошић.

— Та узми, иди до ђавола! — осече се пан Тома и удари ногом у јабуке; неколико се најлепших откотрља на камење; пан Јан изнесе Трепку чашицу вишњеваче, и оба брата одоше у собу.

— Гле молим те! Постао свој газда — говорили су час један час други целога јутра. — Јуче деришт̑е, а сад већ човек!

Смешкали су се један на другога неким чудним, жалостивним осмехом. Пан Тома је ходао по соби у каљачама, у спаваћој хаљини, није се мислио облачити, ни на час. Пан Јан је крај прозора хватао муве; од како је изашао из канцеларије, први пут је проводио време овако пријатно.

— Видећемо хоће ли истрајати; ко зна можда ће још погнути главу, молити за опроштај... Он сад да помаже нама! Обећање лудом радовање! Нека он од нас

ништа не тражи! Бар ће се једном човек одморити како треба.

— Тако је, одморићемо се — понови Јан глухо.

Био је уверен да ће их сад Јулије заборавити. Полетеће с оном машином негде у свет, међу људе!... Куд ће он да мисли на два старца у глухој, забаченој варошици! Дабоме — лепо је што је постао човек... Али сад он, старац, који је целога века имао само њега једнога, сад више нема никога! Ама баш никога! И оних су пет рубаља, што их је летос на разне начине уштедео, сад изгубиле сваку вредност... Слеже раменима. Што ће му сад новац! Да је бар још годину тај Јулије остао.... обешењак! За годину је човек увек мало ближе смрти; сад ће настати тако глуп живот!... Хватао је муве, није смео погледати брата; тај се сигурно радује што неће требати слати новаца!... Погледа испод ока. Пан Тома, седећи за столом, разметнуо карте, али не гледа у њих... Главу наслонио на руку па се загледао негде кроз прозор.

— Видиш, молим те, како ти то сад све лети на овом свету! — шану. — Хитају! Човек тек почне мислити о њима... старати се... а оно већ... с Богом! Ниси потребан! Баш лепо, врло лепо! Само што ће он... сад... на нас.... заборавити! — додаде тише. — Садашње поколење!

Одмахну руком, згрте карте, и опет стаде ходати по соби, пљапкајући каљачама. Време за кондицију одавно је прошло. Што ће њему сад та кондиција! Пљуну љутито. Стар је, изнурен, време му је у гроб... Дабоме!... Још јуче би се нашао увређен за ту претпоставку, данас му је све једно!

У сумрак пан Јан седе на праг од ходника, запали лулу па гледа на језеро покривено маглом... Целога се дана час радовао, час је био тужан због Јулијевог успеха, али је најзад у души признао, мислећи о себи, да је сад опет право сироче... Стаде се чешати лагано иза

уха и сваки час склапати очи — са језера је долетала магла!...

Пан Тома је неко време стајао иза њега, затим и он сео поред њега на праг.

— А шта, ми смо већ претурили шесету... брале! — шану.

Погледаше се — обојица су били седи, смежурани. Обојици су се очи некако угасиле по данашњем дану.

Тога је вечера Трепко први пут напасао јаловицу у њиховој башти. Разградио плот на једном месту па га више није ни заграђивао, метнуо само колац, до сутрашњега вечера. Од тада је пан Јан ишао око баште као слеп. Могло му се красти испред носа, што је Трепко ваљда и чинио. Уосталом ко зна, можда и није.

У варошици је толико сплетака.

Остоја.

(Превео с пољског Л. К.)

ПОВРАТАК.

Вратиће се опет када лишће пане,
Кад заплачу хладни ветри обалама,
Као успомена на помрле дане
Бледа, и у црном, јавиће се нама.

Њен ће мирни корак да жалосно прати
Шум јесењих вода. Но сенка што мрачи
Мраморно јој чело, нико неће знати
Откуда је пала и шта она значи.

К'о душа јесени кад нам приђе тада,
Испуниће стрепњом неког мирног јада
Нас, и хладне врте и природу бону.

А кад стари клавир дирне руком лаком,
Биће звуци црни: чиниће се сваком
Као да прах ноћи пада по салону.

Ј. Дучић.

СПИНОЗА.

(Крај.)

Како су пасивни афекти израз нашег несавршенства, израз инадекватног сазнања нашег, и како се један афект може уништити само ако на његово место дође други супротни афект, пасивни афект бола ако на његово место дође активни афект задовољства, који проистиче из адекватног сазнања и значи савршенство наше, и како је адекватно сазнање у крајњој инстанцији сазнање Бога, то је сазнање Бога радикално средство противу владе афеката, то сазнање чини афекте немоћним а нас активним и слободним. Последњи узрок ствари лежи у Богу, и што год је идеја Божанства у нама јаснија, тим је веће задовољство које се за њу веже. Како је пак задовољство које се за једну идеју веже љубав, то је *љубав према Богу* основни и највиши афект задовољства, афект који је способан да све друге афекте из наше душе истисне, који је способан да нашу душу потпуно испуни. Стога што је љубав према Богу у исто доба и сазнање свих ствари из Бога као последњег узрока, назива је Спиноза и интелектуалном љубављу према Богу (amor Dei inellectualis). Спиноза иде још и даље. Та наша љубав према Богу у исто је доба и љубав Божија — не према нама већ према себи. Бог као апсолутна супстанција, као апсолутно савршенство, не може на име, на ма колико људи то желели, имати љубави према нама у истом оном смислу у коме је ми можемо имати према њему. Љубав је на име афект задовољства, афект задовољства је прелаз од несавршенога савршеноме: у Богу као апсолутно савршеном бићу таких прелаза нема, према томе у Богу не може бити ни афекта љубави нити икаквог другог афекта. Како Бог нема као апсолутна супстанција никаквих афеката у себи, то се може о љубави његовој према себи говорити само у толико у колико је

Бог у нама, у колико смо ми сами делови Божанског бића, у колико је Божанско биће крајни дух. Божанско биће као апсолутна супстанција нити је дакле самосвесни дух нити има афеката у себи, као што је то случај са теистичним Богом: пантеистички Бог Спинозин свесан је само као крајни дух, па као крајни дух једино има и афеката.

Спиноза је осећао да је овим својим учењем о несвесности и одсуству афеката у Божанском духу одступио од основних религиских постулата, да је тим својим учењем о апсолутном механизму и детерминизму ствари и појава у свету пресекао себи и последњи пут који би га одвео религијским идеалима, те је тражио излаза из једног система који је толико противречио његовој религијској души. Ово учење Спинозино о интелектуалној љубави нашој према Богу сведочи на име, како је дубока религијска жица код њега била, кад он чак за тако једно хладно и несвесно биће као што је Бог везује једно такво осећање, које треба да нас радикално ослободи свих беда и несрећа, свих патњи овога света. Па како несвесно и хладно биће Божанско није у стању, да нас одушеви у религијском смислу те речи, морао је Спиноза да на свесни и крајни дух пренесе оно, што је несвесном бескрајном духу недостајало, он је њега морао што више приближити самој вечној супстанцији, морао је и самог њега учинити вечним и бесмртним. И доиста Спиноза у петом делу своје Етике, у коме и поставља свој етички идеал, учи оно што изгледа да тако из основа противречи свима основним претпоставкама његове Метафизике, он учи на име бесмртност индивидуалног духа. Дух наш на име као и наше тело вечни је модус вечне супстанције Божанске и ова вечност модуса више је од чисто идеалне вечности у смислу потенцијалне егзистенције, мора се на име узети, да поред временог тока ствари постоји и један вечни ток ствари, да модуси како тела тако и духа могу из вечности да прелазе у временост и обратно. Ми се истина не сећамо да смо

егзистирали у вечности, да смо егзистирали пре тела, али, вели Спиноза, „и ако се не сећамо да смо пре тела постојали, ипак знамо да је наш дух, у колико биће тела садржи под формом вечности, вечан, и да се ова егзистенција његова не да временом дефинисати или трајањем објаснити“. Као што се из ових Спинозиних речи види, он узима да се наш дух кад улази у вечност не раставља од нашег тела уопште, већ само од времене форме његове, вечни дух има и вечно тело уза се, чија је он идеја.

Са овим учењем о вечности и бесмртности духа Спиноза спаја оно своје учење о интелектуалној љубави нашој према Богу, рад кога је ту вечност једино и претпоставио. Догод је наиме дух наш везан за (времено) тело своје, дотле она љубав према Богу не може бити непрестани афект у нама: тај афект може увек да буде спречен другим афектима, који долазе од тела. Према томе само потпуно ослобођење од (временог) тела испуњава дух вечном љубави према Богу, само тада дух постаје у правом смислу вечним, слободним и срећним, тако да интелектуална љубав према Богу код Спинозе постаје у правом смислу вечно блаженство у хришћанском смислу, које по хришћанству има да се постигне тек на другом свету. Код Спинозе тај други свет нити је временом нити простором далеко од нас, у нашој моћи лежи да му се кад хоћемо приближимо и доиста прави мудрац му се и приближава. Ко је сазнао вечни извор свих ствари, Бога, тај више не пати од света, тај се је уздигао над њим, тај се ослободио времених веза, тај је ушао у вечност. „Мудрац“, вели Спиноза стављајући га на супрот незналици, „у колико је такав једва се у души узнемирује, већ, свесан начином вечне нужности Бога и ствари, никада не престаје да егзистира, и увек има праву мирноћу своје душе!“

Пут којим смо ишли док смо нашли начин да се спасемо од патњи и света, врло је тежак, вели Спиноза на крају свога дела. Што је то тако, није чудо, вели даље

Спиноза, јер кад би спасење било тако лака ствар, како би онда било могуће, да је оно тако занемарено од свију. „Али све што је узвишено исто је тако тешко, као што је и ретко“, вели Спиноза завршујући овим речима своје велико дело.

III.

Као што се из излагања Спинозине филозофије види. метафизичка поставка о бесмртности душе и вечности модуса у апсолутној супстанцији противречи његовим осталим метафизичким претпоставкама, механизму, детерминизму, ателеологији. По оној првој претпоставци, Спинозин систем носи на себи тип религиски и мистички, по овим другим претпоставкама тај исти систем носи на себи тип антирелигиски и антиморални (о мистицизму да и не говоримо), шта више, систем Спинозин представља у овом погледу најантирелигиознији и антиморалнији систем што је икада постављен, и отуда није чудо, што је Спиноза проглашен за највећег безбожника који је икада постојао. Међутим у ствари Спиноза несумњиво спада у најрелигиозније људе што су икада постојали, што сведочи цео пети део његове Етике, у коме се налази она претпоставка о вечности нашег духа, што сведочи и цео његов живот. Али поред свега тога што Спиноза спада у најрелигиозније људе, његов систем доиста је најконзеквентнији систем атеизма. Јер, маколико да је апсолутна супстанција близу Божанству, ипак њој с једне стране недостаје свест и осећање, а с друге стране она толико мало има стварног утицаја на сам ток ствари у свету, да религиска свест с правом одбацује такво Божанство. Осим тога Спиноза није успео да религиозну страну свога система доведе у хармонију са антирелигиозном. У том погледу његов систем садржи једну велику празнину, која је у исто доба једна велика и неизгладива противречност. Базис Спинозиног система је механизам и детерминизам, врх његов треба да буде

мистицизам и апсолутна слобода, а то се двоје не да спојити.

Откуда ова велика и кардинална противречност у Спинозином систему? Она се да само тако разумети, ако се узме у обзир, да сваки философски систем, као творевина генија, носи на себи тип личности која га је створила. Спиноза је с једне стране био тако рационалан ум, да је свет морао схватити као један непромењив ред логичних истина, и отуда његов детерминизам и механизам заједно са пантеизмом и монизмом: они су продукти рационализма, они су логичке конзеквенције његове, и отуда се Спиноза с правом сматра за тип рационалисте. С друге стране Спиноза је био једна дубоко религиозна душа, један мудрац у правом смислу те речи, и отуда оне претпоставке његовог система, које су чисто религиског карактера. Спиноза није успео да те две стране своје доктрине споји просто с тога, што је његов интелект био и сувише једностран, и сувише неприступачан разлозима и захтевима, који имају други извор а не разум. У овом погледу каква разлика између Спинозе и Лајбница: Лајбниц је успео, да у свој у основи религиски систем унесе толико теорије, да тај систем преставља у исто доба и врхунац рационализма. Али зато је Лајбниц и већи мислилац од Спинозе.[1]

Др. Бранислав Петронијевић.

---

[1] Ко хоће да се из ближе упозна са Спинозином философијом и њеним значајем, упућујем га на опширну студију о Спинози, која је изашла у мојој »Историји философије« I св. од Ренесанса де Канта, 1903, стр. 140—186.

ОБРТ У ЕНГЛЕСКОЈ ЦАРИНСКОЈ ПОЛИТИЦИ.

Од 1885, кад је Гледстон кренуо питање о ирској аутономији, у Енглеској није било тако страсне партијске борбе, као данас поводом питања о промени царинске политике. Та је борба већ названа „великом борбом"; и као год што је, 1885, на питању о ирској аутономији било наступило ново груписање странака, тако и овога пута, питање о промени царинске политике може лако донети собом читаву револуцију у досадашњим партијским односима. Странка унионистичка, која је од 1885, с малим прекидом, једнако на влади, и која је у парламенту имала већину од близу две стотине гласова, стала се већ цепати, и то у један пут на три дела. На једној страни стоје апсолутне присталице слободне трговине, који налазе да се у енглеској царинској политици нема шта да мења; да Енглеска никада није тако економски напредовала као под системом слободне трговине, и да су сва тврђења о застоју у њеном индустријском развитку неоснована. Без претеривања се може рећи да се у овој првој групи налазе највећа имена унионистичке странке: ту су, прво, сва три њена министра финансија: лорд Гошен, сер Мајкл Хикс Бич и Ричи; затим, војвода Девоншир, вођ либералних униониста. и најважнија личност у странци поред Балфура и Чемберлена; најзад, омладина странке, њена будућност, баш они млађи људи који највише обећавају, као лорд Хју Сесил, син лорда Солзберија, и Винстон Черчил, син лорда Рандолфа Черчила. На другој страни стоји Џозеф Чемберлен, који налази да се Енглеска са својим садашњим царинским системом не може развити у праву Царевину; да она не може своје колоније чвршће везати уза се, ако им не призна у виду преференцијалних тарифа извесне економске по-

властице, а да им те повластице не може признати, докле год производе из страних држава пушта исто тако слободно на своје пијаце као и производе из колонија. Посреди између присталица слободне трговине и присталица царинског зближења између Енглеске и њених колонија, налази се данашњи шеф владе и вођ униониста, Артур Балфур. Он није ни за слободну трговину ни за преференцијалне тарифе, већ је за нешто треће, за репресалије. Он тврди да није право да се Енглеска држи начела слободне трговине према свима државама подједнако, како према онима које слободно пуштају њене производе на своје пијаце, тако и према онима које јој затварају своје пијаце високим протекционистичким царинама. По Балфуру, Енглеска би, баш у интересу слободне трговине, требала да одговори равном мером државама протекционистичким, јер би их тако приморала да бар у неколико спусте своје царине за њене производе. Докле су се у унионистичкој странци већ образовале ове три групе, дотле се либерална странка показује сједињена и дисциплинована како од Гледстоновог изласка из политике никада није била. Обе њене фракције, и либерали старог кова, као сер Хенри Кембел-Банерман, сер Виљем Харкурт и Џон Морли, и ови новији либерали с империјалистичким тежњама, као Асквит и сер Едвард Греј, — сви се они слажу у томе да данашњи царински систем Енглеске ваља бранити пошто пото од свију могућих измена, како оних Чемберленових, тако и ових Балфурових. На исто се гледиште ставио и лорд Розбери, који је био од првих апостола тешње везе између Енглеске и њених колонија, и за кога се дуго времена сумњало да ће и сада, као толико пута раније, издати своју власититу странку. Није немогуће да се, у току борбе, оно крило униониста, које је остало верно догмама слободне трговине, толико приближи либералима да се из те две политичке групе образује нова странка. У том случају, та би странка била тако јака да би на првим изборима морала однети победу. Сва политика

Артура Балфура изгледа срачуњена на то да спречи једно такво зближење између либерала и једног дела униониста. Због тога је и изашао с том идејом о репресалијама, која, по његовом плану, треба да буде оно средње мишљење на које ће пристати и Чемберленове присталице и Девонширове, али баш то што се он толико стара о јединству странке, сведочи боље но ма шта друго да је то јединство озбиљно дошло под питање.

I.

До месеца Маја ове године нико у Енглеској није ни слутио да предстоје неке радикалне измене у њеној царинској политици: велика је већина народа живела у уверењу да је слободна трговина исто тако поуздан темељ његова економска напретка, као што су и парламентарне установе поуздан темељ његова политичка напретка. Али. једног дана у Мају, сасвим изненада, министар колонија Џозеф Чемберлен објавио је на једном збору да Британска Царевина тек што се није распала, и да ће Сједињена Краљевина изгубити све своје колоније редом, ако не заснује с њима неке чвршће везе него што су ове које већ постоје.

Он је тврдио да без заједнице економских интереса не може бити ни права државна јединства: као год што је у историји немачког народа царински савез појединих немачких држава претходио стварању уједињене немачке царевине, и као год што је код Сједињених Држава протекционистички систем само ојачао народну самосвест и притврдио државно јединство, тако ће се и енглеске колоније тек онда прилубити уз своју мајку Енглеску, ако од те везе с њоме буду имале извесне матерFile ијалне користи, које не би имали да су одвојене државе. Јединство Британског Царства осниваће се на чистом трговачком рачуну, или га неће бити. Најбоље би било кад би Енглеска образовала са својим колонијама прави царински савез; али ако је то раније и било могућно, та је прилика пропуштена, и сада о томе не вреди го-

ворити. Већина су колонија већ стале да подижу домаћу индустрију, које штите протекционистичким царинама не само од страних држава, већ и од саме Енглеске: на тај начин, ступити у царински савез с Енглеском значило би за њих, пустити да им домаћа индустрија буде у клици убијена енглеском конкуренцијом. Једино о чему може бити још говора, то је о преференцијалним тарифама у корист колонија: колонијалне производе треба пуштати под повољнијим условима на енглеске пијаце, но производе страних држава, ако се хоће да колонијама, с економског гледишта, не буде свеједно да ли су саставни део Британског Царства, или стоје ван њега, као стране државе. Наравно, код свог данашњег царинског система Енглеска не може обезбедити својим колонијама лакши увоз него страним државама, из простог узрока што је овим последњима обезбедила најлакши увоз који се могао, пуштајући њихове производе готово без царине. Зато што је отворила врата целом свету, Енглеска није више у стању да живи с колонијама у већој интимности него са страним државама.

Из тога излази тај јасан закључак, да Енглеска не може никакве економске повластице дати својим колонијама, ако не сузи ону слободу увоза коју признаје страним државама. Другим речима, она мора ударити царине на стране производе, не зато што би јој те царине биле од непосредне потребе, него зато да би могла од тих царина ослободити своје колоније. Она се мора вратити протекционизму из тог разлога, да би на њеној властитој пијаци колонијални производи могли лакше конкурисати производима страних држава. Противу основне идеје Чемберленове о стварању извесне економске подлоге Британском Царству нико није имао ништа; напротив, последњих година та је идеја била необично популарна; само нико није био у стању да себи тачно представи како би се она дала остварити. Кад је Чемберлен поменуо преференцијалне тарифе као најсигурније средство за њено остварење, свако се запитао, на какву

врсту производа треба завести те нове царине које би имале да штите нё домаћу енглеску индустрију, већ колонијални увоз на енглеске пијаце? Очевидно те су царине имале да падну на ону врсту производа које колоније и стране државе упоредо увозе у Енглеску. Међутим, енглеске колоније, које су поглавито још аграрне државе, тек с првим почецима индустрије, увозе у Енглеску само сировине и животне намирнице. Следствено, и те царине, срачуњене на корист колонија, требало би установити или за стране сировине, или за стране животне намирнице, или и за једне и за друге заједно. После извесног колебања и сам Чемберлен морао је признати да се на сировине не могу ударити никакве царине. Као индустријска држава, Енглеска мора гледати да те сировине које увози ради тога да би их прерађене извозила, добија што јефтиније: у свом властитом интересу она не сме поскупљивати сировине никаквим царинама. Али, ако се изузму сировине, онда као предмет царина̂ остају само још животне намирнице, — и Чемберлен је допста био принуђен предложити да се царине на њих ударе. За овакав један предлог искало се прилично куражи. Међу царине на животне намирнице спада, пре свега, царина на жито, а ова, познато је, доноси собом скупљи хлеб. Истина, Чемберлен претпоставља да ће колоније, окуражене преференцијалном тарифом, употребити на производњу жита нове просторије, и да ће тако, у току времена, бити у стању да саме снабдевају Енглеску житом. Али, то је што би тек имало да буде у далекој, врло далекој будућности; за овај мах колоније не производе толико жита колико Енглеској треба; а то значи да би, и поред царине која би се на њ ударала, страно жито и даље долазило на енглеске пијаце упоредо с колонијалним житом. И зар онда нема разлога зебњи да ће се та царина на страно жито превалити на домаћег потрошача? Зар нема разлога зебњи да ће хлеб, услед ње, поскупити, и, у вези с тиме, живот сиромашнијих класа, нарочито радника, постати још тежи? У прво време Чемберлен је

тврдио да, кад год животне намирнице поскупе, радничка надница скаче, и да, према томе, радницима може бити свеједно што ће морати више за хлеб да дају, кад ће се, у истој мери, и њихов рад боље награђивати. Али ову његову тврдњу одмах је оспорило не мање него четрнаест професора политичке економије, међу којима и такви ауторитети као Маршал, Еџворт, Николсон. У једном заједничком писму они су изјавили да је „врло неверовантно" да ће царина на животне намирнице, посредним начином, подићи радничку надницу. Наравно, Чемберлен се правио да, као практични државник, не води рачуна о томе шта пишу „професори", али је ипак престао говорити о скакању радничке наднице. У место тога он је обећао да ће спустити царину на чај и шећер, тако да ће радници добијати та два артикла у толико јефтиније, у колико их хлеб буде скупље стао. Што им се из једног џепа узме, вратиће им се у други. Чемберлен је само сметнуо с ума да је царина на чај и шећер била повишена у току трансвалског рата; да она, дакле, представља један ратни намет, који би се имао дићи већ самим тим, што је мир повраћен, а не као нека накнада за то што ће се нова царина на жито установити. Што је главно, чај и шећер нису животне намирнице у истој мери у којој хлеб: ако се човек у крајњем случају може одрећи чаја и шећера, хлеба се не може одрећи ни тада; што значи, да ће у таквом крајњем случају сиромашнији редови имати сву штету од скупљег хлеба, а никакву корист од јевтинијег чаја и шећера. Тежиште је питања било, дакле, у томе, да ли се ради учвршћивања Британског Царства сме ићи тако далеко да се и саме животне намирнице енглеског становништва поскупе? Интересантна ствар, њиховом су поскупљивању противни у Енглеској како крајњи радикали тако и крајњи конзервативци. Крајњи радикали противни су стога, што се, по њиховом мишљењу, и при данашњим ценама, сиромашнији редови не хране довољно, са чега се ваља бојати физичког опадања у народу. Крајњи конзервативци,

нак, противни су поскупљивању животних намирница из тог разлога, што се боје да ће енглески радник, који се досада због свог релативног благостања показивао прилично равнодушан према социјалистичким проповедима, постати сигуран плен социјализма, чим царином на жито буде дотеран до ивице гладовања. Свакојако, баш зато што би Енглеска имала да посведочи своју љубав према колонијама, ударајући намете на рану свога народа, баш зато она је била у праву да пита шта њој дају колоније у накнаду за тако огромну жртву? Да ли би оне биле вољне да учине какве олакшице увозу њених фабриката? Извесна је ствар да се оне не би могле склонити да спусте царине на оне енглеске фабрикате, које саме производе, као што је извесна ствар и то да ће, у току њиховог индустријског развитка, број тих фабриката које оне саме производе бити све већи. Чемберлен је изјавио наду да би се с колонијама могла постићи погодба, да оне, за љубав Енглеске, не развијају бар оне гране индустрије које још нису развиле, али мало је вероватно да би колоније, баш и Енглеској за љубав, пристале да остану на пола пута свог индустријског развитка. Међутим, ако не би на то пристале, онда би при тој тешњој заједници између њих и Енглеске, заједници основаној на чистом трговачком рачуну, Енглеска само давала колонијама, а не би ништа од њих примала: за колоније то би одиста био чист трговачки рачун, али не и за Енглеску. Као год што је прошлих векова, под колонијалним системом, метропола експлоатисала своје колоније, тако би сада по овом Чемберленовом систему колоније имале да експлоатишу метрополу, — јер, најзад, енглески радници морали би мање да једу само стога, да би колонијални пољопривредници могли истерати бољу цену својим производима на енглеској пијаци. Са чисто економског гледишта, Чемберленов је програм одиста тешко бранити; зато је Чемберлен и узео у својим беседама све више истицати политички момент. Он се једнако враћа на то, да је преференционална тарифа једини

начин да се Сједињена Краљевина интимније веже са својим колонијама, и да се зато што је једини начин мора прихватити пошто пото. Он се обраћа на патриотско осећање енглеског народа, тражећи од њега да ради јединства Британског Царства поднесе чак извесне материјалне жртве. Он се обраћа на његову машту, описујући му најживљим бојама сјај и величину Британског Царства, кад се једног дана Енглеска потпуно споји са својим колонијама. Све се његове беседе даду свести на ону фразу коју је у Глазгову изрекао: „Ја вас позивам да оснујете једну царевину какву свет још није видео“, — и слободно се може рећи да ће Чемберлен, ако у опште победи, победити само због те фразе. Јер, маса је свугде, па и у Енглеској, тако наивна да би пристала и да гладује, али под условом да то буде у сјајном оквиру једне царевине „какву свет још није видео“.

(Свршиће се.)

Слободан Јовановић.

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

6.

Државни Удари.[1]

Г. Рокстронг, као паметан човек, не беше се наљутио на мога доброга учитеља због његове искрености. Кад крчмар код *Малога Бахуса* донесе бокал вина, либелист диже своју чашу у здравље г. попа Коањара и назва га, највеселијим лицем, лолом, пријатељем лупежа, подупирачем тираније и старом рђом. Мој добри учитељ врати му учтивост на љубазан начин, честитајући му што пије у здравље човека коме нарав од природе не би никад поремећена филозофијом.

— Што се мене тиче, додаде он, ја осећам да ми је дух скроз покварен размишљањем. А како никако не лежи у природи људи да, улазећи у ствар, дубоко умују, признајем да је моје нагињање премишљању чудна и сасвим незгодна манија. Она, на првом месту, чини те нисам ни за какво предузеће, јер се у рад улази само кратким погледима и уским мислима. Ви бисте се сами задивили, Г. Рокстронже, кад бисте замислили како је бедна простота генија који су покретали свет. Завојевачима и државницима, који су мењали лице земљино, никако није падало на ум шта је у оним створењима која су повијали по ћефу. Они су се повлачили и затварали у сићушност својих великих смерова, и најмудрији међу њима једва су две три ствари у један мах имали на уму. Ево, Г. Рокстронже, овакав каквог ме видите, ја вам не бих могао радити на освојењу Индије као Александар, ни на оснивању царевина, ни на управљању њима, нити да се бацим у какво огромно предузеће које дражи частољубље смелих духова. Размишљање би ме на првом кораку спело, а на сваком покушају открио бих пуно разлога да одустанем.

[1] Из дела: „Мисли г. Жерома Коањара“.

Потом окренувши се мени, мој добри учитељ рече уздахнувши:

— Тешка је то бољка мислити. Бог нека вас сачува од тога, Турнброше, сине мој, као што је од тога сачувао своје највеће светитеље и оне душе које, милујући необичном нежношћу, хоће да очува за вечиту славу. Људи који мисле мало или ни мало, свршавају срећно своје послове на овом и на оном свету, а међутим они што размишљају непрестано су изложени пропасти *земаљској и небесној*, јер је толико пакости у мишљењу! Сетите се дршћући, сине мој, да је змија у Старом Завету најстарији од филозофа и њихов вечити цар.

Г. поп Коањар повуче добар гутљај вина и настави тихим гласом:

— Него, мога спаса ради, има бар једна ствар о којој ја никад нисам мучио свој ум. Никад нисам употребио своје умовање за истине вереке. Али на несрећу премишљао сам о делима људским и о нравима по градовима, те ето с тога нисам достојан да управљам островом као Санчо Панса.

— То је срећа, рече Г. Рокстронг, смејући се, јер би ваше острово било легло разбојника и протува, и где би злочинци судили невинима, ако би их случајно било.

— Верујем, Г. Рокстронже, верујем, рече мој добри учитељ. Вероватно је, кад бих ја управљао другим којим островом у Бараторији, да би прави биле као што ви рекосте. Једним потезом ви сте сад насликали све царевине на свету. Ја осећам да моја не би била боља од осталих. Ја се ни мало не варам у људима, и да их не бих мрзео, ја их презирем. Г. Рокстронже, ја их презирем с нежношћу. Само они ми то не уписују у заслугу. Хоће да их мрзим. Љути их, кад им се показује најмекше, најмилостивије, најусрдније, најучтивије и најчовечније осећање које они могу изазвати: презрење. Међутим узајамно презирање је мир на земљи, и кад би се људи искрено презирали међу собом, не би један другоме више чинили зла и живели би у пријатном покоју. Све невоље

у углађеном друштву долазе отуд што се грађани претерано уважавају, и што су подигли част као неко чудовиште над јадима меса и душе. То их осећање чини охолим и свирепим, и ја не могу да поднесем понос који тражи да човек поштује себе и да поштује другога, као да има у потомству Адамовом неког достојног те части! Животиња која једе и пије (дајте ми да пијем!) и проводи љубав, за жаљење је, за гледање можда, чак за уживање по каткад. Она је часна само услед дејства најнеоправданије и најнемилосрдније предрасуде. Та је предрасуда извор свих зала која подносимо. То је опака врста идолопоклонства, а да се створи људима колико толико пријатан опстанак, ваљало би почети тиме што би се опоменули на природну понизност. Биће срећни тада, кад, доведени на право појимање свог положаја, буду се презирали међу собом тако да нико ни самог себе не изузима од тог дивног презрења.

Г. Рокстронг слеже раменима.

— Мој дебели попе, рече он, ви сте свинче.

— Ласкате ми, одговори му мој добри учитељ; ја сам само човек и осећам у себи клице оне раздражљиве охолости коју не трпим и оног величања које гони људе на двобоје и у ратове. Има тренутака, Г. Рокстронже, у којима бих ја главу дао за своја убеђења, што би била грдна будалаштина. Јер на послетку ко ми доказује да ја умујем боље од вас, који умујете необично бедно? Дајте ми да пијем!

Г. Рокстронг напуни услужно пехар моме доброме учитељу.

— Попе, рече му он, ви трабуњате, али ја вас волим и хтео бих да знам што ви кудите у мом јавном држању и зашто прилазите против мене на страну тирана, лопова, лупежа и подмитљивих судија.

— Г. Рокстронже, одговори му мој добри учитељ, допустите најпре да покупим наклоном равнодушношћу, вас, све ваше пријатеље и све ваше непријатеље у оно осећање тако драго које једино изглађује свађе и даје

спокојство. Допустите да ни једнима ни другима не указујем части, те да могу позвати на њихову главу освету закона и казнигу. Шта му драго радили, људи су свакад невини и ја остављам милорду канцелару, који вас је осудио, декламације, по угледу на Цицерона, о безакоњима у држави. Ја веома мало волим харанге против Катилине од куд било дошле. Тешко ми је само што видим човека као ви како се заноси да измени облик владе. То значи употребити свој ум за најништавнији и најпразнији посао: борити се са људима у положајима, ако није начин за живљење и гурање у свет, пука је блесавост. Дајте ми да пијем! Помислите, г. Рокстронже, да су нагле промене у држави о којима ви размишљате, просте промене људи, а да су људи, кад их узмете укупно, сви једнаки, подједнако осредњи и у злу и у добру, те тако заменити две или три стотина министара, начелника провинцијских, пореских управитеља, председника судова са две или три стотине других, не вреди ништа, и значи само метнути Филипа и Барнаба на место Павла и Кеавија. А што се тиче тога да промените у исто време стање људи, као што се ви надате, богме о томе немојте ни сањати, јер то стање не зависи од министара, који нису ништа, него од земље, од њеног рода, од радиности, од трговине, од богатства прикупљеног у држави, од умешноoти грађана у промету, од свих ствари које, биле добре или рђаве, не зависе ни од владаоца ни од државних службеника.

Г. Рокстронг прекиде живо мог доброг учитеља.

— Кд то још не види, дебели мој попе, узвикну он, да стање радиности и трговине зависи од владе, и да добре финансије могу бити само у слибодној владавини.

— Слобода, прихвати поп Коањар, само је дело богатства грађана, који се ослобађају чим се осете моћни да буду слободни. Народи узимају своју слободу коју могу имати, или, боље рећи, они заповедно захтевају

установе као признање или јемство за права која су стекли својом радиности.

„Сва слобода долази од њих и од њихових покрета. Њихова најинстиктивнија кретања шире оквир државе који се образује према њима. Тако може се рећи да ма колико била одвратна тиранија, ипак само је тиранија потребна, и деспотске су владавине узани завој глупог и слабачког тела. И ко не види да је спољни изглед владавине као кожа која покрива склоп животиње, и ако му није узрок?

— Нашли сте кожу а не тичу вас се органи, и у том показујете, г. Рокстронже, мало урођене философије.

— И тако ви не повлачите разлику између слободне државе и тиранске владавине; за вас је, мој дебели попе, то све животињска кожа. И ви никако не увиђате да трошкови владаочеви и пљачкање министара могу, увећавајући порезу, упропастити земљорадњу и ослабити трговину.

— Г. Рокстронже, у исто доба и за исту земљу само је једна владавина могућа као што ни животиња не може имати до само једну длаку. Из тог излази да ваља оставити времену које је отмен господин, као што рече неко, да мења царевине и да гради законе. Оно на том ради са спорошћу неуморном и благом.

— И ви не мислите, мој дебели попе, да би ваљало помоћи старцу на врх сахата са косом у руци? Ви не мислите да револуције као она у Енглеској или у Низоземској имају неког утицаја на стање народно? Не? Ви заслужујете, стара будалино, да вам натуку на главу лудачку капу!

— Револуције се праве, одговори му мој добри учитељ, једино да се сачувају стечена имања а не да се задобију нова. Заблуда је народа а и ваша, Г. Рокстронже, оснивати на наду владаоца широке наде. Народи обезбеђују од времена на време, бунама, своје угрожене слободе. Тим начином они никад нису стекли нових слобода. Они се задовољавају речима. Чудно је, Г. Рокстронже,

да људи срљају у смрт ради речи које немају никаква смисла. Ајакс је још ово приметио: „Веровао сам у својој младости, каже песник на његова уста, да је дело моћније од речи, али данас видим да је реч јача“. Тако је говорио Ајакс, син Оилов. Г. Рокстронже, јако сам жедан!

Анатол Франс.

(Превео с француског J. Г.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Serbische Erzählungen von Lazar K. Lazarević.

Овпх дана изашле су у преводу некога Јосифа Бекмана (Beckmann), као св. 4470 Reclam-ове Универсалне Библиотеке, четири приче Лазе К. Лазаревића: „На бунару“, „У добри час хајдуци“, „Први пут с оцем на јутрење“, и „Вертер“; — без сумње, једна похвална појава. Али се и сувише брзо наша радост претвара у негодовање. Овај је Јозеф Бекман тако велика незналица српског језика, тако мало савестан преводилац, тако безобзиран у својевољном мењању, да је онај лепи бисер наше књижевности у овоме немачкоме руву не само потпунце изгубио сјај, него је измрвљен и заслужује сметлиште! Бекман, навикнут зар на такe поступке као негдашњи дописник „Политичке Кореспонденције“ на Балкану, унакарадио је нашега Лазу, и тако га износи пред немачки свет...

Докле превод Шајнћев дише без мало свом силином оригинала, дотле овај бедни рад Бекманов одаје и сувише незнање преводиоца...

Само неколико примера.

Код Лазе стоји („На Бунару“): „....четврта одбија псе, пета у кухињи, шеста у соби куда те воде — читави сватови!“ Бекман ово последње преводи „... — nur

verheiratete Leute!" што значи: само жењени људи!! Код Шајнића правилно стоји: „...eine förmliche Hochzeit!" — Код Лазе: „А у Бурмаза је кћи — кћи и по!" У Бекмана: „Burnaz (Sic) hat eine Tochter — eine Tochter und einhalb"!! — У Лазе: „Стид ме баш да поменем ба́би, а ђеди не бих смео ама баш никако! Баш да знам да те никад ни узети нећу!" У Бекмана: „Ich fürchte mich wirklich es der G r o s s t a n t e (!) zu sagen, und den Grossvater gar dürfte ich überhaupt nicht damit kommen (!) D a s s d u e s a b e r w e i s s t, i c h k a n n d i c h n i e h e i r a t e n (!!). — Код Лазе: „....јер јој је муж дроња, и не сме јој узети ни шиватке, док не пита оног старкељу". Код Бекмана: „Denn ihr Mann sei ein Waschlappen, der ihr nicht einmal eine Schneiderin (!!) nehmen dürfe....". — Даље: „Анока захиће вргом, и ђеда целу кову испљуска по лицу и по глави". — „Anoka fasste das Gefäss an und schüttete dem Grossvater den vollen Inahlt über Kopf und Gesicht" (!). —

Ово је само неколико примера из приповетке „На Бунару"; међутим, она цела у преводу кипти оваким грешкама. Ево још неколико из приче „У Добри Час Хајдуци", коју је преводилац назвао „Räuber als Heiratsstifter". — „У тај пар точак од ко́ла управо на мени преко стопала!" „In diesem Augenblicke fährt die Wagendeichsel (ру́да!) auf mich los und durchbohrt mich"!! — „За вратом ме нешто мило голиче" — „Hinter der Thüre (врата!) raschelt etwas..." Реч „обојке" превео је овај „зналац" са „jene zwei" — „њих двоје", „обоје"!! Ево целе реченице: „А што носи оне обојке, па не уме ни кајише да укрсти као ми, него иде као богаљ?" — „Und wie trugen sich j e n e z w e i: sie verstehen nicht die Riemen so zu kreuzen wie wir, sondern er geht wie ein Krüppel daher"!?

Још само два примера из исте приповетке. — „Ето ти кмета с неким кридељом за појасом, и ћате с двоцевком..." „Nun erschien auch der Ortsvorsteher, der Schreiber mit einem Gewehr und mit dem Tintenzeug (!)...." И врхунац· „Овај ће *ћидо* за голу сабљу ухватити!"... „E r k a n n e i n e n Juden m i t b l o s s e m S ä b e l a u f g r e i f e n"!!?

Али, ко би све ово побележио! *Вероватно је да откако је света и века није било оваквога превода.* Онај лепи дијалог на крају приче „Први Пут с Оцем на Јутрење“ ставља Бекман сав у уста Марици!

Нама овде сада пада на памет друго нешто: ко онда јемчи да исти такви Бекмани нису преводиоци и оних руских и пољских дела?! Колико ли глупости има у преводима оваких „врсних“ преводилаца!

Г. Н.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Група Великошколаца Социјалиста издала је *Песме Косте Абрашевића.* Абрашевић, који је почео певати још у својој дванаестој години, а умро у деветнаестој, био је већ и за живота привукао на себе пажњу неким својим песмама у „Звезди“ и у „Делу“, као неки веснички феномен. Ова збирка његових скупљених песама ставља ван спора његов веснички дар, премда нам се он не чини тако ванредан, да се Абрашевић може назвати „*великим* пролетерским песником“, као што је у предговору за њ речено. У облику његових песама осећају се разни утицаји, чудновато измешани и изукрштани један с другим: утицај Јаше Томића, утицај Влад. М. Јовановића, утицај Војислављев (овај последњи као из далека); али и ако Абрашевић није стигао да свом облику изради довољно оригиналности, он ипак, у својим бољим песмама, показује једну беседничку течност и ширину, која није позајмљена већ чисто његова. Иначе, његове су песме или обичне почетничке песме о пролећу и љубави, или декламације противу тираније и капитализма (често врло крепке, и за једног тако младог човека необично искрене у својој горчини), или, најзад, елегије о пролазности свега на свету, о општем умирању, — елегије које нас, може бити, не би у тој мери дирале, да у њима не избија пишчево предосећање скоре смрти, које се, на жалост, показало оправдано. Тешко је рећи како би се Абрашевић развијао да је живео, али није

немогуће да би од њега изашао један доста оригиналан песник, који би, може бити, имао више речитости но праве поезије, али који би ипак зато био песник.

Г. Вук Пећанац издао је у Сарајеву једну збирчицу песама под називом Carmina Selecta. Ово су, без сумње, први песнички огледи г. Пећанца, и како он у њима не показује готово никакву инвенцију у изразу нити особиту дубину осећаја, ми му не бисмо смели прорицати велику будућност као песнику. Ипак треба му признати доста лак стих (премда сувише по угледу на Змаја, местимице и на Бранка, а неки пут чак и на г. Бешевића); један срдачан, непретенциозан тон, и лепо, готово наивно патриотско осећање.

Као шеста и седма књига „Књигâ Матице Српске“ штампана је прва свеска дела „*Византија и Срби*“, од нашег сарадника г. Станоја Станојевића.

Дело г. Станојевића, ***Византија и Срби***, засновано је на широкој основи. Ова прва књига јесте само десети део. То је тек увод у расматрање српско-византиских односа. У њој се говори о Балканском полуострву до VII века (по Христу), и подељена је у три одељка: ***Увод***, у коме се говори о етничким приликама на Балкану најстаријих времена, о Трачанима, Илирима, Јелинима и Римљанима, о Романизму и његову сукобу с Јелинизмом, о култури под римском управом, о надирању варвара и насељавању на Балкану до краја IV века, о почецима сеобе народа и о хришћанству; *Балкан пред долазак Словена*, где је реч о постанку Византиске Империје и узроцима њеног постанка, о односу њеном према Западу, о државној управи и војничкој снази, о немирима у империји и ратовима с поља, о хунском продирању и његовим последицама, о стварању хунске државе и њеном односу према Византији, о њеном распаду и борби Византије с другим варварским народима до доласка Словена на доњи Дунав, и о унутрашњим приликама у Византији, продирање Словена, Бугара и Авара на Балкан у VI веку, где је разлагање о Словенима и њихову ширењу на запад, о њиховим нападима на границе Империје у друштву с Хунима у току VI века, о Аварима и њихову ратовању с Византијом, о надирању Словена на југ, о продирању ка Јегејском Мору, о поновном ратовању Авара са Византијом као и новим словенским нападима, о њи-

хову освојењу на Балкану, и о византијској акцији против Словена и Авара пред крај VI столећа.

Ова прва књига израђена је прегледно, премда је писац употребио врло многобројну грађу. У њој су нарочито јаче разрађени они одељци и наглашена она места која имају да објасне или акцију Словена или прилике у Византији, којима се та акција тумачи.

Сам систем дела *Византија и Срби* добар је. Идеја г. Станојевића, коју мисли да изведе у њему, да изнесе потпуну историју српско-византиских односа, добра је, правично је схваћена, и корисна је. Јер док се на једној страни не буде проучио однос српског народа према Византији, и касније према Османском Царству, и на другој његови односи према Русији, Румунији, Угарској, касније Аустрији и Италији, — ми не само што нећемо моћи имати систематично написане Историје Срп. Народа, него нећемо имати ни праве историје представљене у једној целини. Да се изради једна ваљана Историја Српског Народа, потребно је проучити све спољашње утицаје на развој српског народа, његове културе и државе. Таквим радом објасниће се многи недовољно јасан појав, на који се наилази при разради историје нашег народа, и при каснијој обради историје самосталних политичких јединица, државица и покрајина српских, не морају се правити екскурси изван предмета што га писци буду ставили себи, кад буду радили целокупну и систематичну историју нашег народа.

Наш сарадник, г. Коста Стојановић оштампао је из „Просветног Гласника“ своју повећу расправу о *Радовима Руђера Јосифа Бошковића на пољу песничком, философском и егзактним наукама.* Овом расправом г. Стојановић био је рад да допуни један свој рад о *Атомистици* Бошковићевој, који је објавио још пре дванаест година. На тај начин мислио је да да̂ српској публици „једну целину о Бошковићу из које ће моћи увидети значај овога највећег Србина XVIII столећа“. Ова његова нова расправа подељена је на пет глава: піеснички радови Руђера J. Бошковића; његови радови из астрономије и метеорологије; његови радови на пољу физике и геодезије; његови радови на пољу философије; његова философија о природи. Књига је украшена Бошковићевом сликом, али за то, с друге стране, нема садржаја.

Српски Економист. — Под овим именом основан је с државном помоћи један петнаестодневни лист за економску и финансијску политику и статистику. Власник и одговорни уредник „Српског Економисте" јесте г. Ђорђе Ранојевић, секретар Берзе, а о уређивању листа стара се нарочити редакциони одбор, чији састав није објављен. Програм је листа изложен у нарочитом чланку, где се каже, да ће се нарочита пажња поклонити: (1) ширењу стручних знања потребних приватним предузетницима — земљорадницима, занатлијама, индустријалцима и трговцима; (2) ширењу стручних знања потребних онима који се посвећују служби у приватним или јавним предузећима (банкама, трговинским агентурама, саобраћајним установама, просветним заводима и т.д.), као и онима који се посвећују као државни службеници привредној или финансијској струци; (3) реформи привредних и финансијских установа и надлештава ради њиховог успешног функционисања; (4) прибирању потребне грађе за стварање и преуређење привредног и финансијског законодавства; (5) подстицању приватне иницијативе ради примене и усавршења рационалних средстава за рад и живот; (6) подстицању савремених организација у области малих предузетника; (7) подстицању државне иницијативе ради остварења потребних мера и побољшања прилика за успешан рад и развитак свију друштвених редова; (8) ширењу и развитку економске и финансијске науке ради критичког проучавања и решења свију привредних и финансијских питања. — Угледни број овог новог листа изишао је 5. овог месеца.

Великошколска Радикална Омладина издала је у српском преводу *„Солидарност"* од Леона Буржоа, као прву свеску „Демократске Библиотеке", коју је основала ради ширења демократских начела по нашем народу. За ширу публику, којој је, бар у српском преводу, ово дело намењено, оно је писано одвећ апстрактно: да би утврдио начело солидарности, Буржоа се служи једном теоријом о quasi друштвеном уговору, која је исто тако једно вежбање у социјално-политичкој метафизици као и Русовљева теорија о правом друштвеном уговору. Што се тиче читалаца са стручном спремом, за њих је ово дело готово бескорисно, јер Леон Буржоа, политичар по занимању, могао је само као дилетант расправљати питање о солидарности. Гибак дух, који је у француској скуп-

штини, поцепаној на фракције, изучио вештину да измирује супротна гледишта, Буржоа је хтео и овде, у науци, да нађе једну довољно еластичну формулу која би подједнако задовољила и индивидуалисте и социјалисте. Наравно, та политика компромиса, која га је у парламентарном животу често доводила до успеха, није му могла много помоћи при расправљању питања из социјалне науке: сва његова социолошка расправа о солидарности своди се на једну вешту игру речи, после које спор између индивидуалиста и социјалиста остаје управо на оној тачки на којој је и дотле био.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Руска Академија. — Пре кратког времена изашао је *74-ти Зборник одељка за руски језик и књижевност Императорске Академије Наука* (Петроград, 1903). И овај зборник, као и већина оних који су изашли за последњих 10 година, богат је садржином. У њему находимо: *Извештај о раду одељка за руски језик и литературу* за прошлу, 1902., годину, који је саставио за свечани скуп Академије Наука од 29 децембра 1902. године академик *В. И Ламански* (1—124): „Преводна књижевност Московске Русије од XIV—XVII в. Библиографски материјал. (VIII 1 -460)" написао акад. А. Собољевски и „Пролећна обредна песма на Западу и у Словена. I део. Од обреда до песме (XXIX 1—392)", написао Е. Ањичков. У извештају академијину саопштава нам детаљно *Ламански* о целокупноме раду овога одељка, о раду руских академика који припадају овоме одсеку и о свима онима које је Академија ангажовала да раде на науци уопште. Познато је да *Руска Академија* са својим уређењем представља јединствену установу овакве врсте. Звање академика није само почасно, везано са неким правима академика у самој академији, већ такво које им ствара и високи положај у друштву и материјално их осигурава, те се могу потпуно и једино одавати својим научним пословима. Зато се и бирају за руске академике људи спремни, даровити и опробани, људи који су својим радом доказали љубав према науци и искрену оданост научничкоме послу. Бирање кога за академика не значи, дакле, давање некоме само највиших научничких почасти, већ ангажовање јаке научне снаге само за науку. У данашњем одељку за руски језик и литературу (у ствари, за

славистику уопште) има неколико таких снага и, можемо слободно рећи, толико их није било никад сакупљених у овоме одељку. Ту су: акад. Фортунатов — највећи данашњи лингвиста руски, и његов даровити ученик *Шахматов*, који је, у исто време, и душа целоме одељку. Од кад је он ушао у Академију, покренути су многи послови на које се пре њега није ни помишљало. Он је данас најбољи познавалац руских дијалеката и једног дела старе руске књижевности. Акад. Пипин — чувени писац историје руске литературе, историје руске етнографије, словенских литература и неуморни радник на свима културно-литературним питањима у Руса. Акад. Александар Веселевски — један од најплоднијих руских писаца и најспремнији радник на упоредо-литературним питањима уопште, а особито литератури средњега века како руској тако и западноевропској. Он је научник са колосалном научничком ерудицијом. Акад. В. И. Ламански — човек са широким погледима и врло солидном спремом, који преко 40 година ради на славистици. Он је од скора члан Академије као и А. И. Собољевски, који је за 20 и неколико година свога рада дао врло много новог материјала, умео да запази нове појаве и да покрене многа врло важна питања из историје руског језика и литературе, и ако их и није увек сам решавао. Акад. и проф. Корш, који је са свога знања великог броја најразличнијих језика, њихових литература, а особито њихове поезије и метрике, познат далеко за границама руске империје, а са своје оштроумности, комбинаторске моћи и рецептивног дара један од најређих и највећих научних талената руских. Напослетку, проф. Кондаков, који је у својој отаџбини чувен својим радом на старинама руским и старој хришћанској уметности, и проф. Јагић, који је нашим читаоцима већ познат. Да су међу њима још Буслајев и Тихонравов имали бисмо највеће научнике које је Русија дала у другој половини прошлога столећа у области споменутих наука.

Да се види колико и шта даје овај одељак Руске Академије Наука, изнећемо овде издања која је прошле године издала Руска Академија Наука или спремила за штампу:

1) Четири књиге *Извештја* овога одељка Академије.

2) Три оваква зборника.

3) Штампа се: *Супрасалски зборник* (ст. слов. спом. XI в.) и *Савина књига* (такође ст. слов. спом. XI в.).

4) Речника старо-рускога језика Срезњевскоч спремљена је за штампу III књ. I св.

5) Речника руског језика (под редакц. А. Шахматова) издата је VII св.

6) Речника литавскога језика Јушкевића штампа се II књ.

7) Штампају се *Црквене литавске проповеди Даукше* (по издању од 1599 год.).

8) Штампа се II књ. целокупних дела Пушкинових.

9) Покреће се часопис: „Пушкин и његови савременици. Испитивања и материјал“.

10) „Дѣла царице Катарине II“ штампа се V књ.

Сем тога руски академици имају још доста својих радова и по другим часописима и у другим издањима који су, код имена свакога од њих, и набројани у споменутом извештају.

У прилозима извештају Ламанскога находе се 22 извештаја, у главноме, руских млађих научника, материјално потпомогнутих од Академије Наука, о њихову раду за 1902 годину.

Објављени су на енглеском и на француском језику мемоари чувеног „Тајмсовог“ дописника, Хенрика Стевана од Бловица, који је преминуо ове године. Као лектира, ти су мемоари, неоспорно, занимљиви: они су пуни анегдота, које би чиниле част најбољем роману, на пр. како је Бловиц дознао за рестаурацију Шпанске Монархије од самог рестаурисаног краља Алфонса XII., или како је текст Берлинског Уговора успео саопштити у „Тајмсу“ пре његове званичне објаве; уопште, живот тог малог јеврејина, који је, не знајући ни речи енглески, постао дописник „Тајмсов“, није био баналан. Што се тиче историјске вредности ових мемоара, она је, тачно речено, никаква. Апстрахујући од његових репортерских способности, које су одиста биле велике, Бловиц је био сасвим обичан, да не кажемо безначајан човек. На своју несрећу, он то није увиђао: уживајући бескрајно у томе што је дописник „Тајмсов“, што је у неким моментима, и ако ретким, био повереник Тјеров и Деказов, што је могао, макар само приликом интервјуа, разговарати с Папом, Султаном, Бисмарком и тд., — Бловиц је најзад стао уображавати да и он сам мора бити нека велика, историјска личност. Последњих година, сиромах човек био је већ смешан због тог важног тона у коме је го-

ворио о себи и о свом утицају на европску политику. Ако му је било веровати, он је бар три пута спасао Европу од једног општег рата, а два пута изиграо Бисмарка, — његови мањи подвизи и да се не помињу. Незадовољан својим стварним успесима у сазнавању свршених догађаја, он је покушавао да, силом једне државничке интуиције која му је савршено недостајала, погађа догађаје у будућности. И онда је у „Тајмсу“ (који је све то штампао) озбиљно предсказивао једног дана пропаст Француске, другог дана пропаст Аустрије итд. То његово лудило величине, удружено с једном готово тартаренском маштом, огледа се и у овим „Мемоарима“, где су читаве партије оцењене стручном критиком као сплет доста грубих лажи, код којих је једино занимљиво то што изгледа да је и сам Бловиц, бар у пола, у њих веровао. Радознала публика моћи ће увек читати ове „Мемоаре“ за своје задовољство; али ниједном правом историку неће ни на ум пасти да и њих употреби као неки документ.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју, а у причи *Дунда* поткрале су се ове штампарске погрешке:

На страни 184, врста 15 одоздо, место *Свима је, као и њему* треба *Свима је већ одавно, као и њему...*

На страни 186, после 7 врсте озго, треба додати: *Он се поклони: — Бога ми, искрено, не одбијам, не могу више овако. У рату као у рату, зар не, госпођо?*

На страни 187, врста 12 озго, после *отвори очи* треба додати *осмехну се*, а врста 14 место *једну чашу* треба *пуну чашу.*

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X. број 5. — 1 новембар. 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

(Крај.)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТА.

У њој се приповеда како се догодило ома сасвим од речи до речи по оној бачванској песми која гласи: »Ја сам цуру молио и лепо говорио, а сада је дошло време — цура моли мене!«

Јевда је била жена још млада и лепа, али старога кова, „старовремска" како би тамо рекли, озбиљна и достојанствена. Син њен Мане јако је поштовао и био према њој необично нежан и послушан. Али баш зато јој није много поверавао никада. Па тако и сада. Оно што је знала тетка Дока није знала мајка Јевда; јер Мане није хтео а други јој није смео казати то. Јевда је чула, истина, да се нешто прича о Зони, о неком бегству, о некој отмици, али Манино име није чула том приликом, а целој ствари није поклањала никакве вере. Она је знала да је Зона добро дете, и све ово је сматрала и презирала као гадне сплетке беспослена света, сплетке које је на једно ухо примила на друго пустила, чула па и заборавила.

Зато се силно изненадила кад јој на Крстов дан пријђе главом сама Зона и поче о том истом да јој се јада. Јевда изашла мало из цркве и села у трем који је око цркве а Зона је вребала и увребала. Искрала се од

својих само да се састане с њом. Приђе јој и пољуби је у руку, па је одазва на страну у башту црквену, тамо под османлуке. И ту јој се изјада. Изнесе све шта је и како је било. Плачним гласом причаше јој Зона, да је она, истина, крива, јер га је волела и хтела за њега, па тетке покварише — али да ипак није заслужила да тако прође, и да је Мане још кривљи јер је он изнео на глас, он и нико други, он који јој је претио и претњу своју и испунио. Упропастио је и она сада остаде на подсмех као ни једна њезина друга, заврши Зона и бризну силно у плач.

Јевда је неко време искрено бранила свога сина, верујући и сама искрено да није до њега кривица, али када Зона спомену Докино име, да је и она ту умешана била, — Јевди је онда све јасно било, све је веровала да је сушта истина. И она обећа Зони, да ће учинити све код сина, и да се нада да ће је Мане послушати и да она неће дуго плакати...

Идући кући Јевда је размишљавала о томе. Била је тужна и замишљена. Плач унесрећеног девојчета звонио јој је једнако у ушима као звоно које оглашава мртваца, а речи последње Зонине које јој је рекла праштајући се и љубећи је у руку: „Стринке Јевдо, е ли ћеш ми *ти* саг овеј јесени да биднеш мајчица, — ели ће ми то на пролет бидне Горица и зелена травица!“ речи те никако јој не избијаху из главе. И сада јој је све јасно било. Веровала је да је све тако како јој је несретна девојка рекла; веровала као да је сама својим очима гледала и својим ушима чула. Сад јој је јасно било и оно расположење Манино, а сетила се и покојног Ђорђије, оца Манина, да је и онај увек готов био на такве ствари, — а Мане је исти отац...

Силно је оптуживала сина али само зато што је био Крстов-дан уздржала се и није му тога дана ништа споменула. Али сутра дан нападе га свом жестином једне увређене честите мајке. Мане се трудио да се брани и одбрани.

Јевда тада плану:

— Ти душу немаш, Бога се не бојиш... Девојачку срећу да убијеш!...

— Ама несам, нане... брани се Мане.

— Јеси! Јеси, несрећо, познавам ја Ђорђијину крв!... Ђорђијо, Ђорђијо!

— Несам, нане, брани се и куне Мане, жива ми... ете-те...

— Деде, деде, мори... Закуни се! Што поче па застаде... Што се не закунеш?!... Закуни се, де ако смеш и можеш...

— Ама де, несам, нане... ете... ловачке ми среће несам.

— Јеси, јеси, Мане. Знам те ја тебе убаво.... Јеси!... Ти да се ожениш, а она да те куне! Тој да си дочекам, црна мајка!

— Ја се нећу женим, нане.

— Манчо! рече Јевда подигнутим гласом. Узни се, дете, у памет! Бог дужан ником не остањује!... Скудена и оклеветена девојка када прокуне, тешко ће ти бидне, сине! *До Бога* се, мори, чује њојна клетва!...

— Ама, несам, нане!

— Јеси! За све си сал ти кабает! Ама си инает и пиćар како и татко ти што беше. Припрети му и самим владиком. Мори при деда-владику ћу искочим на давију. Како ти то мислиш?! Зар да скудиш девојку, па да си капче накривиш?! Цркву побоље да си батисаја и огањ у њу фрљија и запалија гу — него што си скудија девојку...

Мане ућута и не хте више да се брани а није му лако било ни да слуша карање, за то се диже и оде од куће. Осећао се да није ни за какав посао, зато узе пушку и оде у поље да се разоноди мало.

*

Ишао је тако цело после подне. Дан био леп, топао и ведар септембарски дан, суморан ипак мало због оне тишине која је обична већ раних јесењих дана када нас

већина тица селица остави. Мане је обишао своје винограде, свраћао и поседео још у некима, а кад сунце већ на смирају свом беше, врати се и Мане не уловив ништа. Од силних мисли и осећања није ни ловио ништа; јер како је у мислима занет био, могли су му зечеви преко пушке прескакати он их не би ни опазио а камо ли гађао!

Већ је пао мрак кад је стигао и пролазио крај последњих винограда, што су најближи вароши. Из мисли га трже женски глас: „Бата Мане, ти ли си?“ Мане се заустави, а из жбуња му се приближаваше једна женска прилика, и кад му приђе ближе опет гаослови:

— Познаваш ли ме, мори?

— Кој си ти? загледа је Мане.

— Де, несам кумита!... Што, јоште ли ме зар не познаде? смеје се женица. Ја сам си Васка... Васка Гмитраћева, зар ме не познаваш... што сам била у хаџијске измећарка, а доносила ти абери од Зону...

— А, ти ли си Васке девојке?...

— Ба! Несам више девојка, вели задовољно и поносито; — веће шес' недеље, како сам удадена...

— Бре! А за кога се удаде?... Кој ти беше човек?...

— За Гмитра грнчара... имамо си туј лојзенце, па искамо прекојутре гројзе-браење да прајимо... Ете ми га туј и човек ми... он ме и пушти саг при теб'... Ја те видо' када проће, па те чекам одамно... Имам један абер за теб' и поздравље...

Мане се тихо искашља па се крене и пође полако, а за њим пође и Васка, млада женица која се силно проленшала од како се удала. Срећна и весела у свом новом животу желела је срећу целом свету, зато је радо пристала да буде посредница између двоје несретних. Опазила је Ману кад је прошао у лов, отрчала Зони и казала јој све, вратила се оданде и вребала и уврсбала сада Ману при повратку кући. — После краће почивке, размишљајући како да отпочне, проговори женица:

— Мори, зашто ме не питујеш, бата-Мане, од кога си је, ете, абер и поздравље?

— Па тој си је твоје знање.

— Па питуј ме, де!

— Па од кога?

— Поздравила ти се Зоне...

Мане ћути и ништа не одговара.

— Чу ли, мори! Пратила ме Зоне, да те махсуз нађем и да ти рекнем: да гу много мило за теб'... без теб', рече, живот си нема...

— Кол'ко ће пут па тија исти речи да ми кажеш и збориш?...

— Што! Не верујеш, бата-Мане?

— Да се неси посмешила, невесто?... Знаш: Манулаћ и Манча слично му долази, — та може да си заб'равила за кога ти рекоше...

— Ама, де! смеје се женица. Мори, какав Манулаћ!? Ешек... Пуле чорбаџиско!

— Ја се веће једанпут превари... Други пут неће ме ласно преварите!

— Јок, јок! Саг је друго! Приизортило је... Еве, пратила ти овој цвеће! Сама га је ргала у башчу, за теб' га ргала! Пољубила га кад ми предаде за теб', — — попелуј га и ти саг! Рече ми јоште, да ти рекнем: да прочетиш из њег'.... „Како је, рече, овој цвеће бледо и вене, такој, рече, бледи и вене и њојно лице од карасевдах"... рече женица и предаде му киту белих хризантема. Јоште те је поздравила, да гу прошћаваш, зашто је пролет дамно минуло, јесен дошла, — *зимске руже* су цвеће!... Несу руже од пролет, ама неје, рече, веће ни она што је била! Било цвеће — било и Зоне!... заврши дршћућим и загушеним гласом млада женица и обриса кришом сузе па му пружи киту зимских бледих ружа.

— Ех! уздахну Мане болно и додаде јетко примајућ' и миришућ' руже. Добро си је што си „куче у чашире“ носи и појас; та имам куде да га заденем, ете, овој пратено цвеће...

— Де, па и ти! Какав си! љутну се Васка јер је разумела пребацивање. Да заб'равиш ти оној што је било. Саг да гу видиш, бата-Мане, каква стаде; никаква се напраји!... И ти пантиш онеја речи!?... Чорбаџиско дете, пусто, лудо; расло у сваки довлет; зар знало оно што је мука и невоља!... Ама, саг, саг да гу видиш и чујеш што си твори и збори!... Слушај што ти зборим... Несам јоште свршила работу... Има јоште коџа ми ти много да ти рекнем... Поздравила ти се Зоне и рекла да ти рекнем: Ако ти је јоште криво на њојни старејн, — ласно за тој... Има си она чаре и за тој! Свет си збори да је *побегуља* па када такој, вика, збори, када ништо неје било — а оно дођи киоћи и украдии гу... ће те чека, па, вика, ако се зове „побегуља" — берем да знаје зашто се такој зове. Ете тој ти се поздравила! Води гу, рече, — у *Шам* ће иде с теб'!

— Ама, како да се женим, да си раним и жену, кад сам, ете, ловџија, фукара; кад уловим ће вечерамо, кад не уловим ништо, без вечеру ће легнемо. За мен' је сирота, сироти мен'... Море, куде се је женила фукара из чорбаџиску кућу?!!

— Ех, де па и ти, смеје се Васка.

— Бога ми ти казујем!

— Вика: *ти* гу све то напраји; ти си заврзаја, ти саг па и одврзуј!...

— Море, какој ће му па саг тој биднс! Чаршија збори да гу је Манулаћ уграбија, — па саг бива ли, ја да гу украднем... Кујунџија сам, ама... „носено злато"... бива ли...

— Мори, ћути си, несрећо кујунџиска! прекиде га женина и пљесну по рамену. Како па то збориш!.... Зашто инћариш, инћару ниједан!... Све си ти тој направија! рече смејући се, па саг „Манулаћ", викаш! Их, мајка му остарела!.... Мори, знавамо си ми жене убаво, што је и кој је Манулаћ а кој па Манасија кујунџија, и што си може кад оће.... Их што си ти, бата-Мане, па несрећа ника!

— Ама, ти ме пâ л'жеш, Васке!

— Не л'жем те, бата Мане, две ми очи!... жив ми Гмитраћ; а Ниш да ми даваш — не давам га!... Да гу видиш, твоје Зоне, па да гу не познаш! *Никаква* се напрајила! Еве, да видиш, колко гу мило, за теб'; таг ће гу зар верујеш. „Однеси му и овој — рече ми Зоне, — и питуј га: е-ли је било јоште у свет, да је девојка на момка *овој* пратила!?“ рече и предаде му завијену свилену мараму.

— Што је овој!? кликну Мане зачуђено кад разви мараму. *Шефтелија?!*...

— Шефтелија! прошапта женица и устукну поплашено два три корака у страну.

— Шефтелија?!... прошапта Мане и затетура се од неочекиване среће.

— Ее! тврди Васка.

— И... *Зоне* ти, ете, даде овуј шефтелију? *За мен* ти даде?!...

— Зоне...

— Л'жеш ме, море!

— Не л'жем те, куне се женица, две ми очи, не л'жем те... Оваква да се напрајим, — ако те л'жем! рече и сави кажипрст као куку.

— И Зоне пратила? пита је понова Мане.

— Зоне, а кој ће други да прати! одговара Васка. Ако имаш Бога и душу, — а ти си, белким, прочети, па ће видиш убаво, кол'ко је болна од кара-севдах... „Ја си учини тој, збори си Зоне, а он саг нека си чини што си хоће и милује!... Ако ми, рече, не дође саг у јесен у кућу — на пролет ће ми дође там' под Горицу!...“

— Аха! викну радосно Мане, и у оном одушевљењу испали пушку — и ако су били већ на самом улазу у варош, где их је Гмитраћ чекао, — па завали руке иза потиљка и пође силно као орао кад хоће да полети.

— Е, што да рекнем! запита Васка и потрча за њим.

— Рекни гу: Поздравија ви се Мане, да га чекате, рекни, у прву недељу.

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ ПРВА.

У њој је описано последње момачко весеље Манино.

Мане је отишао задовољан кући. Пољубио је мајку у руку, казао да пристаје, а све остало рече, њена је брига! Сутра ће, рече, од Замфирових доћи к њој Калиопа, па нека њи две удесе тако да испадне свима по вољи и по хатару. Јевда је сва срећна била кад је чула то, и није се љутила кад јој је Мане казао да иде да се нађе и мало проведе с друштвом.

Те је вечери Мане отишао и проџумбусио са својим друштвом. Никоме није казао зашто и кошто, само је Митку, оном Петраћијевом, све поверио, испричао му шта је било, зашто је вечерас весео, и побратимио се понова с њим. . .

*

У Калоферлијском Хану џумбус и весеље. . . То се Мане са друговима весели. . . Чују се ћеманета, ниште зурле, звецкају чампаре а гоч потреса темеље старога хана и сасипа прашину и црвоточину са плафона на веселе госте. . . То се Мане са друговима весели. . . Чује се свирка надалеко! Чује је и Зоне кроз ону меку и тиху септембарску јесењу ноћ, а већ пре тога стигао јој је поздрав и вест, да се то у њено здравље веселе. . . И до сад од дерта није спавала, а данас за дуго није склопила ока од силне радости и задовољства.

А Мане седи са кардашима и весели се. И нико, сем Митанче Петраћијевог, не зна зашто се Мане весели; зашто је весео, зашто части све и зашто немилице баца бакшиш, и не да никоме да плаћа! . . .

Према њему седе ченгије; одмарају се од малопређашњег бурнога и бесомучног играња. Све лепша од лепше а међу њима најлепша мала Ајша најмлађи и најомиљенији чочек која болује од севдаха. Зато се и одвојила и повукла у ћошак и оданде једнако гледа нетренимице у Ману и чека кад ће поручити ону његову (или боље рећи њихову) песму „*Кад ја имам*“, песму коју

је дилбер-Дудија донела амо чак из Мостара а чучук-Ајша је најрадије и најлепше певала јер се цела песма на њу односила и Мане до сада увек на њу мислио и гледао кад се та песма певала. И кад год су отпевали ту песму, добијала је чучук-Ајша лепа бакшиша и још лепших речи и погледа од Мане и свега друштва Маниног. Али вечерас Мане није поручивао ништа. Зато Ајша даде знак Дудији, да запева ту песму. Дудија запева а остале ченгије прихватише; запеваше и Ђулсефа и Ајша пратећи песму ударањем у дахирета. Запеваше онако мало оријенталски; тихо и сањиво, мало кроз нос, запеваше:

Кад ја имам рујно вино —
Зашт' га не пијем, ај-хај-хај!
Кад ја имам чарне очи —
Еј, зашт' их не гледам?!...

Чучук-Ајша га погледа сањиво својим страсним великим бадемастим очима, али Мане и не примети то. Искапи чашу вина, али је не погледа како је до сад увек чинио. Мисли његове не беху ту, али ипак ту близу, неколико кућа одатле, код Замфирових. Замишљао је сада Зону, раздрагао се; зато сâм продужи даље песму коју опет сви свирком и певањем прихватише.

Пева Мане:

Кад ја имам бело лице, —
Зашт' га не љубим, ај-хај-хај!
Кад ја имам русе косе —
Еј, зашт' их не мрсим?!..

Узалуд је Ајша кокетовала! На друге очи, друге косе и на друго лице мислио је сада Мане. . .

Ни сада не погледа Мане Ајшу, ни њено бело лице ни њене дуге косе које беше пребацила и укрстила преко груди покривених танком провидном кошуљом од бурунџук-свиле. Он беше развио ону свилену мараму и гледаше у њу. И тек кад му приђе Ајша с дахиретом трже се из сањарија, заграби шаку стопараца и баци јој на дахире.

— Погле га! Само *тол'ко*... рече јетко и зловољно Ајша.

— Мало ли је? запита је Мане. Зар тол'ке паре?

— Није за паре реч! вели Ајша стојећи и очекујући још као и до сад што је уз бакшиш добијала. Што ми је за паре! Овој си ја делим сас друство, ама оној што је салте моје!...

— Еве ти овој! рече Мане. Зима иде; сас зимске руже да се закитиш! рече и даде јој ону киту хризантема. Тој ти је последње од мен', Ајшо, за игре што ми играше, за песне што ми појеше... за спомињување...

— Ее, уздахну тихо Ајша, видо' веће ја...

— Е, тол'ко! рече Мане и одмахну руком.

— Било, Мане!...

— *Било*, Ајшо!...

Ајша само превуче руком преко чела и остави га, даде дахире Дудији нек она купи бакшиш, а она се повуче; ућута и гледаше кроз прозор у мрак, у ноћ...

Весеље се продужило ипак и ако је Ајша тужна била. Још се певало, свирало и бесно и страсно чочечки играло, и Мане седео, у дахирета богато спуштао али ни једну, ни Ајшу ни Ђулсефу, ни Дудију Бошњакушу није ни погледао, нити је чуо нежне речи кардаша Дудији и Ђулсефи. Седео је, пио и будан сањао, и тек га из сањарија тих трже глас с поља, јер баш поред прозора чу се „Врије, вријееее! Паригушица!"

Сви се тргоше, погледаше на прозор. Кроз завесе се белело; зора се прокрадала у одају коју беше од тавана до пода притиснуо дим као облак густ.

Дигоше се да иду.

Пробудише стару Аву која је пре четрдесет и више година била на гласу чочек а сада је као неки анђео хранитељ и казначеј у овој дружини младих ченгија; носи фењер и кишобране и живи у успоменама.

Пустише ченгије да измакну а после се и сами разиђоше...

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ ДРУГА И ПОСЛЕДЊА.

Она је сасвим обична као што су обично све последње главе у приповеткама и романима.

———

После овога ствар се брзо развијала и крају приводила; брже него што је и сама Зона желела и очекивала.

Свршила се и прошевина и прстен. Мане је изненадио Замфира али и Замфир Мана. Било је говора и о миразу. Хаџи-Замфир спомену пет стотина дуката, али их Мане не прими, него одговори, да ће он за толико дати накита својој невести. Усхићен тиме стари Замфир поклони им једну од својих кућа, најлепшу после оне у којој је становао.

Журно се спрема у обема кућама. Прије Ташана и Јевда походе се узајамно чешће и разговарају се и саветују шта ће и како ће урадити да све то испадне што боље. Оне саме све то свршавају, никога не питају; Таска и Дока, те две тетке, вешто су и фино удаљене да не би шкодиле ствари која се тако лепо и глатко свршава. Чак је у услове ушло, да се ни на дан свадбе не нађу оне две заједно.

Дође ред и на бирање и тражење часника. За све се сложише само за девера никако јер то је право било право младенаца.

— Да рекнеш: драгичка! Нашеја сам побратима! вели Мане Зони која га је испратила до авлијских врата.

— А кој си је? запита Зона радосно.

— Е, погоди га сама! . . .

— Какав је? Је ли је танак, висок; има ли мустаћи? пита Зона. Нећу га, ако нема мустаћи. . .

— Па. . . ће да има. . .

— А што је? Од какав си је ред? Е-ли чиновник, официр? . . .

— Неје?

— Еснаф човек?

— Неје.

— Трговац?

— Није ни тој...

— Ама, де!... Збори си, жива ти ја, што је!

— Сараф и банкер...

— Е, сараф! Како може сараф девер да бидне!? Нећу сарафина!

— Ама де, није Чифут!... наша си је вера... Ем, млад, убав, богат... сарафче и банкерче... у наш варош нема га, ете, јоште један потакав!... Пратија сам човека да га питује...

Зона издиже обрве и слегну раменима, као да хоће да каже да се не може сетити.

— Што, јоште не може да се сетиш?!

— Јок...

— Ама ће бидне девер! Ама антика девер... поубав оди гардиског поручика, ете...

— Ама, збори, де...

— Манулаћ... вели Мане.

— Ба, нећу си! прекиде га љутито Зона и залупи авлијска врата за собом оставив Мана на пољу.

Мане је без ичијег питања, онако сам по својој памети, учинио тај корак. Позвао је Манулаћа, он лично, да му буде девер уз девојку, додав, нека се покори судбини, ономе што је писано и суђено, као што би се, рече, и он — Мане — покорио и пристао да буде Манулаћу девер, да је њега — Манулаћа то јест — Зона бегенисала и да је суђено и писано било. А кад се Манулаћ отимао и споменуо: да сада нису пређашње године, да је „оскудација“, да су им силне непокупљене паре по народу растурене и изложене пропасти, Мане му је рекао, ако је *само* то, да је за то најлакше! Обећао је да ће му он купити лаковане деверске ципеле и нову златну минђушу у уво (Манулаћ је био првенац) и још сврх тога да ће му целога свога века куповати за његов рачун овчије и јареће коже и, као побратиму свом, наравно, без и једне паре ћара давати.

Због тога се, ето, сукобише и посвадише Зоне и

Мане. И то траје већ неколико дана. Зона неће никако ни да чује за Манулаћа, а Мане опет каже: ил' њега ил' никога. Чорбаџиски је син, стара кућа, па ће му, вели, то чинити част! А сем тога, то му је и дужност, причаше јој Мане, јер су се он и Манулаћ побратимили и зарекли: ко се први ожени да му онај други буде девер. Дакле мора!... Али Зона неће; вели да Манулаћ нема ни форму за девера! А како је имао форме за младожењу!? дира је Мане и доводи је до плача! И Мане гледа како је лепа и кад плаче и мило му да је гледа кад плаче. Каже јој да га је у сну видео као њеног младожењу, па би сада рад био и на јави видети га и као девера!...

И да се само Мане питао и од њега само да је зависило, можда би тако и било. Али, срећом по Зону, стиже и Замфировима и Мани поздрав од Манулаћевих. Манулаћ се извињава да не може, јер баш тих дана га трговачки послови одазивају на дужи пут у Лесковац и околину; да купи пропалу вереснју од које ако што пара скупи да после купује кудељу и кускуне...

Тада се једва једном разведри и сину лице Зонино.

За другог кандидата за девера, лако се погодише. То је био Митанча чорбаџи-Петракијев син, и читатељима већ добро познат из ранијих Глава. На то радо присташе сви, и младенци и родитељи њихови. Митанча већ може; из чорбаџиске је куће, млад је, леп је, има наусвице, друг је Манин, дакле нико бољи од њега да буде Мани девер. А сем тога, тако ће се узети, да је остао момак и да оног брака са Швабицом Херминoм као да није ни било. Тако треба и оцу Петракију представити и протумачити. И стари Замфир узе на себе ту дужност, обећа се да ће уложити сав свој ауторитет на јогунастог Петракија и да ће измирити оца са сином који се каје, који се поправио, и који је опет примљен у ред чорбаџиски, јер га, ето, и сам стари и поносити Замфир прима у свој род!

И успео је чорбаџи-Замфир код чорбаџи-Петракија!

Јер није прошло много а трећега дана од измирења, рано у јутро читаше изненађене чаршилије нову фирму над вратима Петракијева дућана која је гласила: *„Трговина Петракија Н* и Сина.“*

* * *

Лицем на Свету Петку била је свадба. Био је леп, ведар дан, ведар као и лице срећних младенаца. Све се слегло у сватове, и радовало се што се тако лепо, и баш онако као што је требало, свршило. Тетка Таска је тога дана била све и сва у Замфировој, а тетка Дока у Маниној кући. Дубоко у ноћ још се таласало коло и игре, а „Јелке тамничарке“ играло се неколико пута до „Шарен-ора.“

*

— Ама саг право да ми кажеш, што ћу те, ете, питујем, запита трећега дана Замфир зетаМану, ама ти га напраји сав онај џумбус?! Ете, жив ти ја; *тој право* да ми кажеш?!

— Хехе! снебива се Мане. Несам, несам, ловачке ми среће, несам! Куд па смем ја тој да напрајим?! куне се Мане. Теке сутрадан, пред ручак, и ја си сам чу у чаршију, ама викам „сокак-лаф“ си је... Што си неће залудњаци да зборе!

— Хее! врти главом стари Замфир и не верује му. Татко кој ти беше?... Ђорђија! А иверка пада ли далеко од кладу?...

А Мане му се куне у пушку која га никад није слагала, па тако неће ни он сад њега слагати. Заклиње му се напослетку чак и у светог Евстатија, патрона ловачког!

Али му Замфир не верује. Врти главом, али му ипак мило кад их погледа, гледа их дуго и вели и признаје у себи: да другог зета по свом ћефу, и таку слику и прилику као што су Зона и Мане, мучно да би могао наћи и саставити...

Мило му све то, мило му што је дахнуо душом, што се курталисао једне тешке бриге и главобоље, само му

није мило што се младенци много снебивају и стиде и крију од света. Зато се ваљда хаџи-Замфир одмах после неколико дана и сетио свога чифлука и јесењих радова који му императивно налажу и захтевају да се ових дана неизоставно тамо појави и пробави. И он нађе да ће бити најбоље да се уклони мало од куће. Па тако је и урадио. Казао је домаћима да иде; иде, вели, једно да се после силних брига одмори и разоноди на недељу-две дана тамо на чифлуку, а друго, време је да се, вели, и та деца мало ослободе и изађу међу свет; јер ено благочестиви тутори и одборници општине Турековачке већ трећи дан како се вуку све средином сокака (већ им се и шегрти смеју гледајући их како спадоше с ногу!) тражећиМану кујунџију, да му исплате и дигну поручена кандила, кадионицу и петохљебницу, па никако да га нађу; нема га, као да је у земљу пропао. . . .

Стеван Сремац.

МРТВИ ЖИВОТ.

„Знаш ли ко су робови овога света? То су они људи што су требали постати јунаци, па су постали статистичари или учитељи.“

Максим Горки: Тома Гордјејев

I.

Заметеним и вијугавим сеоским путем што иде уза страну и низа страну, корачају гомилице дјеце, већином мушкараца. Јуначки одолијевају бури што заиграва пољем своју јутарњу пјесму, носи им снијег у лице, у очи, у уста, и пријечи им ход. Завукли главе у црне аљинице, навукли црвене капице до ушију, уозбиљили своја, забридјела од жестоке зиме, дјетиња лица, па газе снијег до кољена, а где су сниjежни намети, бога ми, и до паса. Они, у гаћицама, убрзали ход и више се журе да дођу

прије до школе него они у беневречићима. „Како је дугачак пут по зими, а како је љети прекратак кад га, у шали, прелете као вјеверице!“ та се мисао чита свима на лицу.

Ту и тамо, виде се раштркане сеоске кућице, из којих, кроз баџу, пробија дим да га бура, набрзо, разнесе. У даљини, на брдаоку, види се десетак кућа, збијених у гомилицу. Ту је школа, црква, с незграпним звоником, опћина, оружничка станица, попов стан, два дућанчића или, како они кажу, бутижице и двије три крчме.

Зима, децембарска зима. Планину сакрива снијежни облак као ћилим што је извезен од хиљада пахуљица. Дрвеће се погнуло под теретом снијега који бура стреса. Пољем ријетко прелети по који гавран, машући тромо озеблим крилима. Сеоске се кућице шћућуриле као јато поплашених, расприштених птица. Тек се из гдјекоје куће, спусти по које дијете и пристизава другове. Не чује се иначе ништа, до тешко ступање дјеце кроза снијег и намете, а из полуотворених уста и носа сукља свакоме по облак паре. Дјеца се чисто погурила, више од тежине хода него од торбака у којима носе по неколико књига, комад јечмена круха и мало соли што су им спремили код куће.

Још није пробио чисти дан кроз облачине, још влада неки полумрак. Дјеца улазе у село и сретају по кога писара, с цигаретом у зубима, облигатним обиљежјем њихова полугосподства. Скидају му капу и поздрављају га својим једногласним „'бројтро!“ Он кицошки одговара: „Здраво!“ и завлачи још више руке у џепове, а главу увлачи међу рамена.

Напосљетку се зауставише пред једном приземном кућом, с великим прозорима, раздијељенима на ситна оканца да их бура не поломи. Сви одишу радосно и журе се да уђу унутра у ходник, одакле ће у топлу школску собу. Посједаше на земљу и изуваху мокре опанке, натикаче и чарапе и слагаху их у ред, крај зида, а аљинице објесише на клинове. Млазови воде потекоше из

мокре обуће и вијугаху се по храпаву камену и плочама ходника, правећи мале барице. Боси, с црвеним озеблим ногама, с капицама под пазухом и торбама у руци, улазе у велику загријану школску собу, с дугачким старим клупама за којима су, ваљда, учили и њихови оцеви, источеним од црви, замрљаних мастилом и исечених ножићима несташне дјеце. По зидовима је висјело неколико шарених слика. Поздравише учитеља, који је већ сједио за својим столом. Он их само погледа, климну главом и не рече ништа.

Дјеца се окупише око загријане пећи, у којој је буктјело неколико пањева и стадоше се гријати. Распредоше живахан разговор с оном дјецом што су дошла прије њих и почеше да весело ћеретају, да се смију и да се шале, о свему и свачему. Свега их је, на концу, било двадесетак, већином мјештана, јер дјеца из удаљених села, ради зиме, нијесу могла да дођу у школу. Били су им најмилији ти зимски дани, јер се онда није ништа предавало, већ би пресједили цио дан, у шали, весељу и разговору. Учитељ их је једино онда опомињао ако би они, у својој превеликој шали, ишли predaлеко и расплакали кога малишу.

Учитељ, Дамјан Дамјановић, био је човјек од својих тридесет година, мада се чинио много старији. Крај сљепочица га већ била пробила сједина. Имао је мале бркиће, ријетку браду и уморне потезе лица. Коса му је била немарно очешљана. Из погледа му избијала нека равнодушност према свему, горка равнодушност згажена човјека, посљедица тешког разочарања. Једино су му се она два болна потеза, урезана крај усана, кадгод развукла кад би изронила, у његовој души, каква младићска реакционарна мисао као да би хтјела рећи: „Нашто све то? И ми смо, некад, били млади! Прошло је доба илузија!“

Главу је поднимио у руке и наслонио се на лактове о свој сто. Гледао га је дуго. Ето, позна га у најмање ситнице, сваку резотину, сваку мрљу, црвоточину,

позна на њему. Десет година свога учитељевања сједио је он ту, за својим столом. Ту су се рађале његове идеје, утопијске идеје, ту је он снивао, у сумрацима, како ће он дићи — не дићи већ ускрснути — народ, морално и материјално. Ту се он опијао славом будуће побједе за коју се он жртвовао, за коју се дао мучити, газити, пљувати...

Десет година! Да, то је вријеме за које се не да много да уради, али доста. А што је он урадио? Ништа; залуд је лутао по својој памети и тражио, тамо, најскривеније закутке; нигдје ништа, свуда празнина, и његове се мисли врнуше у прошлост.

Дамјан Дамјановић стаде се сјећати своје младости, магловите и туробне као какав јесенски дан. Сјетио се варошице у којој се родио, поплочене главне улице у коју је ишао у школу, на малих сиротињских уличица, са широким и прљавим авлијама по којима се шетала живад, гдје се, једном ријечју, живјело правим сеоским животом. Ето, у таковој једној уличици, с изгледом на малу и смијуљасту ријеку, с облим обалама, била је и њихова кућа. Заправо, то и није била њихова кућа, као што је Дамјан мислио у своме првом дјетињству, то је била изнајмљена кућа, и то, како је касније дознао, под врло ниску кирију. У тој се кући и он родио, заједно с осталом својом браћом и сестрама. И он, у памети, стаде да ређа све појединости, ситнице, у кући и у дворишту, почимајући од прилијепљених слика по зиду, па до старе мачке што се повлачила по кући и по авлији. Како се он бојао њезина мијаукања у јесенским и зимским ноћима, што пара ухо и доводи ноћ у грозу!

Пред очи му изиђе слика његове матере, малог, мршавог, вижљавог чељадета, заогрнуте и обавијене тамноцрвеном великом марамом око тијела, а на глави је носила црни рубац. Увијек је била у послу, сва су дјеца лијегала, а било их је доста, и сувише, а она је још остајала да ради, макар и за сутрашњи дан. У јутро би

устајала опет прије свију, и већ би се била уморила док сви устану.

Отац, подворник код неког уреда, био је, напротив, прави контраст од матере. Био је човјек у годинама, откако га је Дамјан памтио, црвена лица, крупне главе и снажна брка. Волио је друштво и вина, за кућу се није пуно старао, и сву бригу како да се породица уздржава, остављао је на жени и мрштио се кад је она јадиковала да он пуно троши. Мати је радила све послове што је могла и знала, насађивала је живад, продавала јаја, гладила рубље по варошици свој осталој господи. Укратко, жртвовала је за породицу свој живот, своју снагу.

Прво и најраније дјетињство било му је завијено као у неку маглу. Као мали дјечачић врзао се около, по улици, играјући се са сеоском дјецом што су ту, около, становала. Он их је више волио од господичића што су ишли заједно с њим у школу и којима су, код куће, њихове матере улијевале господство у главу и забрањивале им да се друже са сиротињом, сељачком дјецом, да се, тобоже, не покваре.

Дамјан Дамјановић се горко осмјехну. Непоштење, корупција, деморализација! И то све на врат сељаку, томе послушном марвинчету и мирном скоту што има да ћути и да се покорава! Да, он је низак, покварен, прљав у души, једино су они, *они*, господа, добри, чисти, поштени! А нико не пита за то ко тјера сељака у непоштење, у срамоту! Ко га заварава, лаже, обмањује? Ко му испија снагу, уништава живот, расипа иметак и гура у пропаст? Ко живи од народне муке и труда, ко се тови и дебели народним знојем? Они, господа! Ко му продаје, на мунти, оно сиротиње, ко дере с њега порез и два и три пута преко године? Опет они, надригосподa! Да, народ је покварен, све су му отели до животињског инстинкта, загушили у њему разум и свијест, јер не дозвољавају да народ има свијести која захтијева слободу, правду. Народ није деморализиран зато што је, тобоже, у темељу, у дну своје душе, покварен; клицом корупције

22*

заразила су га та господа, не, можда, само заразили, већ су је силом усадили, уринули, у народну душу. А, на концу конца, опет је народ крив!

Да, он је заволио од своје младости тај сељачки народ, одлазио са својим малим друговима у сељачке куће, и тамо му се чинило лепше него у своме рођеном дому, дому свога оца, који је силом хтио да буде господин, и своје господство изражавао презиром према простом народу, из кога је и сам потекао. Зато Дамјан и није волио свога оца, у младости више из страха, а касније је ради његове филистерије, талмигосподства, кад га је упознао и провидио га у душу.

Са својом браћом није се пуно дружио. Сви су били старији и јачи од њега, и ту су своју надмоћ показивали, немилице над њим. Он је био слабији, њежнији, осјетљивији, плакао је за свашта, а болило га што му се браћа туђе од њега. Једина мати га је највише вољела, био је њезин мезимац, јер га је она родила у данима непрестане бриге, муке и невоље. Осјећала је да јој је он, некако, најближи, управо, само њезин, као да није дијете свога безосјећајног оца и брат њезине остале дјеце што су одлазили раним јутром од куће, долазили на ручак и опет, онда, одлазили да се врате у касно вече. Дамјан се само врзао око ње, наслањао своју главу на њезино крило, а она га миловала кад није имала толико посла. Отац га је, готово, презирао, ради његова тобожњег мекуштва, говорио да се уметнуо на мајчину породицу, на Дамјанова ујака који је отишао некуд у свијет, у Америку, и тамо ишчезнуо, без трага и гласа. Прорицао му је исту, још и гору, судбину што је, редовно, матер расплакало. Онда је осипао пријекоре на матер што мази дјецу, да се тако не поступа с дјецом и да се тако не смију дјеца одгајати. И онда је, увијек, за какву ситницу, отпасивао кајиш и истукао га, начинио се љут и отишао у крчму.

Вријеме је, уосталом, пролазило. Од шесторо дјеце петоро мушкађа и једне цурице, која је умрла од прео-

боље још у Дамјанову првом дјетињству, четворица стадоше на снагу. Тројицу је отац смјестио у писаре да постану сеоски чиновници, другом ријечи, пијавице народне. Четврти је остао у војништву и био понос очев. Једино још Дамјан остаде, идући у основну школу, па онда, јер је био добар ђак, натјера га учитељ да иде и у грађанску школу.

Кад је изишао из грађанске школе, уписа га мати у препарандију да учи за учитеља. Било је ту пуно муке док је мати оца на то приволела. Овај није испочетка хтио ништа ни да чује. „Трошак је“, говорио је, „он то не може! Што вали његовој браћи?“ Мати се опет опирала. Она није хтјела да и ово њезино дијете буде као његов отац, као његова браћа, да дише исти ваздух, да говори исти канцеларски језик као и они. И она обећа оцу да ће двапут више радити него дотле, да неће од њега искати ни паре за Дамјаново школовање, и, пошто је дала да му се донесе дволитра вина, одобровољио се старп, приволео се, зовнуо је Дамјана к себи, пољубио га је достојанствено и службено у чело, савјетовао га да буде добар и говорио како он пуно за њега жртвује, и не жали да жртвује још и више. Дамјан је знао да отац лаже, али је ћутао. Онда је зовнуо матер к себи и загрлио је. Она се нерадо пригнула к њему и пустила се да је пољуби, и Дамјан се добро сјећао како се при томе стресла по цијелу тијелу. Осјећала је одвратност према томе човјеку који је био њезин муж, с којим је изродила толику дјецу, који у њој није никада гледао људски створ, већ животињу која мора да ради за њега и за породицу, како би он могао што удобније живјети.

И онда дође за Дамјана оно доба кога се он најрадије сјећао, доба дугих пријатељских разговора, гутања књига и размишљања о њима. Како су они знали да сањаре у сумрацима, идући из једне улице у другу! Па онда, о великим празницима, за које су се спремали као на какве велике мисије, кад су ишли да путују, да, као

што су они говорили, проучавају народ. Спремали су велике биљежнице у које су биљежили све што им се на путу догодило и што су разговарали са сељацима. Раштркали се на све крајеве, све по двојица или тројица, да виде народни живот и његову патњу у свој својој наготи. Како су се враћали разочарани кући! Разочарао их је народ својим индиферентизмом и апстрахирањем свега што се није односило на његове животне потребе. Како су били озловољени на занемаривање књиге у народу! Они су скупљали новаца преко године да за њих купе популарних књига и пјесмарица, надајући се да ће их народ објеручке да дочека. А оно, народ их је хладно примио и бацио на страну, тобоже до зиме, пошто је љети много посла на пољу. И они су сами посумњали да ће народ те књиге да чита, ако се и одрже до зиме, ако у њих не замотају дјеца своје школске књиге или ако њима не закрпају прозоре. Па онда су се опет уљуљкивали у старе снове, говорећи да се не да оно да изравна на пречац што су деценији покварили, да све треба да се почне темељито, испочетка. Најприје треба, говорили су, да униште оне који инфицирају народ корупцијом и приjече му његову еволуцију, и у материјалном и у интелектуалном погледу. С тим су се надама и разишли, сви жељни борбе, жељни да истроше сву ону снагу што је кључала у њима.

А данас, данас, након десет година, какве метаморфозе! Од бујних младеначких глава пуних илузија и вјере у успјех, што се збило, што се догодило? Од слободоумних и необузданих младића постали су филистри који су се иженили с примитивним и плитким дјевојкама са села, с њима рађају дјецу и брину се како да саставе крај с крајем. Прекинули су сваке везе са свијетом држећи да је њима сасвим свеједно, да ли свијет живи или га нема, не налазећи никакове потребе да се баве више социјалним питањима, питањем сељака и олакшавањем његове егзистенције. Ситна политичка гоњења убила су у њима сваку вољу за рад, за настојање око

уништења садашњег положаја и извршилаца његових. Послије неколико чланака у каквим новинама, лијегали су у запећак уз своје жене и дјецу, постајали сеоске ћифте што гледају да се гдје боље наједу и напију, заједно с оним против којих су мислили да раде.

Клонули су, а и Дамјан Дамјановић је клонуо. Он је подлегао јуначки притиску живота и узмакао је, али након јуначке борбе за коју није био дорастао. Он је био један од оних људи великих илузија, големе фантазије, другом ријечи, сањар, али с врло маленом количином енергије према величини своје воље и њезиних захтјева. Оснивао је своје судове на погрјешним премисама, претпостављао криве супозиције и брзу побједу, а кад га је живот увјерио и расхладио својом реалношћу о неизведивости његових захтјева, заправо, не неизведивости, јер он ни сам није знао пута ни начина којим би извео своје основе, он је клонуо, подлегао, пао. Он није био од људи који се знаду задржати у своме паду; од оних који кад виде да им је немогуће да продру и да дођу даље оним путем којим су пошли, да сврате на другу страну где ће им, можда, бити лакше, боље, угодније. Он је падао сваки дан примјетно, све брже и брже, видећи пред собом своју рођену пропаст, бездан живота с хиљадама гладних и прождрљивих очију, видио га је, али се пустио оној јачој сили што руши, обара и гњечи човечје животе.

За њега није било ништа страшније него кад је повукао билансу свога десетогодишњег рада. Тај рад му се чинио бескористан као, рецимо, пренашање воде у решету, и то га је пекло, сажигало. О, нема ништа грозније за човјека с развијеним интелектом него кад види како му је читав рад отишао утаман, како му је живот био бесмислен, глуп, мртав, како је сву своју животну снагу, једину своју главницу, утукао, а низашто, упутањ. Била га је срамота пред самим собом, када се успоређивао са својим друговима који су се асимилирали животу, по старом српском филистарском принципу: кад неће бријег Мухамеду, онда ће Мухамед бријегу. Ето и

он није био од оних ништа бољи, они нијесу *радили* ништа, а он није опет *урадио* ништа. Разлика је била једина то, што су они били *живи трулеж*, гњиљење у запећку, а његов живот био је живот без смисла, без успјеха, *мртви живот*. „Да“, рече Дамјан Дамјановић, с болом у души, „ја сам живи мртвац, излишан човјек, не, можда, зато што сам неспособан за живот, кретен, идиот, већ зато што се нисам умео снаћи у животу, што га нијесам умио ипчепати тамо гдје треба“.

Та велика криза била се у њему већ неколико дана. Он је, инстинктивно, осјећао да је то последња већа криза коју преживљује у њему душевни човјек, последња борба коју је повео противу самога себе да види своје рођено ништавило у свој голотињи својој. Оно даље, мислио је, што ће се догодити, неће да има за њега више толике важности и значења, он ће бити у агонији која је претеча смрти.

Последњим пламеном планула је његова душа; последњи пут дизао је он у својој души протест против живота што га је згњечио, смрвио, уништио; последњи пут реагирала је његова душа на живот; задњи пут је дизао душевни човјек у њему апел на живот који је на њему починио атентат, који је с њим поступао као с каквим пасторчетом. Све, све би му опростио, само да није осјећао јасно у души својој поругу и исмијавање којима га је живот обасуо, који се смијао његову ситничаву раду, ситној његовој борби без успјеха. Ето, он је хтио да препороди сељака, да га дигне међу људе, да га извуче из његове блатне каљуже, а какав је био свршетак? Он није извукао сељака из каљуже као ни његови другови који су, након неуспјеха, легли у исту каљужу са сељаком, налазећи да је тако врло угодно. Он се није хтио да заблати још тим у својим очима, али његов бесмислени живот, мртви живот, пекао га је страшно, жарко, пекла га поруга, исмејавање и оне пљувачке којом су га попљували они којима је он хтио помоћи. И његова снага копнела је као снијег у пролеће.

(Наставиће се.)

Вељко М. М.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(15.)

„Господо,

„Допустите ми пре свега (пре него што пређем на предмет овог данашњег скупа, и тиме ћу, уверен сам, погодити осећаје свију вас), допустите ми пре свега, велим, да одам признање вишој администрацији, влади, монарху, господо, нашем владару, том омиљеном краљу, који ни према једној грани општега или личног благостања није равнодушан, и који руком у исти мах тако снажном и тако мудром управља државни брод кроз непрекидне опасности узбурканога мора, умејући у осталом да прибави свако поштовање миру као и рату, индустрији, трговини, привреди и лепим вештинама.“

— Требало би да се мало склоним, рече Родолф.

— Зашто? рече Ема.

Али у том тренутку глас помоћников необично одјекну. Он је декламовао:

„Прошло је, господо, оно време када је грађанска неслога прскала крвљу наша јавна места, када је поседник, трговац, па и сам радник, успављујући се у вече мирним сном, стрепио да се наједанпут не пробуди на звуке звона која објављују пожар, када су најпревратнија начела смело поткопавала темеље...“

— Могли би ме спазити одоздо, настави Родолф, и онда бих се петнаест дана морао извињавати; и како се и иначе о мени рђаво мисли...

— О! ви клеветате себе, рече Ема.

— Не, не, свет има о мени врло рђаво мишљење, уверавам вас.

„Али, господо, настављао је помоћник, ако, заборављајући ове мрачне слике, погледам на данашње стање наше лепе отаџбине: шта видим? На све стране цветају трговина и лепе вештине; на све стране нови саобраћајни путеви, као нове артерије у телу државе, заснивају нове везе; наша велика фабрична средишта наново су оживела; вера, ојачала, смеши се на сва срца; наша су пристаништа пуна, поверење се наново рађа, једном речи Француска слободније дише!...“

— У осталом, додаде Родолф, свет је можда, са свога гледишта, у праву.

— Како то? упита она.

— Шта! рече он, зар ви не знате да има душа које никад немају мира? Њима су наизменце потребни снови и рад, најчедније страсти и најпомамнија уживања, и човек се тако предаје свакојаким ћудима, лакомисленостима.

Она га на то погледа као што човек посматра путника који је прошао кроз необичне земље, и рече:

— Ми јадне жене немамо чак ни те забаве!

— Жалосна забава, јер се у њој не налази срећа.

— Зар се она уопште налази? упита она.

— Да, човек је сретне једнога дана, одговори он.

„И то је оно што сте ви разумели, говорио је помоћник. Ви, пољопривредници и ратари: ви, тихи пионери дела које оличава цивилизацију! ви, људи напретка и моралности! ви сте разумели, велим, да су политичке буре доиста опасније но разузданост природе...“

Човек је сретне једнога дана, понови Родолф, једнога дана, изненада, кад је очајавао да је неће срести. Хоризонт се тада отвара, и као неки глас да виче: „Ево је!“ Ви осећате потребу да тој личности исповедите свој живот, да јој дате све, да јој жртвујете све! Ви се не објашњавате, ви се разумете. Виђате једно

друго у својим сновима. (И он је погледа). Укратко, то благо које сте толико тражили, ту је, ту, пред вама: оно се сија, блиста. Међутим ви још сумњате, не смете чисто да верујете; оно вам очи засењује, као да сте из помрчине изишли на светлост.

И, довршивши ове речи, Родолф пропрати своју реченицу покретима. Он принесе руку лицу, као човек кога је обузела несвестица: затим је спусти на руку Емину. Она трже своју. Али помоћник је још непрестано читао:

„И ко ће се томе зачудити, господо? Само онај који је толико слеп, толико утонуо (ја се не бојим да то кажем) толико утонуо у предрасуде минулих времена, да још пориче дух земљорадничког становништва. Доиста, где ћете наћи више родољубља но на селу, више оданости општој ствари, више интелигенције, једном речи? И ја не мислим, господо, ону површну интелигенцију, ташт украс беспослених духова, него интелигенцију дубоку и сређену, која на првом месту ради на постигнућу корисних циљева, доприносећи на тај начин добру свакога појединца, заједничком напретку и потпори држава, и која је плод поштовања закона и испуњавања дужности. . . .“

— Ах! опет, рече Родолф. Вечито те дужности, пробише ми главу те речи. Има једна гомила матодих глупака у фланелским прслуцима и богомољака с грејалицама и бројаницама, која нам непрестано прича у уши: „Дужност! дужност!“ Дужност је, за Бога, осећати оно што је узвишено, волети оно што је лепо, а не примати све друштвене назоре, са свима стидним поступцима на које нас оно приморава.

— Али..., али..., напомену госпођа Бовари.

— Не, не! зашто устајати против страсти? Нису ли оне једино што је лепо на овој земљи, извор јунаштва, одушевљења, поезије, музике, уметности, једном речи свега?

— Али треба мало водити рачуна и о томе шта свет мисли, рече Ема, и повиновати се његовом моралу.

— Ах! али има две врсте морала, одговори он. Ситничарски, извештачени морал, морал људи, онај који се мења непрестано и који толико урла, комеша се, вуче по земљи, као овај скуп глупака који видите. Али други, вечити, он је свуда око нас и изнад нас, као предео који нас окружава и плаво небо које нас обасјава.

Г. Лијевен обрисао је у том тренутку уста својом ценном марамом. Он настави:

„И на који начин, господо, да вам покажем овде корист од земљорадње? Ко подмирује наше потребе? Ко нас одржава у животу? Ко други него земљорадник? Земљорадник, господо, који својом вредном руком сеје по плодним браздама њива, те ниче пшеница која се, самлевена у прах вештачким справама, под именом брашна носи у градове и убрзо предаје пекару, који справља храну за сиромаха као и за богаташа. Ко други него земљорадник тови, за наше одело, своја обилна стада по пашњацима? Јер, како бисмо се облачили, како бисмо се хранили, да није земљорадника? И је ли, господо, потребно ићи тако далеко за примере? Ко није често премишљао о свеколикој важности оне скромне животиње, украса наших дворишта, која нам у исти мах даје и меко узглавље за наше постеље, и своје сочно месо за наше трпезе, и јаја? Али овоме говору не би било краја, кад бих морао редом набрајати различне производе које добро обрађена земља, као племенита мати, у изобиљу пружа својој деци. Овде, лоза; на другом месту, јабуке за јабуковачу; тамо, репица; даље, сир; па лан; господо, не заборавимо лан! који је последњих година знатно узео маха и на који ћу нарочито обратити вашу пажњу.“

Није било потребно обраћати је: јер су сва уста била отворена, као да хоће да прогутају његове речи. Тиван, поред њега, слушао га је разрогачених очију; Г.

Дерозре, с времена на време, полако је затварао очи; а, мало даље, апотекар, са својим сином Наполеоном између ногу, прислањао је савијену шаку на уво, да не изгуби ни један слог. Остали чланови оцењивачког одбора лагано су климали брадом, у знак одобравања. Ватрогасци, на подножју трибине, одмарали су се на својим бајонетима; а Бине је стајао непомичан, с лактом у поље, с врхом од сабље у вис. Он је можда чуо, али тешко да је шта видео, због визира на шлему који му је падао на нос. Његов поручник, млађи син господина Тиваша, имао је још већи, један огроман шлем који му се клатио на глави, и испод кога је вирио крај његове шарене мараме. Он се са детињастом умиљатошћу смешио испод њега, и његово ситно бледо лице, са кога је цурио зној, имало је израз уживања, малаксалости и сањивости.

Тржиште беше препуно света, па и саме куће. Једни су били по прозорима, други су стајали на вратима, а Јустин, пред излогом апотеке, као да се сав беше предао ономе што је гледао. И ако је владала тишина, глас Г. Ливијена губио се под отвореним небом. Он је долазио до вас само у одломцима реченица, које је овда онда прекидало померање столица у светини; затим бисте, наједанпут, чули иза себе протегнуто рикање волова, или блејање јагањаца који су одговрали једно другоме на углу улица. Јест, кравари и чобани беху дотле догонили своју стоку, и она је мучала с времена на време, откидајући језиком по који листак са гранчице која јој је виспла на њушци.

Родолф се беше приближио Еми, и говорио је тихим гласом и брзо:

— Зар се не буните против ове завере целога света? Има ли једног јединог осећаја који је не осуђује? Најплеменитији нагони, најчистије наклоности гоне се, клеветају, и ако се напослетку нађу две јадне душе, све је удешено да се не могу срести. Оне ће међутим покушати, удараће крилима, дозиваће се. Ох! све једно, пре а после, кроз шест месеца, десет година, оне ће се сје-

дити, волеће се, јер то судбина захтева, јер су оне створене једна за другу.

Он држаше руке скрштене на коленима и, подигавши тако лице ка Еми, гледаше је изблиза, непомично. Она виде у његовим очима златне зраке који су се расипали око његових црних зеница, и шта више, осети мирис помаде од које му се коса светлила. Нека милина пројде јој кроз тело; она се сети виконта с којим је играла валцер у Вобисару, и из чије се браде, као из ове косе, дизао овај мирис од ваниле и лимуна; и нехотице затвори очи да тај мирис боље удише. Али, завалившн се на столици, она спази у даљини, сасвим у дну хоризонта, стара поштанска кола *Ласту*, која су се лагано спуштала косом Ме, остављајући за собом дугачак облак прашине. У тим жутим колима долазио је к њој Леон тако често, и тим путем беше он отишао за навек! Њој се учини да га види преко пута, на његовом прозору; затим се све збрка, облаци се навукоше; учини јој се да се још обрће у валцеру, под пламеновима на полијелеју, на руци виконтовој, и да Леон није далеко, да ће доћи... а међутим непрестано је осећала главу Родолфову поред себе. Милина овог осећања пробудила је на тај начин њене некадашње жеље, и, као зрна песка кад духне ветар, оне се стадоше ковитлати у лаком даху мириса који јој је омотавао душу. Она неколико пута јако рашири ноздрве да удише свежину бршљана око капитела. Она скиде рукавице, обриса руке, затим својом марамом стаде хладити лице, док је кроз било на слепим очима слушала жагор светине и глас помоћника који је монотоно изговарао своје реченице.

Он је говорио:

„Наставите! истрајте на томе путу! не оснањајте се ни на позната искуства, ни на пренагљене савете смелог емпиризма! Прионите нарочито на побољшање земљишта, на добро ђубрење, на развијање раса коњских, воловских, овчијих и свињских! Нека ове скупштине буду

као мирне арене у којима ће победилац, излазећи, пружити руку побеђеноме и братски с њиме живети, у нади на бољи живот! А ви, уважени момци! скромне слуге, чији мучан труд ни једна влада до данас није имала у виду, приђите да примите награду за ваше скромне врлине, и будите уверени да од сада држава мотри на вас, да вас бадри, да вас штити, да ће задовољити ваше праведне захтеве и олакшати, у колико јој то буде могућно, бреме ваших мучних жртава.“

Г. Лијевен затим седе; Г. Дерозре устаде и отпоче други говор. Његов можда није био тако китњаст као помоћников, али се одликовао стварнијим стилом, то јест већим познавањем предмета и дубљим посматрањима. Тако, похвала владе заузимала је у њему мање места; вера и земљорадња више. Из њега се могао видети одношај једне и друге, и како су обе увек доприносиле цивилизацији. Родолф је разговарао с госпођом Бовари о сновима, предосећањима, магнетизму. Полазећи од колевке друштава, говорник је сликао она дивља времена када су људи живели од жира, по густим шумама. Они су затим збацили са себе животињске коже, обукли сукно, издубили бразде, засадили лозу. Је ли то било добро, и није ли у овом проналаску било више незгода но користи? Г. Дерозре постављао је себи ово питање. Родолф, мало по мало, беше прешао од магнетизма на сродства, и док је Г. председник помињао Цинцината за његовим плугом, Диоклецијана како сади купус, и хинеске цареве који су свечано објављивали почетак године сејањем, дотле је млади човек објашњавао младој жени да узрок овој неодољивој привлачној сили ваља тражити у неком ранијем животу.

— Ето ми, говорио је он, зашто смо се ми познали? Какав је случај хтео да тако буде? Јамачно су нас, поред све удаљености, као што две реке теку да се саставе, наше личне наклоности гурале једно другоме.

И он је узе за руку; она је не трже.

„Награда за укупно газдинство!“ викну председник.

— Мало пре, на пример, кад сам дошао к вама...

„Господину Бизеу, из Кенкампоа.“

— Јесам ли знао да ћу вас пратити?

„Седамдесет динара!“

— Шта више, сто пута сам хтео да одем, па опет сам ишао за вама, остао сам.

„За ђубре.“

— Као што бих остао вечерас, сутра, других дана, целог свог живота!

„Господину Карону, из Аргеја, златна медаља!“

— Јер ја никад ни у чијем друштву нисам нашао драж тако потпуну.

„Господину Бену, из Жири-Сен-Мартена!“

— Зато ћу и понети успомену на вас.

„За мерино-овна. . .“

— Али ви ћете ме заборавити, ја ћу бити за вас као сенка која је прошла.

„Господину Белоу из Нотр-Дама. . .“

— Ох! не, је-л-те, ја ћу бити нешто у вашим мислима, у вашем животу.

„За расу свиња, награда ex aequo: Г.Г. Лехерисеу и Куланбуру; шездесет динара!“

Родолф јој је стезао руку, која је била топла и уздрхтала као ухваћена грлица која се отима да полети; али, било да је покушала ослободити је, или да је одговорила на ово стезање, она учини покрет прстима; он узвикну:

— Ох! хвала! Ви ме не одбијате! Ви сте добри! Ви разумете да сам ваш душом и телом! Допустите да вас виђам, да вас посматрам!

У тај мах духну ветар кроз прозор и набра чоху на столу, а на Тргу, доле, све се велике капе на сељанкама подигоше, као размахнула крила у белих лептирова.

„За употребу колача од зејтинастог семена“, настави председник.

Он убрза:

„За фламанско ђубрење, — обрађивање лана, — исушивање бара, — закуп за више година, — верну службу“.

Родолф није више говорио. Они су се гледали. Њихове суве усне дрхтале су од превелике чежње; и благо, без усиљавања, њихови се прсти сјединише.

— Катарина-Нисеза-Елизабета Леру, из Сасето-ла-Герпјера, за педесет и четири године службе на истом мајуру, сребрну медаљу — у вредности двадесет и пет динара!

„Где је Катарина Леру?“ понови помоћник.

Она се није јављала; само су се чули гласови који су шапутали:

— Иди!

— Нећу.

— Лево!

— Не бој се!

— Ала је луда!

— Но, је ли ту? викну Тиваш.

— Јесте!... ево је!

— Па нека дође!

Тада се упути трибини једна омалена старица бојажљива држања, која се беше чисто смањила у свом сиромашном оделу. На ногама је имала гломазну дрвену обућу, а на куковима дугачку плаву кецељу. На њеном мршавом лицу, окруженом капицом без поруба, било је више бора но на спарушеној јабуци, а из рукава њене црвене кошуље пружале су се две дугачке и коштуњаве руке. Оне беху од прашине из амбара, цеђа и сёре тако окореле, рапаве, да су изгледале прљаве, и ако су биле брижљиво оправе чистом водом; и, услед дуготрајне службе, оне су остале полуотворене, као да су саме собом хтеле дати скромна доказа о толиким поднетим патњама. Нека калуђерска озбиљност појачавала је израз њенога лица. Ништа тужно или разнежено није ублажавало овај бледи поглед. Будући непрестано са домаћим животињама, она беше примила њихово ћутање и њихову

мирноћу. Сад се први пут нашла била у овако многобројном друштву; и, у души поплашена заставама, добошима, господом у фраку и орденом помоћниковим, она је остала непомична, не знајући да ли да иде напред или да побегне, ни зашто је свет гура ни зашто се оцењивачи смеше на њу. Тако је стојало, пред овим блаженим грађанима, ово по-века робовања.

— Приђите ближе, уважена Катарина-Нисеза-Елизабета Леру! рече Г. помоћник, који беше узео из руку председникових списак награђених.

И гледајући наизменце прво лист хартије па онда старицу, он је понављао очински:

— Приђите, приђите!

— Јесте ли ви глуви? рече Тиваш скочивши са столице.

И он јој стаде викати у уши:

— Педесет и четири године службе! Сребрна медаља! Двадесет и пет динара! Ви сте је добили.

Када је примила медаљу, она је узе гледати. Осмех блаженства пређе преко њеног лица, и она промрмља одлазећи:

— Даћу је нашем попи, да ми чита молитве.

— Какав фанатизам! узвикну апотекар нагнувши се ка бележнику.

Седница беше свршена; свет се разиђе; и сад, пошто су говори прочитани, сваки наново заузе своје место у друштву и све пође по старом: газде су псовале слуге, а слуге су тукле стоку, равнодушне победиоце који су се враћали у шталу, са зеленим венцем између рогова.

Међутим народни гардисти беху се попели на први спрат општинског дома, с колачима натакнутим на бајонетима, а и батаљонски добошар који је носио корпу с боцама вина. Госпођа Бовари узе Родолфа под руку; он је одведе кући; растали су се пред вратима; он се затим сам упути у поље, да се прошета док не буде време да иде на банкет.

Гозба је трајала дуго; граја је била врло велика, а послуга рђава; било је тако тескобно да се једва мицало лактовима, а уске даске које су служиле као клупе умало нису попуцале под теретом гостију. Сви су јели много; сваки се обилато науживао за оно што је дао. Зној је цурио са чела свима; а нека белична пара, као речно испарење каквог јесењег јутра, лебдела је изнад стола, између обешених лампаша. Наслоњен леђима на платно од шатора, Родолф је тако много мислио на Ему да није ништа чуо. Иза њега, на трави, слуге су слагале прљаве тањире; његови су суседи говорили, али он им није одговарао; пунили су му чашу, и у његовим је мислима настајала тишина, и ако је граја бивала све већа. Он је сневао о ономе што је она рекла, и о облику њених усана; њено лице, као у каквом чаробном огледалу, блистало је на шлемовима; боре њене хаљине падале су дуж зидова, а дани љубави низали су се у бесконачност у перспективама будућности.

Он је виде у вече, за време ватромета; али је била са својим мужем, госпођом Хоме и апотекаром, који је био врло неспокојан због опасности од залуталих ракета, и зато сваки час напуштао друштво и одлазио Бинеу да му препоручи највећу обазривост.

Послате на име господина Тиваша, ракете беху, из превелике обазривости, затворене у његовом подруму; зато се овлажени барут никако није могао упалити, и главна слика, која је требало да представља змаја како гризе свој реп, не испаде никако. С времена на време, запалила би се по која бедна ракета са звездама; тада би забленута светина подигла грају, у којој се чуо врисак жена које су људи голицали у мраку. Ема је ћутала и благо се прибијала уз раме Шарлу; затим је с подигнутом брадом пратила очима светли траг ракета на мрачноме небу. Родолф је посматраше при светлости лампиона који су горели.

Они се мало по мало погасише. Звезде се указаше. Неколико капи кише пропрскаше. Она привеза мараму на своју голу главу.

У тај мах помоћникова кола изиђоше из крчме. Његов кочијаш, који беше пијан, наједанпут заспа, и преко коша, између два фењера, видело се из далека његово тело које се клатило десно и лево, према покретима федера.

— Доиста, рече апотекар, требало би употребити најстрожије мере против пијанства! Ја бих предложио да се недељно, на вратима општинског дома, на једној табли ad hoc, исписују имена свих оних који су се, преко недеље, тровали алкохолом. Тако бисмо, ради статистике, добили несумњиве податке, који би се по потреби... Него извините.

И он опет отрча капетану.

Овај се враћао кући. Ишао је да види свој стругарски точак.

— Можда не бисте рђаво учинили, рече му Хоме, да пошљете кога од ваших људи, или да сами одете....

— Оставите ме на миру, одговори порезник, кад вам кажем да нема ништа!

— Будите без бриге, рече апотекар, кад се вратио својим пријатељима. Г. Бине ме уверава да су предузете све мере. Ни једна варница није пала. Шмркови су пуни. Хајдемо да спавамо.

— Бога ми! ја сам жива заспала, рече госпођа Хоме која је јако зевала; али, баш смо имали леп дан за нашу светковину.

Родолф понови тихим гласом и с нежним погледом.

— Да, врло леп!

И, пошто су се поздравили, они се растадоше.

После два дана изишао је у *Руанској светлилици* велики чланак о скупштини. Хоме га са жаром беше написао одмах сутрадан.

„Нашто ови венци, ово цвеће, ово зеленило? Куда је јурио овај свет, као таласи разузданога мора, под жарким зрацима тропскога сунца које је ширило своју топлоту по нашим пољима?“

Затим је говорио о приликама сељака. На сваки начин, влада је чинила много, али не довољно! „Само одважно! довикивао јој је он: тисућу је реформама неоп-

ходно потребно, уведимо их". Затим, говорећи о помоћниковом доласку, није заборавио „марцијални изглед наше народне војске", ни „наше заносно лепе сељанке", ни ћелаве старце, суште праоце који су били ту и од којих су неки, остатци наших бесмртних фаланага, још осећали како им срце бије у грудима кад су чули убојне звуке добоша. Саопштавајући имена чланова оцењивачког одбора, себе је поменуо међу првима, и шта више нагласио је, у једној напомени, да је Г. Хоме, апотекар, послао земљорадничком удружењу један напис о јабуковачи. Кад је дошао на раздавање награда, описао је радост награђених изразима пуним полета. „Отац је љубио сина, брат брата, муж жену. Није један с поносом показивао своју скромну медаљу, коју је, вративши се кући, својој доброј домаћици, без сумње са сузама у очима обесио о зид своје сиромашне кућице.

„Око шест часова, главни учесници ове свечаности искупили су се на банкет, који је био приређен на ливади Г. Лиежара. Највећа срдачност владала је за све време гозбе. Пало је неколико здравица: Г. Лијевен напио је владаоцу! Г. Тиваш, начелнику! Г. Дерозре, земљорадњи! Г. Хоме, индустрији и лепим вештинама, тим двема сестрама! Г. Леплише, напретку! У вече, сјајан ватромет осветлио је наједанпут околину. Рекао би човек да има пред очима прави калејдоскоп, прави декор из опере, и у једном тренутку наше месташце могло је мислити да је пренето усред снова из *Хиљаду и једне ноћи.*

„Напоменимо да никакав немио догађај није нарушио ову породичну свечаност".

И он је додао:

„Само је пало у очи неучешће свештенства. Сакристије без сумње друкчије схватају напредак. До воље вам, Лојолина господо!"

(Наставиће се.)

Густав Флобер,

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

Д У Н Д А.

(Крај.)

Сишли су сутрадан уморних лица и огорчених срца. Жене једва да су говориле с Дундом.

Зазвони звоно. Звали су на крштење. Дебела девојка имала је дете које је расло код сељака у Ив'тоу. Ни једном годишње није га виђала, и никад не помишљаше на њега; али помисао на ово дете које су спремали за крштење, баци јој у срце неку наглу и силну нежност за своје, и пошто пото хтеде присуствовати обреду.

Чим она оде, сви се згледаше, и затим привукоше ближе столице, јер су добро осећали да се на крају крајева морало нешто решити. Лоазо је имао једно сретно надахнуће: био је мишљења предложити официру да задржи само Дунду, и да остале пусти отпутовати.

И овог посредништва прими се Г. Фоланви, али се врати готово одмах. Немац, који познаваше људску природу, беше га истерао напоље. Хтео је задржати цео свет све дотле док му жеља не би била задовољена.

Тада се распламти простачка нарав Г-ђе Лоазо:

— Ми опет нећемо зато умрети од старости овде. Кад јој је то занат, тој бестидници, да то са свима људима ради, ја налазим да она нема права одбити једнога радије но другог. Погледајте мало, та је узела све што је нашла у Руану, чак и кочијаше! Да, госпођо, кочијаша из начелства! То ја добро знам, он од нас купује вина. И данас кад нас треба извући из неприлике, она се кочопери, балавица!... Ја, ја налазим да се овај официр врло добро понаша. Можда је одавно у оскудици; а било нас је три које би он без сумње више волео. Али не, он се задовољава оном целога света. Он поштује удате жене. Помислите само да је он господар. Требао

је само рећи: „Хоћу", и могао нас је силом добити са својим војницима.

Ситни жмарци подиђоше обе жене. У лепе Г-ђе Карре-Ламадон блистале су очи, и била је мало побледила, као да је осећала да ју је официр већ узимао насилу.

Људи, који се на страни договараху, приближише се. Лоазо, бесомучан, хтео је предати непријатељу „ову беднпцу" везаних ногу и руку. Али конт, изданак трију генерација амбасадора, по природи дипломата, био је присталица умешности и рече:

— Требало би је решити.

И онда склапаху заверу.

Жене се збише, јачина се гласа спусти, и дискусија поста општа, сваки је давао своје мишљење. Уосталом све је било веома пристојно. Нарочито госпође беле су умешне у изналажењу начина, танчина дивних израза, да би рекле најнеуглађеније ствари. Странац какав не би ништа разумео толико, толико се пазило на предострожност у говору. Али танан рењаљ стида којим је обавијена свака светска дама, покривајући само површину, оне су уживале у овој раскалашној авантури, забављајући се лудо у души, осећајући се у своме елементу, баратајући по љубави са задовољством каквог гурмана кувара који приправља вечеру за другог.

Веселост је сама од себе долазила, толико им је изгледао на крају крајева смешан овај догађај. Конт је правио мале опасне шале, али их је тако добро говорио да су засмејавале. Кад и на њега дође ред, Лоазо извали неколико још маснијих ствари од којих се нико не нађе увређен; а сурово исказана мисао коју је рекла његова жена господарила је свима духовима: „Кад јој је то занат, тој девојчури, зашто би она одбила овога пре но неког другог?" Мила Г-ђа Карре-Ламадон чак је изгледала као да мисли да би она на њеном месту мање одбила овога но неког другог.

Дуго су приправљали опсаду, као за какву посед-

нуту тврдињу. Сваки се договарао о улози коју би имао да игра, о разлозима на које би се ослонио, о мајсторијама које би требао да изврши. Удесише план напада, лукавства којима ће се послужити, и изненађења јуриша, да присиле ову живу тврђаву да прими непријатеља у своја наручја.

Корниде је међутим остао издвојен, потпуно стран у овој ствари.

Нека тако дубока пажња напрезала је духове, да не чуше кад уђе Дунда. Али конт прошапта једно лако „пст“ од кога се све очи подигоше. Она је била ту. Нагло заћуташе, и нека извесна збуњеност спречи их у почетку да јој говоре. Контеса, потчињенија дволичностима, запита је:

— Је ли било занимљиво крштење?

Дебела девојка, још узбуђена, исприча све, и лица, и њихово држање, па чак и изглед цркве. Она додаде:

— Тако је добро молити се понекад.

Међутим, до ручка, задовољише се госпође да према њој буду љубазне, не би ли повећале њено поверење и њену послушност својим саветима.

Чим седоше за сто, отпочеше наступања. Прво би неодређен разговор о пожртвовању. Наводили су се стари примери: Јудита и Холоферн, па онда, без икаква разлога, Лукреција са Секстусом, Клеопатра пропуштајући кроз своју постељу све непријатељске генерале, и понижујући их ту до ропске услужности. И онда се исприча читава једна фантастична прича, излегла из маште ових незахвалних милионара, у којој су римске грађанке ишле у Капуу да на рукама успављују Ханибала, и, с њим, његове поручнике и најамничке фаланге. Наводили су све жене које су заустављале освојоце, од свога тела правиле поље за битку, начин за надмоћност, оружје, које су својим херојским миловањима побеђивале гнусна и презрена бића, и приносиле на жртву своју чедност, освети и оданости.

Чак се у скривеним изразима говорило и о оној

Енглескињи из велике породице која се беше пустила да јој накалеме неку ужасну и прилепчиву болест да је преда Бонапарти спасеном чудноватим начином, неком изненадном слабошћу, у часу фаталнога састанка.

И све се ово исприча на један уљудан и умерен начин где је покадшто избијало немарно одушевљење, својствено да подстакне на надметање.

Могло би се мислити, на крају крајева, да је једина улога жена била, на земљи, вечито жртвовање своје личности, непрекидно уступање солдачким ћудима.

Милосрдне сестре изгледале су да нимало не разумеју, изгубљене у дубоким мислима. Дунда не говораше ништа.

Оставише је да размишља цело по подне. Али уместо да је зову „госпођо" као што су до тада чинили, говораху јој просто „госпођице", и ако нико не знађаше зашто, као да је хтедоше скинути за један степен са поштовања на које беше узлетела, принудити је да осети свој срамни положај.

У часу кад су служили чорбу, појави се Г. Фоланви, понављајући своју јучерању реченицу:

— Наредио је пруски официр да се упита Г-ца Русе да ли је још при старом мишљењу.

Дунда одговори опоро:

— Јесам, господине.

Али при вечери ослаби коалиција. Лоазо рече три неспретне реченице. Сви су лупали главе не би ли открили нових примера и не нађоше ничега, кад контеса, без предумишљаја можда, осећајући неку неодређену потребу да укаже част религији, запита старију милосрдну сестру о великим делима из живота светаца. Јер су многи починили дела која би била злочини у нашим очима; али црква ослобађа без казне сва ова злочинства кад су она извршена у славу божју, или за добро ближњега. То беше моћан доказ, контеса се користи њиме. И онда, било оним прећутним договарањима, оним завијеним учтивостима, у којима изобилује сваки-онај који носи све-

штеничко одело, било просто силом срећне неинтелигенције, услужне лудорије, стара калуђерица даде завери огроман ослонац. Држали су је за плашљиву, она се показа смела, говорљива, вешта дотерати воду на своју воденицу. Није била збуњена тумарањима казуистике[1]; њена је доктрина изгледала као гвоздена полуга; њена вера није никад двоумила; њена савест није се нимало бунила. За њу је Аврамова жртва била сасвим проста ствар, јер би она сместа убила и оца и мајку на заповест која би одозго допла; и све се, по њеном мишљењу, морало допадати Господу кад је намера била похвална. Контеса, користећи се светим ауторитетом своје неочекиване саучеснице, наведе је да направи као неку спасоносну парафразу од оне моралне аксиоме: „Циљ оправдава средство".

И испитиваше је:

— Дакле, сестро, ви мислите да Бог прима све путеве, и опрашта учин кад је побуда чиста?

— Ко би, госпођо, у то могао посумњати? Неко по себи прекорно дело постаје често заслужно мишљу којом је надахнуто.

И она продужи тако, размрсујући божје воље, предвиђајући његове одлуке, натерујући га да се интересује и за ствари које га се нинајмање не тицаху.

Све је то било завијено, вешто, смотрено. Али свака реч свете девe с убрадачом, нонила је љутит отпор куртизанке. После, говор се мало одстрани, жена с обешеним бројаницама говорила је о установама свога реда, о својој игуманији, о самој себи, и о својој милој суседи, драгој сестри Светој Нићифорки. Тражили су их за Хавр да негују по болницама стотине војника заражених малим богињама. Она их је описивала, ове беднике, причала у појединостима њихову болест. И док је она била задржата на путу ћудима овога Пруса, могао је умрети велики број Француза које би она спасла

[1] *Казуистика*, богословска наука која решава питања о савести. Пр.

можда! Ишло јој је од руке видати војнике; била је у Криму, у Италији, у Аустрији, и, причајући своја ратовања, она у себи откри једну од оних калуђерица с добошем и трубом, за које би човек рекао да су сторене њћи за војском, купити рањенике по вртлозима битака, и, боље но какав старешина, савлађивати старе недисциплиноване ратнике: права милосрдна сестра Друм-дррр-рум чије је оштећено лице, избушено безбројним рупама, изгледало као каква слика ратног пустошења.

Нико не рече ништа после ње, тако је утисак изгледао изврсан.

Чим са јелом бише готови, испеше се врло брзо у собе да тек сутрадан сиђу у позно јутро.

Доручак се прође на миру. Беху дали времена увече посејаном семену да проклија и уроди плодом.

Контеса предложи да се по подне прошетају; онда конт, као што беше уговорено, узе за руку Дунду, и оста са њом позади осталих.

Говорио јој је оним фамилијарним, очинским тоном, мало презирним, који употребљавају људи од положаја при општењу с поклизним девојкама. називајући је: „драго моје дете“, поступајући с њом с висине свога друштвеног положаја, своје неоспорне часности. Он уђе у живац питања:

— Дакле ви више волите да нас овде оставите, изложене, као и ви сами што сте, свима насиљима који би сљедовали каквом поразу пруских трупа, но да пристанете на једну од оних љубави које сте тако често имали у животу.

Дунда не одговори ништа.

Он је задобијаше благошћу, размишљањем, осећајима. Умео је остати „господин конт“, и ако је био галантан кад је то требало, правећи јој комплименте, речју, показујући се љубазан. Преузносио је услугу коју би им она учинила, причао о њиховој захвалности; и наједном, говорећи јој весело ти:

— А знаш, мила моја, могао би се похвалити да је

окусио од једне лепе цуре каквих не би нашао много у својој земљи.

Дунда не одговори и придружи се друштву.

Чим се врати, попе се у своју собу и не појави се више. Неспокојство је било у највећој мери. Шта ли ће учинити? Ако се успротиви, какав шкрипац!

Куцну час за вечеру; узалуд су је чекали. Г. Фоланви, ушавши у то време, објави да се Г-ца Русе не осећа најбоље, и да би могли сести за сто. Сви наћулише уши. Конт се приближи крчмару, па, сасвим полако:

— Би му шта му би?

— Би.

Из пристојности, не рече ништа својим сапутницима, али само полако даде знак главом. И одмах им лакну, а из свију груди излети уздах, на лицу им се појави веселост. Лоазо дрекну:

— Тако те хоћу! Плаћам шампањ, само ако га има у радњи.

И г-ђу Лоазо спопадоше самртне муке кад се врати газда са четири боце у рукама. Наједном сви постадоше поверљиви и говорљиви; нека жива радост испуњаваше срца. Г-ђаКарре-Ламадон причини се дражесна Конту, фабрикант је правио комплименте контеси. Разговор је био весео, расположен, пун досетака.

Наједанпут, заурла Лоазо узнемирена лица, дижући руке:

— Мир!

Сви заћуташе, изненађени, готово већ преплашени. И они напрегну ухо чинећи „Пссст“ обема рукама, подиже очи таваницама, наново ослушну, па продужи, својим природним гласом:

— Не брините се, све је добро.

Устезали су се да разумеју, али убрзо прелети осмех.

После четврт часа он понова започе неку лакрдију, понављао ју је често док су седели; и правио се као да испитује некога на горњем боју, дајући му двосмислене савете црпене из своје коми-воајажерске духовитости.

Час је узимао изглед за уздисање — „Сирота девојка!“ — или, опет, шапутао кроз зубе побеснела изгледа: — „Бре, лупежу пруски!“ Понекипут, у тренутку кад на то нико и не помишљаше више, узвикнуо би он више пута таласастим гласом: — „Доста! доста!“ — и додаде, као да сам себи говори:

— Само да је опет видимо, да је не умори неваљалац!

И ако су ове шале биле бедна укуса, забављале су и не вређаху никога, јер љутња, као и остало, зависи од средине у којој се човек налази, а атмосфера која се мало помало беше начинила око њих била је преспћена раскалашним мислима.

При крају вечере, и саме жене правиле су духовите и завијене алузије. Погледи су сијали; беху много пили. Конт, који је чак и при оваквим одступањима чувао свој велики изглед озбиљна човека, нађе једно упоређење које се веома допаде, између свршетка зимовања на полу и радости бродоломника који виде да им се отвара пут на југ.

Лоазо, захуктан, диже се, с чашом шампања у руци:

— Пијем у част нашег ослобођења!

Сви се дигоше; одобравали су му. Чак и оне две милосрдне сестре умољене од стране госпођа, присташе да замоче усне у ово пенушаво вино од кога не беху никад окусиле. Изјавише да наличи на лимунаду што кипи, али да је ово ипак финије.

Лоазо изложи укратко ситуацију.

— Штета је што немамо гласовира, могли би одсвирати један кадрил.

Корниде не рече ни речи, не учини ни један покрет; чак је изгледао зарољен у озбиљне мисли, и вукао понекадшто, бесним покретом, своју велику браду коју је хтео, изгледало је, још више издужити. Најзад, око поноћи, како су се спремали за разлаз, Лоазо који је посртао лупи га по трбуху врскајући:

— Ви нисте лакрдијаш вечерас; не говорите ништа, грађанине?

Али Корниде подиже нагло главу, и прелетајући друштво једним сјајним и ужасним погледом:

— Ја вам свима велим да сте учинили једно нечасно дело!

Диже се, дохвати се врата, и још једном понови: „Једно нечасно дело!“ и ишчезе.

То их расхлади у први мах. Лоазо препеpажен оста забезекнут; али се понова ослободи, и, наједном, превијајући се од смеха понови више пута:

— Коме ти то, братац мој, коме ти то!

Како га нису разумели, он исприча „ходничке тајне“. И онда наста једна поновна ужасна веселост. Госпође су се забављале као луде. Конт и Г. Карре-Ламадон плакали су од силног смеха. Нису могли веровати.

— Како! Сигурни сте? Хтео је...

— Кажем вам да сам га видео.

— А, она је одбила?

— Кунем вам се.

Конт се гушио. Индустријалац притискивао је трбух обема рукама. Лоазо продужи:

— И, разумете, вечерас му није смешна, баш нимало.

И сва се тројица понова засмејаше, болесни, задувани, кашљући.

При овоме расташе се. Али Г-ђа Лоазо која је била природе љуте коприве, примети своме мужу, у тренутку кад су легали, да се „ова дурљива“ Карре-Ламадон цело вече насилу смејала:

— Знаш, жене, кад им је до униформе, па нек је Француз или Прус, то им је, тако ми Бога, сасвим свеједно. Па да то није за сажалење, Господе Боже!

И целу ноћ, по ходничкој тмини трчали су као нека струјања, лаки жубори, једва осетни, једнаки са дисањем, с додирима босе ноге, неприметним пуцкарањима. И сигурно су тек врло доцкан заспали, јер се задуго провлачила светлост испод врата. Има шампањ оваквих последица: узнемирује, веле, сан.

Сутрадан, од јасног, зимског сунца блештао је снег.

Дилижанс, најзад запрегнут, чекао је пред вратима, док се читава војска белих голубова, нарогушених у своме густом перју, са ружичастим очима, попрсканим, у среди, једном црном тачком, озбиљно шетала између коњских ногу, и тражила живот у ђубрету које се пушило и које су они растурили.

Само су још Дунду чекали. Она се појави.

Изгледала је мало збуњена, посрамљена: и приступаше плашљиво својим сапутницима, који се, сви, једним покретом, обрнуше као да је не беху опазили. Гроф с достојанством узе своју жену за руку и удаљи је од овог нечистог додира.

Дебела се девојка заустави, пренеражена: и онда, прикупљајући сву своју храброст, ослови фабрикантову жену једним: „добар дан, госпођо“ понизно изговореним. Ова друга одговори, безобразно, само малим поздравом главе, који је пратила једним погледом увређене врлине. Сви су изгледали као да су у послу, и одмакоше се далеко од ње као да беше донела у својим сукњама какву заразну болест. Затим нагрнуше у кола до којих она стиже сама, последња, и у тишини понова заузе место на коме беше седела прве половине пута.

Изгледало је да је не виде, не познају; али Г-ђа Лоазо, посматрајући је из далека с гнушањем, рече полугласно своме мужу:

— Срећа је што нисам крај ње.

Тешка се кола покретоше и понова отпоче путовање.

Спочетка нису ни мало говорили. Дунда не смеде подићи очију. Осећала се гневна на све своје суседе, и понижена што је попустила, окаљана пољупцима онога Пруса у чија су је наручја лицемерно бацили.

Ну контеса, обрнувши се Г-ђи Карре-Ламадон, прекину убрзо ово мучно ћутање.

— Ви познајете, држим, Г-ђу Етрел.

— Да, то је једна од мојих пријатељица.

— Каква красна жена!

— Пуна чари! Права природност отмене даме, веома

образована у осталом, и уметница у сваком погледу; нева да вас занесе, а црта потпуно савршено.

Фабрикант се разговарао с контом, и усред лупе окана понекад би избила по која реч: „Купон — истек — премија — на почек.“

Лоазо, који беше подигао из механе један стари шпил карата, измашћен петогодишњим трљањем по неочишћеним столовима, отпоче са својом женом једну партију.

Милосрдне сестре узеше своје дугачке бројанице које су им висиле о појасу, прекрстише се обе, и наједном почеше им живо мрдати уснице, журећи се све више, јурећи своје нејасно шаптање као у каквој трци од oremus; и с времена на време љубљаху неку иконицу, крстећи се понова, и онда опет отпочињаху своје брзо и једноставно мрмољење.

Корниде је сањао, непомичан.

При крају трећег часа путовања, Лоазо скупи карте:

— Огладнело се, рече он.

И његова жена дохвати један завежљај одакле извуче једно парче хладне телетине. Исече га лепо на танке кришке, и обоје почеше јести.

— Кад би и ми то исто учинили, рече контеса.

Присташе, и она разви припремљену запру за оба пара. Ту је било, у једном од оних дугуљастих судова на чијем се заклопцу налази зец од порцулана, да наговести да одоздо лежи зец у тесту, добрих кобасичарских производа куда су пролазиле беле реке од сланине кроз модру дивљач измешану другим, ситно сецаним месом. Једно подобро, четвртасто парче швајцарског сира, пошено у новинама, имало је на својим масним леђима наштампано: „дневне новости“.

Милосрдне сестре одвише један колут кобасице из које је мирисао бели лук; а Корниде, гњурајући једновремено обе шаке у простране џепове свога широког капута, извуче из једног четири тврдо обарена јајета а из другог једну окрајку хлеба. Одвоји љуску, баци је под ноге у сламу и заглаба зубима јаје, испуштајући

на своју пространу браду парчад бледог жуманцета, која су у њој, личила на звезде.

Дунда, у брзини и збуњености при своме устајању из постеље, не беше ни на шта мислила: и сад гледаше, огорчена, гушећи се од беснила, све ове људе који су мирно јели. Спочетка је нека напрасита љутина до крајности раздражи, и она зазину да им довикне њихово дело са бујицом псовки, која јој надолазаше на усне; али, толико ју је давила прекомерна раздраженост да није могла говорити.

Нико је није гледао, није помишљао на њу. Она се осећаше поплављена презирањем ових поштених ниткова који је беху прво принели на жртву, па затим одгурнули, као какву прљаву и непотребну ствар. И она се сети своје корпе препуњене добрим стварима које су они прождрљиво разнели, своја два пилета која су се блистала од пихтија, својих питуљица, својих крушака, својих боца бордоа; и њено беснило наједном клону, к'о какав јако затегнути конопац који се прекине; била је готова да се заплаче. Ужасно се напрегну, укрути се, гуташе јецања као деца, али су сузе надолазиле, блистале се по ивицама очних капака, и ускоро, одвојивши се од очију, две крупне сузе скотрљаше се лагано низ њене образе. Друге им следоваше брже, текући као водене капље што се са какве стене цеде, падајући равномерно на испупчену кривину њених прсију. Она оста усправљена, укрућена погледа, укочена и бледа лица, надајући се да је неће видети.

Али је контеса опази и једним знаком извести свога мужа. Он слеже раменима као да хтеде рећи: „Шта ћете, нисам ја крив“. Г-ђа Лоазо насмеја се подмукло од радости и прошапута:

— Оплакује своју срамоту.

Милосрдне сестре беху се наново отпочеле молити пошто беху увиле у хартију остатак своје кобасице.

Онда Корниде који чекаше да му се слегне јело, испружи своје дуге ноге под клупу с друге стране, за-

вали се, прекрсти руке, насмеши се као човек који је пронашао неку нову шалу, и отпоче звиждукати *Марсељезу*.

Потамнеше сва лица. Његовим суседима, сигурно, није се допадала народна песма. Посташе нервозни, раздражени и изгледаху готови да заурличу као пси кад чују вергл. Он то примети, и настави. Понекад би чак и речи певушио:

Amour sacré de la patrie,
Conduis, soutiens, nos bras vengeurs.
Liberté, liberté chérie,
Combats avec tes défenseurs![1]

Измицали су брже, пошто је снег све тврђи бивао; и до Дјепа, за време дугих и мртвих часова путовања, преко друмских џомби, кроз ноћ која се спушташе, и по дубокој помрчини у колима, он продужаваше, с неким дивљим јогунством, своје осветничко и монотоно звиждање, натерујући заморене и раздражене духове да прате песму с краја на крај, да се сећају сваке речи коју су они додавали свакоме такту.

А Дунда је једнако плакала; и понекад продирало би у мрак, између двеју строфа, покоје јецање које она није могла задржати.

Ги де Мопасан.

(Превео с француског Ст. К. Павловић.)

---

[1] Света љубави према отаџбини,
Води, подржи, наше руке осветнице,
Слободо, слободо драга,
Бори се уз своје браниоце!

Пр

ЈАДРАНСКИ СОНЕТИ.

II.

Далмација.

Са капеле једне са сивог врхунца
Полагано звони. Све је мирно тако.
На водама лежи крв вечерњег сунца,
Дими се, и хлади, и мрзне полако.

Албатрос је један кружио над водом,
Залутао амо ко зна с кога мора.
И пламен док хвата крвавијем сводом,
И пуши из модрих маслинових гора,

Гордо, са далеко раширеним крилом,
Кружаше албатрос... Беше у порфири
И покривен златом и пурпурном свилом.

Изгледа, дух страсни Диоклецијана
Над драгим се морем далматинским шири
У сунчано вече једног царског дана.

Ноћ.

Високо у грању гориле су звезде,
А трагична песма мора у тишини
Чула се око нас; ти гласи што језде
Беху, к'о да роса падаше у тмини.

У њену сам косу уплетао мирно
Мокре ноћне руже. Пун жеље и снова,
Ја јој љубљах цело вече непрозирно
Очи пуне звезда и уста стихова.

Смирило се море, и док оно сања
Буица један талас; лила је из грања
Светлост, к'о падање неке беле кише.

И све када засна, и море и цвеће,
Плакали смо дуго... И ми од те среће
Никада се нисмо утешили више.

Лето.

Окићену лозом и цвећем од мака,
Срео сам је једном једног врелог днева.
На пучини магла провидна и лака.
У врућеме житу препелица пева.

Из воде и копна одисаше лето
Мирисом и ватром. Тесне стазе беху
Пуне косоваца. Весело је цвет'о
Кукурек у њеном говору и смеху.

Она је крај мене тада корачала
Страсна као Лето, поред мирних вала,
Испод маслиновог модрога врхунца.

Зујаше у лишћу клонулом од плама.
Ах! у то поподне, колико ли сунца
У небу, у трави, у води, у нама!

Крај Мора.

Лав камени један из млетачких дана
Озбиљан и мрачан још на тргу седи
На обали мора. Слуша шум Јадрана
И где век за веком неосетно следи.

Над његовом гривом огромном и седом...
Он је силне шапе зарио дубоко,
Док'е мирно држи у обзору бледом
Свој студени поглед и мраморно око.

Дођу градска деца с весељем плеском,
Драже га, и јашу, и заспиљу песком,
И бију га својим пушкама од зова;

Док он мирно гледа на море, и чека
Да галије старе види из далека,
Што одоше прије толико векова.

Месечина.

Месечина пане на блиједи мрамор
Широких тераца, и по чемпресима
Њеног старог врта. Тих се чује жамор:
То на обалама мре поноћна плима.

А моја је драга тужна свако вече
И када заплачу ноћне камелије
Заплаче и она. Суза, што потече,
Нико не зна шта је и шта она крије —

Докле мирно хуји изнад мрачних вода
Тиха песма сфера у дубини свода,
И под вртовима док умире плима.

А кад проговори, у тој ноћи где се
Буде само слутње, тај глас њезин има
Један тужни мирис вечерње ципресе.

Јутро.

Мирисаху руже, и јасмин, и ловор,
У сребрном јутру спавали су жали.
Дубоко у школу чуо се је говор:
То збораху први пробуђени вали.

Осећ'о сам где се буди тихим шумом
Успавана душа ствари око мене.
Мирисаше море. За далеким хумом
Умираху мирно и потоње сене.

Мало, па над сивом маслиновом гором
Бледи свод ће да се окрвави зором
Тајанствен се ехо обалама пронет' —

И сунце у мору пренуће се плавом,
У дрвећу песма, нови цвет под травом,
А у моме срцу један болан сонет.

На Води.

Пут месечев сребрн низ море се види,
Лежи бесконачан врх заспалих вала.
Мир. Задњи је талас дошао до хриди,
Запљуснуо сетно и умро крај жала.

Ноћ мирише тужно чемпресовом смолом.
Небо пепељасто. И копно и вода
К'о да ноћас дишу неким чудним болом,
Тиха туга веје са далеког свода.

Возисмо све светлом и бескрајном стазом
По широкој води. Пловило је једро
И пљускала вода сребрнијем млазом.

У душама нашим беше тако ведро:
Као да смо пшли низ то море млечно
Обалама модрим где се љуби вечно.

Requiem.

Тај дан тако тужно певала су звона
Болну неку песму из металног грла.
Насред катедрале лежала је она
Као Илузија која је умрла.

Тако млада, тужна. У белом оделу
Легла је међ руже и миртино цвеће.
Редови властеле на дугом опелу
Стајали су немо и држали свеће.

У окнима цркве тихо, неосетно,
Поче дан да гасне, кад свршише сетно
Дуге болне псалме свештеници седи.

А полазак када запеваше звона,
И кад мирно ковчег подигоше бледи,
Тада, као у сну, осмехну се она.

Ј. Дучић.

ОБРТ У ЕНГЛЕСКОЈ ЦАРИНСКОЈ ПОЛИТИЦИ.

II. (Крај.)

Као колонијални министар, Чемберлен је ценио данашњи царински систем Енглеске по његову утицају на њене односе с колонијама. Артур Балфур, по васпитању и укусу више филозоф но политичар, узео је да вредност тог система испита in abstracto. Разлика између та два духа, — један практичан али прост, други суптилан али магловит, — огледа се и у оним средствима која су њих двојица изабрала да своје мисли саопште публици. Чемберлен се служи великим зборовима, на којима држи харанге, непоуздане у њихним статистичким подацима и противуречне у њихним основним разлозима, али харанге пуне полета и самопоуздања, које не убеђују, истина, али повлаче собом слушаоца као и преко његове воље. Артур Балфур, напротив, изложио је своје гледиште у једној брошури, која носи мало примамљив назив: „Економске белешке о инсуларној слободној трговини“. Кад човек отвори ту танку књижицу с корицама нежне слезове боје, он је види подељену на шездесет и три параграфа, који су тако чврсто повезани један за други као геометријске пропозиције. Цела је књига једна од оних методичних економских аргументација какве налазимо код Мила или код Кернеа, и местимице тако апстрактна да ју је, по речима једног критичара, могао исто толико написати један становник Марса колико и први министар Сједињене Краљевине.

Балфур полази од тога да су историјски представници слободне трговине, Кобден и његова школа, зидали све своје теорије на једној претпоставци која се, у току времена, показала нетачна. Они су држали да ће начела слободне трговине, пре а после, прихватити цео свет;

међутим, све велике трговачке државе сем Енглеске учиниле су с тим начелима само кратак оглед, после кога су се опет вратиле на протекционизам. Данас, протекционизам влада како у Русији тако и у Сједињеним Државама; како у Француској тако и у Немачкој, — и у том протекционистичком свету Енглеска са својом слободном трговином изгледа последње прибежиште једног система који је већ почео прелазити у историју. Из тог разлога што се велике трговачке државе нису хтеле помирити са слободном трговином, њу ни Енглеска за свој рачун није могла потпуно остварити. Права, потпуна слобода трговине претпостављала би не само слободу увоза из страних држава него још и слободу извоза у стране државе. Од те две слободе Енглеска ужива само ону прву, — слободу увоза; јер докле она, готово без царине, пушта страни увоз на своје пијаце, дотле њен извоз наилази код страних држава на протекционистичке царине. То што се у Енглеској погрешно назива слободном трговином, то није слобода трговине интегрална него крња; то није права слобода трговина него лажна. И онда какав апсурд бранити ту крњу слободу трговине, коју Кобденова школа није ни предвиђала, — оним аргументима које је та школа наводила у корист интегралне слободе трговине, која се још није остварила.

Пошто је утврдио да он није противник слободне трговине већ слободног увоза, Балфур наводи да је услед политике слободног увоза енглески увоз много јаче напредовао него енглески извоз. Вредност се увоза из године у годину стално пењала; вредност извоза стоји већ двадесет тридесет година на истој тачки. Шта више извоз фабриката стао је нешто и опадати, а ако се то на укупној цифри извоза ипак не опажа, то је само стога што је у последње време Енглеска стала у јачој мери извозити угаљ. За једну државу која је с економског гледишта сама себи довољна, питање о величини извоза не мора бити никакво животно питање. Друкчије стоји ствар с Енглеском, која представља управо супротни тип

државе, — државу која с економског гледишта зависи од иностранства. Пошто је око половине прошлог века жртвовала своју земљорадњу свом индустријском развитку, Енглеска је принуђена да готово све своје животне намирнице и све своје сировине набавља са стране, — и баш зато што јој је тако велики увоз неопходан, она се мора нарочито старати о свом извозу, којим тај увоз ваља платити. Позната је ствар, зашто је Енглеска жртвовала своју земљорадњу: она је само као индустријска држава била у стању хранити толики број становника и стећи толико новаца колико јој је потребно за њену велику колонијалну политику. Међутим, напредовати индустријски може само онај народ који производи за велику пијацу, било унутрашњу било спољашњу. Енглеска, која није у срећном положају Сједињених Држава и Русије да има велику пијацу код своје куће, ваља да постави себи ово питање: — Шта ће бити од њеног индустријског напретка, ако јој се спољашња пијаца буде све више сужавала услед протекционистичке политике страних држава? За овај мах, Енглеска плаћа свој вишак увоза приходима од својих зајмова на страни и приходима од својих бродова, који превозе робу готово целог света; али на те се приходе не треба много ослонити. Све веће државе теже да развију своје домаће бродарство, а што се тиче зајмова на страни, треба се чувати да се капитал не стане извозити у толикој мери да га не буде више довољно за домаћа предузећа. Из тих разлога, Енглеска мора сматрати сваки застој у извозу својих фабриката као озбиљан симптом за своју економску будућност.

Али протекционистички систем страних држава не чини Енглеској само ту штету што јој сужава страну пијацу: и на својој властитој пијаци она осећа његово зло дејство. У протекционистичким државама домаћа индустрија нема разлога да зебе од сувишне производње: кад на унутрашњој пијаци тражња ослаби, домаћа индустрија не мора ограничити производњу да би одржала дојакошње

цене. Што не може по тој цени продати на унутрашњој пијаци, она ће пребацити на отворене пијаце једне од оних држава које воде политику слободна увоза. Наравно да овде неће моћи истерати ону цену коју је код своје куће, благодарећи само протекционистичком систему, истеривала; али овде она ће имати рачуна да продаје и по спуштеној цени. Тим начином она на унутрашњој пијаци одржава цену на дојакошњој висини, и у исто време, не морајући сужавати своју производњу, задржава све користи производње у великом. Енглеска је индустрија, у последње време, јако патила услед тога падања цена које је на њеној унутрашњој пијаци изазивано не њеним властитим сувишком производње већ сувишном производњом у страним протекционистичким државама. Било је шта више случајева, да су страни трустови и картели имали специјално за Енглеску такве цене које су остајале испод трошкова производње, и биле срачуњене на то да упропасте ривална енглеска предузећа. Од тих изузетно ниских цена чак ни енглески потрошач није могао имати праве користи, јер су оне трајале само кратко време, док туђински трустови и картели не би завладали енглеском пијацом. Али баш да је корист енглеског потрошача и била трајнија, њу зацело премаша штета енглеског произвођача, а да се и не помиње колико је енглески народ као целина штетовао због дезорганизације оног рада и капитала који је био уложен у упропашћеним домаћим предузећима.

Али кад се дође до тог закључка да протекционизам не само диже цене на унутрашњој пијаци у корист домаће индустрије, него у исто време обара цене на слободним страним пијацама на штету тамошње индустрије, — питање се намеће, да ли Енглеска сме и даље водити слободну трговину у једном протекционистичком свету? Да за слободну трговину, случајно, не важи оно исто правило које и за социализам, а то је да тај систем ниједна држава не може с коришћу усвојити, ако га у исто време и све друге државе не

усвоје? Артур Балфур је тврдо уверен да Енглеска мора одбацити своју досадашњу царинску политику, али он није сасвим на чисто с тиме, какву другу политику да јој препоручи. Одавно се зна да су код тог политичара критичке способности јаче развијене од творачких, али то се, ваљада, никада још није тако посведочило као овога пута. На једном великом збору у Шефилду он је рекао отворено да не зна никаква лека за оне „опасности и невоље" данашњег царинског система које је тако немилостиво и оштроумно анализовао у својој брошури. По његовом мишљењу, велике трговачке државе, које су стале затварати своје пијаце Енглеској, неће се моћи никаквим мерама склонити да напусте протекционизам. Спољашња се пијаца за Енглеску дефинитивно сузила, што значи да би лека требало тражити само у проширењу унутрашње пијаце. Али своју унутрашњу пијацу Енглеска би могла проширити само тако, ако би је путем једног споразума с колонијама претворила од инсуларне у империјалну, — т.ј. ако би енглески производи слободно пролазили по целом Британском Царству а не само по унутрашњости Сједињене Краљевине. Међутим тај споразум с колонијама виси сав о царини на животне намирнице, а Балфур ове царине, специјално царину на жито, сматра као „практички немогућну". Лично он не би био противан царини на жито, али налази да нема те силе на свету која би могла разбити предрасуде енглеског народа противу ње. Због тога што је, у ранија времена, од ње много патио, енглески се народ не да више разуверити да не би и у будућности од ње патио.

Пошто је одбацио царину на жито због њене непопуларности, Балфур је морао прибећи, како се сâм изразио, палијативама. Те би се палијативе састојале у репресивним мерама, — или, другим речима, Енглеска би имала да се реши да и она удара царине на производе страних држава, кад год стране државе ударе царине на њене производе. У исто време имала би да заведе општу

увозну тарифу, коју би спуштала у корист оних држава које би хтеле сличне уступке њој чинити. Данас, кад Енглеска има за начело да не смета ничијем увозу без разлике, ниједна држава не ризикује ништа, кад примени на њу своје протекционистичке тарифе, и што је горе, ниједна држава нема никаква рачуна да своје царине спусти у корист Енглеске. Одиста, уступке се чине само за уступке, а Енглеска, која је укинула готово све царине, нема од чега да попусти оним државама које би могле да јој учине царинске олакшице. Она нема више могућности ни да преговара с протекционистичким државама, јер не би могла ништа дати за оно што би тражила, кад је већ и без преговора дала свима државама све што се могло дати. Као год што су Чемберлену царине потребне ради стварања тешње заједнице између Енглеске и колонија, тако су Балфуру потребне ради отварања преговора између Енглеске и протекционистичких држава.

Репресивне царине, овако како их је Балфур замислио, изгледају у теорији сасвим оправдане. Питање може бити само у томе, да ли би оне, у специјалном случају Енглеске, дале велике практичне резултате. Секретар Кобденовог клуба, Харолд Кокс истиче како је Енглеска закључила уговоре о највећем повлашћењу с протекционистичким државама, и онда тврди да јој, практички, ти уговори потпуно замењују репресивне царине. Одиста, на основу тих уговора, она се користи свима уступцима које протекционистичке државе изнуђавају једна од друге путем репресалија, — и мало је вероватно да би она својим властитим репресалијама могла добити неке веће уступке него овим посредним начином. Али важније је ово, да Енглеска нема у своме увозу такве артикле које би могла с успехом подврћи репресивним царинама. Главне артикле свога увоза, животне намирнице и сировине, не би могла подврћи никаквој, ни привременој царини, а да себи не нашкоди више но свом противнику. Што се тиче страних фабриката, њих увози у тако малој количини, да

оним царинама које би на њих ударила не би могла вршити озбиљан притисак на државе одакле их узима. Према томе репресивне би царине биле још најкорисније као предохрана противу вештачког обарања цена на домаћој пијаци, али ни у том случају оне не би могле послужити као средство притиска противу страних држава, јер је то обарање цена дело појединих приватних предузећа, за која њихове државе не могу одговарати.

Кад се упореди Балфурова политика с Чемберленовом, види се одмах велика разлика. Чемберлен мисли да спречи распадање Британске Царевине, које му изгледа само питање времена, ако Енглеска не ступи у царинску заједницу с колонијама; Балфур би хтео да нађе лека застоју у извозној трговини Енглеске; о колонијама и њиховој вези са Сједињеном Краљевином готово и не говори. Чемберлен се ставио на једно шире, политичко-империјално гледиште: Балфур на једно уже, економско-инсуларно гледиште. Чемберлен се упутио у правцу чистог протекционизма, препоручујући Енглеској да се са својим колонијама одвоји од осталога света; Балфур остаје и даље на терену слободне трговине, тврдећи да је он само слободном увозу противан, и да његове репресивне царине имају да служе ублажавању туђинског протекционизма, а не заснивању протекционизма енглеског. Са својом политиком која претпоставља царину на животне намирнице, Чемберлен је пресекао везу с Девоншировим унионистима, који ни под каквим условима не пристају на ту царину; са својом политиком која ту царину искључује, али не сасвим, већ само као „практички немогућну", Балфур одржава везу с обе те ривалне групе. Он каже противницима царине на животне намирнице: „Ви немате разлога да војујете противу мог програма, јер је из њега та царина изостављена". А присталицама царине на животне намирнице опет каже: „Не одвајајте се од мене, јер ћу и ја бити за ту царину, ако је ви толико популаришете вашом пропагандом, да она постане практички могућном". Док је Чемберлен по-

ставио себи за задатак да спасава јединство Британске Царевине, Балфур би, изгледа, био задовољан кад би могао да спасе јединство своје странке.

III.

Гледиште оних политички група, које су одсудно противне свакој промени у царинској политици, да се кратко изложити. Представници тих група споре основне поставке и Чемберленове и Балфурове. Они тврде да јединство Британске Царевине није у опасности. Колоније ће увек имати рачуна да живе заједно с Енглеском, јер у тој заједници не троше готово ништа на војску и марину, пошто ову Енглеска издржава из свога буџета. Та бесплатна војна заштита коју Енглеска даје својим колонијама представља тако велику жртву, да колоније одиста немају права захтевати још и неке економске повластице. У осталоме, ни сâм Чемберлен није у стању изнаћи такве економске повластице којима би се *све* колоније без разлике везале за Енглеску. Његове царине на животне намирнице везале би за Енглеску само оне колоније које животне намирнице извозе: интересантно је да се међу оним колонијама које животне намирнице не извозе, и које би стога, и после преференцијалне тарифе, остале невезане с Енглеском, налази цела Јужна Африка.

Што се тиче застоја у извозној трговини, тај застој још није доказан. Највише би се могло рећи да извозна трговина Енглеске не напредује тако брзо као извозна трговина неких нових индустријских држава, али то је зато што су ове државе тек почеле своје индустријско развијање, а Енглеска је одавно прошла његову прву фазу: дете брже расте но зрео човек. Истина, Енглеска је стала губити неке пијаце којима је раније потпуно владала, али то није толико због протекционизма страних држава, колико због неких мана њене трговине и индустрије, нарочито због њиховог познатог конзерватизма, њихове слепе рутине и непримања нових

научних метода, као и због оскудице техничког образовања у Енглеској. Али, и поред свега тога, у народном благостању нема ни трага од опадања. Напротив! пореза на приход даје из године у годину све више: сума улога у штедионицама расте; радничке су наднице још увек високе, и уопште живот сиромашнијих класа угоднији но ма где на свету... Зашто онда говорити о економској кризи, и тражити да се напусти слобода трговине, под којом је Енглеска постала богатија но икад дотле?

Тешко је погодити која ће страна на крају крајева победити, — присталице слободне трговине или њени противници. Јавно мњење је одушевљено империјалистичким идејама о царинским везама између Енглеске и колонија. У исто време оно је прилично узбуђено алармистичком књижевношћу о застоју у извозној трговини Енглеске. Али, с друге стране, мало је вероватно да ће се шири слојеви народни тако лако помирити с царином на животне намирнице. Кад је Балфур избацио ту царину из свога програма, Чемберлен је иступио из владе. Не могући као министар, хтео је као приватан човек да се бори пред јавним мњењем за ту царину. Он је веровао да ће најзад савладати „народне предрасуде“ противу скупог хлеба. Своју пропаганду почео је с успехом: свет је био одушевљен његовим самопоуздањем, његовом одважношћу да брани једну непопуларну ствар, а највише његовом великом животном снагом, том чисто физичком издржљивошћу која му допушта да у својој шездесет седмој години држи по два три збора једно за другим. Али то је био више његов лични успех него успех саме ствари коју је заступао. Све његове беседе, бар досада, показале су се слабо убедљиве: у њима је спојена сјајна реторска форма с великом неодређеношћу и површношћу идеја. Што је најгоре, Чемберлен је наишао на једног противника који изгледа као поручен да све недостатке његове аргументације похвата и обелодани. То је један од либералних вођа, Херберт Асквит. Асквит, који је по

занимању адвокат, извежбао се код судова у стегнутом резоновању, а нарочито у испитивању сведока, у оном опаком постављању питања која су праве клопке. Том инквизиторском логиком гони он Чемберлена с једнога исказа на други, као да би имао посла с каквим лажним сведоком. После сваког Чемберленовог збора дође један Асквитов, а за идућа два месеца поред пет Чемберленових зборова заказано је дванаест Асквитових. Притешњен већ неколико пута тим опасним човеком, а осећајући несавладљив отпор код народне масе противу царине на животне намирнице, Чемберлен је стао постепено мењати свој програм. Он све мање говори о преференцијалној тарифи. У својим последњим беседама бави се готово искључиво застојем у извозној трговини Енглеске и све већим увозом страних фабриката, који се на енглеској пијаци продају по нижој цени но код своје куће. Он истиче репресивне царине на стране фабрикате као без мало главну тачку свога програма. Чисто би човек помислио да је Чемберлен рад да присвоји себи Балфуров програм, — онај исти програм који је оценио као „недовољан", кад је иступио из Балфуровог министарства.

Слободан Јовановић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Један социјалистички песник.

Коста Абрашевић: *Песме*. Издање Групе Великошколаца Социјалиста 8°. Београд, 1903. Цена 1 дин.

Пре осам година, у доба кад су се Уставн јели и села рушила, излазио је у Београду један недељни социјалистички лист који се звао *Социјал-Демократ*, и који ће остати знатан у историји социјалистичкога покрета у Србији по томе што се у њему први пут прекинуло са старим, утопистичким социјализмом Светозара Марковића и почео проповедати модерни, марксистички социјализам. Око листа су се били скупили разнородни елементи, општи идеал био је још тежак, било је прилично донкихотства и код већине је било више добре воље и одушевљења но разумевања и одређености. Из Минхена је Г. Живојин Балугџић слао јаке и добро написане теоријске чланке, који су жудно читани по малим ђачким собицама; Васа Пелагић, Бланки социјализма у Србији, писао је из пожаревачког казамата, где је најзад и кости оставио, громке посланице са потписом „Ми“, Милош Миловановић, који је нарочито важио код ђака Учитељске Школе, излагао је своје погледе о политичкој ситуацији у Србији, а Сава Мијалковић је ту објавио неколико својих лепих песама. С времена на време јављао се Миленко Вукићевић, Dr. Ђорђе Николић, доцније министар Народне Привреде, са својим чланцима о напрецима немачке Социјалне Демократије, и, са својим прозним социолошким разматрањима, Г. Илија Илић, речити посланик округа топличког. Остало, били су двестак радника, занатлија и ђака, великошколаца и Учитељске Школе, који су на својим леђима све извлачили,

радећи све, рачунајући ту и савијање, екопедовање и растурање бројева.

Времена су била тешка, и лист се са великим напорима борио за опстанак. Пет одговорних уредника лежали су у пожаревачком затвору, лист је по шест пута узастопце бивао забрањиван, тако да га унутрашњост није виђала по шест недеља и два месеца. Полиција је пратила сваки покрет, и с времена на време улетала и вршила преметачину. Једном приликом било је грдне муке да се склони испред њених очију цртеж једнога изгладнелог и отпуштеног малог чиновника: нож којим је Казерио у Лиону убио председника Карноа, са коментаром: „Ово је лек од свију друштвених зала!“ Претплата није стизала, и лист се издржавао једним особитим начином: суботом се састајало у уредништву, ђачки и раднички џепови се превртали, додавао се грош грошу, и на тај начин „откупљивао се лист“, како се тада говорило. Састајало се на два места, у стану листа, где је сада Управа Фондова, и улазило се из дворишта, а ђаци гоњени полицијом од кафане до кафане, држали су састанке у мало посећиваној кафани „Бели Крст“ где је сада жандармеријска касарна, сакупљени око неколико столова, у стрепњи да нас сваког часа не изненади ревносна полиција кварта теразијскога.

Како је све то скоро било, а како далеко изгледа! Како су се времена и људи изменили! Оно неколико старих другова Светозара Марковића, они стари радници који су слушали пламене речи његове и чије срце није било остарило, помрли су, или се изгубили у борбама за комад хлеба. Други су још горе прошли: анархист који се распитивао о фабриковању нитроглицерина отишао је у порезнике и одликовао се ретком суровошћу и нечовечношћу у продавању мршавих сељачких кравица и старих бакрача; онај други, коме је све било недовољно и млако и коме је сваки изгледао сумњив, пустио је спокојан буржоаски трбух, покајао се за грехе младости и нашао свој пут у Дамаск у једној лиферантско-

бирократској странци политичкој. Речи, све оне крупне речи из револуционарне реторике и марксистичке догматике, одлетеле су, планови се разбили, наде обмануле, и живот је немилосрдно изубијао и људе и њихове савести. Сјајни лептири изгубили су шарени прах са својих крила, и они који су се надали да ће свој век поносито провести на ногама и са високим челом, почели су у ступцима а завршили отпадништвом или тупом, себичном немарношћу према светињама својих двадесет година. Онога дана када српски романописац буде тражио велики предмет за роман, неће ништа боље наћи но што је судбина једнога идеолога у Србији, тужна и вечита историја човека правих леђа у земљи грбавих.

На то доба и на те људе подсећа ме ова збирка стихова Косте Абрашевића. Он је припадао томе покрету; први његови стихови — невешти, често груби преводи непознатих социјалистичких песника немачких — прво су изишли у *Социјал-Демократу*. Доцније, добротом једног његовог друга, ја сам дошао до целе збирке нештампаних стихова, и један део од њих изилазио је у *Звезди*, привукав пажњу и оригиналношћу својега надахнућа, у доба када се више но игда опевале пустињске палме и опустели замци, и смелошћу мисли, у данс када је Риста Бадемлић својом познатом очинском руком показивао правац српској књижевности. Доцније, један део тих песама штампан је у *Радничком Листу* и *Радничким Новинама*, једна или две у *Делу*, а по радничким концертима и забавама Коста Абрашевић је данас један од најпопуларнијих песника.

Овом збирком он сада први пут излази пред ширу јавност. То нису све његове песме, но само избор коме би се дале учинити извесне замерке. Обратила се и сувише пажња на политичку страну, а занемарила се чисто уметничка страна његове поезије. Има ту песама које и сувише личе на новинарске чланке, толико да само по везаном слогу личе на песме. С друге стране, изостављен је извесан број песама чисто личних, где је млади

песник певао немир своје душе, болове свога срца, она општа и вечита места песника свију доба и свију праваца. У науци, идеје могу имати апсолутну и независну вредност; у уметности оне вреде само по таленту писца који их износи. Није реч о „уметности ради уметности“, но има извесна тачка која граничи песму од страсно написаног политичког чланка. О тој тачки се не дискутује: она се осећа.

Историја живота овога рано умрлог песника, који ни изблиза није дао што је са временом несумњиво могао дати, врло је проста. Родом Македонац, из Охрида, Абрашевић је као дете са родитељима прешао у Србију, ту у Шапцу учио школе до шестог разреда гимназије, и у деветнаестој години умро од туберкулозе. Као сви даровити и прерано развијени људи који осећају дах смрти над главом, он је грабио да што више отме од избројаних тренутака живота. „Читао је са грозничавом журбом све што му је до руке дошло, прича у кратком предговору његов друг В. Егановић, и у 17 год. није било значајније књиге у српској литератури коју није прочитао“.

Та тешка болест и уверење да се од смрти не да отргнути, дала је његовим песмама врло јак, искрен и болан песимистички акценат. То нису била она празна јадиковања и запевања младића уских леђа и прозрачних ушију, то је било дубоко незадовољство са животом, мржња на његове прљавштине и грубости, то је стална погребна песма смрти и уништења, тражење спокојства и среће у дубинама гроба. Једно коло његових песама, можда најбоље које је испевао, и које на жалост није овде ушло, носи наслов *Гробови*. На једноме месту, он пева:

Радост је давно усануло врело,
А срећи је завист поломила крило,
А миље је опет залеђено јадом —
Ко зна кад је жиће, кад је срећно било!

На стаблу живота закржљале гране
А врт украшава горко пелен цвеће.
Нема песме, среће, радости и миља,
Минуло је давно људско прѐмалеће.

Живот му се причињавао као једно велико гробље, гробље које свакога дана бива све веће и веће и које се никада неће моћи испунити, он се стресао од помисли да ће једнога дана и на његовом гробу људска нога да гази. То су она осећања која је певао једне зимске ноћи, када су путеви били пусти и раскаљани, и када су тмасти облаци прелетали преко жалоснога неба.

На крилима лажних снова
Душа моја сад се диже,
Ал' јаукне и понова
На гробове хладне стиже.
Она тражи зраке сјајне,
У животу што се сјају, —
И открива мени тајне,
Да проплачем у очају.
Где је срећа? Да л' ће наћи
Да постану дивна дела?
Да л' ће живот да ми каћи
Мирис цветка неувела?
Цветка, чија љубав жарка
До гроба те самог прати...
Стани, душо, то је варка,
Уморна ћеш посустати!
Зар у врту, пуном гробља,
Тражит себи срећна стана?
Зар на земљи, пуној робља,
Може бити срећних дана?
О, не, никад! Свет још чами,
Беде, патње још га сладе. —
Угасимо, душо, сами
Наше снове, наше наде!

Ко би од песника тражио строгу логичност, он би тешко помирио тај неограничени песимизам, с једне стране, и социјалистичку наду и човечанску љубав која се, с друге стране, разлива у његовим песмама. Ако је давно прошло људско пролеће, ако је срећа оставила ову долину плача, ако свима боловима људским има само

један лек, а то је гроб, нашто онда борба против беде, незнања и неправде, нашто потпиривање оне велике наде која је дунула целим светом и узбуркала дубоке вале народне? Али песнике треба узети онакве какви су, примати оно што дају, не тражити од њих оно што би смо ми хтели, и помирити се са тиме да је и код њих као и код других људи противречност једна од главних особина духа.

Социјалистичка жица главна је и најважнија у целој поезији Абрашевићевој. Он је изишао из једне потлачене, страховито страдалничке расе, и мржња његова на насиље и неправду нашла је одјека у тражбинама и борбама Четвртога Сталежа. Каткада су то само прости преводи из мало познатих немачких социјалистичких песника, као што су Хахенклевер, Хофман фон Фалерслебен, Ернест Обенхалд, у бољем случају из Хервега, каткада су то стихови написани под свежим утисцима Јакшићевих стихова или оне бесмртне *Песме о кошуљи* Томе Хула, којом се песник толико поносио да је на своме гробу дао изрезати као натпис: „Овде лежи Тома Худ; он је испевао Песму о Кошуљи.“

Коста Абрашевић је, поред Јаше Томића из младих дана, најаутентичнији песник социјализма код нас. Код свих наших песника, и Змаја, и Јакшића, и Војислава Илијћа, и Владимира Јовановића има тих акцената, али ни код једнога те песме немају чисто класински, раднички карактер, нигде нису мржње и наде пролетерске певане са толико страсти, са толико убеђења, са толико топлине. Безимени јунаци његових песама то су

Они милиони што се зову робље,
Што живота целог себи праве гробље
Што напредак људски на плећима носе...

Он је њих певао, њихове борбе за комад хлеба, њихове патње које они пате од колевке па до смрти у болници, под жегом јулских дана и у студи зимских ноћи, њихов

живот који је само једнолик низ страдања и болова, за друге, због других. Таква је она *Песма* његова, оно тужно причање једнога радничкога живота: вредан и чио он је певао и страдао, тешећи се песмом и надом бољих дана. Целога дана се рвао са бедом и глађу, и једнога, када се природа почела будити, он склони очи у болници:

Другови му верни бише,
Па га често походише —
Утеха му беше то.

Баш кад мину зима клета,
Оде и он с овог света —
Тек у цвету жића свог.

Другови му верни бише,
До гроба га отпратише.
Добар радник беше он.

Поред тих меланхоличних тужбаљки много је више песама гњева, песама претње, које предсказују блиску одмазду народну, оне страховите одисаје вечитога роба.

И народ страда: грби се, зноји,
А држава му замуку своји.
И то је мало — треба још више:
И крв му пије, а срж му сише;
И кров му с главе без срама, стида,
За тешке данке и глобе скида;
И поље, њиву, па и мал цео —
Све је то добош најзад однео.
Сред беде, патње и горког јада
Огољен народ и даље страда,
А писка јечи, и земља плаче:
„Видиш ли, краљу, како нас тлаче?
„Има л' помоћи? Ти нам је пружи;
„Народ ће тебе верно да служи“.

— — — — — — — — —

»Ал' мир, престан'те! Стишајте гласе!
»Из беде сваки нек себе спасе..
»Краљ хоће мира, да живи краљ!«

Једна од његових најснажнијих песама то је позната *Звижди, ветре*, испевана са једним дахом, са нечим плахим,

снажним, оштрим и свежим, који опомиње на ветар који тера магле и оморину и убија отровне клице у ваздуху:

Звижди, ветре, на све стране.
Чупај дрва, крши гране!
Свом силином свога лета
Хуји, јури преко света.
Звижди песму — да се хори!
Храбром борцу што се бори
За живота свога цела
За идеју, за начела.
Нек' га увек прати нада:
Да ће, кад га самрт свлада,
Нови борци да се јате
Барјак његов да прихвате
Звижди песму, звижди свима,
Силницима, тиранима!
Песму срџбе, песму гнева,
Песму што им страх улева,
Песму јада, песму беде,
Нека чују, нек пребледе!

Нека прохуји ветар кроз тамне руднике и влажне фабрике, преко тучних њива и гробним тамницама, свуда где се чује јаук жртава; нека се захори песма наде која теши, песма среће људске која ће доћи, песма Зоре која се јавља, када ће роб слободу да поздрави радосним клицима.

Храбро, силно и без страха,
Нек' је готов сваког маха
За идеју напред стати,
Крв и живот за њу дати.
Звижди, ветре, летећ' журно,
Звижди громко, силно, бурно,
У висину лет свој дижи,
У све крајеве света стижи,
Звижди химну, чији гласи
Нек с' разлију к'о таласи,
Химну братству, — свет да сроди —
Једнакости и слободи.

Или зато што је био сувише млад, или зато што се пред смрт био упознао с начелима анархизма, код

Абрашевића има једна нота која не треба да буде код једнога социјалистичког песника. Плаховита, страсна и раздражљива природа његова и сувише је страдала од владе лажи и неправди у овом свету, и ствари и људи сувише су га бунили, и он је био готов на најочајнија и крајња средства да се остваре идеали у које је он веровао. То није био анархистички сан једнога друштва без закона и обавезних веза, јединка потпуно слободна, као тица у зраку, но склоност ка револуционарном решењу друштвенога питања, од прилике онако како су Јакобинци 1793 одлучивали политичку судбину Француске. Он је и сувише веровао у спасоносност пуштања „тиранске крви", „покварене крви". Сувише се надао да ће једнога дана са „крваве лире" моћи запевати песму задовољене правде. Како је то просто решење, и како треба бити млад и кратковид па веровати у њега! Социјалистичка доктрина, у основу своме строго детерминистичка, учи на против да треба радити на обарању установа а не људи, да нико није лично крив, да је сваки производ средине и прилика за које не може бити одговоран, нарочито животом који је светиња изнад свега. Народни покрет нашега доба није оно што су биле буне плота и гладиатора у старо доба, средњевековни сељачки устанци или као што су биле побуне у почетку XIX века: он је еволутиван, свесан, одређен покрет, који јасно зна шта хоће, и који у недрима данашњега друштва, у оквирима данашњих закона, врши велику револуцију у појмовима и материјалним односима. Крвопролиће, насиља приличе само робовима, несвесним и немоћним; то су остаци прошлости, ту се иде за примерима које је народ видео од својих господара. Маколе је објашњавао злочине који су извршени у Француској Револуцији васпитањем које су повлашћене класе дале народу, крвавим примерима у поступању са политичким непријатељима, начинима како су феодални барони угушили Жакерију, или како су католички краљеви истребљивали јеретике и хугеноте. Стари Бабеф, када је видео

једну народну победу укаљану злочином, која је са радошћу поздрављена, узвикнуо је: „Ох! како ми је та радост тешко пала! Мучење сваке врсте, черечења, тортура, точак, спалишта, вешала, намножени џелати на све стране, створили су тако рђаве нарави. Господари, у место да нас просвете, створили су нас варварима, јер су и сами то“. А Жорес, наводећи те речи Бабефове у својој историји француске револуције, додаје: „О ви, који владате, размислите о овим речима, и уносите у нарави, у законе, што више човечности да би је нашли у неизбежном дану Револуција. А ви пролетери, сећајте се у да је свирепост остатак ропства, јер она сведочи да је варварство угњетачког поретка још у нама“.

Коста Абрашевић је умро и сувише млад да би створио себи велико име у књижевности. Има у његовом делу и наивности, и несавршености и нетачности, које су биле неизбежне у млада човека од осамнаест година, па ма колико његова интелигенција била прерано развијена. Али по оно неколико несумњиво добрих песама које су остале, по оним тужним и искреним песимистичким акцентима млада човека који зна да је осуђен на смрт, нарочито по снажним, плахим и страсним песмама социјалистичким, Абрашевић је доказао свој леп и врло оригиналан таленат, и, као са Стеваном Луковићем, као са толиким младим тек расцветалим па ипак плодним животима, многе лепе наде са њиме су легле у гроб. Он није био песник једног немарног скептичног поколења, које у поезији не види ништа друго до лепе речи и ретке епитете: у те кругове књижевних мандарина он никада неће доспети! Али он ће остати код оних који држе да је поезија нешто веће и озбиљније од игре речи, и живеће у идејама које је са толико страсти и топлине певао, и које прожимају и тресу цело наше узнемирено и узаврело доба. У осамнаестој години својој, осећајући дах смрти, он је са том надом умирао:

Смртни је часак дош'о; гробу се ладном спремам,
Клеца ми трошно тело: животне снаге немам.
Ал' ја се не бојим смрти — живот је горак био —
Животне сласти нисам ни једне капи пио.
Смрт није страшна, кад ми срце и душа веле,
Да ћу живети вечно, код оних што спас желе
Целоме људском роду.
Није ми живота жао: јер моје песме снаже
Патнике целога света што себи спасење траже
У борби за слободу!

Јован Скерлић.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Ивањдански атентат. — Г. Прота Алекса Илић одштампао је из „Дневнога Листа" своје успомене из 1899 године, „Ивањдански атентат и његове жртве." (Београд, 1903. 8⁰, стр. 78. Цена 0·50 дин.) Г. Илић је био те зле среће да страховито лето 1899 проведе у подрумима београдске Главне Полиције, и да на својим леђима осети и из близа гледа све злочине који су се у то несрећно доба вршили. Једним доста мирним тоном Г. Илић прича шта су он и његови другови доживели тих дана какве новија историја Србије не памти. Има ту ствари које бацају у засенак доживљаје талијанског заточеника Силвиа Пелика, које је он изнео у својој књизи *Моје тамновање.* И још када се има на уму да је Г. Илић био један од криваца трећега реда, који ни из близа нису онолико трпели колико главне жртве! Приближну слику о тим мукама даје „бив. робијаш, сад слободни грађанин" Г. Михаило Димић у својим успоменама „Ивандански атентат", које у овај мах излазе такође у „Дневном Листу." Све ове успомене, којима ће свакако следовати још и многе друге, дају ужасну слику о данима које је Србија преживела, и ударају сраман жиг на чело недостојних људи који су оне злочине вршили. Потребно је да се те ствари чују не само као историјски документ, но као једна врста казне џелатима, казне која никада не може бити велика.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Стендал Бел у Немаца. — Тен је поново открио управо француској књижевности Стендала, а Ниче га је поново довео међу Немце. После су тек пронашли, да је већ велики немачки савременик Стендалов, Гете обратио био пажњу сада тек модерном Французу, кад у разговору са Екерманом особито истиче силну снагу опажања и дубок психолошки поглед Стендалов, поводом романа Le Rouge et le Noir. Данас је интересовање за Стендала створило и у Немаца већ читаву малу литературу о њему. Наравно да овог, у пуном смислу необичног човека, Немци разумеју и тумаче на свој начин. И Гете и Ниче и још понеки велики Немац, били су с оне стране обичног, свима разумљивог талента и с оне стране уских међа једне народности, али су ипак имали у себи толико германског духа, да су им њихови сународници могли бар слутити величину; и иначе је Немцима урођена издржљивост да продру докле се год може у близину виших духова. Стендал прелази њихову снагу; конгломерат особина човека и књижевника Стендала садржи саме, од онога што се зове немачки дух, хетерогене елементе. Оно цепидлачење кад критикују Белова дела, оно ситничарско тражење „велике непрекидне основне црте бића“ код таког рођеног номада као што је Бел, казују јасно да Немци и Бел нису једно за друго. И то нипошто није предмет или обрада предмета, што у самој суштини не годи германској раси, јер нити су Немци у истини тако тугаљиви, да им смета „libertinage“ слободоумног Стендала, са које су га корели отмени кругови париски за његово доба, нити су им проблеми, које је он обрађивао, били непознати и неповољни; него је то начисто онај номадски и ускомешани дух, који не одјекује у срцима педантних и мирних Немаца. Зато је интересовање за Стендала у Немаца већином испљено. Не би били Немци да нису опазили појаву која је толико запрашила у Француској, а кад су већ узели ствар у своје руке, не би опет били Немци кад је не би са немачком темељитошћу до краја исцрпли; али да је дохвате с праве стране и да се с уживањем искупе око новорођенога, то се у овом случају не може тражити од њих, јер су Немци. — Остаје нам још да кажемо, да су многобројна немачка издања Белових дела у последње време врло укусна, а превод врло добар. Ћ.

Џон Морли довршио је велику биографију Виљема Гледстона, на којој је без прекида радио већ пет година. Она је објављена крајем прошлог месеца, у три свеске, а под насловом: „Живот Виљема Еварта Гледстона“, — и њена је појава означена од критике као књижевни догађај првог реда. Остављајући да о тој важној књизи опширније говоримо у једном од идућих бројева, поменућемо за овај мах толико, да она садржи многе историјске документе који су сада први пут изашли на видело, и који пружају сасвим нова објашњења о појединим моментима из парламентарне историје енглеске у прошлом веку. Али Морлијев се „Гледстон“ не препоручује само том обилном историјском грађом, него још и беспрекорним књижевним обликом, финим осећањем историјске перспективе, великом објективношћу чак и у излагању оних догађаја у којима је сам писац, Морли, био један од главних личности. Енглеска се критика сва слаже у томе, да ће се чак и они који не маре Гледстона као политичара, научити из ове његове биографије да га цене као човека.

У првој половини прошлог месеца преминуо је познати енглески књижевник и политичар, Виљем Едвард Хартпол Леки. Као књижевник, прочуо се прво својом „Историјом развитка и утицаја рационалистичког духа у Европи“, која је преведена на све главније европске језике. Затим је дошла једна „Историја европског морала од Августа до Карла Великога“, па онда његово најважније дело „Историја Енглеске у XVIII веку“. Деведесетих година објавио је „Демократију и Слободу“ у две свеске, и под називом „План Живота“ један омањи спис о томе како се може срећно живети. У „Демократији и Слободи“ он се јавља као одсудни противник модерног радикализма, тврдећи да се већ данас, у демократским државама, дотерало дотле да „папагаји владају над орловима“. У „Плану живота“ Леки је рекао доста паметних ствари премда не врло нових. По њему, човек само тако може бити срећан ако има увек доста посла, а не тежи за срећом као главним циљем живота. Боље је да се стара да избегне патњу него да дође до уживања, а кад му се случајно десн да буде срећан, треба своју срећу што више да ужива, док је има. У политици Леки је био унионист, осуђујући најоштрије Гледстонову преку поли-

тику. Изабран у Парламенат, он се није много одликовао, јер није био велики беседник. Умро је у својој шездесет петој години.

Монографије из уметности; Роден. — Рихард Мутер (Muther) професор је повеснице уметности и врло озбиљан модеран естетик. У његову суду пуно је самосталних позитивних погледа на уметност, а његови радови унапредили су дисциплину историје уметности у Немаца. Пре неку годину почео је да издаје илустроване монографије из уметности („Die Kunst"), те је у ту сврху искупио коло познатијих критичара и стручњака. Ових дана је изишла 10. свеска „Auguste Rodin", уз текст Рајнер Рилке-а. У књизи је, осим фотографије уметникове, седам снимака Роденових главних работа. — У оваким подузећима Немци су међу првима на свету. Мало те се не може рећи, да је дирљиво, с каквом жудњом дохватају вредни Немци велике странце, па их, к'о деца око споменика, загледају са свих страна. Као у каквој фабрици: једни пишу о њима, други их копирају, а трећи хоће бар да их боље познаду; за час је, што се могло, исцрпено. У суштини, наравно, не дођу им редовно ни до рамена. С Роденом се, међутим, то није збило само код Немаца. Он један је начинио сецесију у читавом вајарству; он је утерао у лаж вековну теорију, да се у камену не може даље отерати од Фидије и Микел-Анџела, да код кипа престаје модерност. Нећемо, овде, да допуњујемо или репродукујемо монографију о Родену; толико ћемо рећи, да из ње говори са сваке странице одушевљење и дивљење, које нам тумачи зашто прионуше с толиком жестином и с толико добре воље немачки вајари да истешу из сваког свог камена по једног „Родена". Да добра воља не корача редовно напоредо са добром снагом и с довољном снагом, то ће нам, међу осталим, учинити јасним и свака већа и мања уметничка изложба. И Клингер није више него ученик Роденов. Слике кипова по парковима и по улицама још су сувише дубоко урезане у машту вајара са просечним талентом, а да би им длето неуспљено могло одваљивати непотребне делове камена, по узору Роденову. Али код Немаца се редовно мора признати, да је бар laudanda voluntas.

Ћ.

Песникова гардероба. — С врло малим правом улази ова белешка међу Гласникове „књижевне“ белешке. Само кад се превиди шаљивост и чиста спољашњост овакве ситнице, па боље загледа између редова, може се у њој наћи свезе са књижевним појавама. Ево како. — „Вестминстерска гозета“, и за њом многи листови, доносе, уз мање-више — више мање него више — хумористичан коментар од стране уредништва, рачун о гардероби талијанског песника Д' Анунција. Д' Анунцијо је допустио неком да завири у његов орман за рубље и да наброји и побележи шта у њему види, па да то онда изнесе пред свет (72 кошуље; 12 туцади чарапа; небројено шешира, хаљина и др.; 48 пари уличних рукавица, 24 пара салонских рукавица; 8 љубичастих штитова од кише, 10 зеленкастих штитова од сунца; 20 туцади марамица; 150 шарених поша; 14 пари ципела за шетњу и 2 пара „меканих нечујних и дрхтавих“ папуча). Д' Анунцијо уопће врло много допушта да завирују у његове интимне ствари; он тера у крајност Тенов milieu, те открива све сâм, и оно што је најближе к њему. И ту почиње ствар да постаје књижевна. Д' Анунцијо није усамљен. Изгледа да стиже време, кад ће уметници почети да конкуришу индустријалцима у хваљењу своје робе, дајући прилике најтачнијој анализи своје индивидуалности, речју, правећи за себе што већу рекламу. То, напослетку, зависи од укуса и од добре воље појединаца, и саму уметност неће тиме бог зна како оштетити; само је незгодно, што се велика публика, а често и ужа, неће моћи доста разазнати, па ће побркати појмове и збунити се још већма у својој лектири, него што је већ сад збуњена. А велика је невоља за добре књижевнике, кад читалачка публика не ваља. Зато се не може узети ствар само са смешне стране, као што би иначе заслужила.

Ђ.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 6. — 16 новембар, 1903.

КРАМАРОВА ЉУБАВ.

Причао ми један шех да су три свијета у којима човјек живи: један до рођења, други до смрти, трећи од смрти. Први је божји, други људски, трећи ђавољи. Душе, вели, излазе на божије очи. Чим бог нешто помисли, па погледа, а оно већ на два ока двије душе излете; десно мушка, а лијево женска. Пун је свијет душа. Душе што излете заједно, траже се и по другом свијету. Али се увијек не налазе. Зато у трећем свијету ђаво прекива, што не бијаше једно за друго.

— Мацина је душа бели с мојом заједно излетјела, мислио је у себи Крамар. Наше су душе биле и у првом свијету заједно. Сјећам се ја, да смо ја и Маца давно негдје заједно били, заједно живјели, гледали се и разговарали и ако добро знам да то не бијаше овдје, међу овим људима. Било је и других дјевојака с којима се први пут у животу видјех, састадох; али оно с Мацом бијаше ипак друкчије. Била ми је Маца као неки стари познаник, и ако се добро спомињем да се дотле нијесмо никад виђали. Нешто ме изнутра подилазило, нека жеља да с Мацом све дијелим што имам, да јој од свега дио чиним, па и више и бољи него себи. Њезино око, уста, говор, све ми је било познато, све ме опомињало заједничког живовања. Право има шех.

У трећем свијету неће бити ништа за раскивање;

наша је љубав вјечита. Маца и ја... вјечити као три свијета, као бог — осјећам ја то.

У таким је мислима досад увијек очекивао Крамар Мацу у својој малој притлимуши. На малом пенџерку слагали су се вијенци сувијех смокава, шупљи колачи, шљиве, бадеми, округла огледала и карамфили, што их је крамар с пута доносио. Мирисала је собица као сандук дјевојачки, у коме су и смокве и карамфили и колачи заједно. Долазила је Маца; и у томе мирису стискале су се грчевито четири руке склапајући прст између прста; уснице су на уснице падале, груди се о груди трљале, док су двоји зуби један карамфил грицкали.

Овога је пута било то ишчекивање сасвим другчије. У Крамаровим прсима осјећало се нешто налик на буру, у његовој глави нека неописива збрка. Час је претресао прошлост што му бијаше заједничка с Мацом, и под њеним утицајем губио се у меланхолији; час је мислио на најновију судбину Мацину и падао у јарост пун неизрецима презира према њој. Разњеженост и јарост јурили су наизмјенице кроз нутрину Крамарову. Често су се и сударали у страшну ударцу, под којим би читаво тијело задрхтало. Од срца па до чела владала је та помама. И Крамар јој је давао израза у мицању главе, руку, ногу, у шкрипи зуба, кострijешењу косе, у дрктању мускула и сијевању очију. Уснице би се мицале без иједне једине чујне ријечи; очи би буљиле и гледале преокренуто, у се, унутра. Крамар је гледао унутра, слушао унутра и сам са собом разговоре водио.

Па ипак је разњеженост одржавала превагу. Јарост је пролазила као свјетлица кроз нутрину Крамарову, док се њежност разлијевала и у најзавученији кутак њезин прожимајући све као тиха, издашна киша.

И опет је нешто закуцало на малом пенџерку. И опет је Маца дошла. И опет су се руке стискале, прса трљала и уснице склапале, али — посљедњи пут.

— Мацо, зар ти се баш додијало грицкати дубровачке смокве и колаче?...

— Није, али ваља и своју кућу кућити. Нијесам за бабову ни рођена, а нијесам ни јединица, да се може чекати. А ак' оћеш право и прилика ми је лијепа...

— Остани Мацо, ђевовање је царовање; остани, да живимо као два голуба и да гугучемо. Не мисли на чекање. То што чекаш и није за чекање. Од бруке и грдила ваља бјежати, а не на њих чекати....

Маца је била као и сва женска дјеца кад поодрасту. Слушала је родитеље и шла у своју кућу кад су они рекли да је вријеме. И поред свега тога Маца је била као и увијек досле весела и мила и према Крамару и према себи. Крамар не бијаше таки. Он је осјећао да нешто губи; нешто, што је у живогу тако скупо и мило. Осјећао је да му се то управ отимље и било му је тим теже, што није умио да се брани; што није имао толико снаге, да свима повикне: не дам, ово је моје и ничије више. Љутио се на свијет, на се, на природу, која га је таког дала. Пун живота унутра, а без имало снаге наизван.

— Мацо моја, овчице моја, говорио је Крамар сам у себи; овчица си ти, а ја онај што ти је руно стригао. Да, Мацо, стригао је Крамар то руно за се и за своје уживање, а не да је теби лакше, да се под њим не печеш. Да ти је Крамар барем једном споменуо: овчице, скидам руно с тебе да осјетиш зраке сунчеве, лакше би му било. Ко зна да ли их ти, Мацо, не би јаче осјетила; ко зна да ли не би у њима и ти уживала; ко зна да ли не би онда вјеровала, да је твоје руно ради тебе саме стрижено, као што вјерујеш да си на свијету да с другим кућу кућиш.

Оваке је мисли мислио Крамар пошље удаје Мацине. Што је више себе корио, тим је теже Мацу заборављао.

Дани су пролазили, Крамар је венуо. Није бивало весеља при путовању, а путовање је бивало све ређе. Нашто да путује, кад не смије ни једне стварчице купити, јер нема никога коме да је дарива, с киме да радост подијели. На што да путује, кад га сваки пут,

сваки камичак на путу, за Мацу пита, јер су то све свједоци његовијех веселијех дана. Кудгод је Крамар пролазио, свуда је о Маци причао: и древету крај пута и камену на путу. Ти траже и сад разговора, а Крамару није до разговора; он би најрадије онијемио, оглувио.

Крамар се није више ни онако лијепо одијевао, као некад: кратка сукња до испод кољена од најфинијега боргета: испод сукње бијеле доколенице са златали подвезама. На ногама мушки назуци и опанци. На прсима вишњеви џемадан, потпасан везеном канцом; на глави заврата са златним тепелуком.

Свега је тога нестајало. Крамар је био више дома него на путу и то у времену кад се само путовало и кирџијало. Име Крамар постајало је без значаја, јер Крамар није ни путовао, а камо ли друштву предњачио. Свак се готово враћаше његову крштеном имену — Сокна.

— Сокна јединице моја, зборио јој једног дана отац, затекавши је у оној истој притлимуши, гдје гусла онако безначајно, као кад дијете превлачи гудалом. Сокна, јединице моја, коњ ти сустао, нестало трговања; гусле пробијене, нестало гуслања. Да није дошло по чем вријеме.... Збораше ти: нема љепше тице од кокоши, кад пропјева као пијетао, а ја као мним, има и љепших тица: Ено у Јеврема. Баш јуче дошао, па прича... допадаш му се, вели: а бели не знаш, љепше ли су му тице, пунија ли му је кућа...

— Умукни, ћаћа, замузолио ти; умукни, јер што си, да нијеси, мљеле би се кости у мјешину. А видиш ли овога ножа, би се викало: зини, да се не квари... умукни.

— Шћери моја, године пролазе, а ваља се своме дугу одуживати. Тешко томе коме се сјеме ископа...

— Ћако, спомињеш ли се ти краве Тупуље. Бијаше млада, здрава, да је се човек сит не могаше нагледати. Није било вола у мјесту кога није надјачала, ни краве на коју није скочила. На се није никад пушћала. Али је силоваше и подметнуше бику. Даде теле и ништа више. Теле је ваљало на рог ранити, јер у Тупуље ни капи

млијека, ни материне љубави. Отален оде Тупуља на кланицу. Није била за ове људе, за овај свијет. . .

Отац ни не саслуша приче. Уклони се да, неопажен, пролије коју сузу. А Крамар напуни лулу и поче одбијати димове.

— Није право говорио Шех, мислио је собом Крамар, излазе душе на божије очи, али не вазда по двије. Бог каткад и зажмири на једно око. Тако је и моја душа сама излетјела. Баш кад је Бог лијевим жмирио.

Б. Чековић.

МРТВИ ЖИВОТ.

(2.)

II.

Кроз школска врата која се са шкрипом отворише, промоли се млада, чупава женска глава и викну, као с неким пријекором: „Зар тебе, Дамјане, не ће бити, данас, на ужину? Подне је већ одавно прошло!“ и затвори за собом врата.

Дамјан Дамјановић подиже главу и погледа тупо око себе, као човјек кад га ткогод тргне, изненада, иза сна. Да, треба да иде на ужину. Чека га болесна његова жена и сваст му. Обасуће га питањима: „Гдје си? Што ти је? Зашто си, данас опет мрк?“ а из свих њихових пријекора избијало је јасно: „Како си ти незахвалан! Зар не видиш колико се ми бринемо за тебе?“

Он се тешко диже од стола и рече дјеци да могу да ужинају. Весело се дјеца разлетјеше по своје торбаке и стадоше да ваде из њих сухи, јечмени хљеб да га, полако, откидају зубима. Чуло се жвакање и мљацкање усница, и дјеца су јела, с уживањем, ту мршаву храну како само дјеца једу. На све стране смијех, шала, разговор.

Било му је најтеже да иде тамо у собу, к њима, гдје лежи његова жена Бојана, у сушици, а двори је њезина сестра Мара, његова сваст. Једанаести је већ

мјесец како је она пала у кревет, једанаести мјесец гледа он њезино измучено, патничко лице што, сваки дан, све више опада и вене. Дозлогрдио му је био њезин кашаљ и кашљуцање, њезин га глас доводио у узрујаност, он је био према њој груб и неотесан, према томе створењу што га је љубило од првог часа њихова познанства, па све и сад, на самртничкој постељи. Зашто је он био такав према њој? У свом болу, у својим мислима, у своме душевном паду, није он, досад, давао о томе себи рачуна.

Дамјан Дамјановић се присили да узме што мирније лице и да изравна своје смркнуто чело, прије но што уђе унутра. Колико је он пута знао да престоји пред вратима Бојанине собе, стајао је, кадгод и пет, и десет минута, држећи за стару, зарђалу кваку, бојећи се да уђе, чинило му се као да силази у гроб.

Овај пут, отвори, без размишљања, нагло врата и уђе у собу, са сиротињским намјештајем, столом на коме је био неки шарени стоњак и здјела с купусом што се пушио, неколико столица, свака од друге различна, два кревета, оба прислоњена уза зид и неколико новинских слика, по зидовима, у једноставним дрвеним оквирима.

Најприје му удари у главу болеснички задах собе, испуњен мирисом којекаквих љекарија што им је, сваке недјеље, доносио човјек из града, а и пара од купуса била је испунила киселим мирисом читаву собу. У куту је праскао пањ, у великој и добро загријаној гвозденој пећи.

На једној распремљеној постељи лежала је болесница, с паћеничким и мирним изражајем лица, младо чељаде, али се, ради болести, чинила много старија. Цијело је њезино биће изражавало уморност, око јој је било без живота, без сјаја; у тој жени огледала се нека засићеност живота. Тежак њезин дах, прекидан честим кашљуцањем и јаким кашљом што се ломио у њезиним усанулим грудима више је наличио издисању, него дисању. У соби је лебдјела самртничка атмосфера, поразно

падала на груди, притискивала и сатирала човјека, као тешка јесенска магла.

Бојана је већ била ужинала, једино Дамјан и сваст му Мара дадоше се на јело. Њему није јело ишло од срца, и он је јео полако и преко воље. Кад му се већ више није дало, баци жлицу на страну и загледа се у Мару која је била трудна, и чинила се, мада је била љепушкаста у лицу, незграпна и здепаста.

Он се сјети ње као веселог дјевојчета, с плавом косом, хитрог и бистрог погледа, и сад тек видје колико је било разлике између некада и сада. За једну ноћ је изгубио живот за њу чар, престао јој је бити загонетан и занимљив, за њу је постојао само живот у облику бриге око свога мужа, сеоског трговчића, ситне бриге, што ће се јести, што има да закрпи, у подизању — ако се то може назвати подизањем, тај нижи појам одгајања — своје дјеце, да створи од њих добре сеоске ћифте што неће да ломе главу, као што је она говорила, којекаквим глупостима, као Дамјан Дамјановић.

Бојана се у кревету закашља, тешко, мучно, сви мишићи на њезину лицу задрхташе, а лице се прели тамним руменилом. У грудима јој се нешто ломило као суво грање, и Дамјану се учини као да јој се ломи тим кашљем комадић по комадић живота. Она притисну на уста крвав, пожутјели рупчић. Кашаљ је постајао све слабији док није и престао, и она само јекну болно и умири се.

Њезин кашаљ био је прилично равнодушан Дамјану Дамјановићу, научио се већ био на њега, и сматрао га је као нешто нераздвојиво од ње, без чега она не може да буде. Једино га се неугодно дојмио онај њезин јецај за који му се чинило да долази из оних најтањих жилица душе, он је осјећао у томе јецају нешто горко, очајно и пријекорно.

Он се диже са столице крај прозора и сједе, ћутећи, на крају од њезина кревета. Она га погледа мало зачуђено. Дамјан је узе само за руку и не рече ништа,

за њезину малу, суху руку, и погледа је топлим погледом у очи. У њезину оку сину нешто поносно, неки одсјај из давних дана, тај поглед говорио му је све, њезину беспрекидну љубав којом га она воли и којом се она поноси, у погледу се њезину будио живот, далеко од сваке помисли на смрт.

Дамјан Дамјановић осети, наједном, у својој души симпатију према томе биједном створењу за које је једино у животу постојао он, а он ју је занемаривао још док је била здрава, а, откако је пала у кревет, ријетко ју је, којипут, погледао. Тјешио је није никада. Она је, увијек, гледала у њему човјека што је створен да изведе нешто велико, па и сада, а не душевно мртва човјека, како је он сам о себи мислио.

„Како си добар, Дамјане!“ рече она, па подиже главу на више и загледа му се у лице. „Зашто си, данас, тако тужан?“ запита га она меким гласом.

„Зашто?“ рече Дамјан Дамјановић и усне му болно задрхташе, ућута за часак и баци поглед кроз прозор.

А на пољу заигра дивље бура, потресе прозоре, прозуја кроз кућу и фијук се изгуби у даљини. Обоје заћуташе на тренутак, престрављени помамним цијуком што се пењао у небо, парао уши и пунио срце човјеково грозом и страхом.

„Чујеш ли буру“, оте се, наједном бујица ријечи Дамјану Дамјановићу, „како се витла, како јури као помамна, како диже снијежне намете, рушећи и обарајући? Ето, видиш, и у мојим се грудима бије бура, посљедња бура. А онда ће да наступи тишина, грозна тишина, што замара, што убија, што пече живце усијаним гвожђем. То је споиија за живота која наступа кад живот изгуби смисао за човјека, кад се не може више да причврсти ни на једном комадићу земље који би га к себи везао, вукао, притезао. А кад тога нема, онда се пада, пада у бездан, суновратце, руши се ужасно полако, а не може се да дочека крај. Видиш, такав сам живи мртвац ја!“ рече Дамјан Дамјановић, а глас му звонио грубо и опоро.

Бојана није толико разумијевала његове ријечи, али је осјећала заједно с њим потиштеност што пада на мозак и на душу. Она није знала ријечи да га тјеши, она би му била дала цио живот, само да је он срећан и задовољан.

„Видиш“, рече Бојана, „ти си здрав, па си тако мрк, а ја сам болесна, па сам, ипак, задовољнија од тебе. Ја живим у сјећању. Колико сам пута прешла читав наш живот откако смо се узели, у памети. То ме мало разоноди. Само ми је било жао што си ти постао тако немаран према мени, особито ово последње вријеме. Знала сам да те нешто мучи и кида у души, али ипак... Бар једном, у мјесец дана, да дођеш к мени да ме запиташ: „Како ти је?“ и мени више не треба. Мислила сам да се љутиш на мене. Колико сам пута, у ноћи, плакала“, рече она и нагло се закашља.

„Знаш, о чем сам мислила, док си ти сједио крај прозора. Сјећала сам се прве наше зиме. Сјећаш се: сједили смо једног дана, у сумрак, тамо, крај пећи, баш ондје гдје сједи Мара. Ти си ми причао своје мисли, говорио си ми о своме раду што си га био започео. Онда се нијеси дао помести у послу. Приповиједао си ми о неким неуспјесима, па си мануо руком и рекао: „Свладаћемо ми и те ситнице! Снажни смо, јаки смо, људи смо!“ А онда си ме узео на крило и љубио си ме, дуго, дуго! Соба је била топла, а живот је био мек. Како је било, онда, лијепо! Били смо, онда, млади!“ насмијехну се Бојана и уздахну.

„Да, били смо млади!“ рече он горко, пољуби жену у чело, и пође према вратима да иде у школу. Чим се затворише врата за Дамјаном, Мара се примаче кревету и стаде да прича Бојани, сва задовољна, нешто из сеоске, дневне cronique scandaleuse, о сеоској попадији и једном писару.

Граја се дјеце мало утиша кад им учитељ уђе у школу, а онда разговор постајаше, поново, све живљи

и веселији. Дамјан Дамјановић сједе опет за свој сто и задуби се у мисли.

Он се сјети себе кад је дошао у ово село, млад, пун нада, пун живота. Било је пред свршетак љета, красног, величанственог љета, каквог он није давно памтио. Поља су била родила обилатим плодом, а по њима врвио народ, у послу. А он је, раном зором, одлазио у поље, брдовито, личко поље, сретао сељаке који су га поздрављали, и заподијевао разговор с њима. Онда је ишао у школу, међу мале, босе дјечачиће, неукроћену, слободну, горску дјецу, и једва их је био кадар да одржи у реду. Прихватио се био посла свим жаром своје душе, надајући се да ће од њих одгојити нову генерацију, и школа му ишла прилично, за руком.

Најпослије био је касније сам. С кућом и родбином га није ништа везало. Отац и мати су помрли било некако наједанпут. Оца ударила кап, валда од пића, а мати се прерадила, легла у кревет, и, онако слаба свршила за недељу дана. С браћом је био прекинуо сваке везе.

Кад се спуштало вече и вечерња захладница, с угодним брдским ветрићем, опет је одлазио међу сељаке и разговарао се с њима о њиховим приликама. Паде му на ум једна згода које се и данас чак до у најмање ситнице задовољно сјећао. На једној брдској мекоти, садијевали пласт неки старчић и његов унук, момче од неких седамнаест година. Друга два сина старчева била су отишла на рад, како му је старац рекао. Унук у кошуљи и гаћама, с ћемером око паса, дочекивао вилама сијено које му је старац бацао одоздо. Стари, распас, с распученом кошуљом, са сиједим длакама по грудима, низ које се циједио зној, и сав зануреп и знојав, бацао му горе сијено, дишући уморно, тешко и брзо. Било је прилично високо, те је старац добацивао и недобацивао, и сијено опет падало натраг, доље. Унук га одозго псовао и смијао му се. А Дамјан Дамјановић узео силом од старца виле и наставио његов посао. С каквим весељем је отискивао онда оно сијено у вис, захватајући читаве

навиљке, па се размахнуо из све снаге и отиснуо га на пласт што се садијевао. Старац га салијетао „да се окане тога посла што није за господу“, и захваљивао му на труду. Он није одахнуо док се није садио пласт.

Сјећао се како је имао, од посла, жуљевите руке. Крста су га бољела као да је био сав испребијан. Но он је слатко и весело спавао као да је већ извојевао једну побједу.

Сјутрадан донио му је старац сирац „за милошту“. Дамјан је одбијао поклон и говорио да је он то чинио из љубави, а не да му он то плати сирцем. Старцу пошле сузе и молио га да прими што му је донио, да га не срамоти пред селом. Цијело је село знало већ исто вече како је он старцу помагао, па једва хтио да прими један сир. „Чудно чељаде!“ говорили људи и приповиједали о њему читаве приповијетке.

Ту је у селу био дућан Бојанина оца, старог, дебелог, сеоског трговчића, што је варао на вази и на свему, и давао људима на камате, по педесет процента и тако стекао нешто иметка. Био је удовац, кућу му је водила његова стрина, такођер удовица неког жандара. Имао је двије кћери, Бојану и Мару. Бојана је била свјеже сеоско девојче, весела, све јој се допадало, а највише, наравно, Дамјан са својим — за њих новим и и чудноватим — назорима о сељаку, и са својом организаторском и пропагаторском рјечитошћу. Она није никада долазила с њим у препирку, повлађивала му је све као што би му, рецимо, повлађивала да је баш обратно говорио. Укратко, била је лијепа, занимљива сеоска гушчица и њу је Дамјан узео, иза два мјесеца, за жену.

Њезина оца је Дамјан избјегавао, јер га није бегенисао, а није хтио да се с њим одмах испочетка свађа. Старац се, наскоро иза удаје своје кћери, заплео у неку шпекулацију, пошто је купио, под скупе новце неку подводну земљу; трговина му ударила низ брдо, затворили му дућан, све му продали а њега послали у истражни затвор где је и умро. Мару су удали за новог сеоског

трговца што је отворио радњу у истој — негда њиховој — кући, и овај се бавио истим прљавим пословима, као и остали људи. Ни с њим се Дамјан није дружио.

Онда је започео његов рад, особито кад би били избори за сабор. По цијеле ноћи није долазио кући, агитирајући за људе који су им све обећавали и оставили их, на концу, све на цједилу. Бојана је чамила сама, огорчена на мужа, на људе, на живот, на све. Никад му није ништа пребацивала, никад се није потужила, једино је имала, обично, набрекле, црвене, исплакане очи. У зимским, бурним ноћима чекала га је она, у мећави, цијелу ноћ погледајући неће ли се промолити, кроз таму, његова прилика, а сузе јој се мрзле по образу. Тек пред зору, обично мало накресан, враћао се Дамјан Дамјановић, забацујући ноге, с раскопчаним зимским капутом и накривљеном шубаром, чудио се што је нашао Бојану вани, узимао је у своја наручја, обасуо је пољупцима млада човјека и носио је у топлу собу. И она је, у једном тренутку страсти, заборављала на мећаву где се мрзла по цијеле ноћи, била опет весела, и љубила Дамјана непрестано жарком љубављу, као свога полубога.

Онда је почела да избацује крв, да слаби, да се суши, да вене, док није пала у кревет да се више, ваљда с њега не дигне. Дамјан Дамјановић, добро је осјећао своју кривицу ради њезине пропасти: сатро је себе, сатро је и њу. Разочаран пред грозотом и тврдоћом живота, узмакао је сатрвен, сломљен, полумртав. Школа му се није више толико милила, колико да убије вријеме, а у посљедње доба није се више с њом ни бавио. Дјеца, од које се надао да направи нове људе, враћела се натраг у брда, и поново подивљала. И Дамјан Дамјановић промијенио се, па, готово, и подивљао у овим брдима.

Сумрак се већ хватао, он распусти дјецу која се пожурише кућама, и размилише се по мећави. Завлада несносна тишина, једино је Дамјану Дамјановићу допирала до ушију посрдна пјесма буре, пуна поруге и подсмјеха.

III.

Како је одмицао дан за даном Бојани је бивало све горе. Није пролазио ни часак да се она није закашљала тешким кашљем. Борила се против њега као против неке авети што гуши, што дави, што коље. Лице јој пробијало нездраво руменило, слаба прса одизала, у борби и муци, покривач, а на уста јој пробијала слуз помијешана с крви. Дамјан и његова сваст бдили су измјенице, ноћ на ноћ, крај болеснице, и очекивали су, сваки дан, неизбјеживу катастрофу. У кући се осјећао задах смрти.

Бојана је, у последње вријеме, врло мало говорила, била је у некој полуагонији, и као да је и сама наслућивала смрт. Дамјану није тешко било бдијење пошто му се већ одавна разбио сан и није могао мирно да почива. То га је слабило као и душевна борба, пријекор самога себе, што му није дао мира. Ту је, крај њезина кревета, знао он да пробањари читаве ноћи, с несвјесно упртим очима на њезино лице, на коме се изражавао вјечити страх пред нечим страшним што ће доћи.

Сваст се побринула да јој сестра не умре без стереотипне свијеће и увијек ју је имала при руци. Дамјан није баш много зато марио и сјећао се, с одвратношћу, њезина повика, кад је једном Бојони било врло зло, а он се није побринуо да јој тутне у шаке воштаницу. То је била сићушна брига још сићушнијих створења која се брину да у очи свеца буде запаљено кандило, а просјаке одгањају са својих врата, или жале за оном ситницом што су им дали.

Некако, у очи недјеље, би Бојани боље да је већ могла нешто и да једе, и она се хвалила својим слабачким гласом „да је чила ка' тица из горе", мада се није могла, без муке, ни окренути. Но, у недјељу зором, udari на њу, поново, кашаљ што ју је распињао, и она се очајнички, испочетка, отимала док није пала у агонију. Онда се, несвјесно, предала смрти која је полако, али сигурно, убијала свој плијен.

Дамјан, уза све одговарање свасти, оде у цркву да се прође мало по свјежем зраку, јер га је, од непрестаног бдијења, јако бољела глава, а у прсима је осјећао неки несносни притисак. За Бојану је мислио да је то једна од оних обичних криза што су се понављале дуж цијеле мјесеце.

Свјеж му је зрак, испочетка, лијепо пријао, мада је био превише оштар и парао лице, као ножевима. Дамјан је натукао шубару на уши, шћућурио главу међу рамена, увалио, што је више могло, руке у џепове и сав се завукао у свој танки хавелок. Бура је била попустила, једино је, покаткад, пререзала мећаву што се спуштала на земљу, у крупним пахуљицама.

Он дође до старе цркве, с ниским, здепастим звоником који је, негда, био црвен што се, мјестимице, видјело. Бура је била стресла сав снијег с њега што је био нападао, једино се, по рубовима крова, смрзла јача наслага. С торњића слабо одјекивао биједни звук звонца што се губио у мећави. У црквицу се журио стари црквењак, заваљујући тијелом овамо и онамо, и носио, брзо, из попове куће, жар за кадионицу. У даљини се видјела покоја баба како гегуца к цркви. Из дућанчића, преко пута, допирао, кроз затворена врата, жагор, гдје су сељаци пијуцкали из бочица ракију, а унутра водио главну ријеч неки писар и правио натегнуте досјетке на које су се сви слатко смијали.

Дамјан Дамјановић скиде шубару с главе и притисну руком на стару кваку која попусти, и тешка врата која су памтила бар два стољећа отворише се са шкрипом. У цркви је било неколико старијих људи и баба, а на малом борићу наслонило се неколико момака, црвених, безбрижних лица што су дошли да звоне. Прекраћивали су вријеме, натјечући се који ће боље да пљуне каквој баби у лице кад се огледа на њих горе. Ако би кога срећа послужила настао би разуздан смијех, и бабе се згражале и псовале, говорећи да, за њихова младовања, то није било. Онда су се крстиле и молиле Бога да им

опрости псовке што им се биле, у први мах, из уста отеле, у праведном гњеву. Управо кад Дамјан Дамјановић уђе у цркву помоли се, на лијевим вратима од двери, старп свештеник, крупна људина, с одужом, ријетком, сиједом брадом, у стихару и епитрахиљу, и грмну на оне горе да се умире, па их осу погрдним ријечима. Момци се повукоше од наслона и завукоше се под ужета од звона откуда је допирао по који хихот угушивана смијеха.

Дамјан Дамјановић објеси шубару на клин и уђе у олтар попу да се с њим поздрави.

„Добројтро, учо!“ рече поп гласно, прекинувши молитву, па је опет настави, облачећи се у исти час, а црквењак, с особито важним лицем и увјерењем о узвишености свога рада, помагаше му.

Кад поп прогунђа, кроз зубе, свршетак молитве, обадвојица су шутјела. Дамјан није волио попа, а ни поп њега. Поп је режао на њега што му овај квари рачуне и не дâ да, по својој вољи, барата с црквеним новцем, а Дамјан је био киван на попа, ради његове шкртоће и прљаве душе, јер је бездушно гулио сељаке, и за спровод, и за венчање, и за крштење. А знало се да даје и црквени новац под велику камату.

Кад је Дамјан видио да им обадвојици не иде разговор с језика, оде у расклиману пијевницу и извади, одоздо, три старе црквене књиге, увезане у дрво, а преко дрва превучене кожом, с пожутјелима листовима, измаштених од многих руку и силног превртања.

Дамјан Дамјановић завуче се, онда, у крај пијевнице и стаде да разматра цркву коју је познавао у најмање ситнице. Камените плоче биле су испрепуцане и, јамачно, нијесу одавно видјеле воде, осим оне што се цједи са сељачких опанака. Иконостас био је, заиста, занимљив, било је вриједно проматрати то ремек дјело неког мазала што се завукао у ову планину да уљепша и увелича „свето православље“. Како су чудновато буљиле волујске очи светаца, с незграпним носевима, а израјкај лица прелазио је у карикатуру. Исус је био на-

прављен као какав сеоски Чивут што купи и купује труље и прње од жена; јамачно, сликар је хтио да се не огријеши о његово семитско поријекло. Богородица је била замотана у некакве црвене и плаве крпе за које се није знало, ни гдје почињу, ни гдје се свршују. Била је несразмјерне пропорције тијела, с нечувено великим трбухом, а ноге је имала велике као у оца Исе. По свој прилици, сликар је осјећао у својој души особиту симпатију, или што више, љубав према великим ногама. Имала је, у осталом, блесаст поглед градске куварице, отприлике, с онолико исто ентузијазма колико она кад нађе себи „солдата“.

Све је то било тако бљутаво, тако гадно, тако одвратно! Прљави ниски строп на коме, на више мјеста, није било вапна и видјеле се голе греде, био је урешен с дрвеним полијелејом на отрцаном ужету. У столиће се завукле наслоњене старкеље, и чинило се као да преживају. Баке док не почне служба или, како оне веле, „Литурђија“, чучнуле, па олајавају цијело село. Момци на кору замеђушале и смију се грохотом. Из олтара се чује како се отац Исо прокашљи из свега гласа и задовољно пљуне, па, онда, псује црквењека Спасенију што му се жар у кадионици утрнуо. Старчић трчи, по други пут, по ватру. Чују се кораци попови по олтару. Онда поп изиђе мало на врата.

„Учо“, вели поп, „како је с мојом кумом Бојаном?“

„Зло, оче“, рече немарно Дамјан, „тешко да ће још који дан“.

„Е па, куме и господине мој“, рече поп достојанствено и наслони се, у одежди, на врати до пијевнице, забаци одежду на страну и пребаци ногу преко ноге, „куме и господине мој, требало би да ми њој освештамо масла да не умре ка' невјерија, а мор' да би јој, вељу, што и одлануло? Што велиш учитељу?“ разглаголао се поп, а пред очима му игра неколико сребрних форинти, и суче озбиљно брк.

„Шта ће ми то“, рече хладно Дамјан, „доста што

ћу ти је дати на укоп“, и настави да листа по књизи само да се отресе неугодна разговора.

„Атејисте, нихилисте, анархисте, све сте ми ви то, нови људи, учењаци, не треба вам ни Бога, ни цркве, ни свештеника, слуге божјега“ — ту помисли на себе — „све ви то сами боље знате. Оправићу ја тебе пречасној конзисторији и високој влади“ — ове ријечи изговарао је полако и свечано, и, замало, од страхопоштовања, не метаниса — „да виде људи какве изроде шаљу у народ. „Тријебимо губу из торине“, рекао је Лукијан Мушицки“, вели поп, побркавши имена и сјећајући се неког чланка из новина, док их је још читао.

Онда поп узе и примириса вино, и плану на старчића који је донио нови жар и махао кадионицом да се не угаси. „Ти си, опет, пасји сине, донио кисело вино од Стевана, јер ти се није дало да одеш доље, до Лукије! А по водицама знаш за мном тапкати ка' старо псето! Јеси чуо, старп мутане, други пут ћу ти ребра намјештати“, писну поп и шкрину зубима на старчића који је био пригнуо покорно главу, а онда се измигољи из олтара и оде да припали неколико свијећа. Затим се поп прокашља и отвори, снажном гестом, врата од олтара, и громким, отреситим гласом започе службу.

По цркви настаде млатање руку и сагибање, неке бабе клањаху до земље, а момци на кору натезали она три звонца као махнити. Из пјевнице се чуо слаби глас Дамјана Дамјановића како невољно отпијева. По каткад се отео каквом старчићу по који неартикулован глас, а неколико дјеце, из оближњих кућа, пискутало уз учитеља. Свијеће су шкиљиле и јеле саме себе, а цркву испуњавао прости, загушљиви мирис од тамјана.

(Наставиће се.)

Вељко М. М.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(16.)

IX.

Протекло је шест недеља. Родолф није долазио. Једно вече, напослетку, појави се.

— Не идимо тамо тако брзо, то би било погрешка.

И, крајем недеље, он оде у лов. После лова мислио је да је одвећ касно, а затим дође до овог закључка:

— Ако ме је од првог дана заволела, она ме, из нестрпљења да ме види, мора још више волети. Наставимо дакле овако!

И он увиде да му је рачун био добар, кад је, улазећи у собу, приметио како је Ема пребледила.

Она беше сама. Дан је био на измаку. Мале муселинске завесе на прозорима појачавале су сутон, а позлата на барометру, на који је падао један сунчани зрак, светлуцала је у огледалу, између зубаца полипових.

Родолф оста стојећи; Ема је једва одговорила на његов први поздрав.

— Био сам у великом послу, рече он; а био сам и болестан.

— Озбиљно? узвикну она.

— Не, хоћу да будем искрен, рече Родолф седајући поред ње на једну столицу... Нисам хтео да дођем.

— Зашто?

— Зар не погађате?

И он је погледа још једанпут, али тако страсно, да она поруменe и обори главу. Он настави:

— Ема...

— Господине! рече она и измаче се мало.

— Ах! ето видите, одговори он тужним гласом, да сам имао право што нисам хтео доћи; јер то име, то име које ми испуњава душу и које ми се отело, ви ми

ускраћујете! Госпођа Бовари!... Та цео вас свет зове тако! То није ваше име, у осталом; то је име туђе!

Он понови:

— Туђе!

И он покри лице рукама.

— Јест, ја непрестано мислим на вас!... Ваша успомена доводи ме до очајања! Ах! опростите!... Идем... Збогом!... Отићи ћу далеко.... тако далеко да нећете ништа више чути о мени!... Међутим..., данас..., нека виша сила догнала ме је к вама! Јер не може се одолети осмеху анђела! човек се предаје ономе што је лепо, мило, достојно обожавања!

Ема је сад први пут слушала да јој се овако говори; и њен понос, као неко који се одмара у пари, протезао се разнежено и предано на топлоти ових речи.

— Али, ако нисам долазио, настави он, ако вас нисам могао видети, ах! бар сам често посматрао оно што вас окружава. Ноћу, сваке ноћи, устајао сам, долазио довде, гледао вашу кућу, кров који се блиста на месечини, баштенско дрвеће које се њијало пред вашим прозором, и малу лампу, светлост која је блистала кроз окна, у помрчини. Ах! ви ни слутили нисте да ту, тако близу, један несрећан човек...

Она се окрете њему угушујући јецање.

— Ох! ви сте тако добри! рече она.

— Не, ја вас волим, то је све! Ви у то не сумњате! Реците ми; једну реч! једну једину реч!

И Родолф се неосетно сроза са столице на земљу; али се у кујни зачу бат древних ципела, и он примети да врата од собе нису затворена.

— Да ли ћете бити тако добри, настави он дижући се, да ми испуните једну жељу.

Хтео је да разгледа њену кућу; желео је да је позна; и како госпођа Бовари није видела у овоме ничега рђавог, они устадоше обоје, кад Шарл уђе.

— Добро вече, докторе, рече му Родолф.

Доктору је ова неочекивана титула поласкала; и

он се показа преко мера љубазан; Родолф се користи тиме да се мало прибере.

— Госпођа је, рече он, разговарала са мном о своме здрављу...

Шарл му упаде у реч: он је доиста био врло, врло неспокојан; његова је жена опет имала загушивања. На то Родолф упита, да ли јој јахање неће чинити добро.

— На сваки начин! то је врло добро, изврсно!... Красна мисао! Требало је да је примиш.

И како она примети да нема коња, Родолф јој га понуди; она одби његову понуду; он не хтеде наваљивати; затим, да би оправдао своју походу, исприча како његов кочијаш, онај што му је пуштана крв, непрестано осећа у глави занос.

— Доћи ћу да видим, рече Бовари.

— Не, не, ја ћу вам га послати; биће вам угодније да ми дођемо.

— Врло добро. Хвала вам.

И чим су остали сами:

— Зашто ниси примила понуду Г. Буланжеа, која је тако љубазна?

Она се као намргоди, нађе тисућу изговора, и на крају изјави *да би то можда изгледало мало чудновато.*

— Ах! марим ја! рече Шарл и обрну се на пети. Здравље је прече од свега! Грешиш!

— Али како да јашим, кад немам хаљине за јахање?

— Па поручи је! одговори он.

Хаљина је приволи.

Кад је костим био готов, Шарл извести писмом Г. Буланжеа да му његова жена стоји на расположењу, и да они рачунају на његову љубазност.

Сутрадан, у подне, Родолф дође пред Шарлова врата с два најмљена коња. Један је имао ружичасте кићанке на ушима и женско седло од јеленске коже.

Родолф беше навукао високе меке чизме, помишљајући да она без сумње никад није видела такве; и доиста, Еми се необично допаде његов изглед, кад се по-

јавио на степеницама у сомотском капуту и панталонама од белог трикоа. Она беше готова, чекала га је.

Јустин се извуче из апотеке да је види, а и апотекар се потруди. Он је давао Г. Буланжеу савете.

— Несрећа се за час деси! Пазите! Ваши су коњи можда ватрени?

Она чу изнад главе неки шум; то беше Фелисита, која је добовала у прозор да забави малу Берту. Дете посла из далека један пољубац: мајка му одговори знаком који је дала јабуком од свога корбача.

— Пријатна шетња! викну Г. Хоме. Па паметно! само паметно!

И он стаде махати својим новинама, гледајући за њима како одмичу.

Чим осети земљу, Емин коњ пређе у галоп. Родолф је галопирао поред ње. Они би с времена на време измењали по коју реч. Мало погнута лица, с издигнутом руком и десном мишицом опруженом, она се беше подала одмереном кретању које је љуљушкаше у седлу.

На подножју косе Родолф пусти узде; они појурише заједно, у исти мах; кад су стигли горе, коњи се наједанпут зауставише, и њен дугачки плави вео спусти се.

То је било првих дана месеца октобра. Поља беху покривена маглом. Пара се пружаше на хоризонту, између брегова; погдегде се растурала, пела, губила. Покадшто, кад се размакну облаци, под сунчаним зрацима, виделе су се у даљини Јонвилски кровови, с баштама поред воде, дворишта, зидови, и црквени звоник. Ема је упола затварала очи да позна своју кућу, и никад јој се ово бедно село, у коме је живела, не беше учинило тало мало. Са висине на којој су били, цела долина изгледала је као неко огромно бледо језеро, које се диже у облаке. Густи шумарци, овде онде, избијали су као црне стене; а високи редови топола, које су се дизале изнад магле, изгледали су као обале које је ветар покретао,

У страни, на ливади, између јела, нека мрка светлост лебдела је у благој атмосвери. Земља, црвенкаста као од дуванског праха, слабила је бат корака; и врхом својих копита коњи су, у ходу, гурали пред собом опале шишарке.

Родолф и Ема јахали су тако ивицом шуме. Она је, с времена на време, окретала главу да би избегла његов поглед, и тада је видела само дебла поређаних јела, од чијег је непрекидног низања обузимаше као нека несвестица.

У тренутку кад зађоше у шуму, грану сунце.

— Бог нас чува! рече Родолф.

— Мислите? рече она.

— Напред! напред! одговори он.

Он пукну језиком. Коњи појурише.

Висока папрат, ивицом пута, хваташе се у Емине узенгије. Родолф се у ходу сагињаше, и уклањаше је. По који пут, опет, да би размакнуо гране, пролазио је поред ње, и Ема је осећала како јој његово колено додирује ногу. Небо беше постало плаво. Лишће се није мицало. Велике површине беху пуне расцветаног вреса, а читава поља од самих љубичица ређала су се на изменце са честама које беху сиве, риђе или златне боје, према разноликости лишћа. Под џбуновима се често чуло ударање крила, или промукло и тихо гакање гавранова који су полетали са растова.

Они сјахаше. Родолф привеза коње. Она је ишла напред, по маховини, пролоканим путем.

Али њена сувише дугачка хаљина сметала јој је у ходу, и ако је беше задигла, и Родолф је, идући за њом, посматрао између ове црне чохе и црне ципеле лепоту њене беле чарапе, која му се чинила нешто од њене наготе.

Она стаде.

— Уморна сам, рече.

— Покушајте још! прихвати он. Одважно!

После једно сто корака она стаде наново; и кроз

вео, који јој је са мушког шешира косо падао на кукове, распознавало се њено лице у плавичастој мрежи, као да је пливала под азурним таласима.

— Куда ми то идемо?

Он не одговори ништа. Она је дисала непрекидано. Родолф је гледао око себе и гризао бркове.

Дођоше на једно мало шире место, где дрвета беху оборена. Они седоше на једно оборено стабло, и Родолф јој стаде говорити о својој љубави.

Он је у први мах не уплаши ласкањем. Био је миран, озбиљан, меланхоличан.

Ема га је слушала оборене главе и гурајући врхом ноге иверје које је лежало по земљи.

Али кад он рече:

— Зар наша судбина није сад заједничка?

— Боже сачувај! одговори она. Ви то добро знате. То је немогућно.

Она устаде да иде. Он је ухвати за руку. Она стаде. И пошто га је неколико тренутака гледала очима заљубљеним и влажним, она живо рече:

— Ах! не говоримо више о томе... Где су коњи? Да се вратимо.

Он учини покрет у коме се огледала љутина и незадовољство. Она понови:

— Где су коњи? где су коњи?

Смешећи се необичним осмехом и укочена погледа, стиснутих зуба, он на то пође напред с раширеним рукама. Она се измаче, уздрхтала, и промуца:

— Ох! ја вас се бојим! ви ме плашите! Хајдемо одавде.

— Кад сте толико навалили, рече он са сасвим другим лицем.

И он постаде одмах врло учтив, пријатан, бојажљив. Она му даде руку и они се вратише. Он је говорио:

„Шта вам је било. Зашто? Ја вас нисам разумео. Без сумње сте се преварили? Ви сте у мојој души као

богородичин кип на постољу, на месту узвишеном, темељном и неокаљаном. Али ви сте потребни моме животу. Мени су потребне ваше очи, ваш глас, ваша мисао. Будите ми пријатељица, сестра, анђео!

И он пружи руку и обухвати је њоме око струка. Она се благо отимала. Он је држаше тако, у ходу.

Али они чуше коње који су брстили грање.

— Ох! још мало, рече Родолф. Немојте да идемо! Останите!

Он је одведе даље, до једне омање баре чија површина беше покривена зеленим сочивицама. Увели локвањи лежали су непомични у трсци. На шум њихових корака по трави, жабе поскакаше да се сакрију.

— Ово није лепо, није лепо, рече она. Безумље је од мене што вас слушам.

— Зашто? . . . Ема! Ема!

— Ох! Родолфе! . . . рече лагано млада жена и наслони му се на раме.

Материја њене хаљине закачи се за сомот његовог капута. Она завали свој бели врат који заталаса један уздах, и, клонула, плачући, уздрхтала и покривши лице рукама, она се подаде.

Сутон се почео хватати; хоризонтално сунце, пролазећи кроз гране, засењавало јој је очи. Овде онде, на све стране око ње, по лишћу или по земљи, трепериле су светле тачке, као да су колибри у лету расули своја пера. Тишина је владала свуда; као неки пријатан дах да се дизао из дрвећа; она је осећала своје срце, које је опет почело бити, и како јој крв струји кроз тело као нека млечна река. Далеко далеко, с оне стране шуме, на другим брдашцима, она чу неки неодређен и отегнут крик, неки развучен глас, и она га је ћутећи слушала, како се као нека музика меша с последњим треперењем њених узбуђених живаца. Родолф је, с цигаром у зубима, оправљао својим перорезом једну прекинуту узду.

Они се вратише у Јонвил истим путем. Видели су у блату трагове својих коња, напоредо, и исте џбунове,

исти шљунак у трави. Ништа се око њих не беше изменило; а међутим, за њу се догодило нешто замашније но да су планине промениле своја места. Родолф се с времена на време нагињао и узимао јој руку да је пољуби.

Изгледала је врло лепо на коњу! Права, танка у струку, с коленом савијеним на гриви свога коња, и с образима који су на свежем ваздуху мало поцрвенели, у вечерњем руменилу.

Кад су ушли у Јонвил, коњ јој је подигравао на калдрми. Мештани су је гледали с прозора.

За вечером, муж јој рече да добро изгледа; али она се учини да га не чује, кад је упита како се провела у шетњи; она оста с лактом крај тањира, између две свеће које су гореле.

— Ема! рече он.

— Шта је?

— Данас по подне био сам код Г. Александра; он има једну кобилу која је још врло лепа, само је мало убијена у колену; дао би је, уверен сам, за једно сто талира...

Он додаде:

— Шта више, мислећи да ћу ти учинити по вољи, ја сам је задржао..., купио сам је... Јесам ли добро учинио? Кажи.

Она махну главом као да одобрава; затим, после једно четврт часа, упита:

— Хоћеш ли излазити вечерас?

— Хоћу. Зашто?

— Ништа, драги мој, питам само.

И, чим се опростила Шарла, она оде у своју собу и затвори се.

У први мах, све јој је било нејасно; видела је дрвета, путове, јаркове, Родолфа, и још је осећала његов загрљај, док је лишће шуштало и трска звиждала.

Али, спазивши себе у огледалу, она се зачуди своме лицу. Никад јој очи нису биле тако велике, тако црне,

ни тако дубоке. Нека неодређена чар беше се излила на њену личност и преобразила је.

Она је понављала у себи: „Имам љубазника! љубазника! уживајући у овоме као кад би наново дошла у доба пубертета. Једва једанпут дакле познаће оне радости љубави, ону грозницу среће на коју је већ сваку наду била изгубила. Она је ступала у неки вилински свет, у коме би све било страст, усхићење, занос; нека плавичаста пучина окружаваше је, највиши врхови осећаја блистаху под њеним челом, а обичан живот појављиваше јој се тек у даљини, сасвим доле, у тмини, између ових висина.

Она се тада сети јунакиња из књига које беше читала, и лирична легија ових жена прељубница стаде певати у њеној памети сестринским гласом који је очараваше. И она сама постајаше као неки прави део ових замишљаја и оствараваше дуги сан своје младости, гледајући себе у овом обрасцу заљубљене жене за којим је толико жудела. У осталом, Ема осећаше неко задовољство освете. Није ли доста била препатила! Али сад је ликовала, и љубав, која је тако дуго била спутана, избијала је свом силином с веселим пенушањем. Она је сладила ту љубав без гриже савести, без неспокојства, без стида.

Сутрашњи дан прошао је у новој милини. Они се заклеше једно другоме на верност. Она му исприча своје јаде. Родолф је прекидаше пољупцима; и она га је молила, гледајући га с упола затвореним очима, да је зове по имену и да понови да је воли. То је било у шуми, као и прошлога дана, у једној сељачкој колиби. Зидови ове колибе беху од сламе, а кров тако низак да се у њој није могло исправити. Они су седели једно уз друго, на постељи од сувога лишћа.

Од тога дана они су се дописивали редовно свако вече. Ема је носила своје писмо на крај баште, близу реке, у једну пукотину на тераси. Родолф га је узимао

одатле и остављао друго, на које се она вазда тужила да је сувише кратко.

Једно јутро, кад Шарл зором беше отишао од куће, њу наједанпут обузе жеља да се истога тренутка види с Родолфом. Могла је брзо стићи у Хишету, остати тамо један сахат, и вратити се у Јонвил још док цео свет спава. На ову помисао дисање јој се убрза од жудње, и она се за тили часак нађе насред поља, преко кога је ишла брзим корацима, не освргући се.

Дан се почео помаљати. Ема издалека познаде кућу свога љубазника, чије су се две рачвасте ветреушке црниле према бледом праскозорју.

Иза мајурског дворишта било је једно здање које је требало да буде замак. Она уђе у њега, као да су се зидови, пред њом, сами од себе размакли. Велике праве степенице водиле су у један ходник. Ема диже резу на једним вратима, и наједанпут, у дну собе, спази једног човека који је спавао. То беше Родолф. Она узвикну.

— Ти си то! ти си то! понављао је он. Како си удесила да дођеш?... Ах! хаљина ти је сва мокра!

— Волим те! одговори она загрливши га.

Како јој је ова прва смелост испала за руком, Ема се сад, кад год би Шарл рано отишао од куће, брзо облачила и нечујно силазила низ перон који је водио на обалу.

Али, кад је даска за прелаз била дигнута, ваљало је ићи поред зидова који су се пружали дуж реке; обала је била клизава; она се придржаваше руком за бокоре увелих шебоја, да не падне. Затим је ударала преко узораних њива, где су њене мале ципеле упадале, спотицале се, остајале у блату. Њена марама, којом беше повезала главу, лепршала се на ветру кроз траву; она се бојала волова и зато би стала трчати; долазила је задихана, румених образа, и из целе њене личности осећао се свеж мирис живота, зеленила и пољског ваздуха. Родолф је у то доба још спавао. Кад она уђе, као да је пролећње јутро улазило у његову собу.

Кроз жуте завесе на прозорима промицала је тешка плава светлост. Ема је пипала рукама, жмиркајући, док су капљице росе на њеној коси чиниле као неки венац од топаза око њеног лица. Родолф је, смејући се, привлачио к себи и притискивао на своје груди.

Она је затим разгледала собу, отварала фиоке, чешљала се његовим чешљем и огледала се у ручном огледалу. Често је шта више узимала у уста једну велику лулу која је лежала на ноћном столу, међу лимуновима и груменима шећера, поред боце с водом.

Требало им је добрих четврт часа да се опросте. Ема је тада плакала; волела би да никад не оставља Родолфа. Њу је нека неодољива сила вукла к њему, тако да се он једнога дана, кад је дошла изненада, намршти, као човек коме није право.

— Шта ти је? рече она. Да ниси слаб? Кажи ми!

Он напослетку изјави, озбиљна лица, да њене походе почињу бивати несмотрене и да се компромитује.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с францускога Д. Л. Ђокић.)

С ПЛАНИНЕ И ИСПОД ПЛАНИНЕ

Кроз Свјетлост.

Кад се све зазелени, и кад оштра, врела свјетлост облије земљу, па земља замирише оним освјежавним пријесним мирисом на зелено, њега обузме топло, нијемо дрхтање. Пробуде се успомене и мила сјећања на минуле дане. Како је то све преливено нечим тајанственим! Како то све боно дира и прија уздрхталој, раздраганој души као мека, мјесечева свјетлост кад се у миришљавој, љетној ноћи разлије по обамрлим брдима и ћутљивим долинама кроз које једнолико шушти вода, а отуд из мрке јелове шуме допире потмуло шапорење и некакви неразговијетни дубоки уздаси! Сва су се сјећања стишала на дну душе, па одатле, у топле, ведре дане, снажно замиришу као увела кита милодува, предишући слатком тугом за бурно прохујалим добом делијања и ашиковања.

Све прође и мину. Само га још запахнује мирисни слатки дах сјећања и успомена на прошле дане. И кад сунце залази, и кад се, изнад модрих, планинских овршака полагано уздижући, рађа, увијек га то на нешто подсјети, и њега облада туга и насртљива, пламена чежња за нечим нејасним и растегљивим као дах. И душа се скупи да потајно, нечујно загрца и пропишти за данима пуним свјетлости, мириса и зеленила, за данима који се неће никада, никада вратити.

Сваког — сваког прољећа, кад се пуна, једра свјетлост разлије по планинском, миришљавом зеленилу, њега обузме врело, грчевито дрхтање, узнемиреном душом му заструји преголема туга, и он се сјети оног првог дана.

Јахао је. Поносито се усправио у седлу, затегао узду, па језди као какав делија преко планинске долине. Рашљућен коњ гризе помамно ђем, фркће и баца млаку, густу пјену, мека се земља угиба под копитама, а око

њег струји свијетли, врели, пролетни дан. Поврх њега у топлом, треперавом ваздуху, нешто ври, дрхће и као да лагано, меко шуми: пролеће, пролеће!

По округлој долини расуле се овце с јањцима, а бјеличаста, узаврела свјетлост расплинула се по мекој, свиластој вуни, па се овце и јањци бљеште и прелијевају као овеће груде блиставог, препаданог, планинског снијега.

Околна брда, као мало намргођена, утонула у густу устрепталу тиморину, па као да нешто крупно, радосно шапћу. Кроз тиморасто плаветнило још се бјеласају, на једном врхунцу наврх Мањаче испод суморних јела, разбацани, нестопљени, снијежни сметови као овце кад полегну на пландишту. Далеко још тамо бљешти се у сунцу хан, осамљен на друму, а иза њег, на стрмој, врлетној страни, стрше оштро кроз пуну, дрхтаву свјетлост јеле и оморике с оним чудноватим премлазом дубоке туге и неизмјерне, вечите чежње.

— Хану, хану! — ври у њему силна, распламћела жеља, те све јаче, оштрије боде коња мамузама и, весео, раздраган, отвара пожудно уста да се надише освјежавне сласти која се око њег разлијева.

Откад је дошао кући, све га нешто вуче тамо на друм. Воли он друм, воли хан, воли ону чудновату вечерњу друмску тишину, кад само сломљени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрипи и тупо одјекује, а изнад хана уједначено шуморе мрке јеле и оморике кроз прозрачни вечерњи сутон. Слатко му је, преслатко Видино враголасто, меко шапутање. Заноси га њезин гипки, поносити ход, пуна, заобљена њедра, озбиљно, напрегнуто лице и онај дубоки, топли сјај што јој се свијетли у крупним и као угљен црним очима. И увијек, кад помисли на њу, раздраганом душом му затрепери њежна сјета, и он пане у меке, сладосне сањарије.

Синоћ је до великих вечерница сједио с њом на диванани пред ханом. Свијет је друмом пролазио. Изломљено камење пиштало је и одјекивало под колима и под

тешким, снажним корацима, а оздо, од Кадине Воде, уз друм разлијегала се она позната, кочијашка пјесма:

Дојке расту, јелеци пуцају,
Срце иште, удати се хоће.

Вида је сва задрхтала. Топла, влажна румен облила јој је образе, и она је стидљиво оборила главу. Он јој је нешто неспретно, збуњено рекао и изгубио се, сав дрхћући у врелој раздраганости, у млаком вечерњем сумраку.

Данас је, на овом ведром, свијетлом дану, још више раздраган. У грудима му се диже и буди живо, дрхтаво, топло врење. Навиру нејасни, снажни, досад непознати осјећаји. Кроз душу му струји слатка, неодољива чежња. За чим — ни сам не зна. Нешто у њему врн, некаква неизмјерна сласт испуњава му разњежене, уздрхтале груди. Сад би га обузела притајена, њежна сјета, сад би опет, весео, раздраган, некуд далеко, далеко полетјео. Куда, коме — ни сам не зна. Али силно осјећа да се нешто топло у њему диже, да му се нешто слатко и врело прелијева у души.

Трза узду и несвјесно, помамно боде коња. Из загријане земље бије млака, миришљава свјежина, а око њег се титра и као пјенуши пуна, једра свјетлост. Са свију га страна запљускује и обузима нешто пријатно, голицаво, језиво. Дрхће, заноси се, и чини му се, да не јаше на коњу, већ да га носе некаква мека, снажна крила кроз ову милу, планинску долину, пуну свјетлости, мириса и зеленила. Очи му се засјенише. Само назире зеленило, обливено у свјетлости, како се пред њим шири и подрхтава, и осјећа како све око њег примамљиво шуми, дрхће, стрепи. Он се угиба, увија, ломи се и крши, а кроз све живце, кроз сву снагу струји нешто врело и неизмјерно слатко.

Све помамније, грчевитије боде коња. Пред њим се разлио Понор, па се кроз свјежу, живо зелену бујад вијуга и прелијева под сунцем као растопљено сребро. Са пландишта ричу и бучу бикови, долигају говедари; са перила одјекују ударци пратљача, бијели се на обали про-

стрто, убијељено платно и женске бошче, а на облим, дјевојачким њедрима пресјајивају се дуги тешки гердани. Двије се девојке загрлиле на перилу, па се, уз раздраган, необуздан кикот, натпјевају:

Љуби, драги, колико ти драго;
Само немој изгристи по лишцу,
Да ми мајка не позна по лишцу!

Умиљати, једри гласови, пуни уздрхтале радости; пуни пробуђене, животне снаге и свјежине, весело дрхћу и трепере испод ведрог, распламћелог неба, а тамо далеко, у модрим, планинским врхунцима, као да се разлијежу дрхтави, заносни одјеци: пролеће, пролеће!

Ти га снажни, врели гласови још више раздрагаше, занијеше, опише. Помамно, бијесно ободе коња, у трку прелјете преко Понора, и у трепутку се створи пред ханом.

Врата на дућану затворена. Нити се ко види ни чује, као да је хан опустио. Он узлети уз басамаке и отшкрину врата на малој собици. Вида је спавала на бијелом као снијег кревету, обучена, замршене косе. Јастук јој се исплазао испод главе, те јој се глава пресамитила преко њега. Кошуља јој се размакла на заобљеним прсима, а врело, животворно сунце пробило кроз прозор па се распрштило по глаткој, влажној, бјеличасто-мраморастој удољици измеђ оне двије округласте, месасте јабуке. Жеже и пали узаврела врућина, али она, сирота, не осјећа, већ слатко, заносно, убрзано дише. Обла се, пуна њедра дижу и спуштају, те се и бијела, танка, мало овлажена кошуља на грудима сад снажно затегне, сад опет шумно попусти и улекне. За свијетлом, накићеном тканицом виде се кључеви од дућана и два-три стручка увела милодува.

У чистој, миришљавој собици дубока тишина. Само је лагано претрзава Видино бурно, убрзано дисање. Он је гледа, и као да јој топло, мирисно дисање прождире, а нека снажна милина разлијева му се по грудима и он дрхће и стрепи.

Поче у сну бунцати. Око усана јој затрепери ра-

стегнут, задовољан, стидљив осмјејак. Види се да Вида нешто слатко сања.

Наједном диже главу у вис као змија, склопи чврсто мало отворене очи, раскрили руке, па као да нешто тражи да грли и љуби. Под грлом јој пуче пуце, и обле се, бијеле груди указаше. Држи раширене руке, дрхће и страсно, отегнуто, непрекидано, мрмља: „А-а-а!“ У том буновном, несвјесном мрмљању цијело јој се лице оштро затегну и као да се претвори у саму, необуздану пламену страст. Њега обузе силна жалост што се она тако пати, нешто га снажно привуче њој, и вреле, пожудне усне грчевито се спојише!... Дуго га је, дуго у заносном бунилу љубила, грлила, гризла, док се, онесвијешћена, изнемогла, блиједа, не завали на кревет, па заплака.

Он сав задрхта, занесе се у нека̂кву чудновату земљу, пуну свјетлости, мириса и зеленила, у земљу где све примамљиво шуми, дрхће, стрепи. У том заносу завуче јој главу у врела, миришљава њедра, загризе снажно зубма, као бијесно паште, у обло тијело, па од силне, опојене раздраганости зајеца. Он љуби и грчевито јеца, топле се сузе слијевају на мило онесвијешћено тијело, а напољу, кроз дрхтаву, бјеличасту свјетлост и густу тиморуну, као да заједно са њиме јецају пуни, снажни, тајанствени звуци: прољеће, прољеће!

Петар Кочић.

СУМОРНИ ДАНИ.

I.

Опет је дошло старо време
Са ниским небом мутних дана.
И око сузи, уста неме,
Суморна пустош са свих страна.

Мрачно и влажно к'о у гробу.
Мемљиво свуда, свуда гуши.
Осећам неку чудну злобу
И мрак у мојој тужној души.

С кровова ниских облак дима,
Влажан и густ, на земљу пада.
По излоканим друмовима,
К'о верна слика мога јада,

Блатав и дроњав, беда сама,
Тетурајући преко рупа,
У исцепаним кошуљама
Уморни сељак тромо ступа.

А магла пада, тихо крије
Мочарне њиве, поља гола.
Студена киша стално лије
И рабаџиска шкрипе кола.

Тело се тресе, шкрипе зуби.
Осећам мрак у мојој души.
К'о плеснив скелет да ме љуби
Ил' коштуњавом руком гуши.

Тужно, о тужно! Душа ћути,
А око сузи, уста неме.
Несрећу тајну срце слути,
Опет се враћа старо време.

У такав дан смо, некад давно,
Међ људе пали пуни јада.
Време је било тако тавно,
Мрачно и влажно к'о и сада.

Зато кад такви дани падну,
Природа кад је зла и јетка,
Пробије моју душу јадну
Првога дана кобна летка.

II.

Родисмо се, драга, под суморним небом,
Мрачног зимског јутра, кад ветри застуде.
Не дочека нико нас сољу ни хлебом,
К'о туђини пасмо међу браћу људе.

Проживесмо, драга, испод мрачног неба,
Низ мемљивих ноћи и плеснивих дана.
Мучила нас судба дуго, к'о што треба,
Задала нам често непреболних рана.

Умрећемо, драга, као и сви људи,
У болести гнусној у ропцу и болу,
Бедни; једне ноћи кад ветар застуди
И загракћу вране у пустоме долу.

Тврдица је била васељења за нас.
Одмерила тачно уживања наша.
Нама биће увек сутра што и данас,
Увек исто пиће, увек иста чаша.

Е па дођи, ноћи! К'о стари јунаци
Чекам. Дођи, ноћи у покрову ледном!
Ко уморан човек када терет збаци
Казаћемо тада само: једва једном!

Свршиће се. Али нико неће знати
Шта све с нама паде у отменом болу,
Ни кол'ко се чезне, ни колико пати
Пре но гракну вране у пустоме долу.

М. М. Ракић.

ВАТО.

После епохе готскога стила, коме је Француска (Isle de France) не само била колевка него и позорница његовог најлепшег развоја, настала је извесна притајаност француске уметности. У свима њеним гранама осетио се умор, који се надовезао као природна последица великога рада: све што је могао дати, готски је стил дао, и тиме се исцрпао. Француска уметност остаде на тај начин без крмила, те је појамно што је дошла под окриље једнога новог доба које тада светковаше своје најсјајније победе у Италији. Неодољивост пак нових тежњи и нових принципа, којима је препорођена талијанска уметност, била је толико силна, да су испред ње убрзо на целом Западу устукнуле старе традиције. Све је безобзирце пошло за ренесансом талијанском, очекујући од ње подмлађења и новог полета за себе. Италија постаде земља уметничког хаџилука; кроз цео 16. и прву половину 17. в., читава поколења страних уметника проводила су у њој добар део свога живота, понаособ у Риму, који тада беше пританијон уметности. Одушевљавању творевинама ренесансе не беше границе; сваки њен већи мајстор имађаше поворку ватрених поклоника, који му истрајно подражаваху. Тако се наједанпут стекло, да је сва Европа добила своје Рафаеле, Каравађе, Караче — у једном лошијем издању. Нарочито француска уметност тога времена изобилује тим; и оно мало *властитога*, што је преостало из животне епохе готскога стила, умртвљено је тада. Осим, у неку руку, браће Ле Нен, са њиховим простодушним сценама из војничког и пучког живота, и религиознога Филипа де Шампања, сви остали беху укврежени талијанским маниром. Та околност, поред тога што је потрла свако национално обележје, допринела је, да се и понеки велики таленат из ове групе

није индивидуалисао. Узмимо за пример Клода Лорена, или још боље — Николу Пузена, савременика Ришељевог. По отмености уобразиље и по утанчености облика̂, ни један од тадањих француских сликара не беше од њега већма диспониран за самосталан рад; па ипак Пузен — сретните се ма са којом од његових слика — није ништа више, него један изредан Рафаелов имитатор.

Ова мода подражавања талијанским узорима трајала је у Француској до половине 17. в. Тада, са блеском и раскошношћу дворскога живота, која је узимала све већега маха, док се није под Лујем XV кулминирала, извршује се коренит обрт у француској уметности. Под владом Луја XIV, а за време министровања Колбера, ватреног ентузиасте за уметност, довршено је зидање Версајског замка. У исто време, г. 1662, рукотворство гобелина̂ стављено је под покровитељство круне, као „manufacture royale des meubles de la Couronne“. Ове две чињенице посташе судбоносне по уметност. Дворане версајске отворише се сликарима, вајарима и декоратерима; безбројно вештака, од кујунџије и гравера па до славних десинатера, као што су један Берен, Торо, Лепотр, Маро etc., налажу обилнога посла у радионицама гобелина. Све што се стварало, рађено је за двор; и зато је све морало бити китњасто, љупко и враголасто — потпуно на начин на који се у томе чаробном двору живело и пировало. Уметници се утркиваху, ко ће верније умети да престави то, ко ће боље погодити оно што се на двору тражило, јер им је од тога зависила наклоност издашнога владаоца, око чије се адориране личности све као око сунца окретало:

— — — — il peut tout; il n'a plus qu'à parler,
Il verra le sénat m'apporter ses hommages,
Et le peuple de fleurs couronner ses images.
De cette nuit, Phénice, as-tu vu la splendeur?
Tes yeux ne sont-ils pas tout pleins de sa grandeur?

(Bérémce, I, 5)

Осим тога, уметници су и лично налазили у томе уживања, као што га је налазио и сав остали свет, коме

год се могло живети тако. Јер — такав је био дух тога времена.

Свако доба има свој стил. Стил је рухо у које поједине епохе одевају своја тежења и осећања. Отуда је сваки стил плод искључиво свога времена, и не би могао постати у другом којем добу, у толико пре, што њега не стварају јединке, него време. Оно рађа стил, и зато нам он, због подударности своје са духом дотичног времена, изгледа кроз природан и уместан. Тако је на пр. требало у Француској да настане време Луја XIV и XV, па да постане *рококо-стил*; требало је да пристигне једно покољење, које хоће да живи живота ради, да га се науживa и напровесели, и томе покољењу требао је бити краљ један Луј XV, те да се рококо-стил онако сјајно расцвета. Све је тада било љупко и ружичасто: галантни витезови, у кицошким костимима, са чипкама и власуљама; танковите даме, грациознога осмеха и пикантних ножица: све елегантно, напарфемисано, све — рококо! Стога је и стил морао бити исти: фин и елегантан.

Карактеристика рококо-стила у главном је ова: *тежење за ефектом*, који је производен тиме, што су облици појачавани до претераности и претоварености. Да би се изазвао што питорескији упечатак, у архитектури је избегавано све што је круто, а на место његово уношена је лакоћа форме, извитланост и преплет линија; у сликарству се, осим тога, клонило снажних тонова и дубљег осенчавања, притичући отвореним бојама, чиме је декоративна страна јаче наглашена. Језгро рококо-стила, међутим, чини ипак талијанска ренесанса, само што се она овде претопила уноблесу и кокетерију француску. Према томе, рококо-стил је, као и готски, чисто француски продукат, можда с том разликом: што је други био више стил грађанства, а први — стил племства и двора.

Трајање овога стила у Француској испуњава отприлике размак од г. 1660—1790. За то је време рококо-стил доживео извесне преображаје, који су стајали у

вези са променом назорâ на двору, али николико нису задирали у суштину самога стила. Није чудо, што је под краљевством Луја XIV, када је био у јеку култ владаочеве личности, рококо-стил садржао у себи поприличну количину утегнутости и дворске помпозности (на пр. портрети Хијацинта Риго). Луј XV, мање уверен у небесност свога бића и више земаљски, хтео је да ужива са осталим смртнима; зато се под њим стил ослободио и пронесташио. Влада злосрећног Луја XVI пада у доба, када се и на двору увидело при концу, да живот, поред веселе, има још једну, озбиљну страну, и када се дошло до уверења, да ни њу не треба пренебрегнути. То расположење осетио је и стил, те је брзо постао мирнији и сталоженији. Утегнутост, несташлук, сталоженост — јесу, дакле, три етапе у историји рококо-стила. Свака је од њих имала своје одличне мајсторе; а оној другој беше досуђено, да њен представник буде у исто време и највећи сликар рококо-стила: Antoine Watteau.

*

Вато је, по завичају, Фламанац. Рођен је у нидерландској Валони, у граду Валенсијен, 1684. Тада је већ и његов родни крај потпадао под Француску, али живави фламански дух, кога не могаде угушити ни свирепи поход Луја XIV, вејао је још за дуго тамо. Истрајности своје расе има дакле Вато да благодари, што га твoрачка моћ, у пркос узастопним недаћама у животу, није до последњег тренутка изневерила. Друкче се не би дала протумачити необична енергија, којом је овај болешљиви човек отправљао све своје уметничке послове.

Син једног оскудног дрводеље, Вато је од ране младости био упућен на самога себе. Та околност допринела је доста, да оно што је *лично* у њега, његово *самосвојно* још јаче избије на површину. Мањи таленти изнемогну у борби за опстанак, велики се у њој прекаљују и индивидуализују. Тако је било и с Ватоом. Изучивши сликарску азбуку у мајстора Жерена, једног *не* без дара валенсијенског сликара, али човека огрезла у традиције

из доба Рубенсова, Ван Даикова и Тенирсова, — осамнаестогодишњи уметник, коме је требало и јести, оде у Париз. Престоница Француске била је тада особито привлачива за све уметнике. Потребе аристокрације и двора беху толико велике, да се једва стизало задовољити их. Декоратери и орнаментисти не могаху дићи главе од посла; ваљало је радити дан и ноћ да се на све поруџбине одговори. Читаве су радионице постојале, у којима су се марљиво израђивали украси за кабинете и салоне двора, племства и великаша. Декоративно сликарство беше тада у јеку. На место свечане утегнутости, којом се одликоваху декорације из доба Луја XIV, унесени су сада у орнаментику нови и весели мотиви. Час бујна врежа, изникла из шкољке, која стоји на дну у у виду медаљона, час опет кокетни геометријски облици чине оквир, у коме су богови и божице, нимфе и сатири здружени у враголасте сцене.

Кад је Вато дошао у Париз око године 1702, немајући средстава за самосталан рад, ступи у посао прво код декоратера Клода Жилоа, а после, завадивши се с њим, код чувеног декоративног сликара Клода Одрана, који је истовремено био и настојник („concierge“) Луксембуршке палате. Нећемо претерати ако кажемо да је тај корак Ватоов био пресудан по даљи ток његове уметности. Код Одрана имао је он прилике, да се до невероватности усаврши у декоративном сликарству и да се, посредством тога, сав уживи у дух рококо-стила. Вато је брзо надмашио учитеља, и његови радови у томе правцу могу се такмичити са најсавршенијим производима те врсте сликарства. То су већином декорације, малане на дрвету (Французи их називају „panneaux decoratifs“); њима су облагани зидови по отменим будоарима и дворницама. У елегантан оквир, којег сачињавају биљни или геометријски орнаменти, уметане су веселе пригодице из позоришног или истинског живота, што је први унео Вато у декоративно сликарство. Осим тих, мање-више кокетних љубавних догађајчића, које је он увек преносио на цветну

пољану под љубичастим небом, има у њега и хумористичних сцена. Тако је радо увлачио у декорације Кинезе, а нарочито мајмуне, као подражаваче људским пословима у животу и уметности, што је уосталом — по угледању на нидерландске сликаре из друге поле 17 в., а у првом реду на Тенирса — важило онда као мода. Израда свих ових гротеск-декорација беше ванредно чиста и суптилна; примена нежних боја на јасно или златно позађе вршена је тако обазриво, да нас обузима утисак нечега једва додириваног, управо милованог. Од многобројних радова те гране сликарства очувано је до данас врло мало; већина их је уништена у времену Револуције, а од оног мањег дела што је преостао, нема ни неколико комада за које би се могло поуздано рећи да су непосредно од Ватоа, и ако носе на себи све његове манире. У накнаду за изгубљене оригинале, остало нам је неколико његових изврсних цртежа, који му служаху као преглед при изради декорација. Тако на пр. у бечкој Албертини налази се красан цртеж Ватоов, који представља једног Кинеза (Т' Сао) на столици и са лепезом у десној руци. Зна се да је Вато тима т. зв. кинозеријама украсио у своје време једну одају у замку Ла Мiет код Париза; а према резовима које је по оригиналу израдио његов последник Буше, дâ се закључити да то беше најзнатније декоративно дело великога мајстора.

Па ипак маколико имале уметничке вредности Ватоове декорације, не могу се ни сравнити са његовим чисто сликарским творевинама. У њима је Вато истински, богодани таленат; кроз њих је он водио прву реч у француском сликарству 18. в., и оно што је као сликар дао, по поезији замисли и по спољњем савршенству, остаће као ствари светскога ранга. Било је временâ када се Ватоов значај или није разумевао или навлаш оспоравао; са променом политичких догађаја, која је узроковала и промену укуса, углед Ватоов час је слабио час јачао. Неправде нанесене овом ретком човеку, који је

још за живота много препатио, тек су у наше доба потпуно заглађене. Историја Уметности, пресуђујући разумно и хладно о делима утетничким, поставила је Ватоа на заслужно место. Многим његовим тековинама, које су некад будзашто куповане, диче се данас највеће европске галерије; у тим његовим делима гледа наше покољење врхунац напретка француског сликарства у 18 в., и славно прослављење рококо-стила, покрај кога су генерације протутњиле са омаловажењем. Да ли и ово све није потврда оне фаталне истине: да велики људи, истом дуго после смрти, стичу општег признања и захвалности?

Године 1709 сретамо Ватоа поново у његову месту рођења, где се бавио до 1712, када се опет вратио у Париз. То четворогодишње одсуство испуњено је радом, који је, упоређен са париским после повратка, споредније значаја. На земљишту његовог значаја буктао је тада рат, чиме је и Вато непосредно био подстакнут на малене догађаје из војничког живота и логоровања. Те сцене, као и оне које је позајмљивао из народног живота, подсећају јако на старије нидерландске сликаре истог правца, мада се већ, нарочито на женским ликовима, опажа доста од оне грациозности, којом је доцније Вато јединствено располагао.

Тек с повратком у Париз, постао је Вато као сликар потпуно свој. Срећа, која га никад у животу није дуго мазила, овога се пута искрено на њега насмешила; и мада је тај осмејак кратко трајао, ми му ипак морамо бити захвални, јер је он открио прави пут Ватоовој уметности. Та срећа, или срећна околност — како се узме — јесте Ватоово познанство са чувеним банкаром париским, просвећеним и фино васпитаним Пјером Крозаом, који је био велики поклоник и мецена уметнички. Његова приватна уметничка збирка беше такође на гласу, не само због многобројних предмета који се у њој налажаху, него и због стварне вредности њихове. У дому Крозаовом у улици Ришеје, Вато се, поред посла којег му је домаћин поверио:

да измала, у трпезарији дома, алегорије годишњих времена, — пружила и могућност да још боље проучи дела Рубенсова, с којима је први пут у Луксембуршкој палати обновио познанство из детињства, и са Тицијаном, који такође беше јако заступљен у Крозаовој збирци. Оба та мајстора имали су осетног утицаја на Ватоа, у погледу слагања бојâ. Понекад, нарочито у ранијим сликама, изненади нас Вато јасним и снажним тоновима à la Рубенс: чешћа је пак сличност његовог колорита са мекоћом и топлином Тицијанових боја. У том смислу врло су занимљиве ове сличице Ватоове из збирке Ла Каз у Лувру: „Јесен“, и „Јупитар и Антиопа“. Нарочито ова последња. На сумрачју дана, у које једва приспевају зраци заходнога сунца, заспала је Антиопа. Користећи се невиделицом, прикрио се, у обличју сатира, похотљиви Јупитер; десницом је загрнуо вео и тиме обнажио тело успаване лепојке. Осим тога, што ова слика благошћу колорита не заостаје ни иза самога Тицијана, карактеристична је већ и због доба дана, у коме се збива. Вато је био љубитељ сутона. Већина његових слика дешава се у слободној природи, на заласку сунчевом. Светлост којом је на њима преливено оно што је непосредно пред гледаоцем, ишчезава бледећи у позадини. Нама је онда тамо остављено да наслућујемо тишину сумрака, натопљену мирисом пољскога цвећа; и да назиремо, како у прозрачној тмини подрхтавају круне лиснатих дрвета.

Први рад Ватоов, када је поново дошао у Париз, беху горе поменуте *Алегорије годишњих времена* у трпезарији Крозаова дома. Оригинал је, на жалост, упропашћен; али из штихова, који су нешто доцније по њему израђени, није тешко представити га себи. Вато нам се већ у том делу јавља као сазрео мајстор — као уметник „који је створио себи рођени идеал лепога; као духовит проналазач, коме машта разгрљује своје најбогатије благо, и као цртач, који не преза ни од најсмелијих покрета“. Нарочито је дражесна Алегорија пролећа. По тананости цртежа и моделирања нагих тела: једне на-

бујале цурице, којом је персонифицирано пролеће, и једнога дечака, који у виду амора са лептировим крилима, ставља венац на сањалачку главу Пролећа, — та би слика, да се којом срећом одржала, спадала у најлепше што је Вато створио.

При свем том, слике те природе нису биле најјача страна његова. У другом једном правцу створио је он ствари много веће, непролазне вредности, ремек-дела целокупне француске уметности, творевине у којима се рококо стил формално обесмртио. То су Ватоове тзв. *„галантне свечаности“* („Fêtes galantes“), једна серија типичних слика из безбрижног, à la пастирски, живота тадањег haute-volée париског. Њима су претходиле две-три сцене из збиљског пастирског живота, на које су Ватоа подстакле песме савршених француских идиличара: пасторале; али је ипак, наскоро за тим, одменуо пастире каваљерима, а пастирице дамама, задржавши и на даље првобитну идилску црту. Стога већ, а и зато што се све дешава под отвореним небом, личе нам ове „галантне свечиности“ на идиле из отменога света, кичицом испеване. Ту сретамо младе људе, „у свили и кадифи, са гитаром на широкој и загасито црвеној траци преко рамена. Без циља тумарају они тако и удварају се лепим женама, час у шуми, час на ливади или у селу, али никад у вароши, нити на домаку каквог замка. Они не знају за глад, за труд и бриге. Виле им дароваху све што треба: атласке шешеле, ноте, пастирске палице и мандолине. И саме жене јесу чеда тога замађијаног света. Азурним очима, чије спокојство не ремети никаква страст, посматрају оне своје обожаваоце. Имају лепезе са чипкама и носе хаљине од угасито пурпурне, љубичасте или жуте свиле. Витке руке са дугим белим прстима и ружичним ноктима помаљају се из скупоцених чипака. Ништа се на сликама не дешава. Пева се и игра једино, говори и смеје само. Љупка се обгрљавања измењују, нежни погледи и галантне речи. Овамо један господин пружа руку дами да јој помогне испети се уз неколико мра-

морних стуба; тамо се плеса гавота, игра се слепога миша, или младе девојке дочекују беле руже у своје кецеље. Онамо се опет удаљује некакав господичић са својом дамом и посађује се с њом на траву, на обронак крај језерцета, иза каквог дрвета или ониже џбуна. Час враголасто смешећи се, час љибећи се, час дучкајући се пола закрађујући пола допуштајући, пресрећу даља салетања својих швалијера. Њино се око жагри, дрхћући удишу оне атмосферу љубави, којом их човек окружује. А када се смрачи, јато се поступно растура. Брбљајући разилазе се парови. Песма и звук гитаре занеме. Само се још чује шапат медених речи и тепања."

Вато је у оваквим сликама био ненадмашан, јер их је *волео;* волео их је оном загонетном љубављу којом волимо ствари које су нам ускраћене. А Ватоу је све то било ускраћено. Туберкулозан, ружан и сиромах, он је само посматрао, очима једног искљученог, сав тај сретни живот, који је шумео и пенушао се крај њега. И кад му се није дало да га стварно проживи, учинио је то духовно. Вато је духом живео у том вилинском царству, отуда је у њему све тако лепо и тако поетично. Јер Вато ја сликао то царство својом топлом и нешто меланхоличном поезијом.

Прва слика тог правца јесте „Тија љубав" (L'amour paisible). У једном гају са пространим изгледом на суседне хумове и на далека шумовита брда, видимо три љубавна пара. Два седе на трави, прошараној красуљком и тратором, и воде љубавне преговоре. Аморозо прве даме, завањен иза њених деколтованих плећа, говори јој ватрене љубавне речи, а она се још као снебива; један лаутар ударајући у жице неку чежњиву мелодију, пашти се да и са своје стране умекша срце кокетичино. Други пар не може никако да се сложи, и љубавник се упиње да своју упорну даму подигне са траве; трећи се, међутим, већ сагласно и кренуо се у шетњу кроз дискретнију честу! Овој слици следоваху друге две: „Љубавни наук" (Leçon d'amour) и „Концерат" — слична једна другој и по за-

мисли и по композицији. У обема, на летњем предвечерју, један еленгантан витез пева уз гитару пред групицом младих жена и једним каваљером. Сцена је пренесена у парк са живописном перспективом. Четврта слика, позната под именом „Галантно друштво у пољу“ (L'asemblée galante), са једним ванредно складним и срећним распоредом многих фигура, здружила је у себи мотиве оних трију претходних: на њој се и пева уз гитару, и воде љубавни преговори, одлази у шетњу и игра минует.

Ове четири, као и још неке Ватоове слике, налазе се сада у краљевском дворцу у Берлину. Њих је у своје време Фридрих Велики покуповао за незнатне суме; и данас, кад им је вредност енормно скочила, Немци, ако је реч о Ватоу, бележе као своју нарочиту заслугу што су најлепша дела једног француског сликара код њих! Њима ово истицање, које је последица недостојне саревњивости између та два велика народа, не треба ипак узети за зло: јер, збиља, ове четири слике јесу права драгоценост сликарске вештине. Не само смишљеном композицијом и пробраним типовима, него и по природности боја у свим њиним нијансама, а нада све: по фотографској тачности, којом су нацртани костими са својим многоструким наборима и разноврсним преливима своје фарбе, у вези са светлошћу дотичнога доба дана — ови радови изазивају утисак који очарава.

Најсавршеније дело пак у смислу „Галантних свечаности“, било је и остаће „Укрцавање за острво Китеру“. Оно је, у исто време, и једно од најсјајнијих дела, не само француског, него сликарства уопште: оно је тријумф рококо-стила. Китера, завичај Афродитин, на које су је лахори отпирили када се родила из морске пене, јесте обетована земља свих љубавника; над њом је небо вечито плаво, у њој никад не вену руже, и никад се у њој не уморе славуји. Зато о њој срећни љубавници радо сањарише, а песници је опеваху; и као што је у оно време много штошта било мода у Паризу, тако беше и прослављање Китере ствар моде. Само с том напоменом: да

је једини Вато, који је њену поетичну драж истински осетио и оживотворио.

„Укрцавање за острво Китеру“ има своју занимљиву историцу — једна појава која није ретка при постанку великих дела. 1712 Вато се у дому Крозаовом упознао и спријатељио са чувеним историјским сликаром Шарлом де ла Фосом, који је тада био ректор париске Академије уметности, у коју је и Ватоа увео. Сходно правилима академијиним, сваки нови члан морао је, пре пријема, поднети један свој „приступни“ рад. Ту обавезу је Вато тек 1717 испунио, подневши Академији, у кратком времену израђену, скицу своје генијалне слике. Скица се сада находи у Лувру, а слика је — ах, и она! — у берлинском дворцу.

На слици су представљени тренуци пред полазак љубавних парова на Китеру. С десне стране, испред кипа дражесне и стрелама наоружане Венере, коју зачикавају три несташна аморета, видимо пет љубавних парова, како се, под разгранатим дрвећем, нуткају, узјогуњују и приволевају да пођу на пут, при чему заводнички богићи љубави играју врло лукаву улогу; на десној страни чека приправна једрилица, са високом катарком и иставленом заставом. Безброј крилатих аморета лепрша над главама сложних парова при ступању у барку, пужа се уз катарку и ковитла око ње; а иза њих, иза овог целог живота што струји и бреца, пукло је доброћудно море, блиста се и губи у магленој даљини. Топлота и насмејаност колорита, милокрвност ликова, чаробно и ведро шаренило појединости и сцена, раскошност одела — све се то слило у једну рајску хармонију, која чини те нам ова слика личи на сан, кога смо некад, у блаженом детињству морали уснити.

У времену од 1718—1720 Вато је измалао још неколико „галантних свечаности“, од којих две носе на себи све одлике једнога талента на зениту стварања: „Доручак у слободној природи“ (берлински музеј) и „Забављање у слободној природи“ (галерија у Дрезди). — Међутим,

две су још ствари, које не смеју остати непоменуте: љубав Ватоова према деци и према позоришту. Оној првој дао је израза у прекрасној слици „Ирис“, у берлинском дворцу: три слатка мушкарчета на трави, с кером што им дрема код ногу; један од њих дува у свиралу, а мала се Ирис разиграла. Ова је слика рађена једном нежном, управо дирљивом љубављу према безазленој деци; и кадра је да нас, много боље него сви биографи, увери о доброти и благости Ватоова срца.

Своје симпатије према театру, управо наспрам глумаца, Вато је манифестовао у неколико изредних слика, којима су сиже поједине, већином завршне, сцене из какве оперете или балета. Такве су слике н.пр.: „Љубав на француској позорници“ и „Љубав на талијанској позорници“ (обе у берлинском музеју). Нарочито су га интересовали пајацки типови из талијанских комедија, као што су Арлекин, дугоња Ђиле или дебељко Мецетин. Он их је сликао оном наивном веселошћу којом деца посматрају у циркусу лудачења клаунова̂ (на пр. његов *Ђиле* у збирци Ла Каз у Лувру).

Последња важна слика Ватоова јесте *Фирма*, коју је израдио за свога пријатеља и биографа Жерсена, једног париског трговца уметничким предметима. На слици је представљена унутрашњост Жерсенове продавнице, са неколико отмених купаца, међу којима су и две даме. Послуга се стара да муштерије што боље услужи, а ови опет пажљиво посматрају објекте изнесене пред њих. Овом, кроз природном, сликом Вато је задужио Жерсена, и он му се одужио тим што му се нашао при последњем часу. Вато је издахнуо у његовом наручју, 18 јула 1721. у тридесет седмој години живота.

Антоан Вато — то је једно крупно име у историји француског, а у историји светског сликарства једно међу првима. Вато је био уметник, који је фино и много осећао; био је личност, која је једним целим стилом управљала и која је, рођена да води, скупила у себи и дала кроз

своја дела тежње једне опсежне епохе. Стога је Вато, и са историјско-уметничког гледишта, важна појава.

Његови последници, као што су Буше, Патер, Ланкре и др., по способностима далеко иза учитеља, нису умели правилно схватити дух и правац његове школе. Уносећи у сликарство фриволне сцене, они су оскрнавили поезију Ватоова правца; зато је, без своје кривице, морао и Вато у неку руку да страда. Необавештеност и наглост једнога узрујаног доба, као што је било време велике Револуције, окомило се због ученика и на учитеља; тек доцније, када су сталоженост и хладно расуђивање добиле превласт, увидело се: да учитељ није био крив за погрешке својих распуштених ученика.

Д-р Божидар С. Николајевић.

О ДОСИТИЈЕВИМ И О НАРОДНИМ БАСНАМА.

Вук је *Караџић* у *„Српским народним пословицама„* (Беч 1849.) записао испод „у обичај узете ријечи“ *Док ја гледам мој реп, а ти твога сина гроб, нема правог пријатељства међу нама* ову народну басну: за кућом некаквога чоека, који је имао једнога сина, дијете од неколико година, била под каменом у рупи змија, која је често излазила, те се пред рупом својом сунчала. Један пут син онога чоека узме сјекиру, те змији, која се била као удомаћила и није се од њега бојала, пред рупом одсијече реп; а змија се расрди те њега уједе и зада му смрт, па утече у своју рупу и престане више излазити на сунце. Пошто чоек сина свога с највећом жалости више куће закопа, и пошто му вријеме жалост утиша, онда дође једном змији пред рупу, и дозвавши је, стане јој говорити да се помире, и да излази опет пред своју рупу, и да живе у пријатељству као и прије што су, додајући да се оно већ не може повратити што је учи-

њено. А змија му одговори из рупе: „Можемо се помирити, али док ја гледам мој реп, а ти твога сина гроб, дотле правог пријатељства међу нама бити не може“.

Исту је басну у својој збирци *„Народних басана“* (Дубровник, 1888) забележио *Вук Врчевић*, — вучић уз Вука; као што сам рекао, — овако:

Отац без сина, а змија без репа.

Уједе змија једно дијете, па га стаде вриска. Отац га упита шта је, а он му каза змију, која га је ујела, за којом отац потече и једним каменом преби јој реп. Видећи змија да ће је убити, замоли се да јој опрости и да се побратиме, обећајући да њега ни иједно његово чељаде неће више уједати. Отац од невоље пристаде. До неколико дана умре му син због змијина уједа, па, кад до неколико доба дође змија к побратиму на виђење, упита га: „Како си, побратиме? Хоћеш ли ми добра као и ја тебе?“ — „Моја посестримо, одговориће јој, докле год ја гледам гроб мојега сина, а ти свој реп, нема праве милости“.

Др. Т. Маретић (в. Sitniji prilozi. Napisao dr. T. Maretić, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena. knjiga VII, и засебно, стр. 5.) тврди, да ни ова прича није постала у нашем народу, већ ју је он добио од другуд. Да поткрепи то своје тврђење наводи по делу *Н. Костомарова* (Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей II. 3 изд. стр. 280.) како је козачки отоман Богдан Хмељницки причао ту причу посланику пољскога краља. Јана Казимира. Станисаву Љубавицком (1655.), да би доказао, како међу Козацима и Пољацима не може бити правога мира и пријатељства, а затим, како се много старији траг од овога нашој причи налази у средовечном зборнику Gesta Komonorum (ed. Oesterley, стр. 495.), само што је ту прича малко развучена и без потребе искићена, и износи је целу у латинском оригиналу.

Међутим тој народној басни траг или није тако да-

леко или је много даље, но што је Маретић донео. Налазимо је, наиме, у *„Баснама“ Доситеја Обрадовића*, где је — по Езопу — испричана овим речима:

Змија и земљоделац.

Змија живљаше у једној јами близу куће земљоделца. Ови, из некаква сујеверија, многократ могући, не хоћаше је убити. Његово дете неотице згази на змију, а она га уједе. Врисне дете. Шчепа отац секиру да утуче змију, но она брзо увуче се у рупу, само јој човек одреже реп. Умре дете и закопају га пред кућом. По довољном времену изнесе земљоделац пред змијино обиталиште хлеба и соли, и почне звати змију да се помире; но не знам чињаше ли то с добрим или с злим намеренијем. А змија му одговори:

„Све је то залуду, мој комшија! Док год ти гледаш гроб сина твога а ја мој одсечен реп, прави мир међу нами не може бити“[1].

Врело је, дакле овој басни онде, где се узима да је и врело басни уопште, у *Езопа*, у Езопа, који је, као што **Вилкер** рече, такође басна. Да би се видело, како та басна у оригиналу гласи, а уједно, и како су оба облика народне басне ближа Доситејевој но Езоповој, навешћемо је овде у верном преводу са грчкога:

Тежак и змија.

Змија, лежећи пред вратима тежаковим, уједе му неговореће детенце. Родитеље пак то много ражалости. И отац, од жалости, узевши секиру, намераваше, да убије змију, кад изиђе. А кад се тежак мало сагнуо, пожурivши се да је удари, промаши је, само је ударио у отвор јаме. Кад је пак змија отишла, тежак помисливши да змија више неће мислити на освету, узме хлеба и соли и метне у јаму. А змија мало сикнувши рече: „Неће међу нама бити одсада вере и пријатељства, док ја гледам тај камен, а ти гроб свога детета“.

[1] В. издање Српске Књижевне Задруге, св. I, стр. 92.

Прича показује, да нико не заборавља на мржњу и на освету, док гледа на оно што га подсећа, због чега је ражалошћен.[1]

По поенти судећи, која је у Доситеја и у оба облика народне басне готово иста, може се закључити, или да је Доситеј слушао ту поенту у народу и употребио је у својој басни (а сама је басна могла ући у народ преко путника и странаца; стално је настањених Грка било увек доста, нарочито по градовима нашим), или да је Доситејева басна обичним путом, којим прелазе мотиви из писане књижевности у усмену (писмени људи могли су је читати или причати народу) ушла у народне умотворине.

Како је у овом случају било, нећу одлучивати, иако се решење чини веома просто, из разлога, што за то треба поредити све народне басне са Доситејевим, а и једне и друге са Езоповим и другим изворима, па би се може бити нашло примера и за једно и за друго, — а у то не могу улазити, те стога остављам то питање отворено. Поменућу само, да и Врчевић вели у предговору ка народним баснама: „Да се измеђ' ових мном сакупљених басана није која прекаламила с ученог на наш прости коријен, не могу јамчити", и заиста се најпознатније басне из Доситејеве збирке находе и у његовој. Примера ради наводим: Чавка и остале птице (Доситеј I. стр. 95.), Чавка и туђе перје (Врчевић, стр. 37.); Старац и смрт (Доситеј I. стр. 106.); Смрт и старац (Врчевић, стр. 12); Зецови и жабе (Доситеј I. стр. 119.); Зецови на окупу (Врчевић, стр. 104.); Раст и трске (Доситеј I. стр. 167.); Горостасни јаблан и вита трска (Врчевић, стр. 42).

Поређењем пак ове и других Доситејевих басана са Езоповим (ни „наравоученије" се ове басне не слаже у Езопа са Доситејевим: у Езопа је, као што се види, тумачење психологијско; ко загледа Доситеја, видеће, да

[1] B. Fabilae Aesopicae collectae. Sipsae. In oredibus B. G. Teubneri. MCMI, Басна 96. в (други облик исте басне), стр. 48.

је морално) намеће нам се и питање, да ли је Доситеј, пако је знао грчки, пако је, шта више, и Езопове басне преводио са грчкога на енглески[1], превео Езопове басне у својој књизи са оригинала или из које збирке басана, у којој је поред Езопових било и других? Сва је прилика, да је Доситеј преводио из зборника, и то немачкога, у коме су биле поред Езопових и басне латинских, француских и немачких писаца, па и из других извора. У Доситејевој је збирци већина басана (сто и четири) Езопових, а уз то још има и Федрових и *Лафонтенових* и *Лесинговиx*, као што је то навео *Радченко*[2] у свом раду о Доситеју. Од стошездесет Доситејевих басана, Радченко није нашао за петнаест, одакле су узете.[3] Једна је од ових, по реду 124., *Лисица, петао, кокоши и пси* такође немачка, писац јој је Sebastian Frank, а оригинални натпис Trau, schau, wem? Кад се у којој већој библиотеци немачкој нађе зборник или зборници из онога времена (чини ми се, да би се најпре нашли у градској библиотеци лајпцишкој), којима се, као што мислим, Доситеј служио, неће бити тешко наћи изворе и преосталих четрнаест басана.

М. Ш.

---

[1] »Одлазио би у дом мојега господина Ливи сваки дан у десети или у једанаести час пред подне, и с помоћу и настављенијем његове пречесне супруге читао би изговора ради, а потом преводио би по коју Езопову басну с греческога језика на енглески«. (В. Живот и прикључениja, изд. Српске Књижевне Задруге, II, стр. 118.).

[2] В. *К. Ѳ. Радченко*, Досиѳей Обрадовичъ и его литературная дѣятльность. Кіевъ. 1897. Стр. 115. и даље, где се на неколико примера може и видети, како је Доситеј басне преводио.

[3] О двема од ових, вели, да су индијскога порекла (123. Крмача и курјачица и 127. Старац, јаре и три пандура) и сâм се пита, откуд их је могао узети Доситеј. В. op. cit., стр. 116.

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ.

III.

Синтактичне особине ових дијалеката нису тако знатне да им дају засебан, специјалан тип, али ипак има нешто у њима што изгледа као да је туђинско. То чини да, када овај дијалекат научно испитујемо, у њему находимо сасвим нешто друго но што би смо очекивали, поводећи се за утиском који они на нас чине. Зато се и овде дубоко разликују погледи до којих се долази научним испитивањем од погледа нестручних посматрача. Узмимо један пример који ће нам то лепо илустровати. У нашим дијалектима западно од *Мораве* зависност се исказује свезом *да*, тако да је наш говор њоме проткан, наше је језичко осећање на њу толико навикнуто да је тражи и у оним случајевима у којима је у ствари не би морало бити, али се у њима и тада налази. Међутим се у овим дијалектима у таквим случајевима она не употребљава увек, чак неки пут и онде где бисмо је свакако очекивали. Због тога се чини да је реченица ових дијалеката крња, непотпуна, недовољна и туђинска, ма да је, каткада, њен постанак потпуно законит.

Синтакса ових дијалекта врло је проста, много простија него у многим другим нашим крајевима. У главним својим особинама она се поклапа, када се сведе на своје працрте, са синтаксом српскога језика уопште, и, по неки пут, даје леп материјал за историју њена развитка. Она чува у неким случајевима старе особине, у реду речи. начину грађења неких облика (кондиционала и других), који оживљавају наш стари споменички материјал, некад опет развија нове црте које се могу лепо објаснити самосталним развитком из основних српских црта. Напр. у прошлом се времену, у јужноморавском дијалекту, изоставља често у 3 л. једн. *је*. И ако је то

стара словенска особина која се находи већ у неким старословенским споменицима, и ако је она добила генералну употребу у неким другим словенским језицима (н.пр. руском), ипак мислим да је то овде особина специјално овога краја која се може објаснити постањем партиципа перф. од личних глаголских облика (имперфекта), на чему се овде детаљно не могу задржавати.

Али ништа није у овоме дијалекту тако интересантно као употреба удвојене заменице: *ми мене, си себе* и сл. када хоће заменица да се истакне. Ово се находи и у оближњем нам бугарском језику, у румунском, новогрчком и у албанском, те је, по свој прилици, овде унесена са стране. Откуда је и како је она добивена — то није лако рећи, али да бугарски и румунски нису једини извори одакле је она могла бити непосредно поцрпена — то сам у пређашњим чланцима већ истицао, у толико пре што и у бугарскоме ње не би требало да буде, према словенској основи његовој.

Још је много важнија друга црта која се у овоме дијалекту находи, а слаже се опет са сличним цртама већ често спомињатих језика источне половине Балк. Полуострва. То је образовање будућег времена. Овај га дијалекат образује врло често без *да*, а помоћу глагола *хтети*: *ја ќу идем* или *ја ќе идем*, ма да нису сасвим искључени и примери са *да*, само што су много ређи од првих. У румунскоме, новогрчкоме и албанскоме находимо већином свезу која одговара нашему *да*, и помоћни глагол хтети, дакле, то није морало доћи једино из тих језика. Пита се, да ли се оно овде самостално развило или је добијено из македонских словенских дијалеката у којима се та црта такође употребљава, а за које вреди такође питање, одакле су је добили. На то је питање и у овом случају врло тешко одговорити, јер се у томе не поклапају потпуно ни речени несловенски језици ни међусобно ни са словенским језицима. Може се претпоставити да су македонски дијалекти, развивши ову црту самостално или добивши је са стране, утицали на ове наше дијалекте, а

може се претпоставити и, потпуно обрнуто, да су ови дијалекти, добивши је на један од споменутих начина утицали на македонске говоре, у толико пре и лакше, што је облик *ћу*. *ће* продро у најразличније крајеве Македоније, исто онако као што је макед. *паднáла* (в. II гл.) продрло у неке наше дијалекте. Ма које од овога двога било тачно, једно је несумњиво, да се и ова особина не може узети као мерило за одређивање српских или несрпских особина у овоме дијалекту. Она је нејасна и по своме постању и првобитној употреби, али се ипак појавила, као и многе друге, под утицајем контакта овога дијалекта са споменутим језицима. Његово решење стоји у вези са решењем многих других питања толико исто важних за балканске језике као и ово. Да није било страних утицаја који су, можда, могли (на пр. романски дијалекти, донекле, и новогрчки) утицати на овакво развијање ове црте, могло би се мислити да се она јавила као продукат словенских језичких прилика. Тада би она представљала прелаз од синтактичне, описне конструкције ка *једноме, сложеном облику* за исказивање те функције који, према томе, и излази из граница синтаксе. Повод је за то могла дати сама конструкција са *да:* како се у 3-ћем л. јед. и 3 л. множ. употребљавао исти облик помоћног глагола: *он ће да иде* и *они ће да иду*, употреба је облика *ће* могла бити генералисана за сва лица, те је добивено: *ја ће да идем, ти ће да идеш* и сл. У оваквим случајевима *да* је губило своје старо синтактично значење, оно је постајало и нејасно и непотребно, јер није више зависило од глагола *хтети* чији је облик *ће* постао скамењен за сва лица и само означавао да глагол *идем* или сличан у таквом случају има значење будућег времена. Зато је и наше језичко осећање почело, разуме се, спонтано да и не употребљава у оваквим случајевима *да*, је оно овде било изгубило значење које је у другим случајевима имало и за које је било живо везано наше језичко осећање. Одатле се почело његово изостављање и у другим случајевима: када се говорило *ја ће идем*, по-

чело се *да* изостављати и у случајевима као *ја ћу идем*, који су се још непрестано употребљавали напоредо с првим. А ови пак случајеви, где се синтактична веза између *ћу* (хоћу) и *идем* јако осећала, утицали су и на све друге где се место *хтети* употребљавао неки сличан по функцији глагол, на пр. *аочети*, *смети* или слично, те се и уз њих почела изостављати свеза (да). На тај се начин могло доћи до оне, на први поглед, криве, а, у ствари, потпуно оправдане конструкције која се тако често употребљава у овим дијалектима и која тако силно деформише њихову синтаксу. Није немогуће да се и гдегде другде на пр. у бугарском језику, дошло до сличних резултата, било самостално било под утицајем оних страних момената који су значајни и за ове дијалекте. Ово не би био једини такав случај.

* * *

Да завршим. На основу овога краткога прегледа (I—III) различних особина дијалеката источне и јужне Србије може се о њима ово рећи. Према неслагању црта ових говора са сличним особинама осталих наших дијалеката, било само историскоме било фактичкоме, може се рећи да је прошло већ много времена од кад су се они одвојили од њих, од кад дијалекти источне и јужне Србије живе засебним животом. Њихов пак данашњи географски положај је такав, да се *не може* претпоставити да је он учинио да се покидају везе међу њима, да се створе засебне целине. Река *Морава*, ма како плавила у пролеће своју околину, не може бити таква граница, јер је, на ма ком месту њена тока, саобраћај становништва њених обала доста јак и колонизација становништа једне њене стране вршила се и врши се и на другој. Па ипак географски положај није сасвим без значаја, особито за унутрашњи распоред ових дијалеката. Он одређује место до којега ће допрети који дијалекат и начин на који ће се он распрострти. Долине и равнице дају све већега маха и све више могућности кретању дијалекатских таласа, а веће планине заустављају их сасвим. Само се

географским положајем може објаснити пружање јужноморавскога дијалекта од крајњег југа Србије, истина у врло ускoj прузи, до њена центра, до Сталаћа — долином јужне Мораве, и положај који према њему заузима тимочко-лужнички говор — до *Суве Планине*. Када, дакле, географски моменти нису од пресуднога значаја за данашњи размештај дијалеката источне и јужне Србије и за њихов постанак, мора се закључити да представници тих дијалеката нису од памтивека заузимали те крајеве, — јер се друкчије не може објаснити прекидање њихових веза са осталим нашим дијалектима, њихова архаичност, — и да су неке друге етничке јединице утицале на измену неких њихових црта. Једино се тако могу објаснити црте за које не знају други наши дијалекти сем ових а које се уопште нису могле развити потпуно самостално на нашем терену.

И, заиста, пратећи пажљиво развитак свих језичких црта ових дијалеката могу се констатовати два велика дијалекатска покрета: један, који иде са југа на север, захвата целу долину јужне Мораве и испуњује сав брдовит крај на левој обали њеној до Јастребца, на десној до Суве Планине — јужноморавско-заплањски дијалекат, и други, тако исто јак дијалекатски покрет, који иде са планина на српско-бугарској граници на запад до Ртња и Мораве и на југозапад до Суве Планине — тимочко-лужнички дијалекат. Када су се ти покрети отпочели врло је тешко тачно утврдити, али они трају још непрестано, а особито на југу. Према њихову кретању стоје и њихове језичке црте: они имају два центра, две групе језичких особина, од којих је једна карактеристична само за један од њих — друга само за други. Тако на пр. у првој групи дијалеката находимо место нашег *ћ* и *ђ* — *ч* и *џ*, а у другој групи се чувају лепо те наше особине, само мало модификоване.

И ако се те две групе наших дијалеката разликују, и ако се за сваку од њих с поузданошћу може рећи да је живела доста дуго одвојено од друге, засебним

животом, ипак оне, према осталим нашим дијалектима, чине целину, знају за многе црте које се само у њима налазе. Правац је њихова развитка, у главноме, истоветан, основне црте, којима се оне разликују од других дијалеката наших, заједничке су им, тако да се ту не може говорити о некој случајности, већ се мора признати да су оне некада чиниле један дијалакат у коме су се и развиле црте које су им у доцнијем развитку остале заједничке, а у коме је, у исто време, дат и импулс за развитак нових особина које су се, доцније, у оба дијалекта у сличном правцу развиле. Све је питање у томе, како треба разумети узајамни однošај ових двају дијалеката, како се овај првобитни дијалекат поделио на своја два дела, откуда су добивена оваква два различна центра — један на крајњем југу, други на североистоку. Ако прегледамо дијалекте околних земаља, Бугарске, Старе Србије и Македоније, видећемо да јужно-моравски дијалекат води своје порекло из Старе Србије из предела око Призрена, да се пружа према Пчињи и захвата Гилане, Куманово и Кратово, а одатле јужну Мораву. Несумњиво је да се он већ пре XII в. образовао, да је већ тада имао неке своје особине, које се налазе у нашим старим споменицима, а којима се он одликовао од тимочко-лужничкога дијалекта. То значи да су се њихове главне особине развиле већ много пре тога времена и да се тада већ био одвојио од њега тимочко-лужнички дијалекат или онај део дијалеката од којега је он био постао.

Према осталим српским дијалектима Старе Србије ти су дијалекти стајали у оваквом односају. Изгледа да су се врло рано поделили сви старосрбски дијалекти на две групе, на *косовски* и *призренско-качанички*.[1] Последња група дијалеката поделила се на двоје: један је део дијалеката отишао у Србију где се пружао све даље док није заузео планински предео источне Србије, оставивши један свој део, можда, у долини јужне Мораве. Веза се између њих, због удаљености прве групе дијалеката, прекинула, и први је део њихов образовао

тимочки дијалекат који је у току времена почео да се спушта у равније пределе у данашњој Бугарској, готово до Искра, и у тимочке и нишавске равнице све до Суве Планине на запад и југозапад. То се вршило од XI. в. па на даље. Онај део тога дијалекта што се био задржао у јужноморавској долини захватио је брдовити крај на њеној левој обали, т.зв. *Заплање*, и образовао заплањски говор који везују са савременим јужноморавским говором само негативни моменти: што и он не зна за оне језичке црте које је образовао тимочки дијалекат одвојивши се од њега. Онај пак део старога призренско-качаничког дијалекта који је био остао у Старој Србији добио је неке специјалне своје црте и почео се кретати опет на север, у јужну Мораву, и давати материјал за образовање новог јужноморавскога говора који се разликовао и од тимочког и од заплањског, али је последњем био у толико ближи што је он сачувао многе старе црте које је тимочки дијалекат већ био изменио. Он се доцније распростро долином моравском далеко на север. То се вршило после половине XII столећа па на даље. Из овога се види са којим су језицима ови дијалекти одлазили у непосредни додир, и према томе, који су од балканских језика могли на њих утицати на показани начин.

Оволико се данас може рећи о принципској страни и историском постању ових дијалеката, без улажења у њихове проблеме који нас често воде далеко изван граница ових дијалеката и упућују на сличне појаве других, каткад и сасвим туђих, балканских језика. Нема сумње да су ово само општи потези које ће моћи и српски дијалектолог и српски лингвиста и српски историк у многоме допунити или исправити, али их свакако неће морати сасвим наново повлачити.

А. Белић.

---

[1] Овај назив одређује само правац у ком се пружао речени дијалекат. Његов је појас у ствари много шири, али, како га не могу тачно одредити, ја га уопште овде и не одређујем.

СКИЦЕ...

Београдска романса.

Са рукама на коленима, као какав египатски идол, гледала је она кроз замагљено окно на пусту улицу. Мрак се хватао, улица је била раскаљана и тужна. Електричне светиљке су се палиле, и отпочело је меланхолично децембарско вече београдско.

Поглед младе госпође био је празан и бесциљан; вече је било тужно, и она се била дубоко замислила. Можда бол за промашеним животом, уздах за данима снова и младости који се никада више неће вратити?

Има неколико година како се удала, и њена удаја била јој је најстрашнији тренутак у животу. То је био један од оних обичних бракова београдских, на које се сав свет навикао, и чија се трагичност прима као једна сасвим природна ствар. Отац јој је био велики чиновник у пензији, који је страсно играо карата, дуговао свима келнерима, и непрестано трчкарао око новчаних завода за нове менице и око судова за скидање старих забрана. Мајка је била дебела и немарна жена, која је знала само за две ствари: сваком приликом потрзати како је њен отац био попечитељ, и неуморно, по цео дан, тражити шоље јаке црне каве. Њих је било три сестре, лепе и образоване девојке, са потребама елегантнога живота, а при томе без мираза. Она је била најстарија, и морала се удати кад јој се прва прилика указала.

Ту је прилику представљао један четрдесетогодишњи трговац са кожама, богат, ружан, грабљив и бруталан. Он је почео каријеру као кућевно слушче, прао судове и љуљао децу, изео више батина но леба, живео као пас док није заштедео првих десет цесарских дуката и дао их под добар интерес. Годинама, и у ропском раду, у лишавању свега, у непроспаваним ноћима, он је гомилао

пару по пару, проширио свој круг операција на неколико срезова. Једнога дана, пошло му је за руком једно смело трговачко предузеће, које га је лако могло одвести на робију. Он дође до хиљада које је и дан и ноћ сневао, а његовом ортаку оста просјачки штап. Чаршија слеже раменима, и сви му признадоше умешност и бистрину. „Тај ће далеко отићи,“ рекоше једни. „Са часне трпезе би скинуо,“ додадоше други.

И кад је постао богат, он осети потребу да проживи и да окуси сласти живота. Апетити су му били толико јачи, у колико је раније био лишен свега што живот чини лепим. Он, који је у месец дана мењао кошуљу и ранио се у ашчиницама по грош порцију, осети потребу сјаја и раскоши. Купио је лепу и велику кућу, наместио је скупим намештајем који је донео из Сегедина, спровео електрично осветљење, удесио купатило, и када је са свиме био готов, опазио да му треба последњи украс: лепа, млада и фина жена из господске куће, једна од оних госпођа са танким струком и лепим оделом, какве се у базарима виђају. И, у руци са неколико откупљених меница, он закуца на вратима њена оца.

Њој је тада било осамнаест година, срце јој се преливало, волела је стихове, цвеће, музику, позориште, у очима јој сијао пламен, и није говорила но гукала, као млада грлица. Читала је књиге које су јој долазиле до руку, искрено плакала за судбином Маге Туливерове у *Воденици на Флоси*, клицала од радости у срећи мале Козете у *Јадницима*. Груди су се дизале, и од узбуђења је грцала када је читала *Демона* Љермонтова, а на представи *Ромеа и Јулије* обратила је пажњу целога света својим срдачним, топлим и младим плачем. Мисли њене ишле су једном младом и лепом великошколцу, кога је једва познавала, али који је имао сјајне црне очи, велико бело чело, и мале отмене, господске руке. Он јој је долазио у сновима и читаве је сате проводила, грчевито грлећи од суза мокар јастук, а у по ноћи, сва топла и бела, дизала се из постеље, прилазила прозору и гледала

на улицу, да га опет види на углу, као једне топле и месечином обасјане јунске ноћи. Али, када је свршио школу, он оде за комадом хлеба, као судски практикант у Књажевац, да једе јевтине ћебапчиће, игра санса, чита *Српске Новине*, очекујући да увреба какву добру „масапику.“

Ах, колико је суза она пролила, колико је препатила за онај месец дана када се њена судба решавала! Једнога дана, она није хтела да изађе да проспоца послужи слатким и осмехом, затворила се у таванску собу, и два дана није излазила, док нису врата разбили. Бежала је код тетке, и силом су је у фијакеру кући довукли. Претила је да ће се отровати сирћетном есенцијом, и најзад, под претњом и преклињањем, попустила је. Једнога дана, светитељски бледа и анђелски тужна, ставила је свој бели врат под секиру судбине.

У јануару месецу венчали су се. Из тих црних дана остала су јој за време само два тренутка: венчање у Саборној цркви, које се отегло страховито дуго, задах од свећа који јој је у главу ударао, неко мучно, болно осећање да је на опелу у каквој загушљивој и мемљивој капели. Затим у великом хотелу у Бечу, куда су одмах отпутовали, неиспавана, модра, и сва нагрижена; када јој је муж, који није знао немачки, наређивао да се цењка са хотелском послугом и свађа око напојница.

. . . Мало по мало, навикавала се и мирила са животом. Оставила је и стихове и музику. Пратила ревносно доживљаје *Сиротице Грете* у *Вечерњим Новостима*, почела се гојити, и сви су јој лајбови били тесни. Тоалете су се низале за тоалетама, прсти су јој били накићени прстењем, и у лето је било велико питање: хоће ли у Карлсбад или Глајхенберг. Страсно је јела слаткиша и пила фина вина, и требало је видети како с несакривеним уживањем једе хленчиће са ајваром, свакога вечера на пиву код „Руског Цара“. Фризерка јој је долазила свако јутро, и била је радост за њу гледати како се савија под

вештим прстима и врелим гвожђем њена сјајна црна коса. Брутална милована мужа, који је сачувао своје навике калфе који проводи љубав када прими ајлук, нису је више бунила као у прве дане, и у њеним безизразним, стакленим очима дебелога и накиђеног идола огледало се неко тупо задовољство са животом. И њене мисли нису ишле за сновима прве младости, ни о оној страшној зими када се удала; она је просто мислила да је сутра Свети Никола, да треба учинити двеестак визита, и питала се шта ће обући: или хаљину од тешке црне свиле са брселским чипкама, или ону од плаве кадифе коју је муж јесенас донео из Беча...

⁂

Киша је лагано, упорно сипила, без застоја, без престанка, као да је хтела да целу земљу натопи, влага је улазила у кости, у душу, у све што је живо било. Капље су ударале о прозор, и лампе се у суседству палиле. А као живот, прљави поточић клизио је низ стрму и раскаљану улицу.

Београђанин.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Јанко М. Веселиновић: *Циганче*. Из збирке „Сити и Гладни“. Мала Библиотека, свеска 57, 58 и 59. Мостар, 1903.

Циганче није нека нова приповетка г. Јанка М. Веселиновића, који је ону благословену доколицу, што је певао латински песник, употребио на пуно достојанства уређивање политичких и „књижевних“ правитељствених листова. Жалосна повест Паве Милојковићеве излазила је прво у *Звезди* за 1899, и тада имала једну малу историју: директор једне гимназије у унутрашњости, познат иначе својом ревношћу у подизању споменика и династичношћу којом је растерао цео завод, у једном наступу моралности, забранио је у својој гимназији растурање *Звезде*, да се *Циганчетом* не би тровале душе поверене му младежи! Уредништво Мале Библиотеке, која иначе необично потсећа на какву рђаво снабдевену телалницу, васкрсло је из заборава ову приповетку, сметнувши с ума да каже одакле је узима.

Циганче се састоји из два дела: једне идиле, у роду сеоских мачванских еглога којима је г. Јанко М. Веселиновић дошао до лепога књижевнога имена, и једне моралне трагедије разривенога варошкога живота, који је, као што сваки зна, прави пакао према рајском и чистом животу сеоском.

Идила се збива у Богом благословеној породици честитога абаџије Стојадина. То је човек старога кова, савршен, како само патријархални Србин може бити, бар код наших сеоских приповедача; он још упорно носи чакшире од шајка, копоран, фермен, „а празником прави турски трамболас“. Разборит је, озбиљан, достојанствен, писмен и чистунац, но мало и „лола“. Његова жена, Христина, прилично млада и лепа, вредна је, смерна,

одана мужу, „јер јој је импоновао својим достојанством“. И од таквога реткога оца и матере морала се родити и узорита кћи. Пава, „Циганче“ („с тога што беше онако црнпураста отац је, још док мала беше, прозва циганчетом“), чиста је душа, чедна, не знајући „на чем жито расте“, смерна, мила, сањалица, озарена лепотом и добротом, Милица са дугим трепавицама из народне песме, једна од оних „белих ћерп снова“ песникових, које млади људи снивају када им је осамнаест година. „Она је вазда идејалисала о шуми, цвркуту тичијем, маленој белој и чистој кућици“. Какав се блажен живот водио у тој лепој породици! У спротињском стану све је било као снег бело, орибан патос жутио се као ћилибар, сваке суботе и дане у очи празника горело је кандиоце пред светим Димитријем, а „испод иконе кита босиљка везана црвеном траком што шири неки побожни мирисави дух по собици“. Вечером „из маленог стана тек се извије лепа српска севдалинка, пуна душе и срца, пуна весеља и небриге као да му пева онај што му девети витао исима меље...“ И над том оазом у блату и беди Београда, „над својим домом лебдео је Стојадин као анђео са пламеним мачем“.

Али, и поред тога што се „Бог брине и за маленог црвића“, и поред арханђелског пламенога мача Стојадиновога, ведро небо над њима се провалило, и гром је ударио у ту богоугодну кућицу. Сатана се овде јавио у виду једнога секретара министарства, једнога од оних многобројних и фантастичних секретара министарстава београдских, који попуњују шематизме, платне спискове и срца „добрих партија“ престоничких. По свима правилима галантерије каквога посетиоца балова код „Дуда“ или „Чешке Круне“, секретар је почео опсађивати анђеоску Паву, и мало по мало, погледима, уздасима, стисцима руке, „идејалним“ и „појетским“ речима, домамио је на Ткалиште, код једне од оних славних београдских „тетака“, и тако моћних својим везама, да се пре папа у Риму може оборити но стати на пут њиховој страхо-

витој радњи. Из те несрећне куће, Пава је отишла преварена, упропашћена, и не смејући изаћи на очи честитим родитељима, побегла у Смедерево, ступила у путујуће глумице, пропила се, запатила грудну болест, и на послетку са паробродскога штека у Београду скочила у Саву. „Јадна таква покварена девојчура!“ рече јој као надгробну реч симпатични секретар, опште уважени грађанин, одличан чиновник и стуб друштвенога морала.

У првом делу приповетке било је и сувише ружичасте боје, у другом делу је толико црне, да би рекао човек да је овај наш филишћански Београд гори од Содома, и да су људи такви злочинци да земља треба да их прогута или огањ небески сагори. У почетку, врлине у свом сјају своме, на свршетку порок у свој гнусоби својој; тамо мирис од босиљка и тамјана, овде тежак задах на теревенкама од проливене вина и љутога дувана; тамо „рајске душе“, како би рекао г. Веселиновић, „од срца к срцу“, овде углађени зликовци у великој разбојничкој јами што се зове Београд. Први део је сеоска идила, какве су биле оне прве „Слике из сеоског живота“, други део једна груба, претерана слика варошке покварености, нешто налик на *Београд иза кулиса*. И исто онолико колико буни она ружичаста слика Стојадинове породице, исто толико буни и онај други део својом претераном, наивном ругобом.

Ми немамо начина да проверимо истинитост сеоских приповедака Г. Јанка М. Веселиновића. Оне нам се допадају онакве какве су, са њиховом свежином, простом лепотом и нежношћу према људима, са оним мирисом свежег покошенога сена и нечим што помиње на онај тајанствени мир на селу, у ноћном часу, када се из даљине чује шкрипање сељачких кола и дуго, тужно извијање двојница. Али када нам се слика београдски живот, који ми познајемо, ми више не примамо на веру, и не допуштамо да ова београдска приповетка, писана са ве-

ликим претенсијама на натурализам, уопште и има реалистички карактер.

Зар у Београду, који је једна велика паланка и где се зна шта ко вечера, зар у Београду да један млад и виђен човек отпочне тако опасну игру са младом девојком, пред очима друге богате девојке коју мисли узети? Млада господа и сувише воде рачуна о каријери и миразу да би себи дозволили та скупа задовољства која траже стари и извеђбани богати „познаваоци". Па они састанци секретара и Паве, усред бела дана, у *дубинама* парка министарства финансија, „на једном склонитом месту!" Вреди прочитати тај поетски опис „финансијског парка", његових „дубина", сеновитога дрвећа кроз које једва сунце продире, дубоку тишину коју једва нарушава цвркутање тичица! Рекао би човек да се налази у америчким прашумама, или на оном срећном океанском острву по сред бујне тропске вегетације, где су Павле и Виргинија гукали своју младу љубав! А ми остали смртни без песничке маште знамо да је „финансијски парк" таман толики као једна овећа башта, и да га тешко и каплари из коњичке касарне преко пута употребљују за своје љубавне састанке. То потсећа на ону априлску шалу једнога београдскога листа, како су се у општинском парку на Великој Пијаци појавили хајдуци. Па оно ступање Паве у позоришну дружину у Смедереву. Чим је дошла у Смедерево, нашла је на улици управитеља и управитељку, који се вајкају што је „трагеткиња" отказала да игра Вукосаву у *Боју на Косову*. Истим случајем, Пава је само тај комад гледала у Београду, исто вече игра и заноси смедеревске пријатеље уметности. И како брзо иде оно њено котрљање на ниже, у све дубље и дубље блато. И ко да верује како она, „путујућа", „била је богата, имала је и бацала". Клео де Мерод и лепа Отеро у Крагујевцу и Смедереву! После свега, зашто не и то!

Што је можда најјаднији у целој приповетци то је онај стил којим је написана. Не тражи се од Г. Веселиновића неко „уметничко писање" врло мо-

дерних писаца, нервозан, сликарски, одабиран стил; на крају крајева, прост, јасан и природан, *свој* стил остаје за данас најбољи. Али има извесних псевдо-књижевних стилова, пуних поабаних фраза, избледелих клишеа, неискренога лиризма, којима не сме да се служи један књижевник. Случај је овде врло прост: Г. Веселиновић је имао свој свеж, ведар и топао стил, прилагођен предмету, којим је писао своје сеоске приповетке. Још овде има трагова од тога старога, доброга стила, када Стојадин вели „Помози благи и јаки Боже, и света славо моја!“, или речи сељака на смедеревском друму, несрећној девојци коју налази мртву уморну и срушену на росној трави: „О брате, како си то!... Не ваља никад да човека бије ведрина!“ Варошки живот га је пореметио, он је изгубио потребну равнотежу и уметничко осећање складности, и у описима београдскога живота стекао нарочити стил којим се пишу скандалне кронике па трећој страни вечерњих листова. Г. Веселиновић зна да треба писати „парфем“, али не осећа како је којешта рећи да једно двориште личи на *меницу*, како је смешна парафраза „скренула с пута чедности“, и како је мало књижевно рећи: „Љубав, та најнежнија мајка бедног човечанства, целива је својим жарким пољупцем.“ Још неколико цветића из ове ките: „Собице јој беху окићене неким дрангулијама које потребит човек никад купио не би.“ За женску моду налази ову пуну духа и оригиналности опаску: „Па како отмени беху ти гости! Све господа у цилиндерима и госпође у шеширима на којима по неки пут можеш видети по две тице или по читаву башту.“ А секретар, неодољиви секретар, Џингискан женских срдаца, слаткоречив као што је, говори као какав херој из *Катице Хајлбронкс* или *Сиротање Грете*, или, у добрим тренутцима, као јунаци из првих и рђавих новела Богобоја Атанацковића. Одиста, није вредело труда почети *Родитељима* и *Момчетом* па завршити *Циганчетом*, и није било потребно звати се Јанко Веселиновић па написати ову жалосно слабу приповетку.

Јован Скерлић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Grčko-hrvatski rječnik za Homera, Herodota, Sofokla, Ksenofona, Platona i Demostena, koliko se čitaju u školi. Priredili M. Žepić i M. Krkljuš, kralj. gimnazijski profesori. Zagreb (1903). 12°. стр. (VII+) 946. Цена је књизи укоричено ј у платно 6 круна.

У предговору кажу писци: „Како је већ дуго велики грчки рјечник распродан, а нови још није изашао, то су потписани на позив накладне књижаре Л. Хартмана (St. Kugli) израдили овај грчки рјечник, који обухвата само оне класике, који се у нашим гимназијама читају, наиме: *Хомера, Херодота Софокла* у цијелости, од *Платона*: Апологију, Критона, Горгију, Протагору, Федона, Симпозион, Еутифрона, Лахеса и Менексена, од *Демостена*: државне говоре и говор о вијенцу, од *Ксенофона*: Анабазу, Кирупедију и Успомене на Сократа." За тим кажу г. Ж. и К.: „Код израђивања овога рјечника служили смо се *поглавито* овим дјелима: Dr. G. E. Benseler, Griechisch-deutsches Schulwörterbuch. 11-te Aufl. von Dr. A. Kaegi. Leipzig. Teubner. 1900., према којем смо и удесили наш рјечник." Ту се онда набрајају понајвише школски речници за напред поменута дела. За Платона су употребили само „Krafft-Ranke's Praeparationen zu Platons Apologie, Kriton, Phaedon, Protagoras. Hannover. Goedel." За осталих пет напред поменутих дела Платонових не кажу шта су употребили и како су знали, које ће речи изоставити из Бензелерова речника, јер су г. Ж. и К. скратили Бензелеров речник изоставивши од прилике једну трећину или четвртину речи, њихову етимологију, нека значења и друге неке ствари, које им нису требале.

Можда ћу другом приликом више говорити о овом

речнику, а сад ћу поменути само *неке знатније* недостатке.

Врло је знатна погрешка то што су г. Ж. и К. садашње време грчких глагола преводили сад нашим *имперфективним* глаголима, сад *имперфективним* и *перфективним*, сад опет само *перфективним*, а из школске је граматике познато, да је само прво истинито, н.пр *διδόναι* = „1) *давати, дати*, даровати, подијелити, поклонити, опростити." Осим глагола *давати* све је остало погрешка. Оваких погрешака има по свој прилици неколике хиљаде, јер их има скоро код свакога глагола. — Знатна је и то погрешка, што су атички контраховани глаголи писани као и у другим неким речницима у облицима на *-έω, -όω, -άω*. Таких облика нема у атичком дијалекту (изузетак је неколико глагола на *-έω*), него су понајвише *измишљени*. Читалац има право да пита те лексикографе, одакле им н.пр. облици *δουλόω τιμάω* и т.д. *У тумачењу* облика речи биће мало погрешака н.пр. није истинито „*ἕτερος* 3 у кразн с чланом *ἅτερος*", или код *ἀετός*: „ion. и poet. *αἰετός*." *Αἰετός* је облик *атички*, а налази се и у у најновијим издањима н.пр. у Ксенофонта Anab. I, 10, 12. VI, 5, 2. (Gemoll, Teubner 1901).

У значењу речи има много погрешака. Скоро сва рђаво преведена места у Бензелерову речнику, ако се налазе у г. Ж. и К., остала су непоправљена. Број се погрешака повећао у превођењу н.пр. *γναφεύς*=„Walker, Tuchscherer" (Benseler), а у овом речнику=„сукнострижа" м. ваљар (који ваља сукно). *λεύκη*=„die Weisspappel" преведено је „бијела топола" м. само *топола*.

Недостатак је код г. Ж. и К., што су свуда изоставили *етимологију* речи, а потребито је не само да н.пр. код *λεῖμμα* стоји *λείπω*, код *γράμμα* глагол *γράφω*, него да н.пр. код *ἕξ* стоји лат. sex (па и нем. sechs), код *ἄγκυρα* лат. ancora (па и нем. Anker). Ово је потребито по првом правилу о *удруживању мисли* (о „асоцијацији идеја"). По истом је правилу недостатак, што у овом речнику (као и у многим другим речницима грчкога

језика) нема ни мало *синонимике*. Opposita се скоро нигде не помињу. Доста је и речи *изостављено* н.пр. *ἀγγήιον* Herod. IV. 2, *ἄϑηρος* Herod. IV, 185, (*ἡ αἰγέη* Herod. IV, 189), *ἀνάκρισις* Herod. III, 53 и VIII, 69 (на оба места у тексту: Dietsch-Kallenberg) и т.д. Све четири се ове речи налазе у Бензелера, те код прве, друге и четврте стоји „ion“, =јонски т.ј. у Херодота.

Све би се напред поменуте ствари могле узети у речник па да се готово ни мало не повећа, кад би се из њега изоставило оно што није *истинито* и друге неке *непотребне* ствари, н.пр.

а) Могла би се изоставити многа незнатна властита имена као Ἀβροζέλμης, Ἐπισϑένης, Κηφισόδωρος, Κηφισοφῶν, и т.д. Ни једне ове речи нема у Бензелерову речнику, који је два до три пута већи од овога.

б) Требало би изоставити многе облике, које су г. Ж. и К. узели из Бензелерова речника, а нема их у 6 у натпису поменутих писаца н.пр. *ἰσαίτερος*, *μεσαίτερος*, *ἐμήμεκα*, *ἀλήλιφα*, *ἀλήλιμμαι* и т.д. (Керн, већа грамат. 1895, стр. V—VI).

в) Треба изоставити правилне облике у деклинацији и у конјугацији н.пр. код *πόλις*, *παλαίω* и т. д.; у речи средњега рода као *τὸ γένος* могу се изоставити свршеци у генитиву сингулара *εος*, *ους*.

Осим поменутих недостака у *методу*, који су постали тиме што су неке знатније ствари изостављене, има и других, н.пр. казује се много *различних* значења речи без примера као код *περί* „c acc. око, около, у околици, у близини, уза што, уз кога, код, у, о, по; дињем чега.“

И у *језику* има овде онде погрешака н.пр. „из акантова дрвета“ (код *ἀκάνϑινος*) м. *од* ак. др. — „*ϑυρόω* као вратима провидјети“ према нем. versehen. — „*платно* глатко стрићи“ (код *ξύω*) према нем. glatt scheren, а у нас то нема смисла. — „син Дарија и Атосе“ (код *Ξέρξης*) м. Дари*јев* и Ато*син*. — „под свирком“ (н.пр. ићи) (код *ὑπό*) и т.д.

Штампарских погрешака има мало н.пр. код *ἄγαμος* стоји *удат* м. *неудат*. Хартија је *добра*, а штампа врло лепа. За ученике, који ће читати само 6 поменутих писаца, овај је речник без сумње згоднији и знатно јевтинији него што је био онај рђави превод Шенклова речника (1875. год.).

В. Ђерић.

Нешто о филоксери, њеном дејству и средству за сузбијање. Белешке из винодељства. Написао Благоје Милановић, путни наставник виноградарства. В. Градиште. 1903.

У овој књижици, формата џепног календара, изнета је, на 9 уоквирених страна, нова теорија о начину како филоксера доспева до корена винове лозе. По тој теорији потребно је због велике, од писца запажене, нежности те сићушне вашн, да ветар љуља чокоће — што започиње чим се оно заодене лишћем — те да се око њега направе рупе. А да би филоксера преко тих рупа могла да доспе до своје крајње мете, до жила винове лозе, још је потребно да се и око њих створе празни простори. И ово бива, ради спаса рода филоксерног, чудотворном моћи ветра, само што он, наравно, не може и жиле тако јако да љуља, али у накнаду за то тегли их и тиме се око њих стварају они празни простори.

Уочивши тако ту слабу страну филоксерину и држећи се непрестано Вукова гледишта „пиши како говориш“, писац, да би „искористио“ и практику, стручно развија и даље своју теорију, и пре но што је ластином сликом довршио текст, долази до ноучне дилеме: или отклоните стварање рупа око чокоћа, или, кад већ не можете ветар задржати, спречите љуљање чокоћа, ако хоћете винограде да сачувате од филоксере. Оно ћете прво постићи подизањем винограда домаћом лозом на живом песку, а за друго сто вам угледна примера у

старим османлуцима који се држе само зато што су круто везани уз диреке.“

Само још да је пала срећна идеја да се и чокоће у винограду може „круто“ да веже за притке, па бисмо комотно могли да напустимо скупо и заметно подизање винограда на америчкој и да се вратимо нашој домаћој лози. Ову идеју ми ћемо крити од страног света, све докле нам писац, по угледу на своје старије колеге по фаху, даље не развије своју теорију, прво у „Још нешто о филоксери“, по томе „Опет нешто о филоксери“, и најпосле доврши у „Све о филоксери“, и док великоградиштанска штампарија Отона М. Драшкоција на доколици не одштампа.

Н. Р.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

У шестој свесци „Летописа“ за ову годину, завршена је расправа г. Јована Скерлића о Богобоју Атанацковићу. Г. Скерлић сматра Атанацковића за једног књижевника који је интересантан поглавито са своје улоге у историји наше књижевности. На граници између две епохе, — епохе Видаковићеве и епохе Игњатовићеве, — он не припада ниједној од њих потпуно. Од прве је задржао укус за романтичним, а од друге је примио интересовање за савремени живот, и онда је писао приповетке „из живота“, које су биле исто тако немогућне и наивне као и историјске бајке Милована Видаковића. Његове се приповетке, већином, окрећу око једне љубави, обично „несрећне.“ Његови су јунаци лепи а несрећни младићи, који због чега било нису добили ону коју су волели, па блуде кроз живот неутешни за навек. Г. Скерлић умесно примећује да је Атанацковић описивао своје јунаке угледом на јунаке Бајронове, — бајронизам је онда још био у моди, — али каква, иначе, разлика између његових јунака и Бајронових! Његови су јунаци велика деца, чије се све „разочарење“ састоји у несрећној „првој

љубави“; они нам изгледају управо смешни, кад видимо да не могу да преболе оно што је цео свет преболео. Бајронови јунаци, међутим, то су људи који су се већ свега науживали, за које љубав нема више никакве тајне нити дражи, и који су несрећни стога што су сва уживања живота исцрпли за неколико година, „потрошивши своје лето још у месецу Мају.“ Њихова суморна пресићеност, њихова пуста и охола меланхолија, њихова очајна бездушност, њихов цинизам и њихова досада, све се то таман толико разликује од наивне сентименталности Атанацковићевих јунака колико један енглески лорд од једног фишкала у Баји. Г. Скерлић истиче како се у Атанацковићевим приповеткама „љубав према народу“ једнако меша са „љубави према жени.“ Један његов јунак каже да има „два идола“, и да су ти идоли „његова народност и његова љубазница.“ Тешко је рећи како би се у практици могло једновремено служити двама тако искључивим идолима; код Атанацковића идол „народност“ мора да се задовољи преостацима од жртве која се приноси идолу „љубазници“. Тај његов јунак с два идола гине у борби за народ тек пошто је, и управо зато што је страдао у љубави. Он се баца на патриотизам из љубавног дерта, као што се други из љубавног дерта одаје на пијанство. Овај еротички патриотизам изгледао је Атанацковићу врхунац душевна благородства, а нама данас изгледа сасвим неозбиљна ствар; најбољи доказ колико је спромах Богобој далеко од нас... У оно време кад су у нас филолози држали критику, Атанацковић је био цењен и прецењен због тога што је, језиком својих последњих приповедака, стајао на Вуковој страни. Г. Скерлић покушао је да га оцени с чисто књижевног гледишта, и онда је изашло да један данашњи читалац не може наћи у његовим делима готово никаква уживања. Ми мислимо да је дошло време да се и остали наши писци подвргну таквој књижевној критици: тако би се може бити обелоданило, да су нам неки од Вукових противника много ближи по осећању и мишљењу него толики од његових присталица, који су нам блиски само још по свом језику, и ни по чему више.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

— Изашла је 152 књ. Рада Југословенске Академије, у којој Др. Иван Штрохал завршује своју расправу „Појав власности у данашњој правној науци“, Др. Дане Грубер износи „Борбу Лудовика I с Млечанима за Далмацију“ (1348—1358), а Р. Строхал, један од добрих познавалаца зачавкаских и кајковских дијалеката, описује данашње локварско наречје (у речком приморју).

И у последњој свесци *Гласника земаљскога музеја* у Босни и Херцеговини има неколико интересантних приложака српској историји: *Бан Кулин и његово доба* (Др. Фран Милобар) и *Приноси повјести Пољица* (Алфонз Повић). Сем тога вреди поменути и чланак Др К. Штајнера. Босанска народна медецина.

Две песме г-ђе Р. Ст. Попове. — Симпатична бугарска уметница, које се Београђани врло пријатно сећају, госпођа Ружа Ст. Попова послала је нашем уредништву две песме, с напоменом да их објавимо ако нам се свиде, и да их у том случају и језички дотерамо. Ми обе песме, које су лепе и по песничкој мисли и по многим појединостима, доносимо врло радо; али их објављујемо без икаквог дотеривања што се тиче језика. Стихове је врло тешко — у овој нарочитој прилици можда немогуће поправити. У сваком случају извесно је да би при поправљању они изгубили ону непосредност, ону свежину садржине и облика, која је њихово несумњиво обележје. — Зато што их нисмо језички дотерали, ми их доносимо у овој рубрици, и ако би им место било у рубрици песама.

Туђинац.

Из стране далеке где шире се палме
И миртове гране,
Оданде и лотус пресађен је био
У северне стране.

И био је лотус најкрасан међ' цвећам'
Код туђијех људи,
Ал' север му није сагревати мого
Те широке груди.

И бајан му мирис, под росицом бистром
Шта лишће му лије,
Као да шапуће у жаркоме срдцу
Да тугу он крије...

А ноћ кад наступи и небо задрема,
Међ умукло гране
За јужнога сунца, усамљен, кроз сузе,
Он сања док сване.

*

Од истока већ се зора руди,
Из сна сладког славујћ се буди,
На постељи дева красна лежи,
Санак чека, а санак јој бежи;

Морно око заклопит' се неће,
Вене зрце кô јесено цвеће;
Мисле њене броде у даљини,
Где јој љубав живи у туђбини.

Сумња тужна младо срце дира,
Сумња више не даје јој мира...
Чекаће га ма и целог века.
Ал за сумњу нема, нема лека!

Софија 1903 г. Ружа Ст. Попова.

Преглед радова на славистици. — Руска је Академија издала као засебно издање књигу: „*Славистика* у 1901 год. Систематски преглед радова на језику, литератури, етнографији и историји." Лањске је године издала Руска Академија први пут такав преглед, у који су биле унесене само оне расправе које су штампане у различним часописима. Ове је године програм проширен. У овај су преглед ушле и засебна издања и расправе из часописа, којих је ове године прегледано око три стотане. Најбоље је обрађен пољски одељак. И овоме прегледу морамо, на првом месту, то замерити, што се у њему и ове године не находи руски одељак. Како, колико нам је познато, ни Руси немају годишње библиографије научних радова који код њих излазе, било би и за њих, а још више за нас, остале Словене, врло корисно кад би у ову словенску заједницу ушли и они. У прегледу има и непотпуности и грешака, али је и једно и друго неизбежно када се овакав посао ради на једном месту. Свима који се баве ма којом националном словенском дисциплином ми препоручујемо ово издање.

Нове песме барона Детлева Лилијенкрона. — После дугога ћутања усудио се, пре отприлике тридесет

година, барон Детлев Лилијенкрон, ударити у своје жице, један од првих у Немаца. То су били сасвим нови гласи, други него дотле. Многи су од оног доба казали свој суд о младој лирици, многи покудили и осудили, а многи похвалили и ковали у звезде. Историска перспектива на њу још није успостављена, и ако кажу да је умро натурализам, из којег су поглавито израсли модерни немачки лиричари; али осим хвале која припада свему што се из себе подигло, дозвољено је и, пре утврђене вредности, одбити једнострану осуду од нове лирике. Изгледа да је Лилијенкрон свима најсимпатичнији. Он је просуо пред свет песме разне вредности, и многи му саветују да, већ кад не може да не пева и којешта, остави то у чекмеџету; а многи га бране и мисле да ради оне друге половине или једне четвртине збирке пристоји погледати кроз прсте на целу књигу. И заиста, песме које је песник испевао себи за ћеф, а немају дубљег корена, не могу нам стајати на путу, кад хоћемо да уживамо у онима које нам срцу говоре: прелистаћемо два три листа или више, па опет стати; — лиричари то захтевају и заслужују. И нова збирка Лилијенкронових песама шарена је као и све остале и као њен натпис: „Шарени плен“ (Bunte Beute). Нежне, чак сентименталне песмице, па страсни изливи, обесни скокови маште, па песма о старој блудници у селу, ређају се једно за другим, везано и невезано; карактеристично је, да песник, сада већ у шездесетим, ма о смрти и мртвачком ковчегу певао, не пушта ни за тренут живот из руке, већ кипти снагом страснога младића. Има ту и лоших песама, Лилијенкронових бесмислица; преко њих ћемо, како рекосмо, прећи.

ЧИТУЉА.

Теодор Момзен. — Првога новембра ове године умро је један од највећих историка немачкога народа *Теодор Момзен.* Име Момзеново тесно је везано не само са немачком науком, него и са историјом целокупног развитка немачке културе и немачког државног живота. Своју литерарну каријеру почео је Момзен скромно са лирским песмама; наскоро после тога вртлог политичке борбе у 1848 год. захватио је и њега и он је узео активна учешћа у револуционарним борбама онога времена. Али наскоро после тога, он се сав предаје науци, — и ако је до краја века остао свагда у живом контакту са политичким стран-

кама и политичким људима. Он није био само сув научник, него се увек интересовао за све јавне, културне и политичке прилике и борбе; тако је често излазио на јавност својим отвореним писмима, у којима је заступао и бранио своје уверење.

Научни радови Теодора Момзена врло су разноврсни. Они се готово сви односе на светску историју римске епохе. Он је писао расправе из лингвистике, етнологије, етнографије, археологије, нумизматике и хронологије; писао је расправе о старим мерама за дужину и тежину, и о календару. Готово на свима тим пољима, његов научни рад ударио је прве основице и прокрчио је пута даљем њиховом развитку и напредовању. Исто је тако епохолан рад његов на историји Римскога Права, које је он први свео у систем. Он је уопште био ванредан организатор за велика подузећа. Монументалан резултат његовог прегнућа у томе правцу је велика збирка латинских записа (Corpus inscriptionum latinarum). Кад би се уједно издала сва његова дела, изнела би, редом пагинирана, око 25000 штампаних страна. Најпознатије му је дело *Римска Историја* у пет књига (без четврте).

Момзен је био слободоуман човек и свагда активан; велики противник сваке реакције; свагда искрен, чак и безобзиран. Сузбијао је на сваком кораку полутанство и шарлатанство у науци; био је неуморан на раду и подстицао је на рад све са којима је у додир долазио. Многи данашњи немачки научници спомињу њега са захвалношћу, њега као свога учитеља и многа научна подузећа постала су његовом иницијативом. Једна од највећих његових врлина била је што је до краја свога живота држао корак са развитком живота и са развитком науке. Био је особито пријемљив за све новије научне погледе и тековине. У једној само ствари остао је на оном становништву на коме је стајало немачко друштво у доба његове младости: био је уверен, и доказивао је, да су словенски народи неспособни за културу.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 12.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 7. — 1 децембар, 1903.

ХАЏИ-ПИПУН.

— Уранио хаџија! Како си? Јеси ли слатко спав'о? — викале су са свих страна и мале и велике дућанџије, кад би још из даљега опазили Хаџи-Пипуна како се лагано, климајући се и застајкујући на свакоме кораку, упутио кући. Турбан око главе обично му се одмотао, па му се један крај преко рамена спустио низ плећа, по зеленој, искушљаној и вином обојадисаној џуби и куцка га по боку, управо по ономе мјесту гдје провирује једна голема закрпа, пепељаста а не зелена, пошто хаџија није имао при руци истога платна, него употребио друго које му се, случајно, задесило у џепу. Ни антерија му није била у реду, него се раскопчала, те се лијепо видила прљава кошуља испод ње и мрке, мршаве и космате прси. Иза распасанога, на кајише поцијепанога паса, испадали му печени кестени и суве шљиве, којима је мезетисао уз пиће, а дуга, од чохе сашивена духанкеса, што му вазда висила о бедри, спустила се на ниже и готово пала по земљи. Дугачки тур од широких, блатом упрљаних чакшира, што му спале готово до пупка, мало да не мѐте по тести, а лабави тозлуци, рђаво закопчани, лапћу му око нога. Постуле је ријетко носио, нарочито кад је кишовито вријеме. Тада је волио објесити их о бедри, управо поред духанкесе, да му висе као фишеклије, а он је газао бос, ста-

рајући се непрестано да избјегне велике локве и опет, као уз пркос, наилазећи на њих, те је морао, хтио не хтио, да их прегази. Лице му било жуто, подбуло; велике, као у чуду избуљене очи вазда помућене, а густа, црна брада неочешљана, препуна духана и ситних мрвица од хљеба, или кестењских љуспина. Хаџија је ишао, не одговарајући ни на чија питања и не освр*ћ*ући се ни на коју страну. Мислио је једино на се и пазио да му што не запне за ногу те да не посрне.

Хаџи-Пипун није од шале прозван „Хаџијом", као што често прозову некога који није крочио из Мостара даље од мостарских крава. Он је збиља ишао у свештену Меку и поклонио се Гробу Пророковом, а био је уз то и један од најимућнијих ага шехерских. Некада, отрагу петнаест година, нико није смио ни помислити да се нашали с њиме, нарочито у оне дане кад му се издизао на леђима големи, топли ћурак, а испод њега звекетала оштра, крива димискија, блистале се срмом оковане главе малих пушака и мерџанима окићен држак великога ножа. Не! Тек откада му је омилило пиће те почео свраћати у механу и пожутио у лицу као пипун[1]), усудио се неко да га тако назове. Тај му надимак остао све до данашњих дана и све се гласније изговарао, нарочито откада Хаџија забаци оружје и поче се без њега појављивати.

Хаџи-Пипуну није ни дошао до ушију тај надимак, а ако је и дошао, правио се као да га не чује. Њему није стало било до свих грдња душманских, као што му није било стало ни до савјета или пријекора пријатељских. Он се управо клонио пријатеља и за јединог, правог и вјерног јарана сматрао је Николу механџију, с којим се није хтио ни свађати нити растављати. Николина механа била је као његов дућан, а Николина кућа, његова кућа. Он се није знао наљутити ако му је које Николино дијете прикачило за турбан лисичији или зечији реп, нити се наљутио чак ни онда кад су му, кришом, пустили,

[1]) Диња, Zuckermelone.

кроз подеране чакшире, на голо месо пуну шаку коњских муха. Љепота је једна била видити како он и Никола сједе један према другоме, испијају ракију и бистре свијетску политику, дијелећи земље и царевине сваки по своме ћеифу. Никола снћушан, мршав, црвен у лицу, са кукастим носом и јастребастим очима, што му некако чудно сијевале испод уског, улупљеног чела, а Хаџија жут и онако вјечито зачуђен и забленут, па размахују рукама један према другоме и, непрестано сједајући и устајући, намећу један другоме своје мишљење...

Никола чак није трпио ни да га когод други *севтелејише* прије Хаџије. Стога није хтио ни отварати механу прије онога доба када је засигурно знао да га Хаџија чека, чучећи мирно пред механом и пушећи цигар. Кад год је Хаџија отворио севте, било је доста пазара! Тек ако су када, у вече, препили ракијом и Николу у ноћи почела морити жеђ, коју опет ничим није могао загасити осим ракијом, тада није могао чекати на Хаџију, него је севтелејисавао сам себе. Узме грош за појас, узме кључ и отвори механу.

— Добро јутро, Никола! — викне из гласа.

— Бог ти помог'о, Никола! — одговори сам себи.

— Дај ми ту за ђрош ракије!

И спусти грош у шкрабију, а прихвати за боцу и, онако без мјере, почне гасити жеђ...

Рачуне између себе свиђали су уз тргање[1]). Све грожђе из својих винограда Хаџија је продавао Николи и тиме, обично, отплатио свој дуг који би, кроз годину, прилично порастао. Тада је он први и пробао ново вино Николино. Чим се преточи и обојица сиђу у подрум те констатују да се „може пити“, Хаџија лагано пође од бачве до бачве и обично се заустави код једне од три товара.

— Дина ми се ја не одмичем од ње док јој не куцнем у дно, — рекне мирно.

Никола је већ знао да се то не порiче. Слегне

[1]) Берба грожђа.

раменима, осмјехне се и одмах наређује чељадима да снесу у подрум: два јастука, један душек и један јорган. Хаџија све то простре и уреди, сједне поред бачве, па отпочне пити.

— И јело да ми се доноси овди! — вели.

— Доносиће се, — одговара Никола.

И, тек након два мјесеца, бачва се потпуно испразни и Хаџија се одмакне од ње смрдљив, прљав, неумивен, неуређен, — страшан. Лагано, као пребијена мачка, измилио би из подрума напоље, на чист ваздух и, оборене главе, кренуо се кући...

Мамурлук иза овога разбијао је Хаџи-Пипун ракијом и џумбусом. А џумбусао је у својој сопственој кући, у дугачкој, пола травом обраслој пола ситно калдрмисаној, авлији, насред које се ширила огромна, стара мурва, ограђена широком, лијепо и укусно озиданом, округлом софом. Наравно да ни ту није смио бити без Николе, а да буде веселије, звао је и тројицу млађих, на далеко прослављених Цигана, са зурлама и дахирама, те би сви засјели по софи и око софе, метнувши преда се три-четири овеће боце, препуњене ракијом и неколико кисјелих краставаца за мезе.

— Ждралине, хајде се испењи на мурву и окити је свићама! — викнуо би Хаџија своме најстаријем сину Хасану, кога је од милоште прозвао ждралином, јер је необично волио да свој кућној чељади издијева имена.

Хасан се, без поговора, пентрао на мурву и, више него стотину малих, лојаних свијећа, учврстио би на гранама мурвиним, па их запалио. Тада је изгледало као да сва мурва гори, а авлија се свијетлила у ноћи, као усред бијела дана.

— Сад цвирајте, никакви синови! — подвикнуо би Хаџија Циганима и, загрливши Николу, натегао би боцом.

Овај Хаџијин теферич привлачио је силу гледалаца. Комшијска дјеца пењала су се по крововима, по зидовима и по својим мурвама и задивљено отуда посматрала све, а око врата врзла се непрегледна гомила

свијета, — без разлике вјере и народности, — па се све то гурало и тјескало, да види чудновату хаџијнку *лимунацију*.

— Аман, хоће ли се он икад оканит' овога белаја? — забринуто се питали некадашњи хаџијини пријатељи, пролазећи некако постиђено његовим сокаком и кријући очи од свијета, као да су они нешто рђаво учинили.

— Мучно, — веле други. — Оно су га шејтани узели на своју руку и хоће да га одвуку право у џехенем[1].

Неки су предлагали, да би га требало тужити, па да га зафтије одведу у затвор и тамо науче памети. Али таких је било мало, а и они су се устезали, чекајући час када ће се ипак он сам поправити.

Тек кад му пуче по читаву шехару она брука са кадунама и кад људи очима видеше нешто што никада видили нијесу, онда се збиљски наљутише и закључише да са њиме треба енергичније поступати.

Ствар је била у овоме:

Хаџиница, Мејрима-ханума коју је Хаџија, — због пасије да издијева имена, — називао својом *Бедевијом*, родила му је још једнога синчића, *Зечића* како га он назва. Свијету је некако чудновато изгледало: откуд врве толика дјеца, кад Хаџија није много миловао да се састаје и шали са својом кадуном, те се и шаптало по штошта неприлично, али се она није обзирала на то, него је редовно рађала: сваке године по једно дијете. А кад се дијете роди, — макар било и десето, — мора се отићи срећној матери на *бумбарећ*[2] и на разговор. Неке кадуне, јаранице Хаџиничине, сматрале су, наравно, за своју дужност, да јој оду и да виде дијете.

Једнога јутра напунила их се читава соба.

По сећијама, по меким шилтама, узваљене на стамболске јастуке, поредале се једна до друге, као зг со-

[1] Пакао.

[2] Мубарек, честитање.

фром, па загледају породиљу, — која се извалила у крају, на мекоме душеку, — сркућу кахву и једу халву и улутму, што се жути насред собе, у великој тепсији-демирлији. Неколике запалиле и чибуке, опружиле их до насред собе и куцкају њима о широке таблице у које се искреће пепео. И распрео се жив разговор између њих! Колико их има, све добиле вољу за егленисање и свака говори у исти мах кад и друге, пажљиво слушајући и, чак, разумијевајући и њихов говор.

— Каква је оно галама? — запита Хаџија, који се случајно затекао код куће, своју старију ћерку, *Ашарију* названу, опазивши како је убрзала преко авлије, носећи у наручју двије велике боце, препуњене медовином.

— Бумбарећ, — одговори дијете, мирно. — Дошло пуно ханума на бумбарећ.

— Хм, бумбарећ! — окоси се Хаџија. — Какав ми је сад бумбарећ?... И кад је бумбарећ, што их боље не частите?

И, истргнувши јој боце из наручја, даде јој знак да се не миче даље.

— Причекај да долијем мало лившe медовине, па им носи! — рече.

Дијете застаде бленући по авлији и чудећи се, а он, лагано, не осврћући се, одгега у своју собу и добро затвори врата. Из старога, трулога долафа извади велику ракијску боцу, помијеша медовину са ракијом и том смјешом поново напуни боце намијењене кадунама.

— Сад носи! — рече, вративши се дјетету и пружи јој боце. — Сад је медовина фина!

Ашарија не одговори ништа, него пригрли боце и унесе их кадунама. Наточи свакој по пуну маштрафу и понуди.

— Аман, каква ти је ово медовина? — узвикну стара Хоџа Ибриктарева искапивши маштрафу. — Жестока је и чује се нечијем заудара.

— Није, дина ми, него је то љута медовина, — од-

говори Хаџиница, мигољећи се на душеку. — Ја сам је сама кухала, а стара је, па стога мало жеже.

— Рахмета ми бабина,[1] баш је лйпа, — потврди и Дуда мујагина, она што зна лијечити чељад од сихира, па напуни и другу маштрафу и поче пити.

— И слађа него друге!

— Љивше медовине још нисам пила!

И све све слошки нападоше хвалити медовину. Јадна Ашарија није се могла смирити, точећи им наново и додајући.

— Ах, к'о да ми муку са срца скида, — опет ће Дуда Мујагина. — Хлади ме некако у прсима, а загрива ми цріва. Ја, валахи, нећу друкчије, вего да донесете још дви боце.

Све одобрише. Хаџиници се чисто разведри лице од толиких похвала и она намигну Ашарији да наново донесе. Ашарија узе боце и опет пође.

— Ваља ли? — запита Хахија, поново излазећи преда њу.

— Ваља.

— Е дај да опет наточим!

Пошто су почеле испијати и из других боца, кадуне се распричаше још више. Једне се заговориле о разним стварима, чак и о оним што се само у четири ока причају; другима падоше на памет давно помрли сродници те поселе плакати; а двије млађе хануме стале претресати прошлост, прекоравајући једна другу како јој је севдалију преотела. Пријекори почеше бивати и оштрији, док обје не прихватише за туђе чибуке, те би зло било до их остале не разводише... Затим се развеселише и почеше пјевати. Загрлише се, примакоше се све једна уз другу, и отегоше на сав глас Алагину Љубу. Обузе их неки чудни рахатлук, милина нека!... Сасвим заборављајући на домаћицу, најпошље пођоше из куће, откривши лице и пребацивши фереџе преко рамена.

[1] Покоја ми очева.

Пјевајући изиђоше на сокак.

— Аман јараби, шта ли је ово? — гракну први Суле Ихтијар, опазивши их таке. — Откривене хануме у чаршији! . . . Ово ће се свит ђомбосати![1] . . .

— Аман срамоте! — заграјаше и други.

И прилетише људи са свих страна и силом почеше фереџама огрћати раздрагане кадуне, само да им око влашко лица не опази.

— Ди сте биле? — питаше стари Суле грдећи их и псујући. — Ди сте биле, јазук вам било![2] Ко вас је то урезилио?

— Липа ти је у Алаге Љуба... — одговараху кадуне пјевањем, отимајући се и почињући, по шести пут, пјесму изнова. Нити су слушале грдња ни пријекора.

— *Он*.. *Он*... Хаџи-Пипун! . . . Они хелаћ и нико други није! . . . — викну кривоноги Хусо берберин, и из све снаге удари се руком по челу.

— Он валахи! — потврдише сви.

— Сад окрен'о да нам брука женскадију!

— У рз[3] нам ударио!

Суле Ихтијар поглади се по оно неколико сиједих длака што их он називао брадом, а погледа у остале комшије.

— Ии, јазук вам било! — брекну и пљуну према њима. — Какви сте ви људи, кад 'накога динсузина ћувате, који је гори и од Влаха и од свакога! И Французи и Москови и Аламани поштенији су од њега! Он не слуша Курана ни свећевих беседа, веће окрен'о наопако мимо сву своју браћу. Па мало му је и то, веће, бива, хоће и друге да обатали, па још женскадију! Је ли ово икад ико видио, ако сте Турци, и зар ми не можемо овоме зулуму наћи ћаре?[4]

Сви остали дубоко уздахнуше, али нико не прого-

[1] Свијет ће пропасти.

[2] Срам вас било!

[3] Образ.

[4] Начина, излаза.

вори ријечи. Муцави Авдија једини хтједе нешто казати али како поче са словом „В...в...в...“ на њему и остаде.

— Веѓо ја сам смислио, да се одабере нас не'шес, па да одемо Нуман-ефендији, — настави Суле, не могавши да сачека Авдију. — Он нам је и кадија, а он је један добри ћојек, који живи по Курану и који је Алаху угодио, па му је дражи веѓо нас иједан. Па ја к'о велим, да ми одемо Нуман-ефендији, па да га салетимо, не би ли он отпиш'о ономе јарамазу[1] и к'о један свећев ћојек да му он даде насијат[2], те да се дозове тôбе[3].

— Тâ ти је још најпаметнија! — дочека Хусо берберин и поче отпасивати са себе мокру и упрљану берберску бошчу. — А ево ћу и ја поћи Нуман-ефендији, дâко нас не отпра.

И, изабравши још тројицу, Хусо састави као неку депутацију. Стави јој на чело Сулу Ихтијара, шапну му неколике ријечи, савјет некакав, па сви кренуше.

Нуман-ефендија био је ваљда једини човјек у шехеру кога су сви поштовали и за кијем нико није могао или није смио рећи рђаве ријечи. Дугуљаст, сух, мршав и жут у лицу као какав светац, у дугачкој, мркој џуби, мркој антерији и чакширама, држећи вјечито обје руке о појасу и идући оборене главе, као дубоко замишљен, улијевао је неко страхопоштовање и онима који га нијесу изближе познавали. Стари људи, ихтијари од осамдесет и деведесет година, опазивши га из даљега, отурали су чибуке од себе, дизали се на ноге и, дубоко се поклонивши, правили *теменах.* Он је био за многе најмјеродавнији судија, и бивало је парница које ни суд није знао разријешити, а Нуман-ефендија пресуђивао је и никад ни једна странка није отишла незадовољна испред њега. Било их је који су вјеровали да кроз ње-

[1] Зликовац.
[2] Савјет.
[3] Дозвати се тобе, смирити се.

гова уста сам Пророк проговара, па су га чисто обожавали, и тешко томе ко би се усудио да једном једитом ријечи погрди или обешчасти ту светињу.

Нуман-ефендија, по своме обичају, прелиставао је и читао *дубоке* некакве књиге, климајући се лагано на мекој шилти, када се врата од собе отворише и на њима се указа упреподобљени Суле Ихтијар, преклоњен до земље, понизно држећи обје руке на прсима. Иза његових леђа, некако плашљиво, провиривали су Хусо берберин и остали депутирци, па се укочили и не смију коракнути ни напријед ни натраг.

— Шта је? Шта вас је то допирало? — запита Нуман-ефендија, пошто се дуже времена правио да их не види и некако замишљеније буљио у књиге.

— Аман, дошли смо с једном да́вом[1] до тебе, — усуди се да проговори Суле, а, од некаква страха, оно неколико длака тресу му се, подрхтавају.

Нуман-ефендија спусти књигу и руком им даде знак, да уљегну.

— А каква је да́ва? — запита.

Суле се још једанпут поклони и загледа се у ћошу изнад кадијине главе, гдје се лелујала прилично дебела, ником недирнута паучина.

— Ама, ефендум, голема је то прича, — поче. — И ко ће све јаде опричат', што ји они хелаћ ради? Назвали су га Хаџи-Пипун, а паметније би било да су казали Хаџи-баксуз и Хаџи-шејтан... Валахи ако потира дуње к'о што је поћ'о, све ће се окренут' наопако и ђомбосаће се због њега ћитав дуњах[2]. Мало му је што он пије и што се никад не тризни, вего је сад поћ'о и друге баталити.. Шејтани су њега подмитили да им још коју душу у ђехенем одвуће...

— А шта је било? — пресијече га кадија, на не-

[1] тужба.

[2] Свијет.

како чудновато преврну очима, да се људи у мало не препадоше, мислећи, е ће издахнути.

Суле поче ломити прсте и снебивати се.

— Срамота, — рече. — Срамота прид тобом и говорити о томе... Данас му дошло неколико женскадије у кућу, а он ји некако опио, па женскадија побиснила, пребациле ферење прико рамена и овазиле[1] пивају кроз сокак, да се могло ћути до Стамбола... Ми скоћисмо да ји саулисавамо, а оне зинуше још више и липо нас још наружише...

— Па шта ћете му? — шапатом запита кадија.

— Липо ћемо, — дочека Суле мало слободније. — Ми смо, ево, дошли теби, да му ти одеш и да му кажеш нек се окани пића. Проћитај му још једном шта пророк пише, па му заприти да ћемо га отирати из наше вире ако не послуша. Кажи му све како ти знаш, јер ти умиш липо. Ако га ти не излићиш, неће нико други.

Кадија дубоко уздахну.

— Бојим се да му нема ли́ка, — рече. — Ја сам му поручив'о и досле, ама није служ'о...

— Послушаће кад му ти одеш, — упаде Хусо берберин, који је већ два пута покушавао да Сули прекине ријеч. — Кад тебе ви́ди, он ће се постидит', а кад му ти почнеш говорити, оставиће и пиће и све.

Кадија устаде и прошета по соби.

— Па пѐке,[2] — рече отегнуто. — Отићу му и окушаћу. Ако не одем, ђунах[3] ми је, а ако одем, севап је. Ви не казујте никоме ништа, а ја ћу му брже отић'...

Па, испративши све до врата, опет се поврати и поче се спремати за полазак...

Хаџи-Пипун сједио је на авлији под мурвом, изнио преда се кафез са канаринком, па, док је она пјевала, пијуцкао је лагано ракију. Недалеко од њега Ашарија

[1] Гласно.

[2] Па добро.

[3] Гријех.

је залијевала цвијеће, посађено испод сниских пенџера, а Ждралин је правио пушке од зовине и попијевао омиљену очеву пјесму:

Било вино, драга душо моја,
А ракијо моја ликаријо...

По авлији чепркале су двије голуждраве кокоши и гегао се један подебео пијевац, привлачећи се каткада до Хаџије и кљујући му око постула. Нико се, ни од чељади ни од живине, није надао незваноме госту и стога наста једна чудна граја, када се врата отворише и мирни, озбиљни Хуман-ефендија указа на њима. Ашарија цикну, испусти ибрик са водом и утече у кућу; Ждралин стрпа пушку у џеп и сакри се у зовину; а кокоши и гегави пијевац разбјегоше се, с дреком, куд које. Једини Хаџија остаде миран, нити се крену ни помаче, него мирно испи чашу и, као каквом старом знанцу, климну главом Нуман-ефендији.

— Аман, Аман зар то радиш? — као зачуђено узвикну ефендија и показа на ракију. — Зар тако раде прави Мусломани који мисле на душу и на други свит?

— Дина ми, ефендија, мени је лино и на овом свиту, — одговори Хаџија мирно, — и ја се за другим не јагмим[1], јер ми тамо неће бит' ни вина, ни ракије...

Нуман-ефендија залепи прстима нос, да не чује мириса ракијина, а главу окрену у страну да не слуша богохулних ријечи.

— Јадан синко, зар и' умиш наметније зборит', — узвикну. — Сви Правовирни, који вирују у драгога Алаха и у Суре Курана очима не могу да виде пића, а ти си севет[2] њега заборавио и на они свит и на све. А знаш ли ти какве су муке у џехенему и како се у нас о њему пива...

Џехенем је врло плах,
У њега ће сваки Влах,
Биће варен како грах...

[1] Отимам.

[2] Ради, због.

А и ти си пош'о за Власима, па ћеш стигнут' куд и Власи...

— Ефендија, сиди па запали, — прекиде му ријеч Хаџија и пружи му духанкесу.

— Нит' ћу с тобом сиднут' ни запалит', док ту ракију не дигнеш испред себе, — дочека кадија. — Ти си Хаџија један, видио си Ћабу и мjеста куд је Пророк ходио, па би ја мог'о сиднути с тобом к'о с братом, само ако бациш то шејтанско пиће.

Хаџија га погледа и осмјехну се.

— Е па дигнућу ракију, само ти сиди, — рече. — Сиди да егленишемо к'о људи. Дош'о си у кућу да ме научиш памети, па барем да те прочастим.

И, узевши боцу, оде у собу мирно, лагано се гегајући, као и увијек.

— Шућур Алаху[1], неће ми бит' џаба, — прошапта Нуман-ефендија, гледајући за њим. — Јопет сам учинио једно добро и јопет угодно Алаху драгоме, да ми љевши мјесто припреми у џенету.

Нуман-ефендија шаптао је још нешто у себи, благо се осмјехујући, када се поврати Хаџија. Сад се заогрнуо и ћурком, па једну руку држи под њим, на леђима, а у другој носи велику боцу, пуну ракије.

— Ех, ефендија, дедер и ти сркни мало овог пића, па да видиш како је слатко, — рече, пружајући боцу кадији.

— Јеси ли махнит, шта ли ти је? — зачуђено запита кадија, одгурнувши боцу руком.

Хаџија га мрко погледа.

— Нисам махнит, него хоћу да опроваш ово моје пиће. Видићеш да је љевше од твојих књига.

Нуман-ефендија устаде и тресну пешевима џубе.

— Отресам те се к'о шејтана, — рече полазећи. — Нит' ћу ти више у кућу, нит' нам више требаш у нашем шилету.

[1] Хвала Богу.

Хаџија стаде пред њега и запријечи му пут.

— Јок, ефендија, дина ми! Нећеш ти из моје куће непочашћен... Попи ову... боцу, па онда хајде.

— С пута, несретни сине! — узвикну ефендија дижући обје руке, као да га проклиње.

Хаџија извуче ону руку испод ћурка и показа малу пушку.

— Пи, ефендија, jȁли оде глава!

Кадија устукну три корака натраг.

— Јараби, јараби шта је теби? — запита уплашено.

— Ништа.. Хоћу да те частим, — одговори Хаџија. — Пи, jȁли те није!

И пружи боцу и силом је угура Нуман-ефендији, који се престрављен, једнако измицао натраг.

— Јараби, има ли ико да помогне? — опет започе кадија.

— Пи! — подвикну Хаџија јаче и напери пушку.

Нуман-ефендији задрхташе руке и прије, него је спуштен прст на ороз, он наге боцом. Отпи.

— Ваља ли? — запита Хаџија весело.

— Не ваља.

— Пи још, па ће ваљати!

И опет напери пушку.

Нуман-ефендија натегну опет. И овај пут не учини му се тако отпадна. У ономе страху као да му ракија ули мало снаге и крв као да му се загрија. Чисто осјећаше како му румен удара у образе а у прсима га нешто грије, па угодно, лијепо... Нуман-ефендија, гледајући у пушку, гуцну и трећи пут, не чекајући заповијести.

— Посикле су ми се ноге од страха, — застења. — Сиднућу.

— Сиди, — мирно одговори Хаџија. — Сиднућу и ја, па да пијемо к'о људи....

Када су, испред акшама, Суле Ихтијар и остали чекали кадију да изађе те да га запитају за Хаџију, помоли се он уза сокак, распасан, прљав, пијан као сјекира. Посрћући тетурао је час уз један а час уз други

зид и мрмљао нешто полугласно, неразумљиво. Једна постула спала му с ноге и остала у сокаку; од џубе само му један рукав остао на руци, а други му виси и, са оним другим крајем џубе, вуче се по тлима.

— Ефендија, какав си то? — дрекну Суле, прилетивши да га прихвати испод пазуха.

— Пиће... липо цвиће... — смјешкао се ефендија... — а ракија... аџија... хе, хе, хе...

— Пипуну и нема лијка, — дубоко уздахну Суле Ихтијар и погледа по осталима...

А Хусо берберин дочека:

— Ама ко ће сад излечит' ефендију?

Свет. Ћоровић.

МРТВИ ЖИВОТ.

(3.)

IV.

Некако иза половине службе уђе плахим кораком у цркву школски слуга Дамјанов, још младо безбрко момче, с јаким вилицама, погледа престрављено према Дамјану и пођe му ближе. Дамјан баци око на њега и, видећи његов престрашени изражај лица, пребли једи као папир — а и онако је био блијед — глас му затитра, у почетку, у грлу, он хтједе ипак да пјесму, макар и силом, настави, али га нешто стегну, и он не могаде да истјера из себе гласа, већ као неки јецај, а онда сасвим престаде. Слуга прошапта испрекидано, као да се и њему каква несрећа догодила: „Господине... умрпе!...“ Дамјаново лице постаде зеленкасто-жуто, и осјећао је као неку маглицу у глави. Поп извири из олтара да дозна узрок зашто је Дамјан прекинуо пјесму, па, видећи његово лице и уз њега слугу, схватио је одмах шта се догодило и настави службу не чекајући на Дамјана. Дамјан Дамјановић рече слузи: „Кажи да ћу одмах доћи,

одмах!“ и настави да погрејшно одговара службу, гутајући ријечи и прескачући изреке, само да прије буде готово.

Од људи што су стајали у цркви, издвоји се један старац, крупан и погурен, и приступи учитељу. „'Ајте ви, господине“, вели, „кући; ја ћу како умијем да приђерам летурђију крају. Био сам двије године у манастиру, у Далмацији, па сам научио отпијевати“, и поче одмах да пјева својим монотоним гласом. Дамјан Дамјановић погледа га само, у први тренутак као да га није разумио што хоће, па онда, присјећајући се, узе несвјесно шубару и пође према вратима. Сва га је физична снага била оставила. и он није био толико јак да отвори тешка врата од цркве, већ му поможе један човјек. Он наби само шубару на главу и потече, не доспијевајући да закопча хавелок, уз цесту. према школи. Бура је била ударила и носила му снијег у очи, за врат, свуда, и лепршала његовим хавелоком, извађајући разнолике фигуре. Но он тога није опажао, он се журио као бијесан, и, напослетку, његов се брзи корак претвори у трк. Из општине гледали на њега писари и правили досјетке; из дућана се помолио један пијан човјек с боцом у руци и викнуо, заплећући језиком: „Вјере ми, људи, полуди учитељ!“ И сви излетјеше из дућана и гледаху за њим како лети. Бабе које су успут сретале Дамјана, склањале му се с пута, па гледале за њим и жалосно махале главом, крстећи се од нечастивога.

Коликогод се Дамјан Дамјановић осјећао у цркви слаб да није могао да отвори врата, толико се сада, у овоме тренутку, осјећао јак, осјећао је као неку натприродну снагу у себи, чинило му се да му код куће пропада по живота, и да зависи од њега да га одржи. Једва се једном дохвати школе.

Задуван и усопљен од трчања, с црвеним и необичним лицем низ које се цједили млазеви зноја, он застаде у ходнику од школе и прислушкиваше. Ум му је слабо радио, он није могао да разабере шум и гла-

сове од шума којим му је глава шумјела. Дамјан Дамјановић хтједе мало да причека, да се прибере, али му се учини да би то страшно дуго трајало. па пође полако унутра; шуњао се као какав злочинац и ступао на прстима. Из собе допираше више женских гласова и покоји пригушен јецај. Нека страшна слутња испуни му душу. Дакле већ је свршено! И он отвори врата. На први поглед видје неколико баба како су забављене око великог корита, око нечега; а у куту се шћућурила Мара, подвила главу у велике руке и јеца. То је све тако поразно дјеловало на њега као да је оловна плоча пала на његов мозак, притискивала га и спљоштавала га.

Једна му баба пође у сусрет, и не даде му да уђе у собу. „Причекајте, господине“, вели баба, „немојте амо, у собу, знате, купамо је. да простите. Ето, божја воља!...“ зашмрка баба, хтијући да, силом, испреша сузе из својих очију, па их, тобоже, обриса заслоном, и затвори му пред носом врата, довикнувши му кроз нос: „Зваћемо вас кад будемо готове!“ А из собе се чуо жамор гласова и пљускање воде.

Дамјану Дамјановићу, наједном, подсијече се снага и он клону крај зида; леђа наслони на хладан зид, а главу обори на прса. Мисли му се пресјекле и он није могао да их спаја, више, у свезу и да изазива јасне слике у своме мозгу. Нешто што је он тако добро знао да мора доћи, поразило га је тако неочекивано; дјеловало ужасном снагом на сваки његов живац, тровало му душу и убијало мисли.

Једва једном, чу се старачки глас да улази. Он се тешко диже и пође несигурним кораком кроз врата у собу. У соби је владао несносан, кисео задах. Но он није на то обраћао пажње. Бабе се раздвојиле и причињале се као да плачу и имале смијешно-жалостан изражај лица, као што бива увијек код извјештачене жалости. Мара је, заиста, плакала.

А Дамјан Дамјановић упиљи очи на дугачки сто на коме је лежала, обучена у неку црну хаљину, његова

жена, његова Боја. Он је посматрао то укочено тијело уз које су се привиле руке, с дугачким, танким прстићима; посматрао је то болно, блиједо и жуто, измучено лице на коме се огледала читава патња живота. Уста су била испијена, усница, заправо, није ни било, само се видио блиједи прорез кроз који се бијелио један зуб. Нос је био шиљаст и избочен; чело блиједо, а коса, она врана, красна њезина коса, обрубљивала је ово паћеничко лице љепше него светачка ауреола.

Он је стајао пред њом нијем, полумртав, готово без свијести, без осјећаја. Ниједан се живац није мицао, ниједна мисао није пострујила кроз његов мозак. Само је буљио у њу и преда се, као да не вјерује свему томе, као да је то неко фантазмагоричко привиђење које ће тек, часком, проћи. Он пријеђе руком преко свога хладног чела, као да хоће да призове јаву да га ријеши овога неугодног привиђења. Па онда, наједном, окрену се и пође у другу собу, а лице му се чинило луђачко.

Мара врисну кад га видје такова, а жене, у чуду, гледаху за њим и крићаху се, нагнувши главу једна према другој, и шапутаху само нешто. Дамјан их омјери равнодушним погледом што ништа не разумије, и затвори за собом врата од друге собе. Тамо леже, полеђушке, на земљу, скрсти руке на прсима и загледа се у строп који је био испуцан и пожутио на неколико мјеста, с обилатом множином паучине, пошто се ријетко добро чистило од Бојанине прве болести.

Он прележа тако читав дан, одбијајући јело и не хтијући ни с ким да се види, једино што је мијењао положај у лежању. Туга му се била прелила срцем и провалима као бујица што раздире, у дивљем бијесу и ограду и насип, све што је зауставља. Онда му је опет жалост јењавала, и опет му се, поново, срце и мозак каменили, док туга не нађе себи одушка. Тако је он лежао, преживљујући у својој души неку врст плиме и осјеке.

Из друге собе чуо се жамор гласова, покаткада и

плач, кроз цио дан. По селима се обично иде гледати мртваца, као на чудо. Тобожња господа дођу са својим женама да виде какав је покров и како је мртвац обучен, а сељаци и сељакиње да пијуцну мало мукте ракије, а да се, бога ми, мало и осмоче.

Дамјан Дамјановић није излазио цијели дан из своје собе: одвратно му је било да гледа те људе што долазе да гледају мртваца као какво чудо невиђено. Тек у вече се, једва, даде намолити од Маре да дође у другу собу, „јер што ће свијет рећи!“ Он прелети руком преко косе и оде у собу гдје је лежала мртва Бојана.

Из собе су биле изнесене све непотребније ствари што закрчују место. На страни, на једном столу, лежала је Бојана, с рукама што су биле спуштене на страну, у црној хаљини, покривена бијелим, танким платном. Подаље, била су спојена два стола, прекривена стољацима, исполиваним од вина, а око њега сједили су поспјелници. Био је ту поп Исо, у неком измаштеном горњем капуту, са својом женом, дебелом и високом, а казивали су да поп има од ње мало и зорта. С њима је била њихова најстарија кћи што се упустила у разговор с младим трговцем, иначе конкурентом Марина мужа, не марећи за брижне и љутите погледе своје жене. Марин муж, неки висок, мршав човјек, расправљао с пензјонирцем Јејином о политици. Оружнички стражмештар, с брижљиво засуканим брковима, забављао женскадију, а оне заустављале, силом, смијех и мило га гледале. Финанц Васица, заједно с попом, куцао се непрестано и брижно квасио грло, машући тужно главом. Сеоски благајник, нека поштена душа, очито се досађивао и разговарао полугласно са својом женом. На крај стола, завукло се неколико писарчића, марљиво пијући, пошто им је било препросто да сједе са сељацима у кухињи, и сукали су и натезали брчиће. Сваки час долазили нови гости, а нове се дволитре вина непрестано доношале.

Дамјан се са свима хладно поздрави, а они, уозбиљивши лица, устадоше и руковаше се с њим. Он пресједи

овдје неколико времена, попи двије-три чаше вина, па пође да види да ли су понуђени сељаци, у кухињи.

Око дрвеног, непростртог стола, сједили су сељаци, а жене на страни, с облигатним плетивом у шакама. Главну ријеч водио је неки старчић, сеоски старјешина, назван од завидна свијета Скробоња, с торбом преко рамена, црвена лица и пијаних очију. Сви су пили ракију винским чашама. Скробоња причао о старим, златним данима кад је он с господом „овицирима“ пио заједно, уплећући, за већи доказ, покоју, искривљену, њемачку ријеч. Чим је даље 'тјерао све се више заплетао у лаж, млађи га хватали за ријечи, а старији се осмјкивали испод брка, жваћући лулу у зубима и непрестано пљуцкајући.

Дамјану је био усрднији њихов поздрав, једноставан, простодушан, ближи су му срцу били ови припристи људи него она „господа“ у соби. Иза како га поздравише настаде неко вријеме тишина. Дамјан им не хтједе да смета, па оде натраг у собу к другима, завуче се у један кут и сјеђаше непомично.

Дим од простог духана испуњавао је реским мирисом собу. Од њега се дигла маглица као прашина и слијегала се према стропу. У соби је било ужасно вруће, једно, од пећи, а друго, од толиких људи; а и свијеће су се пушиле што су горјеле уз мртву Бојану. Дамјану већ постаде готово мучно, и једва чекаше да се сви разиђу.

Полако се дизали посијелници, праштали се с Дамјаном и одлазили. Сељаци, по примјеру господе, извукоше се заједно са женама. Кућа остаде празна и пуста. Кроз дим се, у соби, назирала Бојана, како лежи; Дамјан како је поднимио главу у обје руке, с очајничким изгледом; Мара како спрема празне чаше и боце, застајући покаткад и плачући.

Дамјан рече промуклим гласом Мари да му намјести јастуке и покривач на земљу — јер су кревети били изнесени — јер да ће он ту спавати. Мара му је то,

испочетка, бранила, говорећи да ће боље бити за њега ако оде да спава у другу собу, пошто је уморан и изломљен. Она ће, вели, да легне крај своје сестре. А кад видје да се Дамјан не да умолити, попусти, донесе сламњачу, два јастука и биљац: простриje му крај пећи, и оде у другу собу да спава.

Дамјан леже, али сан не хтједе да му се спусти на очи. Било му је тешко, неизрециво тешко; нешто га је стезало у грлу, притискивало му прса, а у глави му шумио празан разговор посиједника. И он упиљи свој поглед на одар гдје је лежала Бојана, крај које су горјеле четири свијеће, у старим чирацима. Пламен је њихов горуцкао, пиштио, шкиљио, и свијеће освјетљавале нејасним одсјајем собу. У пећи буктјела ватра, и стари пањеви пршталп и изгарали.

Никада још није, тако тешко осјећао осамљеност и пустош око себе, као сада. Прије је, чак, тражио осаму, онда га је вријеђала присутност другог кога, па макар и своје жене. А сада, кад је остао сам, чинило му се да му је нестало и оно мало животног сјаја што га је још — како-тако — одржавао. Да, мислио је, неће он дуго. Дошло је вријеме... Све је прошло... Што се он ту тужака на живот... Глупост... Нико нема права да се тужи на живот ако је за њ неспособан... Ако имаш срце убп га... Ако имаш памет запи је... Ако се заносиш нејасним сновима пропадни... Ето, тако је, па баста...

И онда као да се стаде по мало уљуљкивати у своје сањарије. Пред очи му изиђе Бојанина слика, још док је била онако млада, свјежа, сочна, као зрно грожђа. Он се сјети њезина меког алт-гласа, њежна, а ипак снажна, па кад се тај глас спуштао у дубину, ох, онда, онда... било му је да полуди... Сва се страст млада човјека у њему будила, пјенила, кључала, онда ју је хтио да поједе, да нестане и ње и њега, у тим тренутцима. Младост... живот... огањ... Да је сишао старац Бог с неба, па да му је донио на јастуку кључеве од раја, и да му је рекао: „Господине Дамјане, ја сам већ оронуо и окљо-

цао да вршим службу Бога и да надзирем толике попове, — ево вам кључева, будите Бог, али, једино, морате да оставите своју жену.“ А Дамјан би се испрсио, показао му достојанствено кажипрстом врата, и рекао би: „Сиктер, бре, ја сам више него Бог!“ И он се невољно осмијехну на таково маштање.

Бол га је раздирала, пекла, сажигала. Чинило му се да су му суђаје утиснуле, још при рођењу, на чело жиг проклетства, жиг немира, незадовољства и прождирања сама себе. За њега није могло бити среће, а оно што је било, то су били само тренуци, пролазни и краткотрајни тренуци. Да, онда је био млад!

Он се диже и пође, несигурним кораком, према одру. Маче руком копрену с лица и загледа се у тај мртви скелет, без даха, без живота. Загледа се у тај паћенички израз лица и помисли колико је он бола задао тој мекој души. А он ју је љубио, љубио је неограничено, жарко, али агитација... народ... нови живот што би требао доћи, отимао му вријеме. Погледа у некада бујне, сочне уснице што их је он слађе љубио него да му је когод донио комад од крста на коме су Чивути разапели Исуса. Сада је био само блиједи прорез и ништа више... Он подвуче своју руку под њезина леђа и мало је подиже, принесе њезина уста својим устима и пољуби их... Хладно... И он је пољуби у лице, у врат... опет хладно...

Наједном, прелети му луђачка мисао кроз главу, и он не знаде што љуби, само је стаде откопчавати и скидати. Кад спадоше с ње све хаљине, он лијевом руком измаче од себе хладно тијело и загледа се у њ. Блиједа, жута кожа, с наборима кроз које су пробијале шиљате кости. Дојке се, готово, сасушиле и немоћно клонуле, и изгледале као сељачка дуванкеса. То све, мјесто оних снажних, меких линија из којих је избијао топао дах, пун љубави и пун страсти. Он се сјети свега, свега... Било, па прошло... И он стаде да љуби то блиједо, жуто тијело, те мртвачке наборе, лудо, бијесно, помамно, како га, можда, није љубио ни прве свадбене ноћи. А усне

се дотицале свуда хладног меса преко кога су капале сузе Дамјана Дамјановића.

Врата од друге собе отворише се, наједном, са слабим шкрипом. Кроз њих се промоли раскуштрана Марина глава. Дамјан срете њезин поглед са својим луђачким погледом, држећи једном руком уза се прислоњену жену. Он чу само како се нешто, без ријечце, стропошта као проштац на тле. Било је дакле нешто јаче и тврђе од гвозденпх сеоских живаца!

Дамјан Дамјановић обуче и намјести опет жену као да није ништа ни било. Низ образе му капале сузе, а из груди му се отимао уздах и ријеч: „Проклетство!“

(Наставиће се.)

Вељко М. М.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(16.)

X.

Мало по мало Родолфова страховања пређоше и на њу. У први мах љубав је беше занела, па није помишљала ни на шта друго. Али, сад кад је та љубав постала неопходно потребна њеном животу, она се поче бојати да не изгуби шта од ње, или чак да је шта не помути. Враћајући се од њега, она је бацала свуда унаоколо неспокојне погледе, мотрила на сваки предмет који би се појавио на хоризонту, и на сваку бацу у селу с које би је могли угледати. Ослушкивала је кораке, узвике, тутњаву плугова; и застајала је блеђа и више уздрхтала но лишће на тополама које се лелујало изнад ње.

Једно јутро, кад се тако враћала, учини јој се наједанпут да је угледала дугачку цев једне пушке која као да је беше узела на нишан. Цев се косо пружала из једног малог бурета, упола скривеног у трави, на ивици једнога јендека. Ема умало не паде у несвест од

страха, али опет пође напред, и један човек изиђе из бурета, као они ђаволи на федеру што искачу из кутија. На њему су били дизлуци закопчани до колена, капа натучена на очи, усне су му дрхтале а нос му се црвенио. То беше капетан Бине, у заседи на дивље пловке.

— Требало је да вичете из далека! узвикну он. Кад човек спази пушку, треба увек да јави.

Порезник је овим гледао да прикрије страх који је претрпео; јер, како је једном наредбом начелства лов на патке био допуштен само на чамцу, г. Бине је, и ако је поштовао законе, својим поступком учинио био кажњиво дело. Зато му се и чинило сваки час да чује кораке пољскога чувара. Али овај страх дражио је његово задовољство, и, седећи сам у своме бурету, он је уживао у својој срећи и своме лукавству.

Кад је угледао Ему, њему као да се велики терет свали са срца, и он одмах заподену разговор:

— Није ни мало топло, *сечс!*

Ема не одговори ништа. Он настави:

— А где сте ви били тако рано?

— Била код дојкиње где ми је дете, рече она муцајући.

— А! тако! врло добро! А ја опет, овако како ме видите, седим овде од ране зоре; али време је тако мутно да, сем ако ми дивљач пролети испред саме...

— Лаку ноћ, господине Бине, прекиде га она окренувши му леђе.

— Слуга, госпођо, одговори он кратко и хладно.

И он поново уђе у своје буре.

Ема се покаја што је тако нагло оставила порезника. Без сумње ће чинити претпоставке неповољне за њу. Измишљотина о дојкињи била је не може бити горе извињење, пошто су сви у Јонвилу добро знали, да се мала Бовари још пре годину дана вратила својим родитељима. У осталом, у околини нико није становао: тај пут водио је једино у Хишету; Бине је дакле погодио где је била, и он неће ћутати, причаће свуда, то је извесно! Она је

целога дана лупала главу измишљавајући све могуће лажи, и непрестано јој је био пред очима овај глупак са ловачком торбом.

По вечери, видећи је забринуту, Шарл оде с њом апотекару, да би је разонодио; и прва личност коју је спазила у апотеци беше опет он, порезник! Он је стајао пред тезгом, обасјан светлошћу од црвеног бокала, и говорио:

— Дајте ми, молим вас, пола унције витриола.

— Јустине, викну апотекар, донеси нам acidum sulfuricum.

Затим Еми, која хтеде да се попне у собу госпође Хоме:

— Не, останите, не трудите се, сад ће она сићи. Огрејте се мало дотле... Извините... Добар дан, докторе (јер се апотекару веома допадало да изговара ову реч *доктор*, као да је, упућујући је другоме, осећао да и он добија неки део од оне достојанствености коју је у њој налазио)... Али пази да не обориш аване! иди, боље, донеси столице из мале собе; знаш добро да се наслоњаче из салона не дижу.

И Хоме скочи иза тезге да остави на место своју наслоњачу, кад му Бине заиска пола унције шећерне киселине.

— Шећерне киселине? рече апотекар презриво. Не разумем, не знам! Можда хоћете оксалне киселине? Оксалне, acidum oxalicum, је-л-те?

Бине објасни да му је потребно нешто што нагриза, да сам начини једну бакарну воду, ради чишћења рђе са разног ловачког прибора. Ема уздрхта. Апотекар рече:

— Доиста, време није погодно, због влаге.

— Па ипак, настави порезник лукаво, има личности којима оно ни мало не смета.

Ема се гушила.

— Дајте ми још...

— Та овај неће никад отићи! помисли она.

— Пола унције колофоније и терпентина, четири

унције жута воска, и три полуунције црне масти за чишћење лаковане коже на мојој опреми.

Апотекар је почео био сећи восак, кад се указа госпођа Хоме с Ирмом на рукама, с Наполеоном поред себе и с Аталијом која је ишла за њом. Она седе на клупу превучену плишом, до прозора, а дечко се згрчи на једној столици, док је његова старија сестра обилазила око кутије с бонбонама, у близини свога оца. Овај је пунио левке и запушавао стакла, лепио етикете, правио пакете. Око њега сви су ћутали; и само се с времена на време чуло како звекну тегови у теразијама, с неколико полугласних речи апотекаровних који је давао упуства своме помоћнику.

— Шта вам ради ћерчица? упита наједанпут госпођа Хоме.

— Мир! узвикну њен муж који је писао бројеве у ручној књизи.

— Што је нисте довели? настави она полугласно.

— Пст! пст! рече Ема показујући прстом апотекара.

Али Бине, који се беше удубио у читање рачуна, по свој прилици није ништа чуо. Он напослетку изиђе. Кад га се опростила, Ема дубоко уздахну.

— Ала ви дишете јако! рече госпођа Хоме.

— Мало је више топло, одговори она.

Сутрадан њима паде на памет да удесе своје састанке; Ема хтеде да каквим поклоном поткупи своју слушкињу; али је било боље пронаћи у Јонвилу какву склониту кућу. Родолф обећа да ће је потражити.

Преко целе зиме, три четири пута недељно, по мрачној ноћи, долазио је он у башту. Ема нарочито беше извадила из капије кључ, за који Шарл мишљаше да је изгубљен.

Да би је известио, Родолф је ударао у прозор шаком песка. Она је нагло устајала; али по неки пут ваљало јој је чекати, јер је Шарлу била страст да ћерета крај ватре, и томе није било краја. Она је горела од нестрпљења; да су могле, њене би га очи натерале да

скочи кроз прозор. Она је напослетку приступала свлачењу; затим је узимала какву књигу и врло мирно настављала читати, као да је читање занима. Али Шарл, који је већ био у постељи, зваше је да легне.

— Хајде, Ема, говорио је он, време је.

— Сад ћу, одговарала је она.

Међутим, како му је светлост од свећа ударала у очи, он би се окренуо зиду и заспао. Она би се тада извукла из собе, уздржавајући дисање, насмејана, устрептала, свучена.

Родолф је имао велики огртач; њиме је увијао Ему од главе до пете, и, обухвативши је руком око паса, одвео би је у дно баште, не говорећи ништа.

Одвео би је под сеницу, на ону исту клупу на којој је некад Леон гледаше тако заљубљено, за време летњих вечери. Она није сад ни мислила на њега.

Звезде су сјале кроз јасминово грање без лишћа. Они су слушали иза себе реку која је текла, и с времена на време, на обали, шуштање суве тршке. Црне сенке испчиле су се овде онде у мраку, и покадшто, залелујане све у исти мах, дизале су се и повијале као огромни црни вали који су се устремили да их покрију. Ноћна хладноћа приписала их је једно уз друго; уздаси са њихових усана чинили су им се јачи; њихове очи, које су једва назирали, изгледале су им веће, и, усред тишине, чуле су се сасвим тихо изговорене речи које су падале на њихову душу са кристалном звучношћу и дуго треперила у њој.

Кад је ноћ била кишовита, они су се склањали у собу за прегледање болесника, између шупе и штале. Она је палила један кухињски свећњак, који беше сакрила иза књига. Родолф се ту намештао као код своје куће. Библиотека, писаћи сто, једном речи цела соба распаљивала је његову веселост; и он се не могаше уздржати да не збија на рачун Шарлов многобројне шале, које су доводиле Ему у забуну. Она би желела да је био озбиљнији, шта више драматичнији у прилики,

као овога пута кад јој се учинило да чује на пољу кораке који су се приближавали.

— Иде неко! рече она.

Он угаси свећу.

— Јесу ли ти ту пиштољи?

— Зашто?

— Па... да се браниш настави Ема.

— Од твога мужа? Ах! јадан човек!

И Родолф заврши своју реченицу покретом који је значио: „Здробио бих га једном зврчком“.

Њу задиви његова храброст, ма да је у њој осетила неку врсту неплеменитости и безазлене суровости која је врло непријатно дарну.

Родолф је дуго размишљао о овом случају с пиштољима. Ако је говорила озбиљно, било је од ње, по његовом мишљењу, врло смешно, шта више одвратно, јер он није имао никаква разлога мрзети тог доброг Шарла, пошто се није могло рећи да гори од љубоморе; — и, овим поводом, Ема беше узела од њега свечану заклетву, која му се такође није учинила ни мало пристојна.

У осталом, она је постајала врло сентиментална. На њено наваљивање изменили су били своје слике, одсекли су једно другоме по прамен косе, и она је сад искала прстен, прави свадбени прстен, у знак вечите љубави. Често му је говорила о вечерњим звонима или о *гласовима природе*; затим му је причала о својој мајци, и о његовој. Родолф је беше изгубио још пре двадесет година. Но Ема га је при свем том тешила мазећи га, као што се теши сироче, и шта више говорила му по који пут, гледајући у месец:

— Ја сам уверена да оне, горе, заједно, одобравају нашу љубав.

Али она беше тако лепа! Он је тако ретко имао жену толико чедну! Ова љубав без развратности била је за њега нешто ново, и она је, одвојивши га од његових распусних навика, ласкала његовом поносу и његовим чулним осећајима. Занос Емин, који је његов ћивтински

здрав разум презирао, чинио му се, у души, пун дражи, пошто је био намењен његовој личности. И тако, уверен да га Ема воли, он се престаде снебивати, и његово се понашање неосетно измени.

Он није више говорио, као пре, оне тако слатке речи које су јој мамиле сузе на очи, нити се упуштао у она страсна миловања која су јој одузимала ум; тако да њихова силна љубав, у којој је она живела, поче чисто бивати све мања под њом, као вода из реке која понире у своје корито, и она спази дно. Она не хтеде у то веровати, и удвоји своју нежност, док је Родолф све мање и мање крио своју равнодушност.

Она није знала да ли се каје што му се предала или, на против, жели да га још више воли. Понижење што се осећа слабом окренуло се код ње у срџбу коју су чулна уживања ублаживала. То није више била наклоност, но као неко трајно завођење. Он је подјармљиваше. Она га се готово бојаше.

При свем том спољашњост је била мирнија но икад, пошто је Родолфу испало за руком да води прељубу по својој вољи; и, после шест месеца, кад настаде пролеће, они су били једно према другоме као муж и жена, који мирно одржавају домаћи пламен.

То беше време када је чича Руо слао свога ћурана за успомену на сломијену ногу. Поклон је увек долазио с писмом. Ема исече канап који га је везивао за котарицу, и прочита ове редове:

„Драга моја децо,

Надам се да ће вас ово писмо затећи у добром здрављу и да овај поклон није изостао иза ранијих; јер ми се чини да је мекши, ако смем рећи, и тежи. Али идући пут, промене ради, послаћу вам петла, сем ако не волите више кокош, и вратите ми, молим вас, корпу, а и оне две раније. Имао сам штете на шупи, чији је кров, једне ноћи кад је дувао јак ветар, одлетео у грање. Жетва такође није била баш понајбоља, и не знам кад

ћу доћи да вас видим. Тако ми је тешко да оставим сад кућу, од како сам сам, драга моја Ема!“

Овде је био један размак између редова, као да је чича испустио био перо и предао се неко време мислима.

„Што се мене тиче, ја сам хвала Богу здрав, само што сам пре неки дан назебао на вашару у Иветоу, где сам ишао да погодим једног чобанина, пошто сам старог отпустио, због његових сувише отмених уста. Баш је мука с тим пустахијама! У осталом, овај је био и непоштен.

„Чујем од једнога торбара, који је, путујући зимус кроз ваш крај, извадио један зуб, да Бовари много ради. Томе се не чудим, и он ми је показао зуб; заједно смо пили каву. Ја сам га питао да ли те је видео, а он каже да није, али да је видео у штали два коња, из чега изводим да вам добро иде. То ми је мило, драга моја децо, и нека вам добри Бог да сваку срећу.

„Врло ми је жао што још не познајем моју милу унуку Берту Бовари. Ја сам посадио за њу, у башти, под твојом собом, једну шљиву ранку, и не дам да се дира, те да јој доцније кувам компот који ћу за њу чувати у орману, кад дође.

„Збогом, драга децо. Љубим те, кћери: и вас, зете, и моју унуку, у оба образа.

„Остајем, с много поздрава,

„Ваш драги отац,
„Теодор Руо.“

Она оста неколико минута држећи међу прстима ову просту хартију. Ортографске погрешке преплитале су се на њој једна с другом, и Ема је пратила пријатну садржину која кокоташе кроза њих као у пола сакривена кокош у плоту од трња. Мастило беше осушено пепелом са огњишта, јер се мало сиве прашине сручи с писма на њену хаљину, и њој се учини да готово види свога оца како се нагнуо над огњиште да узме машице. Колико је времена протекло од како није више код њега, на клупици у огњишту, кад је крај од једнога штапа на-

лила на великом пламену од морске треске која је пуцкарала!... Она се опомену светлих летњих вечери. Ждребад су рзала кад се поред њих прође, и јурила, јурила... Под њеним прозором била је једна кошница, и пчеле су покадшто, врзмајући се по светлости, ударале о окна као еластичне златне лоптице. Каква срећа у то време! каква слобода! какве наде! колико снова! А сад свега тога нема више. Све то трошила је она у свима доживљајима своје душе, у свима стањима редом, у девојаштву, у браку и у љубави, и губила тако непрестано кроз живот, као путник који по нешто од свога богатства оставља у свима крчмама по путу.

Али ко је учинио њу тако несрећном? где је та необична катастрофа која је у њој изазвала преврат? И она подиже главу, гледајући око себе, као да тражи узрок онога од чега је патила.

Један зрак априлскога сунца преливао се на порцелану од полице, ватра је горела; она је осећала под папучама мекоту простирке; дан беше бео, ваздух благ, и она чу своје дете које се гласно смејало.

Доиста, девојчица се ваљала по трави, посред сена које су косачи превртали. Она је лежала потрбушке на једноме пласту. Слушкиња је држаше за хаљину. Лестибудоа је купио сено поред ње, и кад год јој се приближио, она се нагињала машући својим ручицама.

— Доведите ми је! рече њена мати и потрча да је пољуби. Како те волим, чедо моје! како те волим!

Затим, спазивши да су јој уши мало прљаве, она брзо зазвони да јој донесу топле воде и уми је, обуче јој чисту кошуљицу, чарапе, ципеле, осу питањима о њеном здрављу, као да се вратила с некога пута, и напослетку, пољубивши је још једанпут са сузама у очима, предаде је слушкињи која се беше необично зачудила овој претераној нежности.

Родолф је, у вече, затече озбиљнију но обично.

— Ћуд, помисли он, проћи ће је то.

И он узастопце изостаде од три састанка. Кад је дошао, она се показа хладна и готово презрива.

— Ах! губиш само време, драга моја...

И он се учини да и не примећује њене сетне уздахе, ни мараму коју је извадила.

Тада се Ема покаја!

Она се шта више упита, зашто мрзи Шарла, и не би ли боље било да га може волети. Али он није излазио на сусрет овим њеним осећајима, тако да је била прилично спречена у својој жељи да се жртвује, кад апотекар дође згодно да јој за то створи прилику.

XI.

Он беше недавно читао да хвале нов начин лечења сакате стопале; и како је био присталица напретка, у њему се заче родољубива мисао да Јонвил, да би *остао на висини*, треба да има операције стрефоподије.

— Јер, говораше он Еми, каквим се ту непријатностима излаже? Узмите у обзир (и он стаде набрајати на прсте добре стране оваквог покушаја); успех готово известан, болесник ће оздравити и бити лепши, а оператор ће брзо постати чувен. Зашто ваш муж, на пример, неби опростио беде оног јадног Хиполита из *Златнога Лава?* Помислите да ће он своје оздрављење причати свима путницима, а после (Хомс спусти глас и погледа око себе), ко ми може стати на пут да пошљем новинама какву белешку о томе? Та за Бога! Чланак иде од руке до руке... о њему се говори... углед све више расте, као оно груда снега! И ко зна? ко зна?

Доиста, Бовари је могао успети; Ема није имала никаква разлога сумњати у његову вештину, и какво би задовољство било за њу што га је приволела на корак који би допринео и његовом добром гласу и његовом имовном стању! Она је једва чекала да се ослони на нешто темељније од љубави.

На наваљивање апотекарово и њено, Шарл при-

стаје. Он набави из Руана књигу доктора Дивала, и свако вече, обухвативши главу рукама, задубио би се у читање.

Док је он проучавао еквинусе, варусе и валгусе, то јест стрефокатоподију, стрефендоподију и стрефексоподију (или, боље рећи, различна кривљења ноге, било на ниже, унутра или у поље), са стрефипоподијом и стрефаноподијом (другим речима кривљење одоздо и навише), дотле је Г. Хоме свакојаким разлозима бадрио крчмарског момка да се подвргне операцији.

— Једва ћеш можда осетити неки мали бол; то је прост убод као кад се пушта крв, мање но чупање извесних жуљева.

Хиполит је, премишљајући, блесаво колутао очима.

— У осталом, настављао је апотекар, мени је све једно! ја ти говорим тебе ради! из чистог човекољубља! Волео бих, пријатељу, да се курталишеш твог одвратног храмања, с тим превијањем у слабинама које, и ако ти не признајеш, мора да ти смета у вршењу твога заната.

Затим му је Хоме представио колико би се после осећао веселији и чилији, па му је шта више наговестио да би се и женама више допадао, на шта се коњушар глупо смешио. Напослетку покуша апотекар да пробуди у њему сујету.

— До врага, јеси ли ти човек? Шта би било да си морао ићи у војску, борити се под заставом?... Ах! Хиполите!

И Хоме се удали, изјавивши да не разуме ову тврдоглавост, ову заслепљеност не примати доброчинства науке.

Несрећник попусти, јер као да се све било заклело против њега. Бине, који се никад није плео у туђе ствари, госпођа Лефрансоа, Артемиза, суседи, па и сам председник општине, г. Тиваш, сви су му говорили, салетали га, постидели га; али што је највише допринело да се реши то је *што га све то неће стати ништа*. Бовари је шта више узео на себе да набави машину за операцију. Ово племенито дело пало је Еми на памет; и Шарл га

прихвати, мислећи у души да је његова жена прави анђео.

По саветима апотекаровим, и почињући изнова у три маха, столар изради по Шарловој наруџбини, уз припомоћ бравареву, неку врсту кутије која је била тешка од прилике осам ливара, и на којој се није ни мало штедело гвожђе, дрво, челичне плочице, кожа и шрафови.

Међутим, да би се знало који мишић треба пресећи Хиполиту, ваљало је пре свега утврдити који је случај сакатости код њега.

Он је имао стопалу која је била скоро у правој линији с ногом, и опет искривљена унутра, тако да је то био еквинус с нешто мало варуса, или лак варус с еквинусом у јачој мери. Али с тим еквинусом, који је доиста био широк као нога у коња, с набраном кожом, са сувим мишићима, са дебелим палцима, на којима су црни нокти представљали ексере на потковици, стрефопод је од јутра до мрака јурио као јелен. Вечито га је могао човек видети на тргу, како обиграва око кола, избацујући напред своју хрому ногу. Шта више изгледало је да му је та нога снажнија од здраве. Дугом службом, она беше добила као неке моралне особине стрпљења и снаге, и кад би му се дао какав тежак посао, он би се најрадије на њу ослонио.

Сад, како је ово био еквинус, ваљало је пресећи Ахилово тетиво, на касније прећи на предњи голенички мишић, да се опрости варуса; јер лекар не смеде у исти мах извршити две операције, и шта више још сад је стрепио, бојећи се да не повреди какав важан орган који му није био познат.

Ни Амвросију Паре, када је први пут од Целзуса, после петнаест векова, применио непосредно подвезивање артерије; ни Дипитрану кад је хтео расећи гнојавицу кроз дебео слој мозга; ни Жансулу, кад је извршио прво обрезивање горње вилице, није зацело срце тако лупало, рука тако дрхтала, ум био тако на-

прегнут као Г. Боварију, кад је пришао Хиполиту *с тенотомом* у руци. И, као по болницама, поред њега је лежала, на једном столу, гомила тифтика, увоштени конци, многи завоји, читава пирамида од завоја, сви завоји које је апотекар имао у својој радњи. Све ове припреме беше још изјутра учинио Г. Хоме, колико да очара свет толико и да обмане самога себе. Шарл убоде кожу; нешто кврцну. Мишић беше пресечен, операција беше готова. Хиполит није могао да дође к себи од чуда; он се наже над руке Бовари̂јеве да их обасне пољупцима.

— Де, де, стишај се, рече апотекар, посведочићеш касније твоју захвалност према своме добротвору!

И он сиђе да исприча резултат неколицини радозналих који су чекали у дворишту, и који су замишљали да ће се Хиполит одмах појавити и ићи право. Затим се Шарл, пошто је прикопчао своме болеснику механични мотор, врати кући, где га је Ема с великом зебњом чекала на вратима. Она му обисну о врат; они седоше за сто; он је јео много, и после јела попи шољу каве, раскош који је допуштао себи само недељом кад је имао гостију.

Вече су провели врло пријатно, разговарали су, зидали куле. Говорили су о богаству које их чека, о бољем животу у кући; он је видео како му углед расте, како му се благостање повећава, како га жена воли непрестано; а она је била срећна што се освежава у осећајима новим, здравијим, бољим, најзад што осећа неку наклоност према овом сиротом човеку који је толико воли. У једном тренутку пређе јој преко памети Родолф; али њене очи погледаше у Шарла; она шта више примети, на своје изненађење, да он нема ни мало ружне зубе.

Били су већ у постељи кад г. Хоме, и ако га је куварица задржавала, наједанпут уђе у собу, држећи у руци лист хартије, пре кратког времена исписан. То беше реклама коју је наменио *Руанској светлилици*. Донео им је да је прочитају.

— Читајте ви сами, рече Бовари.

Он прочита:

— „Поред свих предрасуда које као нека мрежа још застиру један део Европе, светлост почиње продирати у наше крајеве. Тако је, у прошли уторак, наше мало место Јонвил било позорница једног хируршког огледа, који је у исто време дело велике филантропије. Г. Бовари, један од наших најугледнијих лекара...“

— Ах! то је сувише! то је сувише! рече Шарл који је једва дисао од узбуђења.

— Боже сачувај ни најмање! како сувише!... „Оперисао је сакату ногу...“ Нисам ставио научни израз, јер, знате, у новинама..., свако не би можда разумео; треба да свет...

— Имате право, рече Бовари. Наставите.

— Слушајте даље, рече апотекар. „Г. Бовари, један од наших најугледнијих лекара, оперисао је сакату ногу Хиполиту Тотену, који је двадесет и пет година коњушар у гостионици код *Златнога Лава*, коју држи госпођа удовица Лефрансоа, на Оружном тргу. Новина покушаја и саучешће према болеснику беху привукли толико света, да је било право гурање пред радњом. Операција је, у осталом, извршена као неком чаролијом, и једва да је избило на кожи неколико капи крви, као да су хтеле објавити да је упорни мишић на послетку попустио под напорима вештине. Болесник се, ствар чудновата (ми то тврдимо de visu), није ни потужио на бол. Његово је стање, до сад, не може бити боље. По свему изгледа да ће оздрављење бити брзо; и ко зна чак да ли, на првој сеоској свечаности, нећемо видети нашег доброг Хиполита у Баховим игранкама, у кругу веселих пријатеља, те да тако својом веселошћу и својим преплитањем у игрању свима докаже да је потпуно оздравио? Зато, слава племенитим научницима! слава овим неуморним духовима који своје непроспаване ноћи посвећују добру или отклањању болова својих ближњих! Слава! три пут слава! Није ли ово прилика да узвикнемо да ће слепи прогледати, глуви прочути а хроми проходати!

Оно што је фанатизам у стара времена обећавао својим изабраницима, то сад наука врши за све људе! Ми ћемо наше читаоце редовно обавештавати о свима фазама овог лечења тако знаменитог.“

При свем том, после пет дана, тетка Лефрансоа дотрча као без душе, вичући:

— У помоћ! он умире!... Шта да радим!

Шарл појури ка *Златноме Лаву*, а апотекар који га спази како хита преко трга, без шешира, остави своју апотеку. Он се појави задихан, црвен, неспокојан, питајући све оне који су се пели уз степенице:

— Шта је нашем интересантном стрефоподу?

Стрефопод се као црв превијао од болова, тако да је механични мотор, у који је његова нога била утегнута, ударао о зид, мислио би човек пробиће га.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(*Превео с француског* Д. Л. Ђокић.)

ЈЕДНО ВЕЧЕ.

Пада вече благо. Сањиво над реком
Врба свија гране; промичу таласи. —
Једна звезда сину на тамном, далеком
Западу. По трави изумиру гласи
Уморнога цврчка. Сетно из даљине
Бруји мало звоно с неког самостана, —
К'о приглушен јецај глас му кроз мрак мине
И умре зај'дно са заходом дана.
    На рудини голој пастир ватру пали
    И спокојним срцем пева песму неку.

Ја усамљен стојим ту где шуме вали,
Мисао ми блуди кроз прошлост далеку.
Груди ми не ломе празни уздисаји,
Нити срце жали што је негда било. —
Све што душа моја у дну своме таји
Престало је за ме давно бити мило.
    Стојим ту без снаге, полета и воље,
    Нит' се ја већ надам да ће бити боље.

Милутин Јовановић.

ВЕЧЕРИ ЈЕДНЕ...

Вечери једне... то ће бити скоро...
Док за далеки хоризонт, и тавни,
Залази сунце свечано и споро
И сутон пада на сањиве равни,

Седећи испод плавог јоргована
У нежној сенци, благој полутами,
И гледајући умирање дана,
Лепо и тужно као живот сами, —

Девојко ти ћеш осетити тада
Како, док сутон повија се крадом
И сунце споро и свечано пада,
Бол силан расте у твом срцу младом.

Биће ти тешко на души као да
Сутон што пада на пољане равне,
На плав јоргован и врх белих вода,
Сурово ништи успомене давне,

И твоје драге илузије с њима.
И ти ћеш горко јецати од бола,
Док сутон расте к'о бол у пресима
И тужно шуме врхови топола,

И док далеко негде, у то вече,
Обасут сјајем умирућег сунца,
Болесник један, блед, умире споро,
И у самртној агонији бунца
Твоје лепо име.
То ће бити скоро.

Р.

ИСЛАМОВА ПОСЛЕДЊА РЕЧ ЕВРОПИ.

I.

Народи хришћански!

Време је да се споразумемо. Исламова је мржња према Европи непомирљива. Вековима је покушавано измирење међу нама, а постигло се то: да вас у садашњости више мрзимо но што смо вас мрзели ма у које доба наше историје.

Ону образованост, она чуда од напретка, који су вас начинили тако богатим и силним, знајте да их ми мрзимо и свом снагом душе наше од себе одбијамо.

Па шта је узрок тој необичној мржњи?

Ваши свештеници и ваши ученици одговориће вам: Ислам.

И они имају право.

Јест, вера је Мухамедова данас у отвореном непријатељству са целим вашим напредним светом.

Али објасните нам, молимо вас, откуда долази то: да смо ми, поред све наше вере могли потражити и проучавати философију грчку, персијску и хиндуску; да смо ми са овом вером још пре вас, обрађивали све гране знања човечјега; да смо са овом вером умели створити онако исто племените карактере, онако исто дубоке мислиоце, као што их је створио ма који апостол вашега хришћанског света, и да ми данас с гнушањем одбијамо од себе не само ваше религијске доктрине, него и све ваше науке, све ваше уметности, и све што нам долази из хришћанске Европе.

Начело које је издубило овај ров између нас, ви нисте никада испитали, никада тачно одредили, а баш ту лежи језгра целога питања,

*
* *

Оно што вам је пропустила објаснити европска наука, то ћу вам ја, скромни шеик Абдул Хак, члан свете

лиге панисламске, у нарочитој мисији, изложити у пуној светлости.

Да бисте ме могли разумети, ја вас најпре позивам да, бар за тренутак, напустите своје уобичајене појмове о вери коју ви, тако погрешно, називате „мухамедовском", па после да се са мном вратите пореклу и философији оне светске умотворине коју ми „Исламом" зовемо.

Имајте на уму ту важну околност да овде није питање о Исламу ове или оне епохе овога или онога текста које ви проучавате по вашим старим библиотекама, него о ономе стварном, практичном, живом Исламу, онаквом какав је постао кроз векове људске, и какав данас влада у срцу свих наших мусломанских народа.

Чујте, народи хришћански!

Ово је глас правога Ислама.

Ово је вероисповест наше душе мухамеданске.

„У васиони има само *једно* биће, а то је Бог, једини извор све силе, све светлости, све истине, све правде и све доброте,"

„*Он никако није рођен. Он ништа није родио.*"

„Он је једини, бескрајан, вечан."

„Усамљен, он је хтео да га познаду; он је створио васиону, он је створио човека."

„Он је снабдео човека свим красотама створења и ставио му је у свету дужност да га слави, и то само њега *јединога* да слави."

„Вечито слављење тога јединога Бога, једини је задатак, једини циљ човеку на земљи."

„Душа је човекова бесмртна; живот на овој земљи, то је само један оглед. Ми, овде на земљи, прелазимо преко једнога моста да бисмо дошли до вечнога живота истинским слављењем Бога јединога, доброга, праведнога и свемогућега."

„Да би нас руководио у правилима нашега слављења, његовој се правди свидело да му наредбе буду откривене људским створењима, названим *мудраци*, *видовњаци*, *пророци*, *апостоли*."

„Њиховим је поукама човек обавештен да на овоме свету постоји једна највиша врлина и један врхунац покварености.“

„Највиша је врлина, за човека, да из свег срца слави јединога Бога и њему се жртвује без икаквог устезања.“

„Крајња је поквареност, изневерити јединога Бога и клањати се каквом лажном Богу, или му дати лажне другове.“

„Ко се клања лажним боговима, тај је право чудовиште од неблагодарности, он је гнусоба на овоме свету; борити се против њега, обрлатити га или га уништити, то је најсветија дужност свакому правовернику.“.

Ето то су вечне наредбе нашега јединога Бога, наредбе непоколебљиве, основане на једној од најлепших и најправеднијих установа: на *Рају* и *Паклу* — бескрајно блаженство и страховита казна.

Никаквог разликовања нема у нашем стању друштвенем, нити у грађанском, политичком, световном, црквеном, лаичком, војничком; све је то вера, све је *Мусломан*, и само Мусломан.

Сви наши послови, све наше тежње, науке, наша трговина, породица, путовање, рат или мир, све се то своди на један једини идеал: служити неограниченом господару света а тиме заслужити вечно блаженство.

За нас има у свету само *правоверника* и *неверника*; љубав, милосрђе, братство — правовернима; презрење, гнушање, мржња и рат — неверницима.

Међу неверницима су најгнуснији и најгрешнији они који, и ако признају Бога, ипак му стварају неку родбину на земљи, дају му сина, матер. Такво једно наказно слепило прелази, у нашим очима, све међе крајње покварености; што има таквих неверника међу нама, то је рана нашега живота; њихово је учење директни напад на чистоту наше вере; њихов је додир прљавштина за наше тело; свако дружење с њима, самртна је мука за нашу душу.

* * *

Да се овде зауставим на овој главној тачки:

Међу вама, Европљанима, има врло учених људи, посматрача каткад врло дубоких. Ипак је ван сваке сумње да ви још нисте дошли до тога да нас познате. Ваши најумешнији дипломати, ваши најпроницавији умови морали су најзад признати да су побеђени пред непробојношћу нашега карактера.

Па у чем је та тајна наше природе?

За нас је објашњење сасвим просто; за вас би пак, на жалост, било тако мучно саслушати га, да се досада још нико од нас није усудио дати вам искреног и тачног обавештења по овој ствари.

И ја, верујте ми, с неким осећањем дубоке туге хоћу данас да испуним једну дужност, чију ћете важност ви сами доцније умети оценити.

Знајте дакле, ви европски посматрачи, да ми сваког Хришћанина, био он којег му драго положаја, већ тим самим што је Хришћанин, сматрамо као слепца који је изгубио свако људско достојанство. Наш је суд о њему прост и непроменљив; ми велимо:

Човек чија је моћ суђења толико изопачена да одриче очевидност једнога Бога, градећи богове разне врсте, такав човек може се сматрати само као најнеплеменитији израз људске суровости; с њиме се разговарати, било би понижење за наш разум и увреда величанства господара света.

Са оваким осећањем, укорењеним у нашој души, ми се никада не упуштамо у какву препирку са Хришћанином, па ма ко он био; а и кад смо приморани упустити се с њима у разговор, ми то чинимо увек с неким гнушањем и тајним презирањем, које ми готово никада нисмо у стању потпуно сузбити, све кад бисмо говорили и с вашим најодличнијим личностима.

Додајте овим нашим дубоким осећајима још и очевидне чињенице: да многобројне тешкоће наших писаних језика нису никада допуштали вашим научницима да

озбиљно проуче душу наших музломанских народа; да је наш породични живот за вас потпуно неприступан; да се цела наша догматичка настава врши поглавито усмено; да су сви наши верски обреди, сва наша света предања, све наше мистичке теорије вама остала савршено непозната; па онда, испитавши пажљиво ону густу атмосферу од предрасудâ, мржње и одвојености којом смо систематски окружавани — онда ћете, може бити, тек моћи схватити зашто смо, већ од толико векова, остали и за навек остајемо очајна загонетка вашем хришћанском свету.

* * *

Немогућно нам је показати вам овде све фазе нашега религијскога живота. Да бисте добили исправна појма о ономе што јесмо, преко је потребно да сте скроз прожети бар оном основном истином, да је темељ целој згради Исламовој: јединство Бога бесконачнога, несравњивога, вечнога, *који није рођен и који ништа није родио.*

Овај је члан наше вере нарочито наперен против Хришћана. Овим чланом, тројство хришћанско постаје заклети непријатељ Богу исламском. Супротност између ова два начела, то је најжешћи и најсвирепији оглед за сваку душу музломанску.

Ви Хришћани, одгајени још од детињства прописима ваших цркава, ви нећете никада моћи себи замислити какав нас језиви ужас спопада кад се само спомене ваше тројство.

Ваљда ћете нам хтети допустити да је неоспорна истина: да се између нас и вашега веровања у Исусово божанство налази за навек отворена провалија. Знајте да је нама, који смо прожети неограниченом вером у нашега Бога јединога, сасвим немогућно ма шта допустити, ма шта трпети, ма шта опростити што би, издалека или изблиза, нанело ма и најмању увреду апсолутном јединству нашега несравњивога, вечнога, бескрајнога Бога.

Није потребно уверавати вас да ми овде не ми-

слимо кудити какву било верску доктрину, нити излагати ма какву философску истину. Циљ нам је да вам изнесемо, слободно и јасно, природу и силу нашега веровања. Било оно истинито или погрешно, умесно или неумесно, морално или неморално, ова верска убеђења су једини покретач целому нашем садашњем животу.

* * *

Дошли смо сада до друге једне тачке, не мање важне за вас, а то је: да наша мржња према свакој противмусломанској вери добива ванредну жестину према хришћанској Европи.

Други су неверници ретко кад били наши нападачи; али Хришћани су се у сва времена показали као наши најжешћи непријатељи.

Нисмо заборавили ваше крсташке војне. Оне се и сада настављају у сто пута гнуснијем облику.

Ви сте се против нас борили, ви сте нас понижавали свим средствима; ви сте сузбијали границе Ислама на свима тачкама земнога шара, а и оно што нам је остало, ви растројавате вашим дипломатима и мисионарима.

Ваш је план утврђен, ви сасвим отворено, систематски радите на пропасти Ислама.

Свој поступак правдате једино тиме што нам пребацујете да се противимо вашој цивилизацији. Јест, противници смо, и то противници до смрти! Али ви сте, и само ви, узрок тому.

Изненађује вас ова оптужба; али се она оснива на једном важном догађају о којем ви ни појма немате, јер се он десио у самој души Исламовој.

Чујте, европски мислиоци! Ствар заслужује сву нашу пажњу.

Вама је, јамачно, добро позната прва појава Ислама у току просветнога напретка. Док се цео ваш хришћански свет, покривен мраком средњега века, копрцао у гнусном дивљаштву — шта је радио Ислам?

Тек што је заснован реформаторским генијем наших

великих Улема, он је први пут, у Азији, отворио *врата науци и слободном испитивању*. Док су вам наши университети, као огњишта нове просвете, с једне стране доносили грчку философију а с друге стране унапређивали научна испитивања — да се послужим једним у нас освештаним изразом — *чак до Китаја*, ваше је хришћанство — не Христова вера него она — како да је назовем — теократија ваших цркава, која је, видећи се угрожена буђењем светскога ума, немилосрдно разорила грчко-латинску цивилизацију — ваше је хришћанство, велим, учинило вешту еволуцију и дрско је за себе рекламовало сву заслугу за ону исту цивилизацију у зачетку коју је оно толико гонило.

Ускоро, под пером ваших духовника, сви напредци, остварени дахом оне епохе и вашим сопственим ослободилачким велеумовима, сматрани су као искључно хришћански: хришћанске науке, хришћанске уметности, хришћански морал, хришћанска просвета; сва блага небесна и земаљска као да су извирала само из ваших храмова, а једини предмет да им је слава ваших свештеника.

Ово очигледно присвајање тако велике заслуге, у Европи није изазвало никаква протеста: напротив, оно је годило па и данас још годи светини хришћанској. У мусломанском пак свету, узрујаност беше велика. Све до тога времена, напредак који је потекао од Бога исламскога а проповедан је његовим пророцима, био је сасвим законит; потражити га у ком било крају света и пригрлити га без оклевања, сматрало се као чин одличне заслуге. Али од онога тренутка кад се тај напредак почео доводити у везу са божанством Исусовим, он је постао за свагда мрзак духу Ислама. И кад су ваши мисионари, користећи се нашом трпељивошћу тада још непознатом у Европи, имали ту дрскост да дођу к нама и да цивилизацију представе као победу Тројства над јединим Богом исламским, тада је гњев наших Улема достигао свој врхунац. Побуна је била неизбежна, прелом потпун.

Да би се одбранио од овога наметнутога тријумфа хришћанске мисли, цео се Ислам ујединио у огорченој искључности, хулећи и проклињући непоречно и Европу и Хришћанство и ону подлу цивилизацију коју сте ви прерушили у нетолерантна свештеника хришћанскога.

*
* *

Ваши нам дипломати сваког часа довикују: што ви све потржете увек наше свештенство? Та ми немамо никаква посла са религијом, наша је цивилизација неутрална, примите је с пуним поверењем.

Камо срећа да је тако!

Нажалост, ми у целој вашој историји налазимо вашу цркву увек и свуда здружену с вашом дипломатијом.

Ваше непрекидне живо заузимање било је увек посвећено вашим хришћанским општинама, а никада ни речи у корист наше мухамеданске браће; ваша политика не може показати ни једнога корака који се не би свршавао кидисањем на нашу веру.

Па зар не чујемо и данас са свију страна, како ваши слободоумни министри с поносом објављују да су ваши мисионари први пионери вашега освајања?

Не, драги моји дипломати, ми смо и сувише скупо платили своје безазлено поверење, а да нам не би било познато да ваша цивилизација, солидарна с вашим црквама, ништа друго не жели нити може желети него уништење Ислама.

Као једини мелем самртним ранама које нам Европа задаје на сваком кораку, ви нам у пуном сјају износите пред очи преимућства ваше цивилизације.

Благи Боже! зар смо ми толико слепи те да не видимо чудеса вашега културног напретка? Али, да речемо још једном, овде није питање о унутрашњој вредности вашега напретка. Ми га се гнушамо, ми га од себе одбијамо, јер га ви приказујете као непосредне плодове учења које садржи у себи одрицање нашега једнога Бога и пропаст целога мусломанског света.

Нема сумње да сте нам у Индији, у Африци и у

средњој Азији донели велике материјалне користи; али, поред безграничне величине Бога исламскога, зар бисмо ми могли и за тренутак трпети владу једнога распетога Бога, који долази да објави опадање нашега безграничнога Бога, свемогућега господара васионе?

Знајте дакле, ви хришћански освајачи, да никоји рачун, никакво благо, никакво чудо неће нас никада моћи измирити с вашим безбожним господарством. Знајте да је и сами поглед на вашу заставу код нас права мука за душу Исламову; и ваша највећа доброчинства ми сматрамо за толико пете мрља наметнутих нашој савести, и наша је најживља жеља, будите уверени, да доживимо онај блажени дан када ћемо моћи збрисати и последње трагове вашем проклетом господарству.

* * *

Да чудне појаве, да невероватног резултата!

Што вас више проучавамо, провалија међу нама постаје све шира. Наше — како ви велите — фанатичко непријатељство, за које се мислило да ће га ублажити европска настава, постајало је све силније, све потребније нашим просвећеним умовима. Имајте на уму да су све оне угледне личности, за које сте ви уобразили да сте придобили за ваше хришћанске идеје, сви они Решиди, Алије, Фуади, Калили, Вефици, Намици, умирали с Кораном у руци, обасипајући хришћанство својим проклетством и остављајући своју мржњу у аманет будућим осветницима исламским.

Према оваким неискорењивим осећајима које је рука Бога Исламскога усадила у срце свима musломанским народима, реците нам сада, ви европски мислиоци: куда ће вас одвести ваши бесни напади којим нас, без престанка, кињите?

* * *

Уосталом, морамо вам признати да смо ми данас први међу онима који благосиљају ваша насиља.

Она су нас научила да себе боље познамо. Сада бар знамо да нас има триста милиуна.

Били смо без уређенога јединства, а ви сте нас научили да је то неодложна потреба. И ако вас мрзимо, ми смо ишли да проучавамо ваше политичке установе, ваша војничка уређења, па чак и ваше верске хиерархије.

Сем новога оружја које нам Провиђење прибавља вашим сопственим средствима, ви сте сами дали нова живота неугасивој вери наших јуначких мученика.

Видећи опасност која нам прети од Хришћана, ми смо угушили зађевице међу нашим сектама.

Јединство исламско поново се буди с једнога краја света на други, и некакав тајанствени дах гони нас нашој светој судбини.

Немојте нам претити својим оружјем!

Шта нас се тичу успеси на овоме свету! Победа или пораз — божје је дело.

Наша је дужност да добро умремо, а цео је свет, из тринаест минулих историских векова, искусио како умемо мрети.

* * *

С једне је стране, дакле, моћна цивилизација са својим многобројним захтевима, а с друге стране, страховита војничка теократија, која прекипљује мржњом и гњевом, распрострањеним на три континента наше земље.

Зар може образована Европа зажмурити и допустити да једна срамна зборка мисли још једном обнови најгрозније растрзање човечности?

Ако вам се чини да је катастрофа неизбежна а зло без лека, а ви уништите ове некорисне листове; али, ако свето милорсђе вашега Христа допушта да у вашим срцима засветли нада да је спасење могућно, а ви се онда потрудите саслушати без гњева закључке које се наша азиска логика усуђује изнети пред суд вашега просвећенога ума.

* * *

Показали смо суштину Ислама. Сад треба да изнесемо на видик елементе напретка које он скрива у свом тајанственом бићу.

Пре свега, ево неколико чланова вере, које вам нарочито препоручујемо да о њима размислите:

1. Коран је вечан. Свака му реч има седамдесет значења.

2. Сто двадесет и четири хиљаде проповедника растурено је по земљи да све народе уче божанственим прописима овога вечнога законика.

3. Сем Корана, постоје још и Света Еванђеља Исламска, названа *Хадис*. У њима је шест стотина хиљада чланова, који до ситница причају не само о речима и делима пророковим, него и о предањима и доктринама свих проповедника, свих имама, свих *видовњака* који су се појавили на земљи.

4. Ислам је *спасење*. Он је збир свих врлина.

Он је, по времену, старији од свега другога.

Сви су пророци били Мухамедовци.

5. Ислам не признаје никакву уређену цркву, нити допушта какав било свештенички ауторитет.

Сваки је Мухамедовац свештеник.

6. Учењу и слободном испитивању су отворена врата. Сваком Мухамедовцу стоји на вољу да се учи и да постане *муџтахед*, т.ј. доктор права и доктор наука, који има права да тумачи закон и да проповеда истину, према својим студијама и својој савести.

Е сада судите: шта би геније каквога ученог законодавства умео створити у области напретка — поред оних седамдесет значења сваке речи у Корану; поред оного мора од еванђеља, која се протежу на све теорије људскога сазнања; поред оне одсутности какве било организоване цркве и поред оне изврсне слободе испитивања, која вам допушта да дух закона проширите, удубите и да га узвисите до бескрајности.

⁂

Ви се, бесумње, чудите што, и поред свих тих преимућстава, није из Ислама поникао још никакав напредак у смислу европском.

Узрок овој неплодности Исламовој немојте тражити

у другом чем: она лежи једино у оној судбоносној провалији коју су ваше цркве издубиле између нас и западне цивилизације.

Наше су се Улеме, као што рекосмо, у свом негодовању и огорчењу због ваших тројствених доктрина, систематски клонили свакога додира са интелектуалним покретом вашега хришћанског света. Истрошени у својим сопственим сколастичким препиркама, они су, и неопажено, помрачили, унизили и потпуно изопачили напредни дух Ислама, а после тога се туја азиског деспотизма, увек спремна да прогута свој плен, безобзирце наклонила на наше крајеве, угушујући сва начела живота, убијајући сваку клицу напретка и затрпавајући све наше народе вечитим мраком незнања. Наметнуто незнање — срамота и голема туга Исламу.

* * *

Не задржавајмо се даље на жалосним приликама које су нашу историју учиниле толико суморном.

Свет се променио.

Брза саобраћајна средства и свеопшти развитак наставе створили су у свих наших народа ред одличних људи, жељних науке и већ толико извежбаних да могу и друге повући за собом. Наши млади Турци, наши Баби, наша нова братства, све наше секте, под разним облицима, прожети су једном истом мишљу, истом потребом да корачају напред.

А каквом циљу теже они?

Да ли хришћанској цивилизацији?

Не, никада!

Још хиљаду пута понављаћемо да је наш споразум са вашим верским схватањем сасвим немогућ. Има само један једини пут којим се може доћи до нашега измирења с напредним светом, а то је: да нам Европа пружи *лаичку* цивилизацију, посве независну од сваке *тројствене* узајамности.

Али где да нађемо такву цивилизацију у Европи? Ми видимо свуда тешке разлоге који ниједном од

ваших суверена не допуштају одвојити своју ствар од ствари установљених цркава.

Енглески је краљ званични заштитник хришћанске вере.

Руски је цар верски поглавар православља.

Немачки цар, лични пријатељ Султанов, показује нам у једној руци свој мач а у другој Еванђеље.

Италија је отаџбина и седиште Папства.

Све ваше велике силе наперили су насилно и отворено крст против Ислама.

Само *један* народ у Европи бејаше стекао изузетан положај:

То бејаше Француска.

Један необично велики догађај, можда највећи на свету, беше начинио Француску апостолом некога новога света. Овај велики догађај, који ви, онако неупутно, називате Француском Револуцијом, наша Азија, мати религија, без оклевања би прогласила *религијом васионског разума*.

То не бејаше откриће каквога усамљеног пророка, нити дело једне једине генерације; то бејаше велика експлозија вечних истина које су донесене од свих апостола а вековима су напајале груди потиштенога човечанства.

Далеко од помисли да одобравамо све оне изгреде и она народна насиља, ми хоћемо овде да истакнемо потпуну сагласност овога великог покрета са давнашњим тежњама наших народа на Истоку. Истине које је он објавио биле су и наше: исто највише биће, исти васионски разум, иста правда, исто суверенство права што су их логика векова и геније једнога јуначнога покољења претварали у практичне обрасце.

* * *

Каква штета што потомци такве једне генерације нису умели наставити славну мисију својих предака! Она иста светла Француска, која је извршила толика велика дела да би на свом рођеном огњишту утврдила

владавину слободне мисли, дошла је да код нас буде поборница оне исте непогрешиве цркве против које се борила код своје куће.

Па какве је плодове донела та такозвана политика францускога утицаја? Јесу ли ваши мисионари, поред све своје учености, икада успели да покрсте и једнога циглога Мухамедовца? И јесу ли они очајни напори целе ваше дипломатије могли спречити мрцварење целога једног хришћанског народа, који је услед верских напалаја од стране ваших сопствених мисионара постао жртва наметнутом огорчењу народа мусломанских?

*
* *

Сада о нечем другом, још жалоснијем.

Кидање модернога духа са старим непоколебљивим црквама, кидање које је Француска, упркос својим историским предањима, извршила подневши толике мучне жртве, отворило јој је несразмерно широко поље за рад.

Да бисмо добили појма о преимућствима таквога једнога положаја, довољно је само за тренутак размислити о оним значајним особеностима нашега друштвенога уређења. Ислам нема ни отаџбине ни народности.

Никаква раса, никаква област не ужива неку нарочиту повластицу:

За нашу светску заједницу постоји само *једна* веза: слављење Бога јединога.

Никаква династија не ужива неко божанствено право:

Власт припада најмудријем, највршијем и најправеднијем човеку којега изабере глас правоверних.

Према овој широкој основици нашега удружења и према слободном тумачењу наших неисцрпних еванђеља, ништа није стајало на путу нашем моралном изједначењу с народом који исповеда начела чији смо ми најжешћи браниоци.

*
* *

Католичка би Француска у својој домовини неговала омиљену религију својих предака, а световна Француска проповеда права човекова; она би, ослањајући се

на ауторитет свију пророка, дошла да код нас полаже право на заштићавање свих угњетених који се клањају Богу јединоме. Тада би нова Француска, уместо што би располагала једном шаком хришћанских привржепика које је ваша слепа политика наменила разоравању, нашла на одушевљену помоћ од сто народа, занесених својом несавладљивом вером у истога Бога, у исту правду.

* * *

Пошто Европа, поред свега свог научног богатства, поред све силе њене слободне мисли, није умела себи прокрчити пута до нашега идеала, то се ми, оронули старци азијски али и сада још ватрени обожаваоци вечне истине, усуђујемо попети до вас и отворено вам изнети чему се надамо и чега се бојимо од ваше стране.

Дивимо се чудесима ваших наука. Често пута осећамо неодољиву жељу за подобношћу да вас подражавамо. Само нас једна ствар у томе задржава и плаши, а то је: морална збрка и грозничава агитација ваших друштава.

У вас је религија силно уздрмана. Бог се од вас удаљава, а то је велика несрећа.

Без религије, без Бога нема мира, нема живота.

Ми слушамо издалека како ваши ревносни побожници очајно кличу: Хришћани! Хоће да отерају нашега Бога, похитајте му у помоћ!

Таква се невоља никада не би могла десити нашем једином Богу, врелу сваке истине и сваке моћи.

Вечнога и бескрајнога Бога у нас се никада нико није одрекао.

Незнабоштво је плод онога безбожнога, свиренога учења које одвраћа душу а буни се против разума.

Религија, која је у ваше старо доба значила *везу*, а у нас *дуг*, *дужност*, *пут*, била је укупност обичаја и веровања која владаху друштвом. Све власти неба и земље, складно спојене, састављаху један закон, једно суверенство, које је са неоспорним ауторитетом обладало народом.

По измаку оних јадних столећа вашега средњега века, када су разум и право почели опет васкрсавати и када су се наше старе тајанствене апстракције азијске, пресађене код вас, скамениле у непокретне догме, ваши законодавци, збуњени овим двоструким покретом, нису нашли другога излаза него да униште јединство владавине и да допусте два међу собом *супротна суверенства.*

С болом у души гледамо како се ви, после оних дуготрајних, горких ваших искустава, и данас још трудите да и даље одржите у заједници она два, међу собом битно супротна, суверенства, а то је задатак који надмашује моћ људску; то је постојан извор моралној несређености и анархијском метежу, чије жалосно напредовање ви сами непрекидно објављујете свету.

Да бисмо се заштитили од таквих нереда, ми имамо само једно средство, а то је: уређење *потпуно*, просто, јединствено, које обухвата све суверене власти и утврђује сва начела потребна за слободно, морално и материјално, развиће свих редова једног истог друштва.

Такво једно уређење може се оснивати само на једном начелу: на правди Бога, али не на правди оних легендарних богова што их је сваки народ себи стварао према умним подобностима својега доба, већ онога Бога вечнога, оне бескрајне, несхватљиве моћи, којој неизбежно мора тежити свака религија, свака философија, сваки систем владавине.

О ауторитету тога врховногу начела нека овде сведоче и оне 124.000 пророка. Немојте исмевати ову дубоку теорију, која се толико слаже са свима вашим научним подацима. Зар овај број од 124.000 није очигледан доказ да сви они који су донели какву моралну мисао, какву корисну поуку, улазе у оно свето коло људских добротвора? Према оваком броју, откровење није више искључна својина каквог изабраног народа; истина се јавља код свих народа и на свима тачкама земљина шара.

* * *

Да бисмо умели схватити замашај оваке концепције, треба да се винемо једном узвишенијем извору.

Наш једини Бог има, у смислу нашега богословља, хиљаду одређених назива. Тих хиљаду имена своде се на једну циглу реч, реч узвишену, за коју ваши језици немају израза. Та је реч *Хак* (Hagk), која значи, без разлике, *Бог*, *Разум*, *Истина*, *Право*, *Правда*.

Има ли морала, има ли философије, која не би могла потицати из овога Бога јединога, који је срастао са највишим принципима људске концепције?

* * *

Ослањајући се на ту пространу, плодну истину, ми, чланови свете лиге напретка, верни тумачи слободнога духа Исламова, убеђени следбеници ваших *световних* реформа, ми са поверењем, с љубављу призивамо ваше науке, ваше уметности, ваше велике политичке установе. Само ћемо на њима извршити неке просте промене у спољашњем облику.

Појам је ваше слободе онако истинит, онако праведан, као што је и божја правда; али је реч којом се она назива, нажалост, пуна мана. Та реч свуда изазива неповерење код владајућих група, ствара увек немиле неспоразуме у народним странкама.

Слобода, као и свако право, као и свака власт, има своје границе.

Ко треба да одреди те границе?

Правда.

Овде није питање само о оној уређеној власти која се врши у вашим судовима; ми овде говоримо о оној унутрашњој правди, истоветној са највишим бићем, чија мудрост влада свима законима васионе и доводи их међу собом у складност.

Дакле, уместо да кличемо: Живела слобода! ми кличемо: *Живела правда!*

Правда у нашим правима, правда у нашим законима, правда у држави, правда у друштву, правда на земљи, правда на небу!

* * *

Ова влада правде, најјаснији је идеал свих наших тежња. Ми нисмо само млади Турци, стари родољуби, убеђени напредњаци; ми смо, пре свега, прави обожаваоци *Хака*, ми састављамо народ *Хак, Али Хак*; ми се боримо за царство Хака, т.ј. за долазак на владу разума, истине, правде, напретка и свеопштег изједначења (еманципације).

Свима народима, свима језицима, свима доктринама, ми признајемо право на слободно развијање према захтевима правде.

Ми не тражимо и не допуштамо никакво освајање, сем ако се оно врши мирољубивом пропагандом, а све *под владом правде*.

Што се тиче једнакости под нашом непосредном владавином, ми је везујемо за једну једину погодбу, али искључну, непроменљиву, а та је: клањати се свевишњем Богу, *Богу једином*, и поштовати апостоле који су нам донели благодети његових вечитих закона.

И, у погледу ове главне тачке, морамо вам напоменути да на Олимпу нашега верског убеђења Исус заузима тако узвишено место какво и најодушевљенија вера може себи замислити.

Не могући никако допустити да је он на крсту распет, ми верујемо да се он жив узнео на небо.

Овога узвишенога учитеља морала, Коран назива *душом Божјом*. Треба ли ту још штогод додати?

Што се тиче нашега пророка Мухамеда, којега је званично непријатељство ваших Цркава толико нагрдило, ми смо срећни што видимо да ваши одлични умови почињу признавати величину његовога дела. Усред ваших одвратних измишљотина, они су у њему упознали темељнога законодавца, победоносног моралиста, несравњен карактер, најсавршенији и најнеобичнији тип од свију ваших највећих пророка.

Па зашто онда пуштате своје заслепљене духовнике овамо да га јавно вређају пред нашим народима, вером

одушевљеним, који су свагда готови жртвовати се за славу његове мисије?

* * *

Ми знамо да тесногруди умови, заведени вековним предрасудама, мисле да ће спасти своју душу ако узбуне свет својим бесмисленим препирањем. Оставимо их у њиховим блаженим обманама. Ми овде говоримо само оним просвећеним умовима који хоће да виде и који нас могу разумети.

Вама дакле, цвету просвећене Европе, вама министрима, научницима, вама који знате загледати у будућност, свима вама борцима за свету ствар напретка — вама упућујемо овај последњи израз жеља наших народа.

Триста милиуна људи, уједињених једном истом везом, води рука Провиђења једном истом циљу. Циљ је узвишен, цивилизација је пространа, неутрална, световна, општа, онаква какву наш Бог налаже, онаква какву светски мир од вас захтева.

Не стоји до нас да вам покажемо силу ваших средстава и дужности ваше савести. Помислите само за тренутак на онај бескрајни грађански раздор, на она безбројна срамна дела, која вековима натапају сузама најлепше крајеве на нашој земљи, па нам онда реците: зар то не би био злочин кад би се допустило да се спрема још један нов низ невоља и разоравања, од којега би задрхтало цело човечанство?

Ма како гласио ваш одговор на то, наша је судбина у будућности утврђена овим двема одлукама божјим:

Искрено неговање напретка у свим наукама на свету; блажено умирање у слављењу нашега јединога, преблагога и милосрднога Бога.

Шеик Абдул Хак, из Багдада.

(*Превео из* „La Revue“ Ст. Пр.)

О ЗАДАЦИМА СРПСКЕ ИСТОРИЈОГРАФИЈЕ.

(Из Приступног Предавања.)

Господо,

Историја је српска у очима српске публике готово сасвим дискредитована. Само још мишљење и уверење, да патриотизам захтева интересовање за народну прошлост и поштовање према науци, која се њоме бави, задржава српску публику, да не искаже сасвим отворено своје мишљење и уверење: да је српска историја незанимљива, сухопарна и бескорисна наука. И заиста, ко непристрасно гледа на ту ствар, мора признати, да српска публика има право што тако мисли о српској историји, да је то уверење, које још није јавно исказано, потпуно оправдано, и да је сасвим природно да неповољно мишљење о српској историји хвата у српској публици све више корена, јер је готово цела досадања српска историјографија дала и сувише повода српској публици, да стекне рђаво мишљење о српској историји.

Готово сва досадања српска историографија састоји се из расправа, које се баве само истраживањем и испитивањем појединих историских факата. У целој нашој историјографској литератури на прсте се могу избројати расправе, чија је садржина права историја. Иначе се радови наше историјографске литературе махом баве научним истраживањем и испитивањем историских чињеница, хронолошких података и генеалошких таблица, утврђивањем важнијих, али често и сасвим безначајних, факата и т.д. А цео тај посао пропраћен је већином тешким научним апаратом, пропраћен је силним цитатима на разним језицима и често загонетним наводима појединих извора и расправа. Таки посао може наравно имати интереса само за научника и стручњака, а никако за ширу публику, па ма и најинтелигентнију. А још увек су код

нас сви они, који више шта хоће да сазнаду о прошлости свога племена, упућени готово само на дела ове врсте.

Стога није никако чудо што је наша публика према оваком раду српске историјографије апатична, и сасвим је природно, да она услед тога постаје нерасположена и равнодушна према целој науци, која се бави народном прошлошћу, јер она рад те науке, овакав какав је, не разуме, и наравно да је онда и цела наука и резултати њени не интересује.

— — — — — — — — — — — — —

Свака публика, па наравно и српска, перхорешира једну врло важну грану историјографског рада, грану без које не само да не може да буде ни једна историјографија, него без које не може у опште да буде ни историје. Тај најважнији део историјографског рада је испитивање и истраживање историских факата, хронологије, генеологије и свих оних података, који су потребни за познавање народног и државног живота у прошлости у свима правцима. Тај историјографски рад је темељ који се у нашој науци мора поставити, пре но што се почне разрађивање саме историје. Тај рад је управо материјал историку, који му помаже да конструише тачну и верну слику прошлости.

Али *тај рад још није историја*, то је још далеко од историје, то су тек предрадови за њу. Код нас се међутим до сада цела историографија кретала скоро искључиво тим правцем и радила је скоро само на том пољу. Због тога је наша публика морала стећи уверење, да је *то* управо српска историја, то испитивање и истраживање факата, често ситничарско и безначајно, а скоро увек сухопарно и без интереса.

Досадања српска историјографија није дакле задовољавала и задовољила српску публику, и у томе, ако хоћете, спору између српске историјографије и српске публике, публика је у потпуном праву.

Могло би се, према овоме што је речено, мислити, да се српска публика отуђила и отуђује од српске исто-

рије због тога, што је српска историја обрађивана сувише учено и што се попела на висину, где је обична интелигенција наше публике не може да достигне и да разуме. У ствари није тако, чак је можда и обратно, т.ј. историјографија српска не само да није сувише учена, него она, по мом мишљењу, није задовољавала и задовољила српску публику баш због тога, што српска историја до сада није у опште обрађивана онако како треба, што није још испунила ни најобичније захтеве модерне светске историјографије.

За нас је ово питање, како стоји српска историјографија према модерној светској историјографији, управо несравњено важније. Јер питање о задовољавању српске публике и како ће српска публика добити књигу о историји свога народа, која ће бити и добра и занимљива и корисна, то је питање за нас споредног значаја, тим пре што ће се така књига јавити као природна последица научног разрађивања српске историје.

— — — — — — — — — — — — —

Српска историјографија је била пошла добрим путем. Први радници на српској историјографији у другој половини XIX века нашли су били на безброј факата (а та факта су била често важна и најважнија), која су била рђаво изнета у српској историји, безброј погрешних погледа било је укорењено, хронологија је била сасвим побркана, а народна традиција унела је била у историју многе неистине и нетачности. Први радници на српској историји сасвим су правилно почели да раде на утврђивању факата у српској историји. Али када су они почели да раде у томе правцу, наишли су на енергичан отпор. Било је научника и књижевника, који су бранили старе назоре, одомаћена факта и традиционалне податке у историји, који су мислили, да патриотизам захтева, да се поштује светиња традиције у историји. Борба је око тога вођена дуго и била је огорчена. На послетку је критичка школа однела потпуну победу. Оснивач и најенергичнији бранилац критичког историјографског испи-

тивања је заслужни српски историк архимандрит И. Руварац, а највреднији сарадник његов у борби за критички правац, наш претходник на овој катедри г. Љуб. Ковачевић.

— — — — — — — — — — — — —

Борба је та у главном завршена још пре више од десетине година.

Али српска историјографија, која је тако добро почела свој посао, пошто је извојевала потпуну победу, није се даље развијала како треба и како се могло очекивати. За испитивањем појединих података и утврђивањем појединих факата требало је да дође разрађивање појединих историских периода. Требало је проширити поље дотадањег рада, истраживати податке у свима деловима српске историје и радити на томе да се помоћу утврђених факата покуша конструисати верна и и пластична слика наше прошлости у свима фазама и свима нијансама.

На жалост то није учињено. После лепог и успешног почетка, пошто је историско испитивање постављено било на солидну критичку основу, пошто је критичка школа српске историјографије извојевала потпуну победу, — рад на српској историјографији не само да није напредовао, он је застао и малаксао. Готово цео историјографски рад наш кретао се и после тога готово само оним правцем у коме су радили Руварац и Ковачевић. И оно мало расправа, које су пошле биле мало даље од задатака, које су до тога времена решавали испитивачи наше историје, кретале су се у врло уском кругу, разрађивале су српску историју са врло уског, тако рећи локалног, гледишта, без већих и ширих историских погледа, без целог научног апарата и без употребе оних извора, расправа и научних области, које не дају директнога материјала за Историју Српског Народа. Довољно је, господо, ако хоћете да се уверите о овоме, да отворите ма коју расправу из српске историје, па да видите, како се, и покрај често силних цитата, са малим научним сред-

ствима служе они који раде на српској историји. Све је ту још уско и скучено.

— — — — — — — — — — — — —

Српска историјографија треба једном да изађе из тога уског колосека, у коме се до сада кретала, где су једини или бар најважнији извори за најстарију српску историју Порфирогенит и још по који византиски писац, за Немањићко доба биографије српских владалаца и архиепископа, за турско доба летописи и записи, а за историју српских устанака мемоари проте Матије Ненадовића, причање Петра Јокића, Србијанка Симе Милутиновића и т.д.

Историјографија српска треба да се ослободи уских веза које су је до сада спутавале. Она не сме да се зарије само у наше домаће споменике и да употребљава само оне стране изворе, који директно о нами говоре, она не сме да прича само локалне прилике, као што је до сада чинила, без везе са Историјом Света, а често и без везе са историјом Балканскога Полуострва, — него Историју Српскога Народа треба схватити, и у најстаријем и у старом и у средњем и у новом периоду њеном, као резултанту, с једне стране народног и државног живота, а с друге стране свих оних прилика и утицаја и на Балканском Полуострву и у светској историји, који су директно и индиректно од увек утицали на историју Српског Народа.

Једном речју Српску историјографију треба поставити на широку основу, а српску историју треба схватити и обрађивати као део Историје Света и саставни део Историје Балканског Полуострва.

У томе правцу рађено је по где што и до сада, али још ни близу онолико, колико је потребно па да се добије јасна и тачна слика целокупне, бар политичке, историје српске.

Тек у последње доба има научника, који су радили на политичкој историји нашој у томе правцу.

— — — — — — — — — — — — —

Ипак сви ти радови обухватају већином само поједине моменте у политичкој историји Српскога Народа много ређе мало веће одсеке времена. Читави периоди српске историје, чак и у Немањићко доба, остали су још увек нетакнути. У правцу, у коме су до сада радили поменути историци, треба радити још дуго и много, треба да се добро разраде сви важнији моменти у историји српској, да се процени рад свих фактора и оцени рад свих личности, да се разраде сви периоди српске прошлости, да се израде односи Српскога Народа и српских држава према Угарској, према Млецима, према Папској Курији и другим талијанским државама, према Бугарској, Византији, Турској, Русији, Аустро-Угарској, Француској и т.д., да се одреде њихови директни и индиректни утицаји и директни и индиректни утицаји светске политике и међусобних односа других држава на прилике у Српском Народу и српским државама, — па ћемо тек онда моћи добити добру целокупну политичку историју Српскога Народа.

Напоредо с тим мораће се на модерној основи разрађивати и остали делови српске историје: историја материјалне културе, историја војне организације, историја српске књижевности, историја аграрних прилика и односа, историја трговине, историја српског права, историја српске цркве, вештинâ и т.д.

— — — — — — — — — — — — —

Задатак је дакле српске историјографије да се једном еманципује од досадањег уског делокруга, да остави досадање своје стазе, да почне радити на широј основи са свима изворима, који јој могу пружати ма и најмање података и са свима помоћним историским студијама, да обрађује све периоде српске историје и све гране народнога и државнога живота у прошлости, да Историју Српскога Народа постави на њено место у Историји Балкана и у Историји Света.

— — — — — — — — — — — — —

Кад се у томе правцу буде радило и кад се по-

стигну резултати, до којих се мора доћи, кад се буде тако радило, онда ћемо добити добру Историју Српскога Народа. Та и така Историја Српскога Народа биће израђена на научној основи, а и српска публика моћи ће онда добити историју свога народа, која ће бити занимљива и поучна.

У њој ће се лепо и јасно моћи видети историја Српског Народа од првих њених почетака у прадомовини словенској; па долазак у нову отаџбину, прилагођивање новим приликама, новој средини, новом терену; разни утицаји национални и државни на Српски Народ од доласка његова у ове земље до данас, каламљење страних утицаја на његове националне особине, комбиновани и компликовани утицаји Истока и Запада, источне и западне културе на наш народ од почетка његова живота у овим крајевима до данас; културни напредак Српскога Народа из оног полудивљега стања у VII веку до врхунца његовог културног развитка у XV веку, опадање за турске владе и ренесанса у XIX веку; онда ће се јасно видети државна и национална идеја Српскога Народа и борба за остварење те идеје од најстаријих времена па до данас. Период Српске Историје до Немање неће бити обавијен непробојном маглом, Немањићки период синуће у пуној светлости, доба ропства под Турцима неће бити тамно и нејасно, а нова Српска Историја неће бити изношена само у фразама и причама.

— — — — — — — — — — — — —

То је од прилике програм нашег заједничкога рада у идућим деценијама. Док се ту сврши и уради све што треба, наука ће истаћи нове задатке нашој науци и српска ће историјографија имати нових поља за рад.

Још нешто, господо, пре него што завршим. Сваки онај који се бави историјом, мора, поред природнога дара и талента за историју, и поред методског образовања и добре спреме, имати особито две врлине: мора имати *објективности и смелости*. Објективности, да бес-

35

пристрасно цени људе и догађаје, и да беспристрасно суди, кад треба, своме народу, — и смелости, да свагда и свакоме слободно и отворено каже своје мишљење и своје уверење. Ви, господо, који се бавите и који ћете се бавити Историјом Српскога Народа, треба увек да се трудите свим силама да сазнате истину и да увек говорите и проповедате — само истину, и — целу истину. Ви ћете због тога имати борбе, и вас ће можда гонити и потискивати, али ћете имати довољно накнаде за то у уверењу, да сте радили по својој савести, и у самопоуздању, што се нећете бојати никога и ничега. Ви морате отворено и искрено исказивати своје мишљење о радницима на нашој науци, о њиховим радовима и о свима догађајима и личностима у српској историји, без страха и зазора. Ви морате подједнако ценити и Милоша као и Карађорђа, и волети Таково исто као и Тополу. Ви морате не само имати уверење, да је Љубић, ако не тако славан, а оно исто тако важан као и Мишар, него морате то и така своја уверења увек смело и отворено исказивати и бранити. Јер српска ће историја само тако напредовати, ако њени преставници буду увек о свему искрено и отворено свој суд изрицали.

Ст. Станојевић.

БЕЛЕШКЕ О ЕНГЛЕСКОЈ.

— Спољашњи изглед. —

Јуни 1862, на мору.

Једанаест је сахата; на видику се Булоњ повлачи и умањава. Најпре су се бродови у пристаништу и танке катарке стопили у пространој тами; сад је и светлост мања, а убрзо је на ивици неба само гомила бледих звезда.

Осећање је чудновато и силно; море ћути, а над њим лебди непомична магла. Све је ишчезло; на видику само кула светиља — вртешка баци, с времена на време, своју светлост на један талас. Чини се као да човек улази у царство тишине и празнине, у безбојни и без обличја свет ствари које не постоје. Помрчина је свуда, велика и пуста. Брод дубоко уђе у њу и изгуби се. Мало час се још и назирала, врло далеко, преко крме, некаква ивица, далека земља; а сад око лађе само покретан мрак. Тако упао, брод се ипак креће напред, сигурно, пробија се кроз мрак. Као каква вредна буба, маше неуморно својим великим челичним крилима и прави око доњега дела тела таласе који се светлуцају. Таласи се преливају као опал и као седеф. Види се њихово дуго угибање које бива јаче, слабије и развија меку светлост. Драго камење дугиних боја, дробни бисер окрећу се у угибу таласа, а ситна пена чини ивицу тамна сребра, шарани, извијени, таласасти оквир нотњем огледалу.

На Темзи.

По сахата је како се сунце родило, али се оно не види; на истоку је само мало ведро; остало је све покривено облацима.

На истоку, докле очи виде, свуда море, које дели на двоје ведар и тихи видик. С леве и десне стране брода,

танка далека трака вири из воде: то је земља, а кроз маглу почиње се распознавати зеленкасто шаренило.

Помичемо се напред; али у овоме грдноме ушћу земља равна и мала, личи на бразду блата; влага прогута боје; сви су тонови размућени, угашени; рекли бисте бледа акварела по којој је какво дете прстом водене капи трљало.

На десно примиче се обала; ето већ и правога енглеског предела који сам лане видео од Њухавена до Лондона: тамно зелени брежуљци, испресецани оградама, ишарани усамљеним дрветима; пашњак између ограда, па опет један, па још један, а сама стока ту стално; Белгија мање равна и мање једноставна од праве, на сунцу сјајна, али врло тужна и врло суморна кад је небо кишовито, а оно је такво често!

Река је грдна, али прљава и потамнела од бледих и лажних боја. Гоњена плимом, она иде с једне на другу блатаву обалу, коју час покрива час оставља; под црном паром њени прави таласићи чине се тужни; она тече модра и блатава, али корисна; то је јединствени радник и носач у својој врсти. Већ, на њеним леђима, бродови у групама промичу, већина натоварени, велики, мали, свакога облика и величине, а мрнари што се пењу по једецима личе на вредне пауке.

Разговор с једним Енглезом средњега сталежа, мислим сином некаква трговца; не зна ни францускога, ни немачкога, ни талијанскога језика; није потпуно џентлмен. Двадесет и пет година; подругљива, одлучна, оштра лица; путовао је ради задовољства и својега образовања годину дана, враћа се из Индије и Аустралије. Свега четрдесет хиљада миља. „Који хоће да позна народе, рече он, треба да их види.“

Из Ливерпула је. Ту се може са триста или четири стотине фунти стерлинга угодно живети, само ако се не држе кола. Треба се женити, то природа тражи; кроз две

три године нада се да ће се оженити. Боље је остати бећар, ако се не нађе жена са којом се жели провести цео живот. „На њу се свакад наиђе; главно је да је човек не мимоиђе.“ Докле је био врло млад, срео је неколико пута, али није био доста богат; сад кад је „независан“, он ће да тражи. Мираз није потребан. Природно је, па чак и пријатно, узети себи сироту жену и породицу. „Ако вам је жена добра и вас воли, онда вреди да се то учини.“

За мене је јасно да они налазе срећу у овоме: да су у шест сахата у вече у своме дому, да имају пријатну и верну жену, чаја, четворо петоро деце на крилу и добре млађе. На броду је једна породица са четворо деце: најстаријему је четири и по године, а матери двадесет и три или четири. У морским купатилима, на обали морској, видео сам читаву поворку деце с оцем на челу; није ретко да се сретне гомила деце једно другоме до ушију, од одојчета па до девојке од осамнаест година. Родитељима деца нису тешка, нити им она задају бриге. По мишљењу мога Енглеза, они су дужни само васпитати своју децу; девојке се удају без мираза, а мушкарци излазе на крај како знају. Познајем једног адвоката који зарађује много новаца и троши све, сем три четири стотине фуната стерлинга годишње, колико је одвајао за осигурање своје деце. Како се дете роди, он га осигура на две хиљаде фуната с тим да се детету исплати та сума кад он умре. На тај начин свако је дете осигурано, а пуно је излаза за њега у трговини и индустрији којих млади Француз нема.

Од свију земаља што их је пропутовао мој Енглез, Енглеска је „најморалнија“ земља. По његову мишљењу једно зло је за један народ „недовољна моралност“. Отуда он суди о Француској по енглески. „Жене су у њој рђаво васпитане, не читају Библију, сувише воле игранку, само о ситницама мисле. Људи иду у кафану и имају милоснице; отуда многи рђаво живе у кући. Све то зависи

од васпитавања а не од расе. Францускиње васпитане озбиљно по енглески, у Енглеској, овде су добре домаћице.

— Па је ли све добро у вашој отаџбини?

— Није, народни је порок страшан: пијанство. Човек, који не зарађује преко недеље двaест шилинга, попије десет. Додајте томе неувиђавност, дневе нерада и болест.

— Али ви за такве људе имате сиротињске домове, нарочите радионице?

— Не иду у њих, радије гладују, умиру од глади.

— Зашто?

— Три су разлога. Зато што хоће по вољи да разговарају. Зато што не могу да трпе затвор, зато што се морају испуњавати неке формалности: мора се доказати да је парохијанин из места, али већина не зна где су рођени, или им је врло тешко набавити потребне сведоџбе."

Врло разговоран и ни мало закопчан. Друга два Енглеза са којима сам говорио на броду исти су такви; ја сам увек налазио такве Енглезе. Ако се о њима противно мисли, то је јамачно зато што у туђем свету, кад морају страним језиком говорити, ћуте из стидљивости и пазе на себе да им се не смеју. Говорите им рђаво енглески, рђавим нагласком, онда су слободни, осећају се јачи. Ако их учтиво, благо, запитате што, или им затражите какву малу услугу, љубазни су, чак услужни. О томе сам се прошле године уверио двадесет пута у Лондону и свуда.

Друга лица на броду. — Два млада пара на броду, увијени у шалове, под амрелима; — ударио беше дуг пљусак; они су остали горе, били су покисли као мишеви; само зато да се не би муж од жене раздвајао доле у кабинама. — Друга млада жена има јаку морску болест; њезин муж — биће какав трговачки агенат — узима је у наручје, подржава је, чита јој, двори је с безграничном отвореношћу и нежношћу. — Два девојчета од петнаест шеснаест година, говоре чисто немачки и француски;

велике живе очи, велики бели зуби; брбљају и смеју се од срца и бурно; ни труни од извештачености; ни помена од оне наше научене и намештене љупкости; оне не мисле на оне око себе. — Госпа од четрдесет година с наочарима поред мужа; изгужвана хаљина, остатак женских жакета, зуби огромни као у дивље свиње; врло озбиљна и врло смешна; Францускиња, па и у годинама, не заборавља никад на себе, да намести своју хаљину. — Код једнога високог и сувог Енглеза стрпљење и хладнокрвност: није се мицао са канабета, шетао само једанпут, ни с ким није говорио, био себи довољан. — Три Француза, који су запиткивали с брда с дола, доказивали у ветар, врпољили се, окретали, правили игру речи, чинили су ми се пријатни момци.

Мало по мало облака је нестало и небо блиста. Десно и лево промичу лепе, чисте скоро обојене сеоске кућице. На видику се појављује зелена трава, и овде онде велика добро уређена и груписана дрвета. Лево у Гравесенд згомилале се мрке куће око плавичаста торња. Све је више бродова, магацина; осећа се да је ту близу велика варош. Мали мостови за укрцавање улазе за педесет корака у реку изнад сјајнога кала, који је осека открила. Сваке четврти сахата јасније се опажа човечија рука и присуство човека, снага којом је природу преобразио: стоваришта, сместишта, басени где се граде и поправљају бродови, стругаре, куће за становање, спремљена грађа, нагомилани еспапи, десно се види гвоздени труп једне цркве коју спремају овде а зидаће је у Индији. — Дивљење најзад пређе у замор. Од Гринвича, река је у као каква улица широка једну миљу и више, којом иде горе доле бродовље између два реда грађевина, два бескрајна реда тамно црвене боје, од опека и црепа. Пред њима велико коље пободено у блату за које везују бродове који се ту празне и пуне. Непрестано све нови магацини за бакар, камен, угаљ, ужа-

рију и остало; непрестано се слаже бала на балу, џакови се дижу, бурад ваљају, справе за подизање терета стењу а чекрци шкрипе. Море долази у Лондон реком; Лондон је пристаниште усред копна: Њујорк. Мелбурн, Кантон, Калкута овде одмах истоварују. — Али оно што највише упада у очи то су они канали кроз које стоваришта излазе на ширину реке. Канали граде улице од једног краја до другога, и то су улице од бродова: изађу пред очи један за другим, томе нема краја. Од Гринвича, где сам се лане укрцао, на видику су саме катарке и паламари. Безбројни и неразлични једени и једрила праве на ивици неба паукову мрежу. — То је један од великих прозора на нашој планети; да се види слична гомила грађевина, људи, бродова, треба ићи у Кину.

Међутим, на рeци, на западу, диже се непроходна шума од мотки, катарки, ужарије: то су бродови што долазе, одлазе или стоје, најпре по неколико, па дуг низ, па онда у нераскидноме скупу, везани, измешани измеђ кутњих димњака и магацинских чекрка, и свега онога алата за непрекидни, редовни и џиновски рад. Све је то у магловитом диму измешаном са нешто светлости, кроза њ сунце пропушта своје златне зраке, а прљава, полу-жута, полу-зеленкаста, полу-плавичаста прелива се чудновато. Рекао би човек да је у загушљивом и угљевитоме ваздуху каквог стакленога врта. Ништа није овде природно; све је преображено, измењено, од земље и човека па до светлости и ваздуха. Али она неизмерност згомилавања и људскога стварања не да ни да се мисли на преображеност и извештаченост; место племените и здраве лепоте кипти величанствен живот; светлуцање мрких таласа, расута светлост у пари, блага беличаста и ружичаста светлост што пада на све ове колосе, даје некакву љупкост грдосији од вароши; један осмех на лицу чупава и поцрнела џина.

Први дани.

Недеља у Лондону кад дажди: дућани затворени, улице готово пусте; налик наградна и лепа гробља. Ретки

намерници, под амрелима, у оним пустим скверовима и улицама, чине се као немирне сени повампирене; то је страшно.

Ја нисам могао ни замислити такав призор, а кажу ми да је он врло обичан у Лондону. Ситна, збијена, немилостива киша; кад је види човек, не зна зашто не би трајала до века; ноге пљаште, свуда вода, и то прљава, заудара на чађ. Жућкаста, густа магла у ваздуху притисла чак земљу; на тридесет корака једна кућа, један пароброд, личе на мрљу на папиру. У Странду нарочито, а и у осталом делу Ситија, после једнога сахата хода, човека притисне чама, појима самоубиство. Високе, поређане у линију, фасаде су од мрких опека; магла и чађ упиле су се у њих. Монотонија и тишина; али имена у бакру и мрамору говоре, казују одсутнога господара, као у каквој фабрици црнила која је затворена због смрти у њој.

Нешто страшно, то су, у Странду, грдни двори које зову Сомерсет-Хаус. Масивна и тешка грађевина, све шупљине црним обојене, галерије почађале, тобожњи шедрвани без воде, у каквој рупи у средини каквог празног дворишта, барице на поду, дуги редови затворених прозора: шта ли раде у тим катакомбама? Изгледа да је модра и црна магла упрљала чак и зеленило по парковима. Најтеже је погледати стубове, фасаде, грчке украсе, фигуре и венчиће на кућама, све почађало; спрото античко неимарство, шта ће у овоме поднебљу? На фасадама Бритиш-Музеума, удубљења су на стубовима укаљана, као да је неко сипао течно блато; Сен-Пол, једна врста пантеона са два спрата стубова, доњи сасвим црни, горњи, скоро стругани, још бели, јако бели да очи вређају: угљени дим већ и њих огубао.

Ове мрље су жалосне, камен се распада. Па они голи кипови за успомену на Грчку! онај голи Велингтон као ратник под дрвљем у парку са кога се слива киша! онај гадни Нелсон на стубу, са конопом у облику репа као какав пацов натакнут на врх мотке! — Сваки облик,

свака класична идеја је овде наопака. Оваква једна баруштина је изгнаничко место за античку уметност. Кад су се Римљани овде искрцали, морали су мислити да су у Омировом Паклу, у пределу Кимеријанаца. Грдни простор који се, на јужној страни, пружа између неба и земље, губи се испред очију које га узалуд траже; нема више ваздуха, само магла цури; у овоме тамно бледоме диму, предмети личе на ишчезле авети; природа личи на рђав цртеж кредом израђен па рукавом истрљан. — Провео сам пола сахата на Ватерло-брцу; Парламенат запао, нејасан изгледа у даљини као јадна гомила скела: ништа се не види, а нарочито ничега живога, сем малих пароброда који хитају по реци, црне неуморне бубе у диму; гледајући људе што се укрцавају и искрцавају, какав Грк би мислио на Ските. Чинило би му се да овде живети значи не живети; и заиста, овде се друкчије живи него ли у његовој земљи; са поднебљем променио се и идеал. Душа се повлачи с поља, улази у себе саму, у себи ствара свет. Овде ваља имати брижљиво уређен дом, клубове, удружења, многе послове, многа религиозна и душевна занимања; нарочито се не сме човек подавати утисцима споља, треба затворити врата тужним мислима природе, испунити велику празнину где би се могле уселити меланхолија и досада. Преко недеље ту је рад, прилежан, неуморан, којим се брани и оружа противу суровости ствари. — Али шта да се чини у дане одмора? Крчма или црква, пијанство или придика, заборав или размишљање; друкчије се оваква недеља не може употребити, на тај начин, било мислећи, било опијајући се, човек се узноси, заборавља. Видим пуно полуотшкринутих врата у крчмама; бледа, угашена или дивља лица улазе и излазе. Хајдмо у цркве.

Идем у четири, а слушам две придике, прву у једној дисидентској цркви у Странду. Средина гола, хладна, без украса, сем у дну две алегоричне фигуре; високе дрвене клупе до главе. На њима не седи пук, већ пристојни грађани, врло чисто обучени, озбиљна и паметна лица.

долазе по мудре савете, да освеже своја начела. Попа је изабрао овај текст: „Један дух, једна душа!“ и светује слушаоцима да се чврсто држе својих начела, али да буду помирљиви према људима. Придика је добра, мало проста али солидна; читајући оне многе огледе у енглеској књижевности, а и дан дањи „мале придике“ у *Недељноме Прегледу*, видеће се да им се нису досадила општа места. Они мисле да морална поука није редак предмет, већ обичнӣ; то је свакидањи алат, који треба сваке недеље дотеривати.

Књиге које читају то су псалми или *Обични Молитвеник*, свачији молитвеник у Енглеској. Састављен по Милтонову начину, у њему је много јакога и величанственога; нема нежности и раздраганости као у *Имитацији;* нигде китњасте реторике или тужне благости као у нашим побожним књижицама, већ импозантан, страсан, некад и лиричан тон: литурђија је састављена у доба Обнове и сачувала је отада свој тон. Вредно је приметити да су време и постанак свакога дела забележени при дну; овај је из шестога века; она молитва је из апокрифа, али су је сачували само зато што је узвишена. Овим примедбама поучава се читалац у критици и историји; загледајте Тилотсонове и Баровљеве придике из доба Босиетова, са грчким текстовима и препиркама о граматичном значењу. С временом ово мора одвести немачкој егзегези.

У Вестминстер-Абеји, брод величанствен. Дивно готско неимарство, оно једино и приличи овој клими: потребна је она зборка облика, она испупчена, вијугава и витка ребра, она маса деликатних скулптура да попуни ону таму и испуни празнину по мрачној унутрашњости. — Ходао сам по овој цркви и прегледао надгробне споменике, гомилу лепих извајаних ствари у осамнаестом, и гомилу хладних и ситничарских извајаних предмета из нашега века, кад се одједном зачу песма, и то не монотона песма као о нашем вечерњу, не грубо грегоријанско калуђерско певање, стихови из библије и анти-

фони што личе на појање болесних калуђерица, већ лепо складно певање, озбиљни и лепи речитативи, милозвучна песма, тонови и хармонија што опомињу на златно доба. Затим, после читања о Спсари, оргуље, певачи, деца и басеви, отпевају један пун и красан мотет. Оваква музика и пристоји се оним псалмима и молитвама што их мало час прочитах. Овако схваћена, вера је опера узвишених, озбиљних и верних душа. Ово је врло важно; код једнога народа, црква и служба треба да иду барабар с осећањима, не само пука и незналица, него и одабраног света.

По подне сам посетио две друге цркве. И овде је песма лепа, а у цркви је само имућнога света. Велики затворени столови, галерије су пуне лепо обученога света; колико људи толико и жена, многи су џентлмени; нема овде онаквога женскиња, старих побожника, слушкиња, пука, као код нас. Од три свештеника које сам видео, један, достојанствен и учтив, говорио је са мном, личи мало на професора мало на судију. Други личи на каквог париског бележника, старијега и чисто обученога, који благо говори а замишљено изгледа кад потписује какав брачни уговор. Видео сам лањске године и друге у Лондону и на селу. С оним оделом од главе до пете, с оним гласом кад говоре са предикаонице пре личе на судије или председнике. По своме васпитању, по женидби, по правима, по служби, то су световњаци озбиљнији од осталих; одело им је исто и изван цркве сем вечите беле поше; морална разлика није много већа од физичке. — Ово је главно: метути на равну ногу, или бар да не буде велике разлике између свештеника и световњака, сто то је основно дело Реформације.

Кад сам се вратио у мој хотел, прочитао сам у Friday's Gazette овакав проглас: „Ми, Викторија, краљица, уверени врло озбиљно и врло дубоко да је наша неопходна дужност старати се пре свега да очувамо и увеличамо службу и славу Свемоћноме Богу, као и да спречавамо и искорењавамо сваки порок, безбожнички

живот, распусни живот и неморал... Ми забрањујемо овим свима нашим верним поданицима, ма каквога стања или положаја они били, да се недељом коцкају, картају или томе подобно чине, било то на јавним или приватним местима, или ма где то било; и овим их позивамо и заповедамо свима и свакоме од њих да присуствују сваке недеље смерно и скромно служби Божијој."

Наредба властима „да предузму сходне мере и спрече крчмаре или остале радње да продају вино, пиво или какво друго пиће, као и да недељом не примају и не задржавају госте за време службе божије у својим локалима."

Ове се наредбе не извршавају строго; врата се на крчми затварају за време службе божије, али се могу отворити и пити у собици позади крчме. — Свакојако ово је остатак од старога пуританства, који Французе вређа. Забранити људима да недељом пију и да се забављају? Француском се раднику, сељаку, чини да је недеља за то и створена. Стендал је говорио да вера, овде, у Шкотској, у истини библијским земљама, упропасти један дан у седмици и уништава седмину вероватне среће. Он цени Енглеза по људима с Југа које вино развесели а не оглупљава, који могу без штете да раде по нагону, код којих је радост поетична. У Енглеза је темперамент други, много јачи и жешћи; задовољство је грубо и животињско; могао бих навести двадесет примера. „Пијани Француз брбља, рече ми један Енглез; пијани Немац спава; пијани се Енглез туче."

Има и других трагова пуританске строгости; између осталих, објаве по степеницама којима се силази у Темзу и Рамбито; опомиње се свет да буде пристојан. — На железничким станицама има обешених дебелих библија да путници, чекајући на воз, могу читати. Један кошчати риђи дугајлија дао ми је у Хајд-Парку два штампана листа о бакарној гуји Мојсијевој, са применом на данашњи живот. „И тебе су, читаоче, ујеле ватрене гује. Да се исцелиш, дигни очи ономе који је уздигнут у знак

спасења." — По другим знацима види се да је ово аристократска земља. На вратима Сент-Џемс-Парка објављена је оваква наредба: „Чуварима је заповеђено да забране улазак у вртове свима просјацима, свакоме лицу у ритама, или ономе чије је рухо врло прљаво, или које није пристојне спољашњости или понашања." — На свакоме се кораку опажа да је човек све даље од Француске.

(Наставиће се.)

И Тен.

(Превео с француског J. J.)

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Г. Марко Цар објавио је у последњем „Летопису" једну расправу о Љубомиру Недићу, којом је хтео допунити оно што је раније писао поводом његових студија о „Новијим писцима." Ова расправа једнога критичара о другоме у толико већма буди интересовање у читаоца, што је одиста тешко наћи два човека који су се јаче разилазили у својим књижевним оценама него Љубомир Недић и г. Марко Цар. Треба само упоредити њихове студије о Змају, Војиславу, Љубомиру Ненадовићу. За Недића, Змај је био само вешт версификатор и ништа више; за г. Цара, то је био наш најнежнији, најискренији лиричар. Војислава Недић је хвалио као највећег уметника међу нашим песницима, докле га је г. Цар осудио као једног књишког песника без права надахнућа. Поред најбоље воље, Недић није могао видети у Љубомиру Ненадовићу ништа друго него једног дидактика с обичним хумором а још обичнијом философијом; г. Цар, напротив одушевљао се тим истим Ненадовићем као нашим најфинијим моралистом. После свега овога, не треба никоме да буде чудо што је и самога Недића г. Цар видео сасвим друкчије него што је овај себе замишљао, и него што је овај, по нашем мишљењу бар, у истини и био. Љубомир Недић волео је да буде, како је сам говорио, критичар-уметник, критичар који уме да из *књиге изведе слику писчеву.* Г. Цар га, међутим, описује као једног педанта који је ценио књигу саму за себе по неким апсолутним

правилима. На једном месту он му замера што је „примењивао своја естетичка начела до крајњих консеквенција“; на другом опет да је „о књижевним делима судио догматички.“ Ми остављамо на страну то питање, да ли је догматизам добра или рђава ствар у књижевној критици; главно је да се нама чини да се у Недићевим студијама од свега пре налази трага него од догматизма. С малим изузетком његове су студије чисти књижевни портрети. Књижевне су анализе у њима и ретке и скучене. Истина, Недић је написао ону чувену критику на Лазу Костића и ону још чувенију на Милету Јакшића, где је била дискутована реч по реч и стих по стих, али не треба се варати, све Недићеве замерке тој двојици лиричара оснивају се на простом здравом разуму а не на неким „естетичким начелима“. У прилог свом мишљењу г. Цар наводи једну Недићеву реченицу по којој критичар треба „да се држи једино дела, њега само да проучава и њега само да цени.“ Али та се реченица не сме ни пошто узети сама за себе. Она се људски разуме тек онда кад се прочита цела студија одакле је узета: онда се види да је Недић само стога саветовао критичарима да се држе само дела, што је био уверен да се писчева слика много верније огледа у књизи коју он напише, него у животу који проживи. Наравно, тај Недићев метод да писчеву личност реконструише искључиво по утисцима од његових дела, може имати и својих махна; али ни у ком се случају не може на основу њега закључивати да је Недића интересовало само дело а не и писчева личност, — а најмање да је књижевна дела оцењивао по једној „априористичкој методи“, као што више пута тврди г. Цар. У осталоме на сав тај Царев говор о Недићевом догматизму, и о његовим естетичким начелима, и о његовој априористичкој методи, унапред је одговорио сам Недић. Он помиње ту критику, која књижевна дела цени „по томе колико она одговарају ономе идеалу који је, у виду прописа и дефиниција, обично оних апстрактних немачких дефиниција, истакнут као образац делима ове или оне књижевне врсте“, — али ту критику Недић осуђује као „стару, круту, школску критику“, и управо је отура од себе. И онда се изјављује за једну другу критику „која књижевна дела не мери апстрактним мерилима и нормама; за коју у књижевности нема строго обележених врста, него само књигâ; која не тражи да књижевно дело само оцени, него и да га схвати;... да

позна шта је оно у њему што чини тајну живота његова,... да види човека који се у њему огледа, и чију слику треба из њега извести.“ Ови се пасуси случајно налазе баш у оној истој студији о Књижевној Критици, одакле је и г. Цар извадио ону своју реченицу.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Нобелове награде. — 10. децембра по новом раздељене су по трећи пут Нобелове награде, свака у суми од по 200.000 динара. Награда из физике досуђена је шведском професору Сванту Арениусу, који се нарочито прославио својом хипотезом о електролизичном распадању. Награду из хемије добили су Французи Кири и Госпођа Кири, који су пронашли радиум, и Бекерел, професор Политехничке Школе у Паризу, који је пронашао зрачењаУраниума. Награда из медецине одређена је познатом данском научењаку Финсену, а награда за рад на општем миру Др. Рандалу Кремеру. Најзад, награду из књижевности добио је овај пут Бјернстјерне Бјернсон, велики норвешки песник, драматичар и романсиер.

ИСПРАВКА.

У чланку „О Доситијевим и о народним баснама“, у прошлој свесци, поткрале су се, поред неколико ситнијих, и ове крупније штампарске погрешке: отоман м. *атаман*; Станисаву Љубавицком м. Станиславу Љубовицком; Gesta Komonorum м. Gesta Romanorum; но што је Маретић донео м. .....доспео; Fabilae....Sipsae. Jn o r e d i b u s м. Fabulae.... Lipsiae. Jn aedibus.

Исто тако, у садржају прошле свеске, погрешно је назначен г. Др. Јован Скерлић као писац „Београдске Романсе“ која је изашла у рубрици „Скице“. Њен је писац „Београђанин“, а г. Др. Скерлић писац је „Књижевног прегледа“ (о „Циганчету“ г. Веселиновића), који долази одмах иза „Београдске Романсе“, а који је у садржају сасвим изостављен.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 12.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига X, број 8. — 16 децембар, 1903.

МРТВИ ЖИВОТ.

(4.)

V.

Дани су опет пролазили полако, тихо, нечујно. Дамјан Дамјановић закопао је своју жену, озбиљан, нијем, без и једне сузе на образу. Он ју је жалио у души, а кроза сву жалост долазиле му смијешне којекакве бабе што су се гушиле у сузама за Бојаном, као да им је била рођена сестра, хтијући, тобоже, тиме да покажу своје мекано срце. Стари поп Исо, у црној, закрпаној, мртвачкој одежди, промукнуто пјевао погребне пјесме; за сандуком корачао Дамјан гологлав, а вјетар му мрсио косе, — онда доста жена и баба, а била је прилично заступана и сеоска „интелигенција."

Прошла и даћа што се давала у кући Дамјанова пашанца, и Дамјан се с грозом сјећао пијаних људи, жена и господе. Вино се точило и пило бијесно и жедно. Прошло је и то, неколико дана је загладило, бар површно, онај први неугодни утисак. Он се, опет, повукао у сама себе, борио се с мислима, западао у душевну агонију, и примицао се, полако, ждријелу смрти.

Божић је провео у осами, никуда није хтио да иде. Јело му је доносила мала Марина цурица, јер он није хтио онамо. Једино га је походио, покаткад, његов кум, сеоски благајник, искрено и жалећи га, и хтијући да га

извуче из оног несрећног индиферентизма у који је био запао и који га је убијао и испијао.

Баш на Јовањдан дође благајник да га зове на своје крсно име. Покушавао је најприје да га ријечима разувјери о бесмислици његова садањег рада, показивао му неке тобожње плодове његове муке, говорио му о побољшању сељачког стања у њихову крају откако он ту учитељује. Дамјан Дамјановић климао само поспрдно главом и није се дао ни осолити.

Онда овај натеже друге жице. Говорио је како је срамота да тако млад човјек клоне. Нека пође другим путем! Не да се наш сељак направити наједном културним човјеком, него то мора да иде све полако. Цијела наша интелигенција, разлагао је благајник, конзервативна је и ортодоксна, не само што се тиче вјере, већ цијелог њиховог рада, а како тек неће да буде такав сељак! „Плети котац као и твој отац“, то је традиционална српска пословица, управо понос патриота кад се бусају охоло у прса и упиру на тврдоћу народа. „Не предаји се, чоче, нераду, млад си; несрећа те ударила смрћу женином, али се ипак не дај! Ја ти не могу ту учено разлагати, већ ти говорим као припрост човјек и добар твој пријатељ. За човјека који хоће да ради, има увијек поља доста, па и плодна поља, мада је већа дика пожети плодове на неплодну земљишту. Свако се зрно не прима, нека се прими свако десето зрно, па је за почетак доста.“

Дамјан Дамјановић опет одмахну руком. „Од мене нема више ништа“, говорио је он растегнуто, немарно и полако, „ја сам изгубљен човјек. Ја падам“, рече он опоро, „падам, а у моме паду није ме кадар да заустави нико“, ту спусти глас и рече очајно „нико!“

„Добро“, рече Стево, „кад се не даш сам да одвратиш од такова живота, ја те нећу да одвраћам. Живи како си почео и како ти мислиш да је најбоље. Али, ради овога разговора ја нијесам толико ни дошао. Ти знаш да је данас моје крсно име, а добро, ваљда, знаш, да би

ми слава без тебе била празна и крња. Гледаћемо да не прећеравамо у пићу, а тебе, најпослије, неће нико ни нагонити да пијеш, ако сам не будеш ћио; а кад ти се досади а ти, брате, пут под ноге, па кући. 'Оћемо ли тако?" насмија се благајник и узе Дамјана за руку.

Дамјан Дамјановић ћуташе неко вријеме, па, видећи да га се не би могао никако да отресе док се не би приволио његову позиву, пристаде. Стево чисто подскочи; рече: „Евала ти, куме; тако и трéба!" пљесну га рукама по рамену, рукова се с њим, осмјехну се, и то све за један трен, и нестаде га као муње из собе.

Дамјана је мало боље расположила благајникова весела појава, а његове ријечи утјецале су на њега доста снажно, мада се он отимао од њихова утјецаја. Меланхолија с песимистичним мислима јењавала је мало по мало и чинило му се да се његовом душом разлијева нека свјежина, мека као трак пролећњег сунца. Он чак доби вољу за читање — у цркву није хтио да иде — и оде да потражи штогод међу својим књигама што би одговарало његову расположењу. Поће најприје да чита неке романтичне приповијетке из сеоског живота, доскора му то постаде бљутаво, и он узе једну Пелагићеву броширу, једну од књига ради којих код нас прогањају учитеље само ако падне сумња да се код њих та књига налази. Он се сав задуби у читање и у тему брошире.

Тако му проће прије подне. Послије подне доће благајник и зовну га на вино и црну каву. Дамјан се изговарао да не може, с осмијком показивао на своју лектиру, као да хоће да натукне како жели да се врати у стару колотечину, или да кажем, како код нас веле, коловоз. Стево се веселио што су његове ријечи утјецале тако повољно на Дамјана Дамјановића, који му обећа да ће доћи, застално, пред вече у њихову кућу.

Тек што је стао да се спушта сутон, ето опет благајника Стеве. Видјело се на њему да је био весео, т.ј. да је мало више повукао. Дамјан се зачуди кад га видје такова и да је оставио кућу и госте.

„Не вјерујем ја теби, куме и брате мој“, викну благајник с врата, „стара си ти лија и измотавалица, па ја велим самом себи: „Чујеш, Стево, онај ће те твој кум да превари!“ — „Неће, брате рођени“, велим ја сам себи, „неће, тако ми Тројице и данашњег Крсног Имена, неће. Сад ћу ја њега да доћерам својој кући“, велим ја својој жени. А ако не буде ћио ја ћу у опћину: „Петре, Лука, Обраде, по учитеља! Понесите лисичине ако се буде бранио, па ми га силом дорените!“ Знаш, ваљда, моје пандуре? Ка' три мрка вука! Дакле, како ћеш, или са мном или с пандурима?“ насмија се благајник.

„Па“, развуче Дамјан, „велим да је боље с тобом него с пандурима“, и стаде да тражи капут и шубару.

„А, решпект пред власти, јуначе“, рече поносито благајник, стаде да суче брк, и добродушно се насмија.

Онда се њих два упутише, преко снијега, благајниковој кући. Ишли су тијесно један уз другога, јер се бура није баш шалила. Благајник је правио досјетке, а Дамјан Дамјановић се доброћудно осмијкивао.

Дођоше прид једну малу кућу, с ниским прозорима што су били застрти бијелим засторима и кроз које је пробијало свјетло. Уђоше у двориште; пас звекну љутито ланцем о који је био привезан и бијесно залаја. Благајник га удари без милости, комадом леда, и пас цикну и умуче.

У ходнику их дочека домаћица, обичне женске пасмине, ни лијепа ни ружна, ни мршава ни дебела, добродушно се смијала и пружала му руку.

„А ђе сте ви, куме, тако дуго? Ја мислим да се ви све туђите од нас! То није од вас лијепо!“

Дамјан само пружи руку и осмјехну се место одговора, и сви уђоше у собу.

У соби, намјештеној обично као и све сеоске куће, са старом земљаном пећи, сједило је око дугачког, простртог стола више од десетак људи. Сваки се од њих разузурио на свој начин. Сваки од њих сио по својој вољи, једни пуше, други тек савијају цигарете, трећи

бацају ћикове и поново мотају, натежући марљиво чашицу и кад их нуде и кад их не нуде. Жагор и гласови пробијали кроз дим, очи већ сијевале по мало од вина, а-све се помијешало као у неко клупко, окретало се као зврк и пењало на строп.

Граја се мало утиша кад уђе Дамјан Дамјановић. Поздравише га онда весели гласови, сви су се узрадовали кад им је он дошао, у тренутку пијане раздраганости.

„Е, 'есам ли ја река' да ћу га догнати!“ подвикну благајник. „Па, ево вам га! Стидљив вам је, пазите да не остане гладан и жедан! А ја ћу већ и сам припазити.“

Са своје столице откотрља се дебели „винанц“ Васица према благајнику. Био је већ прилично накресан, језик му се заплетао и муком је тражио ријечи. Прљава и масна блуза била му је раскопчана и видјела се на њему груба, сељачка кошуља.

„Евала ти, куме и благајниче“, подвикну финанц, „евала ти што нам доведе учитеља. Осјећам ја да мени нешто вали, вали брате, а не знам што. Тек се ја, у неке, сјети', нема нам уче, јест, Бога ми, нема нам уче, јест, Бога ми, нема нам уче! Па ти нам га доведе, и евала ти, Крснога ми Имена, евала!“ и стаде да грли учитеља. Дамјан Дамјановић се мало измаче, али мораде да попије с њим неколико чаша вина.

У први мах, било је Дамјану Дамјановићу необично, као и сваком трijезном човјеку кад дође у друштво пијаних људи. Био је ту и поп Исо, разбарушене косе и браде, и дерао се, и дерао се, доказујући нешто старом, пензијонованом лаћману Ђури. Па онда, општински биљежник, сеоски кицош, с високом огрлицом и засуканим у вис бркићима. Био је ту један старији општински писар Штецо, у опанцима, који је ћутао и пио, једино ако би кадгод климнуо главом, у знак повлађивања. „Винанц“ Васица и „постајеводник“, неки висок и мрк човјек, црне косе и лица, снажног носа и хајдучког брка, страх и трепет „вердектера“ (сумњиваца) — онај пријашњи кицош

био је премјештен, јер је на њега била пала нека сумња — причали један другоме своје доживљаје где је свакоме, разумије се, лебдио живот у опасности, а њих нијесу, што мислите, ради њихове ревносне службе ни наградили. Била су ту још два сељака и пар благајникових рођака што су пазили увијек да им чаша не буде празна. Кад пијеш мукте, напи се; то је била њихова чисто српска, народна филозофија.

Дође и вечера на ред; разговор стаде на часак док су они били забављени јелом. А касније се говор, опет, развеза. Поп Исо укедачио кост од пршута, па је забалио цијелу, глођући као гладан пас. „Нема мени ништа слађе, господине мој, него оглодати оваку кост. Па кад је залијеш мало винцем или ракијицом“, ове двије ријечи изрече поп врло свечано, „волиј сам него да ме цар позове на ужину. Ето, кад сам био млад, ја по вртаљ пршута, и да не лажем, литру ракије смажем пред ужину. Па како ми се тек онда отвори апетит! Једем, онда, господине мој, да све пуца, све у шеснајсту ждерем, господине мој!“

„Винанц“ и „постајеводник“ опет започели говор о ракији. Туже се како се изопачио свијет, па те стоји муке док дођеш до чашице праве домаће! — „Ама“, вели финанц, „кад је уватим, осветим јој се, кебу јој њезину, за читаву годину дана. Нема брате пића без ракије! Ето, наш сељак, да кажеш марвинче, па, ипак, воли ракију! Воли, господине мој, ка' своју рођену мајку!“

Постајеводник обриса воду с уста и болно уздану!

„Па, овај, ето и наш р'шпецијент Рафо, и тај вам воли ракију! А то није, овамо, да кажеш да није господин чојек! Прави правцати господин, господине мој! Колико је тај плећа заједно са жупаном оглода' да и' нијеси кадар избројати! Па, он вам, вели, никуд без ракије! Никуд, разумијете ли, господине мој! Вели он: „Што ће мени 'патеке и како се ти сви ђаволи зову! Ако те заболи трбу' напи се мало ракије, на таште, па ка' да си трбобољу дланом однио!“ Ест, вјере ми! Ено, мене стало,

кад је окупила била ова зима, да пробада у крстима, сијева све, да сам био жив умро. А ја, држи данас ракију, па држи сјутра, и оде сијевање и пробадање бестрага! И ја још здравији него прије! Богами, здравији! Хе, ракија је — ракија!"

Њих се два значајно погледаше.

„Па", вели даље „винанц", р'шпецијент Рафо, што се вели, ни у цркву без ракије! А кад иде на пут, а притегне зима, мете бура, и мећава засипа чојека, а он, вели, само" — ту се замисли малко — „бутељу из џепа, повуче мало, па се угрије! — А кад окупи илињска жега да би чојек, да простиш, и гаће свука', а он се напије ракије, па га љепше' ладн, вели, него вјетрић. Прова' сам, ето, и ја то, па право, зими грије, љети 'ладн!"

С другог краја стола допире пјесма. Поп-Исо развезао. Дамјан Дамјановић се разонодио, па га пјесма нимало не смета. Повукао мало више, па само погледа и смијуљи се. Он који је ријетко пушио, запалио вирђину што му ју је благајник патурио, па само одбија димове. Вино се точи, а нове се динитре, непрестано, уносе. Сваки час, излази по који од гостију напоље, трампајући несигурним кораком.

А онда, учесташе и здравице. Онај који наздравља побједнички износи врлине онога коме наздравља. Тај, обично, оборио стидљиво очи, т.ј. запиљио их у чашу, а устима гриска брк. Тек чека да се здравица сврши па да се с оним другим куцне и пољуби. Вино им је већ било ушло и у срце. Растапали су се од љубави.

У тој вреви празних ријечи стаде, наједном, Дамјана Дамјановића да оставља његово добро расположење. Дошли му бљутави сви ти људи, угријани пићем, што се вечерас љубе, а сјутра ће, опет, да наставе да копају јаму један под другим. И он се стаде да пита: Нашто све то? И како да се он, он, Дамјан Дамјановић, нашао у њихову друштву, у друштву тих народних гуликожа и изјелица што поткопавају народ, што су поткопали и њега, што су га оцрњивали код „виших области" као

врло сумњивог човјека и социјалистичког — у најцрњем буржоаском смислу — агитатора? Откуда? Како? На то није могао да даде себи одговор што би га могао да задовољи.

Из мисли га трже гласина попа Исе, што је већ неколико пута покушао да говори, али га је увијек надвикала опћа врева. Поп стаде да лупа шаком по столу да су све чаше, звецкајући, одскакале, уз вику: „Ријеч!.. молим ријеч!“

„Пречасни отац Исо моли за ријеч“, писну с дна стола глас неког писарчића кога нико, дотада, није ни опажао.

И настаде шутња.

(Наставиће се.)

Вељко М. М.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(18.)

С највећом обазривошћу, да се положај ноге не би пореметио, би скинута кутија, и тада се указа страшан призор. Облици ноге губили су се у таквом отоку да се чинило сад ће кожа прснути; она је била покривена модрицама које је проузроковала ова чувена машина. Хиполит се још раније тужио да га она убија; али се на то нико није освртао; сад су морали признати да се није тужио сасвим без разлога, и оставише га неколико сахата слободна. Али чим је оток мало спласнуо, оба научника доконаше да поново метну ногу у справу, и да је више стегну, да би ствар убрзали. Најзад, после три дана, пошто Хиполит није могао више издржати, они уклонише справу још једанпут, чудећи се веома резултату који су угледали. Модар оток обухватао је ногу, а овде онде виделн су се пликови из којих је цурила нека црна течност. Ствар је постајала озбиљна. Хиполиту поче бивати досадно, и тетка Лефрансоа пре-

мести га у малу собу, близу кујне, да бар има какве такве забаве.

Али порезник, који је ту сваки дан вечеравао, поче се горко тужити на такво суседство. Зато пренеше Хиполита у биљарницу.

Ту је лежао, јечећи под својим тешким покривачима, блед, обрастао у бради, упалих очију, и обрћући с времена на време своју знојаву главу на прљавом јастуку на који су падале муве. Госпођа Бовари обилазила га је. Она му је доносила рубље за облоге, тешила га, храбрила. У осталом, он није био без друштва, нарочито у пијачне дане, када су сељаци око њега гурали биљарске лопте, борили се штаповима, пушили, пили, певали, викали.

— Како си? говорили су они ударајући га по рамену. Увео си канда у танке нити! али сам си крив. Што не радиш ово, што не радиш оно.

И они су му причали о људима који су се сви излечили другим лековима, а не оним које је он узимао; затим су, утехе ради, додавали:

— Сувише се пазиш! устани једанпут! негујеш се као какав краљ! Ах! лакрдијашу један! ни мало не миришеш!

Доиста, гангрена се пела све више и више. Бовари се и сам разболе због ње. Долазио је свакога сахата, свакога тренутка. Хиполит га је гледао с преплашеним очима, и јецајући муцао је:

— Кад ћу једанпут оздравити?... Ах! спасите ме!... Ала сам несрећан! ала сам несрећан!

И лекар је одлазио, препоручујући му вечито дијету.

— Не слушај га, моје дете, говорила је тетка Лефрансоа: доста су те већ намучили! ослабићеш још више. На, гутај!

И она му је давала какву добру чорбу, по који комад печења, по који залогај сланине, а покадшто чашицу ракије, коју он није имао одважности да принесе својим уснама.

Опат Бурнизијан, сазнавши да му је позлило, зажели да га види. Он га најпре узе жалити, изјављујући у исто време да треба и да се радује, пошто је то божја воља, и да се брзо користи приликом те да се измири с небом.

— Јер, говораше свештеник очинским гласом, ти си мало пренебрегао своје дужности; на служби божјој виђао си се врло ретко; колико има година како се ниси причестио? Ја разумем да су те твоји послови, да те је вртлог овога света могао одстранити од бриге за твојим спасењем. Али сад је време да мислиш на њ. Међутим немој очајавати: ја сам познавао велике грешнике који су, пре но што ће изићи пред Господа (ти си још далеко од тога, ја то знам), преклињали за његово милосрђе, и који су зацело умрли у најбољем расположењу. Надајмо се да ћеш нам ти, као и они, дати леп пример! Ето, из предохране, шта ти смета да очиташ у јутру и у вече по једно „Ave Maria“ и „Оче наш, који си на небу!“ Јест, чини то! мени за љубав, да ме обвежеш. Шта те то стаје?... Обећаваш ли ми?

Убоги грешник обећа. Свештеник је долазио и идућих дана. Разговарао је с крчмарицом, и шта више причао анегдоте проткане пошалицама и досеткама које Хиполит није разумевао. Затим је, чим би прилика допустила, прелазио на верске предмете с узбиљеним лицем.

Његова ревност као да је уродила плодом; јер стрефопод ускоро изјави да жели ићи на поклоњење у Бон-Секур, ако оздрави. Г. Бурнизијан одговори да не види у томе ничега рђавог; две предохране вреде више но једна. *Изгубити се неће ништа.*

Апотекара су необично једиле ове *поповске маневре*, како их је он звао; оне су, по његовом уверавању, биле штетне по Хиполитово оздрављење, и зато је чешће говорио госпођи Лефрансоа:

— Оставите га! оставите га! ви му реметите морал с тим вашим мистицизмом.

Али добра жена не хтеде више да га чује. Он је

био *узрок свему.* Готова да ради све унаточ, она чак обеси изнад постеље болесникове суд с водицом и гранчицу шимшира.

Међутим вера, као ни хирургија, као да му није помагала, и несавладљиво труљење пело се непрестано ка трбуху. Узалуд су мењане лекарије и обнављане облоге, мишићи су из дана у дан све више попуштали, и напослетку Шарл махну главом у знак пристанка, кад га тетка Лефрансоа упита може ли, као последње средство, да пошље по г. Канивеа, из Нефшатела, који је био врло чувен.

Доктор целокупног лекарства, стар педесет година, доброга стања и пун поуздања у самога себе, он се није ни мало устручавао да се презриво насмеје, кад је открио ову ногу која је до колена била трула. И, пошто је одсечно изјавио да се мора одсећи, он оде апотекару да изгрди магарце који су једног несрећног човека могли довести до овог стања. Дрмусајући г. Хомеа за дугме од капута, он је викао у апотеци:

— Ето вам париских проналазака! Ето вам новина те господе из престонице! То вам је као и страбизам, хлороформ и лечење од бешичног камена, нешто ужасно, што би влада требало да забрани! Али хоће људи да се покажу и кљукају те лековима, а ни бриге им за последице. Ми обични лекари, ми нисмо тако вешти; ми нисмо научници, лутани, салонски јунаци; ми смо практичари, лечници, и нама не би никад пало на памет да оперишемо човека који је здрав као тресак! Исправљати сакату ногу! Зар се може саката нога исправити? то је као кад би неко хтео, на пример, да начини правим грбавога!

Хомеу је било врло тешко док је слушао овај говор, али је прикривао своју забуну под удворичким осмехом, јер му је било потребно штедети г. Канивеа, чији су рецепти понадшто долазили до Јонвила; зато није ни узео у заштиту Боварија, нити учинио ма какву при-

медбу, и, напуштајући своја начела, он жртвова своје достојанство озбиљнијим интересима своје трговине.

Ово одсецање ноге, које ће извршити доктор Каниве, било је важан догађај у селу. Тога дана сви становници беху поранили, и Велика Улица, и ако је била пуна света, имала је нечега врло тужног, као да ће се извршити нека смртна пресуда. Код бакалина се претресала Хиполитова болест; по дућанима се није ништа продавало, а госпођа Тиваш, кметова жена, није одмицала од прозора, нестрпљива да види оператора кад дође.

Он дође на својим двоколицама, која је сам терао. Али како федер на десној страни беше с временом попустио под тежином његове дебљине, кола се беху мало нагла, и на другом седишту поред њега видела се повелика кутија, превучена црвеном кожом, чије су се три бакарне копче необично светлиле.

Кад је као вихор ушао под капију *Златнога Лава*, доктор, вичући врло гласно, заповеди да му испрегну коња, а за тим оде у шталу да види једе ли зоб; јер, кад год је долазио својим болесницима, он се прво побринуо за своју кобилу и своја кола. Чак се поводом тога говорило: „Баш је неки особењак, овај Г. Каниве!“ И због ове непоколебљиве хладноће још више су га уважавали. Цео свет да скапа до последњег човека, не би он променио ни најмању од својих навика.

Хоме дође.

— Ја рачунам на вас, рече доктор. Јесмо ли готови? Напред!

Али апотекар, поцрвеневши, признаде да је и сувише осетљив да би могао присуствовати таквој једној операцији.

— Кад је човек обичан посматралац, рече он, уобразиља је, знате, много јача! А после, моји су живци тако...

— Ех! упаде му у реч Каниве, мени се, на против, чини да сте ви склони капљи. Томе се, у осталом, ни мало не чудим; јер ви, господа апотекари, ви не избијате из кујне, што напослетку измени ваш темперамент.

А погледајте мене: сваки дан устајем у четири сахата, бријем се хладном водом (мени никад није хладно), не носим вунено рубље, не знам за назеб, и потпуно сам здрав! Живим час на један начин, час на други, као философ, једем шта имам. Ето зашто нисам тако осетљив као ви, и мени је сасвим све једно, черечио човека или какво пиле. Ви ћете ми рећи навика..., навика!...

И без икаквих обзира према Хиполиту, који се у постељи знојио од страха, ова господа заподенуше разговор, у коме је апотекар упоредио хируршку хладнокрвност с хладнокрвношћу једнога генерала; и ово поређење било је пријатно Каниveу, који поче на дугачко и на широко говорити о захтевима своје вештине. Он је сматрао њу као богослужење, мада је лекарски помоћници обесвећују. Напослетку, вративши се болеснику, он прегледа завоје које је Хоме донео, оне исте који су били и при ранијој операцији, и затражи некога да му држи ногу. Одмах послаше по Лестибудоа, и Г. Канивe, пошто је загрнуо рукаве, пређе у биљарницу. Апотекар остаде с Артемизом и крчмарицом, које су биле блеђе но њихове кецеље, и прислушкивале на вратима.

За то време се Бовари не усуди изићи из куће. Он је доле, у трпезарији, седео крај камина без ватре, оборене главе, склопљених руку, укочених очију. Каква непријатност! мислио је у себи, какво разочарање! Он је међутим употребио био све могућне предохране. Зла коб хтела је да тако буде. Али шта је с тим? ако Хиполит ускоро умре, рећи ће се да га је он убио. А после, шта да каже својим болесницима кад га упитају? Можда се, међутим, преварио у нечему? Мислио је и мислио, али није могао да погоди. Та зар су се мало пута преварили и најчувенији хирурзи! Али то му неће нико веровати! смејаће му се, на против, оговараће га! Ствар ће се чути до Форжа! до Нефшатела! до Руана! свуда! Ко зна да колеге неће писати против њега? Повешће се препирка, ваљаће одговарати по новинама. Шта више, Хиполит га је могао тужити суду. Он је видео себе осрамоћена,

упропашћена, изгубљена! И његова машта, скољена многобројним претпоставкама, ударала је тамо амо посред њих, као празно буре које је бачено у море и с којим се титрају таласи.

Ема је седела према њему и гледала га; она није делила његово понижење, она је осећала друго: што је замишљала да такав човек може нешто вредети, као да се није већ двадесет пута довољно уверила о његовој неспособности.

Шарл је ходао по соби горе доле. Под је шкрипао под његовим корацима.

— Седи једанпут, рече она, несносан си ми.

Он седе.

Како то да се (она која је била тако паметна!) још једанпут превари? У осталом, од куда јој та кукавна мисао да тако сахрани свој живот у вечитим жртвама? Она се опомену свих својих склоности за раскошан живот, свих празнина у својој души, ниskости у браку, у кући, својих снова који су пали у блато као рањене ласте, свега што је желела, свега што је себи ускратила, свега што је могла имати! и зашто? зашто?

Посред тишине која је владала у селу, зачу се кроз ваздух страшан крик. Бовари пребледе и умало не паде у несвест. Она нервозно набра обрве, па се поново предаде својим мислима. И све је то било ради њега, ради овог створа, ради овог човека који није ништа разумевао, који није ништа осећао! јер он је био ту, сасвим миран, и не слутећи да ће његово име, које ће се с подсмехом изговарати, каљати њу као и њега. Она се беше упела да га воли, и плачући покајала се што се предала другоме.

— Можда је био валгус? узвикну наједанпут Бовари, који је размишљао.

На неочекивани удар ове реченице, која је пала на њене мисли као оловна кугла у сребрну чинију, Ема уздрхта и диже главу да погоди шта је хтео рећи; и они се погледаше немо, готово зачуђени што се виде,

толико су својим мислима били далеко једно од другога. Шарл је гледаше мутним погледом човека пијана, слушајући, непомичан, последње узвике ампутиранога који су се чули час јаче час слабије, протегнути, испресецани оштрим крицима, као удаљени урлик какве животиње коју даве. Ема је гризла своје бледе усне, и, ваљајући међу прстима један кончић од полипа који је разбила, управила беше на Шарла своје ватрене зенице, као две огњене стреле које тек што нису полетеле. Њу је сад једило све што је на њему, његово лице, његово одело, његово ћутање, цела његова личност, укратко, једило је што је жив. Она се кајала, као за какав злочин, због своје некадашње врлине, и све што је још од ње остало, падало је под силним ударцима њенога поноса. Она је уживала у ружној иронији победоносне прељубе. Успомена на њеног љубазника враћала јој се са заносном примамљивошћу; она јој се предаде свом душом, понета ка овој слици новим одушевљењем: и Шарл јој се чинио тако одвојен од њеног живота, тако удаљен на свагда, тако немогућан и уништен, као да ће умрети и као да се бори с душом на њене очи.

На тротоару се зачуше кораци. Шарл погледа; и кроз спуштену завесу он спази поред пијачних зграда, на сунцу, доктора Канивеа који је брисао чело марамом. Хоме је за њим носио у руци велику црвену кутију, и обојица су ишли ка апотеци.

Тада се Шарл, обузет неком изненадном нежношћу и малодушношћу, обрте својој жени с речима:

— Та пољуби ме, драга Ема.

— Остави ме! рече она, црвена од једа.

— Шта ти је? шта ти је? понављао је он забезекнут. Смирај се, дођи к себи!... Ти знаш да те ја волим!... Ходи!

— Доста! узвикну она страшним гласом.

И изишавши из собе Ема лупи вратима тако јако, да барометар паде са зида и разби се.

Шарл паде у наслоњачу, потресен, питајући се

шта јој је, замишљајући неку нервозну слабост, плачући и осећајући од прилике како око њега лебди нешто кобно и необјашњиво.

Кад је то вече дошао у башту, Родолф затече Ему где га чека на дну перона, на првом басамаку. Они се загрлише, и сва њихова љутина истопи се као снег под топлотом овога пољупца.

XII.

Они поново почеше да се воле. Ема је често, у сред дана, седала да му напише писмо; затим је кроз прозор давала знак Јустину, који је брзо отпасивао своју кецељу и трчао у Хишету. Родолф је долазио; она му је тада говорила да јој је дуго време, да јој је муж одвратан и живот ужасан!

— Па шта ја ту могу? узвикну он једнога дана, нестрпљив.

— Ах! кад би хтео!...

Она је седела на земљи, између његових колена, расплетене косе, укочена погледа.

— Шта? упита Родолф.

Она уздахну.

— Отишли бисмо да живимо на другом месту..., ма где...

— Бога ми, ти ниси при себи! рече он смејући се. Зар је то могућно?

Она се врати на ову мисао; он се учини да је не разуме и скрену разговор. Њему никако није био појмљив овај душевни немир у ствари тако простој као што је љубав. Она је имала узрока, разлога, и као неки подстрек својој љубави. Доиста, ова љубав расла је свакога дана све више, из одвратности према мужу. Што се више предавала једноме, у толико је више мрзела другога; никад јој се Шарл није учинио тако непријатан, прстију тако здепастих, ума тако ограниченог, понашања тако простачког, као после њених састанака с Родолфом, кад би се нашли заједно. Тада би, представљајући су-

пругу и честиту жену, усплахтела кад помисли на ову главу, чија се црна коса увијала ка препланулом челу, на овај стас у исти мах тако снажан и тако отмен, укратко на овога човека који је имао толико искуства у разлагањима, толико страсти у пожуди! Због њега је подрезивала она нокте брижљиво као какав резач, због њега није било никад довољно cold-cream-а на њеној кожи, ни пачулија у њеним марамама. Она је трпала на себе гривне, прстење, огрлице. Кад ће он доћи, пунила је ружама своје две велике вазе од плава стакла, и удешавала је своју собу и себе као блудница која очекује каквога принца. Слушкиња је морала непрестано белити рубље, и Фелисита се по вас дуги дан није мицала из кујне, где је мали Јустин, који јој је често правио друштво, гледаше како ради.

Наслонивши се лактом на дугачку даску на којој је она утијала, он је жудно гледао све ове женске ствари разастрте око њега: поркетске сукње, мараме, огрлице, ногавице, које су биле широке у куковима и доле се сужавале.

— За шта је ово? питао је младић, додирујући руком кринолин или копче.

— Ти дакле никад ништа ниси видео? одговарала је Фелисита смејући се; као да твоја газдарица не носи тако шта.

— Зар она? госпођа Хоме?

И он је као размишљајући додавао:

— Зар је то жена као госпођа Бовари?

Али Фелисити није било право што се он тако врти око ње. Она је била шест година старија, и Теодор, слуга г. Гијоменов, беше почео да јој се удвара.

— Остави ме на миру! говорила је она, премештајући чинију са скробом. Боље иди те чисти бадем; само се вртиш око жена; чекај најпре да ти израсте брада, балавче један!

— Но, но, не љутите се, очистићу вам њене ципеле?

И он би одмах узео са оплате Емину обућу, сву

обложену блатом — блатом са љубавних састанака — које се у виду прашине скидало под његовим прстима, и које је гледао како се лагано пење у сунчаном зраку.

— Ала се бојиш да их не поквариш! говорила је куварица која није била толико пажљива кад их је сама чистила, јер их је добијала од госпође чим се мало поабају.

Ема их је много имала у орману и немилице их је растурала; Шарл јој међутим није никад ништа пребацио.

Тако он даде три стотине динара за једну дрвену ногу, коју је, по њеном нахођењу, било ред поклонити Хиполиту. Та је нога на дну била обложена плутом, и имала је зглавкове на федер, сложен механизам покривен црном ногавицом, а завршавала се лакованом ципелом. Али се Хиполит не усуди да се сваки дан служи тако лепом ногом, него замоли госпођу Бовари да му набави другу, простију. Лекар је, разуме се, поднео трошкове и око ове набавке.

Мало по мало дакле, коњушар поново отпоче свој занат. Сад се опет виђао по селу, као и пре; и кад би издалека чуо по калдрми оштре ударце његове штаке, Шарл је брзо ударао другим путем.

Поруџбину ову извршио је г. Лере, трговац; то му је дало прилике да долази чешће Еми. Он је разговарао с њом о новим пошиљкама из Париза, о свакојаким женским ситницама, показујући се врло љубазан, и не тражећи никад новац. Ему намами ова лакоћа да задовољи све своје ћуди. Тако, она зажели да поклони Родолфу један врло леп корбач који је био у Руану у једном дућану где се продају кишобрани. Идуће недеље г. Лере јој га метну на сто.

Али сутрадан дође он с рачуном од две стотине и седамдесет динара, не рачунајући паре. Ема се нађе у великој неприлици: све фијоке у њеном столу за писање беху празне;531 дуговали су Летибудоу награду за више од петнаест дана, слушкињи плату за два тромесечја, и још многа друга потраживања не беху измирили, и Бо-

вари је с нестрпљењем очекивао пошиљку г. Дерозреа, који му је обично, сваке године, плаћао око Петровдана.

Њој у први мах пође за руком да одбије Лереа; али он напослетку изгуби стрпљење и рече: како га јуре повериоци, како је сав свој новац растурио, и како ће бити принуђен, ако не добије ништа, да јој одузме сву робу коју јој је дао.

— Па узмите је, марим ја! рече Ема.

— Шалим се! одговори он. Само, требаће ми једино корбач. Њега ћу готово да заиштем од господина.

— Не! не! рече она.

— Ах! у мојим си рукама! помисли Лере.

И, уверен да је добро погодио, он изиђе, понављајући полугласно и са својим обичним шиштањем:

— Добро! видећемо! видећемо!

Она је премишљала како да се извуче из ове неприлике, кад уђе куварица и спусти на камин један мали завијутак плаве хартије, *од стране г. Дерозреа.* Ема скочи и отвори га. У њему је било петнаест златника. Баш колико јој је требало. Она чу Шарла на степеницама, баци злато у своју фијоку и узе кључ.

После три дана Лере поново дође.

— Имам да вам учиним један предлог, рече он; ако, уместо суме коју ми дугујете, пристајете да...

— Ево вам је, рече она спустивши му у шаку четрнаест златника.

Трговац се запрепасти. И да би прикрио своју забуну, он се стаде извињавати и нудити нове услуге које Ема одби; она затим оста неколико тренутака, претурајући по џепу од своје кецеље два петодинарца које јој он беше вратио. Зарицаше се да ће штедети, да касније врати...

— Којешта! помисли она, он ће то и заборавити.

Сем корбача са сребрном јабуком, Родолф беше добио и један жиг са овом изреком: Amor nel Cor; даље, један појас да начини себи кушак, и напослетку једну кутију за цигарете, сасвим сличну оној Виконтовој, коју

Шарл беше пре нашао на путу и коју је Ема сачувала. Међутим ови поклони понижавали су га. Он одби више њих; али она га стаде салетати да их прими, и Родолф напослетку попусти, налазећи да је самовољна и сувише наметљива.

После, њој су падале на памет чудне мисли:

— Кад избије поноћ, рекла би му, помислићеш на мене!

И, ако би он признао да није помислио, она би осула с пребацивањима, која су се завршавала с оним вечитим:

— Волиш ли ме?

— Па, волим те! одговарао је он.

— Много?

— Наравно!

— Ниси никад волео другу жену?

— Да не мислиш почем да сам пре познанства с тобом био невин? одговорио би он смејући се.

Ема је плакала, а он је гледао да је утеши, зачињавајући шалама своја уверавања.

— Ох! како те волим! настављала је она; тако те волим, знаш ли? да не могу без тебе. Покадшто ме обузме жудња да те видим, у којој ми љубомора душу раздире. Питам се: „Где је? Можда говори с другим женама? Оне се смеше на њега и он им прилази...“ Ох! не, је ли, ни једна ти се не допада? Има лепших од мене; али ни једна не уме да те воли тако као ја! Ја сам твоја слушкиња и твоја наложница! Ти си мој владар, мој идол! ти си добар! ти си леп! ти си уман! ти си снажан!

Он је ове речи толико пута слушао, да оне нису имале за њега ничега особитог. Ема је личила на све друге љубазнице; и како је чар новине мало по мало пао као нека хаљина, указала се у својој наготи вечита монотонија страсти, која се увек јавља у истим облицима и са истим речима. Овај човек тако пун искуства није опажао разлику у осећајима испод сличности у изразима. Зато што су му развратне или плаћене усне шапутале

сличне речи, он је врло мало веровао у чедност ових; треба ту поприлично одбити, мислио је он, јер се у претераним речима крију осредњи осећаји; као да се из препуне душе не преливају покадшто најпразније метафоре, пошто нико никад не може дати тачну меру својих потреба, ни својих мисли, ни својих болова, и пошто је људска реч као неки напукнут котао на коме изводимо мелодије које највише да покрећу на игру медведе, кад бисмо ми хтели да разнежимо звезде.

Али са оном критичарском надмоћношћу својственом ономе који у свакој прилици уме да остане повучен, Родолф уочи у овој љубави друга уживања. Њему се свака стидљивост учини неугодна. Он се стаде понашати према Еми без икаквих обзира. Начини је створењем потчињеним и поквареним. То вам је била нека врста блесасте привржености, пуне дивљења према њему, чулне насладе за њу, блаженства које јој је слабило ум; и њена је душа упадала у овај занос и тонула у њему, као војвода од Кларанса у свом бурету малвасије.

Услед самих својих љубавних навика госпођа Бовари промени понашање. Погледи јој постадоше дрскији, речи слободније; била је шта више толико непристојна да се шетала с Родолфом с цигаретом у устима, *да као покаже колико презире свет*; напослетку, они који су још сумњали престадоше сумњати кад је једнога дана сишла с *Ласте* утегнута струка у мушком прснику; и Боваријева мати, која се после једне страшне свађе са својим мужем беше склонила код свога сина, није била жена која је најмање негодовала. И много што шта друго није се њој свидело: пре свега, Шарл не беше послушао њене савете да забрани жени читање романа; после, *кућни зет* није јој се допадао: она је била тако слободна да учини неке примедбе, и, нарочито једном приликом, дође до свађе због Фелисите.

Боваријева мати, пролазећи кроз ходник, беше једно вече затекла Фелиситу с неким човеком, човеком у смеђој бради, који је могао имати око четрдесет година и који

је, кад је чуо њене кораке, брзо побегао из кујне. На то се Ема стаде смејати; али добродушна старица плану, изјавивши да се мора мотрити на владање слугу, сем ако се на владање ни мало не полаже.

— Где сте ви живели до сад? рече снаха, с погледом тако безочним да је госпођа Бовари упита да не брани случајно саму себе.

— Напоље! рече млада жена скочивши.

— Ема!... мати!... викао је Шарл да их помири.

Али оне беху обе излетеле из собе, ван себе од љутине. Ема је лупала ногом о под, понављајући:

— Ах! какво понашање! сељакуша једна!

Он отрча својој матери, која је дрхтала од љутине и муцала:

— Безобразница једна! лакомислено створење! горе нешто, можда!

И она хтеде сместа да отпутује, ако Ема не дође да јој се извини. Шарл се дакле врати својој жени и стаде је преклињати да попусти; он паде на колена пред њу; она напослетку одговори:

— Добро! идем.

И доиста, она пружи руку свекрви с достојанством једне маркизе, рекавши јој:

— Извините, госпођо.

Затим оде у своју собу, паде ничице на постељу, загњури главу у јастуке и заплака се као дете.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

Д У Ш А.

Зашто плачеш, драга, сву ноћ и дан цео?
Изгубљена срећа још је увек срећа!
И тај јад у души што те на њу сећа
То је један њезин заостали део.

Не дај мутној сузи на суморно око:
Срећа никад не мре, ни онда кад мине!
Тај ехо ког једва чујеш из даљине,
То још она збори у теби дубоко —

Ноћу, када мирно престану да струје
Река пуна звезда, шума пуна сенâ:
До слуха та песма не допире њена,
Но душа је слути, појима и чује.

J. Дучић.

ПОГЛЕД НА УЛОГУ РУСИЈЕ И АУСТРИЈЕ У ИСТОЧНОМ ПИТАЊУ.[1]

Последњих година турске области на Балканском Полуострву заузимају прво место у Источном Питању. Судбина Отоманске Империје у овом тренутку зависи од тога какав ће крај бити покрета, који је поникао у Македонији.

Македонско Питање,[2] како сад оно изгледа, има два издвојена лица. Једно је од њих крвава драма. У њој, као у позоришту драматичара старога века, главну улогу игра један народ, народ жив, кога је фаталност предала на немилост најдивљих угњетача које је икад свет познао. Та се драма одиграва пред нашим очима. Ми посведневно гледамо најстраховитије призоре патњи и невоља, ми без прекида, сваког тренутка слушамо јаук и писку створова, који мученички умиру — за просто задовољство џелата. Одиста, под сунцем свирепије ствари нема него што су покољи и насиља која се врше на домаку, на очиглед целе Европе, у нашој најближој близини, на оној земљи македонској, коју ми сматрамо као

[1] Јавно предавање држано у сали Велике Школе, 14 децембра 1903.

[2] Литература: A Sorel: La question d'Orient au XVIII-e siècle; Max Choublier: La question d'Orient depuis le traité de Berlin; A. d'Avril: Negociations relatives au traité de Berlin; A. Debidour: Histoire diplomatique de l'Europe, tome second, la Révolution; E. Driault: La question d'Orient depuis ses origines jusqu' à nos jours; Emile de Girardin: Solutions de la question d'Orient; Gabriel Charmes: L'avenir de la Turquie; G. A. Mano: L'Orient rendu à lui-meme; Charles Hacquard: La Turquie sous Abdul Hamid II; Louis Léger: Histoire de l'Autriche-Hongrie: Dr. A. Fried. Berner: Die Orientfrage; Dr. Cléanthes Nicolaides: Macedonien; Beer: Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774.

своју. И Европу и нас, нарочито нас, историја ће строго судити за толику равнодушност. Ми ћемо морати пред њом одговарати што смо допустили, не учинивши ни једнога покрета, да се уништи, да се сатре до последњег свога изданка народ, који је наш народ. Та крвава драма, то је за нас Македонско Питање. Њој нас не привлаче само разлози хуманости, — ту за нас лежи питање живота. Босну и Херцеговину можда смо за навек изгубили, и кад Турци буду предали пламену вароши и села, и ставили под нож становнике Старе Србије и Македоније, нама ништа неће остати. Ту су за нас прикупљени сви снови о будућности и све тежње наше. Таква је та драма. Она је не само крвава него и судбоносна, од њенога исхода зависи наш опстанак. — Друго лице Македонског Питања представљено је у његовој дипломатској историји. Она је ван Македоније и ван домашаја нашега. У њој су протагонисти, с једне стране Турска Царевина сама, с друге, остала Европа Великих Сила удружених. Ту је Македонија само један географски израз, о коме се има већати на конгресима и дипломатским састанцима. На њима ће се говорити о „сферама интереса“ насилно створеним, о границама својевољно повученим, о реформама толико пута предлаганим; о администрацији, о финансијама; — народ ће бити ту нешто сасвим споредно. Ту се наш глас неће чути, дипломатска комедија одиграће се без нас, и вероватно против нас. Само, та комедија није нова, свако од лица у њој понавља улоге већ давно научене, и о њој се не сме поуздано рећи да ће икада имати свршетка. Јер она траје већ вековима; то је само једна епизода у бескрајности Источнога Питања. Ко може са апсолутном поузданошћу знати која ће од Великих Сила надиграти другу, ко има смелости да тврди, да је Турска заиста осуђена да у скоро нестане са лица земље? Тактика и лукавство њезино давно су познати целој Европи, па се Европа ипак даје завести. Велике Силе још и данас губе своје време у дугим и спорим

напорима, и задовољавају се ма каквим уступком, који се султан смилује да им учини. Политика је турска од кад постоји увек иста — сва у томе, да обећава највише, а да не одржи ни најмање.

Кад се баци поглед на дипломатску историју Македонског Питања, констатују се две ствари. Прво, да његово решење не зависи непосредно од драме, која се развија на Балканском Полуострву, него на првом месту од акције Великих Сила; и друго, да пресудну реч у њему воде две Силе: Аустрија и Русија, које су, од првога тренутка, интимно везане за све фазе Источнога Питања. Ми ћемо покушати да из њихове прошлости, коју је потребно најпре познати, издвојимо оне елементе, из којих се може закључити којим се правцем сад креће политика на којој почива будућност Отоманске Империје.

I.

Источно Питање створило се са доласком Турака у Европу. Оно, у ствари, од почетка значи питање о опстанку Турске Царевине. Постављено у XV веку, оно још и данас стоји отворено у том облику. Турска, док је била моћна, за три и више века, сама му је давала правац. То је доба њене величине и сјаја, који је запрепастио и збунио Европу. Кад хришћански свет својим крсташким походима и стара српска држава својим жртвама нису успели да Турцима затворе пут Цариграду, они су свој јарам наметнули скоро целом Балканском Полуострву и постепено изишли из његових граница. Сила првога реда, у почетку, још свежа, са непобедном војском, са султанима окретним и генијалним политичарима, Османлијско Царство у првим временима стало је да плави и претило да угуши западну цивилизацију, да велика Северна Царица, Катарина II, није покренула масе својих војника у борбу против бесног завојевача. Том сукобу два џина присуствовао је XVIII век. У истини, Турска је тада скоро била на прагу опадања. Са Пожарев-

вачким миром, 1817. године, она је већ изгубила Славонију. Хрватску, Ердељ и Темишварски Банат. Разривена изнутра, без сталне државне основе, у непрекидној опасности од јаничарских бунтова, њени султани више нису у стању били да се одрже на висини. У почетку маја 1769. турска војска марширала је десном обалом Дунава ка Галцу; бројно још врло јака, фанатична и у борби крајње издржљива, али без официра и старешина, неорганизована, она је ишла напред „непоузданим корацима, узнемирена, без реда, као стадо залутало у степи“, каже о њој Албер Сорел. Руси је дочекаше и победише без муке, за тим заузеше Молдавију и упутише се ка Влашкој. Од тога тренутка настаје преокрет у Источном Питању. Из руку Портиних оно прелази у руке Европе и постаје питање међународног јавног права. За читав век, прво ће Русија играти пресудну улогу у свима пословима Отоманскога Царства, све до Берлинског Конгреса. Овај успех руске војске изгледао је људима из XVIII века огроман, толико велики, да се брзо распрострло мишљење да су Турци коначно пропали. Волтер у свом замку Фернеју на обалама Женевског Језера, кад је за ту вест дознао, луд од одушевљења стао је играти, скакати и певати црквене песме. „Алах! Катарина! писао је он победоносној царици, ја сам дакле имао право, ја сам дакле већи пророк од Мухамеда“. Он је већ замишљао Катарину у Цариграду „као победницу Турске Царевине и умиритељку Пољске“, и позивао је све европске владаоце да устану на Турчина. „Кад бих био Млечанин, писао је даље Катарини, послао бих војску на Кандију, док Ваше Величанство не буде потукло Турке код Јаши или на другом коме месту; кад бих био римски император, Босна и Србија виделе би ме у скоро; за тим бих дошао на гозбу код вас у Софију или у Пловдив у Румелији; па бисмо после тога све пријатељски поделили“.

Идеја о деоби Турске у то доба већ се била појавила, почела нагло добијати земљишта и налазити присталица. Богато наследство привлачило је многе погледе, и Ру-

сија је одмах увидела, да је Силе, нарочито Пруска и Аустрија, неће пустити, да, по освајачком свом праву, располаже сама пространим областима Балканског Полуострва. Њена дипломатија брзо је била на чисто с тим, да без Аустрије, најближе суседке Турске, не да се ништа учинити. Да би привукла хабсбуршку монархију на своју страну, није другог средства било него увести је у Источно Питање. Тај је моменат веома значајан, јер тада су зачети и бачени основи русо-аустријских интимнијих односа у питањима Отоманске Империје. Ти односи, од првих почетака 1771. године, па с краја на крај, носе стално ово обележје: Русија ће ратовати и односити победе — често врло скупе по жртвама и по новцу —, Аустрија ће прићи, кад чин буде свршен, да извуче користи. Тако, већ први руски предлог о деоби обухватао је неколико хипотеза, од којих је свака доносила узајамне добити Аустрији и Русији"[1]. Три прве, које су за нас најинтересантније, претпостављају савез између тих двеју Сила, коме би задатак био да дефинитивно прогони Турке из Европе. И онда би се деоба извршила на два начина: или би Аустрија узела Србију, Босну, Херцеговину, Албанију и Македонију све до Мореје, — остатак, Цариград и Дарданели, отишли би Русији; или би Македонија, Албанија, Румелија, велики део Архипелага и Мале Азије сачињавали засебну краљевину, која би припала Русији, с престоницом у Цариграду, — у том случају Аустрија би ушла у један део Влашке, у Србију, Бугарску и Херцеговину. И још трећа хипотеза, најскромнија, по којој би Турци задржали једну обалу Дунава; Аустрија би се задовољила Србијом, Босном и Херцеговином, а Русија би остала на обалама Црнога Мора. То су у истини прости планови на хартији, рђаво срачунати. Сама основа била је скроз погрешна, јер турску војску не само да нико није

[1] Опширно о томе писао је A. Sorel; La question d'Orient au XVIII-e siècle ст. 56., 57. и 165.

до ногу потукао и једним ударцем из Европе истиснуо, него шта више Порта је успела да придобије за се и саму Аустрију, којој су се руски предлози чинили авантуристички, и Пруску, у којој је Фридрих Велики нерадо гледао прекомерно увеличавање Руске Царевине. Турска је истина изишла смањена из првих сукоба с Русијом, — али је остала. Уговор, који је закључен 21. јула 1774. у Кучук-Кајнарџију између Високе Порте и петроградског двора отвара читаву серију погодаба између њих, која ће се завршити у Сан-Стефану.

Русија је, и тада и у опште, у земљишту врло мало добила. Важност уговора Кучук-Кајнарџијског у нечем другом лежи. У томе што је Русија предузела заштиту Дунавских Кнежевина, и свих православних Хришћана у Турској Царевини. Порта се морала обавезати да неће „ни на који начин спречавати обреде хришћанске вере ни сметати грађењу нових и оправљању старих цркава“, и да ће примати све представке министара царског руског двора у корист нове цариградске цркве. На тај начин Русија је добила „цивилизаторску мисију“ на Истоку, која ће јој послужити као згодно оружје за интервенцију у унутрашње послове Турака, чим хришћански интерес то буде захтевао. То је за њу постало право, које ће она обилно употребити. Уговор је тако умешно био састављен и комбинован, да је аустријски агенат Тугут у свом рапорту још у првом тренутку констатовао са зебњом његове опасне стране. „Вештим склопом чланова овога уговора, пише он, Турска Царевина од данас постаје нека врста руске области. Како ништа не смета да Русија у будуће диктује законе, она ће се можда још за неко време задовољити да влада у име Падише, али само дотле док не буде осетила да је дошао згодан тренутак да Турску коначно заузме“.

То је било опште убеђење да ће Русија прогутати Отоманско Царство. Наполеон на Светој Јелени говорио је: „Кроз неколико година Русија ће имати Цариград, највећи део Турске и целу Грчку. То ми тако поуздано

изгледа, као да је ствар већ била... По природном току догађаја, кроз неколико година Турска мора пасти у руке Русији... Што се Аустрије тиче, Русији биће врло лако да је придобије тиме што ће јој уступити Србију или друге пограничне провинције аустријских држава, које се пружају скоро до Цариграда". Ламартин у Француској Скупштини декламовао је: „Сан, то је веровати да ће хришћански народи, слаби и растурени, склопити чврст савез на Истоку против Русије; а јава, хоћете ли, господо, да вам је кажем? Јава! то је Русија у Цариграду, држећи у својој руци целу Персију и целу малу Азију".

Данас, кад се погледа на цео правац руске политике, резултат је сасвим друкчији. Што можда, у први мах, изгледа парадоксално, а што је у ствари тачно, то је да Русија у место да постане наследник султанâ, она је баш сачувала Турску Царевину од пропасти. Својом агресивном дипломатијом, серијом ратова у XIX веку, и својом јасно истакнутом амбицијом да постане господарем Цариграда, она је све Силе европске подигла против себе. Сем тога, њена политика није имала довољно одлучности и задовољавала се полууспесима. Гроф Неслрод, руски министар Спољних Послова, писао је 1830. године: „Од наше војске једино зависи хоће ли марширати на Цариград и оборити Турску Империју.... Али Цар мисли да та монархија, принуђена да живи само под протекцијом Русије и да у будуће само њене жеље извршује, боље конвенује нашим политичким и трговинским интересима него ма каква нова комбинација". Тако млитави и неодређени политички планови, у непрекидној супротности с огромном државном снагом и с војничким успесима, нису могли ничему довести. Сама Русија, сем обала Црнога Мора стварно ништа није добила; хришћанско становништво Балканског Полуострва њеном заштитом користило се у тако незнатној мери, да увек изгледа да за сваки успех цела заслуга припада само Европи. Једино је Турска добила; добила је две неочекиване ствари. Прво, на Париском Конгресу 1856. који

је завршио Кримску Војну, то што је овом „телу у распадању“ признато право да уђе у ред западних Сила и да ужива благодети јавнога европског права. Три четврти века после Кучук-Кајнарџијског мира, који је имао да значи смрт Турске Царевине, Европа је свечано прокламовала начело самосталности и интегритета њезине територије. Лорд Џон Росел изјавио је у то доба пред Доњим Домом енглеским: „Ја не верујем да Европу може тежа беда снаћи, него кад би била принуђена да дискутује шта би требало радити у случају распарчавања Турске“. Потпуно исто мишљење делили су и представници осталих Сила искупљени у Паризу да већају о судбини Отоманске Империје. Друго што је Турска добила, то је да је успела после толиких смртоносних пораза на бојним пољима, финансијски потпуно пропала, с административном анархијом која у њој влада, не само да фигурише као држава првога реда још и данас, него и да задаје муке и доводи у неприлику дипломатију целе Европе, њене заштитнице. То су резултати читавога века руских напора. Улога Русије већ припада прошлости; она је последњи свој значајан чин и завршну сцену одиграла у руско-турском рату 1877. године и у Сан-Стефану. Још за један тренутак изгледало је тада да је Русија скинула с дневног реда Источно Питање и ударила надгробну плочу Турској Царевини. Сан-Стефански уговор уништио је готово целу европску Турску и свео султанову власт на делове цариградске и солунске области, на нешто Тесалије, Епира, Албаније, и оставио Босну и Херцеговину без тачних граница и потпуно издвојене. На развалинама Високе Порте подизала се Велика Бугарска, која се протезала од Дунава до Јегејског мора; Босна и Херцеговина биле су намењене у најскорнјој будућности по свој прилици или да се поделе између Србије и Црне Горе, или да постану аутономне. Така комбинација није се дала остварити. Њу је порушио Берлински Конгрес једним потезом пера.

У том тренутку ступа на позорницу друга Велика

Сила, која ће одсудно приграбити у своје руке конце Источнога Питања. То је Аустрија. У прошлости њена је политика притајена, креће се у полутами и оснива се сва на чистом рачуну и на компликованим интригама. Њени велики министри Кауниц, Метерних, Андраши увек су водили политику са два сечива. Пред уговор Кучук-Кајнарџиски Аустрија је закључила споразум са султаном, по коме прима на себе да присили Русију, путем преговора или чак путем рата да врати Отоманској Царевини све што је узела; цена те услуге била је 13 милијуна франака, од којих је одмах половину примила. И не само да хабсбуршка монархија ни једну тачку конвенције није извршила, него је баш у исто време почела да води преговоре с Русијом о деоби Турске. Па и ти преговори били су извештачени и требали да служе као мамац, којим је Кауниц рачунао да ће моћи привући што већи комад Пољске, коју је Фридрих Велики радио да распарча. За тим је, одмах после тога, удружена с Фридрихом, стала поново на страну султана против Катарине. Цела дипломатија Кауницова резумисана је у овој фрази: „једини и прави политички интерес великих држава састоји се у томе, што је потребно све жртвовати, чак све рисковати, на супрот сваком другом захтеву, да би се обезбедила снага и мир онима који ће доћи после нас.“

Политика аустријска према Турској иде у два правца. Пре свега Отоманска Империја имала је да послужи као бедем против освајачких тежњи петроградског кабинета, као брана која ће зауставити руску бујицу да не поплави Европу. За тим, Турска је представљала једно начело. Кнез Метерних, убеђен поборник легитимистичких идеја, сматрао је сваки покрет хришћанског становништва против турских власти као опасан за јавни поредак и за престоле европских монарха; противник „револуционарног духа“, он је штитио суверенитет султанов у свакој прилици. У устанку српском, у револуцији грчкој он је био против Срба и против Грка. Кад је, после хатишерифа ђулханског,

1839., ваљало увести реформе у живот. Метерних је писао да је Порта заслужила да јој се овакав савет да: „Не узајмљујте од европске цивилизације установе које не улазе у оквир ваших, јер западне установе почивају на начелима различним од оних која служе као подлога вашега царства. . . Останите Турци.“

Према Русији политика бечког двора подешавала се према потребама тренутка. Заштитник Турске, она је у исто време гурала Русију у рат против султана, кад год се могло рачунати да ће Русија претрпети штете. На страни Русије, чим су се догађаји за њу окретали на боље, она се одмах јављала као држава прва и непосредно заинтересована приликама у Отоманској Империји. Типичан пример њене замршене и изукрштане политике пружа нам Кримска Војна. Пре но што ће ступити у рат, две главне савезнице Турске против Русије, Француска и Енглеска, радиле су да и Аустрију увуку у тај заплет, како би војничке операције могле пренети на обале Дунава. Њихове предлоге хабсбуршка монархија није одлучно одбила. Њен је план био брзо скован: пре свега не допустити Русији да на истоку добије и једну стопу земљишта, за тим, користећи се општом забуном која је владала у Европи, ући у Дунавске Кнежевине и заузети их. Али то све Аустрија је желела удесити не учествујући у рату који се припремао. Да тај резултат постигне, бечка влада је представила савезницама, да не може дефинитивно све дотле да се ангажује, док не добије од Пруске и осталих немачких држава уговорну гарантију, да би могла бити с те стране обезбеђена кад се буде ступило у рат. У исто време, да би уговорну гарантију израдила што лакше, она је изјавила пруском кабинету да ће бити принуђена, ако се ствар развлачи, да се без околишења баци у француско-енглески савез. У ствари Аустрија је целу акцију због тога само развила, да би могла, имајући уза се заштиту Пруске и Немачке, заузети положај оружане посреднице између

ратних страна[1]. Пошто је гарантију добила, она је одмах закључила уговор о савезу с Француском и Енглеском, наместила се у Влашкој и Молдавији и мирно пратила развој догађаја. На бојном пољу ни једног њеног војника није се могло наћи. Савезници су били изиграни, али у потпуној немогућности да јој нашкоде. Аустрија је живо наставила започету политику, и даље радила на томе да рат што дуже траје. На тај начин Француска није могла ништа предузети против ње у Италији, а Русији сваки успех био је онемогућен. Пошто је војна довршена, на штету Русије, Аустрија је на конгресу у Паризу наставила своју по изгледу пасивну улогу. То је рад шаптача и саветника, који ће тихим гласом сугерирати две клаузуле које су Русији нанеле најтежи удар: да се Дунавске Кнежевине у будуће ставе под колективну заштиту Великих Сила, и да она изгуби северно ушће Дунава. Неколико деценија доцније, на конгресу у Берлину њено је држање друкчије.

Од једном, напустивши своју политику обилазних путева и ослањања на друге Силе, Аустрија је одлучно пришла једном одређеном плану, чије поједине тачке, једну по једну, постепено од тога тренутка почиње да остварује. Увидевши да јој дотадашња улога у стварима Турске Царевине, која се састојала сва: у негативном раду, у томе да води надзор над Русијом и да је спречава да на рачун Турске не постане одвише моћна, није донела никаквих резултата стварних, она је решила да и сама загази у Источно Питање и да почне водити *своју* балканску политику. На ту страну њу је с необичном вештином упућивао и кнез Бизмарк, њен јучерашњи противник и сутрашњи савезник. Потучена на Садови и потиснута на исток, без наде да ће у Новој Немачкој добити икад какву накнаду, хабсбуршка монархија одмах се помирила с тим да идеја реванша на тој страни неће јој ништа донети. И тако се морала дати у тражење компензација у другим краје-

[1] Debidour: Histoire diplomatique de l'Europe, tome II, c. 114

вима. Отоманска Империја, забуљана под ударцима Русије, и Балканско Полуострво, турске земље у којима су револуција и анархија удружено владале, привукле су њене погледе. Данас већ и површан посматрач може опазити и главне линије њенога плана, и обележен пут којим она правце иде, и циљ коме од почетка тежи. План је прост и има само две тачке. Аустрија је пред Берлински Конгрес створила питање босанско-херцеговачко, и решила га одмах у своју корист; она је, после Берлинског Конгреса покренула питање македонско, и на путу је да га реши у своју корист. Догађаји у Македонији, које имамо пред очима, у тако су необичној сличности са догађајима који су се одиграли пред окупацију Босне и Херцеговине, да је немогуће не видети везе између једних и других. Та је веза толико истакнута, догађаји се понављају с тако чудноватом прецизношћу, да изгледа да Аустрија данас ради просто по калупу, који јој је већ једном испао за руком у Берлину.

Погледајмо за тренутак на те догађаје. 1875., прво у Херцеговини, за тим у Босни, букти устанак у свима правцима; то су четничка војевања у којима су имена Љубибратића и Пека Павловића толико популарна да електризују масу и шире терор на све стране. У каквим се околностима развио устанак? Хришћанска раја, коју је Турчин годинама зверски гонио, мучио као стоку и направио од ње бесправну ствар, дигла се на ноге да тражи од Европе, да толико пута обећаване реформе ступе у живот. У том тренутку постојао је споразум тројице царева: немачког, руског и аустријског, основан 1872. године тога ради, да се у свима догађајима Источног Питања предузимају заједнички кораци. У име остале Европе три Силе ступају у акцију и траже од Порте да реформе изврши. Порта не само што жеље устаника не одбија, него султан одмах објави нарочитом ирадом, да је почето да се ради на плану реформама, које ће одмах бити остварене. Те реформе требале су да буду: смањивање порезе, наименовање порезника, проширење оп-

штинских слобода, право бирања хришћанских изасланика, који ће у Цариграду доставити жеље рајине, — оне исте реформе, које заузимају почасно место у свима турским програмима. То није сметало султану да у истом часу, кад је тако дарежљива обећања давао, нагомила војску у побуњеним покрајинама и отпочне гушити устанак. Европа, нарочито Русија и Аустрија, већ у то доба била је обавештена шта значе султанове ираде и турске реформе. Порта, међутим, није губила времена; месец дана доцније нова ирада још раскошнија у поклонима: Босна и Херцеговина добијају читав нов систем у свима гранама: у администрацији, судству, финансији; ствара се местна жандармерија; укида се кулук; заводи верска слобода и потпуна једнакост вероисповести. У ту ираду ни Европа ни устаници нису никакву веру полагали. Устанак се настављао, број турских војника растао је, сукоби су били све крвавији. Русија почиње отворено тражити ефективну интервенцију; Аустрија пак према својим плановима нити је смела допустити да Русија уђе поново у Источно Питање, нити да устаници постигну одвише велике успехе, којих би резултат неизбежно био присаједињење Босне и Херцеговине Србији или Црној Гори. Она онда узима ствар у своје руке, и први њен манифест је чувена нота грофа Андрашија од 30. децембра 1875. године, којом аустријска дипломатија чини први акт посесије, и која ће је брзо увести у Босну и Херцеговину. Та нота, која је прво комуникована у Петрограду и Берлину, и за тим добила пристанак осталих Сила, своди се у главном на то, да неодређена обећања у султановим ирадама „не само да не задовољавају жеље устаничке него их још потпирују; с друге стране треба констатовати да турско оружје није било у стању да угуши устанак. Зима је прекинула акцију, на пролеће она ће се поново родити“. Да би се то избегло предлаже се Порти низ реформама, које се без одлагања морају извршити. Султан је пристајао на све, и једном новом

прадом утврдио Андрашијев програм. И на томе је ствар остала.

Познато је каком су се брзином догађаји развијали после. Устанак у Бугарској у мају 1876., проглас рата у јулу од стране Црне Горе и Србије, наоружање Русије. За кратко време могло се мислити да се Аустрија враћа својој старој политици. Хотећи остати мирна и посматрати шта ће се догодити, она је упућивала Русију у рат. Шта више, на заузимање Бизмарка, тога „поштеног посредника“, како је он сам себе назвао у једној познијој седници немачког Рајхстага[1], између тих двеју Сила буде закључен тајан споразум, — о чему се у јавности дознало тек 1887. године, — према коме Фрања Јосиф узима обавезу да ће остати неутралан за време рата између цара и султана, задржавајући само право себи, да окупира источне области Балканског Полуострва, *ако би се извесне евентуалности десиле*. На основу тога споразума Аустрија је и могла добити, пошто је рат довршен, Босну и Херцеговину без протестовања од стране Русије.

Питање о Босни и Херцеговини регулисано је на Берлинском Конгресу без великих тешкоћа, као природна последица улоге, коју је Аустрија играла у последњим догађајима на Балкану. Довољно је било да Андраши прочита, 28. јуна, један дугачак меморандум, у коме је основна мисао та, да Турска неће никад бити у стању да те области умири, а међутим њихово стање мора се пошто пото довести у ред, јер оне својим агитацијама и устанцима, налазећи се у непосредној близини хабсбуршке монархије, доводе у опасност интересе саме Аустро-Угарске. После тога, на предлог Солзберијев, „да би мир био повраћен и да би се равнотежа успоставила на Балканском Полуострву“, Конгрес је одлучно

[1] На тој седници, 14. фебруара 1878., пред састанак Берлинског Конгреса, претресала се интерпелација Бенигсенова о Источној Политици. Том је приликом кнез Бизмарк први пут опширно развио своје погледе на догађаје у Турској Царевини (Les discours de Mr. le prince de Bismarck, св. VIII)

да Аустрија окупира Босну и Херцеговину. Андрашијева политика одшкринула је врата Балканског Полуострва, али успех није се могао сматрати као потпун. Потребно је било учинити још један корак даље и утврдити једну тачку, могло би се рећи прву тачку од које ће Аустрија почети да трасира свој пут даљега продирања на исток. То је Ново-Пазарски санџак. Користећи се правом које јој је Берлински Конгрес уступио, она је, све до иза Митровице, својим гарнизонима посела стари босански вилајет и саградила по њему војничке и трговачке путове.

II.

То су догађаји из блиске прошлости забележени у историји. Македонско Питање је њихово продужење. Оно се из њих развило и иде тачно истим правцем; оно има исте елементе у себи, исти унутрашњи облик, исте утицаје истих Сила с поља. Берлински Конгрес, који је чланом 25. уговора закључио једну кризу Источнога Питања, у члану 23. поставио је основе за нове заплете и отворио Македонско Питање. И оно почиње с реформама, и у њему реформе главну улогу играју. То су оне реформе, које је Берлински Конгрес унео у члан 23. уговора за све делове европске Турске. Њих је имала да изради нарочита комисија, у којој је урођенички елеменат морао бити заступљен у великој мери. Порти је стављено у дужност да све те пројекте организације уведе у живот, пошто се најпре саветује са европском комисијом која је установљена за Источну Румелију. Турски пуномоћници на Берлинском Конгресу пристали су с највећом готовошћу на све могуће реформе које се буду тражиле од Турске, и свечано изјавили да је у том погледу свака контрола од стране Европе непотребна, јер Порту довољно везује њен потпис на уговору. Изишавши с Берлинског Конгреса онакажена, Турској је било мало стало да, поред осталог, још и захтеве Сила испуни и оствари обећане реформе. У енглеској Плавој Књизи за 1881. годину налазе се записници једине конференције у Цариграду на којој се дискутовало

о реформама. Турска је и тога пута примила све европске жеље и одмах узела на себе да их приведе у дело. Разуме се, после ништа није учињено. Ни у једној прилици Велике Силе нису ни покушале, за дуги низ година, да присиле султана да његове свечане изјаве не остану само дипломатске досетке.

Хришћанско становништво с примерним стрпљењем очекивало је извршење реформама. И тек кад су први покољи у Јерменској 1896. године привукли пажњу Европе, кад је 1897. букнуо грчко-турски рат, питање о реформама поново је дошло на дневни ред. Тада се Силе сетише чл. 23. Берлинског Уговора. Турска са своје стране пожурила се да учини ма шта, и тако заведе једним ферманом за Румелију Хришћане као помоћнике валија. Али сад је доцкан било. Покрет се међу хришћанским становништвом Македоније већ био створио; постепено он се из године у годину претварао у устанак, који је најзад свом силином букнуо. Као у Босни и Херцеговини, њега су и овде исти разлози изазвали. Сатрвен турском свирепошћу, морално угушен, материјално упропашћен, Македонац се дигао да збаци турски јарам. „А та земља... рекло би се као да је некад природом упућена била да постане рај човечанства. Равница за жита, брежуљци таласасти за воћњаке и винограде, планина за шуме и стада, реке за наводњавање, извори за поливање, и море са свим блиско за размену производа; изгледа да човек треба само да се пусти да живи, надзиравајући рад земље и вода. Дух се против воље преноси на Тоскану... Данас од Скопља до Солуна, на простору од шездесет миља ни једне шуме на хоризонту, ни једнога воћњака, ни једнога дрвета... Нигде зеленила, нигде културе. С места на место снопови сасечене рогозине и поља боце и трске."[1] Тако сад изгледа земља на којој се, како каже Пол Дешанел, „толико пута решавала судбина источне Европе, где је римски свет основао своју пре-

[1] V. Berard: En Macédoine c. 150.

власт над светом грчким; где су легије са запада, предвођене Антонијем и Октавом, потукле присталице Брута и Касија.“ Данас на тој истој земљи, земљи беда и ужаса, земљи бесправних људи, не да се више живети. Француски амбасадор у Бечу, маркиз Реверсо,[1] телеграфисао је 9. марта 1902. министру Спољних Послова у Париз: „Хоризонат је мрачан и бојазан од устанка изгледа ове године много основанија но обично. На све стране спрема се за борбу, нарочито у Македонији, где кињења турских власти превазилазе сваку меру.“ — Мало доцније, 30. децембра 1902., француски отправник послова у Цариграду, Бапст, телеграфише:[2] „На супрот свима умирљивим коминике-има, стање народа у Македонији остаје увек не може бити бедније. Руски амбасадор, с којим сам се̑ јуче подуже видео, рекао ми је да је у правом смислу речи претрпан жалбама врло детаљисаним, које све имају за предмет злоупотребе и тешка насиља, која чини војска или администрација. Нарочито Арнаути, који сачињавају један од македонских пукова, не престају вршити обести, које подсећају на оне из године 1876.“ Кад се устанак, који све депеше из Цариграда предсказују, није дао отклонити — шта видимо онда? Исте догађаје с којима смо се срели пошто је букнула буна у Босни и Херцеговини, у очи Берлинског Конгреса. Европа се враћа на стару своју политику: тражи реформе. Турска обећава, пристаје на све, и не даје ништа; Европа поново тражи, Турска поново обећава и т.д. У том кругу врти се цела акција и не може никако из њега да изиђе. Резултат је ништаван, ни један корак напред још није учињен. Пред тим стањем ствари мора се запитати шта смета и ко кочи точак? Ми мислимо отворено и без устезања да је то Аустрија, она иста Сила, која је у својим меморандумима 1876. године предлагала реформе за Босну и Херцеговину. Она данас и у Македонском

[1] Жута Књига: Affaires de Macédoine, за год. 1902. с. 6.
[2] Жута Књига: Affaires de Macédoine, за год. 1902, с. 59.

Питању игра претежну улогу, и то исту улогу. Од како постоји аустријско-руски споразум од 1897. године, хабсбуршка монархија журним корацима продужује своју политику започету на Берлинском Конгресу. Изгледа нам да се сваког дана добијају нови докази о томе. Одлични француски публициста Анатол Лероа-Болије, у предговору једне француске књиге која се пре неколико дана појавила,[1] каже: „Ма у ком облику буде извршено ослобођење народа на истоку...; ма каквим споразумом биле завршене борбе на Балкану, коначна судбина Балканског Полуострва зависиће можда пре свега од будуће судбине Аустро-Угарске. Мале државе на истоку сачуваће само тако своју самосталност, ако Аустро-Угарска, задржавши своју властиту егзистенцију и своје старе области, не изиђе из својих вековних домена да на истоку потражи нове добити у земљишту. Нека се Европа покаже немоћна да поврати мир и безбедност Македонији и хришћанским областима које су још у турским рукама, лако може доћи дан кад ће Аустрија, потиснута или не Немачком, поново предузети свој марш ка плавим обалама Јегејског Мора, и измирити Бугаре, Србе, Грке и Албанасе, одузевши им Македонију, да у њу унесе аустријски мир.“ — Многобројни су знаци који одају планове бечке дипломатије.

Утврђена својим гарнизонима у Прибоју, Пријепољу и Бјелопољу, наслоњена на границе Србије и Црне Горе, Аустрија прати сваки покрет око себе. Она зна да на тој страни у непосредној близини њеној има једно дивље племе, које није било у стању створити своју државу, али је увек изврсно служило разним господарима, који су га или плаћали или потчињавали. То су Албанаси. У европском делу Турске Царевине они играју прву улогу. Албанаси су најјачи и најбољи војници, и данас најпоузданији браниоци интегритета Отоманског Царства. Што је најважније, они затварају пут Солуну. Док њих не буде

[1] René Henry: Questions d'Autriche-Hongrie et question d'Orient, préface de M. Anatole Leroy-Beaulieu, de l'Institut, c. XIII.

имала на својој страни, хабсбуршка монархија не може учинити ни једнога корака да изиђе из Ново-Пазарског санџака. То је аустријска влада добро измерила. Користећи се оним одредбама Карловачког Мира од 1699. године, које јој пружају право заштите католика у северној Албанији, она је преко католичких свештеника и језуита, дугом пропагандом задобила ове разуздане војнике за своје идеје[1]. „Ко је год путовао северном Албанијом, био је — вели Марењин[2] — запрепашћен свршеним чином: неоспорно је да је Аустрија постала потпун и неограничен господар ових страна тихом и неуморном радњом, која улива страх својом грандиозношћу, и поштовање — својим постојанством“. Она је вешто експлоатисала и потпиривала урођену мржњу албанашког становништва према његовим православним суседима. Сем тога, поклонима и одликовањима, на које албанашки беговн много полажу, Аустрија је умела стећи њихове симпатије[3]. И тако данас, они који врше највеће злочине и насиља нису у првом реду турски војници и чиновници, него поглавито Албанаси, чији средњевековни обичаји, подржавани аустријским утицајима, постају све крвожеднији[4]. Није невероватно да онога дана кад Аустрија зажели окупирати Албанију, она ће наћи у њој на послушне слуге, који ће је без отпора примити. Одатле до заузећа Косова она ће имати само један покрет да учини. Тада ће Македонско Питање одиста коначно бити решено — у њену корист.

Кад се то има на уму, лакó је наћи прави смисао реформа које Аустрија у друштву с Русијом предлаже. Развлачећи и подржавајући познати status quo дипломатски,

[1] П Орловић: Питање о Старој Србији; Св. Симић: Србија, Бугарска и Арбанашко Питање (Српски Књижевни Гласник за 16. децембар 1902).

[2] Др. Н. Марењин: Албания и Албанци (цитиран у чланку Г. Св. Симића).

[3] Gaston-Routier: La question Macédonienne c. 283.

[4] André Chéradame: La Macédoine, le chemin de fer de Bagdad, c. 3?6

она једино тежи томе да ситуацију задржи непромењену на Балканском Полуострву дотле док не стече потпуно убеђење да може рачунати на савез Албанаса. Има још један веома озбиљан разлог који је задржава да за сад остане само па улози реформаторке. То је питање национално и политичко, које је тако бурно покренуто у њеним границама. „Аустријски мозајик“ постепено али поуздано нагриза борба раса, народа и држава из којих је састављен. Супротни елементи без престанка прете да се распадну и расture на разне стране. Прилике у њеној унутрашњости још више пажње траже од њених министара и државника него амбиције које има на Балканском Полуострву. Док то не расправи, Аустрија се неће моћи кренути пут Солуна.

Ми данас присуствујемо латентном сукобу двеју држава, од којих једна, Турска, већ је давно зађуљана на својим основама, а друга, Аустрија, сваког часа може да нестане. Она која од њих остане, вероватно је да ће појести другу. Турска се одупире да би сачувала оно што већ има, да спасе своју егзистенцију; Аустрија, на против, не само што себе тежи да одржи, него, у исто време, ради и на томе да прошири своје границе. То долази одатле што су те две државе прошле кроз различне еволуције у XIX веку. Док је Порта за тих стотину година изгубила у Европи скоро два пут толико колико је велико њезино данашње земљиште, и више него два пут колико износи њено садашње становништво[1], дотле је хабсбуршка монархија већ добила једно територијално увећање на њен рачун. — Ми се у тој борби налазимо, управо рећи, између чекића и наковња. Јер, ако Аустрија збиља садржи у себи тако необорив принцип живота, да би њу, као што је рекао Палацки, „требало измислити кад не би постојала“[2], ако је њена свемоћна бирократија, која се сва компликованим током покреће из једнога јединог

[1] André Chéradame op. cit. c. 392.
[2] Réne Henry op. cit. c. 72.

средишта, толико јака да гвозденим везама привезује сваки делић у једну чврсту целину, онда ће она остати. И онда прети опасност да нас аустријско море са свих страна обавије. Нестане ли Аустрије, ми ћемо пред собом имати Турску још свирепију и бешњу, а на њено пријатељство и помирљивост не може се рачунати. Остаје, истина, Европа,остаје Русија. Европа је у својим покретима одвише спора, и она пре свега, из страха од једног општег рата, жели мир. Русија, од Берлинског Конгреса, у стварима Источног Питања повукла се у други ред; њене су тежње упућене на Далеки Исток, у пространe светове, који траже непрекидну пажњу и великих жртава. Док су линије аустријских планова већ у велико видљиве постале, дотле главни правац данашње руске политике на Балканском Полуострву још не можемо запазити. Из тога разлога ми на њој нисмо се могли задржати.

Македонско Питање у његовом спољном облику данас дакле пре свију других Сила решава Аустрија. Остале Силе, свака има своју политику без ближих веза са Балканским Полуострвом. Једина Италија, која погледа на Албанију и чија се велика идеја састоји у сновима о талијанском Јадранском Мору, могла би доћи у сукоб с хабсбуршком монархијом. Али њена акција ту тек почиње и још нема довољно маха да конкурише дугогодишњим напорима аустријских агената. Сваки, који је и најмању пажњу обратио догађајима у свету, знаће да је Француска, некад одушевљен поборник свију потлачених народа, данас дигла руке од свега што се у Турској дешава и ослонила се на своју савезницу Русију. Енглеска, водећи колонијалну политику, задубљена у проблеме империјализма и у царинске дискусије, такође занемарује свој утицај у Цариграду. Има још Немачка. Али она ће баш помагати Аустрију, по својој традиционалној политици, чије је главне црте повукао сам Бизмарк, јер се помоћу ње носи на исток германски елеменат, који има за задатак да уништи Словене; хабсбуршка монархија биће предстража немачких

интереса на оном истоку, на коме још Русија стоји као Сила првога реда. Ми, дакле, имаћемо посла нарочито с Аустријом, и то с Аустријом програма Андрашијеве политике. Кад о томе не бисмо никаквих потврда имали других, довољно би било цитирати само један пасаж из експозе-а грофа Голуховског пред Делегацијама, од 16. децембра ове године: „Када је последњих месеца прошле године врење у хришћанском становништву европске Турске добило одиста опасан карактер, ми смо се одлучили да ближе приступимо детаљном испитивању жалби, које су све очајније гласиле, и да проценимо мере за санирање, које би требало предузети. При томе је нас у толико мање могао уздржавати иначе најскрупулозније пажени принцип немешања у унутрашње послове једне стране државе, што је ватра која је буктала у нашој непосредној близини, претила да и нашу сигурност захвати, а никоме пак не може се приписивати улога да скрштених руку гледа на развијање таквих ствари које могу и његов животни нерв да нападну."[1] Исти тон, чак исте речи, којима се гроф Андраши послужио на Берлинском Конгресу, кад је ваљало убедити Европу да је Аустрија најпозванија да доведе у ред стање Босне и Херцеговине.

Не треба се напајати илузијама и варати надама, да Аустро-Угарска улази у Македонско Питање због тога да сачува интегритет Турске Царевине и да помогне њеном измученом становништву. Реформе, којима су јој отворена врата у две српске покрајине, које су такође мученички носиле турски јарам, те исте реформе она и данас призива у помоћ. Каква свирепа иронија!

Под својим добрим жељама и цивилизаторском глеђи, Аустро-Угарска од увек крије ненаситу халапљивост, сва њена политика носи у себи освајачке амбиције. Тешко народима којима та монархија спрема реформе!

К. Д. Кумануди.

---

[1] Pester Lloyd, број од 17. децембра (по нов.) 1903. № 303.

БЕЛЕШКЕ О ЕНГЛЕСКОЈ.

— Спољашњи изглед. —

(2.)

Три милијуна двеста педесет хиљада становника; то је скупа дванаест вароши као Марсељ, десет као Лијон, и две као Париз; речи на хартији не могу заменити оно што очи виде. Треба неколико дана узастопце узимати кола и ићи напред, на југ, на север, на исток и онамо куда сунце залази, читаво једно пре подне, до краја где су куће ретке и настаје поље.

Грдна, грдна, та реч непрестано долази у памет. Поврх тога још богата и уредна; према томе можемо им се чинити аљкави. Париз изгледа којекако према овим скверовима, вртовима, клубовима, низовима монументалних грађевина од самога камена, са галеријама на стубовима, са изваjаним фасадама, према оним широким улицама; има педесет онаквих какве су око улица де ла Пе; Наполеон III је сигурно рушио и подизао Париз само зато што је живео у Лондону. У Странду, у Пикадили, у Реџент-стриту, у околини лондонскога моста, на двадесет места је гунгула, све тутњи, све закрчило, што се не види никада на нашим најживљим булеварима. Све је овде по већој мери; клубови су палате, хотели споменици; река је морски рукав; кола иду двапут брже, лађари и восци у једној речи прогутају читаву реченицу; штеде се речи и покрети, цеди се све што се може из радње и времена; човек производи и троши двапут онолико колико код нас.

Од лондонског моста до Хемптонкура осам је миља, готово три миље су грађевине. После улица и читавих квартова сазиданих из једна, из цела, као кошница по једноме угледу, нижу се небројене куће за забаве, виле окружене зеленилом и дрвећем израђене у свима стиловима, готском, грчкоме, византиском, италијанском из

средњега века и из доба обнове, са свакојаким мешавинама и нијансама стила, и то обично читав низ, читав ред од пет, десет, двадесет слична једна другој; очевидно их је градио исти предузимач, као оно више примерака истога суда или исте фигуре у бронзи. Они чине с кућама оно што ми чинимо с оним париским предметима за трговину. Колика је множина имућних, угодних и богатих кућа! Нагађа човек велике зараде, богато грађанство што троши а не као наше, оскудно, скучено. Па и најскромније куће, од мрких опека, лепе су због велике чистоће, окна се сјаје као огледала, пред њима увек зеленила или цвећа, на фасади бршљан, орлови нокти, павит. — Хајд-Парк је цео окружен таквим кућама, али још лепшим које, у средини Лондона, подсећају на поља. Свака је одвојена у своме зеленилу од траве и шибља; два угледна чиста спрата; ходник на стубовима, једно звонце за набављаче, друго за посетиоце, сутерен за кујну и млађе, са нарочитим степеницама за њих; мало шара и украса; нема спољних капака; велики видни прозори кроз које улази лепа светлост, на њима и у ходнику цвеће; у дну дворишта штала да не би смрад гушио нити се у њих гледало; споља је све премазано белим, сјајним и глатким гипсом; нигде једне мрље од блата или праха: дрвета, трава, цвеће, слуге, све је то углађено као да ће на изложбу. — По шкољки се одмах може замислити и домаћин! Ту је Германац који воли природу, коме треба нешто налик на поље; ту је Енглез који хоће да је сам у својој кући, на степеницама као и у својој соби, коме би она галама по нашим великим париским крлеткама била несносна, који чак и у Лондону чини од своје куће мали независни и ограђени двор. Скроман и без потребе да се пред светом показује; али у одевању и угодности врло много изискује, сасвим је одвојен од својих млађих. — У Уест-Енду врло је много сличних кућа. — Кирија од шест хиљада динара, пет до седам слугу; домаћин троши тридесет до шездесет хиљада

динара. На једну такву кућу у Француској долази десет кућа у Енглеској.

Исти утисак кад човек види јавне вртове; и уређење и простор су сасвим друкчији него у нас. Сент-Џемс Парк је право поље, и то енглеско поље: стара грдна дрвета, праве ливаде, широко језеро са пловкама и тицама пловицама; краве, овце пасу увек свежу траву. Оваца има чак до уске зелене ограде око Вестминстер-Абеји; ови људи од срца воле поље. Треба читати њихову књижевност, од Чаусера до Шекспира, од Томасона до Уордсворта и Шелија, па да се човек о томе увери. Каква противност са Тиљеријама, Елисејским Пољима, Луксембуршким вртом! Уопште, француски врт, врт Луја XIV, то је салон или галерија под ведрим небом за шетњу и разговор; у вртовима енглеским, онаквим каква су Енглези измислили и подизали, човек се осећа боље сâм; очи и душа разговарају се са природом. Ми смо по томе угледу начинили један парк у Булоњској Шуми, али смо погрешили што смо подигли стење и водоскоке; извештаченост одмах упадне у очи и вређа, енглеске би очи то одмах осетиле.

У Реџентс-Парку: он је већи него Зоолошки Врт и Луксембуршки заједно; често сам опажао да им се наш живот чини стешњен, узак; њима треба више него нама ваздуха, простора; Енглези које сам познавао у Паризу остављали су непрестано целу ноћ отворене прозоре на соби; отуда код њих потреба да се крећу, оне трке на коњима, пешице по пољу. Стендал је погодио кад је говорио да енглеска девојка пређе ногом за недељу дана више него каква млада Римљанка за годину дана; човеку са Севера, атлетскоме темпераменту, треба слободна ваздуха и вежбања. — Овај је врт у повученоме крају; ту се не чује више зврјање кола, у њему се заборави Лондон; то је самоћа. Сунце је сјало, али у ваздуху пуно влажних облака, покретних прскалица, које се сваке четврти часа стопе у кишу. Велике покисле ливаде имале

су нарочиту пријатност, а с оног зеленила цурила је једнолико шумно вода у језерца. Ушао сам у стаклени врт; дивне орхидеје, једне попут перунике, друге с бојом као у меса, оног необјашњивог, пријатног, расплинутог тона, сјај у којем трепери живо месо, женска недра; рука би се машила али је страх; ту су и танкоструке палме у благој топлоти. — Нама се чудновато чини што овде нема чувара; улази ко хоће, и некакве штете; ја разумем што се подсмевају нашим забавиштима и народним празницима где има увек и чувара јавне безбедности. Па тако је и на њиховим железничким станицама, свако је слободан, стоји крај пруге, пријатеље дочекује код самих вагонских врата, они се чуде и вређа их кад нас виде збијене по нашим чекаоницама, где нас гурају као овце а међу нама вечито какав чиновник.

Вратио се пешке у Пикадили; опет лондонско време, ситна киша сипи, црно блато се топи. Ф.... који је провео овде зиму казује да снег мало пада, онолико колико падне у средњој Француској, али место тога, вечита магла, киша готово свакога дана, а за пешаке гацање по блату. За доказ овоме погледајте обућу и ноге у жена, ципеле као чизме, ноге као у штакара, према њима и ход. — Питање моје вечито се повраћа: Шта чине у слободним часовима, нарочито недељом? Клуб а често и порто. Ф.... је имао у своме клубу једног суседа који би у читаоници попио велику чашу вина, па би заспао, после пола сахата другу чашу па опет спавање, и тако неколико пута, а речи не би прословио. Један други, неизмерно богат, велики трговац, који има на пољскоме добру само шеснаест вртара, проводи дан у послу, у вече се враћа кући, једва што каже, живи као аутомат међу децом својом; његова кћи путује забаве ради преко целе године са својом васпитачицом; за породични живот он даје само новац; ово је честа црта енглескога карактера; мало срдачни и мало љубазни.

Од Рицентс-Парка до Пикадилија, оне бескрајне и широке улице чине се врло тужне; средина је црни ма-

кадам; редови вечито истих грађевина од поцрнелих опека, окна се преливају на црно; свака је кућа одвојена од улице оградом и јарком. Дућана готово и нема, ниједан није леп, нема излога, нема слика; за нас би то било сувише тужно: ничега чиме би се очи занимале или забављале; не може се шврљати: ваља радити код куће или узети кишобран и ћи у канцеларију или у своје друштво.

Хајд-Парк је најпространији од свију, у њему је једна речица, велика трава, стока, велики ладови, нека врста пољскога парка који су наједанпут пренели у средину велике вароши. — Око два сахата велика алеја је прави мањеж: десет пута је више коњаника а двадесет пута више јахачица него ли у Булоњској Шуми о празницима; девојчице, дечаци од осам година, јашу поред очева на коњићима; ја сам видео крупне старе госпе како касају туда. — То је једна од њихових раскоши; додајте томе и слуге: на пример у једној породици од три члана које сам сад походио има седам слугу и три коња. Мати и ћи сваки дан трче на коњу по парку; често на коњима праве походе: оне штеде на другоме, на пример на позоришту, у које иду врло ретко и то увек у ложе које су добиле од другога. — Ово снажно кретање чини се неопходно здрављу: девојке, госпе, долазе овде и кад дажди. Три коња и једна кола стају годишње отприлике двеста фунти стерлинга. По тој гомили коњаника, може се створити мишљење као и по кућама и по послузи; богата класа је многобројнија у Енглеској него ли у Француској. — Још један знак, потрошња рубља, руха, рукавица, увек новога одела. Клима је таква да се све много прља, те треба често мењати. У сваким новинама пуно је огласа трговаца који иду по кућама и купују старије одело: сваки је џентлемен дужан да буде беспрекорно обучен; фрак, чим се мало износи, прелази у руке човека ниже класе, докле као рите не пређе на леђа каквога сиромаха и на тај начин обележава коме реду такав човек припада. — Нигде разлика

међу људима није тако јасно обележена на спољашности људи. Замислите један елегантни фрак или какав ружичасти цвећем искићен шешир какве велике госпе: фрак ћете наћи на плећима каквог оглупелога несрећника на степеницама што воде у Темзу, а шешир у Шедуелу на глави какве старице што по ђубрету купи дроњке.

Од пет до седам сахата дефиле женскога одела. Лепоте и украса има у изобиљу: али нема укуса. Боје су сасвим сирове, а крој нимало укусан: сувише раширени кринолини и рђаво разапети, као геометрички ваљци или испупчени, зелени карнери, позлата, хаљине у гранама, пуно тананог платна, коса спуштена или накудрављена; и поврх свега тога мали искићени и неприметни шешири. Шешир је сувише искићен, коса сувише намазана чврсто се припила уз слепе очи, огртач или горња хаљина незграпно падају до преко кукова, сукња се распела преко мере; а све то без кроја, спртљано, шарено, прекићено, оне претрпане и отворене боје дрече. На сунцу нарочито, прекјуче, у Хамптон-Куру, међу трговачким женама било их је смешних преко мере; пуно љубичастих и то јако љубичастих хаљина, око струка златоткан пас; сликар би какав дрекнуо. — Ја рекох једној жени: „Рухо је овде више сјајно него ли код нас у Француској.“ — „Па ми из Париза набављамо хаљине!“ — Добро сам се чувао да речем: „Али их ви бирате“.

Све су, сем оних из највишега друштва, неукусно обучене. Нагађа се здраво, лепо развијено, по негде и лепо тело, али тек треба нагађати. Лице је често чисто, али често и монотоно. Многе су просте *лутке*, лутке од нова воска, стаклених очију које се чине потпуно празне, без сваке мисли. Друге имају поцрвенела лица те им личе на живи бифтек: нешто глупо или сурово има у овоме непомичноме месу, сувише беломе или сувише црвеноме. Неке су праве ругобе и баш смешне, ноге као у чапље, вратови као роде, а вечито бели зуби, јако испале вилице као у месождера. — За то су друге праве лепотице. Сретају се анђелска лица, очи благо дубоке а плаве

као бледа саса, лице као у каква цвета или детета, осмејак божанствен. Пре неки дан око десет сахата пре подне, близу *Хајд Парк корнера* стао сам као скамењен пред два девојчета: шеснаест и осамнаест година, на њима лако и шумно рухо од бела тула с пуно чипака од муселина, велике, вита стаса, окретне, струк савршен као и лице, невероватно свеже, налик оног чудноватога цвећа, што се виђа по првим изложбама, беле као крин или каћунак; уз то веселе, безазлене, чиле и снажне, веселе, лаке као тице; као да земљу не додирују. — Многе су јахачице врло лепе; тако скромне и озбиљне, ничега наметенога; овамо дојахују не да их гледају него да се надишу чиста ваздуха; крећу се отворено без напућености; рукују се срдачно, готово мушки; ничега претеранога у одевању; кратак црни капутић, прирастао струку, казује добар изданак, здраво тело: по моме мишљењу, први услов за младу девојку јесте да буде здрава. Коњем владају лако и сигурно. Понекад, отац или брат уставе се, разговарају о послу или политици са каквим пријатељем; оне слушају и привикавају се на тај начин и озбиљним идејама. — Милина је погледати те очеве и ту браћу: лица изразита, одлучна, види се да на њима лежи или да је лежала сва кућа, мање су увенула него у нас, теже се осмејкују, спорија су на љубазности, али зато озбиљнија и паметнија, на гледаоца остављају утисак уважења, или поштовања, а некада и поверења. Да ли зато што знам шта је који, али ми се чини да се не може човек преварити: властела, посланици, власници, — њихово држање и лице, — казују да су навикнути на власт и да су радили.

Многе посете и неколике шетње. Највише ми се свиђа дрвеће. Свакога дана кад изађем из Атенеума ја одем у Сент-Џемс-Парк и одседим један сахат. Језерце се прелива на магли која га притискује, а тамно лишће се над њим надвило. Заокругљена дрвета, велики зелени торњеви чине нарочито неимарство, деликатније од онога

правога. Око се одмара на оним ишчилелим облицима, на оним ослабелим тоновима. То су лепоте. нежне и дирљиве, лепоте магловитих предела, Холандије. — Јуче, у осам сахата у вече, са Спепенсион-брица. и ако је време било лепо, сви су предмети били као у магли; последња светлост губила се у беличастоме диму; десно, небо се још црвенило; на Темзи и осталоме делу неба бледо тамни сјај. Ови се тонови налазе на пејзажима Рембрантовим, и на сумрачцима ван дер Неровим. Светлости нестало, у ваздуху пара, неосетно и стално мењање неизмернога испарења које слаби, плави, тупи ивице на предметима, — све то оставља утисак велике вароши, нејасан, помешан, сетан, утисак влажнога предела.

Још боље сам то осетио у Ричмонду. Са пропланка види се неколико миља унаоколо, Темза је широка колико и Сена, а кривуда преко ливада, кроз шумице с високим дрветима. Све се зелени, и то је благо зеленило, које се у даљини гаси. Осећа се свежина и тишина бескрајне вегетације; над њом се надвило сиво и ниско небо: на видику помични слојеви, беличаста магла, овде онде какав црни облак, или модро платно каквога пљуска. Са земљишта се дижу лагано праменови магле; види се како се танано ретко платно провлачи између дрвета, и како се оно са земље спаја за једноликим велом на небу. — Каква тишина у парку! Чопор јелена пасе по влажноме папрађу; срне долазе на бране и гледају без страха намерника. Може ли се боље уредити врт за одмарање човека који се бори и ради? Храстови, липе, расцветали кестенови, грдни, красни су створови који као да шапућу величанствено и сигурно: под њима висока и густа трава, трава, у којој је киша оставила своје сузе, нежно и сетно се смеши. Из ваздуха, с неба и са предмета издваја се нека врста пријатног спокојства: природа прихвата заморену и напором намучену душу. Како се осећа како им овај предео годи и зашто га воле! — Без сумње њихова је клима боља за дрвље, а, сем тога, код њих није било инвазија, народних побуна да осакате или

униште дрвета! Народни укус учинио је да су очувана; лорд Џон Русел је шумар у овоме парку, и у њему има право на кућу. Стара успомена на феудалне обичаје, старине су боље поштоване и боље сачуване него ли у Француској, у старине треба рачунати и дрвета.

Дрвета у Виндзору и Хемптон-Корт исто су тако лепа. Од Кју-Гарденса до Хемптон-Корта пружа се алеја џиновских кестенова чији бели и ружичасти гроздови личе на светњак с више кракова. Лисје је тако густо да је под њима и на сунцу свеже. На меканој трави ишараној цвећем и оперваженој глицинама[1] дижу се алпијске руже високе два човечја раста, препуни су ружичаста цвећа по коме зује челе. Има га толико много, тако је величанствено, од тако нежнога и танана ткања, тако га је много у једној светлој кити, да човеку засену очи; и то је дивно, то опија, као да није природно. Мало даље, у грдној алеји велике као храстове палме шире своје чудновато грање, и банани са широким лишћем које би могло покрити дете од дванаест година. И ово је један од њихових дарова; дивно схватају неимарство дрвећа, траве и цвећа; нисам видео никакав класички двор никакву сиротну сеоску кућу где њега нема. Понекад утисак је сувише силан; на сунцу и претерано; оно невиђено зеленило добија тако богате и силне тонове да се не би могло на платну приказати; вређали би, били би сувише сирови. Њих ваља душом осећати, а не очима; оне су весеље и као неки излив радости. За спрему за одржавање, за развијање и растење ткања, потребна је била она претерана влага, уз миловање и заштиту благе паре: под топлијим поднебљем такво би цвеће отврдло и осушило се. Оно није навикнуто на јасно сунце; зато и данас на сунцу оно овако сјајно изгледа. Боја му је као у какве лепе госпе; и оно је развијано, чувано, улепшавано оним што вештина и раскош имају на расположењу. Такав сам утисак имао приликом једне свечане дневне представе

[1] Биљке с великим, дебелим и бодљавим лишћем.

пред степеницама на којима бејаше одозго до доле младо насмејано жењскиње у широким хаљинама од тула или свиле, на глави драго камење, а рамена нага; и онде као и овде утисак је јединствен, сјај и величанственост у највећем степену, сви цветови цивилизације и природе у једној кити и у једном мирису.

Хемптон-Корт је велики врт уређен по француски а још у добу Виљема III; у то доба у Европи је владао наш стил. Енглески стил се ипак осећа; узане леје засађене ружом које се пењу уз мотке те чине цветне стубове. Пловке, лабудови плове по свакоме басену; а барска перуника по води отвара своју глатку круницу. Стара древета су подупрта гвозденим шипкама; кад се осуше, да не пропадну сасвим, греде од њихова дебла велике урне. Очигледно их поштују и воле. Нигде гвоздене ограде; видим пуно женске деце из школа како овуда ходе и играју се на трави; али не кидају цвеће; да се врт очува довољан је овај натпис: „Надати се да публика неће уништавати оно што је подизано ради њенога задовољства.“ Видео сам људе из народа где с породицама својим ручавају на трави у Хајд-Парку; и они нису ништа чупали или кварили. — То је савршено; сврха је у свакоме друштву да сваки свој надзорник буде, и да најзад другога надзорника и нема до тога.

(Наставиће се.)

И. Тен.

(Превео с француског J. J.)

ИЗ СЛОБОДЕ У РОПСТВО.

На тисућу начина догаћаји у животу обарају закључке здравога разума у питањима социалним (као, на пример, кад се предузму мере да се забрани каква књига, и тиме се учини да се само још већма рашири; или кад се покуша да се спречи зеленаштво, и тиме се само створе мучнији услови за оног који узима на зајам; или кад је теже добавити извесну робу онде где се фабрикује него ли ма где на другом месту). Један од најчудноватијих је међу њима тај, како се људи, што се више ствари усавршују, све више туже на њих.

У доба кад народ није имао никакве политичке власти, људи су се ретко кад тужили на своју угњетеност; али чим су се слободне установе толико утврдиле у Енглеској да су нам народи с копна стали завидети на политичком уређењу, оптужбе противу аристократске управе бивале су све жешће и жешће, док се најзад право гласања није знатно проширило; али одмах затим почеле су опет тужбе да све иде наопако због тога што нема веће слободе. Ако се обазремо у прошлост, у доба дивљаштва, да видимо какав је све био положај женин, видећемо је где носи терете уместо мушких, и једе само оно што од њих преостане; кроз цео средњи век жене су двориле људе о ручку и вечери; а у наше дане, у целом нашем друштвеном животу, права се женина увек стављају на прво место, и управо онда кад се најгоре поступало са женом, најмање се увиђало да се с њоме рђаво поступа; сад међутим, кад је положај жена бољи него икад, чују се све јаче и јаче њихове оптужбе, а најжешћа вика долази из „женског раја“, из Америке. Пре сто година, кад је било тешко наћи човека који се у згодној прилици не би опио, и када се мало презриво погледало на оног који није могао да поднесе једну или

две флаше вина, није било нимало агитације противу пијанства, док у наше дане, пошто је, за последњих педесет година, добровољан рад друштава за умереност, у вези с неким општијим узроцима, створио релативну уздржљивост у пићу, тражи се са свом жестином да се донесу закони који ће спречити кобна дејства трговине вином. Исто је тако и с васпитањем. Пре неколико генерација у ствари су једино више и средње класе умеле да читају и пишу, и свет би се смејао ономе ко би предложио да се и занатлијама даду бар основи образовања, али откад се, од доба наших дедова, стао развијати систем недељних школа, који су засновали неколико филантропа, а за њим се установиле и свакодневне школе, тако да они који знају да читају и пишу нису више изузеци, и откада су се на сав глас стале тражити јевтине књиге, од тада се почело говорити да народ пропада због незнања, и да држава нема само да га учи, већ и да га натера да се учи.

Исто је тако и с целокупним стањем становништва, с храном, оделом, станом, животним задовољствима. Да оставимо на страну поређење са дивљачким првим временима, учињен је очигледан напредак од оног доба кад је већина сељака јела јечмени и ражани хлеб и овсано брашно, па до наших дана кад се по целом свету употребљује бео пшенични хлеб; — од оног времена кад се кроз грубе капуте што су падали до колена провиделе голе ноге, па до данас кад и радници, исто тако као и њихове газде, имају на телу два три слоја одеће; — од оног старог доба кад се живело у колебама са по једном једитом собом без оџака, или од петнаестог века кад ни у племићким кућама зидови нису били ни омалтерисани ни обложени дрветом, па до овог садањег века кад у свакој кровињари као и у занатлијским кућама има по више соба, — и све имају оџаке, стаклене прозоре, и чак, већином, и тапете и омалана врата; учињен је, кажем, знатан напредак у општем стању народном. И тај је напредак постао још већи у наше време. Сваком ко год памти

како је било пре шездесет година, кад је сиромаштина била много већа и просјака много више него сад, пашће у очи релативна величина и савршенство нових кућа у којима станују радници; — боље одело занатлија, који носе недељом чоју, и слушкиња, које се утркују са својим газдарицама; — лепши начин живота, који води томе да радници све више траже бољи квалитет хране; и све то као последица двоструког напретка: подигнуте наднице и у исто време ојевтинале робе, и друкчијег разреза порезе, којим се смањио терет нижим класама на штету виших класа. Исто тако ће му пасти у очи контраст како је народно благостање запремало мало места у јавности онда, а како га сад запрема много; тако да су данас, ван Парламента као и у Парламенту, најважнија питања предлози за благостање сиротних класа, и да су сви богаташи позвани да ступе у какво филантропско удружење. Међутим, док се тако маса диже умно и физички далеко брже него пре, док смањени проценат смртности доказује да је сад просечно живот мање мучан, разлежу се узвици, све јачи и јачи, да је зло тако велико да се не може уклонити ничим мањим до само друштвеном револуцијом. Не водећи рачуна о знатним напрецима, не водећи рачуна ни о овом повећању човечјег века које би већ само за себе било јасан доказ да се у свему иде на боље, све жешће проглашује се да је стање тако рђаво да треба срушити цело друштво и подићи га на новој основи. И у овом случају дакле, као и у оним малопређашњим, што се зло више смањује, то се све већма туже на њ, и што се више констатује природна моћ лечења, то јој се све мање верује.

То не значи да има мало шта да се поправља. Нека нико не мисли да ја, наглашујући горњи парадокс, олако узимам патње што их толики људи сносе. Судбина велике већине увек је била и данас је још, ван свакога збора, тако жалосна да је тешко и мислити о њој. Нема сумње да садањи начин друштвеног уређења не може задовољити никога који воли своје ближње, и нема сумње

да је делање људско у оваквом начину уређења далеко од тога да изазива у човеку дивљење. Одсечне разлике између редова, и неизмерне неједнакости у имутку, не могу се слагати с оном идеалном сликом људских односа коју саосетљива машта тако радо слика у себи; и просечно понашање људско, под притиском и подстаком друштвеног живота онаквог какав се сад води, у много прилика је просто гадно. Мада они који нападају систем конкуренције — а тих је тако много — преко мере не знају за његове огромне благодати, — мада заборављају да су се многа средства за рад и продукти који одликују цивилизацију од дивљаштва и омогућавају да се много становништва одржи на малом земљишту, развили из борбе за опстанак — мада смећу с ума и то да док сваки човек, као произвођач, трпи штету од тога што његов такмац даје јевтиније него он, ипак, као потрошач, има огромне користи кад се обори цена свему што мора да купује — мада се упорно задржавају на рђавим странама конкуренције а прећуткују добре — немогућно је порећи да зло није велико, и да се страшно не наплаћује за ове добре стране. Систем под којим сад живимо отвара врата превари и лажи. Он намамљује човека да чини најразноврсније фалсификате, он је одговоран за оне јевтине имитације што, у много случајева, успевају да потисну с пијаце аутентичне артикле, он наводи на употребу фалсификованих тегова и лажних мера; он ствара корупцију која квари многе трговачке односе, почевши од оних између фабриканта и купца па до оних између дућанџије и слуге; он помаже варање до тог степена да трговачки помоћник који не зна безобразно да лаже бива прекореван; и често оставља савесном трговцу да бира само између тога двога: или да се угледа на недопуштене радње својих такмаца, или да својим банкротством упропасти своје кредиторе. Осим тога, знатне преваре које су обичне у целом трговачком свету и које се сваког дана износе на јавност у судовима и по новинама, великим делом треба приписати

оном притиску под који систем конкуренције ставља више индустријске класе, а често и оном прекомерном трошењу које се сматра као знак успеха у трговачкој борби, и отуда символизира част. Покрај ових споредних зала треба споменути главно зло: што деоба по овом систему даје онима који рад регулишу и надгледају и сувише велики део од укупног прихода према ономе делу који допада правим радницима. Нека нико не мисли да ја, говорећи овако, не признајем више недостатке нашега система конкуренције, које сам описао и осудио пре тридесет година.[1] Али овде није питање о апсолутним тегобама, већ о релативним: ваља знати да ли зла, од којих се сада пати, јесу или нису мања од оних од којих би се патило под каквим другим системом, и да ли досадашњи напори да се ублаже немају више изгледа на успех него ли напори у сасвим друкчијем правцу.

Ова питања ваља нам испитати. Опростиће ми се што ћу најпре изложити неколико истина које су, у сваком случају, доста познате некима од читалаца, пре него што покушам да извучем из њих закључке који нису толико познати.

Уопште говорећи, сваки човек ради да би избегао непријатности. У једном случају гони га на рад искуство да је глад мучна, у другом поглед на бич којим замањује надзорник робова. Оно чега се он плаши, или је казна што је досуђују физичке околности, или казна што је досуђују људи. Човек мора да има господара, само је тај господар час природа а час човек, његов ближњи. Кад је под безличном принудом природе, онда кажемо за човека да је слободан; док га, кад је под личном принудом некога који је над њим, зовемо, према томе колико је зависан, робом, мерописом или васалом. Ја, разуме се, остављам овде на страну мали број оних који добијају имања и новац наследством; то је случајан и непотребан друштвени елеменат. Ја говорим само о великој већини оних

[1] У спису The Morals of Trade (*Трговачке Нарави*)

који, образовани или необразовани, зарађују свој насушни хлеб радом, било телесним или душевним, и морају да раде или од своје слободне воље, приморани незгодама и користима што ће одатле изићи, или потчинивши своју вољу другима, приморани незгодама и користима што ће одатле изићи вештачки.

Људи могу радити заједно, у каквомд руштву, под једним или другим од ова два облика, облика који су, и ако у много случајева помешани, битно противни један другом. Ако се употреби реч задруга у свом најширем смислу, а не у оном ужем, који јој се обично данас даје, можемо рећи да у друштвеном животу влада или добровољна задруга, или прековољна задруга, или, да се послужим речима сера Хенриха Мена, систем мора да буде систем *уговора* или систем s t a t u s-a — систем где се индивидуа од своје воље труди што може боље, и успева или не успева према својој продуктивној акцији, и систем где индивидуа има своје одређено место, где ради под принудним одредбама, и има утврђен део хране, одела и стана.

У цивилизованим друштвима, индустрија се свуда данас води по систему добровољне задруге. У простом облику такав систем имамо већ у свакојферми, где су надничари, који од самог закупца примају надницу и добијају наређења шта да раде, слободни да остану или да оставе посао по својој вољи. У сложенијој форми пример нам је свака фабрика, где, под ортацима, стоје директори и књиговође, испод ових контролори и надзорници, и најзад, испод ових последњих, радници подељени на различне ступњеве. И у једном и у другом случају постоји очигледно удружење за рад или задруга, између онога који даје рад и онога који ради, у првом случају да се сабере жетва, у другом, да се израде извесни фабрички предмети. И затим, у исто време, постоји у нашем друштву једна далеко шира задруга, и ако несвесна, с другим радницима на свима степенима друштвених лествица. Јер, док ове газде и ови помоћници

раде узајамно свој специалан посао. друге газде и други помоћници раде друге ствари исто тако потребне ради одржања њиховога живота као и ради одржања живота свих других. Ова добровољна задруга, од свог најпростијег облика па до најсложенијег, има ту заједничку црту да они који су у њој раде заједно по свом сопственом пристанку. Нико им не намеће услове, нити их тера да се приме под морање. Додуше, у много случајева какав газда може понудити, или какав помоћник примити ове услове с одвратношћу: онда кажу да су их прилике на то нагнале. Али какве су то прилике? У једном случају, газда не може да изврши на време поруџбине робе, или да испуни уговор, и онда мора да учини какве уступке; у другом, радник пристаје на мању надницу, пошто иначе не би имао новца да купи што му треба за храну и огрев. Општа формула није овде: „Учини ово или ћу те натерати да учиниш"; већ: „Учини ово или остави своје место и сноси после што те снађе."

С друге стране, војска је пример за прековољну задругу, не толико војска енглеска, где се војничка служба уговором одређује на извесно време, већ војска на копну, која се купи рекрутацијом. Овде, у мирно доба, свакодневне дужности — чишћење оружја, парада, егзерцир, стража, и остало — а у ратно доба разне операције логора и бојног поља, врше се под команду, и не може да се бира хоће ли се или неће. Од простог војника до недипломираних официра и до пет-шест ступњева дипломираних официра, општи је закон неограничена послушност потчињеног према претпостављеном. Делокруг личне воље ограничен је вољом претпостављенога. Огрешења о субординацију кажњавају се, према томе колика су, губитком одсуства, накнадним егзерциром, затвором, телесним казнама, и најзад, као последњим средством, стрељањем. У место да се од своје воље покорава одређеним дужностима, ако не жели да буде отпуштен, човек мора овде „да слуша што год му се нареди, ако не жели да буде кажњен, можда и самом смрћу."

Овакав облик задруге, који још постоји у целој војсци, био је, у прошлости, облик задруге свега грађанског становништва. Свуда, и свагда, дуготрајно ратно стање ствара војничко уређење, не само међу онима који се бију, већ уопште у целој друштвеној заједници. Док год активно траје сукоб између друштава, и док ратовати изгледа да је једини мушки посао, дотле је друштво у ствари само војска стављена на вољно, а војска мобилисано друштво; пошто онај део који не учествује у борби, робови, меропси, жене, и т.д., постаје ратни комесаријат. Разуме се, према томе, да се међу масом потчињених индивидуа што је сачињавала комесаријат, одржавао истоветан систем дисциплине, и ако простији. Како је, према оваквом стању ствари, војнички сталеж био господарећи, и како је остали народ био неспособан да му се одупре, то су они који заповедају војском наметали, разуме се, своју власт и онима који се не бију, и принудни систем био је примењиван и на њих, једино с оним променама какве су тражиле друкчије околности. Ратни заробљеници постају робови. Они који су слободно обрађивали своју земљу пре него што су покорени, постају меропси везани за своју земљу. Мали поглавари постају поданици великих поглавара, властеочићи постају васали више властеле, и тако све даље до највећега властелина, пошто су друштвене класе и власти биле сасвим сличне с класама и влашћу сваке војничке организације. И док је за робове престоволна задруга утврђен систем, и сви виши ступњи били су делом у њој. Заклетва верности свакога човека његовоме сузерену гласи: „Ја сам твој човек“.

У целој Европи, а нарочито у Енглеској, овај систем престоволне задруге губио је мало по мало по нешто од своје строгости, док га је постепено замењивао систем добровољне задруге. Чим је рат престао да буде главни задатак живота, друштвени строј који је он створио и који је подешен према њему, полако је препначаван, и то га је препначавао друштвени строј који је створио

индустријски живот и који је подешен према њему. Док се један мањи део друштвене заједнице посветио офенсивном и дефенсивном раду, већи део посветио се продукцији и раздавању продуката. Постајући све многобројније и све моћније, и склањајући се у вароши где је мање било под влашћу војничке класе, ово индустријско становништво отпочело је да живи по систему добровољне задруге. Мада су општинске управе и еснафске уредбе, делом проникнуте идејама и обичајима који воде порекло из војничкога друштвеног уређења, имале у неколико принудан карактер, продукција и деоба продуката најчешће се вршила у облику уговора између купаца и продаваца, и између господара и слугу. Чим су ови друштвени односи и облици рада постали доминантни у варошком становништву, стали су утицати и на целу друштвену заједницу: прековољна задруга пропадала је све више и више, откад се војничка и грађанска служба стале плаћати новцем; у исто време, разлике између редова постајале су мање оштре, и моћ виших класа стала се смањивати. Најзад, кад су с временом застареле и принуде еснафа, као и управа једнога реда над другим, добровољна задруга постала је општи принцип. Куповина и продаја постале су закон, за сваковрсне службе као и за сваковрсну робу.

Неспокојство што се рађа ма из каквог незадовољства са животним околностима, вечито подстиче у људи жељу да се покуша какво ново стање. Сваки човек зна колико постаје заморно одмарати се дуго у једном истом положају; исто тако сваки зна да најбоља фотеља, у коју смо најпре са задовољством седали, најзад, после извесног броја сати, постаје просто неподносна, и да човеку изгледа, за неко време, да би се радије одмарао на тврдој столици на којој је пре седео и коју је бацио. Исто је тако и с човечанством састављеним из разних тела. Ослободивши се, после дуготрајних борби, сурове дисциплине старога режима, и видевши да нови режим, и ако релативно лак, ипак није без тешкоћа и без мука,

човечанство је, нестрпљиво да их поднесе, дошло на мисао да покуша један други систем, који је, у принципу, и ако не изгледа, исти као и онај од кога се ослободило, у току последњих генерација, с толиком радошћу.

Јер, чим се остави на страну систем *уговора*, неминовно се мора усвојити систем status-а. Чим се напусти добровољна задруга, мора је заменити прековољна задруга. Рад мора имати какву организацију, и ако та организација не почива на добровољним уговорима са слободном конкуренцијом, мора бити наметнута влашћу. Макар како да изгледа друкчији и носи друкчије име од старога поретка где су робови и меропси радили под господарима покорним баронима, док су опет ови били васали војвода или краљева, — нови и толико жељени поредак састављен од малих група радника који стоје под надзорницима, док ове надзиравају инспектори, који слушају месне директоре, који опет стоје под влашћу окружних управитеља, а сами ови покоравају се средишној управи, нови поредак, кажем, мора апсолутно почивати на истом принципу. У оба случаја морају постојати утврђени ступњи, и прековољна субординација сваког нижег ступња вишем. Комунист или социалист нерадо размишља о овој истини. Љуто незадовољан постојећим системом где сваки мора да ради за себе, док сви морају да пазе да се никоме не учини неправо, он мисли да ће бити много боље ако се сви стану бринути за интересе свакога појединца, и уздржава се од тога да објасни каквим ће се механизмом то постићи. Неминовно, ако свакога од нас треба да издржавају сви, онда сви скупа морају набављати средства, животне потребе. Оно што друштвено тело даје свакоме, мора се узимати из нагомиланих залиха, и отуда од свакога треба тражити његов удео, — треба му рећи колико треба да уложи у заједнички фонд у облику продукције, да би после имао права на толико и толико, у облику предмета који су му потребни за одржање. Одатле излази да, пре

него што буде добио штогод, сваки треба да се стави некоме под команду и да слуша оне који ће га упутити шта треба да ради, и у које доба и где, и који ће му доцније дати његов део хране, одела и стана. Ако престане конкуренција, а с њом и куповина и продаја, неће више моћи бити добровољне размене толиког и толиког рада за толико и толико продуката, већ ће и рад и продукте одређивати нарочито за то наименовани чиновници. Посао се мора свршити: ту се не може бирати; и добитак се, макар колики био, мора примити, тако исто без бирања. Јер радник не може оставити место по својој вољи и најмити се другде. По оваквоме систему њега ће моћи примити на другом месту само по заповести више власти. А јасно је да овакав сталан поредак неће допустити да се на једном месту дâ рада непослушном члану који је дошао из каквог другог места; систем не би функционисао, кад би радници били међусобно слободни да одлазе и долазе по својој вољи. С капларима и редницима под собом, индустријски капетани морају да извршују заповести својих пуковника, ови последњи заповести својих генерала, и тако све до одлуке главнокомандујућег; и послушност се мора захтевати у целој индустријској војсци, као што се захтева и у правој војсци. „Ради оно што ти се нареди, и узми оно што ти се додели“, мора бити закон и једне и друге војске.

„Добро, нека је и тако, одговара социјалист. Радници ће сами постављати своје официре, и ови ће увек бити подложени критици масе којом управљају. Будући тако на удару јавног мњења, они ће морати да раде смишљено и праведно, или, ако не буду тако радили, збациће се са звања народним гласањем, месним или општим. Откуд се неко може тужити да стоји под влашћу својих претпостављених, кад сами претпостављени стоје под демократском контролом?“ И социјалист с пуно поуздања гледа у ову привлачну визију.

(Свршиће се.)

(Превео с француског С. П) Херберт Спенсер.

С К И Ц Е...

Београдска романса бр. 2.

Господину Богдану Поповићу, уреднику „Српског Књижевног Гласника“, да изволи предати писцу „Београдске романсе“, која је изишла у свесци од 16 новембра:

„Господине,

Да нисам учио у гимназији *Теорију прозе* од почившег В. Вујића, и одатле утувио да писмо никада не треба почињати личном заменицом првога лица у једнини,ословио бих вас речима: ја сам ревносан читалац „Српског Књижевног Гласника“, и као такав прочитао сам вашу историју оне младе госпође. о њој размишљао цео дан. и поводом ње још вечерас вам пишем ово писмо, са правом које има један непознати према другом непознатом. Можда ће вам оно изгледати само као пастиш ваше романсе, али у ствари оно је један ни мало весео пандан њен. Хоћу да вам кажем да јунакиња ваше приче није ни сама ни ретка. и да нас је читава легија слабих, бедних створова које је живот доконао у своје гвоздене зупце, и измрцварио толико, да више ни на шта не личимо. На несрећу, и сувише нас је који смо у првој и чистој младости сневали сан вишега живота, осећали се позвани за велика дела, преливали се оним лепим осећањима која се налазе у благородним књигама, а који смо посрнули на првим корацима, дали се однети првом бујицом сурове и прљаве стварности. и постали безначајни. безизразни људи који испуњују шематизме, каване, канцеларије, трамваје. а недељом пред вече закрче Кнез-Михаилову улицу.

Не трудите се да сазнате ко сам ја: то нити је од интереса, нити вреди труда, и, најзад, нико вам не јемчи, да вам не би, једнога дана по нашем познанству,

затражио потпис за меницу, са ласкавом претпоставком да ваш потпис важи. Можда са мном играте шаха код Париза, пијете пиво за истим столом код Касине, и није искључена могућност да један другом често не стајемо на жуљеве у овом уском Београду. Ја, Господине, нисам од приметних људи. Као што је пољски зец добио мрко-жуту боју узоране њиве, или шпанска буба угасито зелену боју јоргованскога лишћа, тако сам и ја постао сив, готово безбојан, толико сам се прилагодио и оделом и навикама, и идејама овој мутној средини, да можете век проживети са мном, а да никада и не приметите да у опште и постојим. Сматрајте ме просто као једну нумеру из протокола крштајемих и пореску главу Краљевине Србије која даје Богу божје и Цару царево.

У овај мах када вам ово чудновато писмо пишем седим у мојој соби, у доцном ноћном часу. У пећи се ватра лагано гаси, ја, огрнут зимским капутом, слушам како пустом улицом брише студени ветар, наслоњен на гомилу аката преда мном. То су акта о некој кријумчареној ракији, свршио сам их, и сутра треба поднети извештај Господину Министру, који је строг и тачан, јер је у меденом месецу свога министровања.

Душа ми је прилично огрубила, нека се тврда кора ухватила на њој, и ја сам давно изгубио навику разговора са самим собом. Али има тренутака када се душа тргне из дремежа, и мисао се силно отме за данима који су избледели, и осећањима која су утрнула. Човек осети неку неодољиву и тужну потребу да се окупа у својој прошлости која је, на крају крајева, ипак најбоље што један човек може имати у животу. Са таквим расположењем претурао сам вечерас фиоке мога стола за писање. У слојевима, ту су исплаћене менице, лозови Класне Лутрије, рецепти, рачуни, декрети, сведоџбе, старе фотографије, свешчице ђачких стихова, писма родитеља и пријатеља, остаци целога једнога живота. И сасвим у

куту, на четворо пресавијен један стари програм, од пре двадесет година!

28 април 1882 године! Датум као и сваки други, али најпунији, најсрећнији дан у моме суром животу! Као да сам узео опиума и пао у сан блаженога факира, као да је силан топао млаз младости прострујао кроз моје тело, ја се са узбуђењем, разнежен до суза, да готово изгледам смешан, сећам тога дана и тога доба.

Тада ми је било двадесет година, и требали сте ме, Господине, тада познавати! Ви се опомињете онога талијанског стиха:

О пролеће младости године,
О младости пролеће живота!

Ја сам тада био на страни, у једноме малом универзитетском месту. Још из Србије дошао сам свеж и топао, и у нови живот ушао сам са свим оним лудим одушевљењем, са свом оном жеђи за срећом коју човек може имати у тим запаљеним годинама. Како је тада моје срце певало, какве су ме наде уљуљкивале, и какву сам само веру имао у себе и у живот! Ја сам тада, Господине, треперео као лист од јасике под јутарњим ветром, био сам врео и светао као младо сунце на истоку. До три часа у јутру седео сам за драгом књигом, изгубивши осећање времена и простора, грозничавих очију, са врелим дисањем, са бесним лупањем слепоочних вена. Један разговор са пријатељима (шта сам онда имао пријатеља!), претресање каквога занимљивога питања (а шта тада мене није занимало!), могло ме је узбуркати до дубине мојега бића, и шта сам пута после таких разговора имао бесаних ноћи! Како сам често слушао где поноћ откуцава на старој готској цркви Светога Медарда, и у мојој скромној ђачкој собици, у дубини ноћи, док је све мртвим сном спавало у моме мирноме крају, осећао дах блиске среће над својом главом, додир њених крила на мојим успламтелим образима, и брзи, силни откуцаји срца говорили су ми да је она ту, на домаку; под руком,

и да ће доћи данас, сутра, скоро, врло скоро! И једнога од тих светлих дана. . .

Опростите, Господине, — морам да прекинем. Ја сам заборавио казати вам да нисмо сами, и нисам вам представио моју газдарицу Розу, која се у овај мах нешто мешкољи у кревету у суседној соби. Од њенога гојазнога тела шкрипи стари дрвени кревет, и она доста нељубазно пребацује што нисам купио прашка од инсеката, који јој баш не дају спавати. Шта ћете, драги Господине! То је призив на стварност. Опростите...

Једнога од тих, као што рекох, светлих дана, налазио сам се у варошком позоришту. Давала се нека сентиментална љубавна историја, ни сувише лепа ни сувише рђава, али ја сам био у таквом расположењу да сам све подигравао на своме месту, глумци су лепо играли, а нарочито јунакиња, врло млада и нежна девојка, са гласом који је звонио као сребрно звонце, и коју је цела варош искрено волела. И када је она говорила речи љубави њеним меким, уздрхталим гласом који је ишао правце срцу, када је у заносу љубави херувимски полетала у плаве висине идеала, када је мени дах од узбуђења био стао, ја опазих крај себе, у првој ложи пада мном, једну младу девојку, белу и прозрачну, од које је бљештала младост, чистота и поезија. Она је била у моме расположењу, очи су јој се светлеле, кроз млечно лице пробило је најфиније руменило, и танке, танке коралске уснице биле су се стегле, и бела хаљина са белим ружама на грудима се дизала. Само је то привиђење још требало! Ја сам тада полетео у небо, у срцу ми, што рекао Хајне, анђели литургију запеваше, и тада доживех онај тренутак који се само у сновима привиђа, за који се живи и страда, који даје разлог целоме животу, и који светли у тминама даљега таворења, И...

Опет Роза! Чујте је само. „Које је доба ноћи! Седиш по целу ноћ као вештац. Немаш ништа паметније да радиш!“ Треба је умирити. Не знате како је зла и брза на свађу и сцене.

...И за време одмора њен се поглед сусрете са мојим, ја поцрвенех и стресох се од главе до пете. И моја срећа није имала граница, када при свршетку преставе, коју нисам више пратио, програм из њених дугих, снежних руку склизну и преко кадифенога наслона паде пред моје ноге. То је било или случајно или намерно, не знам, али сам ја тада веровао да је то био мали знак њене пажње, и у тај час боље но икада разумео и љубавне судове провансалске, и сву лирику трубадура, и подвиге витезова са обала Роне за пар лепих очију и траку обожаване госпе. Ја је никада после тога више нисам видео! Морали су бити богати странци на пролазу. Али је сећање на тај светли час у мени остало силно и неизгладиво, и то ми је можда најбоље што ми је сва младост донела. Нека каже ко шта хоће, али ја верујем да човек живи само за те интенсивне и светле тренутке, и да је све друго само пипање по мраку и тапкање по блату.

Роза је нестрпљива и врло категоричким гласом, који ни најмање не слути на добро, даје ми на знање да морам легати, и до је то безобразлук трошити сваки дан по пола литре гаса, што износи педесет пара чаршијских!

Јест, добра Розо, треба легати! Коса се већ почела грушати, мој се живот спарушио, као да никада није цветао, и ја сам само једна сенка онога што сам некада био. Она велика срећа, коју сам онако жељно и сигурно очекивао, није дошла, и као толики други и ја сам пао под точкове судбине. Срећу ми нису могле дати ни богате „миражџике“ београдске, са 12.000 динара мираза, и оним страховитим матерама у свиленим либадетама и са бисерним тепелуцима, још мање Елзе и Марије од „Дарданела“ и „Србије“! Борио сам се докле сам могао, отимао сам се колико су ми снаге допуштиле, али сваки дан односио ми је по трунку мога унутрашњега богатства, копнео сам и сушио, док нисам до овога дошао. Једино што сада имам то је искуство, да од живота

треба у младости отимати што се више може. Понос, љубав, нада, амбиције, све је одлетело, и ја, који сам се осећао позван за виши живот и сматрао за бољег од других, дошао сам до тога да чамим у једној плеснивој канцеларији и да понизно мољакам начелника да ме не заборави за класу у новом указу, и да као дете од прута стрепим од ове ниске и одвратне Розе, коју из свег срца презирем, али која господари мојим бедним чулима и мојом подлом вољом, толико да не бих могао живети без ње.

Можете ме осуђивати колико год хоћете, слободно вам је и насмејати се на мој рачун. Ја унапред знам шта ми можете рећи, ја све то тако исто добро знам као и ви, али тако је суђено нама кукавним словенским недоношчадима Хамлета и Обломова. Када се приближимо четрдесетој, сви смо ми једнаки колико нас има, сваки у својој средини и сваки на свој начин!

Треба спавати. Скоро је поноћ: на пољу се чује тежак бат ноћних чувара који иду на смену. Ватра је догорела и прсти ми се на ногама мрзну. Треба да ме видите, Господине, како на прстима идем у собу за спавање, која заудара на старе намештај, и где се чује уједначено и енергично ркање моје сапутнице у животу. Сутра треба ранити, ваља раније устати и спремити каву за Розу и мене, па онда у канцеларију, у таљиге, у плесан.

Остајте ми, Господине, здраво и весело.

X.

(За верност преписа јемчи) Београђанин.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

М. Миловановић, Философија и Наука у психолошком и логичком развитку своме, друга књига другог кола. Београд 1903.

Већ сам наслов ове књиге изазива критику. У првој књизи[1] хтео је г. Миловановић да изложи природни развитак философије и науке, а у овој, као што се види, хоће да изложи психолошки и логички развитак њихов. Према овоме би изашло, да психолошки и логички развитак фил. и науке не преставља природни развитак њихов, да једно није у исто доба и друго. Међу тим ко је прочитао прву књигу г. Миловановићеву знаће, да он под природним развитком фил. и науке разуме и њихов психолошки и логички развитак, јер се и у тој првој књизи о њему говори. Судећу по наслову, г. Миловановић требао би дакле у овој књизи да излаже природни развитак философије и науке у толико, у колико се тај развитак тиче Психологије и Логике. Међутим, његова књига то не преставља, она не излаже психолошки и логички развитак философије и науке, већ излаже у кратко саму Психологију и Логику. А баш излагање развитка философије и науке требао је писац у овој књизи да дâ тим пре, што су психолошке и логичке подлоге пишчеве теорије о томе развитку, као што смо видели у критици на прву књигу његову, тако мало образложене и основане. Место да то учини у књизи, писац је то учинио донекле у предговору, али место да одговори на изнете замерке, он понавља оно исто што је већ изнео раније у својој првој књизи, те тако не даје оно што се од њега шчекивало.

Књига г. Миловановићева, као што рекосмо, садржи укратко Психологију и Логику. Али какве изгледају те

[1] В »Срп. Књиж. Гласник“ св. за мај о. г.

две дисциплине у његовој књизи! Ко би по његовом излагању судио о садржини, т. ј. о утврђеним истинама и теоријама те две дисциплине, тај би доиста морао доћи на теорију г. Миловановића, да су све научне истине пронашли сељаци, и да у науци нема ничега чега не би било у инстинктивној умности простих људи. Психологија и Логика у излагању г. Миловановића садрже један низ баналних и сасвим обичних посматрања без икаквог дубљег реда и анализе, или боље рећи, истине откривене у науци тако су измешане са опажањима простих људи о истим објектима, да је доиста немогуће рећи, које су истине открили прости људи а које научници, пошто је г. Миловановић с једне стране истине, које су пронашли прости људи, обукао донекле у научну форму, а с друге стране научне истине, једно својим рђавим разумевањем друго својим недовољним познавањем и треће својом наклоношћу за варварским простачењем (што се огледа и у његовој терминологији, где се поред quasi научних израза за сасвим обичне појмове налазе простачки изрази за најапстрактније појмове) учинио тако бледим, онакаженим и управо умртвљеним, да његова књига са ове друге стране своје преставља право гробље тих наука. И наша шетња по томе гробљу била би и сувише тужна, кад у књизи г. Миловановића не би било других страна, које ту тугу умањују. Да прегледамо укратко садржину ове друге књиге његове.

Пошто је у укупном погледу утврдио, да је осећање централни појав душе — једна истина, коју он изражава тако, да само онај који већ за ту истину зна, може видети, шта управо хоће да каже — он овако почиње своју „студију Психологије“. „Говорити о психолошком и логичком развитку духа људског, а не поћи с тим до краја, до првих узрока духа и живота, са свим је недоследно. а поћи тамо и изгубити се у празном нагађању, у апстракцијама које саме по себи немају никаквог значаја сума је недоследности“. Како, као што даље г. Миловановић вели, нечег трећег нема, то је лако увидети,

како овај став г. Миловановићев представља прави галиматијас. Од две супротности једна мора бити тачна, то је стари принцип Логике, принцип чију важност и г. Миловановић признаје (в. стр. 176), али који, као што се види, у његовом мишљењу иначе не игра никакву улогу, што он опет на другом једном месту директно признаје тврдећи, да „крајња логичност и крајна нелогичност у овоме као и у свима другим случајевима излазе на једно и исто“ (стр. 28). Са човеком који има овако дивно начело уопште се не може ни дискутовати, са таким начелом доиста је „све једно и једно све“ и из хаоса у коме су све истине и заблуде измешане никако се не мора ни изићи. А све књиге г. Миловановићеве, па и ова, престављају такав хаос, и само у томе лежи доследност њиховог писца. Али да пређемо на ствар. Он брани дуализам душе и тела (стр. 10) мада на многим другим местима тврди да је то у основи једно и исто. Он је како за биолошки, тако и за физиолошки и „социјални“ правац у Психологији, и то за сваки на по се и за све скупа. За њега је — да би илустровао ово своје гледиште — „велики мозак главни физички носилац како људског тако и природног духа и живота“ (стр. 15). Он је противник свих теорија о постанку инстинкта, пошто се „само оно може оснажити, одгајити, ојачати, чега има у организму, друго ништа. То је истина очевидна за свакога“ (стр. 26). Што, кад би ова истина била очевидна, не би могло при томе бити никаквог развића једних органских форми у друге, то предвиђа г. Миловановић. По њему свест постаје кад се инстинкти намноже и изукрштају (стр. 26). Његове назоре о осећајима не вреди ни наводити, они су тако конфузни и нетачни. Одељак о асоцијацијама још мање вреди. У одељку о осећању најнаивнији је одељак о естетичним осећањима где писац у дефиницији „лепо је лепо“ види последњу реч Естетике. За њега се, да поменемо куриозума ради, безинтересност естетичких осећања састоји у њиховој „расплинутости“. Одељак о вољи показује најбоље конфузност пишчеву на пољу Психоло-

гије. За њега је воља и трећи „чинилац поред интелекта и осећања“ и у исто доба он ју своди на осећање и интелекат (стр. 63). Његова разлагања о темпераментима сновима, илузијама и т. д. нека су врста психолошког рожданика и сановника.

Пишчева „студија Логике“ не зна се да ли је гора или боља од његове „студије Психологије“, али узето „све у свему“ она је ипак гора од ове друге. Писац не уме да разликује Метафизику од Логике и метафизичку Логику од формалне Логике (стр. 103 и д.) Његова одредба односа Логике према Психологији и Граматици сасвим је конфузна. Постанак појма из перцепције и ове из сензације писац описује тако нетачно, да то описивање показује да он то троје не уме разликовати једно од другог. Одељак о судовима (или расудима, како их писац назива) испод сваке је критике. Ту писац критикује Кантову теорију о аналитичким и синтетичним судовима и његову теорију о априорности и теорију апостериорности тако, да је резултат свега тога смеша и конфузија свих тих појмова. Са гледишта нелогичности најлепши је одељак о закључцима. Ту писац критикује теорију силогизма, одбацује дедуктивни па прима само индуктивни закључак, па ипак на крају свега тога тврди да „кад се испише већа премиса силогизма, н. пр. сви су људи смртни, све је речено што ваља знати“; међутим кад се већ једном утврди да је индуктивни закључак једини оправдан, каквог смисла има онда наводити горњу премису силогизма, која је тиме Ie ipso искључена. Одељак о узрочности показује како писац нема појма о томе великом и фундаменталном проблему. У чему је разлика између рационалистичког и емпиристичког, метафизичког и позитивистичког схватања узрочности, то писац не зна. Он тврди, да се метафизично схватање каузалитета састоји у тврђењу непознатих агенса (сила) у појавама, што је у толико нетачно у колико метифизичар баш тврди, да се те силе дају сазнати, док позитивист тврди да се оне не дају сазнати. Јумово гледиште на проблем кау-

залности, које је од фундаменталне важности, он само узгред као једну ствар од мање важности спомиње (в. стр. 126). Његово разлагање о односу узрока и ефекта (в. стр. 132) показује само како човек мора и знати и умети мислити, па да може решавати тако крупне проблеме. Јер хтети решавати тако крупан проблем а не знати у чему се састоји принцип еквиваленције узрока и последице (в. стр. 132 где се овако вели о томе: „да је узрок раван ефекту, и да су узрок и ефекат два израза за једну појаву, лице и наличје једног истог чина"), то не иде. Његово разлагање о методима научног испитивања узрока само је бледа сенка Миловог излагања о томе. На послетку његово излагање о индукцији и дедукцији, анализи и синтези, класификацији, доказу и т.д. потпуно су у складу са већ наведеним деловима његове књиге. У одељку о науци понавља писац своја већ из прве књиге позната гледишта на њу, а у завршном одељку о критици износи, како критика не треба да води рачуна о појединостима у каквом научном или философском делу већ само о основној идеји његовој, не питајући се како је то могуће, ако се та основна идеја ослања на поједина факта.

Књига г. Миловановића кипти нелогичностима. Ево неколико таквих места, од којих су понека прави галиматијас. „Јер по самој природи сазнања и доказивања, човек увек претпоставља да постоји нешто што би тек ваљало доказати" (стр. 25). „Јер где нема различнога, као што смо већ поменули, ту сличавање не долази у питање, него је схваћање тренутно инстинктивно" (стр. 42). „На крају крајева и о њима (реч је о осећањима) се може рећи само толико да су у природи саме ствари и сва објашњења у том погледу могу се односити на њихову јачину, јер од саме јачине и зависи, хоће ли се нешто сматрати као афект или као обично осећање, хоће ли се звати овим или оним именом" (стр. 51). „Истина је дакле оно што је, оно што је исто с другим нечим или на крајњој анализи она је оно што је исто

само са собом, што је само себи равно, што се осећа" (стр. 107). „Зенон Елејац бранећи доктрину својих претходника, доказивао је да су *кретање* и *множина* проста илузија. Софисам је очигледан, али је ипак корисан, јер је у неколико поколебао заблуде старог класичног света, да све постоји што се говором исказује" (стр. 108). „Према томе све се може свести на дефиницију и дефиниција на све" (стр. 167) „Све се дакле може свести на класификацију и класификација на све" (стр. 169). Један класичан пример нелогичног резоновања налази се на стр. 116 где се час тврди да су перцептивни судови синтетични а час да нису. Тако исто треба поменути и дефиницију камена, коју даје г. Миловановић на стр. 161.

Каква је незналица г. Миловановић, показују међу многим осталим ови примери. На стр. 16 он тврди, да има неких модерних психолога, који нервну снагу увршћују у електричне снаге док је та теорија одавно одбачена; на стр. 29 он тврди да је порекло појмова материје и кретања искључиво на области поље вида, док је пипање исто тако важан фактор за генезу ових појмова; на стр. 28 он тврди да материјализам идентифицира објекте опажања са реалним спољним објектима, што чини не материјализам већ наивни реализам; на стр. 104 он сумња да је Аристотело оснивалац Логике: на стр. 121 он, говорећи о силогизмима и називајући од некуд модусе његове „деловима", он не зна колико у Логици има модуса који важе; на стр. 176 он тврди да кретање некретница или долази од кретања сунчева света у простору, или је резултат стварног кретања њиховог, или кретања земљиног око осовине, мешајући, као што се види, привидно дневно кретање некретница са њиховим правим кретањем; на стр. 138 говорећи о судару тела он не разликује еластична од нееластичних тела и отуда погрешке које при томе чини. Али врхунац незнања достигао је г. Миловановић тврђењем које ћемо сад навести. На стр. 153 он, говорећи о Бекону и његовој индуктивној методи и тврдећи да Бекону његове „сталешке

предрасуде нису допустиле да потражи правила те методе у искуству рода људског", вели како се отуда има да објасни „његова нетрпљивост према Копернику и Њутону, који се нису придржавали индукције, онако како (ју) је он схватио". Очевидно је, да је Бекон могао бити нетрпљив према Копернику и Њутону из тога разлога, што они нису како ваља схватили његову методу само онда, ако су они били савременици његови, јер је морао и он њихова и они његова дела познавати. Међутим Коперник је живео пре Бекона (Бекон је рођен 1561, Коперник је умро 1543) те према томе није могао познавати дела Беконова. Њутон је живео после Бекона (Бекон је умро 1626, Њутон се родио 1643), он је истина познавао дела Беконова, али се Бекон није могао на њега љутити због рђаве употребе своје методе.[1]

У предговору своје књиге г. Миловановић вели, да су велики философи ђенерали у философији, а да он себе убраја само у обичне војнике на пољу службе њене. И ако цела ова а и остале књиге г. Миловановићеве по тону којим су написане тврде, да он себе у ствари сматра за ђенерала у философији, ипак ми који смо у стању да видимо и оценимо садржину тих књига, рекли бисмо да је за њега сувишна и она улога простог војника у служби философији, јер је он на жалост стално неспособан за ту философско-војену службу.[2] Нека г. Миловановић продужи и даље писати, његове књиге имају као типови у сваком погледу рђавих књига ипак своје специјалне вредности, јер показују докле може обична способност да дотера у стварима за које се траже необичне способности.

Др. Бранислав Петронијевић.

---

[1] Да г. Миловановић поштује мало више не докторске дипломе већ науку која се у школама предаје, а коју он само зато што се у школама предаје зове модерном „школастиком" (в. стр. 171), он сигурно не би био овако велики игнорант у стварима које морају бити познате ономе који хоће да пише о научним стварима.

[2] Г. Миловановић се чуди (стр. 187) како се може за некога

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Српска Краљевска Академија издала је другу књигу „Насеља Српских Земаља“, у уредништву г. Др. Јована Цвијића, професора Велике Школе. У тој се књизи налазе девет расправа, — пет о појединим крајевима Србије (имено, о Љубићској области, Врањској Пчињи, Млави, Левчу и београдској околини с ниском Шумадијом); две су обухватиле знатан део Херцеговине (и то билећске Рудине, за тим Шуме, Површ и Зупце); једна је о вишеградском Старом Влаху у Босни и једна о Васојевићима у Црној Гори. Уз ову књигу иде, као и из ону прву, и један атлас с већим бројем карата, слика и фотографија. Цела књига броји око 1300 страна, а стаје 10 динара.

Г. Павле Софрић објавио је „Празновање Бадњег Вечера и Божића у Сент-Андреји с нарочитом погледом на његов претхришћански карактер.“ То је једна књижица од 34 стране, подељена на три одељка, — увод, Бадњи Дан у Сент-Андреји, и Бадње Вече и Божић у Сент-Андреји. Г. Софрић је изабрао за предмет своје расправе Ст. Андреју поглавито због тога што је уверен да се у животу те далеке српске „колоније“ очувало „у песмама, обичајима, обредима и у другим моментима њенога домаћег живота толико драгоцених старина, да се у том погледу може мерити и са најсрбастијим нашим крајевима.“

тврдити да не уме да мисли, „кад не умети мислити исто толико значи колико не умети дисати.“ Овоме одговору г. Миловановићевом ми се само зато не чудимо што он од њега долази.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Капетан-Мишина ул. бр. 12.